

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Disertační práce

Proměny péče o mrtvé v ČR

Ruth J. Weiniger

Katedra religionistiky
Vedoucí práce – doc. Pavel Hošek, Th. D.
Studijní program – Religionistika
Studijní obor – Historická teologie a teologie náboženství

Praha 2014

Čestné prohlášení o původnosti práce

Prohlašuji, že jsem tuto písemnou disertační práci s názvem *Proměny péče o mrtvé v ČR* napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti ke studijním účelům.

V Praze, 4. listopadu 2014

Ruth J. Weiniger

Poděkování

Tato práce by nemohla vzniknout bez pomoci mnoha dobrých lidí, kteří mi nezištně pomáhali.

Na prvním místě děkuji panu Doc. **Pavlu Hoškovi** ThD. za trpělivé vedení.

Dále svým blízkým: Své mamince, paní **Rézi J. Weiniger** za to, že mě naučila chodit na hřbitovy a všít si motivů na náhrobcích i za její dlouhodobou podporu. Svému nejlepšímu příteli a kolegovi **Tomáši Škrdlantovi** za dlouhé hovory o posledních věcech člověka i za pomoc s grafickou úpravou práce (to první bylo ale důležitější).

Velký dík patří všem konzultantům (které uvádím v abecedním pořadí): Panu **D. Andělovi**

z krematoria v Praze – Strašnicích za jeho rady a postřehy z praxe. Panu **Michaelu**

Antonymu – „Tonymu“ děkuji za konzultace a poskytnutí materiálu v oblasti trampské spirituality. Paní Prof. PhDr. **Mileně Bartlové**, CSc. za konzultace v oblasti dějin umění.

Mgr. **Jánu Ičovi**, PhD. za konzultaci z oblasti vietnamistiky (a překlad náhrobního nápisu).

Panu **Chaimu Kočímu** za konzultaci v oblasti židovského pohřebnictví. Panu ThLic.

Tomáši Kotrlému, Th.D. za cenné informace a nepřímou inspiraci k sepsání této práce.

Panu **Giuseppe Maiellovi**, PhD. za konzultaci v oblasti antropologie a zprostředkování průhledu do novopohanských zvyklostí. Paní **Falce Zuzaně Míškové**, D. za konzultace

v oblasti novokeltských zádušních zvyklostí. Panu doc. PhDr. **Zdeňku R. Nešporovi**, PhD.

za konzultaci v oblasti sociologie náboženství. Panu imámu **Emiru Omičovi** za konzultaci

v oblasti islámského pohřebnictví. Panu PhDr. **Bronislavu Ostřanskému**, PhD. za

konzultaci v oblasti islámského pohřebnictví. Paní Mgr. **Aleně Růžičkové** za konzultaci

v oblasti romské funerální kultury. Paní Mgr. **Markétě Skočovské** za konzultaci v oblasti

zvyků světských/jaunerů. Panu **Davidu Stejskalovi** a paní **Marii Stejskalové** za uvedení

do problematiky pohřebnictví a cenné informace z praxe. Panu doc. ThDr. **Ivanu O.**

Štampachovi za konzultace v oblasti křesťanské theologie. **Davidu Tišerovi** za konzultaci v oblasti romistiky (a překlad náhrobních nápisů).

Dále děkuji:

Panu **Zdeňku Brádkovi** ze Společnosti přátel žehu za laskavé zprostředkování archivních dokumentů.

Paní **Olze Fojtíkové** za překlad z litevštiny.

Panu **Ladislavu Zikmundu-Lenderovi** za jeho tipy a rady v oblasti názvosloví moderní architektury.

Dále děkuji všem narátorům a těm, kdo mi poskytli fotografie ze svých soukromých archivů.

OBSAH

Anotace:.....	3
Klíčová slova:	4
Summary:.....	5
1. Úvod	7
1.2 Metoda.....	11
1.3 Co lze pro mrtvého udělat? Proč to dělat?	21
2. VÝVOJ PÉČE O MRTVÉ	24
2.1 Předkřesťanská péče o mrtvé	24
2.2 Křesťanská starost o spásu duše	24
2.3 Osvícenství a jeho vliv	34
2.4 Spiritismus v českých zemích.....	37
a jeho vliv na představy o posmrtném životě	37
2.5 Revenanti a proměna vztahu k nim	44
<i>Svíčka v montrealské katedrále</i>	47
<i>Věra Bártová – zpracování dětského zážitku</i>	47
<i>Pavel Řezníček - Setkání s hladovým duchem</i>	50
<i>Petra Černá - Setkání s duchem při genealogickém pátrání</i>	51
2.6 Romové a jejich víra v revenanty.....	56
2.7 První světová válka a její vliv na péči o mrtvé	59
2.8 Hnutí za pohřeb žehem a jeho vliv na proměny péče o mrtvé.....	63
<i>Pohřeb v zahradě na počátku 21. století</i>	69
2.9 Rozpaky kolem žehu.....	80
<i>Pohřeb Aloise Jiráska</i>	83
2.10 Vzpomínání jako pietní akt.....	88
2.11 Sekulární pieta	90
2.12 Léta 1948 – 1989/90.....	97
<i>Sekulární vzpomínková kniha</i>	97
<i>Pohřeb, který vyvolal zákaz Svatováclavského chorálu</i>	100
3. RŮZNÁ POJETÍ PÉČE O MRTVÉ	111
3.1 Dobrý a špatný pohřeb.....	111
3.2 Židovská péče o mrtvé a její proměny	118
<i>"Sekulárně židovský" pohřeb v 70. letech</i>	133
<i>Pohřeb a hrob Oty Pavla</i>	134
3.3 Muslimská péče o mrtvé mezi muslimy a ne-muslimy	138
<i>Dětský hrob na muslimském pohřebišti</i>	144

3.4 Pieta Vietnamců, žijících v ČR	146
<i>Vietnamský hrob v Plzni</i>	148
3.5 Romská pieta a péče o mrtvé.....	150
3.6 Světští a jejich péče o mrtvé.....	161
<i>Pohřeb a hrob Václava Kočky ml.</i>	166
4. Mrtví v prostoru a čase	175
4.1 Účast mrtvých na ročním cyklu a oslavách živých.....	176
4.1.1 Vánoce	176
4.1.2 Vánoční stromečky.....	178
4.1.3 Adventní věnce, betlémy a spol.	181
4.1.4 Velikonoce	182
4.1.5 Dušičky a Halloween	183
4.1.6 Narozneniny a jmeniny.....	186
5. Návštěva hřbitova	187
<i>Dárky babičce od vnoučat – 1993-94</i>	192
5.1 Svíčky, květiny a věnce - jejich „dějiny“	196
5.2 Světla.....	196
5.3 Květiny:.....	198
<i>Národní navštívenky</i>	211
5.4 Kamínky.....	215
5.5 Dary do rakve.....	222
5.6 Vzkazy a dopisy zesnulým	235
5.7 Časté motivy:	249
5.7.1 Kříž.....	249
5.7.2 Srdce.....	256
5.7.3 Anděl	260
5.8 Devocionálie	265
<i>Soška Panny Marie na hrobě v Blatné</i>	272
5.9 Potraviny na hrobech	275
5.9.1 Alkohol	275
5.9.2 Dekorativní cukrovinky	276
5.9.3 Velikonoční vejčička	278
5.9.4 Dekorativní pečivo	279
5.9.5 „Skutečné potraviny“	280
5.10 Cigarety	283
5.11 Kolumbární okénka	286
5.12 Rozptylové loučky.....	289

6. Spontánní pomníky obětem neštěstí a nehod	297
6.1 Historie.....	300
6.2 Pomníčky obětem dopravních nehod	304
<i>Pomníček Praha – Sobín</i>	307
6.3 Pomníčky obětem neštěstí.....	308
<i>Pieta po tragické události na festivalu Yanderov</i>	308
<i>Pieta za zavražděnou Annu Janatkovou</i>	311
<i>Pieta za Václava Havla</i>	316
<i>Globální truchlení za Steva Jobse</i>	320
7. Vliv volného času a koníčků na současnou pietu	324
7.1 Od spolkových pohřbů k individuálním zálibám	324
<i>Pohřeb Jarky Poláčka</i>	326
7.2 Hasiči – spolek i služba bližním.....	331
7.3 Trampská pieta.....	335
7.4 Pieta za profesionální sportovce a věrné fanoušky	340
<i>“Hokejový nebe!”</i>	341
8. Humor ve funerálním kontextu	346
9. Smrt a děti	354
9.1 Smrt dítěte	354
9.2 Nekřtěňátka a andělíci	373
9.3 Děti jako pozůstalí.....	387
<i>Dětské výtvary na hrobě babičky</i>	388
10. Smrt a pohřeb svobodných/mladých	394
10.1 Posmrtná "malá" svatba.....	394
10.2 Řeholní a kněžské pohřby	404
11. Smrt, pohřeb a posmrtná ne/existence zvířat	409
Dopisy zvířatům.....	418
Duhový most	419
<i>Kondolence ke smrti želváka Nadi</i>	422
<i>Pohřeb na zahradě a domácí oltářík</i>	427
<i>Pohřeb pejska</i>	428
12. Nezájem o pohřební obřady	434
1. Problém víry	434
2. Problém autorit – obřadník jako civilní farář	435
3. Neosobní prostředí a podoba obřadu.....	437
4. Nejistota požadavků.....	438

5. Snazší ustupování od formalit.....	439
13. Nový zájem o pohřby.....	444
14. Srovnání 1.: Shluky.....	449
14.1 Hymniční kříže.....	449
14.2 Socha sv. Judy Tadeáše.....	451
14.3 Mariánská kaplička u „zázračné studánky“ v Praze – Houslích.....	453
15. Srovnání 2.: ČR a jiné země.....	455
Německo: Berlín.....	455
Izrael: Tel Aviv.....	457
16. Závěr.....	459
Seznam použité literatury:.....	464
DODATKY.....	479

Anotace:

Způsoby, jak členové společnosti zacházejí se svými zemřelými, nelze oddělit od jejich názorů na tak závažná témata jako jsou smrt, posmrtná existence, možnost posmrtného života a osud živé bytosti po skončení její biologické existence. To vše jsou důležitá témata světových náboženství i jejich nenáboženských protivníků. V tak sekularizované společnosti jako je Česká republika jsou tyto přístupy mimořádně zajímavé (ti, kdo se k žádnému náboženství nehlásí a kdo se považují za nevěřící, představují podle posledního sčítání lidu roku 2011 dohromady 79,4% obyvatelstva). Co tedy příslušníci české společnosti cítí tváří v tvář ztrátě svých blízkých a co pro ně dělají?

Hlavním tématem této práce jsou změny funerálního chování a s ním spojených názorů, k nimž došlo v posledních desetiletích (třebaže pro pochopení jejich kořenů je třeba probrat též vývoj v minulých staletích, zvláště devatenáctém).

Práce je založena na terénním výzkumu hřbitovů, kolumbárií a spontánních pomníčků z různých míst České republiky, stejně jako na rozhovorech s osmi lidmi, vycházejícími z různých náboženských (a nenáboženských) postojů. Pro dokumentování změn bylo třeba zaměřit se na různé náboženské, etnické a sociální skupiny v české společnosti. V poslední části je též kapitola věnovaná pietě za domácí zvířata, pro srovnání s pietou za lidské bytosti.

Nejvýznamnější změnou bylo bezpochyby zavedení žehu, k němuž došlo ve 20. letech v rámci sekularizace československé společnosti (třebaže na Slovensku nikdy nedošel takové obliby jako v Čechách). Jako protitradiční způsob pohřbu byl žeh v letech 1948-1989 podporován komunistickým režimem, společně se sekularizovanými „občanskými“ pohřebními obřady.

Od roku 1989 počet pohřebních obřadů, ať již náboženských nebo sekulárních, kontinuálně klesá. Stále více zesnulých je pohřbíváno bez jakéhokoli obřadu. Na druhou stranu můžeme vidět nárůst individuálních projevů funerálního chování. Na hrobech se objevují dary jako hračky (nejčastěji plyšová zvířata), keramické a plastové figurky, kamínky, mince, dopisy a vzkazy, které se na nich přinejmenším do poloviny 90. let nevyskytovaly. Zdá se, že to úzce souvisí s novým trendem, o němž máme zprávy z mnoha míst euroamerického světa, kde je připomínka zesnulých

projevována tak, že jsou na hroby, spontánní pomníky, pomníčky u cest atp. pokládány nejrůznější předměty.

Tyto předměty mají často soukromý význam, který je náhodným návštěvníkům skrytý. Hrob či pomníček se tak stává projevem soukromých citů a jedinečnosti individuálního vztahu k zesnulým, a zároveň enklávou osobního smutku na většinou anonymních, velkých hřbitovech (většinou na ústředních hřbitovech velkých měst.

Tato situace vytváří zvláštní dynamické napětí mezi anonymitou a osobní připomínkou, zejména na rozptylových loučkách, určených k anonymnímu rozptýlení popele. Příležitostně vede ke konfliktům mezi truchlícími a obcí coby majitelem místa (jak se stalo v Jablonci nad Nisou 2014).

V některých případech toto soukromé truchlení zahrnuje soukromé, individuální a domácí obřady, ovlivněné tradičními náboženstvími (obvykle křesťanstvím), stejně jako novými náboženskými a spirituálními hnutími. Současnou pietu v České republice lze tedy chápat jako součást *neviditelného náboženství* (Luckmann, 1967).

Klíčová slova:

Alternativní pohřebnictví - Dary mrtvým - Dopisy mrtvým - Hroby - Individuální pieta - Kolumbária - Křesťanská pieta - Muslimská pieta - Péče o mrtvé - Pieta - Pomníky - Příležitostné eschatologie - Příležitostné pomníky - Příležitostná religiozita - Revenanti - Romská pieta - „Světští“ a pieta - Vietnamská pieta v ČR - Vzpomínání - Zvířecí hroby - Židovská pieta

Summary:

The ways in which members of a society treat their deceased is inseparable from their views on such significant subjects such as death, postmortal existence, the possibility of any afterlife and the destiny of a living being after the end of its biological existence. These are important themes of all the world's religions as well as of their non-religious opponents. In such a widely secularised society like that of the Czech Republic, the approaches to these topics are extraordinarily interesting (those who do not profess any religion or refer to themselves as non-religious represent 79.4% of the inhabitants according to the latest 2011 census). What do members of the Czech society feel when facing the loss of their beloved ones and what do they do for them?

This dissertation focuses on the changes in the funeral behaviour and related beliefs that have taken place in the last decades (although in order to understand the roots of these changes, it is necessary to also discuss the development in the past centuries, especially in the 19th).

This work is based on a field research of cemeteries, columbaries and temporary monuments from various places in the Czech Republic, as well as on in-depth interviews with 8 people from different religious (and non-religious) backgrounds. In order to document these changes, it was necessary to focus on several different religious, ethnic and social groups within the Czech society. In the last part, a chapter about the ways of commemoration and bereavement of pets was added as a comparison to the service held for human beings.

The most significant change in the funeral rites is undoubtedly the introduction of cremation which took place in the 1920's as a part of the secularisation in the then Czechoslovakian society (although in Slovakia it has never become so popular like in the Czech part of the country). Cremation as an anti-traditionalistic kind of funeral was supported by the Communist regime in the years 1948-1989, together with secularised "civil" funerary rites.

After 1989 the number of funeral rites, both religious and secular, has been continually on the decrease. Ever more deceased are buried (mostly via cremation) without any ritual. On the other hand, we can observe rising manifestations of individualistic funeral behaviour: There are gifts like toys (mostly stuffed animals), ceramic and plastic statuettes, stones, coins, letters, hand-written notes and sometimes even sweets, alcohol and cigarettes placed

on the graves, a phenomenon that did not start occurring before at least the mid-1990's. This seems to be closely related to the new trend reported from many parts of the Euro-American world, where the commemoration of deceased is manifested by placing various kinds of objects on graves, temporary monuments, sideroad monuments etc.

These objects have often a kind of a private message, which is not clear for the uninvolved passers-by. It makes the grave or monument a manifestation of private emotions and uniqueness of individual relationship to the departed ones, as well as an enclave of a personal, introverted grief in the mostly anonymous large cemeteries (mainly in the central cemeteries in big cities).

This situation creates a special dynamic tension between anonymity and personal commemoration, in particular on the grounds designated for anonymous scattering of ashes. Occasionally it even results in conflicts between the municipality as the place owner and the bereaved ones (as was the case in Jablonec nad Nisou in 2014).

In some cases, this individualised mourning involves private, individual and home rituals influenced by traditional religious rituals (mostly Christian) as well as new religious and spiritual movements and thoughts. As such, the contemporary ways of mourning and commemoration of deceased in the Czech Republic can be regarded as a part of so-called *Invisible Religion* (Luckmann, 1967).

1. Úvod

Tato práce se zabývá tím, co dělají současní obyvatelé České republiky pro své mrtvé – a zároveň co pro ně nedělají. Vztah k mrtvým a z něj vyplývající chování je totiž významným prvkem religiozity, neboť těsně souvisí s pojetím posledních věcí člověka: s pojetím smrti; s vírou či nevírou v nějakou podobu posmrtné existence; s představou o tom, kdo jsou mrtví a jaký je jejich vztah k živým.

Samozřejmě se nabízí otázka, zda potřeba něco pro mrtvého udělat není spíše všelidskou potřebou, která se sice mění vlivem různých světonázorů, ale při truchlení je vždy nějak přítomná. Tuto domněnku by mohlo potvrzovat truchlení deklarovaných ateistů, které se ve svých projevech nemusí výrazně lišit od truchlení lidí považujících se za věřící.

To, čím se budu zabývat, se někdy nazývá pietním jednáním. Označení vychází z latinského slova *pietas*, které mělo původně mnohem širší význam: Označovalo zbožnou úctu a z ní vyplývající náboženské jednání, ale zároveň loajalitu – vůči božstvu, státu i druhému člověku. Jeho řeckým ekvivalentem je *eusebeia* (εὐσεβεία), vzniklé složením *εὖ* = dobrý a *σέβας* = úcta, vážnost. To, stejně jako pieta, sice může, ale nemusí nutně zahrnovat zesnulé. Pečování, související (ale opět ne nutně) s náboženskými úkony by spíše odpovídalo slovo *cultus* – kult. To má ale v češtině opět jiný význam, který předpokládá vzhlížející vztah k objektu kultu (např. kult světců) a může mít hanlivý přídech (“satanistický kult”, kult jako synonymum slova “sekta”) nebo dokonce zcela nenáboženský význam (“kultovka” jako slangový výraz pro oblíbenou skladbu, knihu či typ výrobku). Z důvodu co možná největší přesnosti jsem se rozhodla pro poněkud polopatiistický český výraz “péče o mrtvé”.

“Péče” totiž může zahrnovat také starost o toho, kdo potřebuje pomoc (jako např. duše v očistci), případně toho, k němuž máme blízký, ale nehierarchický vztah. Čtyři roky po zvolení názvu váhám, zda jsem neměla zvolit spíše “vztah živých a mrtvých”, neboť mnoho lidí, kteří o své mrtvé pečují, zároveň předpokládá, že tato starost a péče je nějakým způsobem vzájemná. Kromě toho, motivem řady lidí není primárně blaho zemřelého, ale jejich vlastní (ať už se snaží zabránit jeho návratu do světa živých, nebo pořádají pohřeb na základě doporučení psychologa).

Zůstala jsem nicméně u původního názvu, protože právě způsoby konání „něčeho“ pro mrtvé prozrazují, čím nebo kým jsou pro aktéry mrtví, čím je pro

ně smrt. Jsou pro ně ti mocnější, kteří je mohou ze zászvětí ohrožovat? Jsou to naopak ti, kdo z pozice slabších a potřebnějších potřebují pomoc? Nebo jsou mrtví vůči živým v situaci něčím silnějších a zároveň něčím slabších? A pokud žádnou pomoc nepotřebují (což také není neobvyklý postoj), proč tomu tak je? Může to vycházet jak z přesvědčení o jejich neexistenci (tedy že smrt je absolutním koncem života), ale i z pojetí posmrtné existence jako něčeho tak radikálně odlišného od světa živých, že už žádná pomoc není zapotřebí.

Přitom se domnívám, že hned na počátku si jako seriózní badatel, jímž chci být, musím přiznat, že o smrti nevím nic víc, než ti lidé, jejichž jednání se snažím popsat a pochopit. Každý badatel je schopen popsat konečnost života jen metaforami: I pro něj je smrt *jako*: konec, spánek, cesta, proměna, loučení, shledání atd.

To vše jsou metafory, nikdy však plný popis toho, co je smrt. Tyto metafory vycházejí vždy z životní zkušenosti, kterou dotyčný učinil se smrtí druhých lidí, nikoli se svou vlastní. Dokonce i badatel, který by prodělal zážitek klinické smrti (což není můj případ), by byl schopen popsat jen vlastní zkušenost určité fáze umírání, nikdy však smrt celou. Musíme se smířit s tím, že známe „jen jednu stranu smrti“.

A veškeré zkušenosti se smrtí pak vždy souvisí s kulturním a náboženským či nenáboženským prostředím, v němž dotyčný žije. Už samotný způsob vnímání smrti a mluvení (nebo nemluvení) o ní je neoddělitelnou součástí prostředí. To platí i o snaze o „nezaujatost“ v této věci, jíž se budu snažit držet, ovšem s vědomím, že i ta je dána naším kulturním prostředím pozdně moderní (či postmoderní) západní kultury.

A konečně, i já jako badatel jsem si vědoma konečnosti svého života a konečnosti životů svých blízkých. Toto vědomí ovlivňuje můj osobní život, je předmětem mých obav, nadějí i snah o racionalizaci. Proto si nedovolím tvrdit, že při svém zkoumání mohu být plně objektivní. Během zkoumání hrobů a vedení rozhovorů jsem si uvědomovala, že na mne všechny pietní projevy nějak působí, a to přinejmenším esteticky. Některé z projevů péče o mrtvé jsou mi bližší než jiné, některé mi připadají nezvyklé, další dokonce bizarní. Je to proto, že různou měrou odpovídají mému vlastnímu chápání smrti a vztahu živých a mrtvých. Neutrální přístup mne však zavazuje přistupovat ke všem představám o smrti co možná stejně.

Totéž platí o různých přístupech k péči o mrtvé – nedovoluji si hodnotit jako „primitivnější“ či „vyspělejší“; už proto, že právě během výzkumu se vícekrát ukázalo, jak se „archaické“ či údajně „primitivní“ praktiky (pokládání

darů jako jsou hračky, figurky či potraviny) může pojit s tak „moderním“ či „pokrokovým“ způsobem pohřbívání, za jaký byl ve 20. století považován pohřeb v kolumbárním okénku či vsyp a rozptyl (přičemž právě tato hnutí se zpětně odvolávala k předkřesťanským představám, které v jiných kontextech považovala za „primitivní“). – V práci se vícekrát objeví otázka, co můžeme soudit o pietním chování našich současníků, kteří se nehlasí k žádnému náboženství a užívají nejmodernější technologie, a zároveň na hroby pokládají dary jako hračky, kamínky, oblíbené předměty zesnulého, alkohol či cigarety. Vede je k tomu představa, že tyto předměty budou potřebovat v zásvětí či při cestě na onen svět, jak bývají hodnoceny podobné nálezy při archeologicky zkoumaných pohřbech? – A ještě složitější se situace ukáže, když nálezy na hřbitovech začneme zkoumat v kontextu pietních projevů na internetu, zpráv v tisku a vyprávění narátorů.

To, že způsoby péče o mrtvé doznaly přinejmenším během posledního století významných změn, prozradí i letmá procházka po hřbitově. Nové nejsou jen způsoby pohřbu, zavedené ve 20. století (žeh a navazující různé způsoby ukládání uren, vsyp a rozptyl). Nové jsou také různé podoby darů na hrobech, jejichž analýza tvoří podstatnou část této práce, i s nimi související vzkazy a dopisy mrtvým. Nové (či staronové) jsou i další, hmotně se neprojeví způsoby vztahování k mrtvým, o nichž jsem se dověděla z vyprávění narátorů.

„Nové“ je však novým vždy vůči „starému“. Chceme-li tedy zkoumat proměny, musíme sledovat, co je jiné a oproti čemu. Pak můžeme sledovat i to, zda ke změnám docházelo rychle či postupně; jak tyto proměny probíhaly, s čím souvisely a někdy se dokonce podaří vysledovat jejich možné příčiny.

Při zkoumání zvyklostí a zjišťování toho, co je na hrobech vlastně „nové“ oproti tomu, co považujeme za „staré“ či „tradiční“, se nicméně ukazuje, že leckteré zvyky, které jsme zvyklí považovat za prastaré, se objevily během posledních staletí, často až během století devatenáctého či na jeho konci. To vyžaduje exkurzy do historie, které se u práce zaměřené primárně na současnou situaci může jevit poněkud nadbytečné, pro porozumění celkové situace to však považuji za nezbytné. Jen tak je totiž můžeme pochopit, proč naši současníci považují za správné dělat pro své mrtvé právě to, co dělají.

A konečně, i jednání těch, kdo pro své mrtvé nedělají nic, má svoje příčiny a „dějiny“. Abych si mohla udělat přehled o celkové situaci, byla jsem nucena zabývat se pokud možno všemi obyvateli České republiky, tedy lidí různých náboženství, etnik a sociálních skupin. Ve zvláštních kapitolách pojednávám o

těch skupinách, jejichž péče o mrtvé je v českém prostředí něčím významná. Můžeme vidět i to, že tytéž pietní projevy mají v různých sociálních a náboženských skupinách různý význam: Například nošení květin na hroby a rozsvěcování svíček je v křesťanském prostředí považováno za projev piety a do jisté míry i ukazatelem věrnosti tradičnímu náboženství. V židovském či muslimském prostředí to naopak bývá chápáno jako projev odklonu od tradiční piety a podléhání většinové (nenáboženské) společnosti.

Toto srovnávání různých pohledů a exkurzy do historie s sebou často nese sledování na první pohled nepodstatných detailů (květiny a kamínky; podoby devocionálií; výběr hraček) a opakujících se motivů (kříž; anděl; nápis VZPOMÍNÁME; srdce; slon).

1.2 Metoda

Zkoumání piety se v českém prostředí věnují buď historici bádající v oblasti kulturních dějin¹, často v rámci prací zabývajících se širšími tématy jako jsou různé typy zbožnosti² nebo jiné dílčí kapitoly českých církevních dějin³. Tyto informace jsou cenné jako zdroj informací o tom, co současnosti předcházelo, z čeho dnešní situace vyrůstá. Umožňují tak stopovat proměny jednotlivých zvyklostí, tradic a představ.

Historici zabývající se 19. a 20. stoletím intenzivně zkoumají témata, související s proměnami pojetí smrti a pohřbívání, jako jsou spiritismus, související v českém prostředí s pokračovateli východočeských nekatolických sektářů a specifickým prostředím českého hermetismu. Spiritismem se dlouhodobě zabývá Zdeněk R. Nešpor.⁴ Zabývá se přitom souvislostmi mezi spiritismem a dalšími proudy „alternativní religiozity“ konce 19. století a jejich společnými vlivy na vývoj českého náboženského života. Velké množství faktografického materiálu se podařilo shromáždit také J. Kozákovi, jehož závěry jsou ovšem značně diskutabilní.⁵

Další badatelé se soustředí na zkoumání kremačního hnutí a vývoj pohřbu žehem. V souvislosti se zkoumáním dějin bezvěreckého hnutí se na ně

¹ Viz. např.: Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.). 2001. *Fenomén smrti v české kultuře 19.století; Sborník příspěvků z 20.ročníku symposia k problematice 19. století*. KLP. Plzeň. ; Navrátilová, Alexandra. 2004. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad. Praha. ; Tinková, Daniela. 2012. *Zákeřná mefitis: Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*. Argo. Praha.

² Mikulec, Jiří. 2013. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Grada. Praha. – zvláště kapitola 5. *Společensví živých a mrtvých*.

³ Kůrka, Pavel B. 2010. *Kostelníci, úředníci, měšťané; Samospráva farnosti v utrakvismu*. Historický ústav Praha.– Zde jsou důležitým zdrojem veškeré informace o záduší a zádušním hospodaření, včetně rozdílů mezi chudými a bohatými pohřby, pohřby zasloužilých měšťanů a členů cechů oproti např. dětským pohřbům. Vzhledem k tomu, že autorova analýza samospráv farností je založena z velké části právě na záznamech o zádušním hospodaření, jde o mimořádně bohatý zdroj.

⁴ Nešpor, Zdeněk R. 2006. *Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Albis international. Ústí nad Labem. ; Nešpor, Zdeněk R.: „Necírkevní náboženství“ a antiklerikální hnutí In: Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2008. *Náboženství v 19. století: Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?*. Scriptorium. Praha., s. 261-290 ; Nešpor, Zdeněk R. - Kaiserová, Kristina (eds.). 2010. *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780-1918)*. Albis International. Ústí nad Labem. ; Nešpor, Zdeněk R. 2012. „Lepší, jasnější a rozumnější názor na život“ – žeh: Kremační hnutí v českých zemích na konci 19. a první polovině 20. století. In: (s. 313-326). In: Havelka, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost: Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*. Pavel Mervart. Praha.

⁵ Kozák, Jaromír: *Spiritismus: Zapomenutá významná kapitola českých dějin*, Eminent, Praha 2003.

soustředí Antonín K. K. Kudláč, jehož práce dokládají vzájemné podobnosti a pnutí mezi stoupenci sekularizačního procesu, jehož symbolem byl i pohřeb žehem, a stoupenci alternativní religiozity, kteří však mívali k bezvěrcům a ateistům z různých důvodů blízko (a rovněž měli zájem o necírkevní pohřeb, někdy formou kremace).⁶

V této souvislosti je třeba uvést knihu Markéty Svobodové *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století*⁷, jejíž těžiště sice spočívá ve zkoumání krematoria jako architektonického typu, ale zároveň sleduje jeho vývoj společně s vývojem křesťanského hnutí a odcírkveňování české společnosti.

Svobodová srovnává české pohřební zvyklosti a jejich proměny s proměnami zvyklostí českých emigrantů do USA v 1. polovině 20. století, zejména okolnostmi zbudování Českého národního hřbitova v Chicagu. Tímto tématem se zabývá více autorů⁸, nicméně v této práci se mu nevěnuji proto, že se omezují na území dnešní ČR, nikoli na české emigrantské skupiny (jakkoli jsou zajímavé a pozornost si bezpochyby rovněž zaslouží).

Současnými podobami piety se zabývají především sociologové, kteří chápou pietní chování jako zprávu o stavu české společnosti, zejména v souvislosti se stavem české religiozity. Zde je třeba zmínit především monografii Olgy Nešporové *O smrti a pohřbívání*,⁹ vycházející z několika sociologických výzkumů a mapující vztah obyvatel ČR ke smrti a truchlení. Důležitým tématem, které Nešporová zkoumala v ČR jako první, jsou pomníčky obětem dopravních nehod, jimž věnovala již dříve článek *Veřejná připomínka smrti – pomníčky obětem dopravních nehod*¹⁰.

Zvláštní kapitolu nazvanou *Smrt a pohřbívání v české společnosti* věnuje tématu také Zdeněk R. Nešpor v monografii zabývající se „českou

⁶ Kudláč, Antonín T. T. 2003. *Staronoví hledači Absolutna*, In: *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. KLP Praha (s.104-105).; Kudláč, Antonín T. T. 2005. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Lidové noviny. Praha.

⁷ Svobodová, Markéta. 2013. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: Ideové, stavební a typologické proměny*. Artefactum. Ústav dějin umění AV ČR. Praha.

⁸ Ku příkladu Vlha, Marek. 2012. *Poslední služba zesnulým ve svobodomyšlné Americe a Český národní hřbitov v Chicagu: Sonda do náboženského milieu česko-amerického svobodomyšlného hnutí*. In: Havelka, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost: Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*. Pavel Mervart. Praha. (s. 327-355).

⁹ Nešporová, Olga. 2013. *O smrti a pohřbívání*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno.

¹⁰ Nešporová, Olga. 2008. *Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětem dopravních nehod* In: *Sociologický časopis / Sociological Review*, 2008, Vol 44, No 1. Sociologický ústav AV ČR. Praha.

ne/religiozitou“ a jejími souvislostmi.¹¹ Martin Vávra pak vztahu víry a pohřbívání věnuje kapitulu *Náboženství a konec života, víra a způsob pohřbívání* v kolektivní monografii *Náboženství z jiného úhlu*.¹²

A konečně, v posledních letech začínají vznikat specializované příručky pro pracovníky v pohřebnictví, pojednávající o technických, právních, společenských, ale i religionistických souvislostech posledních věcí člověka.

V první řadě je třeba zmínit podrobnou a mnohavrstevnatou příručku *Pohřbívání a hřbitovy*,¹³ jejíž vydání inicioval Cech hrobnický, zejména pak dvojice autorů David Stejskal a Jaroslav Šejvl. Tato kniha je určena primárně pracovníkům v pohřebnictví, ale její religionistická část (kap. 10) je základním přehledem náboženských přístupů k pohřbívání. Dalšími důležitými publikacemi jsou především právně zaměřená kniha Tomáše Kotrlého *Pohřebnictví*¹⁴ či kniha Naděždy Špatenkové *Poradenství pro pozůstalé*¹⁵, sepsaná jako příručka profesionálním poradcům.

Všechny tyto knihy se zamýšlejí nad současným stavem české piety, shodně jej hodnotí jako neuspokojivý a uvažují o příčinách tohoto stavu i možných řešeních. Pozornému religionistovi (jímž se snažím být) přitom mohou posloužit jako nedocenitelný zdroj informací.

Tato práce je nicméně průnikem religionistiky do interdisciplinární oblasti zkoumání zvané *Death studies*.¹⁶ Toto anglické slovní spojení lze přeložit jako „studia o smrti“, přičemž stejnojmenný odborný časopis – vydávaný nakladatelstvím Routledge v edici Mental Health – se zaměřuje hlavně na psychologické aspekty posledních věcí člověka, včetně zkoumání zážitků blízkosti smrti, způsobů vyrovnávání se s vlastní konečností, ale i průběhem truchlení apod. To přibližuje *Death studies* tomu, co bývá v českém prostředí označováno spíše slovem *thanatologie*.

¹¹Nešpor, Zdeněk R. 2010. *Příliš slábi ve víře: Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Kalich. Praha.–zejména strany 178-186.

¹²Vávra, Martin. 2012. *Náboženství a konec života: Víra a způsob pohřbívání*. In: Tichý, Radek – Vávra, Martin. *Náboženství z jiného úhlu*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno. (s. 111-124).

¹³Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. 2011. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer ČR. Praha. – zejména s. 235-326.

¹⁴Kotrlý, Tomáš. 2013. *Pohřebnictví: Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Linde. Praha.

¹⁵Špatenková, Naděžda. 2013. *Poradenství pro pozůstalé: Principy, proces, metody*. Grada. Praha.

¹⁶Časopis vychází v americké Philadelphii od roku 1985.

<http://www.routledgementalhealth.com/journals/details/0748-1187/> (Naposledy navštíveno 28. 9. 2014)

Také thanatologie se zaměřuje na téma umírání a smrti a bývá považována za interdisciplinární vědeckou oblast. Jak death studies tak thanatologie se zabývají z různých pohledů především procesem umírání a jeho dopadem na umírajícího a okolí, otázkami spojenými s procesem truchlení a psychologického zpracovávání ztráty.

Práce prolíná také s další interdisciplinární oblastí zvanou *funerologie*, tedy zkoumáním pohřbů, hrobů, hřbitovů a všeho, co se v německém jazykovém okruhu zahrnuje do oblasti *Sepulchralkultur* („pohřební kultura“)¹⁷.

Do oblasti thanatologie patří tato práce jen velmi částečně. Nepojednává jen o způsobech péče o hrob či pietní místo jen během procesu truchlení, ale i po jeho ukončení. Zároveň se ale netýká přednostně pohřebních rituálů a jejich proměn jako takových, cílem není pouhá dokumentace, nýbrž zkoumání péče o mrtvé právě z religionistického hlediska, tedy v souvislosti s proměnami a vývojem vztahu k náboženství.

Je nasnadě, že takové zkoumání nelze v současné ČR provádět jen vzhledem k normativním podobám tradičních náboženství. Většina obyvatel nemá trvalou vazbu k náboženským institucím, ani se na tyto instituce neobrací v okamžicích zásadních životních okamžiků, jako jsou narození, svatba či pohřeb. Přesto by bylo zjednodušující označit je za ateisty¹⁸ nebo si představovat, že jsou jim jakékoli náboženské představy a jednání zcela cizí.

Většina těchto lidí se chová způsobem, který má náboženské rysy: Návštěvy hrobů a dary mrtvým byly až dosud vždy chápány jako projevy náboženství. Při zkoumání a interpretaci tohoto chování se nabízí několik přístupů, z nichž žádný dle mého názoru nepopisuje současnou situaci úplně.

Prvním přístup, který charakterizuje uvažování o pietním chování po celé 20. století, je chápání pietních zvyklostí a zejména darů jako přežitků starších stádií lidského vývoje. Ten vycházel z předpokladu, že pravěký a raně středověký člověk si představoval posmrtnou existenci jako pokračování pozemského života, a proto pozůstalí kladli do hrobů zesnulým předměty, které používali za života a přidávali další dary. Pak přišlo křesťanství, které tento přístup sublimovalo do „vyspělejších“ představ nebe, pekla a případně očištění. Po něm ale přichází (přibližně v době osvícenství) další vývojové

¹⁷ Za německé dokumentační a výzkumné centrum této oblasti lze považovat Museum für Sepulchralkultur v Kasselu s „Centrálním institutem pro pohřební kulturu“ *Zentralinstitut für Sepulchralkultur* a pracovní skupinou *Friedhof und Denkmal* („Hřbitov a pomník“). http://www.sepulkralmuseum.de/de/service/kontakte_museum_fuer_sepulkralkultur.html (Naposledy navštíveno 28. 9. 2014).

¹⁸ Viz: Nešpor, Zdeněk R. 2010. - Kapitola: *A ostatní jsou ateisté?* – s.132-138.

stádium, v němž jsou lidé již natolik „zralí“, že nelpí na individuálním přetrvání lidské bytosti, jsou ochotni přijmout myšlenku, že smrt je naprostým koncem lidského života a „posmrtný život“ má nadále podobu paměti blízkých (vzpomínání) nebo přetrvání životního díla. Květiny a svíce jako dary mrtvým sice dosud přetrvávají, ale jejich užívání se bude postupně vytrácet. Tento přístup prosazovali zastánci evolučního pohledu na lidskou společnost. – Tento výklad odpovídal situaci od vzniku samostatného Československa po 80. léta, kdy skutečně docházelo k miniaturizaci hrobů (což vedlo k dobovému označení „vrabčí hřbitovy“¹⁹) zkracování a zjednodušování smutečních obřadů a snižování nákladů na pietu vůbec. Od 90. let však vidíme nový trend, který se tomuto způsobu vysvětlení vymyká:

Pozůstalí mají tendenci věnovat pietě více pozornosti (což může, ale nemusí znamenat větší finanční náklady), přinášet na hroby jiné dary než světla a květiny, někdy velmi originální a vlastnoručně vyrobené, psát zesnulým dopisy a někdy se dokonce reflektovaně navracet k těm darům, které byly považovány za projev „staršího stádia“ lidského vývoje – tedy alkohol, potraviny a cigarety (předměty přímé spotřeby). – Evolucionista tuto situaci může považovat za krátkodobý výkyv. První projevy tohoto druhu se nicméně začaly na českých hřbitovech objevovat v 90. letech, takže tato změna trvá již cca 20 let a její podíl na hřbitovech a pietních místech spíše sílí.

Lze je chápat funkcionalisticky, jako součást „neviditelného náboženství“ (pojem Thomase Luckmanna). Tento přístup, vycházející z díla Thomase Luckmanna „Problém náboženství v moderní společnosti“ (*Das Problem der Religion in der modernen Gesellschaft*, 1963)²⁰ nicméně předpokládá, že po zmenšení celospolečenského vlivu „velkých“ organizovaných náboženství a náboženských společností přebírají jejich funkci jiné typy religiozity. Ty se nemusejí vyznačovat organizovanou podobou a jednotnou ideologií, může jít také o soukromé zpracovávání dílčích témat prostřednictvím jednotlivých náboženských „produktů“.

Za funkci v tomto případě můžeme označit potřebu vyjádřit smutek nad ztrátou blízké osoby a hledání přesahu konečného (pozemského) života. Nové, neorganizované podoby piety tedy podle tohoto pojetí plní stejnou roli jako dřívější organizované, církevní obřady (nebo se o to alespoň snaží). Jako

¹⁹ Jaromír Chuchel: nepojmenovaný text k dějinám SPŽ, (s. 4-11) In: kol. autorů: *Sedmdesát let Společnosti přátel žehu: 1909-1979*. Společnost přátel žehu, Praha 1979. – s.5.

²⁰ Luckmann, Thomas. 1963. *Das Problem der Religion in der modernen Gesellschaft*. Ronbach. Freiburg.

„produkty“ pak můžeme chápat různé příručky a návody nabízející způsoby jak se vyrovnat se smrtí blízkých a vlastní konečností, ale i skutečné zboží, prodávané v obchodech společně s pietními předměty (i pietní předměty jako takové – lampičky, sošky, květiny), mající emotivní a nezřídka zároveň religiózní náboj. Některé pietní předměty, zejména německé produkce, totiž prostřednictvím svých nápisů přímo nabízejí způsoby, jak se se smrtí blízkých vyrovnávat.

To, že řada z nich přímo či nepřímo odkazuje k tradičním náboženstvím (v českém a německém prostředí zejména ke křesťanství, často římskokatolického směru) pak odpovídá tomu, co říká socioložka Grace Davie o roli tradičních náboženství v současné Evropě.²¹ Tradiční náboženství si totiž navzdory nízkým počtům vyznávajících a praktikujících věřících ponechávají značné pole vlivu, přestože i tento vliv je jiný, než jaký měla na „vlažné“ věřící počátku 20. století. Jednotliví lidé je vnímají jako udržovatele tradic, z nichž oni sami mohou příležitostně a selektivně čerpat. Příkladem mohou být opakované odkazy k nebi a kříže na hrobech, které však už nejsou výrazem stabilní přináležitosti ke křesťanství a dodržování jeho norem, nýbrž využitím této eschatologie při výjimečné životní situaci. To však neznamená, že titíž lidé zároveň využijí církevního pohřbu jako „služby“ církve. Osobně na základě pozorování považuji za nejvýraznější rysy současné piety její příležitostný charakter, tendenci kombinovat více různých náboženských (či kvazináboženských) vlivů, a především nejistotu, která je s ní často spojena i při pietním jednání samotném: Návštěvníci hřbitova své chování často přímo při návštěvě hrobu komentují obraty typu „jestli nás odněkud vidí“, „kdyby nás viděl/a“ a podobně. Posmrtný život je tedy možný, nikoli jistý.

To, co se děje, lze tedy nazvat „příležitostným náboženským chováním“ či „příležitostnou vírou“. Toho, že náboženské chování současných lidí má nezřídka příležitostnou podobu, si všímá dvojice autorů Z. R. Nešpor a D. Lužný v knize *Sociologie náboženství*.²²

„Příležitostným náboženstvím“ ovšem chápou tendenci velké části našich současníků chovat se při některých příležitostech – při ztrátě blízké osoby a v ročním běhu zejména v období Dušiček²³ (Památka všech věrných

²¹ Davieová, Grace. 2009. *Výjimečný případ Evropa: Podoby víry v dnešním světě* Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno. - zvl. s. 16-23.

²² Nešpor, Zdeněk R. – Lužný, Dušan. 2007. *Sociologie náboženství*, Portál. Praha. - zvl. kapitola *New Age a spiritualita* (s. 130-140).

²³ Označení „Dušičky“ užívám proto, že pro většinu našich současníků je běžnější a konkrétnější než spisovný název, užívaný církvemi i současným sekulárním kalendářem. Jako Dušičky, nikoli jako

zemřelých) až Vánoc – jako by byli přesvědčeni o nějakém způsobu posmrtné existence. V tuto dobu je na hrobech nejvíce darů (a z tohoto období pochází velká část těch, které jsou na hrobech celoročně). V jiném ročním období se ale titíž lidé mohou chovat tak, jako by v posmrtnou existenci spíše nevěřili, ba dokonce ji mohou přímo popírat.

Cílem práce je poznat, co dělají obyvatelé České republiky pro své zesnulé, a pokud možno i proč to dělají. V rámci co možná nejlepšího obrazu jsem se rozhodla zkoumat hroby příslušníků všech vyznání a etnik, s nimiž se setkám.

Do výzkumu jsem zahrнула i pietu a posmrtnou péči, kterou věnují lidé v ČR zvířatům. Důvodem bylo, že jsem již na počátku výzkumu znala několik zvířecích pietních míst a viděla reakce několika lidí ze svého okolí na ztrátu domácích zvířat. Dalším důvodem bylo, že zvířecí hroby ve své současné podobě nápadně připomínají pietní místa určená lidem – především pomníčky obětem neštěstí a nehod.

Důležitou částí práce je terénní výzkum na vybraných hřbitovech, kde jsem sledovala stav hrobů. Nejprve jsem na každém ze hřbitovů procházela volnou, nepřipravenou trasou, při níž jsem hroby zaznamenávala tak, jak šly za sebou. Přitom jsem se zaměřovala především na dokumentované darů, náhrobních nápisů, nápisů na stuhách věnců a dalších předmětech. Z takto zdokumentovaných hrobů jsem pak vybrala několik, k nimž jsem se při dalších návštěvách vracela. To umožnilo sledovat stav hrobu v období několika měsíců až let.

Při této práci bylo výrazným limitem počasí, které nedovolovalo pořizovat vždy stejně kvalitní materiál: Nadměrné světlo, působící přílišný lesk na leštěných náhrobcích a kolumbárních okéncích nedovoluje (zvláště v létě) zaznamenávat celé řady hrobů a nutí ho vybírat ty řady hrobů, které nejsou proti slunci. Když v zimě pokryje hroby sníh, není šance na spolehlivou dokumentaci položených darů.

Zároveň musím zmínit jako další limit proměnlivou světelnost v různých obdobích roku: V období od 2. listopadu do počátku ledna, kdy bývají hroby nejvíce navštěvovány a bývá na nich i nejvíce darů, je dobou s nejkratší světlu částí dne. To znamená, že dokumentace může začít po osmé hodině ranní a končí nejpozději kolem čtvrté hodiny odpolední. V případě vzdálených hřbitovů to vyžaduje zajišťovat výjezd s přenocováním. Zvláště obtížné je to

---

Památku věrných zemřelých slaví tento svátek nejen křesťané, ale i ta většina českých obyvatel, která se k žádnému náboženství nehlásí. Právě v tuto dobu nejvíce uvažují o posledních věcech člověka a mají tendenci pro zesnulé něco dělat.

v případě venkovských hřbitovů. – I z tohoto důvodu je výzkum zaměřen hlavně na hřbitovy městské a příměstské.

Musíme se vyhnout jednoznačným interpretacím, protože předměty, jimiž se zabýváme, se jednoznačné interpretaci samy vzpírají. Vždy mohou mít více významů, nadto významů skrytých pro toho, kdo není v okruhu těch, k nimž se konkrétní předmět má obracet.

Téměř u každého mimořádného předmětu se nabízejí otázky jako: Je medaile na hrobě nebo v kolumbárním okénku cenou, kterou za života získal zesnulý, nebo ji vyhrál a daroval někdo z pozůstalých? Je medvídek na dětském hrobě oblíbenou hračkou zesnulého dítěte, nebo ho pozůstalí koupili až po smrti se záměrem přinést na hrob? – Ještě těžší je to v těch hojných případech, kdy nemůžeme klást otázky typu A nebo B, ale musíme pracovat s možností celého komplexu významů. (Koneckonců, téměř ve všech případech musíme počítat i s možností, že položený předmět je dárkem, pozorností, kterou už kdosi nestihl dát živému.)

V některých případech se mi podařilo získat o hřbitovech či hrobech další zprávy od informátorů (pozůstalých, kteří o hroby pečují, pracovníků pohřebních služeb). Obsah rozhovorů jsem si v co možná nejkratší době zaznamenávala do badatelského deníku.

Přitom jsem si povšimla, že pietní jednání, zejména pokládání darů na hroby a pietní místa, nemusí být vždy provázeno reflexí a jasným odůvodněním. Pozůstalí, s nimiž jsem měla možnost mluvit, byli někdy zaskočeni tím, že by měli své jednání nějak vykládat či vůbec odpovídat na otázku proč. Obvykle přišli do rozpaků a někdy mi připadalo, že jejich odpovědi jsou vymyšleny ad hoc, snad protože předpokládali, že to pro svůj výzkum potřebují. Často jsem se setkala s odpovědí: „Protože se to tak dělá.“

Terénní výzkum jsem doplnila druhým výzkumem, založeným na rozhovorech s pozůstalými, kteří o hroby pečují. V několika případech se podařilo získat „příběh“ hrobu, zahrnutého ve výzkumu. Většina případů je ale informací o druhé, skryté části piety, jež probíhá doma nebo v jiném soukromém prostoru a často po sobě nezanechává žádné viditelné stopy.

Narátoři pocházeli z okruhu mých spolužáků a známých, ale někdy šlo o lidi, s nimiž jsme se náhodně setkali a kteří po zmínce o tématu mé disertační práce projevíli o rozhovor zájem.

Od narátorů jsem se snažila získat snímky hrobů případně fotografie pohřbů. To se ale ve většině případů navzdory jejich příslibům a mých

opakovaných připomínek (připomínala jsem se jednou až dvakrát) nepodařilo. Pro narátory bylo viditelně snazší mluvit o soukromých, někdy až intimních projevech piety a s nimi souvisejících prožitcích. Doplnit je fotografií toho, co dávají do veřejně přístupného prostoru bylo ale těžší, snad z obavy z zpětné identifikace jejich osoby, možná také proto, že hrob se obvykle netýká jen jich samotných ale i dalších členů rodiny, kteří se zveřejněním fotografie rodinného hrobu nemuseli souhlasit.

Do části o židovské péči o mrtvé jsem také zařadila rozhovory, získané při výzkumu pro diplomovou práci *Religiozita nehalachických Židů v ČR*. Obsahovaly totiž důležité informace o pietních projevech lidí, kteří se sice nějakým způsobem podílejí na životě židovské komunity, ale nejsou touto komunitou považováni za nábožensky plnohodnotné členy. Na jejich způsobech péče o mrtvé je dobře vidět prolínání tradičních způsobů židovské piety s nežidovskými vlivy i vyjednávání kompromisů ohledně pohřbů a dalších pietních projevů (s židovskými obcemi i s nežidovskými příbuznými).

Většinu narátorů jsem anonymizovala: Jejich jména jsem nahradila jinými, v případě citací jejich výpovědí jsem vynechala jména příbuzných a názvy míst. V případě některých narátorů však anonymizaci nebylo možno dodržet. Jedná se zvláště o narátory z židovského prostředí, jako jsou: bratr Oty Pavla pan Jiří Pavel, paní Hana Jančíková, která se zasazuje o připomínku tábořských obětí šoa nebo pan Jiří Löwy z Židovské obce Plzeň, jehož vyprávění zahrnovalo jednoznačnou identifikaci jeho osoby, a konečně i má matka, Rézi J. Weiniger, jejíž vyprávění nebylo anonymizováno ani v předchozí práci. Všechny narátory jsem na tuto skutečnost upozornila a získala od nich souhlas k použití jejich neanonymizovaného vyprávění pro potřeby výzkumu.

V rámci bádání jsem též dokumentovala několik veřejně sledovaných „kauz“ (úmrtí a pohřeb A. Janatkové, V. Havla, V. Kočky ml., truchlení po tragickém úmrtí českých hokejistů atd.). V těchto případech mne zajímala jak dokumentace pietních míst (dočasných pomníků, hrobů atd.), tak projevy truchlení na internetu – diskuse, smuteční grafiky, zapalování virtuálních svíček a podobně. Zvláštní pozornost jsem se snažila věnovat způsobu, jímž aktéři hovořili o smrti a o tom, co se pro mrtvé snaží dělat.

V práci budu průběžně odkazovat k beletrii a poezii jako příkladům reflexe některých představ – a jako možný prostředek jejich šíření mezi čtenáře. Beletrii však nebudu užívat jako dokument „jak se to dělávalo“, nýbrž jak jistí autoři prezentovali své vnímání lidových zvyků (to se týče zvláště autorů jako

Jindřich Šimon Baar či Božena Němcová, kteří svůj obraz lidových zvyků předkládali s národopisným a výchovným záměrem). Za zdroj naopak lze považovat autentické popisy pohřbů a návštěv hrobů z korespondence apod. Vždy je však třeba mít na paměti, že popisované skutečnosti jsou líčeny způsobem, jímž je autor vnímal a jímž je chtěl popsat.

1.3 Co lze pro mrtvého udělat? Proč to dělat?

Je známo, že konkrétní jednání v situaci, kdy se člověk setkává se smrtí, může, ale nemusí být odrazem určitého jednotného porozumění či pojetí smrti, daného například náboženským vyznáním. V této práci bude vícekrát doloženo, že jeden člověk může vyslovovat paralelně několik představ o smrti – a že také může provádět více úkonů, odpovídajících různým představám.

Zároveň se domnívám, že jednání při setkání se smrtí (jako koneckonců jakékoli další jednání) nemusí vždy vycházet z určitého reflektovaného pojetí situace. Často zde hraje roli imitace chování, s nímž se v takové situaci setkali u jiných; momentální potřeba „něco udělat“, o níž mluví více informátorů a narátorů.

Tuto vícečetnost představ, aplikovaných na konkrétní situaci, můžeme vidět jak u lidí bez náboženského vyznání a vzdělání, tak u lidí zakotvených v nějaké náboženské tradici: Kupříkladu u tradičně věřícího katolíka se můžeme setkat s představou, že zesnulý XY je v nebi, zároveň však s představou, že „odpočívá v hrobě“, kde „čeká na vzkříšení“; pohřeb XY mohl mít rysy „poslední cesty“ a zároveň „uložení ke spánku“ (upravení rakve jako lůžka). Představa, že zesnulý je v nebi, nemusí bránit pravidelným modlitbám a obětování mší za jeho duši (chápaných jako prostředek vysvobození duší z očištění). A dále, vdovec či vdova si zároveň mohou povídat se zesnulým prostřednictvím vystavené fotografie, promlouvat k němu na jeho hrobě, i uvažovat, zda je navštívil v živém snu.

Vynikajícím způsobem tuto vícečetnost pojmenovala Alice Turner v knize *Historie pekla*. Uvádí ji však slovy: *Většina z lidí, kteří připouští i jiné než racionální myšlení, je schopna spojit různé pohledy na posmrtný život.*²⁴ – Na rozdíl od ní se domnívám, že reagování na tak zásadní situaci jako je setkání se smrtí, nebývá, alespoň v prvním plánu, výsledkem racionálního přístupu – a to i u lidí, kteří si zakládají na své racionalitě.

Navíc, úkony při pohřbu, návštěvě hrobu či jiného pietního místa, nemusí odpovídat tomu, jaké názory anebo náboženské učení o smrti dotyčný člověk deklarovaně zastává. U náboženských směrů, připouštějících různé představy o smrti je tato vícečetnost ještě o něco pravděpodobnější.

Vědomí této situace má pro mne jasné důsledky pro interpretaci: Při interpretování jakéhokoli úkonu, předmětu na hrobě či pietním místě atd. se budu důsledně vyhýbat tvrzení „toto je proto, že“ i každému jednoznačnému

---

²⁴ Turnerová, Alice. 1995. *Historie pekla*. Jota. Praha. - s. 7.

přiřazování konkrétního aktu či předmětu jediné určité představě o smrti. Za mnohem přínosnější považuji ukazovat průběžně na paralely k jednotlivým představám. Přitom budu mít od počátku na paměti, že tyto příčinné souvislosti mohou, ale nemusejí být v konkrétním jednání přítomny a že jedno jednání, či jev může být výsledkem více činitelů. Získáme tak možná více otázek než jednoznačných tvrzení, ale snad se tím dobereme lepšího (byť vždy nepřesného) popisu a porozumění skutečnosti. Důsledkem tohoto přístupu je, že jakékoli domněnky o tom, jak k proměnám péče o mrtvé dochází a co je vyvolává, budou vždy předeslány velkým možná.

Úkony, které lze pro mrtvé udělat, lze zhruba uspořádat do několika skupin (záměrně užívám ty příklady, které jsou běžné v místních podmínkách a vynechávám ty neběžné jako jsou například mumifikace, skeletizace, pojídání popela apod.):

1/ Pohřeb (náboženský nebo sekulární obřad, uložení těla do země nebo jeho spálení, uložení urny či rozptyl/vsyp popela)

2/ Označení a upravení hrobu (vztyčení náhrobku, zřízení či pronajmutí urnového okénka, provedení náhrobního nápisu)

3/ Péče o mrtvého po pohřbu (návštěva hrobu, modlitby u hrobu, přinášení darů na hrob)

4/ Péče o mrtvého nevázaná na pohřeb (modlitby, zádušní mše, rozsvěcení světél, dary, úlitby, dopisy, donace v jeho jménu/ve prospěch jeho duše, posmrtné věnování knih a dalších děl, vzpomínání, případně i pokračování v jeho díle)

První tři skupiny se týkají období bezprostředně po úmrtí, přičemž třetí - označení a úprava hrobu - již následovat nemusí (a po pohřbu rozptylem ani následovat nemůže). Řada úkonů z dalších dvou skupin pak může následovat libovolně dlouho po pohřbu (modlitby, zádušní mše, úlitby), ale lze je vykonávat i při něm nebo dokonce ještě před ním.

Z toho je patrné, že obdobím, kdy lze pro mrtvého nejvíc udělat je právě krátce poté, co opustil svět živých. Velké množství úkonů (omytí, ustrojení do rakve, poslední rozloučení) přitom již nelze opakovat. Naopak většinu úkonů na pohřeb nevázaných opakovat lze, u některých (např. návštěva hrobu) je periodicita spíše pravidlem než výjimkou.

Zároveň vidíme, že do prvních tří skupin patří řada úkonů, jichž se v současnosti ujímají odborníci (pohřební služby a hrobaři), naopak úkony z posledních dvou skupin vykonávají pozůstalí obvykle sami.

Úkony bychom mohli též rozdělit na ty ryze praktické (jež by bylo možno redukovat na samotné odstranění těla) a na pietní (což by v utilitárním pohledu mohly být všechny ostatní). To ukazuje, že většina úkonů, prováděných s mrtvým tělem (zavření očí, podvázání brady, umytí, oblečení, úprava do rakve) je rázu pietního. Konají se nikoli z nezbytnosti, ale jako služba zesnulému.

Takové projevy úcty a služby konají (či nechávají konat) i ti, kdo předpokládají, že smrtí veškerá existence mrtvého skončila. Jejich blízký již podle jejich přesvědčení neexistuje, jeho tělo je přesto objektem úkonů, vykonávaných v jeho prospěch.

V případě víry v nějakou podobu posmrtné existence je cílem úkonů dosáhnout toho, aby zesnulý mohl být v této nové formě existence co možná spokojen. Předpokládaná spokojenost mrtvého může mít vliv i na kvalitu života pozůstalých: Zesnulý jim může pomáhat (ať již formou blahodárného působení na dění v osobním životě či domácnosti nebo přímluvou v nebi) nebo škodit (neblahým působením až ohrožováním, zjevováním, „strašením“).

Konání ve prospěch zemřelého tak může být motivováno jak láskou a soucitem k němu samotnému, tak snahou zabránit mu v předpokládaném neblahém působení (protirevenantská opatření). Hranice mezi pomocí zemřelým a protirevenantskými opatřeními může být propustná. Často závisí na záměru pozůstalého.

Z toho vyplývá, že nejasná je i hranice mezi tím, zda pozůstalí konají ve prospěch zemřelých nebo svůj vlastní. To se týká i snahy o připomínání zesnulého a snah o komunikaci s ním. Obojí může být motivováno jak snahou neponechat mrtvého „druhé smrti“ zapomnění, tak útěchou a uklidněním pro pozůstalé samotné. Při zkoumání péče o mrtvé musíme mít na zřeteli všechny tyto faktory, protože ve hře obvykle bývá více než jen jediný z nich.

V další části se podíváme na různé podoby péče o mrtvé, jak se s nimi setkáváme v dějinách území České republiky, přičemž zvláštní pozornost budeme věnovat vývoji v 19. a 20. století.

2. VÝVOJ PÉČE O MRTVÉ

2.1 Předkřesťanská péče o mrtvé

O tom, jak o své zesnulé pečovali obyvatelé českého území před příchodem křesťanství máme jen málo zpráv, většinou se musíme spoléhat na archeologické nálezy.

Víme, že svoje mrtvé buď spalovali nebo pohřbívali do země, přičemž mívali ve zvyku přikládat k jejich tělům dary. Tyto zvyklosti bývají interpretovány tak, že měli víru v posmrtný život, který si představovali jako pokračování života pozemského. Je to pravděpodobné (naprostá většina kultur má nějakou představu posmrtné existence), ale ne jisté. Jak uvidíme, dary svým blízkým dávají i ti z našich současníků, jejichž představa posmrtného života je jen velmi vágní, případně o možnosti posmrtné existence pochybují nebo na ni vůbec nevěří.

Dary mohly být prostě výrazem potřeby něco mrtvému dát, stejně jako pohřební výbava (tedy oděv a věci běžné životní potřeby) mohly být projevem snahy nenechat nic z věcí zesnulého mezi živými.

Snahy o stopování pozůstatků předkřesťanských zvyklostí v české lidové kultuře jsou velmi obtížné, protože zvyky lze jen obtížně datovat. Tím těžší je hledat spojitosti mezi dávnými (často hypotetickými) obyčeji a například zvyklostmi venkova 19. století.

2.2 Křesťanská starost o spásu duše

Křesťanství předpokládá potřebu pomáhat zesnulým modlitbami a přímlovami za jejich spásu. Důležitá je přitom představa církve – společenství věřících – jakožto jediného celku živých i zesnulých, kteří navzdory smrti patří neodlučitelně k sobě. Živí tak mohou pomáhat zesnulým a zesnulí, zejména spravedliví zesnulí, se mohou naopak přimlouvat za živé. Tak to alespoň známe z předreformačního středověkého křesťanství a z poreformační římskokatolické církve.

Vzpomínkové slavnosti spojené s modlitbou za mrtvé jsou doloženy od 2. století. Obvykle se konaly třetí den po pohřbu (snad v souvislosti s Ježíšovým

zmrtvýchvstáním), sedmý, případně třicátý či čtyřicátý den (snad i v souvislosti s Ježíšovým nanebevstoupením).²⁵

V křesťanství byl od samého počátku přítomen dvojitý přístup k mrtvým tělům. Jedním bylo uctívání hrobů, známé ve většině starověkých kultur, spojené často zároveň se strachem z mrtvých a odsouvání mrtvých mimo lidská obydlí. Francouzský historik Philippe Ariès, z jehož *Dějiny smrti* v této práci hojně čerpám, o lidech konce starověku píše:

Strach je vedl k uctívání hrobů, jež mělo zesnulým znemožnit, aby z nich „vyšli“ a znepokojovali živé. Pohřbení i zpopelnění mrtví byli nečistí a jejich příliš velká blízkost mohla poskvřnit živé. obydlí jedněch se musela oddělit od hájemství druhých, aby se zabránilo jakýmkoli vzájemným stykům – jedinou výjimkou byly dny smírných obětí.²⁶

To platilo ve většině antického světa; nakolik se to týkalo předkřesťanských obyvatel zdejšího území je otázkou. Velmi pravděpodobně znali strach z mrtvých. O jejich pojetí čistého a nečistého a jakou podobu měly jejich případné kontakty s mrtvými však nevíme.

Pro křesťany však tělo bylo zároveň určeno k budoucímu vzkříšení, což mohlo znamenat několik pojetí. Mrtví jsou do dne Posledního soudu skutečně a beze zbytku mrtví, takže nemohou živým škodit, ale ani prospívat. (S touto podobou víry ve vzkříšení se pak setkáváme znovu v reformaci a u protestantských církví, alespoň v normativní podobě.)

S tím někdy souvisel minimální péčí o mrtvé tělo, které Bůh dokáže podle křesťanské víry při vzkříšení obnovit právě tak, jako je umí stvořit. Ariès si všímá toho, jak se tento přístup, hraničící až s nezájmem o místo a způsob pohřbu, v dějinách křesťanství opakovaně obnovoval. Byl výrazem rozejtí s „pohanskými“ praktikami a zároveň důvěry v Boží milost. – Když se pak v 19. století objevily první hlasy volající po minimalizaci pohřbů a hrobů, měly už na co navazovat.

Druhé pojetí vycházelo podle Arièse z (nereflektovaného) přijetí starých věr, spojených s pohřbíváním do země²⁷, zejména obavy, že kdo nebyl řádně pohřben, nebude ani vzkříšen. Odtud se rozšířil zvyk pohřbívát mrtvé v blízkosti hrobů mučedníků (později světců a ještě později svaté budovy –

---

²⁵ Adam, Adolf. 1998. *Liturgický rok: Historický vývoj a současná praxe*. Vyšehrad. Praha. - s. 227.

²⁶ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti I*. Vyšehrad. Praha. - s. 48.

²⁷ Ibid., s. 50.

kostela). Ochranou těl zesnulých tak bylo nejprve tělo světce, později posvěcená půda kostelního okrsku.

Již u Isidora ze Sevilly (zemř. 636) se setkáváme se sloužením mše za duše zemřelých (zemřelých obecně, ale ještě ne všech), a to v den po Letnicích. Počátkem 9. století určil společnou mši a modlitbu za všechny zemřelé opat Eigil z Fuldy, tentokrát na 17. prosince, den sv. Sturmia, považovaného za zakladatele kláštera ve Fuldě.

Důležitým předělem byl rok 998, kdy opat Odilo z Cluny (994-1048) nařídil slavit památku všech zesnulých věřících 2. listopadu, tedy den po již zavedeném svátku Všech svatých. To se stalo základem Památky všech věrných zemřelých, kterou většina Čechů dnes slaví pod názvem Dušičky. (Vzhledem k tomu, že ji pod tímto názvem slaví křesťané různých denominací i lidé jiných vyznání a bezvěrci, budu v této práci dávat přednost lidovému názvu.) Odilo z Cluny tedy vzpomínku na zemřelé určil na dobu předkřesťanských slavností, spojených jak s díkůvzdáním za úrodu, tak s obětmi zemřelým.²⁸

Vzhledem k tomu, že se tento zvyk šířil především prostřednictvím sítě benediktinských klášterů, (první na českém území, břevnovský, byl založen roku 993) lze předpokládat, že se tento zvyk rozšířil v českých zemích poměrně brzy.

Křesťanství v té době bylo již náboženstvím zdejších knížat a jejich dvora. Běžní obyvatelé však byli na novou víru obraceni postupně a lze předpokládat, že zvláště na venkově ještě dlouho přetrvávalo předkřesťanské náboženství a s ním spojené praktiky.

To se týkalo pohřbu žehem, který sice v 9. století existoval, podle Lutovského²⁹ však již nezávisle na křesťanské misii ustupoval pohřbům do země. Týkalo se to samozřejmě i darů přikládaných k zesnulému, které se však nikdy nepodařilo vymýtiti úplně (viz kapitola *Dary do rakve*). Stejně tak pohřbívání na hřbitovech nebylo v českých zemích přijato beze zbytku. Pohřby mimo hřbitov zapověděl Břetislav I. v *Hnězdenských statutech* (1038): *Rovněž i ti, kdož se opovažují pochovávatí své mrtvé v polích nebo lesích, zaplatí arcijáhnu vola a 300 peněz do důchodu knížecího; mrtvého však ať pochovají znova na hřbitově věřících.*³⁰

²⁸ Rogers, Nicholas. 2002. "Samhain and the Celtic Origins of Halloween". *Halloween: From Pagan Ritual to Party Night*. Oxford Univ. Press. New York. - zvláště s. 11-21.

²⁹ Lutovský, Michal. 1996. *Hroby předků*. Academia. Praha. - s. 78.

³⁰ Cit. dle: Navrátilová, Alexandra. 2004. - s. 266.

Přesto si na pohřbívání mimo hřbitovy stěžovali ještě kněží v 17. století. Jedním z prvků, odlišujících vývoj na českém území od sousedních zemí přitom může být vliv husitů, kteří pohřbívání na hřbitovech – a s ním spojené poplatky – kritizovali jako jeden druh svatokupectví. Podle svědectví Silvia Piccolominiho, vášnivého odpůrce husitů tvrdili, že: *Užívání hřbitovů je bláznovství vynalezené pro zisk; nezáleží na tom, jaká země kryje lidská těla.*³¹

Vztahovat toto tvrzení na všechny husity, případně i část utrakvistů, jak to dělá Piccolomini (a po něm Ariès) by však bylo přílišným zevšeobecněním, zvláště když práce B. Kůrky³² poskytuje podrobné informace o utrakvistickém zádušním hospodaření.

Zvláště zajímavé by bylo podrobně zmapovat, jak se v českých zemích s jejich specifickým vývojem prosazovala víra v očistec, jejíž dějiny podrobně popsal Jacques le Goff ve *Zrození očistce*³³. Od něj víme, že již od starověku se v křesťanském myšlení objevovala představa jakéhosi mezistavu který byl někdy považován spíše za přívětivý předstupeň věčné blaženosti, jindy za hrozivou podobu mírnějšího pekla. Ve středověkých viděních býval očistec, či vstup do něj, zároveň lokalizován do míst reálného světa, ať již pod sicilskou Etnu, nebo na ostrov Station Island (Očistec sv. Patrika), abychom jmenovali ty nejslavnější. Víme, že v českém prostředí bylo známé *Jiříkovo vidění* (cesta do očistce sv. Patrika) a *Vidění svatého Pavla*, které byly prokazatelně užívány při pastorační práci laiků. Intelektuální prostředí pak ovlivnily vize Brigity Švédské (překlad části jejího díla od Tomáše ze Štítného, vliv na Matouše z Krakova a patrně i Jan z Jenštejna).³⁴

Ariès uvádí, že ještě koncem středověku prosili lidé jen sami za sebe, a až v 17. a zejména v 18. století začali v modlitbách za mrtvé spatřovat způsob prodloužení pozemské lásky a starostlivosti až za hrob.³⁵ Dále uvádí, že zůstavitelé se až do poloviny 17. století v závětech nezmiňují o očistci, nýbrž vždy jen o nebi a pekle.³⁶ Víra v očistec či její odmítání se stala jedním z důležitých rozdílů mezi katolíky a protestanty. Luther (1483-1546) i Kalvín (1509-1564) jasně prohlašovali, že živí nemají právo orodovat za mrtvé, protože osud mrtvých závisí výlučně na vůli a všemohoucnosti samého Boha.

³¹ Piccolomini, Enea Silvio: *Historie česká*. D. Martínková, A. Hadravová, J. Matl (eds.), KLP Praha 1998. - s. 95.

³² Kůrka, Pavel B. 2010.

³³ Le Goff, Jacques. 2003. *Zrození očistce*. Vyšehrad. Praha.

³⁴ Cermanová, Pavlína - Nodl, Martin. 2011. *Středověká vidění onoho světa* In: Kol. autorů. *Ráj, peklo a očistec ve středověkých viděních*. Argo. Praha. (s. 5-17).

³⁵ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti II.* - s. 202.

³⁶ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti II.* - s. 203.

Protestanté od té doby odevzdávali své mrtvé do Boží vůle. Udělat pro ně (kromě skromného pohřbu) nemohli nic.

Právě z očistce či vzácněji z pekla přicházeli také revenanti, aby žádali živé o pomoc. Ta pomoc obvykle spočívala ve vykonání nějakého skutku zbožnosti za vysvobození z očistce. Nejčastěji jím bývalo zaplacení mší, zvláštní modlitby, vykonání pouti, donace na církevní anebo charitativní účely, apod.

Je logické, že představa očistce a návštěv revenantů se stávaly terčem kritiky ze strany nekatolíků. Ti stále znovu opakovali, že těla mrtvých zůstávají ve smrtelném spánku, z něhož je může vzbudit jedině sám Kristus, proto tělo samo nemůže stát z mrtvých. Duše zemřelých jsou pak buď v nebi nebo v pekle, a nikde jinde. Odtud nemůže odcházet, takže se ani nemůže zjevovat živým.³⁷

Důležité je, že to nekatolíčtí kněží museli opakovat svým farníkům, kteří (na rozdíl od zpráv, které uvádí Ariès pro francouzské území) již v 16. století měli obavy z navracejících se mrtvých i tendenci věřit v nějakou podobu očistce. Jan Chrudimský prohlašoval, že revenantská zjevení jsou dílem satana, stejně jako mše za mrtvé a očistec:

*A to všechno satan činí za příčinou duší lidských zavedení, aby tudy potom k hanebným počtům lidé zapověděným slovem Božím přivedeni byli.*³⁸

K římskokatolické a předreformační péči o mrtvé patřily samozřejmě prosby o přímluvy jednotlivých světců. Za nejmocnější přímluvkyni byla považována Matka Boží, Panna Maria, která nabývá v lidových představách (především v římskokatolickém, řidčeji však i v protestantském prostředí) některé vlastnosti univerzální Velké Matky, mající ke všem lidem či bytostem vůbec mateřský vztah. Podle tradice, jejíž první písemnou podobou je *Život Panny Marie* připisovaný Maximu Vyznavači, zároveň skonala blaženou smrtí a byla i s tělem přijata do nebe. To ji v lidské představivosti pojilo s ideálem dobré smrti k níž mohla pomáhat i druhým.

K Marii jako osvoboditelce duší se váže řada legend, z nichž některé významně ovlivnily péči o umírající a zesnulé. V lidových představách, podpořených řadou vidění, Panna Maria duše z očistce doslova vytahuje (pomocí škapulíře, růžence apod.), zajišťuje pomoc i v „beznadějných případech“ a otevírá jim bránu do nebe, jak dosvědčuje lidová píseň:

³⁷ viz: Halama, Ota. 2007. *Obludám nočním tváří v tvář: Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků*, In: Holý, Martin - Mikulec, Jiří. *Církev a smrt: Institucionalizace smrti v raném novověku*, Historický ústav AV ČR. Praha. (s. 55-68).

³⁸ fol. 54b-55a – cit. dle Halama, Ota. 2007. - s.59, pozn. 19.

*Maria Panno,
královno nebe,
za duše v očistci
prosíme tebe,
klíčem svým zlatým
otevř jim nebe.*

*Panna Maria vysvobozuje za pomoci škapulíře duše z očištcových plamenů.
(Barvotisky, poč. 20. stol., soukromá sbírka)*

Patronem dobré smrti byl z podobného důvodu i sv. Josef, o jehož blažené smrti je zpráva v apokryfním spise *Historie o tesaři Josefovi (Historia Josephi Fabri Lignari)*, pocházejícím patrně ze 6.-7. století.

Ochráncem při určitém druhu smrti býval světec která takovou smrtí zemřel, nebo který byl zároveň ochráncem proti určité nemoci. Například patroni proti moru – sv. Rozálie, sv. Roch, byli považováni za pomocníky tomu, kdo na tuto nemoc umírá. Za zvláštního ochránce byl samozřejmě považován i osobní patron, jehož jméno umírající nesl.

Přímluvy za mrtvé byly spojovány zejména s eucharistickou a růžencovou zbožností. Rozšířená byla představa, že Kristova krev proměňovaná při mši „hasí“ očištcové plameny a zmírňuje muka trpících.

Věčný Otče, obětuji ti nejdražší krev Krista Ježíše k zadostiučinění za hříchy své a za potřeby svaté Církve tvé. (100 dní odp.)

Andělé nabírají Kristovu krev do kalichů a její pomocí zmírňují utrpení duší v očistci a vynášejí duše z očistce do nebe. Vedle kříže stojí jako přímlovkyně Panna Maria a za ní světci (Snad Cyril a Metoděj?). – Vyobrazení z dvojlistu modliteb za duše v očistci. (Soukromá sbírka)

Modlitba za duše v očistci a získávání odpustků se pro katolíky staly ústředním motivem péče o mrtvé. Připomínka mrtvého, zádušní hostina, obdarování chudých při pohřbu a výročních úmrtí, či o Dušičkách mělo v ideálním případě za cíl získat mrtvému co nejvíce přímlovců. Ti kdo byli ve jménu mrtvého pohoštěni či obdarováni, mu byli zavázáni modlitbou. Zároveň mrtví, jimž živí věnovali modlitby, se za ně měli na oplátku přimlouvati, jak vystihuje lidové čtyřverší:

*Na dušičky vzpomínejme,
z očistce jim pomáhejme.
Budou na nás vzpomínat,
až my budem umírat.*

To vedlo na jedné straně k reprezentativní roli modliteb: Bohatý donátor či zakladatel nadace, dobročinného ústavu, si mohl při jejím založení vymínit

pravidelné modlitby chovanců za svoji duši, případně i za celý svůj rod. Veřejně čtená přímluva při mši na den Památky všech věrných zemřelých, spojená s příspěvkem na kostel (někde bylo zvykem dávat v lístku se jmény zesnulých zabalenou minci) tak byla výsadou těch, kdo si tento výdaj mohli dovolit. Dlužno dodat, že tento zvyk byl se stával terčem kritiky, a to i z řad pravověrných katolíků, kteří poukazovali na to, že se tak farní společenství dělí na sociálním základě na ty, za něž se modlitby pronášejí jmenovitě (na všechny ostatní se pamatovalo na závěr), a na ty, kdo se za ně modlí, často za úplatek.⁴⁰

Na druhé straně to mělo pozoruhodný ozvuk v českém folklóru: O svátku Všechny svatých pekly v některých krajích hospodyně zvláštní pečivo ve tvaru kostí, nazývané „boží kosti“, či jiné, zvané „dušičky“ či „svaté rohlíky“. Původní rozdávání tohoto pečiva chudým lidem a dětem, s předpokladem, že obdarovaný a oplátku odříká modlitbu za mrtvé, vedlo místy až ke vzniku „dušičkové koledy“.

K tomu existuje úsměvná říkanka:

*Pochválen buď Pán Ježíš Kristus,
na Vše svatý rohlíky
ať jsou hodně veliký.
Jestli budou malý,
peklo (var. ďábel) vám je spálí.*

Důležité je, že vzpomínka na mrtvé se vždy pojila s modlitbou a připomínání mrtvých (jak dále uvidíme, včetně křížů u cest) mělo k této modlitbě vybízet. K tomu sloužily i vzpomínkové lístky se svatými obrázky, na které byla zapisována či tištěna jména zesnulých, datum a okolnosti jejich smrti, někdy se na nich vyskytuje i fotografie. Byly rozdávány při pohřbu, případně při výročí úmrtí. Na všech těchto obrázcích najdeme výzvu k modlitbě za konkrétního nebožtíka, obvykle včetně doporučení jaká modlitba (či kratší modlitba, výzva, například „Ó Ježíši, smilování!“) by to měla být. V případě kněží, kteří bývají těmito obrázky připomínání nejčastěji, to bývá text církevní modlitby za zesnulé kněze, doplněný někdy dalšími modlitbami. To se týká i běžných smutečních oznámení (parte), z nichž na konci „dlouhého“ 19. století mizí výzvy k modlitbě za zemřelé, jež bývaly do té doby jejich součástí. Nahrazuje je neutrální výzva ke vzpomínce.

⁴⁰ Katolický kněz J. Š. Baar, tento zvyk kritizoval v povídce *Na modlení*, jejíž zápletka se točí kolem snahy malé husopasky, získat stůj co stůj peníze na toto jmenovité připomenutí pro své zemřelé rodiče. Sedláci, u nichž slouží, její motivaci nerozumí, neboť ji chápou jako stavovskou výsadu: „Žebrota, člověku selskému by se chtěla rovnat.“

Modlitba
na památku
posledního rozloučení.

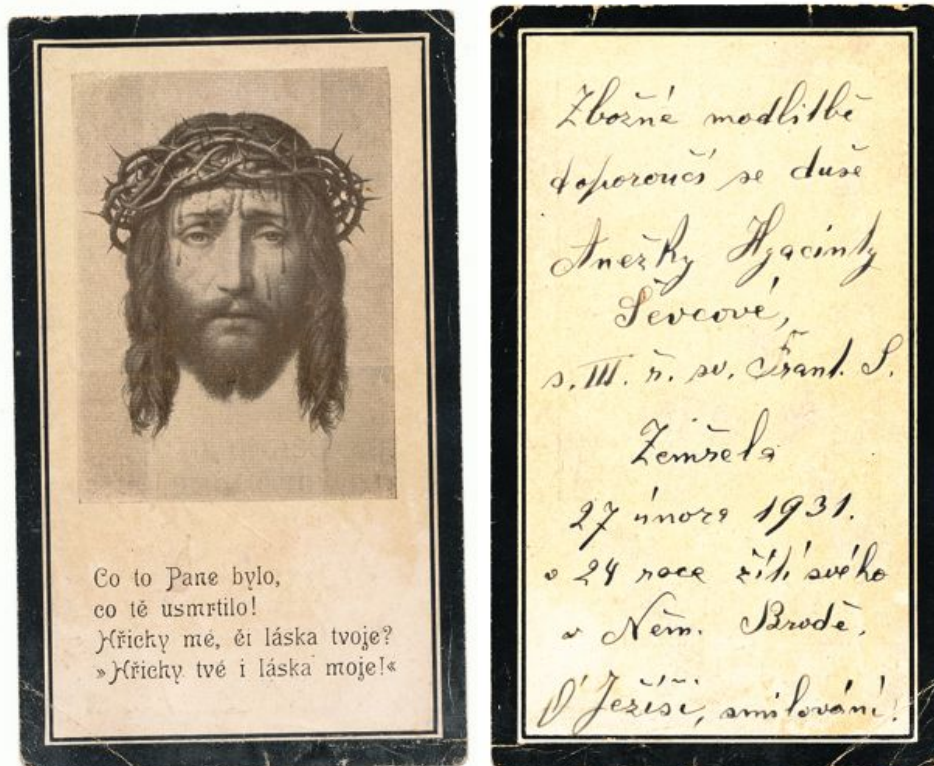

Tisk S. Bojškova v Chrudimi, 1858.

Modlitba na památku posledního rozloučení z roku 1858.

Jedná se o připomínku smrtelnosti (*memento mori*) pro živé a modlitbu za dobrou smrt (ke sv. Kříži), takovéto drobné tisky však bývaly též vkládány do rakví.

Rukopisný vzpomínkový lístek, vyzývající k modlitbě za duši zemřelé. 1931
(Soukromý archiv)

Tištěný vzpomínkový lístek za kněze (1943).
(Soukromý archiv)

V dalších kapitolách budeme svědky toho, jak se vzpomínka na zesnulé od modlitby osamostatnila. K tomu je třeba předeslat, že ještě hluboko do 20. století existovala ve spojení s přímluvami za duše v očištění a že pro některé lidi to platí dodnes.

2.3 Osvícenství a jeho vliv

Osvícenství přineslo – v návaznosti na reformaci – několik zásadních posunů. Prvním a nejdůležitějším bylo oddělení velké části vzdělaných lidí od zjeveného náboženství (křesťanství a v procesu židovské emancipace do značné míry i judaismu) ve prospěch univerzálního, "přirozeného" či "rozumové" náboženství. Toto nové "náboženství", se stalo jakousi platformou, umožňující soukromý náboženský život jen s volnou vazbou na církev. Jak píše Ján Mišovič:

*Tuto skutečnost dokumentují mimo jiné i úmrtní oznámení, která si v té době [v první čtvrtině 18. století] psali pozůstalí sami.*⁴¹ To neznamenal, že by si sami odbývali i pohřební obřad, ale stále více jej chápali jako společenskou záležitost, než jako obřad mající zásadní vliv na posmrtnou existenci mrtvých. Rostlo totiž přesvědčení, že o tom, jak bude vypadat posmrtný úděl rozhoduje to, jak zesnulý žil, přičemž skutky lásky k bližním jsou hodnoceny (často s odvoláním na evangelium) jako mnohem důležitější než skutky zbožnosti; hodnota modliteb a skutků konaných pro zesnulého druhými (poutě, rozsvěcení svíček, zádušní donace) jsou pak chápány jako důležité nanejvýš pro pozůstalé. Ještě častěji však bývají hodnoceny jako způsob, jímž pouze bohatnou řády a církevní hodnostáři.

S tím souviselo zpochybnění potřeby pro zesnulé něco dělat, zejména pak pečovat o jejich blaho sloužením zádušních mší, rozsvěcováním svíček a dalšími úkony. Za první významný úkon v tomto směru lze považovat reskript (katolické panovnice) Marie Terezie z roku 1775, nařizující duchovenstvu podávat hlášení o případech "strašidel" (tj. revenantů) příslušné světské instituci, jejíž představitelé jsou povinni se poradit s "rozumným lékařem" (tedy zástupcem novověké vědy), kteří pomohou "objasnit", jaký podvod se za tím skrývá.⁴²

---

⁴¹ Mišovič, Ján. 2001. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. Sociologické nakladatelství SLON. Praha. - s.68.

⁴² Reskript se týkal také čarodějnictví, hledání pokladů pomocí magie a "domnělé posedlosti ďáblem" - sám výčet by stál za zvláštní analýzu. - Viz: Mišovič, Ján. 2001. - s.65.

Ještě mocnější vliv měly reformy Josefa II. v letech 1780-1790. Reformní nařízení vycházela z osvícenského pojetí náboženství jako garanta morálky a společenského řádu, s tendencí co možná redukovat "nerozumné" a "zbytečné" obřady.

Vztah živých a mrtvých začaly od církví přebírat úřady, postupující dle objevů přírodovědců a lékařů. Šlo především o rušení hřbitovů uvnitř měst a vytváření velkých ústředních hřbitovů. O významu tohoto procesu na péči o mrtvé se zmíníme ještě několikrát. Josefinská opatření,⁴³ směřovala k radikálnímu zredukování *pompy funebris* a zároveň k zavedení hygienických norem, jejichž cílem bylo zamezit šíření nákaz a zabránit pohřbívání zdánlivě mrtvých. To společně vedlo k mocným proměnám "shora", jež minimálně ve městech vedly k rychlému oddělení mrtvých od živých (úspěšnějším než se dosud dařilo protirevenantským opatřením).

Ruku v ruce s redukováním pohřebních obřadů šlo odmítání té pomoci mrtvým, kterou nabízela katolická církev. Dobrý člověk modlitby druhých lidí v zásadě nepotřebuje, a špatnému by pomoci neměly. Už proto ne, že zatímco bohatý si může zaplatit velké množství zádušních mší a modliteb, chudý tuto možnost nemá. Pokud by tato logika platila, ozývá se v osvícenství stále častěji, platily by ekonomické a sociální rozdíly i po smrti a bohatí by se mohli do věčné blaženosti „promodlit“ (či spíše „nechat promodlit“) dříve než chudí, ač třeba méně hříšní. K tomu se pojily poukazy na zneužívání zádušních hospodaření a odpustkové ekonomiky, k nimž jistě také docházelo.

Ariès v *Dějínách smrti* tuto proměnu vztahu k mrtvým spojuje hlavně s protestanty:

Protestantské církve svým věřícím sice orodování za zesnulé zakázaly, avšak počínaje 18. stoletím se začalo šířit nové vnímání smrti, které už nedovolovalo, aby pozůstalí ponechávali své mrtvé napospas neznámému a obávanému osudu. A protože nepřicházelo v úvahu ani zpochybňování názorů reformátorů, ani návrat k pověrám papeženců, protestanté teologickou překážku prostě obešli a začali se chovat tak, jako by neexistovalo ani předurčení, ani soudný den, ani zatracení: a neexistuje-li žádná hrozba, není přece důvod k modlitbám.⁴⁴

Tento pohled se mi jeví poněkud zjednodušující. Český příklad ukazuje, že tento postup se netýkal jen protestantů. Řada těch, kdo nahlíželi posmrtný úděl podle tohoto modelu byli katolíci, a to nejen ti "nominální". Domnívám

⁴³ Josefinská opatření předcházely předpisy Marie Terezie, redukující pompéznost pohřbu, délku smutku a podobu smutečního oděvu. - In: Tinková, Daniela. 2012. - s.183.

⁴⁴ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti II.* - s. 202.

se, že ve hře bylo právě hledání "univerzálního náboženství", založeného na rozumu, které mělo právě s otázkou posmrtné existence značný problém.

Rozvíjející se přírodní vědy, respektive jejich představitelé, stále častěji zpochybňovali existenci duše, a tedy i posmrtné existence jako takové. Pokud je lidské tělo veliký a složitý mechanismus (za nějž může být považován i celý vesmír), může být smrt přirovnána k zastavení stroje.⁴⁵ Mrtvý už není a nikdy nebude, mrtví nebudou vzkříšeni a je zbytečné pro ně cokoli dělat. Tím samozřejmě mizí jak strach z posmrtných trestů (jehož chtěli dotyční myslitelé lidstvo zbavit), tak i naděje na lepší posmrtnou budoucnost, kterou neuměli ničím nahradit.

Jednou z reakcí na popření nesmrtnosti lidské duše byly snahy dokázat existenci lidské duše a její nesmrtnost právě metodami soudobého vědeckého bádání. Právě to bylo cílem intelektuálního spiritismu, který se sice pod tímto názvem zformoval až ve 2. polovině 19. století, ale navazoval na vizionáře a badatele jako byli Emanuel Swedenborg (1688-1772), Franz A. Mesmer (1734-1815) či Carl von Reichenbach (1788-1869).⁴⁶ Ti se všichni - každý z poněkud jiného hlediska - snažili dokazovat nesmrtnost lidské duše a reálnost neviditelného duchovního světa. (Přičemž rostoucí vehemence snah o důkaz reflektuje růst pochybností o nesmrtnosti duše, postupující postupně celou společností.) Nejblíže k tradičním (protestantským) východiskům měl Swedenborg, Reichenberg je pak nejblíže současným pojetím duše jako "energie", "vibrací" apod.

Během 19. století tak v celém západním světě včetně některých kolonií dochází ke snahám dokázat prostřednictvím různých technik posmrtnou existenci, které jsou čím dál důležitější než zádušní modlitby a snaha pro mrtvé něco dělat. Nejslavnějším experimentem v tomto směru je pokus Meyers-James (viz *Revenanti a proměna vztahu k nim*) a navazující pokusy konané v rámci britské Společnosti pro psychický výzkum (*The Society for Psychical Research SPR*, zal. 1882).⁴⁷

⁴⁵ Motiv zastavení hodin se v souvislosti ze smrtí od té doby vyskytuje často.

⁴⁶ Je příznačné, že většina těchto "předchůdců spiritismu" byli přírodovědci.

⁴⁷ O některých z těchto pokusů popularizujícím způsobem informuje John Gray. In: Gray, John. 2013. *Komise pro nesmrtnost: Věda a pošetilé pokusy, jak ošálit smrt*. Argo. Praha. - s. 15-97.

2.4 Spiritismus v českých zemích a jeho vliv na představy o posmrtném životě

Do českých zemí se spiritismus rozšířil koncem 19. století jako zájem elitních hermetiků⁴⁸ i jako salónní zábava. V salónech se občas provozovaly nejenom neškodné fyzikální či chemické pokusy, ale tu a tam i pokusy hypnotizérské nebo právě spiritistické seance. Účastníci přitom mohli seanci vnímat různě: jako hru, vědecký pokus, osvětovou činnost, snahu navázat kontakt s blízkou osobou, atd.

Z. R. Nešpor nicméně uvádí, že český spiritismus měl přinejmenším dvě formy, intelektuální a měšťskou, o které toho víme relativně dost, a lidově sektářskou, která velké části vnějších pozorovatelů prostě unikla.⁴⁹

Druhou formu představovali východočeští spiritisté, kteří podle Nešpora *vědomě navazovali na dědictví české reformace, i když mu rozuměli svým vlastním způsobem, ale zároveň i na lidovou astrologii, léčitelství a další praktiky svébytné lidové zbožnosti raného novověku. (...) Když už se vyvolávali duchové, nejčastěji šlo o náboženské reformátory, jako byl Jan Hus nebo Jan Amos Komenský.*⁵⁰

Spiritisté – intelektuální i lidoví – obvykle netoužili pro mrtvé něco dělat, nýbrž být v kontaktu s nimi. Kontakt s duchy měl potvrzovat nesmrtelnost lidské duše a pokud možno i naději na setkání s blízkými. Duchové přitom bývali těmi silnějšími, pomáhajícími. Jednotlivcům šlo často o ujištění o další existenci jejich blízkých, přední stoupenci spiritismu pak měli nezřídka ambici přesvědčit lidstvo o nesmrtelnosti lidské duše jako takové.

Znamení, sny, abnormální jevy – vše co mohlo vypadat jako důkaz posmrtné existence, nabývalo od konce 19. století na důležitosti.

---

⁴⁸ Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2008. - s. 269.

⁴⁹ Nešpor, Zdeněk R. 2008. *Spiritismus známý i neznámý* In: Nádvořníková, Alena. *Art brut v českých zemích: mediumici, solitéři, psychotici*. Arbor vitae a Muzeum umění. Olomouc. - s.23.

⁵⁰ Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2008. - s. 268.

Pohlednice – fotografie náhrobku rodiny Hrdličkovy na Olšanském hřbitově v Praze.

O sousoší na tomto hrobě se traduje, že zachycuje sen matky o synovi, který sloužil jako voják: Paní Hrdličkové se zdálo, že se s ní syn přichází rozloučit a anděl ho odvádí do nebeské říše. Když se ho pokoušela zadržet, zjevil se vedle ní starý mocnář František Josef I. a utěšoval ji. Krátce poté přišla zpráva, že syn je skutečně mrtev (údajně se zastřelil po prohře v kartách).

Spiritismus měl ovšem v rámci společnosti širší ambice, neboť, jak jsme již viděli, víra v nesmrtelnost lidské duše byla považována za nezbytnou pro udržení morálních zásad. Ku příkladu francouzský spiritista Kardec, jehož díla byla hojně překládána do češtiny, uvádí:

Spiritistická filosofie má za úkol, zničit vědecký materialismus a s ním potíratí všechny směry časové, z něho vycházející: ateismus, materiální socialismus, nihilismus a jakkoli se nazývají všechny ty výplody materialismu. Ona podniká tento boj, opírajíc se o realnost spiritistických zjevů, podávajících cestou experimentální důkaz nevyvratnější o nesmrtelnosti duše.⁵¹

O tom, že vliv spiritismu přesahoval okruh těch, kdo se označovaly přímo za spiritisty a nebyl vždy odlišitelný od dalších proudů alternativní spirituality, svědčí řada dobových dokumentů.⁵² Zájem o spiritismus se mohl snoubit se

⁵¹ Kardec, Allan: *Co jest spiritismus?* Vydavatelství Schneider, Brno 1999. (Přetisk staršího vydání s doslovem Karla Sezemského). - s.65.

⁵² Svědčí o tom dobový spiritistický tisk jako časopisy *Nové slunce*, *Hvězda záhrobní* (1894-1897), *Posel záhrobní* (1901-1940), *Spiritistická revue*, nebo *Medium* (30. léta).

zájmem o nejrůznější vědecky nevysvětlitelné jevy (které bychom dnes asi označili za paranormální), hypnózu a sugesci, theosofii, východní nauky, hermetismus, svobodné zednářství, atd. Někteří autoři shrnovali tyto zájmy pod pojem *spiritualismus*.⁵³

Nešpor o intelektuálních městských spiritistech píše:

*Jejich učení „okultisticky“ doplňovalo lidové křesťanství, ale navazovalo i na starší mysticko-náboženské tradice typu Emanuela Swedenborga a německých pneumatologů, na studium „živočišného magnetismu“ (mesmerismus) nebo okouzlení idealizovanou východní zbožností, především hinduismem a později i některými formami buddhismu. Pro české intelektuály byl důležitý především francouzský hermetismus, například Allan Kardec (...).*⁵⁴

Tyto zájmy se mohly snoubit jak se silnou racionalitou, tak s příslušností k tradičním církvím. Příkladem opět může být MUDr. C. Bezděk (1872-1956): Narodil se na jižní Moravě do katolické rodiny, později pod vlivem manželky konvertoval k pravoslaví. Zajímal se o spiritismus a theosofii, četl spisy Tolstého a R. Steinera a spolupracoval s P. Pittrem. Zároveň byl důsledným abstinentem a vegetariánem.

Prostřednictvím tisku se spiritistické myšlenky dostávaly i do širokých lidových kruhů. Přestože podle Z. R. Nešpora byly nejlepší dobou spiritismu poslední roky 19. století a v meziválečném období již jeho význam upadal,⁵⁵ v meziválečné období znamenalo příliv spiritistické (a další alternativně náboženské) literatury z nově zakládaných nakladatelství.

Jak bylo spiritistické hnutí silné i jak různorodý byl odpor vůči němu, výmluvně dokládá 11. kapitola knihy *Bílý dominikán*, z pera pražského německojazyčného spisovatele Gustava Meyrinka. Hlavní hrdina se účastní spiritistické seance, během níž zazní milenaristická očekávání:

Duchovní hvězda Fixtus se rozplynula ve vesmíru a letí směrem k naší zemi. Vzkříšení všech mrtvých je nablízku.⁵⁶ Obtloustlá ženština [ve funkci média] souhlasně kvoká: „Mladý muži, opusťte pýchu tohoto světa! Prošel jsem celou Evropu (ukazuje na svoje sandály) a říkám

---

⁵³ Kupříkladu E. Hauner v úvodu svého *Spiritualistického slovníku* píše: *Česká literatura spiritualistická (mystická, okultistická, spiritistická, theosofická, atd), ač stále se množí, není přece ještě s to pochlubiti se předem rozmyšlenou soustavností. (...) Tomu by odpomohlo encyklopaedické zpracování všech oněch nauk, jakýsi Naučný Slovník Spiritualismu a Tajné Vědy.* – V knize, která má být první předzvěstí tohoto díla čerpá z theosofické literatury jako *Theosophical Glossary* H. P. Blavatské, zednářského slovníčku, uvedeného v jednom z rituálů J. M. Ragona či Külpelova *Úvodu do filosofie.* – Hauner, E.: *Slovníček spiritualistický*, Sfinx, Praha 1923.

⁵⁴ Nešpor, Zdeněk R. 2008. *Spiritismus známý i neznámý...* - s. 23.

⁵⁵ Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2008. - s. 272.

⁵⁶ G. Meyrink: *Bílý dominikán*. In: Meyrink, Gustav: *Valpuržina noc / Bílý dominikán*, Odeon Praha 1992. - s. 272.

vám: není jedna jediná ulice ani v té nejmenší vesničce, kde by dnes nebyli spiritisté. Toto hnutí zaplaví brzy jako potopa celý svět. Moc katolické církve je zlomena, neboť Spasitel přijde ve vlastní podobě.⁵⁷

Sám hlavní hrdina s médiem souhlasí, ale tuto vyhlídku věru nevnímá pozitivně:

*Cítím zcela jistě, že není daleko doba, kdy učení duchařů zachvátí svět jako morová rána. Rýsuje se mi obraz: Propast zoufalství musí pohltit lidstvo, až jednou po krátkém vzplanutí štěstí uvidí, že mrtví, kteří vstávají z hrobů, lžou, lžou, lžou, lžou strašněji, než kdy dokázal lhát nějaký pozemský tvor, že to jsou démonické pseudobytosti, že to jsou embrya zrozená z pekelného páření!*⁵⁸ –

Knihu *Bílý dominikán* lze číst mimo jiné jako odmítnutí spiritismu, a to z pozice přesvědčeného ezoterika a ve prospěch hlubší zkušenosti. Zároveň v téže pasáži dospívá hrdina k poznání, které pro nás bude důležité ještě později, v kapitole o srdci:

*Cítím, že skutečný pokoj mají mrtví jen v srdcích těch, kdo duchovně ožili; pouze tam docházejí odpočinku a útočiště; jestliže lidské srdce spí, dřímou v něm i mrtví; procitne-li srdce duchovně, probudí se i mrtví a budou mít účast na světě zdání, aniž by podléhali utrpení, jež je vlastní pozemskému bytí.*⁵⁹

Ke spiritismu měl potřebu vyjádřit se téměř každý kdo se nějakým způsobem zabýval hodnocením soudobé religiozity, anebo koncem lidského života.

Když roku 1922 zemřela Marie Váchalová, Josef Váchal vytvořil na její počest pamětní knihu. Na frontispicu je dvoustránková dedikace:

*In memoriam Marie Váchalové, která nepodlehla zlu, z této země, plné krve a násilí, v den narození Páně Anno D. MCMXXII odešla v lepší světy proměnou tvarů, mému oku co fyzická smrt viditelnou a hoře hmotnému myšlení dočasně způsobující. Její hodina smrti – duši z pout těla osvobozující, chvíle, kdy vstoupila v svět plný divů, v této knize jesti výtvarně naznačena četnými barevnými obrazy, do dřeva řezanými malířem a rytcem Josefem Váchalem ve Vršovicích 648., který také na památku své předražené ženy tuto knihu napsal, vysázel a vydal r. 1923*⁶⁰

Kromě řady obrazů obsahuje též dopis *Máši, která za mé nepřítomnosti do mého atelieru vešla*, datovaný 18. 1. 1913⁶¹ a doplněný o pokračování, sepsané po Mariině smrti.⁶² Tento dopis, v němž se obracení k Marii střídá s oslovováním Boha a Prozřetelnosti, končí vylíčením Váchalovy představy (či naděje):

---

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid., s. 274.

⁵⁹ Ibid., s. 273.

⁶⁰ Viz: Váchal, Josef: *In memoriam Marie Váchalové*, Paseka, Praha a Litomyšl 2014 (původní vydání 1923). - frontispice.

⁶¹ Ibid. s. 12.

⁶² Ibid., s. 13 – 18.

Anděl-Marie, zlíbaje tváří bojovníka v životě příštím, odešel v lepší světy, bych k zápasu onomu nerušeně ve zbytku života tohoto zbraň připravit sobě mohl. Tam, v životě příštím, přidružíš se ke mně znova, Marie! V životech našich příštích, jako již dnes jsme učinili, splatíme sobě staré účty a obnovíme naši duchovní lásku. Snížíme pahrbky a doliny vyrovnáme: tělo Tvé zdravějším se zrodí a duše stane se více individuální a aktivní; naopak u mne převládnu prvky více mystické, zabarvení všelidského, nekalené prudkou životností. Všechna láska, již jsme do svého okolí vysílali, všechna přátelství, která jsme v životě tomto poznali a duše lidí a zvířat (sic!), jimž pomohli jsme ve vývoji duchovním, to všechno k nám se vrátí, a se všemi se zase shledáme.⁶³

Představy, které zde Váchal rozvíjí, se nápadně podobají představám spiritistů. Marie neodchází do nebe (jako např. Danteho Beatrice), ale do „lepších světů“, aby se v příštím životě opět sešla s milovaným mužem. Poutem, které toto setkání zaručuje, je pak LÁSKA, vztah, a to nejen k lidem, ale i ke zvířatům.

V závěru srovnává různé soudobé názory na smrt: Svůj výrok veršovaně přednese Věda, Křesťan (tj. názor Římskokatolické církve), Spiritista, Blázen a Autor.

Názor Vědy zní:

Bez mystiky díím: Život byl div jen mechaniky / koloběh věčný soběstačné hmoty. / Smrtí se v jiném tvaru mrtvá očím zjeví, / přírody síla jen, / červ jako člověk, hlína, tráva, vzduch - / jen o duši tu, prosím, nemluvte mi!

Křesťan říká:

Jaký byl život, chvíle nepatrná, taká i smrt je těl. / Však vzkříšení je v Pánu zas! / Den soudný mrtvá očekává, jak duši, tak tělu, z hnutí obnovenému / pak radost bez konce, neb zatracení věčné.

Spiritista:

Znám široké theorie o smrti – hypothes mnoho a / četná vysvětlení – však důkazů ještě víc, / že neumírá duch, jsa osvobozen těla pout, / pláněmi bloudí a medii se nám projevuje, / než znovuzrodí se zas, snad tu, / či v jiných světech – kdož ví?

Spiritismus byl natolik vlivný, že Váchal měl důvod, dát mu samostatný hlas, nechat jej promluvit poté, co zazněly protichůdné názory Vědy a Křesťana. Nesměl však mít poslední slovo, po něm přijde ještě anonymní Blázen, který překvapivě mluví o bozích.

Blázen:

Mrtvý? – Ted' prd ví / o všem, a ví-li cos, nic morálka mu jistě není platna, / sáh pod zemí, jsa sevřen prkny. / Nebohatí tam nic lepšího jeho lidské vědomí, / vědomí červa, prodávajícího zrození a zánik, / chvějícího se před bohy, člověkem utvořenými, / zdaž má, tam, ve věčnosti, odvahu, říci jim, / že déle nehraje, jsa syt komedie, jíž bohové s ním hrají?

---

⁶³ Ibid., s. 18.

Nevíme, zda Blázen odpovídá spíše biblickému bezbožnému pošetilci, zda je to blázen moudrý či hlas lidu.

Váchal ukazuje rozrůzněnost přístupů ke smrti, které ho všechny zajímaly a mezi nimiž se coby Autor nedokáže rozhodnout:

Dokud slunce svítí a dýmka chutná, radost je tady se rvát! / Zvrátím-li dnes, nač přísahal jsem včera, / tím kvasem žiju! / V kolečku těla zlomil se zub: / proč vcházela Jsi, mrtvá, duší v klid? / I Kristus přines` k bojování meč... / Pryč s pokorou, kdo živ býti chceš! / Nemáme záruk, že lépe je odumíratí pozemskému; / nic nevím, zda záviděti mám mrtvé, / či se smát, že posud dýchám, volně užívám svých údů, / dát sluchu lidským bájím, / skončit jak kající, přípravou za hrob? / Svobodná vůle neb fatum, / jsme Boha kus, či stojí mimo nás, / příčina všech věcí, obluda nesmírná a nelaskavá, / učinivší nás slepci na této zemi, / zjevující nám Pravdu ústy mystifikátorů... / Marnosti hledání, slz i žalu!

Váchal jako mnozí další, o spiritismu sice věděl a zajímal se o něj, ale nakonec si našel svůj vlastní přístup, lišící se ode všech ostatních, které ve své knize měl důvod představit. Příznačné je přiznání, že neví a žádná z nabízených odpovědí pro něj není úplná.

Skrze spiritismus se do českého prostředí dostaly také pokusy typu Myers-James a podobné snahy ověřit „jak to je“. Jako samostatné hnutí sice v Čechách během 2. světové války a po nástupu komunismu téměř vymizel a v západních zemích postupně splynul s jinými formami alternativní religiozity. Zdá se však, že dlouhodobě ovlivnil uvažování o smrti a posmrtné existenci.

Jeho dozvuky pozoruhodně přežívají jako dětský folklor, ve formě vyprávění „duchařských“ historek⁶⁴ a zejména „vyvolávání duchů“, odehrávajícím se v dětských kolektivech (tábory, školy v přírodě, apod.). Děti při tomto „vyvolávání“ napodobují spiritistickou seanci: sezení kolem stolu nebo v kruhu na podlaze; zapálení svíčky; použití abecední tabulky, klepání v morseovce, atd. – Jak vyvolávat duchy se děti učí od sebe navzájem, mladší od starších. Jde o noční aktivitu, k níž patří utajení a nedovolenost: „vyvolávání“ se většinou odehrává po večerce, někdy přes výslovný zákaz; účastníci někdy za touto aktivitou jdou nedovoleně do pokoje, stanu či chatky opačného pohlaví. K tomu se přidružují různé příhody jako snaha „vyvolávání“ zabránit (žalování vedoucím, provedení nějakého obranného symbolického aktu, atd.). – V 90. letech, kdy jsem jezdila na tábory, se věřilo, že když se někdo v místnosti pokřižuje, duch už ten večer nepřijde. Vyvolávanými duchy bývaly spíše slavné osobnosti, nežli zesnulí, které děti skutečně znaly.

---

⁶⁴ P. Janeček je řadí do širšího okruhu „numinózních vyprávění“. Za typický věk označuje 6-12 let s tím, že dříve byl zřejmě věk vyšší a neustále se snižuje. – In: Janeček, Petr. 2007. *Černá sanitka: Druhá žeň: Pérák, Ukradená ledvina a jiné pověsti*. Plot. Praha. - s. 306-309.

S tím se snoubí i různá vyprávění o nebezpečnosti takové činnosti. Antropolog Petr Janeček některé z nich zaznamenal ve své sbírce *Černá sanitka*. Jsou to především vyprávění o nebezpečnosti vyvolávání ducha Boženy Němcové⁶⁵ – její vyvolání prý přináší neblahé příhody, zvláště zranění, někdy může dojít i ke smrtelným úrazům.⁶⁶

Při této aktivitě jde hlavně o samotný fakt, že se někdo pokusí o komunikaci s duchy, různé zvuky a jevy pak mohou být vykládány jako důkazy přítomnosti ducha, která je vlastně cílem (nikoli komunikace s duchy jako u „skutečných“ spiritistů). Situace zároveň navozuje příležitost k rozhovoru o smrtelnosti a posledních věcech člověka.

Podobnost se salónními spiritistickými seancemi lze naopak spatřovat ve vzájemné prostupnosti vážného tématu a hry se strachem. Podobná je i prostupnost víry a nevíry v konání samotné.

Hroby se spiritistickým emblémem (šesticípá hvězda, u staršího se zářící hvězdou uvnitř, u novějšího zasazená do Urobora) v Kutné Hoře.⁶⁷

Vlevo: Hrob Arnolda Čálka nese nápisy: (nahore) Bůh činí vše dobře ; (dole) Nač lkáti zde, když duše věčně žije / a život (konec nápisu porušen korozí).

Vpravo: Hrob rodiny Komárovoy, založený ve 30. letech 20. stol. nese nápis: NENÍ SMRTI...

⁶⁵ *Duch Boženy Němcové*, In: Janeček, Petr. 2006. *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy: Současné pověsti a fámy v České republice*. Plot. Praha. - Legenda č. 108., s. 275.

⁶⁶ Zakládá se na zkušenosti autorky; Janeček uvádí jen tvrzení: *Kdybyste Boženu Němcovou náhodou vyvolali, vyškrobala by vám oči nebo provedla ještě něco horšího.* - Ibid.

⁶⁷ Snímky P1080189 a P1080231 ; Kutná Hora 7. 11. 2012.

2.5 Revenanti a proměna vztahu k nim

Z novověku máme zaznamenány případy údajných zjevení revenantů, kteří si žádali určitý zbožný skutek či jiný úkon, aby byli vysvobozeni z očišťovacích muk. - To je příklad pekaře Řehoře Exelia z Jindřichova Hradce, jemuž se v letech 1648-1649 údajně zjevovaly duše trpící v očišťovacím ohni.⁶⁸ Na raně novověkých revenantských zjeveních je výrazná jejich konkrétnost jak co do osob (např. Sibyla Kihlerin, první manželka hejtmána Millera a Dorotka Čejková, hofmistrová Lucie Otýlie Slavatové), tak co do projevů. V tomto případě dávaly duše znamení tak, že opakovaně ožehly určité předměty očišťovacím ohněm, v němž jsou trápeny.

Od svých současníků máme jen málo zpráv o obavách z revenantů (mimo romského prostředí). Zmínky o tom, že někdo viděl či slyšel zesnulého příbuzného se sice vyskytují i v našich rozhovorech, ale nespojují se přímo s obavami. Tyto příhody se vyprávějí spíše jako doklad možnosti posmrtné existence ("kdo ví, možná"). Ani tyto zkušenosti obvykle nevedly ty, jimž se takové příhody staly, k jakýmkoli úkonům k usmíření mrtvých. Samy projevy mrtvých byly spíše chápány jako důkaz silného vztahu, který k nim zesnulý měl. Někdy jsou dokonce vykládány jako snaha zemřelého, poskytnout žijícím důkaz o pravdivosti posmrtné existence. Málokdy také vyjadřují nějaké přání.

Sama jsem se setkala s případem, kdy si v jedné jihočeské vesnici domluvili manželé, v době těžké nemoci muže, že manžel bude dávat manželce znamení prostřednictvím kyvadlových hodin v jejich domácnosti. Když pak zemřel, četla manželka jejich zastavování dohodnutým způsobem jako znamení. K případu došlo v první polovině 80. let.

Ve filmu Zámek v Čechách vypráví stará hraběnka, která na svůj zestátněný zámek přijel ilegálně oslavit sedmdesátiny, že v posmrtný život příliš nevěří, neboť si se svým snoubencem, rukujícím na frontu 1 světové války dohodla, že pokud padne, přijde jí říci, zda "je něco po smrti". "A on pořád nejde, tak nevím." V závěru, když umírá, vidí, jak jí její snoubenec jde naproti. Film nechává na divákovi, zda chce tuto scénu vnímat jako důkaz, nebo jako halucinaci umírající. Příznačně jej nechává kolísat mezi obojím.

Prvním doloženým případem tohoto typu je „závazná dohoda“, kterou uzavřeli roku 1901 Frederic Myers a William James⁶⁹. Údajně si slíbili, že „ten,

⁶⁸ Halama, Ota. 2007.

⁶⁹ Jedná se o známého filosofa a psychologa, jemuž se dostalo i medicínského vzdělání, autora knihy Druhy náboženské zkušenosti (The Varieties of Religious Experience – 1902). Jeho otec byl teolog,

kdo z nich zemře jako první, pošle vzkaz druhému, jakmile přijde do neznáma".⁷⁰ Oba se přitom snažili při tomto pokusu postupovat co možná „vědecky“, přinejmenším Myers, který zemřel první, zanechal zapečetěnou obálku s údaji, jejichž pomocí se měla ověřit pravdivost případných zpráv. James se snažil přijmout zprávu (pomocí automatického psaní, médií, atd.), ale jemu samému se to nedařilo a údaje médií se neshodovaly s kontrolními údaji v obálce.

Tento a další pokusy byly sledovány mezinárodní spiritistickou veřejností, zájemci o parapsychologii, i těmi, kdo se k podobným představám stavěli kriticky. Snaha opakovat pokus s dohodou (v různých obměnách) se pak během 20. století objevil víckrát, na různých místech světa a u příslušníků různých sociálních skupin.

Je možné, že proměna vztahu k revenantům úzce souvisí právě s tímto hledáním důkazu duše a nesmrtelnosti, které tolik zaměstnávalo pozornost lidí druhé poloviny 19. a počátku 20. století.

Typ „dobrého revenanta“ či „spravedlivého zemřelého“ existoval samozřejmě již dříve. A. Navrátilová rozděluje revenanty lidových tradic do několika přibližných kategorií, jichž se přidržíme jako pomůcky pro porovnání se současností:

1/ První kategorií je spravedlivý zemřelý, který se přichází zjevit příslušníkům rodiny či domácnosti, aby jim mohli poradit nebo je napomenout. Někdy upozorní na blížící se smrt.⁷¹

2/ Někteří mrtví se vracejí, aby dosáhli napravení nějakého problému. Mohou ale nemusejí být spravedliví. Na rozdíl od první kategorie už jsou potřební, potřebují aby pro ně živí něco udělali.

3/ Lidé, kteří trpí za svá provinění a zjevují se aby našli někoho, kdo je z trestu vysvobodí. To je případ velké části strašidel, která mohou být nebezpečná, tomu, kdo je z jejich utrpení vysvobodí, se ale nezřídka bohatě odmění.

---

silně ovlivněný myšlenkami E. Swedenborga. James byl též nějakou dobu předsedou Společnosti pro parapsychologický výzkum, založené Henrym Sidwickem.

⁷⁰ Zpráva se zakládá na svědectví Myersova ošetřujícího lékaře. – In: Gray, John. 2013. - s. 18 – 19.

⁷¹ Ve středověku to byla příznivá funkce, neboť takové varování člověku umožnilo náležitě se na smrt připravit. To je důležitým aspektem pověstí o Meluzíně či Bílé paní jako ochránkyních rodu. – Viz: Nejedlý, Martin. 2007. *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*. Scriptorium. Praha.

4/ Ženy zemřelé v šestinedělí, které se někdy nemohou odloučit od svého dítěte (pokud zůstalo naživu) nebo ohrožují malé děti jiných. Jejich funkce se podobá Lilith (v židovském prostředí) a slovenské a moravské Moře, Můře (stejně se však jmenuje ještě jiné strašidlo – zosobnění noční můry), či romské Rižbabě.

5/ Slibky či slubky – jsou označením pro mladé ženy zemřelé v období kolem svatby. Buď to jsou snoubenky, které se po zrušení zasnoubení provdaly a v následujícím roce zemřely, či nevěsty které jinak nezachovaly věrnost. Dále dívky, které se zaslíbily, ale nemohly si dotyčného vzít – ať již proto, že jim v tom zabránili příbuzní, nečekané události, že je ženich opustil atd., nebo že zemřely před chystanou svatbou. Právě proti těmto bytostem měla pomáhat lidová opatření konaná při pohřbech mladých svobodných lidí (viz dále).

6/ Nekřtěňátka (též zahubenčata), byly duše potracených či po narození zavražděných dětí. Projevovala se většinou nářkem, na kolemjdoucích někdy žádala náhradní křest (viz kapitola *Nekřtěňátka a andělíčky*), jindy je ohrožovala na životě. Někdy jsou ztotožňována s bludičkami.

7/ Upíři či vampýři jsou podle lidových (a klasických hororových) představ ti, jejichž těla nezetlela, a proto se vracejí do světa živých. Příčiny jsou různé a jejich výčet a varianty by vydaly na samostatnou knihu. Upír saje lidskou krev, nejčastěji příslušníkům vlastní rodiny nebo blízkých osob.

Jen u revenantů první kategorie bylo zjevování vítané, i v jejich případě však bylo považováno za vhodné za ně pomodlit, dát sloužit mši apod. Na počátku 21. století máme zprávy především o „dobrých a spravedlivých“ revenantech a jejich zjevení nevede k žádným rituálním úkonům. Zkušenosti s revenanty mohou být v jednom kontextu chápány vypravěči jako pravdivé, tedy jako "důkaz" posmrtné existence, v jiném zase přímo či nepřímo zpochybňovány.

Je otázka, nakolik byla vidění zemřelých v minulosti opravdu vnímána jako negativní znamení (jak naznačuje Ariès a další).

Svíčka v montrealské katedrále

Nejblíže tradiční religiozitě je příhoda zachycená při návštěvě u rodiny Marečkových. K události mělo dojít roku 2001. Na Moravě zemřela teta, ale nikdo z rodiny, která právě byla na dovolené v Kanadě, se o tom nemohl dovědět. Přes to ale minimálně k jednomu z nich dospělo nutkání provést symbolický úkon, doprovázející úmrtí:

Lenka: *„To bylo zajímavý, že já jsem měla, jak teta umřela, tak já jsem byla v Montrealu a šla jsem do té montrealský katedry- katedrály a prostě z ničeho nic jsem prostě musela zapálit svíčku jako teda za zemřelý členy rodiny. A pak když jsem přijela zpátky a dopočítala jsem se, takže to vlastně fakt byl ten den, kdy ona umřela. Ne-nebo ňák- buď den, co umřela, nebo den co byl pohřeb. ňák tak.“⁷²*

Markéta (k otci): *„Hele, my sme se vrátili, a- Ten pohřeb byl asi v pondělí. Protože ty jsi šel akorát do práce. A furt jsi měl takový nutkání zavolat na Moravu, jsi říkal. A nemoh jsi se dovolat. No.“*

Montrealská katedrála Notre Dame (anglicky Mary, Queen of the World) je centrem tamních katolíků a Lenčina návštěva v ní nebyla jen turistickým prohlížením pamětihodnosti. Nutkání provést úkon odpovídající vyznání rodiny lze vykládat jako projev rodinných pout s přispěním posvátného místa. Způsob vyprávění nicméně ponechává možnost vysvětlit jednání jako náhodu.

Věra Bártová – zpracování dětského zážitku

Věře se začaly asi v 25 letech zdát sny setkání s revenantem v raném dětství. Když jí byly dva roky, setkala se údajně s dědečkem (z otcovy strany), který v té době na jiném místě umíral a přišel se s ní domů rozloučit. Příhoda se v rodině tradovala, ale potřeba nějak se s ní vyrovnat přišla až v dospělosti.

Věra: *Tak ty sny, ... vlastně byly poněkud neurčitý, v dnešní chvíli, v týchle chvíli můžu říct jenom to, že se mi jakoby vracely ... dědečkovy obrazy, protože když umřel, tak jsem měla – v uvozovkách – „sen“, nebo se mi zdálo, že se se mnou přišel loučit, ale jak jsem se později dozvěděla, nebyl to sen, protože ve chvíli, kdy něco takovýho jsem já jako dítě jakoby v tom snu vnímala, tak moji rodiče slyšeli můj nelidskej křik, dítěte, z vedlejšího pokoje, a neměli odvalu ke mně jít. Něco jim v tom bránilo. Když se to stal. Když se stalo to, že tenkrát se ten dědeček se*

---

⁷² Rozhovor 5. 1. 00:12:49 – zvýraznění RJW.

mnou šel loučit. Vlastně v dobu, kdy umíral. No a řekněme, že po těch, já nevím, pětadvaceti letech, kdy jsem začala ty sny mít, nebo v sedmadvaceti – pětadvaceti, zhruba, tak to byly sny, který měly podobnej emocionální náboj. --- Tak to asi, to asi tak.

(...)

Na otázku jak ví, že to odpovídá době, kdy dědeček umíral, odpověděla: *Já to vim, protože já si pamatuju ten jakoby sen, že on se se mnou loučil, pamatuju si to zcela živě, pamatuju si každej detail toho snu, pamatuju si, že jsem viděla bílo, a pamatuju si jeho, jak šel v obleku a klobouku, kterej nosíval, a... vzdaloval se a mával a otáčel se a mával mi. A zmizel v dáli. A přesně v tu dobu, kdy mně se tohle jakoby zdálo, tak v tu dobu jsem já vyváděla a dělala ten strašnej kravál a moji rodiče, když to slyšeli, tak nebyli schopní dojít do pokoje, kde jsem byla. A jak se dozvěděli ráno, z telegramu, tak vlastně v tu hodinu, v tu chvíli, ... děda umřel. Nebo umíral. Takže se to všechno nádherně překrývá a dle mýho názoru to vysvětluje mnohé.*

Tyto sny Věru trápily a uváděly ji do stavu velké lítosti. Pomohlo jí, když si na ruku nechala vytetovat dědečkovu podobenku z mládí.

Důvodem pro tetováž byla touha mít dědečkovu podobu neustále při sobě, fotka nestačila. Vytetování podobenky mělo dobré účinky:

A... to mě do určitý míry uklidnilo, že zmizela ta plačtivost, ten, řekněme ty pocity tý lítosti ze ztráty dědečka, zmizela taková ta bolest, která provázel jakoby celej ten život, protože ona byla přítomná. Ona byla přítomná celou tu dobu a vlastně je stále, ale zdá se mi, že to povolilo tím, jak jsem si nechala to tetování udělat. Že to trochu jakoby povolilo. A vymizelo jakoby.

Pietní či vzpomínková tetování se v posledních několika letech rozmohla celosvětově, jsou již součástí nabídky tetovacích salónů a jejich ukázkám se

věnují speciálním internetové stránky⁷³. Zdá se tedy, že paní Bártová není jediná, kdo pocíťoval potřebu připomínat si zesnulého na vlastním těle a mít ho tak stále při sobě.

V rodině paní B. to nebyl první tradovaná příhoda o setkání s revenantem. Takové příběhy se tradují v rodinách jejího otce i její matky. Obě rodiny pocházely z katolického prostředí, přičemž v rodině matky byla víra brána o něco vážněji než v rodině otce. Celá rodina se podle paní Věry považuje za lidi věřící, ale (kromě matčiny babičky, která je praktikující katolička) bez církevní příslušnosti, k institucím katolické církve jsou prý oba rodiče velmi kritičtí.

Nějakou chvíli po dokončení první nahrávky chtěla paní Věra své vyprávění doplnit.

První doplněná příhoda se týkala zesnulého dědečka:

Věra: Několik dnů po pohřbu toho inkriminovaného dědečka, tak moje babička, vdova tedy, měla zážitek, kdy ho viděla projít pokojem. Viděla ho, jak prošel pokojem – nejsem si tak jistá, jestli byl jenom od pasu vzhůru, od pasu nahoru, nebo celá postava. To... teď si nejsem jistá. Jedno nebo druhý. Ale dokonce jsem někde četla lákou teorii o tom, co to znamená, když se zjeví jakoby duch, ... od pasu nahoru, ale... Tak tohle tam proběhlo.

Druhý zážitek, jímž paní Věra navázala, pochází přibližně z poloviny 20. století:

A pak taky mam-mam zážitek mojí maminky, která, když jí umírala babička na vesnici, umírala doma, už byla na smrtelný posteli, byla kolem ní shromážděná celá rodina, byl čerstvě napadaný sníh, tak najednou někdo zatukal na okno. – No a moje babička, dcera ty umírající, řekla mojí mámě, vnučce ty umírající, „prostě to je asi ten a ten, příbuzný, běž-běž mu otevřít.“ No a maminka vyšla ven, na zápraží, a tam nikdo nebyl. A byl čerstvě napadaný sníh a žádná stopa ve sněhu. A to zaklepání slyšeli všichni. A ta umírající babička mojí maminky najednou se jakoby probrala a řekla: „Já už jdu, maminko.“ --- A umřela. --- Takže to byl zážitek, který vlastně zaznamenali všichni příbuzný okolo stojící, kteří slyšeli i to zatukání na okno, a podobně.

---

⁷³ Viz např.: <http://www.memorialtattooat1.com> Též galerie:

<http://keltiecolleen.buzznet.com/photos/30memorialtattooidea/> či

<http://www.designzzz.com/memorial-tattoos/> (Naposledy navštíveno 18. 9. 2014) - V českém prostředí však vzpomínková tetování podle internetu zatím příliš rozšířená nejsou.

Takže to je co k těmhle věcem můžu říct. Tak... řekla bych to tak, že u nás v rodině nikdo o těchhle věcech nepochybuje. Protože jsme se s tím dostali do styku v podstatě všichni nějakým způsobem.⁷⁴

Tradované příběhy mají jednoznačné vysvětlení – působení duchů. Jejich projevy ale nejsou vnímány negativně, lze je dokonce vnímat jako určité privilegium: Potvrzují členům rodiny pravdivost posmrtné existence, o níž jejich okolí pochybuje. Zemřelí příbuzní mohou navíc působit jako svého druhu osobní ochránci (tomu by odpovídalo vytetování podobenky).

Zároveň nikdo z rodiny nemá potřebu pro duchy něco dělat. Duchové jako by byli těmi, kdo při setkáních řídí průběh situace. Své potřeby – rozloučit se, pozdravit někoho atd. – si uspokojí sami a na živých je, brát si poučení z toho, že k setkání došlo.

Pavel Řezníček - Setkání s hladovým duchem

Pavel o sobě říká, že je *“většinou ateista – zaplatpámbu”*. Vystudoval filosofii a religionistiku, v současnosti pracuje jako terapeut.

Otec Pavla Řezníčka měl s ostatními členy rodiny špatné vztahy. Pavel vyprávěl, že otec se často vracel domů opilý a fyzicky napadal jeho se sestrou i jejich matku. Když se rodiče rozvedli, bydlel otec nějaký čas sám, pak onemocněl rakovinou, na kterou posléze zemřel.

Rodina si jeho ostatky nevyzvedla a nepostarala se o pohřeb:

Von byl v nemocnici, naposledy, pak teda vodušel, no. Tim pro mě a pro ségru, pro mámu taky vlastně, jakoby skončila jakákoliv starost o toho člověka, takže vlastně pohřeb vůbec neproběhl. Asi po roce a půl nám dali echo ze spalovny, že tam pořád je urna jeho, jestli si jí teda někdo vezme, no a já myslim, že si jí nikdo nevzal. Já teda určitě ne, ségra taky ne, máma taky ne, tak nevim, co se to potom dělá. Jestli se potom- a proběhlo to- pohřeb... proběhl na náklady státu teda.⁷⁵

Pavel navázal vyprávěním, že dotyčný se pak „vracel“:

Mně se vracel potom zpátky, ve formě toho... hladovýho ducha. To si pořád myslim, to je zcela konkrétní, jako metafora nějakýho neusmířeného života. Po smrti. To sem vyprávěl během toho rozhovoru teda, ale to byla nejzajímavější

---

⁷⁴ Rozhovor 3. 11. 2012 – Zvýrazněno RJW

⁷⁵ Rozhovor 14. 1. 2014

*zkušenost, co se týče týhleť posmrtný... jako zkušenosti, nebo v životě posmrtný zkušenosti. Protože já jsem byl v Izraeli, v té době, a my jsme měli se ségrou, ten samej den, tu noc, ten samej sen.*⁷⁶

Informaci o snu si sourozenci sdělili e-mailem:

„(...) ségra mi potom psala, že to vnímala podobně, no. Tu situaci. Já jsem byl v pokoji, v obýváku na [název místa], a tys to tam znala, dyt tys tam vlastně jezdila, tak víš, ... stál jsem u okna, a táta procházel- přicházel z pokoje, nemyslim z ložnice do pokojíčku. V předsíni prošel skrze mě. Jako duch. No prostě sen to byl, no. A to samý se zdálo ségře. Tu samou noc. Tak říkám, ... si myslim, čím dál- nebo si prostě myslim vod tý doby, že to byl hladovej duch. Že prostě nevěděl, že zemřel. --- Se opravdu vracel na ty známý místa, a... vypadal tak překvapeně, že ho nikdo nepoznává, a bylo to takový zvláštní. Že on sám jakoby nevěděl, no. Byl na známých místech, ale nebyl ani- ani po smrti, ani- ani v životě, no. Prostě hladovej duch.“⁷⁷

Hladový duch je pojem z buddhistického kulturního okruhu. Pavel měl v době, kdy k úmrtí otce došlo, absolvovaný základní religionistický kurz buddhismu, další znalosti získal samostudiem. Sám se však za buddhistu nepovažuje a buddhismus je v jeho spiritualitě jedním z vlivů, nikoli však vlivem převažujícím. Rysy a chování tohoto revenanta také neodpovídají buddhistické ikonografii, spíše připomínají „duchy“ evropské provenience.

Ani po těchto událostech neměl nikdo z rodiny zájem o vyzvednutí a pohřeb urny, nikdo nevykonal ani minimální rituál (např. zapálení svíčky). „Návraty ducha“ po nějaké době přestaly.

Petra Černá - Setkání s duchem při genealogickém pátrání

Petra je mladá žena ze sekulárního prostředí, konvertovavší na prahu dospělosti v Českobratrské církvi evangelické. Během amatérských genealogických bádání prožila zkušenost, kterou lze zařadit do zkušenosti s revenantem:

“To sem měla jako několik teda zvláštních zážitků. Takovej ... takovej asi- jako- nejmíc byl ten, když jsem byla... u svého – já nemůžu říct, že to je děda, já

---

⁷⁶ Rozhovor 14. 1. 2014

⁷⁷ Rozhovor 14. 1. 2014

mu říkám děda, ale on to vlastně je bratranec mojí babičky. (...)A já... bylo to v létě, a já jsem spala – děda spal jako nahoře, v patře, a já jsem spala dole, a já jsem se normálně prostě zamčela, a protože bylo horko, tak sem spala jenom v kalhotkách. A teď se mně prostě v noci stalo, že mě vzbudil strašnej hluk jako ... bimbání hodin prostě. A strašný tikání hodin. Něco mě vzbudilo, a já jsem si uvědomila, že vedle mě někdo sedí. Normálně na té posteli, chlap, v černym obleku, černá taková silueta, prostě sem cítila, že tam je, a hrozně jsem se samozřejmě jako bála. Protože první, co mě napadlo, tak nejsem oblečená, tak -- - Kdybych byla, tak asi vyskočím, nebo nevim. Ale teď sem měla- jako že nemůžu, teď všude byl strašnej rachot, prostě jako kdybych měla u hlavy nějaký vopravdu budík, a teď sem si třeba říkala: „Co když jako je to děda, je starej, zapomněl, že tady- jo? (Smích) Zapomněl, že tady prostě sem, a teď si třeba myslí, že sem někdo úplně jinej a teď- jako-“ sem měla vopravdu strach, co se může stát, žejo, a --- a pak sem říkala: „Dyt' sem se prostě zamykala, to je blbost!“ No a... takňák sem potom usnula, a ráno sem se vzbudila, a první co bylo, tak sem koukala, kde sou ty hodiny, co tikaly. No samozřejmě sem u hlavy žádný-žádný neměla, akorát žejo, prostě budík, žejo. Jediný hodiny, který tam byly, byly ve druhý místnosti a prakticky nebylo je slyšet. A... dveře byly samozřejmě zamčený, žejo.”⁷⁸

Řešení situace nehledala okamžitě, ale o více měsíců později, když se od kolegy v zaměstnání dověděla o „paní s paranormálními schopnostmi“, kterou později navštívila.⁷⁹

Konzultace s touto „paní“⁸⁰ se stočila na poradu ve vztahových záležitostech. „Paní“ mladé ženě nakreslila metodou duchovní rychlokresby⁸¹ dva obrázky, z nichž jeden zobrazuje její vztah s pradědečkem:

⁷⁸ Rozhovor 17. 6. 2014, 25. – 27. minuta.

⁷⁹ <http://www.rajnochova.cz> (Naposledy navštíveno 9. 9. 2014).

⁸⁰ Výraz „paní“ je označení, které narátorka sama v rozhovoru opakovaně používá. Jméno dotyčné mi sdělila až později, při zaslání scanu obrázku.

⁸¹ Jak autorka obrázků uvádí na svých internetových stránkách: <http://www.rajnochova.cz> – Duchovní rychlokresba je metoda (patrně vyvinutá přímo Z. Rajnochovou) příbuzná automatické kresbě, která je opět blízká spiritistickým mediálním kresbám a automatickému psaní. – Meditační obrazy (Tři v jednom, Ádžňa čakra) a obrazy přijaté jako poselství z vyšších oblastí (Poselství civilizace Arktur, Poselství od Manui) svým provedením spiritistické mediální kresby nápadně připomínají. viz: <http://www.rajnochova.cz/poselstvi-z-vyssich-oblasti>

„A-a říkala mi, že jakoby, že ho vidí, nebo že- tak jako že leží na vobláčku, a že jako je mu příjemně a že-že sme takle na sebe napojený.“⁸²

Dotyčnou „paní“ je Zina Rajnochová, která na svých stránkách uvádí, že nabízí rozbor aury, vhléd do partnerských vztahů, vhléd do psychiky, osobní duchovní poradenství, poradenství v řešení životních i pracovních situacích, léčení duše, osobní meditační obrazy, spojení s dušemi zemřelých, kurzy [automatická kresba, rozpouštění negativních bloků] a další služby [duchovní kosmetika, atd.].⁸³

Podle informací na stránkách se paní Rajnochová věnuje širokému spektru komunikace s jemnohmotným světem⁸⁴ a podniká astrální cesty, při nichž navštěvuje rozličná místa, bytosti a oblasti. K tomu patří vyhledávání duší zemřelých a navštěvování „posmrtných míst“. Paní Rajnochová některé ze svých cest ilustruje.

U paní Rajnochové si lze objednat poselství duše zemřelého i duše budoucího dítěte (přibližně od 4. měsíce těhotenství), které klienti obdrží prostřednictvím obrázku.

V dalších úvahách Petra uvažuje o zesnulých předcích v úzké souvislosti se „svatými“ (resp. všemi svatými), téměř je ztotožňuje:

„Jediný co, tak- tak že vobčas se mi stane, že třeba jsem jako měla kolegyni v práci, se kterou jsme si moc nesyedly a-a já jsem říkala mému jednomu

⁸² Rozhovor 17. 6. 2014, 07:38 – 07:49.

⁸³ <http://www.rajnochova.cz> (Naposledy navštíveno 14.9.2014)

⁸⁴ <http://www.rajnochova.cz/pruzkum-astralnich-sfer-a-kontakt-s-dusemi> (Naposledy navštíveno 14.9.2014) – Výraz „jemnohmotný“ (a jeho protiklad „hrubohmotný“) pocházejí z indické filosofie. V kontextu evropské esoteriky bývá jejich význam různě posouván, jako například zde.

kamarádovi: „Hele, podívej! Ta mi tak štve! Já bych úplně nejradši, kdyby vodešla na mateřskou! To by bylo fakt nejlepší. Protože jako – ta mi tak pije krev, já to v té práci prostě nevydržím!“ A to bylo na vobědě, když sme spolu byli, a večer jsme měli takovou mini firemní oslavu. A ona tam oznámila, že odchází na mateřskou. Tak jsem říkala: „Při mně snad stojej všichni svatý!“ Já jsem teda narozená na Všechny svatý, a já jsem vlastně narozená z jednatřicátýho na prvního listopadu (31.10. – 1.11.) s tím, že jsem prvního jedenáctý za deset minut jedna (1. 11. 00:50). Takže jakoby v halloweenský noci a na nějakéj keltskej Samhain. A tak kolikrát jako mě napadlo, že možná sem tam, protože se říká, že tu noc jako se otvírá to-to, ta brána, kterou ty zemřelý jako todlencto.“⁸⁵

V další replice příhodu relativizuje, říká, že neví, zda nešlo o náhodu, ale zároveň relativizuje i způsob pochybování:

„A jako nevim, jestli to je náhoda, nebo jestli to vopravdu můžu přiši- přičíst nějaký velký moci, jako nevim. Fakt nevim, ale --- Todle jsou vždycky takový věci, jako že to tak jako sklapne, a pak si člověk sedne a zase pochybuje a říká: „Achjo.“ A takový blbosti, prostě no.“

Vzápětí vyslovuje domněnku, že je to cosi, co jí „přinášejí mrtví“, aby ji to nutilo zamýšlet se:

„Já ale i todlecto- i todlecto mi jakoby přináší ty mrtví, že mě to pořád jako nutí se vlastně zamejšlet nad tím- nad tím spojením, že se to tak jako vozývá, ale jako samo něk no.“

Petra v rozhovorech (17. 6.) zároveň dává toto působení „předků“ či „svatých“ do souvislosti s celou řadou dalších situací, kdy buď nachází paralely k životu svých předků (vazba na Slovensko – setkávání se sympatickými lidmi ze Slovenska; nalezení víry v evangelickém prostředí; a především nadání a zájmy). Zejména poslední z uvedeného výčtu paralelně vysvětluje (v našem prostředí běžnějším způsobem vysvětlení) jako zděděné vlastnosti.

* * *

---

⁸⁵ Rozhovor 17. 6. 2014 – Narátorka dále uvádí, že: „Že se jako, tu noc, že se otvírá nějaká ta brána, nebo že ten závoj mezi říší mrtvejch a živejch jako je nejslabší, a proto je ten Halloween, jako že se slavěj i ty All Saints (...)“

To, že podivné jevy na hranicích života a smrti „*nutí se zamejšlet*“, jak to nazvala Petra, je v současné době (o dobách dřívějších si to nedovolím paušálně tvrdit) jejich významným rysem a možná i jednou z funkcí:

Jejich narativy totiž mají podobné rysy:

Potvrzují význam rodinných (a rodových) pout, které se v současné společnosti zdají být ohroženy. To, že příbuzenské vazby mají schopnost odolávat typicky novodobým ohrožením, se projevuje zvláště v těch případech, kde se zpráva o úmrtí dostane prostřednictvím mimořádných jevů k adresátovi dříve, než prostřednictvím moderních technologií (mail, telefonát či sms zprávu jen potvrdí, někdy obsahují údaj, zpřesňující dobu úmrtí – samy se tedy ocitají ve službách narativu).⁸⁶

Přinášejí nevšední zážitek do všedního života (což je společná vlastnost příhod o mimořádných událostech). Tyto zážitky však zároveň potvrzují existenci obecnějšího, „vyššího“ řádu, který překonává všední život, utvářený především ekonomickými zájmy, racionalitou, řešením drobných situací.

Možná nejvýznamnější je potvrzení posmrtné existence, která byla během moderny rozhodujícím způsobem zpochybněna.

Podobně vypointované příběhy o zjevování duchů zveřejňovali ve svém tisku spiritisté,⁸⁷ kteří ve zprávách zjevení duchů hledali důkaz posmrtné existence individuální duše:

„Duch“ jest jedním z mezníků dějin lidstva. Možno jej nalézt ve všech literaturách od bible a egyptské Knihy mrtvých až po vědeckou literaturu posledního půlstoletí. V určitém smyslu byl přímo tepem srdce všech náboženství a k němu vzhlížel jako k faktu ubohý, nedůvěřující a pochybující člověk za důkazem své nesmrtelnosti a přetrvání své osobnosti. (...) Po mnoha létech pátrání a zkušeností vzpomínám si vždy na to chladné svírání u srdce, které se mi zdálo říkati: „Vždyť jsi nikdy ducha ani neviděl! Jak tedy můžeš připouštět myšlenku, že přetrváš smrt?“⁸⁸

A pisatel článku se skutečně snažil s duchy setkat, aby konečně získal důkaz:

---

⁸⁶ To se týká jak pozitivně vnímané příhody Marečkových, tak příběhu o „hladovém duchovi“ Pavla Řezníčka.

⁸⁷ Sezemský, Karel: *Strašidla ve dvacátém století*, Nová Paka 1906. ; Černý, V.: *Záhady duše – Strašidlo v kovárně* In: Sezemský, Karel (ed.): *Posel záhrobní*, Nová Paka 1906 (6/12), (s.187-188).

⁸⁸ *Můžeme věřit v posmrtný život?* – kap. III.: *Případy zjevení „duchů“* In: *Medium*, 1936 s.152.

*Spal jsem v zámcích, v nichž strašilo. Zdržoval jsem se často zcela sám v opuštěných strašných místech. Pátral jsem v nejrůznějších vyprávěních o projevech duchů. Vše bez výsledku.*⁸⁹

Zatímco středověký člověk se snažil místům spojovaným s duchy vyhnout, protože o jejich existenci nepochyboval, ve 20. století se je někteří snaží vyhledat, aby od nich získali důkaz nesmrtelnosti lidské duše.

Současné vyprávění o revenantech nesměřuje k varováním před nežádoucím chováním či prosbě o pomoc jako obdobné příběhy ze středověku a novověku. Jejich pointou je potvrzení naděje, že „po smrti něco je“. Jinými slovy, nynější vyprávění směřují k tomu, z čeho někdejší vyprávění vycházela. – A především, jsou to příběhy o naději, nikoli obavě.

Zemřelí (duchové) jsou pak těmi, kdo jsou oproti živým na vyšší – duchovní – úrovni, která jim umožňuje poznání hlubších pravd. Právě potřeba poučit o těchto pravdách živé může být podle současného pojetí důvodem, aby se projeví, někdy aby živé uklidnili a utěšili.

2.6 Romové a jejich víra v revenanty

Za sociální skupinu, v níž přetrvává strach a obavy z revenantů, bývají někdy považováni Romové. Do značné míry je to pravda. Strach z revenantů je v romském prostředí častý a podle sdělení mých romských známých jej zažili i lidé, vychovaní mimo romské prostředí nebo na jeho okraji (lidé pocházející z etnicky smíšených rodin nebo kteří prožili dětství v dětských domovech).

Romistka Petra Dobruská dělí revenanty romských tradic na tři kategorie⁹⁰:

1 – již zmíněná *Rižbaba* je duch mrtvé ženy zemřelé při porodu a ohrožující malé, ještě nepokřtěné děti.

2 – *Poslancos* je postava připomínající zosobněnou smrt, která má odvést člověka na onen svět. Vidí ho nemocný před smrtí, lze ho také potkat, když si jde pro zemřelého. Má podobu muže v dlouhém tmavém kabátě a s černým kloboukem na hlavě.

---

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Dle: Dobruská, Petra. 2008. *Víra v revenanty jako součást náboženství bystranských Romů*. In: *Romani džaniben, časopis romistických studií*. Občanské sdružení Romano džaniben. Praha. jevend 2008. (s. 7-25) – s. 7-25.

3 – *Mulo*, pl. mulové jsou duchové zemřelých, vracející se z různých důvodů na tento svět. Lze je vidět ve snu nebo v bdělém stavu, mohou na sebe brát podobu zemřelého, ale i zvířete. S jeho zjevením je spojen pocit jistoty, že mulo u člověka byl, obvykle spojený s jedinečným pocitem bázně a hrůzy; podle mých romských známých je tento děs kvalitativně jiný oproti strachu, který člověk zná z jiných situací, někteří říkají že se s tím pocit „něčeho zvláštního“. Není to zkušenost, po které by kdokoli z nich toužil, byť jen ze zvědavosti.

Vyprávění o mulech (*vakeriben pal* o mule) je specifický, velmi oblíbený žánr romské lidové slovesnosti. Podle Dobruské mají tato vyprávění více rolí: Je to způsob vyrovnávání se s lidskou konečností a zejména se smrtí blízkých lidí. Je to také způsob sociální kontroly, protože mulo má schopnost kárat, napravovat křivdy, trestat. (...) Pomocí historek o mulech lze také implicitně vyjádřit něco, co je v komunitě tabuizované, co se nesluší sdělit přímo, nebo legitimizovat své chování.⁹¹

Někdy *mulo* splývá s postavou *poslancos*, ať už je to konkrétní zemřelý příbuzný, který přichází pro umírajícího, nebo obdoba „Smrtáka“ či „Smrtky“, známých z českého folklóru.

Ze všeho, co se mi o revenantech v romské kultuře podařilo zjistit, nedochází nikdy k tomu, že by hlavním sdělením jejich příchodu (respektive narativu) bylo potvrzení posmrtné existence. Možným důvodem – ale nedovolím si více než hypotézu – je skutečnost, že Romové se nepodíleli na evropském osvícenství, a nebyli tak zasaženi jeho vlivem, včetně zpochybnění posmrtného života.

Romové nicméně žijí ve společnosti, která v své většině víru v revenanty odmítá. Pokud ji nemedikalizuje (vysvětlením, že jde o duševní nemoc), odsunuje ji alespoň do soukromí („každý ať si věří čemu chce“); není však přípustné vpouštět zmínky o revenantech do racionálních úvah (například odůvodnit zjevením revenanta změnu zaměstnání, bydliště). Dotyčného by to ve většinové společnosti vyřadilo z rozpravy, nebo alespoň zmenšilo jeho důvěryhodnost. Romové to vědí, a proto mimo svoji komunitu o mulech raději nemluví.

Zároveň je patrný vliv některých náboženských společností (např. Svědkové Jehovovi nebo Slovo života), které proti víře v muly bojují.

⁹¹ Ibid.: s. 11.

Většinová společnost pak ovlivňuje víru v návraty revenantů také skrze školní výchovu a média.

Příkladem ovlivňování tradičních romských představ majoritní společností je 4. díl televizního seriálu o romských dětech Ptáčata, věnovaný tématu mulů. Divák je nejprve seznámen s vírou v duchy zemřelých: Děti se společně modlí, aby se jim nic zlého nestalo, protože dvě dívky, jimž krátce předtím zemřel dědeček říkají, ostatním, že ho viděly sedět v okně, což se stalo i několika členům z jejich rodiny.⁹²

Když se reportérka (poněkud návodně) dvou dívek ptá: *"Duchů zemřelých se asi nejvíc bojí Romové?"*⁹³ Jedna z děvčat odpoví: *"Protože nám se to nejvíc asi zjevuje."*

Během filmu jsou pak přivedeny na oslavu 1. výročí úmrtí Václava Havla do brněnského divadla Husa na provázku. Po ukončení oslav se v poloprázdném sálu pokoušejí "vyvolávat" ducha Václava Havla:⁹⁴

Jedna dívka umístí doprostřed stolu smutečně rámovanou fotografii, kterou napřed políbí. Děti pak stojí kolem stolu, drží se za ruce a jeden chlapec pronáší:

*"Václave, my ti děkujeme za dnešní den, žes nás potěšil hudbou [asi narážka na hudbu, která hrála při pietním setkání], a víme, že jseš mezi námi"*⁹⁵ Jedno z dětí pak dá na stůl obrácený plastový kelímek a kdosi říká:

*"Ať se pohne kelímek!"*⁹⁶

Pak děti stojí v kruhu a opakovaně volají:

"Vyvoláváme ducha Václava Havla! Vyvoláváme ducha Václava Havla!" - Více se divák o seanci nedoví.

Domnívám se, že tato hra na seanci, napodobující aktivity předválečného spiritismu, musely děti získat z neromského prostředí, buď prostřednictvím médií, možná dokonce od samotných tvůrců filmu. Je nicméně pravděpodobné, že další lidé budou zkoušet tuto aktivitu napodobovat.

---

⁹² <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10393810212-ptacata-2-rada/211563264000004-cikansky-duch-vaclava-havla> (Naposledy navštíveno 23. 8. 2014) - 6:57 a dále.

⁹³ Ibid.: 7:41.

⁹⁴ Ibid.: 24:05 a dále.

⁹⁵ Ibid.: 24:13

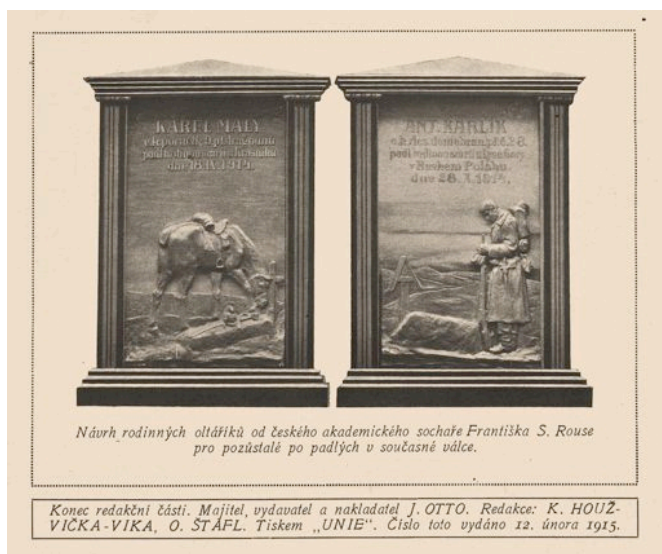
⁹⁶ Ibid.: 24:21.

2.7 První světová válka a její vliv na péči o mrtvé

„Velká válka“ přinesla již ve svých začátcích masovou potřebu piety oddělené od hrobu (a to krátce poté, co si obyvatelstvo Evropy začalo masově navykat na pietu a reprezentaci spojenou s rodinnými hrobkami a hroby jednotlivců). Nevídané počty mužů umíraly daleko od domova, často aniž by se blízcí mohli dovědět, kde byli pohřbeni.

Ačkoli případy vojáků, padlých neznámo existovaly již dříve, množství mrtvých zastihlo Evropany nepřipravené.

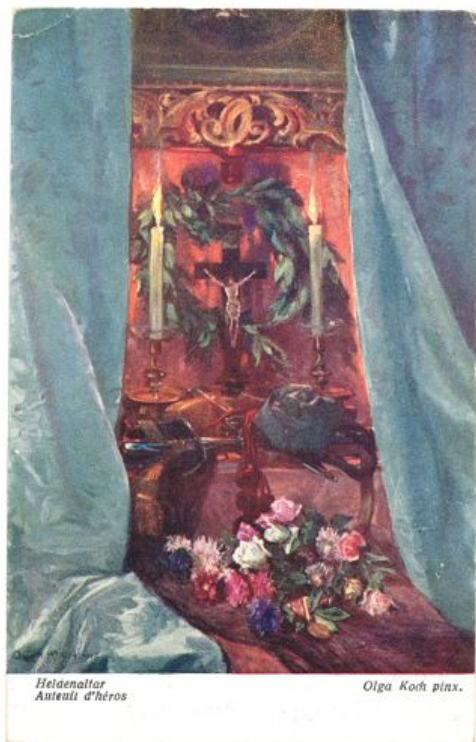
Z této doby máme zprávy o domácích „oltářích hrdinů“, které měly různou podobu. Některé se již nápadně blížily současným „dočasným pomníkům“. Skládaly se z předmětů osobní potřeby (části uniformy, zbraň, dýmka, fotografie, dopisy), členové rodiny u nich zapalovali svíčky, zdobili je květinami. Tyto oltáříky však byly určeny výhradně soukromé pietě, dívat se na ně měli jen domácí lidé (rodina, služebnictvo), případně návštěvy.

Obchodní nabídka domácích oltáříků, publikovaná v časopise Světozor⁹⁷

⁹⁷ Světozor 12. 2. 1915 - inzerce.

„Oltář hrdiny“ – Dobová pohlednice, odeslaná vojenskou poštou 4. 6. 1918. Dopis na zadní straně končí příznačně: *Nebude končiti krásná ta báj, -a neblaze zhygnul a zanechal duši upřímnu, truchlící?-* „Líbá Tě Tvůj Míla.“ (Soukromý archiv)

Kopie soukromého snímku válečných hrobů 1. světové války. (Soukromý archiv)

Když válka skončila, konaly se za padlé hromadné tryzny, které v nábožensky smíšených oblastech musely mít nutně sekulární ráz, protože mezi padlými byli katolíci, protestanti i Židé.

Památník v podobě kapličky s německým nápisem „Hrdinům vlasti“ v Janovicích (okr. Bruntál) byl zřízen roku 1922 tehdy téměř výlučně německojazyčnou obcí (v seznamu padlých a pohřbovaných není jediné české jméno).¹⁰⁰

Jednou z forem piety bylo přenesení prsti z míst, kde dotyční údajně padli:

Uložení hlíny z míst bitev 1. a 2. světové války v kolumbáriu ČSCH v Praze na Vinohradech.

Nápis:

*Zde uložena prst' z bojišť/výčet/
na věčnou paměť těm, kdož posvětili svoje žití v obět' za
svobodu a zdar naší vlasti*

(Památník patří k původnímu vybavení, 3 místa z 2. světové války jsou připojena dodatečně.)

¹⁰⁰ Snímek CIMG5841.JPG – 9. 4. 2008

V židovském prostředí představovala pieta za padlé 1. světové války jednu z prvních příležitostí k budování pomníků vůbec. Pomníky na židovských hřbitovech v sobě zahrnovaly několik aspektů: Bylo to připojení se k vlasteneckým projevům v novém státě (k jejich budování však docházelo pomalu: Liberec 1927,), důraz na to, že Židé sloužili jako vojáci, bojovali (navzdory tehdejší stereotypním představám o židovské zbabělosti a neschopnosti bojovat), i židovští vojáci umírali za vlast.¹⁰¹

Pomník obětem 1. světové války v Liberci.

Na původní desce (vlevo) je hebrejský nápis, chválící udatnost židovských vojáků a pod ním dedikace: *Ihren im Weltkrieg gefallenen Sohnen die israelitische Kultusgemeinde Reichenberg.*

Na novější, české stojí: *Na věčnou památku (Le zecher olam) a překlad hebrejského textu s přepisem do latinky: Udatnější než lvi byli vojáci z naší obce, kteří obětovali své životy za svoji vlast. Vašim, ve světové válce padlým vojákům židovská obec v Liberci. Nechť jsou jejich duše přijaty do svazku živých (1. Samuelova 25,29)*

Při jednom z rozhovorů se ukázalo, že vazba na hroby z 1. světové války hrála roli ještě v pietě na konci 20. století:

„Můj dědeček padl za první světové války u ???. A já když jsem se tam dostal, do Jugoslávie, tak jsem z jeho hrobu přivezl nějak hrnec hlíny, jo, takovou větší

¹⁰¹ Tyto důrazy se vyskytovaly již před 1. světovou válkou při pohřbech židovských vysloužilců jako při pohřbu Joachima Goldbergera v Liberci r.1865.

*(...) No, takže můj táta si přál, až zemře, tak aby ji dostal do hrobu. S sebou. Takže jsme mu to přání splnili.*¹⁰²

Dotyčný uvedl, že hlínu dostal dědeček „do noh v pytlíku“¹⁰³.

2.8 Hnutí za pohřeb žehem a jeho vliv na proměny péče o mrtvé

Pohřby žehem existovaly v Evropě u různých kultur od pravěku po příchod křesťanství a patrně i po něm. Přelomovým datem se stal rok 785, kdy Karel Veliký vyhlásil za jediný přípustný způsob pohřbu ukládání do země a žeh zároveň označil za pohanský. Od té doby se spalování mrtvol de facto vyskytovalo jen jako provedení rozsudku upálením, ať již zaživa, nebo po jiné popravě. Tento zvláště potupný rozsudek, který zahrnoval odkaz na pekelné plameny a věčný oheň, byl vyhrazen kacířům, čarodějnicím apod.

První úvahy o žehu coby dobrém pohřbu souvisely s návraty k antickým ideálům a povětšinou zůstávaly na teoretické rovině. Ty úplně první se snad objevovaly již v italské renesanci a jejich myšlenkové souvislosti by si zasloužily podrobnější průzkum.¹⁰⁴

Podruhé se objevily ve francouzském osvícenství a realizaci se přiblížily krátce po Velké francouzské revoluci: Roku 1794 byl na Martově poli spálen na dřevěné hranici („po římském způsobu“) lékař Beauvais z Montpellier. Přes zájem, který tento počín vyvolal zůstal nadlouho ojedinělým pokusem.

Krematorium a způsob uložení uren se sice poté stalo zájmem architektů – Institut de France vypsalo cenu na vědecké řešení problému spalování zemřelých – projekty do soutěže přihlášené však nikdy nebyly realizovány. Největší pozornost a vliv si získal projekt Pierra Girauda (1796) krematoria ve formě pyramidy obklopeného arkádovitým kolumbáriem. Odráží se v tom jak dobový obdiv ke starověkému Egyptu a antice, tak ozvuky starších utopických projektů velkých hřbitovů, zvláště architekta Clauda Nicolase Ledoux. Kolumbárium již tehdy mělo navracet mrtvé do center měst (odkud je

---

¹⁰² Rozhovor v rodině Mráčkových vedený 5. 1. 2013; 2. minuta rozhovoru.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Pro tutu práci vycházím z: Svobodová, Markéta. 2013.

vypudily ústřední hřbitovy), a co je důležitější, mělo mít celospolečenský výchovný vliv. Umístění ostatků mělo prozrazovat význam díla které nebožtík pro společnost vykonal. Každý občan měl tedy být připomínán v jedinečnosti svého života a jeho významu pro moderní společnost. Přesto, že projekt zůstal jen na papíře, víme, že ho studovali a odkazovali, či vymezovali se vůči němu, architekti všech realizovaných krematorií konce 19. a počátku 20. století.

V průběhu 19. století přicházely další impulsy: pohřeb P. B. Shelleyho (1822), či indického mahárádži ve Florencii (1868). Žeh také propagovali němečtí materialističtí přírodovědci Ludwig Büchner a Karl Vogt. Na konci 19. století se tak stal společným tématem ateistických materialistů a italských zednářů (oba zmíněné pohřby proběhly v Itálii) a někdy měl charakter provokací vůči Římskokatolické církvi. Následně žeh jako téma převzala také bezvěrecká a volnomyšlenkářská hnutí.

Důsledkem byl papežský zákaz kremace (1863), který platil až do roku 1966. Kremace se tak stala jedním z kolbišť mezi Římskokatolickou (v Rusku pravoslavnou) církví a antiklerikály. To, že kremace byla odůvodňována hygienickými výhodami a diskutována během mezinárodních lékařských kongresů (Florencie 1869, Řím 1871) jí dodávalo podporu vědy, která již předtím převzala pro řadu lidí funkci nové či paralelní teologie. Italští zednáři se zasadili o vybudování prvního novodobého krematoria v Miláně (1876).

Zastánci a propagátoři pohřbu žehem pocházeli většinou ze vzájemně se prolínajících zájmových skupin sdružujících většinou městské liberály: Byli to přírodovědně orientovaní bezvěrci či ateisté, argumentující zdravotními a sociálními výhodami; byli to modernisticky ladění protestanti, zvláště němečtí, z nichž někteří k protestantství konvertovali v rámci hnutí *Los von Rom*; byli to někteří Židé, hlásící se k reformě a neologii; v neposlední řadě to pak byli lidé inklinující k různým mimocírkevním náboženským směrům – ať již vycházejícím z křesťanství nebo z východních učení (hinduismus, buddhismus). Pohřeb žehem byl alternativou k většinovému způsobu pohřbívání, a proto lákal zájemce o alternativy v jiných životních oblastech včetně abstinentů, vegetariánů, esperantistů atd.

Odmítnutí nauky o vzkříšení těla a zmrtvýchvstání muselo být blízké i některým spiritistům, swedenborgiánům a náboženským individualistům deistického ladění, kteří právě tento bod křesťanské víry chápali přinejlepším symbolicky.

Antonín K. K. Kudláč styčné body těchto různých proudů charakterizuje následovně:

Většinu duchovních alternativ i těch myšlenkových proudů konce 19. století, které vycházejí z myšlenek sekularizace společnosti a tzv. materialistické filosofie, jakkoli navenek mnohdy nesmiřitelně stojí názorově proti sobě, uvnitř spojuje řada společných rysů. Všichni hledají "nového člověka" a "novou společnost", která by odhodila zátěž minulých omylů lidstva a realizovala v blízké budoucnosti ideální model soužití všech lidí. (...)

Tato "nepřirozená prolínání" se projevují v řadě drobných detailů i v podstatnějších názorových koncepcích. Víra v budoucí rovnostářskou společnost je společná tehdejšími sociálními demokratům i spiritistům, byť samozřejmě cestu k ní si představují každý jinak, druzí jmenovaní sdílí s některými volnomyšlenkářskými průkopníky "světa bez Boha" potřebu propagace vegetariánství a alkoholové i tabákové abstinence.¹⁰⁵

Do vzniku Československé republiky se pohřby žehem týkaly jen jejich zapálených propagátorů, kteří si mohli finančně dovolit převoz ostatků ke kremaci, nejčastěji do německé Gothy či Saské Kamenice. Roku 1919 byl Národním shromážděním schválen dvouparagrafový zákon, povolující pohřbívání žehem, navržený Jaroslavem Kvapilem (č. 180 SZ tzn. *Lex Kvapil*). Obřady k pohřbům žehem a kolumbária k ukládání uren se staly jednou z výrazných činností nově založené Církve československé (1920; od roku 1971 Církev československá husitská, zkr. ČSCH).

Jak dokládá ve své studii Markéta Svobodová¹⁰⁶, krematorium se stalo zvláštním stavebním typem, který byl symbolem postupující sekularizace, a zároveň se neustále vymezoval vůči sakrálním stavbám (chrámům a kaplím). Způsobovala to také, ale nejenom, potřeba obřadní místnosti uvnitř stavby, která měla sloužit jako bohoslužebný prostor k pohřebním rituálům těch církví, které pohřeb žehem dovolovaly. – Pokud měla krematoria nahradit alespoň některé kostely, musela se do jisté míry sama stát sakrálními stavbami. Pokusy jak spojit sekulární funkci s důstojností, pietností a pocitem přesahu, který do té doby poskytovaly jen stavby náboženské, jsou dokladem toho, jak sami stoupenci sekularizace hledali nové způsoby vyjadřování svých myšlenek, nezřídka za využití starších prostředků, ať již výtvarných a architektonických (odkazy k antickým chrámům a antickému náboženství;

---

¹⁰⁵ Kudláč, Antonín K. K.. 2003. s.104-105.

¹⁰⁶ Svobodová, Markéta. 2013.

odkazy ke germánské či slovanské mytologii; alegorické postavy, někdy dokonce okřídlené) nebo verbálních.

Na průčelí krematoria v Liberci (1917) stojí text básníka Augustina A. Raafa: *Čistý, jasný, prabožský ohni, vezmi ve svou náruč zemdlené tělo!*¹⁰⁷ Janákovo krematorium v Pardubicích (1923) má v obřadní síni novozákonní příslib: *Živ jsem i vy živi budete*, (J 14,19) proložený křížky. (Zde je patrná vazba na křesťanství, byť ne ve spojení s římskokatolickou církví). Nymburské krematorium (1924) má motiv kříže v náznaku jako součást průčelního okna, nad katafalkem je často užívaný nápis: *Kdo v srdcích žije, neumírá*. (S představou “posmrtného života” v srdcích pozůstalých a jejím spojení se vzpomínáním a památkou se v této práci setkáme ještě vícekrát.) Mostecké krematorium (1924) má v průčelí latinské přání míru – *PAX* – nápis, jenž může odkazovat stejně dobře ke křesťanství jako k antice. A konečně plzeňské krematorium (1926) má v průčelí výzvu: *Světlu vstříc*. – V nápisech lze snadno rozeznat míru potřeby spolupracovat s křesťanskými církvemi i vymezit se vůči nim. Některé přímo nabízejí (obvykle svojí obecností) různocnění podle životních postojů a naladění čtenáře a mohou tak být čtena jako potvrzení různých (a velmi odlišných) pojetí přesahu smrti.

Volba pohřbu žehem však nemusela nezbytně přinášet radikální rozchod s tradičními zvyky. Příkladem může být zpráva o pohřbu Augustiny Šebestové z pera jejího synovce, Ctibora Bezděka:

*Připravovala se na ni [na smrt] už od 50 let, mluvívala o ní často a to s úplným klidem. Tehdy mně ukazovala krabici, ve které byly složeny všechny potřeby pro oblečení do hrobu. Tedy nejen prádlo a šaty, ale nechyběl tam ani šáteček, kterým jí měla být podvázána brada, aby zůstaly obě čelisti pospolu. (...) Všechny nás překvapilo, že se dala spálit. Byl to v rodině první případ pohřbu žehem. Věděla, že z Kobylí přijede mnoho lidí na pohřeb. Proto podle kobylského zvyku se sluší smuteční hosty řádně pohostit. Myslela tedy ve svých přípravách i na tuto smuteční hostinu, kterou na její příkaz a na její náklady uspořádal můj bratranec ing. Julius Bezděk.*¹⁰⁸

¹⁰⁷ Informaci o původu nápisu jsem se dozvěděla z: Svobodová, Markéta. 2013. - s.42.

¹⁰⁸ Bezděk, Ctibor: *Tak rád jsem žil...*, paměti MUDr. Ctibora Bezděka, Academia, Praha 2011. - s.412.

Krematorium v Liberci (foto RJW, 2009)

Právě volnomyšlenkářské či bezvěrecké spolky přišly s jednou z nejradikálnějších změn v pohřebnictví vůbec: Totiž s přesunem těžiště pozornosti ze zesnulého na pozůstalé. Pohřeb a smuteční obřady se napříště neměly konat v zájmu zemřelého, který už není, ale v zájmu jeho rodiny, přátel, spolupracovníků a v případě významných osobností i v zájmu celé společnosti. Smuteční obřady měly mít novou náplň: Důležitá byla výchova občanů, které měla připomínka nebožtíkova života a jeho odkazu vést k nápodobě dobrých příkladů a práci pro blaho společnosti. (Zde mohli tvůrci nových obřadů navazovat na návrhy z revoluční Francie.) Ještě důležitější však byl záměr, který bychom mohli označit za “terapeutický”. Nový způsob pohřbívání si kladl za cíl rozptýlit strach ze smrti, aniž by přitom pozůstalé šálil klamnými nadějemi na posmrtný život.

Návrhy nových, bezvěreckých obřadů otevřeně přiznávají, že při nich nejde o zajištění či pomoc k dobré posmrtné existenci zesnulého, ale právě o pozůstalé, primárně pak o nejbližší rodinu. Potřeba zdůraznit, že život zesnulého svým způsobem pokračuje v jeho díle (bezvěrecké hnutí bylo nesené hlavně městskými intelektuály a těmi, kdo se za ně považovali),

případně že žije dále v jeho dětech. Při pohřbu, eventuálně i výroční vzpomínkové slavnosti, doporučovaly nové příručky přečíst ukázkou z knihy zesnulého, z jeho deníku, zahrát jeho skladbu, atd.

Pohřeb žehem s sebou přinesl také změnu ve fázování pohřbu, protože obřad v krematoriu se konal před spálením, které samo o sobě bylo záležitostí trvající několik hodin. Pokud by měli pozůstalí a smuteční hosté vytrvat do převzetí urny, trvalo by jen čekání na ni 6 a více hodin.

Proto se tento typ pohřbu záhy rozdělil na 2 fáze, totiž:

1. část – Oficiální pohřeb či „poslední rozloučení“. Ta si uchovala řadu dosavadních pohřebních zvyklostí, jako průvod, církevní obřad (do r. 1961 jen ve vzácných případech římskokatolický), proslovy, přinášení květinových darů atd.

2. část – Převzetí a konečné uložení urny (doma, do hrobky, kolumbária), které následovalo několik dnů po kremaci a mohlo mít různou podobu.

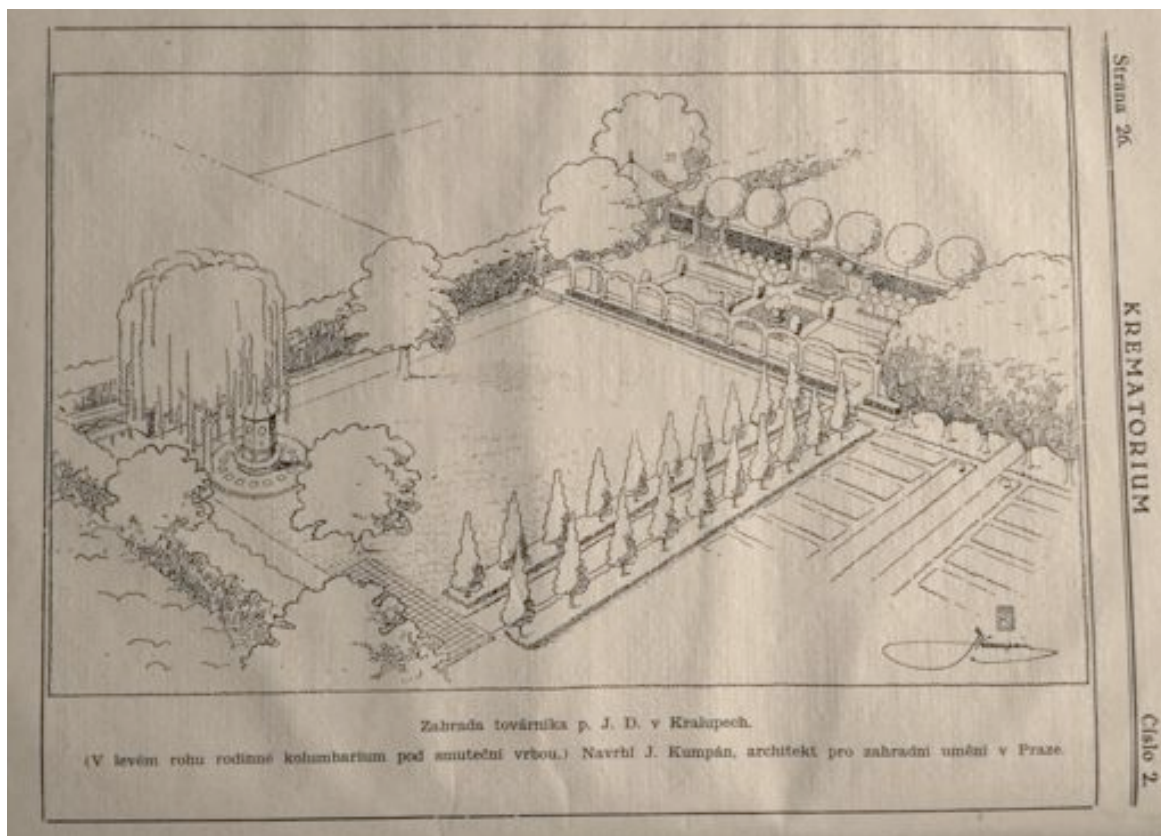
Vyzvednutí urny bývalo a bývá neobřadní, pozůstalí si převezmou urnu proti podpisu a je už na nich, jak budou s ostatky nakládat dále. (Za 1. republiky nebylo ještě uchování urny doma samozřejmé. Urny byly vydávány jen za předpokladu, že budou „pietně uchovány.“)

Otevřela se možnost pohřbu na vlastním pozemku, který byl do té doby výsadou bohatých majitelů půdy. Nyní si jej mohli dovolit i ti, kdo měli jen zahradu. V říjnu 1925 vyšel v časopise *Krematorium* článek *Popelnice v zahradě*, uvádějící jako vzor soukromé kolumbárium umístěné v zahradě továrníka J. D. v Kralupech.¹⁰⁹ Není jisté, zda se jednalo o skutečnou realizaci nebo jen projekt (autorem byl pisatel článku). Kolumbárium mělo podobu šestibokého zahradního chrámku, nacházejícího se pod smuteční vrbou.

---

¹⁰⁹ Kumpán, J.: *Popelnice v zahradě*, In: *Krematorium* (R 16, č. 11), listopad 1925, s. 25-27.

Návrh projektu, jak byl publikován v časopise Krematorium. Kolumbárium nacházející se pod smuteční vrbou (zcela vlevo), připomíná kruhovou formou chrámkový urnový hrob v Novém Boru.

Pohřeb v zahradě na počátku 21. století

Jediný (urnový) hrob na soukromém pozemku, s nímž jsem se během výzkumu setkala, pochází z roku 2008 a nachází se v obci Prysk.

Pohřbeným je asi 71 letý muž, bývalý majitel nemovitosti. Není jasné, proč se jeho potomci rozhodli pro tento druh pohřbu. Pozoruhodný je tradiční vzhled hrobu (dřevěný kříž se stříškou, bez ohrazení, náhrobní desky apod.) společně s fotografií a svatými obrázky. Při srovnání je vidět, že svaté obrázky jsou obměňovány a roku 2012 nahradil náboženský motiv původní portrét zesnulého.¹¹⁰

¹¹⁰ Snímky: IMG_6469 ; Prysk, 2. 9. 2011 a P1100007 ; Prysk, 21. 12. 2012.

Stav hrobu v září 2011 (vlevo) a v prosinci 2012 (vpravo)

Místní chalupáři mne nicméně odrazovali od oslovení pozůstalých, kteří se údajně obávají problémů s úřady proto, že svého otce pohřbili tímto způsobem. To je i důvodem, proč jsem fotografii musela pořídit z dálky. Podle místních jde o téhož člověka, jemuž je věnován památníček u cesty na konci vesnice (odpovídá tomu stejný styl gravírované kovové cedulky a věk zesnulého). Pomníček je vytvořen takřka totožným stylem jako náhrobní kříž, jen obohacen o kovovou policičku na svíčky a dary.¹¹¹

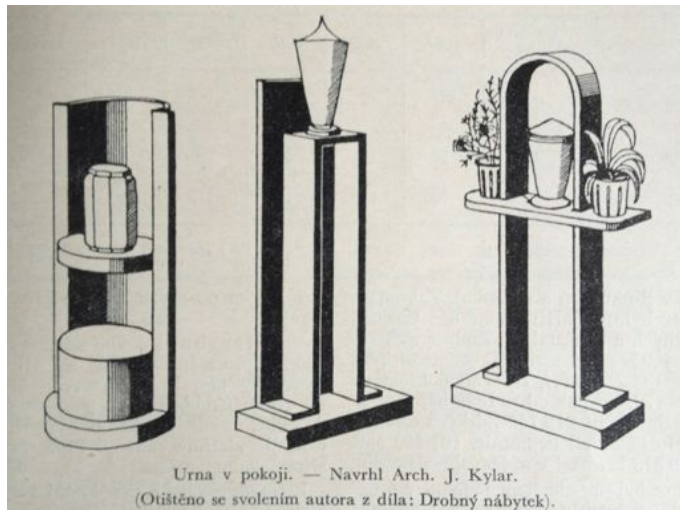
Pomníček u cesty, nacházející se cca půl kilometru od hrobu (září 2011).

¹¹¹ Snímek: IMG_6488 ; Pryska, 2. 9. 2011.

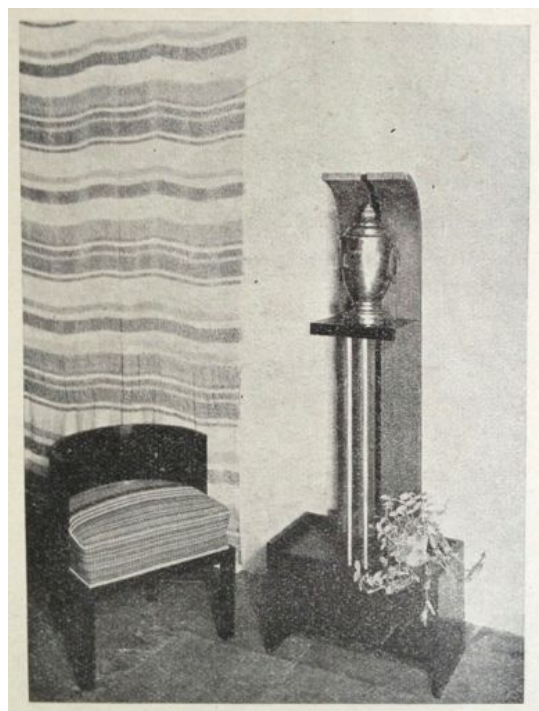
Obě pietní místa připomínají venkovské hroby a kříže u cest z 19. století, jak je známe ze stylizovaných vyobrazení. Nezahrnují “nové” typy darů jako hračky, figurky apod., Květinové dary jsou přítomny u obou a pomníček u cesty je přímo uzpůsoben k zapalování svíček.

Zdá se, že jde o příklad, kdy se nonkonformita způsobu pohřbení (tj. na vlastním pozemku) pojí se starší podobou náhrobku (dřevěný kříž) a zároveň patrně s náboženským přesvědčením.

Kremační hnutí tak přineslo možnost uchovávání ostatků doma, nejčastěji v městském bytě. V časopisech hnutí bylo propagováno uložení urny na viditelném místě v obývacím pokoji, pracovně, atd. a objevily se návrhy na příslušné kusy nábytku.

Úrna v pokoji. — Navrhl Arch. J. Kylar.
(Očištěno se svolením autora z díla: Drobný nábytek).

Návrhy na umístění urny v domácnosti od J. Kylara předpokládaly propojení urny s květinovým stolkem. Je pozoruhodné, že většinou nepočítaly s místem pro více jak jednu urnu.¹¹²

¹¹² Fotografie k článku Uložení popelnice v bytě, In: Krematorium (R. 23, č. 10) – říjen 1932. Šifra – jk- naznačuje, že autorem článku byl asi J. Kylar.

Tato změna byla chápána, podobně jako kremace samotná, coby původně slovanský způsob nakládání s mrtvými (zatímco v německých kruzích byla vnímána jako způsob autenticky germánský). Novodobý Čechoslovák bude mít, podobně jako starý Slovan, své „dědky“ doma, nikoli už zakopané pod udusanou hlínou sednice, ale pietně vystavené v salónu, pokoji pro hosty, ve vitríně, na psacím stole či ve speciální skříňce...

O tom, že uložení urny v bytě plnilo lidi nadějí i sentimentem, svědčí kromě řady svědectví i básně, které otiskoval časopis *Krematorium*. Třebaže se po literární stránce radí spíše mezi insitní umění nežli „vysokou“ literaturu, umožňují nám nahlédnout do emocí, které s možností mít ostatky svých blízkých doma autoři spojovali:

*Vichřice divá,
jarní, burácivá,
zlomila štěp,
jablůňku mladou pod běloučkým
květem,
sestřičku naši,
Růženku, mučenku –
zemřela chudáček po ptáčeti.
A podle jejího předsevzetí
dali jsme mrtvolku políbit Ohni.*

*Teploučký popel v kovové schránce
nesl pak domů k nám
zdrčený manžel sám...*

*Koupíme popelničku,
hezkou jak maličký domeček,
a v té nám bude vždy na blízku
ten náš – drahoušek ...*

*Až budou rozkvétat jabloně,
jasmíny, šeříky, bílé růže,
postavíme je do vásy,
k naší Růže ...*

*Až bude stýskat se manželé v dáli
přijede k nám si poplakat u Ní,
políbí tichý kov,
sdělí mu svoje žaly ...¹¹³*

---

¹¹³ Knor, Jožka: *Zlomená jabloň*. In: *Krematorium*, č. 10.-11., Krematorium, Praha - s. 104-105.

Uložení urny v bytě po pohřbu. 50. léta 20. stol. Aranžovaná fotografie. (Soukromá sbírka)¹¹⁴

*V podzimní den přírodou chvátám,
pustými lukami, smutnými lesy.
Potkávám starce a potkávám děti;
nesou své květy na drahé rovy.*

*Den je dnes smutný a pietně tichý,
pravý to svátek zemřelých duší.
Má duše je klidna a není v ní bolu,
podzimní cesta má pro ni půvab.*

*Já nemám rovů drahých mi lidí;
co bylo mi drahé, je popele hrstkou
a svoje „dušičky“ doma si světím
a doma své květy na urnu kladu.*

*Mne plní klidem vědomí šťastné,
že na mne nečeká sirý kdes hrob,
že drahé tělo je po smrti s námi
a popel že hřeje domácí krb.*

*Mne nevolá hřbitov v podzimním
smutku,
své „dušičky“ doma si světím
a den mne do polí vábí.
V nich mi dá příroda posvátný mír.¹¹⁵*

¹¹⁴ Soukromý archiv. – Fotografii pořídil manžel zesnulé krátce po přinesení urny domů, společně s donesenými květinovými dary a fotografiemi. Běžné uložení v bytě údajně vypadalo jinak, urna byla uvnitř vitríny. K použití pro tuto práci ji zapůjčila jejich dcera.

¹¹⁵ Turnerová, Jarmila: *Na dušičky*. In: *Časopis Krematorium*, č. 12, Krematorium, Praha - s. 115.

I v rámci novodobé společnosti mělo uložení urny v bytě na co navazovat – na „upomínky“¹¹⁶ a domácí oltáříky. Zvláště v období 1. světové války došlo k „demokratizaci“ těchto způsobů piety.

Odpovědí na otázku, proč se tento způsob neuchytil, se nabízí celá řada:

Hnutí přišlo ke slovu v době, kdy začalo nabírat na síle „vyhošťování smrti“, kdy se smrt (respektive umírání a péče o mrtvé) dostávala na okraj společenského zájmu. Mít urnu na sekretáři nebo ve vitríně tak mohlo znamenat „nevhodnou“ připomínku smrti pro rodinné příslušníky i návštěvy. (Zatímco pouhá fotografie zesnulého nebudila takové rozpaky.)

Kremační hnutí se zrodilo na konci 19. století, svých cílů začalo ve větší míře dosahovat až na počátku století 20., v době mohutných společenských změn. Lidé se začali více stěhovat a měnila se struktura rodiny. Proto při umístování uren v bytech musely nutně vyvstat potíže, v kterém bytě má být urna umístěna, případně v které domácnosti se budou soustřeďovat urny po jednotlivých členech rodiny. Ti, kdo takovou možnost navrhovali, navíc nepromýšleli, jak řešit ukládání uren v domácnostech po 40, 50 letech, kdy se již nebude jednat o jednu či dvě urny, ale o menší domácí kolumbárium...

Uložení urny v bytě neumožňovalo navštívit ostatky, aniž by vyžadovalo setkání s dalšími členy rodiny. To mohlo být problémem v případě rodinných sporů.

Návrhy na uložení urny v bytě předpokládaly prostorný městský byt střední třídy, v němž mohla urna působit dobře. V chudých městských bytech mohla nacházet místo mezi svátečním nádobím, na skříni, apod., což samo o sobě zavánělo profanací. Ve vesnických obydlích to znamenalo postavit ji buď do modifikovaného „svatého koutu“ (tedy zařadit nebožtíky mezi obrazy světců či národních hrdinů a význačných osobností) nebo mezi „památeční předměty“ na kredenci apod.

Byl to nicméně další impuls, který dostal ostatky do blízkosti dekoračních a upomínkových předmětů.

Uchovávání urny v bytě zůstalo dodnes možností jak naložit s ostatky, není však příliš oblíbeno a hlavně – je mimořádně málo prezentováno. Několik málo příkladů uložení urny v bytě, které se mi podařilo získat, se týká buď slavných osobností (Miloš Kopecký) o nichž jsem informaci získala z médií,

---

¹¹⁶ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti II* - s. 200-202.

vzpomínek příbuzných a doplňků k biografickým knihám. Druhým zdrojem byla prostá náhoda.

Urna nebyla v žádném případě vystavena. Byla uložena na skryté místo (skříň, garáž).

Dalším faktem je, že trvale mívají urny uloženy v bytě lidé žijící sami (Pavel Kos), vdovy, vdovci apod. Zejména ve vyšším věku mívá i u nich takové uložení provizorní charakter, někdy motivovaný touhou po společném rozptylu s partnerem.

„(...) maminka od tatky a tatínek, tak babička umřela o hodně dřív než děda a byla zpopelněná. A to byla doba, kdy ona už i tehdy jako chtěla být vlastně zpopelněná a někde rozprášená. Jenže to bylo v roce, když mně bylo devět, takže sedmdesát devět (1979), a to absolutně neexistovalo, jo. Jo. Takže vlastně do té urny, a potom vl- ... jí nechali v té urně a děda vždycky jako říkal i svým synům, nebo tak, že až on umře, tak chce být zpopelněnej a rozprášenej, a když děda umřel, tak už to šlo na hlavním hřbitově, nahoře je taková loučka, a měl podmínku, že ta babička tam bude rozprášená s ním. Aby byli spolu.“¹¹⁷

Domnívám se, že potenciál kremačního hnutí i Volné myšlenky spočívaly právě v množství různých směrů, které se v nich snoubily i spolu vzájemně soupeřily. Nucené rozpuštění Volné myšlenky a převedení oblasti pohřebnictví pod státní dozor (v oblasti ekonomické i ideologické) nesmírně ochudil zdejší duchovní život.

Druhou možností, navrhovanou a propagovanou v rámci kremačního hnutí, byly projekty urnových hájů (případně spojených s kolumbárii) coby víceúčelových parků, sloužících věčnému spočinutí předků, hrám dětí, schůzkám milenců a procházkám seniorů. Takovéto parky měly spojovat dva aspekty, totiž splnutí s přírodou, které mělo pro ty, jimž Příroda splývala s Bohem (ať již z deistických či panteistických východisek), eschatologický význam.

---

¹¹⁷ Irena Lánská. 42. minuta.

Hrobka rodin Goldberg a Tschernich na lesním hřbitově v Novém Boru byla postavena jako chrámek uprostřed zeleně, v jehož středu je stylizovaná urna, obklopená kruhovou lavicí. Na urně se střídá reliéfní ornament přesýpacích hodin a motýla. Samotné (urnové) hroby jsou situovány kolem chrámku, takže pozůstalí se mohou při návštěvě natočit vždy k určitému hrobu. Nejstarší hrob pochází z roku 1926, nejnovější z roku 1996.¹¹⁸

Ostatně, to se stalo již dříve podnětem ke zřizování lesních hřbitovů v USA jako Mount Auburn Cemetery nedaleko Bostonu (Massachusetts, 1831), Lake Forest Cemetery (Illinois, 1857). Koncept lesního hřbitova přitom vycházel z typu anglického parku, který zas úzce souvisel s myšlenkovými východisky anglického deismu. V Čechách a na Moravě došlo k zakládání lesních hřbitovů až počátkem 20. století. Jejich tvůrci se mohli inspirovat jak americkými vzory (rural cemetery), tak kontinentálními parkovými hřbitovy: například prvním parkovým hřbitovem - pařížským Père-Lachaise (1804) s jeho rovnými uličkami a alejemi nebo Südfriedhof v Kielu (1869). Parkové a lesní hřbitovy měly důležitý společný rys – nebyly navázané na kostel, ani na jedno náboženství. Pohřbívání na nich byli lidé různých náboženství a světonázorů.

¹¹⁸ Snímky: IMG_6733 ; IMG_6734 ; IMG_6736 – Nový Bor, 4. 9. 2011

Mezi různými návrhy urnových hájů se objevovaly jak ty, jež vykazovaly lidské ostatky do přírody mimo obce, tak takové, které doufaly v jejich propojení s městskými sady.

Takové plány se pak (asi nevědomky) vracely k myšlence společenství živých a mrtvých, ovšem nikoli na náboženském základě. Myšlenka na zřizování urnových hájů kremační hnutí patrně neopouštěla ani ve 2. polovině 20. století, kdy muselo být jasné, že urnové háje úlohu víceúčelových parků neplní:

A budeme sem přicházet nejen my – za vzpomínkou. Budou sem přicházet naši spoluobčané, za chvíli odpočinku i zamyšlení nad životem, za chvíli klidu a povznášející posilou přírody. A naši drazí tu budou s nimi – v bratrském společenství lidí, mezi nimiž není rozdílu v životě i smrti – a i oni – ve svém těsném splynutí s přírodou – se budou podílet na jejich radostech a štěstí – tak jako za života ... Budou tu s nimi v zrcadlení rosy, slunečních paprscích – i za zlatých soumraků...¹¹⁹

Po převedení agendy občanských obřadů pod Výbory pro občanské záležitosti při národních výborech, podléhající jednotné ideologii zmizela – alespoň navenek – názorová rozrůzněnost obřadů. V příručkách pro vedení pohřbu ovšem najdeme citace z děl Rabíndranátha Thákura¹²⁰, deismem zavánějící výlevy o matce přírodě,¹²¹ atd.

Schrána na urnu v podobě ptáčete, snad Fénixe, klubajícího se z (ohnivého) květu. Mýtus o Fénixově znovuzrození z popele byl oblíbeným tématem kremačního hnutí.¹²²

¹¹⁹ *Smuteční projevy...* 1963, s. 53.

¹²⁰ *Smuteční projevy...* 1963, s. 49.

¹²¹ *První schránky s ostatky našich drahých spočinou dnes na tomto důstojném a krásném místě klidu a míru, jemuž bude sama vznešená příroda, matka všeho tvorstva, věčnou záštitou.* In: *Smuteční projevy...* 1963, s. 49.

¹²² Databáze: po r. 1926. – Snímek: P1110279 ; Plzeň ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

Okénko na urny v podobě úlu, zakomponované do kubistického náhrobku. (Úl nemusí mít přímý vztah ke včelařství, ani spořivosti (známý motiv na spořitelnách a bankách).

Jako motiv shromažďování dobrých skutků se objevuje již na klasicistních a empírových náhrobcích, např. na Malostranském hřbitově).¹²³

Kovová urna v podobě chrámku s hvězdnou kupolí. Motiv může, ale nemusí (podobně jako zahradní chrámky a glorioly od počátku 18. století dále) odkazovat k zednářským či hermetickým tradicím. V oválu zdobeném girlandou mohla být podobenka či jméno zesnulého.¹²⁴

¹²³ Snímek: 8.11.2010 589 ; Plzeň ústředí hřbitov.

¹²⁴ Snímek CIMG1318 Praha, Vinohradský hřbitov 29. 10. 2005.

Rodinný náhrobek se stylizovanou nádobou s ohnivým květem. Květ – lotos se v téže době objevil i jako motiv klenby nedalekého krematoria v Plzni.¹²⁵

Rodinná hrobka v podobě hradu s úložištěm na urny v zadní části náhrobku se pokoušela spojit urnové pohřby s hrobkou coby reprezentativním posmrtným rodinným sídlem (pohled zepředu a zezadu).¹²⁶

¹²⁵ Snímek: IMG_1150_1 Plzeň ústřední hřbitov, 17. 2. 2011.

¹²⁶ Snímky _DSC0270 a _DSC0275 Praha- Olšany 14. 1. 2012.

2.9 Rozpaky kolem žehu

Pohřeb žehem vyvolával odpor v řadách římských katolíků (členy kremačního hnutí však byli i někteří matrikoví katolíci). Rozpaky však probouzel i jinde. Možnost jednoduché manipulace s ostatky v urně přinášela nebezpečí profanace. To mohlo vyvolávat pocit nejistoty jak s urnou zacházet, neboť dosud chyběly vzory. To, co se nabízelo – popisy antických pohřbů, mlhavé povědomí o českých předkřesťanských zvyklostech nebo cestopisné zprávy z asijských zemí – neodpovídalo nárokům na moderní

V. Rakous v ironickém textu *Z testamentu otce Rosenthala*¹²⁷ píše: ...

*nepřeji si, abych byl spálen proto, že by s mým popelem byly potíže. Já vím sice, že byste nádobu – ať už by byla taková nebo maková – s mým popelem dali na nejčestnější místo naší domácnosti, možná, že i na kredenc vedle modře kvítkovaných šálečků na čaj, ale... znáš matku. Víš, jak pečlivě každý pátek oprašuje všecko v naší domácnosti vůbec a věci na kredenci zvlášť. A kterak přitom hubuje na zbytečné střepy, jež se jí během 30 let na kredenci nahromadily a které ona musí pátek co pátek oprašovati a že by to nejraději všecko vyházela... A teď by jí na kredenc přibyl ještě nový střep... Ne, nechci být spálen. Pochovej mne podle staré mody na náš starý, rodinný, vesnický hřbitov na českomoravské vysočině (...) Zde je dobře býti i živému. A kam se podíváš, samé příbuzenstvo: Dědek, bába, strýc, teta, bratranec...*¹²⁸

Text je jistě ironický a paroduje malé lidské tužby a pohnutky, nicméně mezi řádky přináší důležité informace: Urna pro staršího Žida přináší otázku kam s ní. Ne každé pohřební bratrstvo bylo ochotno urnu na hřbitově strpět. – Uložení v domácnosti (jak tehdy propagovalo kremační hnutí) ovšem znamená, že se urna stane jedním předmětem mezi dalšími, ocitne se na kredenci mezi svátečním nádobím a bude „dalším střepem“. To cítí i Rosenthal, starý pragmatik bez hodnot – a možná právě on! Nepodléhá novému sentimentu modernosti, ale (v duchu staršího a podle Rakouse jistě opravdovějšího cítění) chce na starý, „rodinný“ venkovský hřbitov.¹²⁹

¹²⁷ Starý Rosenthal radí synovi, jak si dobře zařídit život. „Závěť“ začíná slovy: *...a duši svou – rozumí se – poručím pánu bohu, v něhož jsem věřil pro všechny případy a jehož jsem se obětavě zastával při každé příležitosti.* A končí: *Úcta k minulosti? Přesvědčení? Zásady? Plivej na to na všecko a dobře se Ti povede na zemi.* In: Rakous, Vojtěch: *Vojkovičtí a přespolní* In: *Vojkovičtí a přespolní II.*, Obelisk Praha 1926.(s.63-93). – s.157-162.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ještě uvidíme, jak je u Rakouse důležitý sentiment k „venkovským hřbitůvkům“, připomínajícím „kvetoucí luka“ – a poznáme, jak se v tom podobá svým římskokatolickým či romanticky laděným sekulárním protějškům.

V židovském prostředí znamenaly pohřby žehem podobný problém jako v římskokatolickém, protože neodpovídaly tradičním normám. Pro asimilované Židy však mohl být pohřeb žehem znakem překonání „zastaralých“ náboženských omezení, pro stoupence českožidovského hnutí přihlášením k českému demokratickému étosu 1. republiky.

Do židovského prostředí bývá situována také anekdota s pointou „popel jako popel“:

Pan Kohn ovdověl. Je po pohřbu a pan Kohn si šel vyzvednout urnu s popelem nebožky. Doprovází ho jeho nerozlučný přítel Roubíček. Je večer, listopad, zima, jemně mží. Smutné pohřební počasí. Začíná mrznout a vytváří se náledí. Náhle pan Roubíček poznamená: „Pane Kohn, pieta-nepieta, sypte, nebo si rozbijeme hubu.“¹³⁰

Nový přístup k pohřbům se samozřejmě setkával s kritikou tradičněji laděných kruhů, zejména příslušníků katolické církve. Jakub Deml ve svém eseji Dva pohřby kriticky popisuje sekulární pohřeb:

Rakev s mrtvolou sokolského náčelníka stála uprostřed kremační síně na Olšanech. Zpívalo se, řečnilo se, hrály varhany. Středem všeho byl ten mrtvý, ale co horšího: středem všeho byla mrtvola, rozkládající se hmota. Nač ty věnce? Ví o nich mrtvola? Nač ty řeči? Pro útěchu pozůstalé rodin, či pro útěchu přátel a osiřelé župy? (...) Nejhorší ze všeho byly ty varhany. Cožpak nikomu z aranžérů tohoto „pohřbu“ nenapadlo, jak je to nestylové? K čemu tato sentimentální reminiscence na katolický pohřeb se mší sv. a s konduktem? A ku podivu: mnohem dokonaleji než všechny ty chvály, zpěvy, věnce a řeči uklidnily rodinu a přátele nebožtíkovy právě ty varhany ... (...) Ale když přišli zřízcenci a připravili rakev na oheň a jakýmsi mechanismem rozhrnula se opona a opět mechanismem rakev vklouzla do černé tmy: v tuto chvíli jsme uslyšeli výkřik, který se zahryzl do našeho morku a který byl do běla rozžhaveným protestem přírody, nebo chcete-li lidského srdce, proti takovému pohřbívání. Byl to výkřik náčelníkovy dcery a musím říci, že tolik zoufalství a hoře jsem nikdy neuslyšel z lidského hlasu.¹³¹

Tento protest katolíka vůči novému, bezvěreckému způsobu pohřbívání pozoruhodně rezonuje s námitkami některých protagonistů kremačního hnutí proti napodobování římskokatolických zvyklostí, zejména pak užívání varhan při pohřbech. Stejně tak se z druhé strany ozývá starost tvůrců nových obřadů, totiž: Jak pozůstalé co nejlépe utěšit, pokud možno lépe než dokáží staré církevní obřady.

¹³⁰ Převzato z: <http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/ane/ane.htm> (Naposledy navštíveno 17. 9. 2014). – Nejsem si jistá, zda jde o původně židovskou anekdotu (hrubé výrazy se v nich vyskytují jen výjimečně). Typická je ale zápletka – manžel přeživší svou ženu nějakým způsobem znesvěcuje její památku.

¹³¹ Deml, Jakub: *Katolický sen*, (1. vyd. 1932) Vetus Via, Brno 1998. - s.13-14. – Druhým z popisovaných a kritizovaných pohřbů je pohřeb evangelický.

Urnové náhrobky na židovském hřbitově v Heřmanově Městci.¹³²

Urnový náhrobek na libereckém židovském hřbitově (není jisté, zda urna obsahuje popel, či zda je jen symbolická).¹³³

Urnový hrob Stanislava Schulhofa (1864-1919), významného představitele česko-židovského hnutí a předního českého esperantisty.¹³⁴

¹³² Fotografie převzatá z článku Petra Cibulky: *Židovský hřbitov Heřmanův Městec* In: <http://pavelcibulka.blog.idnes.cz/c/180169/Zidovsky-hrbitov-Hermanuv-Mestec-I-Foto.html> (Naposledy navštíveno 15. 6. 2014).

¹³³ Snímek P1090529 (výřez); Liberec 11. 11. 2012.

¹³⁴ Foto: Josef Hron (výřez); převzato z Wikipedie, heslo *Stanislav Schulhof*.

Dokladem nejistot, vyvolávaných popelem zesnulých, jsou také městské legendy o nechtěném požití popela jako instantní potraviny, známé jako *Snědená babička* a *Vypitý dědeček*.¹³⁵ Tyto legendy jsou rozšířeny celosvětově, syžet je zaznamenán pod číslem *The Accidental Cannibals* („Nevědomí kanibalové“) 1339G *The Relative in the Urn* („Příbuzný v urně“). Příhoda s popelem babičky-emigrantky, zaslaným v potravinovém obalu, i ta o popelu dědečka, vypitým po pijáckém večírku místo instantní kávy upozorňují na možnost záměny s profánní věcí. Ta je v legendách dovedena až k porušení jednoho ze základních tabu evropské společnosti – zákazu požívání lidských těl. Prvá legenda se podle P. Janečka objevila v celosvětovém měřítku po druhé světové válce, druhá, která je vlastně její variantou, je asi mladší. Vzhledem k tomu, že obě legendy jsou stále vyprávěné a dokonce se objevují v médiích, se zdá, že i tato nejistota je stále přítomná.

Pozoruhodně se přitom opakují motivy, které známe již z počátku století: Urna s dědečkem je vystavená na kredenci¹³⁶ a opilost stačí k tomu, aby ji hosté nerozpoznali od jiných plechovek.¹³⁷

Pohřeb Aloise Jiráska

Když 12. 3. 1930 zemřel spisovatel Alois Jirásek, proslavený především romány o husitských válkách a období „pobělohorského temna“, chystala se česká společnost na pohřeb národního velikána.

Vzhledem k Jiráskově osobní inklinaci bylo jasné, že půjde o demonstrativně občanský pohřeb žehem:

*Nebylo církevní slávy. Ale od chvíle, kdy se v prázdné prostoře mezi chodníky objevily první proudy legionářských uniforem se světovou slávou jejich bratrství, bylo zřejmo, že národ a stát vzdá mrtvému velikánu poctu, jež převyšší vše ostatní.*¹³⁸

První slavností bylo vystavení zavřené rakve, kolem níž drželi čestnou stráž Sokoli a střelci, v Pantheonu Národního muzea (čímž se zesnulý ocitl po boku dalších národních velikánů). Pro širokou veřejnost se konala panychida u

---

¹³⁵ Janeček, Petr. 2006. - s.112-118.

¹³⁶ *Vypili mrtvého dědečka!* In: *Blesk*, <http://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti-zajimavosti/27340/vypili-mrtveho-dedecka.html>, 18. 10. 2004. (Naposledy navštíveno 12. 9. 2014.)

¹³⁷ <http://www.novinky.cz/koktejl/44253-misto-kavy-vypili-studenti-kamaradovi-dedu.html> 21. 11. 2004. (Naposledy navštíveno 12. 9. 2014.)

¹³⁸ Kudrnáč, Václav (red.): *Jiráskův pohřeb a návrat dorodného Padolí*, Družstvo pro postavení Jiráskova divadla v Hronově, Hronov 1930. - s. 14.

pomníku sv. Václava: na černých sloupech spočívala symbolická rakev, obepnutá trikolorou s černým flórem, obklopená černými praporci, a pěti řeckými ohni, kenotaf byl ozářen reflektory. V 18:30 zazněl chorál „Kdož jsú Boží bojovníci“, a na slavnostně osvětlené rampě Národního muzea pronesli z černé tribuny proslovy přední osobnosti politiky a kultury.

Začátek pohřebního průvodu. Vlevo dole rakev s Jiráskovým tělem na pohřebním voze, vpravo nahoře symbolická rakev.

16.3. se konal pohřební průvod, směřující z Pantheonu velkou oklikou do Olšanského krematoria.

Než rakev opustila Pantheon, J. Kvapil¹³⁹ slavnostně prohlásil: *"Nelkejme, přátelé, u rakve toho, ježž nám odvádí neúprosný zákon přírody: jeho život byl krásný a šťastný proto, že se vyžil, a to nikoli sobeckým štěstím osobním, nýbrž štěstím celého národa, miliony spasených srdcí a jejich souzněním. (...) Odneme jej tam, kde jej odevzdáme ohni, živlu nejčistšímu a nejposvátnějšímu, a nad námi při tom budou duchové všech těch, jež on z minula povolal k novému a nesmrtelnému životu"*¹⁴⁰

¹³⁹ Onen režisér a dramatik Kvapil, který jako poslanec Národního shromáždění navrhl a prosadil dvouvěťý zákon, povolující pohřeb žehem. Pohřeb jeho manželky, Hany Kvapilové, byl dalším veřejně známým a diskutovaným pohřbem žehem.

¹⁴⁰ Kvapil, Jaroslav: *U rakve Aloise Jiráska*, In: *Tři řeči smuteční*, Spolek českých bibliofilů v Praze 1937. – s.11-15 – Zvýraznění RJW.

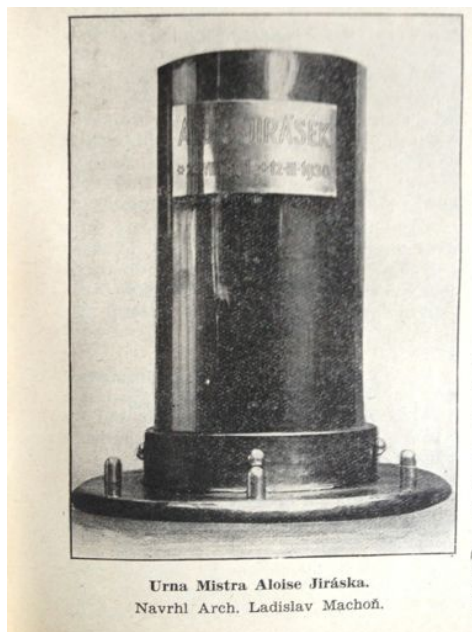

První zastávkou byl pomník sv. Václava, kde se k průvodu připojili Sokoli, legionáři, cechy v historických krojích, dobrovolní členové požární služby, Vltavané, sladovníci, kominíci, Dělnické tělocvičné jednoty, skauti, delegace politických stran, Pražské děti, Ústřední matice čs. divadelních ochotníků, Dramatický kroužek Smíchov, Kostnická jednota, gymnazisté. Nechyběly krojované deputace z různých krajů.

Dalšími zastávkami byly Národní divadlo, úmrtní dům (sic!), Ottovo nakladatelství, Vinohradské divadlo. Před kostelem sv. Ignáce na Karlově náměstí (patřícím jezuitskému řádu, který Jirásek ve svých dílech kritizoval) se průvod zastavil a zazněla píseň Zelení hájové (s odůvodněním, že zesnulý ji měl rád).

V Olšanském krematoriu se konalo další rozloučení, při němž opět zazněli Boží bojovníci a při zajíždění rakve národní hymna.

O dva dny později, 18. 3., Jiráskův syn slavnostně převzal velkou, speciálně vyrobenou urnu ve funkcionalistickém stylu (sloup z černého niklu, v horní třetině opatřený stříbrným plátem s vyrytým jménem). Urna byla naložena do pohřebního auta se skleněnými stěnami a následoval slavnostní převoz do rodného Padolí.

Urna A. Jiráska, vyfotografovaná na titulní straně časopisu Krematorium.¹⁴¹

Automobil zastavoval v různých obcích, kde místní občané vybuodovali, obvykle v průčelí radnic či divadel, pietní místa – svého druhu dočasné

¹⁴¹ *Krematorium*, R XXI, dvojčíslo 6-7, Praha, červen-červenec 1930.

pomníky (temporary memorials). Ty obvykle sestávaly z černé látky, smutečně ozdobené Jiráskovy busty, zarámované fotografie apod. Byly ozdobeny květinami a k nim byly také přinášeny květinové dary. Vzhledem poněkud připomínaly dočasné oltáře, v té době ještě běžné v katolickém prostředí při poutních slavnostech a svátku Božího těla.

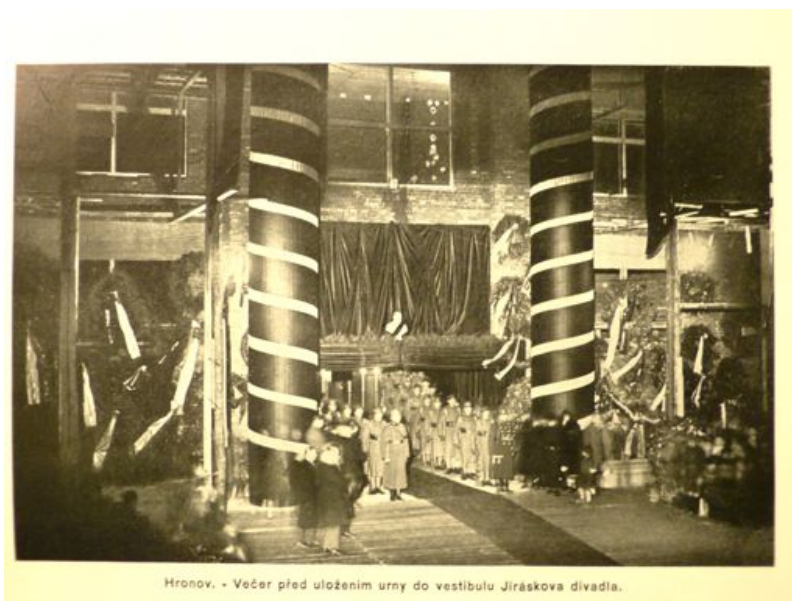
Na rozdíl od improvizovaných pomníčků konce 20. století byly připraveny místními spolky či přímo obecními úřady a zachovávaly si aspekt oficiálnosti a organizovanosti. Kromě květinových darů k nim nikdo podle zatím dostupné dokumentace další dary nekladl. (Taková pietní místa byla v Luži, Litomyšli, Vysokém Mýtě, Holicích, Hradci Králové, atd.)

V metaforách, pojících se s Jiráskovým pohřbem, bylo bohatě využito motivu srdce (viz kapitola o motivu srdce):

Spolu s urnou bylo do hrobu uloženo též zlaté srdíčko obsahující hlínu z Růžového paloučku v Litomyšli, a autor pamětní knihy hodnotil pohřeb slovy:

Byla to poslední cesta mrtvého krále srdcí, která si podmanil, a nyní jim dává poslední stisk ruky na rozloučenou. Zevně - máme-li na mysli mohutnou vojenskou účast i bohatý vojenský ceremoniel - pohřeb generála; ve skutečnosti pohřeb zlatého srdce národního, zosobněného v nejkrásnější národní dar...¹⁴²

J. Kvapil začal svoji řeč: „*Nejvroucnější srdce české, cor cordium, odneseme odtud odevzdat ohni, živlu nejposvátnějšímu.*“¹⁴³

Hronov. - Večer před uložením urny do vestibulu Jiráskova divadla.

¹⁴² Kudrnáč, Václav (red.): *Jiráskův pohřeb a návrat dorodného Padolí* - s. 12-13.

¹⁴³ Kvapil, Jaroslav: *U rakve Aloise Jiráska*, In: *Tři řeči smuteční*, Spolek českých bibliofilů v Praze 1937. - s.11.

Hnutí za pohřeb žehem

Vysoké Myto. - Před radnicí.

Čáslav. - Loučení s urnou na náměstí.

Hronov. - Jiráskův hrob.

*Hrob Aloise Jiráka se stal cílem vlastivědných výletů a sekulární piety.
(Pohlednice odeslaná 22. 7. 1941 - Soukromý archiv.)*

2.10 Vzpomínání jako pietní akt

Vzpomínka na zesnulé dlouho neměla význam sama o sobě, ale proto, že s sebou nesla modlitbu za jejich duši. Můžeme to předpokládat alespoň ze způsobů, jimiž byli zemřelí ještě v 18. století připomínáni: Votivní obrazy s modlícími se donátory, přímé výzvy k modlitbě na smírčích křížích a modlitební gesta na náhrobních deskách symbolicky spojovaly modlitbu zesnulého s modlitbou společenství živých.

V protestantském prostředí neměla z věroučných důvodů (jak již bylo uvedeno v kapitole o modlitbách) takový význam jako v římskokatolickém prostředí, nicméně i zde ideální vzpomínka na zesnulé zůstávala vzpomínkou zbožnou, upomínající k myšlenkám na pomíjivost života a naději ve věčnou spásu.

Po radikálním zpochybnění potřebnosti modliteb za zemřelé, ba dokonce zpochybnění nesmrtelnosti lidské duše vůbec, začala modlitba ztrácet na významu.

Důležitější bylo na mrtvého vzpomínat: Vzpomínání zemřelé těší, jak nám sděluje ne jeden spiritistický zdroj. Prostřednictvím vzpomínek zůstávají živí s mrtvými stále v kontaktu. – Vzpomínka se stává ekvivalentem modlitby, nahrazuje ji a dobrá, upřímná vzpomínka může být cennější nežli formalizovaná modlitba.

Duchové podle post-osvícenských představ modlitbu živých nepotřebují, ale jejich vzpomínky jim asi dělají dobře.

Asi nejstarším dokladem této akcentace vzpomínky jako toho, co - metaforicky či doslovně - zajišťuje posmrtný život, jsou náhrobní nápisy z konce 19. století. Nejstarší, který jsem našla, pochází ze hřbitova Všech svatých v Plzni. V hrobě spočívají Pavel Jehlička profesor na c.k. akad. gymnasiu v Praze, český spisovatel, c.k. škol. inspektor, zesnulý r. 1883 a Františka, rodem Gabrielová, jeho věrná choť (zemř. 1887). U paty náhrobku je pak věta: *Nezemřeli - žijí v srdcích dítek Svých!*¹⁴⁴

„*Nezemřeli, neboť žijí v srdcích svých blízkých*“, čteme na hrobech stále častěji. Od počátku 20. století akcentují náhrobní nápisy vzpomínku různě obměňovanými formulacemi: „*Unvergessliche*“ – „*Nezapomenutelná*“, čteme u řady jmen. „*Co jen ti můžem dát? Ptá krásných květů naposled a pak jen*

---

¹⁴⁴ Viz snímek IMG_3243 ; Plzeň, hřbitov Všech svatých, 31. 7. 2014.

vzpomínat.“ Od „*vzpomenutí modlitbou*“ či „*zbožné vzpomínky*“ se během 20. století přesouvá důraz na vzpomínku samotnou.

Tím zásadním pietním aktem už není pohřeb ani zádušní bohoslužba, ale právě vzpomínka, která je, ať při pohřbu, bohoslužbě, na hřbitově nebo doma, vždy niterná, pokud možno tichá a opravdová. Jestliže mrtvý má „*žít navždy v našich vzpomínkách*“ a my slibujeme, že „*nikdy nezapomeneme*“, je právě vzpomínka tím, co zajišťuje jeho posmrtnou existenci.

Zatímco na smutečních oznámeních a upomínkových obrázcích (nadepsaných někdy „*Zbožná vzpomínka*“) čteme ještě ve 30. letech běžně výzvu „*vzpomeňte modlitbou*“, pozůstalí druhé poloviny století už jen vzpomínají.

V současnosti se nápis „*vzpomínáme*“ sériově tiskne na stužky smutečních věnců a na některých hřbitovech (Blatná) se objevuje téměř na každém náhrobku.

Vzpomínka se stala rétorickou možností, jak se při setkání lidí různých vyznání i bezvěrců vyhnout citlivému problému modlitby. Stejnou funkci měla a má (či může mít) i pietní minuta ticha. Také pohřební řečníci nezřídka vyzývají smuteční hosty „*nezapomeňme*“ a zesnulému adresují ujištění „*nezapomeneme*“.

Občanské pietní akty také během 20. století přestaly být zádušními, ale pomalu se změnily ve vzpomínkové, což se někdy týká i obřadů náboženských.

Pietní nápisy svědčí o tom, že vzpomínky na zesnulé, či přímo zesnulí sami, jsou „*navždy v srdcích*“ pozůstalých. To se týká jak těch, kdo ve svých výpovědích mluví o Bohu, tak těch, kdo se o něm nezmiňují:

*Děkuji Bohu za krásné společné chvíle, které nám navždy zůstanou uloženy v srdci jako kouzelné vzpomínky na báječný život s naší dcerou.*¹⁴⁵

Orgánem, v němž jsou vzpomínky uloženy, je právě srdce, které jediné je zárukou opravdovosti citů. V srdci je také uložen a uchováván odkaz zemřelého, nebo dokonce zemřelý sám („*zůstaneš navždy v našich srdcích*“). Jako symbol na hrobech, jak dále uvidíme, se vyskytuje téměř tak často jako kříž.

Vzpomínání jako pietní úkon skýtá velké možnosti individuálních, „zjevně“ či skrytě religiózních projevů, které však badateli zůstanou utajeny a zcela jistě se neprojeví na hrobech. Ostatně, vzhledem ke své skrytosti se ani

---

¹⁴⁵ Školudíková, Ivana: *Martinka*, In: Hrachovcová, Michaela (ed.): *Kudy do nebe: Cesta vděčnosti / Cesta odcházení*, Advent-Orion, Praha 2012. - s. 48.

projevit nemají. Badatel se o nich může dovědět jen v případě, že mu o nich pozůstalý poví, nebo o nich zanechá písemný záznam, který se mu šťastnou náhodou dostane do rukou.

Ve Snovém deníku o vzestupu lidské duše V. Sadka čteme:

Byl jsem zoufalý, že už jí [své matce] nemohu koupit žádnou z upomínek, které jsem jí po celý život dával. A tu, brzy po usnutí, jsem uslyšel její hlas, který mi říkal (přesně si pamatuji): – „Dárky mi již kupovat nemůžeš, ale největším dárkem bude, jestliže na mne budeš stále vzpomínat.“ Vskutku od té doby vím, že největším hříchem vůči duši bez těla je na ni zapomenout. Neboť naše vzpomínky jsou pro ni nesmírně důležité. Jsou důkazem, že neprožila svůj pozemský život nadarmo. Jsou skutečně tím největším dárkem, který jí poskytuje další sílu k plnění jejích úkolů.¹⁴⁶

2.11 Sekulární pieta

Nejpozději od konce 18. století se setkáváme s případy jednotlivců, kteří se jen s obtížemi podřizovali církevním náležitostem při základních životních obřadech jako jsou narození, vstup do dospělosti a smrt. První případy jsou ve Francii, Anglii a Německu, specifická situace byla v severní Americe. – Na území dnešní ČR se podobné případy začaly objevovat nejprve mezi šlechtou, bohatými měšťany a intelektuály (kteří pokud k první či druhé skupině nepatřili, byli na ní ekonomicky i sociálně závislí).

Všichni tito lidé se náboženské pietě podřizovali jen do té doby, dokud byla společensky vyžadovaná oficialitou. Během 19. století počet takových lidí stoupal, a na jeho konci vznikly první skupiny volnomyšlenkářů a bezvěrců, volajících po sekulárním školství a sekulárních obřadech. Po rozpadu habsburské monarchie tyto hlasy nabraly na síle.

Objevily se pokusy vytvářet nové, nenáboženské podoby obřadů k zásadním životním událostem. K tomu, jak jsme již viděli, patřily i návrhy pohřebních rituálů, které se samozřejmě nemusely týkat jen pohřbů žehem. Někteří z jejich autorů měli ctižádost vytvořit jakési nové, “pokrokové” náboženství, jiní se snažili o vytvoření jakéhosi rámce pro nové, zcela odnáboženštělé obřady.

Příkladem prvního přístupu je architekt Václav Weinzeidl (1862-1930), tvůrce památníku bitvy u Kolína, ossuaria na bojišti u Jičína, synagogy

---

¹⁴⁶ Sadek, Vladimír: *Doteky duše; Snový deník vzestupu lidské duše*, Malvern, Praha 2009.

v Hradci Králové a Riegrova obelisku v Hořicích. Na základě celoživotního soukromého studia filosofie a dějin náboženství dospěl k názorům, jež shrnul v knize *Víra v nové době* (1924).¹⁴⁷ Podle Weinzettla opravdovému a vzdělanému člověku nevyhovuje již žádná z nauk náboženských¹⁴⁸. Neuspokojily ho však ani „přísná věda a filosofie“, neboť nepodávají pevného a uceleného názoru na svět¹⁴⁹. Třetí část knihy věnoval polemice s „tajnými naukami“, k nimž se od obou předchozích světonázorů uchylovala (ať už trvale či jen příležitostně) řada jeho současníků. Děлил je na mysticismus, okultismus a spiritismus¹⁵⁰. Na základě této polemiky věnoval druhou polovinu knihy nástinu nové, deistické víry,¹⁵¹ bez víry v nesmrtnost individuální duše¹⁵², s vlastní mravoukou, zohledňující zejména dobro obce, státu a lidstva.

Tato víra si podle Weinzettla žádá nové chrámy – chrámy kultury¹⁵³. Chrám kultury má sdružovat funkce přednáškového sálu, knihovny, galerie, hudebního sálu, a zároveň zachovávat některé funkce dosavadních kostelů. Má být síní hudební lidovou, útočištěm po únavě denního shonu, síní slavností obce, místem slavností rodinných a útočištěm v krutých ranách osudu, ale nebude místem modliteb, nýbrž místem soustředění a dobrých předsevzetí.¹⁵⁴ – Vzhledem k obsáhlosti knihy a její délce (613 stran osmerkového formátu) lze předpokládat, že Weinzettl na textu pracoval řadu let.

Pohřeb v chrámu kultury si představoval Weinzettl takto:

(...) onen bílý list, který byl člověku nyní zemřelému tehdy po narození při slavnosti záznamu odevzdán, bude před jeho pohřbem odeslán do chrámu nyní popsany krátkým a pravdivým vylíčením života (počátek a konec psán od příbuzných, ostatní dle možností jím samým). Tento popsany list uložen bude pak ve stánku památek, a sice jediný list, ať jde o chudáka nebo boháče, neb o učence. (...) Obtíže vznikající z praxe ovšem nedovolí nikdy

¹⁴⁷ Weinzettel, Václav: *Víra v nové době*, Borský a Šulc, Praha 1924.

¹⁴⁸ Jak zní také název první části knihy. s.16 – Weinzettl prostudoval Starý a Nový zákon, Korán, dostupné texty o hinduismu, jemuž říkal „*brahmanismus*“, taktéž o buddhismu. Zvláště se (příznačně) zabýval Bhadgavadgítou a buddhistickým textem Dhammapadam.

¹⁴⁹ Název druhé části knihy, s. 131

¹⁵⁰ Se spiritismem, coby aktuálním tématem široce polemizoval v knize průběžně, je zřejmé, že se tématu věnoval a sledoval nové zprávy. (viz též kap. *Zapomenutá seance australská*, s. 318)

¹⁵¹ *Věřím tudíž, musím věřiti, v existenci Boha takového, který není totožný s přírodou. Tento můj Bůh jest tím jediným, co jest věčné, bez začátku a bez konce, kdežto vše ostatní, všechny soustavy sluneční, všechna příroda, všichni živočichové, všichni lidé a jim podobní tvorové jiných hvězd, [sic!] všecko to vůlí jeho vzniká i zaniká, úplně zaniká. – s. 287.*

¹⁵² *Výhody tělesné i duševní, získané předky, jsou výhodami potomků a v tomto směru jest člověk nesmrtelným, člověk jako součást lidstva. Cítíš-li tudíž s lidstvem, cítíš-li se býti jeho částí pak se můžeš považovati za kolektivně nesmrtelného vůbec, tělem i duší; máš-li však v sobě jen egoistické touhy, pak se považuj za smrtelného tělem i duší v celku. s. 315.*

¹⁵³ s. 555 a násl.

¹⁵⁴ Kap. *Čemu bude sloužiti chrám kultury?* – s. 582-589.

jednotnému uspořádání ani průvodu ani obřadu pohřebního. Celkem však jest žádoucí, aby zástupce obce, především ovšem kněz¹⁵⁵, doprovodil průvod na místo loučení: na hřbitov, do krematoria, na nádraží, na rozhraní obce n. j. a tam slova útěchy pronesl k pozůstalým a slova rozloučení jménem obce; a jestliže zemřelý čímsi výjimečným byl obci neb národu svému užitečným, vzpomene řečník s vyslovením díků těchto jeho zásluh. Nato zažehne se na ploché kovové nádobě „plamen rozloučení“¹⁵⁶ dle možnosti za zvuku zpěvu neb hudby. Tento plamen rozloučení má býti symbolem pomíjejícího a vyhasnutí života i bude proveden plamenem jasně viditelným ale ne dlouhého trvání a vždycky mírně libého zápachu ať již z látky jakékoliv. S dohořením plamene odevzdá se tělo příslušnému uložení.¹⁵⁷

V ideálním případě by jedinou připomínkou zesnulého měl být onen list se životními záznamy, který by sloužil k poučení pozdějším generacím, ke statistickým zkoumáním a v neposlední řadě (u význačných osobností) k inspiraci pro lepší život a práci pro lidstvo.

V letech 1918-1948 se rozvíjela široká škála obřadů, protože s nárůstem menšinových náboženských směrů (*Jednota Bratrská, Unitáři, Badatelé Bible*), se různil i zájem o jiné než katolické, evangelické či husitské – a přece náboženské pohřby. Nepominutelným prvkem náboženské scény zůstávali (postupně oslabující) spiritisté i široká škála ezoterních směrů.

Volná myšlenka vydala několik příruček k zásadním životním událostem: *Nepostrádatelný rádce občanů bez vyznání* (1926), *Narození, sňatek a pohřeb volného myslitele* (nedatováno, cca 1920).

Zvláště druhá z nich přímo navrhuje způsoby organizování bezvěreckých smutečních obřadů. Vychází přitom z důležité myšlenky:

My jsme ctitelé života, ne smrti. Pro nás má cenu i po smrti jen člověk živý, život jeho minulý a to, co po něm zbylo pro život druhých. Nezavrhujeme sice kult zemřelých, naopak pokládáme jej za velmi důležitý pro žijící, ale zavrhujeme kult mrtvých.¹⁵⁸

Tato premisa je určující i pro podobu pohřbu: Jaký způsob pohřbení mrtvého těla bude tedy nejlépe vyhovovati našim názorům? Jistě takový, který bude myslí žijících co nejméně odváděti od činného, plodného života. Čím méně místa zaujímá mrtvý, tím více místa zbývá na zemřelého, na jeho život, na to, co po něm zbylo, co lze z něho vytěžiti pro život náš.¹⁵⁹

Jak uvádí dále:

*V každém případě budiž zásadou, že ten, kdo k zemřelému opravdu něco cítí, bude bez ohledu na cizí úsudek co nejméně se věnovati mrtvole, hrobu, urně, **za to tím více „živému“ nebožtíkovi ve svém srdci.** Zemřelí žijí – mrtvých není, budiž naší zásadou.¹⁶⁰*

¹⁵⁵ Kněz-filosof, podobný Comteho pojetí kněžské služby pozitivistickém náboženství.

¹⁵⁶ Zvýraznění V. Weinzettl.

¹⁵⁷ s. 605-606

¹⁵⁸ Kunstovný, Otakar: *Narození, sňatek a pohřeb volného myslitele*, Volná myšlenka československá, Praha 1920. - s. 10. – zvýraznění původní.

¹⁵⁹ Ibid. s. 10 – 11. – zvýraznění původní.

¹⁶⁰ Ibid. s. 13. – zvýraznění původní, podtržení RJW.

Pro Kunstovného a další volné myslitele to znamenalo podporu žehu. On sám dokonce vyslovuje podporu rozptylu, tedy aby popel byl „rozmetán“ či „odevzdán tekoucí vodě“ a dobrý volný myslitel by měl takové přání v zájmu svých blízkých vyslovit.¹⁶¹

Kromě pohřbu navrhuje ještě konat výroční oslavy, které měly patrně nahradit jak dosavadní zvyky spojené výročím úmrtí, tak oslavu křesťanských Dušiček.

Výroční oslavy by v ideálním případě měly být připomínkou zemřelého, a měly by se odehrávat v soukromí: Nikdy však na místo veřejné nepřenášejme svojí „oslavou“ výroční, výrazu svých soukromých citů! Těm zbudujme, potřebujeme-li toho, i v takovém případě „oltář“ doma, v důvěrnosti způsobem svrchu naznačeným. Na veřejnost patří jen projevy veřejné, tedy celých společností, korporací.¹⁶²

Kunstovný upřednostňoval obraz (fotografii), ale byl ochoten i spokojit se i s obřadem konaným kolem urny. Zdůrazňuje, že urna má být vždy jen připomínkou zemřelého, nikdy vlastním předmětem kultu. Z celého díla je patrná snaha co možná umenšit roli těla při pohřbu, a to natolik, že v závěru navrhuje oddělit úmrtní oslavu, oslavu zesnulého, při níž mrtvola pohřbívána je něčím podružným, ba rušícím¹⁶³ tak, že pokud nelze spojit oslavu zesnulého s pohřbením těla, bude pořádána samostatně, jako tryzna. (Z autorova tónu se dokonce zdá, jako by tato varianta byla v něčem lepší, přinejmenším v tom, že při ní nefiguruje „rušivé“ tělo.¹⁶⁴) Tato oslava by opět neměla být veřejná, ale měla by se odehrávat ve spolkové místnosti, ideálně však v bývalé kapli či odsvěceném kostele. Oslava zemřelého má na rozdíl od pohřbu tu výhodu, že ji lze při důležitých výročích opakovat.

Jak má ale taková oslava vypadat? – Tady se dostáváme k jednomu ze vzorů, jichž se občanské pohřby v různých obměnách drží podnes:

Pohřeb by měl proběhnout bez vystavení mrtvoly a bez průvodu. Na začátku má zaznít sborový zpěv, následuje jedna či více promluv (hlavní má pronést profesionální řečník či obřadník, dalšími se může připojit někdo z rodiny, spolku,

¹⁶¹ V poznámce pod čarou uvádí: *A bylo by dobře, aby lidé opravdu předsudků zbavení a jimž ohled na příbuzné to dovoluje, co nejčastěji takové „poslední přání“ projevovali. Kult smrti je stále přílišný!* - Ibid. s. 11. – zvýraznění původní.

¹⁶² Ibid.: s. 12 – zvýraznění původní.

¹⁶³ Ibid.: s.22.

¹⁶⁴ *Časem mohly by tryzny vůbec nahraditi obřady pohřební, což by zduševnění posmrtných oslav jenom prospělo.* – s. 23.

*apod.), opět sborový zpěv nebo instrumentální hudba, za zvuků posledního sboru či skladby se spouští rakev do hrobu.*¹⁶⁵

Už v této příručce se objevuje několik myšlenek, které o několik desítek let později nabudou na důležitosti:

1. Veselé motivy jsou vhodné, pokud se skutečně týkají zemřelého. – Velmi vhodné je zapět (zejména na konec) zamilovanou píseň zesnulého, zvláště byla-li rázu vážného; ale až si zvykneme na city pravé místo dělaných, nebude nám v takovém případě vadit ani píseň rázu veselého, byla-li opravdu jeho. Nejsme přece již v dobách, kdy musilo být stůj co stůj, třeba za peníze, o pohřbu jen plno pláče a nářku.¹⁶⁶ – Upřímnost citů je více než konvence, nejdůležitější individuální vzpomínka na něho; ne už spojená s modlitbou, nýbrž zachovávající jej takového, jaký byl jaký může zůstat „živý“ v srdci.

2. Posmrtná „existence“ mrtvého záleží víc nežli dříve na pozůstalých. Bude takový, jak si ho oni budou pamatovat, jak uchovají a ponесou dále jeho památku. Objevuje se sice myšlenka, že bude žít nadále ve svém díle, ale jen pozůstalí si mohou jeho dílo připomínat coby jeho:

Člověk hyne, ale dílo jeho mezi lidmi nehyne. To jest jediná skutečná nesmrtelnost!! A mrtvého nejlépe uctíme, když zkoumáme, co dobrého vykonal, abychom to napodobili a čeho opomenul, abychom to vykonalí sami.¹⁶⁷

3. Nic jiného než připomínka a napodobení dobrých vzorů nelze pro zesnulého udělat. Zemřelý tak buď pozůstalé nepotřebuje vůbec. Buď proto, že není, nebo proto, že jeho další život je na lidském počínání zcela nezávislý:

*Jak jsme tě poznali, víme, žes tak [při necírkevním pohřbu] úplně spokojen. Tys dobře znal, že hmota jest nezničitelná, že podléhá jen změně, neztrácějíc jediné molekule prvků původních. Tys také dobře věděl, že duch, výron života, nezaniká, ale že žije dále v příštích pokoleních. Život náš jest jen stálá obměna. Hmota a duch jsou věčny. Také Ty, drahý příteli, nezanikneš, výsledky Tvé práce přejdou v majetek Tvých současníků a po nich do majetku nového pokolení. Právě tak Tvůj duch, Tvé myšlenky nezmizí do vesmíru. Pokud tlouci budou srdce naše, pokud duch náš dovede udržeti obrazy minulosti, dotud žítí budeš duchem mezi námi!*¹⁶⁸

4. Skutečně potřebnými se tak ukazují být pozůstalí, pro něž je kniha také určena. Ti mají potřebu pietu a pro ně je také obřad určen. Přenesení

---

¹⁶⁵ Ibid.: s.17.

¹⁶⁶ Ibid.: s. 18 – zvýraznění původní.

¹⁶⁷ Ibid.: *Promluva nad hrobem*, s.27.

¹⁶⁸ Ibid.: *Nad rakví mladého přítele*, s. 29. – Podtržení RJW.

pozornosti od mrtvého těla nebo pietního místa k „živému“ zemřelému v srdci pak je způsobem, jak je co nejučinněji motivovat k aktivnímu životu a minimalizovat období truchlení.

Návrhy proslovů nad rakví zahrnují odkazy na odchod do neznáma, věčné Zákony, atd.:

*Slibujeme sobě, že budeme pracovati usilovně a s láskou (...) abychom i my mohli po čase s dobrým svědomím odcházeti za Tebou tam do těch neznámých končin, věduce, že ti, co přijdou po nás, budou mít cestu již lépe upravenou a že i oni na nás rádi si vzpomenou.*¹⁶⁹

*Proto oddaně skláníme se před věčnými Zákony v pevné důvěře, že, snažíce se poznati je svým rozumem i citem a uvádějíce své každodenní činy v trvalý soulad s nimi, plníme úkol svého života.*¹⁷⁰

Nepostrádatelný rádce občanů bez vyznání pak nabádá ohledně připravení pohřbu na dodržení absence všech církevních symbolů a jejich nahrazením květinami a zachování svíček. Květiny a svíčky jsou chápány jako projev nábožensky neutrální piety.

*U osob bezkonfesijních dbejme, aby na rakvi nebylo symbolů nějaké církve, stejně jako jich nedovolme dávat do rukou zemřelého a do jeho rakve vůbec. Bylo by to projevem neúcty k jeho přesvědčení. Na místo „svatých“ obrázků nebo křížů, dejte do rukou zemřelého květy nebo zelenou snítku nějaké rostliny a rakev ozdobte rovněž jen květinami. (...) Také katafalk, na němž je vystavena rakev bezkonfesního, nebudiž v žádném případě ozdobován symboly církevními. Není ovšem námitek proti rozsvěcení svíček.*¹⁷¹

Ohledně úpravy pomníku zdůrazňuje prostotu, uměřenost a upřímnost.¹⁷²

*Jde-li o pokrokového člověka, který se zasloužil o vzdělávání a uvědomování svých spoluobčanů (...), pak lze to vyznačit pochodní, která je odedávna symbolem osvěty, nebo knihou, přes níž je položena snítka vavřínu, jako uznání osvětové práce zemřelého.*¹⁷³

---

¹⁶⁹ Ibid.: Pohřební proslov, s.26.

¹⁷⁰ Ibid.: J. Hrdlička: Nad rakví mladé dívky, s.31.

¹⁷¹ Nepostrádatelný rádce občanů bez vyznání; Co musí každý vědět o sňatku, manželství, narození, úmrtí a pohřbu, Vydavatelství Volné Myšlenky československé v Praze 1926. - s.124.

¹⁷² Ibid.: s.130-134.

¹⁷³ Ibid.: kapitola Symboly a odznaky na pomníku, s. 131-132.

Pochodeň se zářící hvězdou, doprovázená palmou a lipovou ratolestí na náhrobku rodiny Hartigovy na Vinohradském hřbitově v Praze.¹⁷⁴

Náhrobky s těmito motivy lze skutečně občas najít, mnohem čtenější je však motiv nádoby s ohněm, vyjadřující přihlášení k myšlence žehu. Postavu (nejčastěji mladíka) strhávajícího okovy, která se občasně též vyskytne, lze chápat jako symbol ducha zbavujícího se tělesných pout, i jako právě osvobozeného národa. Kniha se jako symbol vzdělanosti na hrobech objevovala již dříve.

Jinoch zbavený okovů pod zářícím sluncem. Praha – Malvazinky.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Snímek: CIMG0851 ; 24. 8. 2005.

¹⁷⁵ Snímek: CIMG2238 ; Praha – Malvazinky, 4. 2. 2006 (náhodný nález).

Pokud bychom si tedy položili otázku, co pro své mrtvé dělali organizovaní bezvěrci první poloviny 20. století, můžeme shrnout, že provedli obřad způsobem co možná nenáboženským, připomněli jeho bezvěrectví na náhrobku, v rámci pokračování v jeho odkazu minimalizovali pietní projevy, v soukromí si uchovávali jeho vzpomínku a veřejně pokrčovali v jeho díle.

To není právě málo. Pro člověka, který tyto nároky bere vážně, to může být mnohem náročnější než starší náboženské obřady, přinejmenším proto, že hlavní část piety nese sám. Jen na něm totiž je, jak „živý“ bude zemřelý v jeho srdci.

Pro úplnost však dodejme, že ne všichni bezkonfesijní, dokonce ani všichni členové Volné myšlenky se mohli utěšovat jen touto vizí. Řada z nich spojovala odmítání církevní příslušnosti s vlivem menšinových náboženských směrů; o spiritismu a theosofii, stejně jako o (idealizovaném) hinduismu či buddhismu již byla řeč. Kromě toho tu byla antroposofie, unitáři (známí především díky své člence Charlotte Masarykové). Již v té době ovšem existovala různá míra náboženského individualismu, jehož příslušníci se mohli (ale nemuseli) rozejít s náboženskými institucemi a mohli být mimo jiné inspirováni americkými transcendentalisty.

2.12 Léta 1948 – 1989/90

Až do roku 1948 tak existovala v oblasti občanských pohřbů velká různorodost, daná mimo jiné tím, že na pohřbech se významně podílely spolky, které měly nezřídka vlastní pěvecké sbory a recitátory a z jejichž řad pocházeli také smuteční řečníci. Zploštění a standardizaci občanských pohřbů přineslo až zrušení řady spolků a převedení organizace pohřbů pod národní výbory a sbory pro občanské záležitosti.

Pohřby a hroby vyjadřující příslušnost zemřelého ke komunistické straně samozřejmě existovaly už před rokem 1948, byly však jednou z variant levicových a bezvěreckých pohřbů a spolu s nimi představovaly opozici vůči pohřbům většinovým, nominálně-církevním.

Sekulární vzpomínková kniha

Pro porovnání se vraťme před únorový převrat a podívejme se na individuální projev sekulární piety – soukromý tisk, který vydal k prvnímu výročí smrti své manželky Lubomír Linhart¹⁷⁶. Je nadepsán *Anince, ženě*

---

¹⁷⁶ Lubomír Linhart (1906-1980) byl český levicový publicista a umělecký kritik, zabýval se zejména filmem a fotografií. Ve 30. letech byl členem Levé fronty.

*nejněžnější, nejskromnější a nejvěrnější*¹⁷⁷ a obsahuje verše vybraných básníků, fotografii Anny Linhartové za života i posmrtné foto,¹⁷⁸ přetisk parte, dopisy dceři Avě (v době úmrtí matky jí byly necelé 2 roky) o mamince – od L. Linharta a rodinného přítele Vladimíra Kabelíka. Vzpomínky na zesnulou od Dušana Šulce, Jána Svikruhy (nadepsáno Dobrej Aničke), A. M. Brousila, přetisk jednoho ze soukromých lístků A. Linhartové manželovi¹⁷⁹ [důraz na bezprostřednost a jedinečnost vztahu], a jako poslední vlastní životopis A. Linhové, sepsaný při žádosti o přijetí do KSČ a zařazený do vzpomínky Jiřího Kosinera, nadepsané Cesta k přihlášce do strany. Vzpomínková kniha tak končí slovy:

*Byla jednou z těch tisíců žen které poznaly nebezpečí svého národa a jedna z prvních, která v nejtěžších chvílích provedla sbratření Čechů se Slováky. To budiž připomínkou všem poctivým lidem. Její jméno bude zářit mezi tisíci oběti hrdinného boje dvou bratrských národů za svobodu.*¹⁸⁰ (A. Linhartová nezemřela v boji, ale při porodu, společně se svým třetím dítětem.)

Linhart v dopise dceři píše: *Svou bílou, až průsvitnou pletí připomínala Sněhurku, svým životem a povahou Popelku a svou čistotou srdce a duše Šípkovou Růženku. Ale nikdo víc ji už neprobudí políbením. Spí v skleněné rakvi našich vzpomínek a za jejími malými střevíčky je mha za mnou, mha přede mnou.* – Pohádková charakteristika se tu propojuje s neměnností smrti.

Byl to skromný, prostý, krásný člověk, jeden z těch, kteří nikdy nebudou dost doceněni za svého života a věčně vzpomínáni po své smrti. [Věčnost vzpomínky]

Ano, dala se i se svým děťátkem na pochod tichými lesy, které měla tak ráda a uprostřed kterých prožívala své l'ubovňanské mládí. Za mrtvým otcem a mrtvou sestrou, za mrtvým bratrem Štefanem, který padl jako partyzán-parašutista v slovenských horách, a za mrtvým Vladinkem – „náš zlatučký synček – náš malučký poklad – rybenka moja“, jak mu říkávala. [Posmrtné spojení rodin; vyzdvižení soukromých obratů a přezdívek]

¹⁷⁷ V Praze, duben 1948. citováno dle exempláře ze soukromého archivu. V Národní knihovně České republiky uloženo pod číslem: cnb000713203

¹⁷⁸ Posmrtná fotografie Anny Linhartové (1947) podobně jako fotografie Marie Váchalové (1922), zachycuje výraz zemřelé, kterou zobrazuje jako „krásnou mrtvolu“. Portrét Marie Váchalové odpovídá staršímu způsobu portrétování nebožtíků v rakvi (který, byť ojediněle, přetrval hluboko do 2. poloviny 20. století): Mrtvá drží v rukou květinu a růženec a je oblečena do svátečních šatů. – Na fotografii A. Linhartové lze vidět jen tvář a část bílé přikrývky, fotografie se zaměřuje na výraz. K divákovi nepromlouvá žádný předmět, jen tvář rámovaná látkou.

¹⁷⁹ *Lubošku zlatučký, čakala som na Teba až do 11 hod. no neprišiel si, tak som sa navečerala a šla spať. Spinkaj dobre! Dobru noc Ti. Bozkam ťa na čeličko. Tvoja A.*

¹⁸⁰ Ibid.

Jak rostla a vyrostla v ní tato krásná vnímavá duše, to silné a odvážné srdce, které dovedlo tolik překonat v životě a zápase o život, a které, když podleгло při narození malého děťátka, dalo její tváři i v umírání kolem úst rysy úsměvu, jenž na ní zůstal i v smrti! [Blažená smrt a krásná mrtvola; důraz na srdce]

Vladimír Kabelík malé Avě píše: *Pak Tvá maminka usnula a s Tvou sestřičkou sní krásný sen. A v tom snu se jí jistě často zdá o Tobě.*

Jsou to metafory pro malé dítě (tříletá adresátka si je ještě číst nemohla a nemohlo mít smysl jí je předčítat, snad později)? – Zdá se, že dopisy nebyly ve skutečnosti určeny primárně tříleté dceři, ale těm, pro něž Linhart knihu vydal: Jeho přátelům, spolupracovníkům, spolustraníkům. Ti se měli na okamžik jakoby podívat „očima dítěte“, které ztratilo matku. Pohádkové motivy, určené jakoby dítěti se přitom pojí s výrazy a složitými úvahami, které dětem srozumitelné nejsou.

Knihy je individuálním vyjádřením žalu ze ztráty milované bytosti a zároveň svébytným uměleckým počinem. Zastánci nových myšlenek se přitom nevyhýbali starým metaforám smrti (spánek, cesta, shledání s blízkými).

Po roce 1948, kdy se KSČ stala hlavní silou ve státě, přestaly být s ní spojené pietní projevy přihlášením k opozičnímu světonázoru, ale naopak vyjádřením souhlasu s novými poměry. Od nynějška už jejich průběh neorganizovaly skupiny společně smýšlejících nonkonformistů ale naopak konformní výbory pro občanské záležitosti při národních výborech.

V téže době se pod ideologickou kontrolou KSČ ocitla i pieta za oběti 2. světové války – protifašistické bojovníky, partyzány a padlé rudoarmějce. Zvláštní roli měla pieta za vyvražděné obyvatele zlikvidovaných vesnic Lidice a Ležáky. Šlo především o pravidelné pietní akty spojené s oficiálním kladením věnců a projevy význačných činitelů. Podoba těchto aktů víceméně navazovala na pietní projevy věnované obětem 1. světové války a smuteční slavnosti 1. republiky (která již sama měla starší vzory).

Důležitou roli přitom hrálo oproštění od smutku a „bolestíinství“, který se nehodil pro novou dobu, která měla být optimistická a oslavující život. Tento motiv však už byl známý ze starších návrhů občanské piety. V poválečném Československu se tak někdy dělo s odkazem na výrok Julia Fučíka: *Necht'*

smutek není spojován s mojí památkou. – Památka ano, smutek ne, to ve 20. století zaznívá stále častěji a znovu se to objevuje v současné pietě.¹⁸¹

V poválečných letech měla společnost řadu jiných, naléhavějších problémů, než právě to, jak se její příslušníci nechávají pohřbít. Většina dochovaných příruček pro občanské obřady pochází ze 70. a 80. let, nejstarší zachycená (a citovaná v této práci) z roku 1963. Můžeme se domnívat, že smuteční řečníci při občanských pohřbech přejímali materiály a postupy Volné myšlenky a Spolku přátel žehu. Tím spíše, že někteří podle pamětníků byli přímo jejich členy (častěji SPŽ).

Z konce 50. a počátku 60. let existují zmínky o pohřbech, které se staly projevem nesouhlasu s režimem. Literárně toto téma ztvárnila Eva Kantůrková v románu *Smuteční slavnost* (1967).¹⁸² Kolem pohřbu rozkulačeného sedláka kulminují dlouho potlačované a nepojmenované problémy ve veřejných i intimních vztazích obyvatel městečka. Ve zjednodušené podobě ho zfilmoval roku 1969 Zdeněk Sirový, film se však ihned po dokončení ocitl mezi „trezorovými filmy“ a slavnostní premiéra proběhla až roku 1990. Příběh se tak stal známým a je možné, že ovlivnil i líčení vzpomínek o politicky zbarvených pohřbech.

Pohřeb, který vyvolal zákaz Svatováclavského chorálu

Při návštěvě v rodině Marečkových došlo mimo jiné na vyprávění o pohřbu dědečka paní Marie. Pohřeb se konal v roce 1971 na plzeňském ústředním hřbitově.

Marie: „(...) *tak třeba ten muj děda, tak byl normálně pohřeb v krematoriu, jako, to-to nesmělo- obřad, to- ta kaple, která tam je, s tím křížem, ta byla zavřená, v tej se nesmělo. Prostě to komunisti jako striktně to.*“

Dcera Markéta: „-*Počátek sedmdesátých let a normalizace.* -“

Marie: „-*No. Takže ten pohřeb byl tam v tom, ale z toho krematoria se šlo normálně průvodem k tej hrobce i s knězem a ten potom tam teda v podstatě udělal pohřeb.*- “

---

¹⁸¹ Viz kapitola *Nový zájem o pohřby*.

¹⁸²Kantůrková, Eva: *Smuteční slavnost*, Mladá fronta, Praha 1967.

RJW: „-A to už byl Hýža?“ [místní římskokatolický kněz, k němuž měla rodina blízko]

Marie: „-To byl Hýža. Jo. A ten udělal pohřeb prostě u hrobu jako znova. A u toho máho dědy, tak tam bylo --- tam bylo lidí, tam přijeli i z Prahy, protože von jak měl tu autokliniku, žejo, se tomu tenkrát říkalo, no tak...-“

Václav (manžel Marie): „-Von měl zastoupení Pragovky.-“

Marie: „-Pragovky. Takže- a von byl ve „Spolku Pragováků“, taky, jo.“

RJW: „Jo, jo.“

Marie: „Auto Praga. No, takže to prostě představenstvo Pragováků, prostě to všecko přijelo na ten pohřeb do Plzně. To tam stáli ještě i na těch okolních hrobkách, protože už se nevešli tam na to jakoby to náměstíčko nebo tu křižovatku, - No a mému dědovi v tom krematoriu hráli ... „Svatý Václave, vévodo české země“. Von byl Václav. No a žejo, na tom pohřbu byli fízlové. Protože prostě [příjmení zesnulého], ten jim ležel v žaludku i jako mrtvej. No a vod tý doby- Ted'ka jako lidi i tak beze slov jenom si mručeli, prostě s těma varhanama toho svatýho Václava, takže to bylo jako- to bylo hodně (SMÍCH) hodně **působivý, a- vod máho dědečka pohřbu teda, přišel striktní příkaz, takže varhaník tam měl seznam, co se smí hrát a už neexistovalo, že by si jako někdo přišel a řek: „Tak mi zahrajte tohle-“ Ne. Tady ze seznamu, aby se neopakovalo opět něco jako u máho dědečka „Svatý Václave, vévodo české země“.**

Takže fízlové prostě, moje máma říkala, ty se fízlové báli i toho mrtvýho.- ¹⁸³

Pohřeb se tedy stal příležitostí k setkání určité společenské skupiny - movitých lidí prvorepublikové společnosti, které spojovala nepříjemná zkušenost roku 1948, kdy všichni přišli o většinu majetku a své dosavadní postavení, část z nich byla diskriminována i v dalších letech. Svatováclavský chorál se svým nedej zahynouti nám ni budoucím byl patrně také vyjádřením pocitu z normalizačních poměrů. – Přitom je třeba dodat, že mnozí z „Pragováků“ by před rokem 1948 vnímali Svatováclavský chorál jako projev katolictví, který by se jim nezamlouval tolik, jako na příklad husitský „Kdož jsú Boží bojovníci“. – Zkušenost represe však tyto nuance setřela.

---

¹⁸³ Rozhovor v rodině Marečkových 00:30:01.

Je třeba dodat, že příběh nebyl vyprávěn poprvé a v tomto podání má jasně rozdělené postavy na kladné (zesnulý, jeho rodina, farář Hýža, „Pragováci“) a záporné (zástupci režimu, zvláště „fízlové“). Vrcholem je morální vítězství zesnulého, na které režim není schopný reagovat jinak než dalším úředním zákazem. To je důsledkem mimořádné osobnosti zemřelého, jehož se „fízlové báli i mrtvýho“.

Počátek normalizačního období byl zároveň dobou budování nových krematorií (Most, Šumperk, Jihlava, Blatná), smutečních síní (Havlíčkův Brod) a sekulárních hřbitovů (Blatná). O. Nešporová¹⁸⁴ i M. Svobodová¹⁸⁵ dokládají velkou snahu vytvořit zajímavá krematoria a smuteční síně, které měly být přitažlivější než prostory náboženské. Krematoria této doby už nejsou stavěna jako sekulární „chrámy“. Jsou to jistě místa pietní a postavená často za velkých nákladů. Na rozdíl odkazů k antice, které nesly funerální stavby 1. poloviny 20. století však upřednostňují abstraktní umění a je zřejmá snaha, aby se důstojnost pojila s uklidňujícím dojmem.¹⁸⁶

Jak upozorňuje O. Nešporová¹⁸⁷, na konci 80. let došlo, především vlivem ekonomických důvodů, k „odideologizování“ krematorií a přenesení důrazu na jejich technickou funkci. Stavby krematorií tak jsou nadále především zařízeními k likvidaci mrtvol v sekulární společnosti.

Josef Hybeš, po většinu života sociálně demokratický poslanec, se na konci života přiklonil k nově vzniklé Komunistické straně Československa. Jeho hrob byl proto místem oficiálních pietních aktů. Formou náhrobek patří ještě 19. století (*obelisk, antikizující symbolická urna, reliéfní portrét, truchlící dělnická rodina, vavřínový věnec*).¹⁸⁸

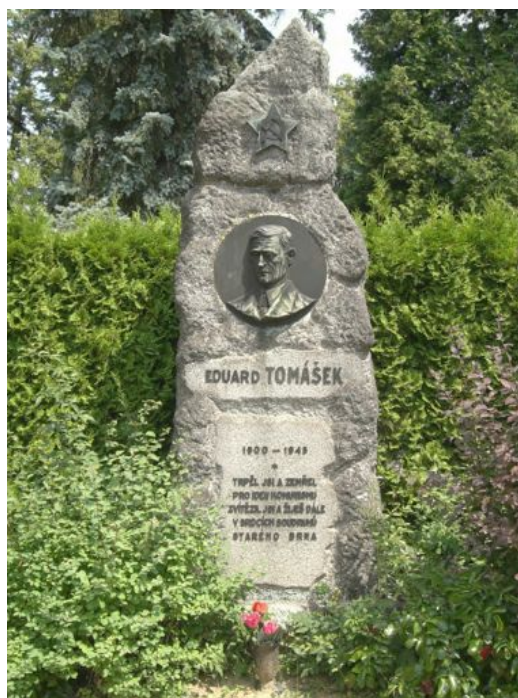
¹⁸⁴ In: Nešporová, Olga. 2013. - s. 127-129.

¹⁸⁵ In: Svobodová, Markéta. 2013. - s. 125-149.

¹⁸⁶ Krematorium ve Slezské Ostravě sice má sousoší Řečtí andělé (autor Josef Jankovič), je to však abstraktní plastika z pohledového betonu. Krematorium v Ústí nad Labem – Střekově dociluje harmonie střídáním jednolitých ploch a umělých prasklin. – Viz: Svobodová, Markéta. 2013.

¹⁸⁷ In: Nešporová, Olga. 2013. - s.129.

¹⁸⁸ Snímek CIMG0570 – Čestné pohřebiště Ústředního hřbitova v Brně, 25. 7. 2005.

Komunistický náhrobek vytvořený po roce 1945 používá metaforu „dalšího života v srdcích“. Hrob se nachází v těsné blízkosti hrobu J. Hybeše.¹⁸⁹

Hrob sovětského vojáka K. R. Gladkova. Nezemřel během osvobozování ale až 1. 7. 1945.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Snímek CIMG0569 – Čestné pohřebiště Ústředního hřbitova v Brně, 25. 7. 2005.

¹⁹⁰ Snímek P1070737, Kutná Hora – Sedlec 7. 11. 2012

Hrob padlého rudoarmějce se stal, společně s památníkem obětí světových válek, ústředním místem nového hřbitova v Blatné. Tento hrob je dosud místem pravidelných pietních aktů místní organizace KSČ.

Hrob rudého partyzána G. I. Pimonoviče.¹⁹¹
Vpravo: Detail darů od KSČM.

Ideologicky zabarvené pohřby a slavnostní odhalování nových památníků bylo příležitostí k hlásání ideologie v rámci široké veřejnosti. Přitom byl zvláště zdůrazňován boj komunismu proti fašismu (v případě obětí 2. světové války) a v ostatních případech zásluhy o rozvoj vlasti (pracovitost, dlouholeté členství v KSČ, oblíbenost v pracovním kolektivu apod.).

V instrukcích pro vedení pohřebních obřadů z r. 1963 se píše:

*Úcta k člověku, který dokázal prací svých rukou a ducha vytvářet nejvyšší hodnoty, se stala prvním zákonem. Musí ho tedy nezbytně provázet i v oněch neradostných chvílích loučení a pohřbívání jeho tělesných ostatků.*¹⁹²

O něco dále čteme, že v současnosti již nelze nečinně přihlížet k tak zpátečnickým bludům jako je ku příkladu tvrzení o „věčném, pokojném spánku“, „posmrtném vzkříšení“ a „nadpozemském životě“.¹⁹³

Autoři instrukcí si byli vědomi, že „idealistické prvky“ v řeči a myšlení jsou silné: V každém z nás jsou ještě tak silné zbytky minulosti, že nám někdy

¹⁹¹ Snímky IMG_3377 a IMG_3379_1, Blatná 3. 6. 2011.

¹⁹² *Smuteční projevy...* 1963, s.3.

¹⁹³ *Ibid.*

podvědomě proklouzne, co snad ani nechceme říci. A při projevech na rozloučenou se projeví takové nedopatření zvláště zálučně. To platí kupř. o zdůrazňovaném rozlišování „tohoto“ a „onoho“ světa, to platí i o běžných drobných výrazech a obratech jako „odpočinek v pokoji“ – „uložení k věčnému spánku“ – „odchodu do neznáma“, o tom, že se zesnulý na nás bude „dívat z výšky“ atd. atp. Mějme stále na zřeteli, že projevu na rozloučenou má být vědomě a účelně použito i k přetváření myšlení člověka ve smyslu jediného platného pokrokového světového názoru – pro jeho vlastní prospěch a ve prospěch celé společnosti!¹⁹⁴

*Proto: Projev na rozloučenou musí přinést nejen uklidnění a útěchu pozůstalým, ale současně i působit ve smyslu našich pokrokových ideálů.*¹⁹⁵

*Pohřeb měl být důstojný, měl oslavit život člověka, ale nesměl dávat jakékoli naděje na posmrtnou existenci a měl vést k překonání ztráty pocitem sounáležitosti se společností.*¹⁹⁶

*Náš projev má přinést posilu v pravdivém životním optimismu, utvrzovat vůli žít i přes všechny ztráty a překážky, pomáhat skutečně překonat smutek. Každý pesimismus a každé plané bolestíinství je nedůstojné naší doby.*¹⁹⁷

Důležitou rolí občanských pohřbů byla „výchovná a osvětová činnost“, neboť pohřby byly příležitostí k prosazování ateistického pojetí smrti. Zároveň šlo o to, aby se v případě příslušníků různých náboženských společností stala hlavním místem piety obřadní síň a kostel nebo modlitebna se staly místem doplňkovým. I v případě účasti duchovního měl být hlavním řečníkem „občanský řečník“ a měl promlouvat na závěr, aby po předchozím církevním projevu mohlo zaznít, že zesnulý nemá zapotřebí, abychom si jeho ztrátu ulehčovali pochybnou útěchou a hledali za rouškou smrti něco, co není...¹⁹⁸

V občanské smuteční síni samozřejmě neměl probíhat žádný náboženský obřad:

---

¹⁹⁴ *Smuteční projevy...* 1963, s.16. – Právě takovým frázím se ale nedokázali vyhnout ani ti, kdo příručky vytvářeli: *předáváme veřejnosti nový urnový háj, který se stane sadem věčného pokoje a míru Vaším drahým* – In: *Projev přiotevření urnového háje* In: *Smuteční projevy...* 1963, s.49.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ *Snažme se, aby pořad opravdu vyzněl jako malá pietní slavnost, při níž se v úctě a pochopení skláníme před zákonitým koncem jednoho života, a soudružskou, ryzí lidskou účastí pomáháme pozůstalým překonat nejtěžší chvíle.* - In: *Smuteční projevy...* 1963, s.12.

¹⁹⁷ *Smuteční projevy...* 1963, s. 18.

¹⁹⁸ *Vzorový projev Občanské rozloučení po předchozím církevním projevu* In: *Smuteční projevy...* 1963, s. 48.

Jestliže se pohřbu ve smuteční síni národního výboru, u hrobu nebo v krematoriu účastní také duchovní některé státem uznané církve nebo náboženské společnosti, nevykonává tu příslušný církevní obřad; duchovní se se zemřelým pouze rozloučí jako s bývalým členem své církve bez hodnocení jeho občanských zásluh. Trvání proslovu duchovního se stanoví v poměru k celkovému časovému limitu obřadu, pro 30 minutový obřad nejvýše 5 až 8 minut. Občanský řečník pronáší svůj projev jako hlavní smuteční řečník a loučí se se zemřelým za socialistickou společnost.¹⁹⁹

Vůdčí ideou dobrého projevu na rozloučenou bude tedy vždy skutečnost, že člověk, podrobený přirozeným přírodním zákonům vzniku a zániku odchází, ale na zemi zůstane vše, co jeho ruce a duch vytvořily – a proto bude žít v dalších pokoleních.²⁰⁰

Při pohřbech byly užívány formulace jako: „Pokloňme se památce“; „Čest práci – a jeho památce!“ atd.

K hlavním zásadám patřilo, že smuteční řečník nesmí hovořit k zemřelému, neoslovuje ho jménem přímo a neděkuje mu za to, co vykonal, nesděluje jeho posmrtné vzkazy.²⁰¹ – Připomínky, aby při pohřbech nedocházelo k projevům ani výrokům, připomínajícím náboženství, se opakují prakticky ve všech příručkách. Zdá se tedy že se stále znovu objevovali řečníci a obřadníci, kterým se nepodařilo udržet v hranicích nenáboženského jazyka. J. Lisý ve sborníku k občanským obřadům (1989), vytvořeným na samotném konci tohoto období konstatoval, že největší slabinou stále zůstávají občanské pohřby, a to jak pokud jde o jejich celkovou kulturní úroveň a důstojný průběh, tak i o jejich relativně malé počty v mnoha krajích a okresech.²⁰²

Příklady pohřebních projevů jsou někdy doklady marné snahy, zbavit se všeho, co by zavánělo náboženstvím:

Člověk, který dovede ze svého života rozdat víc než dostává a který jej dovede nezištně rozdělit mezi zájmy své a blaho veřejné, by si právem zasloužil, aby k němu alespoň Čas byl štedrý. Ale jako neúplatný strážce přírodních zákonů,

---

¹⁹⁹ Ibid.: s.3.

²⁰⁰ *Smuteční projevy...* 1963,s. 19.

²⁰¹ Ibid.: s.9.

²⁰²Lisý, J.: *K pojetí světonázorových problémů života a smrti ve smutečních občanských obřadech*, In: *Rozvoj estetickovýchovných stránek občanských obřadů a slavností*, Ústav pro kulturně výchovnou činnost, Praha 1989. - s. 48-58.

*neohlíží se Čas na to, způsobí-li nám ztrátu – a sáhne neočekávaně do našich řad – často po tom nejlepším – aby odvedl smrti daň.*²⁰³

*Scházíme se, vážení soudruzi a přátelé, k poslednímu rozloučení s člověkem, jehož celý život byl zasvěcen boji s tmou a dobývání světla.(...) Byl to život v pravém slova smyslu tvrdý – ale i krásný. Neboť není krásnějšího údělu než přinášet bližním teplo a světlo, které je zárukou věčného života.*²⁰⁴

Možným prvkem pohřebního obřadu (jako i dalších občanských obřadů) byla recitace básní, přičemž vycházely výbory básní. U těchto básní bylo důležité, aby neobsahovaly žádné odkazy (ani metaforicky míněné) k náboženským představám, nepocházely od nevhodných autorů, a zároveň byly dostatečně působivé. Jako příklad může posloužit výbor z r. 1972²⁰⁵, obsahující básně J. Aldy, M. Floriana, F. Hrubína, V. Martínka, J. V. Sládka a A. Trýba.

Příklad propojení oficiální a soukromé sféry: pamětní deska u kolumbárního okénka s urnou vdovy po F. Zahradníčkovi na hřbitově v Orlovicích. – Vpravo: Urnové okénko s fotografiemi obou manželů.²⁰⁶

²⁰³ Vzorový projev *Rozloučení s významným veřejným pracovníkem (komunistou, funkcionářem, a pod.)* In: *Smuteční projevy...* 1963 - s. 32.

²⁰⁴ Vzorový projev *Rozloučení s horníkem* In: *Smuteční projevy...* 1963 - s. 40.

²⁰⁵ Trčková, Blanka (ed.): *Sborům pro občanské záležitosti /výbor z básní*, Krajská knihovna České Budějovice 1972.

²⁰⁶ Snímky IMG_6004 a IMG_6014 – Orlovice, 25. 8. 2011.

Odkazy ke komunistické ideologii na českých a moravských hrobech jsou záležitostí jednotlivců. Výjimkou je hrob v Brně-Lišni, na němž lze vidět stopy záměrně začerněné pěticípé hvězdy se srpem a kladivem.

Většina podobných odkazů má však podobu vyzdvižení nějaké zásluhy zesnulého: „Hrdina řádu práce“, „Vzorný pracovník“, „Příslušník SNB“ apod.

Péče o pomníky a hroby padlých byla také jednou z doporučených činností pionýrských oddílů a jednou z mála příležitostí, kdy byla výslovně podporována účast dětí na pietních úkonech. (Ze série Zákony pionýrů, soukromý archiv.)

V roce 1987 se předpokládalo, že délka občanského smutečního obřadu bude asi 15-30 minut.²⁰⁷ To bylo výrazné zkrácení oproti pohřbům z 1. poloviny století, které trvaly většinou přes hodinu. Došlo k němu postupně, v důsledku odstranění pohřebního průvodu (obřad se konal ve smuteční síni, kam se účastníci dopravili nerituálně), a zredukováním všech úkonů na proslovy a hudbu mezi nimi. Dalším vlivem byly rostoucí počty kremací, které s sebou nesly vyšší frekvenci obřadů ve smutečních síních.

Po roce 1989 přestala platit ideologická omezení a zajišťování pohřbů přešlo na soukromé pohřební služby. Přítomnost duchovního a možnost provádění náboženských obřadů se napříště odvíjela od technických možností než ideologických omezení.

Občanské obřady se nicméně vymaněním z podřízenosti jednomu světonázoru ocitly v jakémsi symbolickém i myšlenkovém vakuu. Lidé, kteří si je volili a volí, už to dávno nedělají z antiklerikálního citění (nebo alespoň ne ve většině případů). Dělali a dělají to zkrátka proto, že se už narodili do sekulárních rodin, necítí se být stoupenci žádného náboženství a tento způsob pohřbu jim připadá nejvhodnější.

Jejich bezvěrectví zkrátka není něčím, co si vybrali, ale situace, do níž se narodili a v níž byli vychováni; a to nikoli s vědomím, že jsou stoupenci menšinového názoru, jako tomu bylo u dětí členů Volné myšlenky – v silně sekularizované společnosti ČR je bezvěrectví či nepříslušnost k žádnému náboženství chápáno spíše jako norma. Jejich bezvěrectví tak pro většinu obyvatel ČR představuje pozadí, na němž se různí a dotvářejí jejich názory na svět – včetně vnímání posledních věcí člověka. 79,4% obyvatel ČR, kteří se při SLDB roku 2011 označilo buď za nevěřící nebo své náboženství nedeklarovalo – a názvoslovím 1. republiky by tedy byli „bezkonfesijní“. Nelze však předpokládat, že by takové množství lidí sdílelo tentýž názor na svět a mělo zájem o stejný obřad. Jinými slovy, jako existují lidé různých vyznání, jsou také lidé různě nevěřící, bezvěrečtí.

Obyvatelé ČR jsou zároveň zvyklí nechávat organizaci pohřbu na pohřební službě, případně obřadníkovi. Jeho role se na jednu stranu stává podobnou roli faráře: Na něm je, jak on to udělá, účastníci pohřbu se přizpůsobují a nechávají to na něm. Na druhé straně je nucen vytvořit důstojný, působivý a citlivý obřad pro lidi, které obvykle nezná.

---

²⁰⁷Bauerová, Jana: *Metodický materiál na pomoc občanským smutečním řečníkům*, Opava 1987. . – s.1.

V takové situaci se nelze příliš divit situaci, kdy stále více lidí na oficiální smuteční obřady rezignuje a má sklon prožívat své truchlení v soukromí.

České bezvěrectví se nerozvinulo tím směrem, který očekávali tvůrci občanských pohřbů z řad Volné myšlenky. Většina obyvatel nepřešla na základě racionálních důvodů od církevní příslušnosti k organizovanému bezvěrectví, nýbrž od nominální a příležitostně aktualizované církevní příslušnosti k neorganizované pestrosti životních postojů.

3. RŮZNÁ POJETÍ PÉČE O MRTVÉ

3.1 Dobry a špatny pohreb

Dnešní způsoby piety, ať náboženské nebo sekulární, se snaží naplňovat určité vzorce, jejichž platnost je nejpozději od 19. století, alespoň ve městech, platná pro všechna vyznání. Jsou to především požadavky na důstojnost a uměřenost, spojené zároveň s ideálem upřímnosti. Tato kapitola by měla ukázat kořeny a souvislosti těchto požadavků.

V 19. století se starost o mrtvé přenesla z pohřebních bratrstev a cechů na pohřební služby.²⁰⁸ Pohřeb a všechny jeho součásti se staly zbožím, které si bylo možné koupit jako kterýkoli profánní předmět či službu. Reprezentoval postavení zesnulého a jeho rodiny, v případě významných osobností i národa. Ti všichni byli povinni zajistit nebožtíkovi náležitý pohřeb.

Pojetí dobrého pohřbu se značně lišilo na venkově a ve městě. Na vesnicích a menších městech bylo ještě dlouho do 20. století mírou dobrého pohřbu přesné zachování místních zvyklostí: Podoba a uspořádání průvodu, kvalita a skladba jídel předkládaných při smuteční hostině, množství rozdaných almužen, pohřební kázání, někde i podoba rituálního pláče pozůstalých, zejména vdovy.²⁰⁹

Ve městech se projevovaly tendence k uměřenému, důstojnému a jednoduchému pohřbu, který by spojoval nároky kladené na dobrého křesťana s osvícenským odporem proti nadměrné afektivitě, ať již venkovské (považované za „primitivní“) nebo dvorské (považované za „zjemnělou“). Střední cestou byla prostota (spojovaná buď s „přirozeným“ člověkem nebo prvními křesťany), důstojnost a uměřenost.²¹⁰

---

²⁰⁸ Nicméně ještě z druhé poloviny 19. století existují doklady o činnosti takových cechovně-náboženských organizací jako Jednota z lásky k bližnímu pražských obuvnických spoluúdu v Praze (její tisky z r. 1864 jsou uloženy v Národní knihovně ČR), stanovy Pohřební jednoty spolku pražských truhlářů pocházejí z r. 1861 (uloženy v Národní knihovně ČR) a ještě ve 30. letech 20. století existovala náboženská společnost, která sice nezajišťovala pohřby, ale dbala o pravidelné modlitby a zádušní mše za všechny své členy jako např. Šteylský misijní mešní svaz ke cti a chvále nejsvětější Trojice (jehož výsady pocházejí z r. 1925).

²⁰⁹ Viz: Navrátilová, Alexandra. 2004. - s.250-252.

²¹⁰ O důležitosti těchto ideálů v neoklasicismu a jejich vlivu na šlechtické i městské pomníky viz: Prah, Roman. 2001. *Žal, melancholie a sepulkrální sochařství v Čechách kolem roku 1800*, In: Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.). *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. KLP. Plzeň. (s. 111-126).

Slovo „důstojný“ se objevuje již ve zprávách o pohřbech přemyslovských knížat, někdy je nahrazováno přívlastky „honosný“ či „s úctou [byl pohřben]“²¹¹ Ale ve vzájemně podporujícím spojení se „skromností“ a „uměřeností“ se objevuje až v novověku.

Jako ideál tyto ctnosti prosazovali protestanté (do jisté míry i čeští husité a utrakvisté) a na protestantském funerálním umění je to dobře vidět. Odmítání hudby, květinových darů a pohřebního průvodu bylo jen jedním z důsledků. Důležitý byl nárok na zdržení se hlasitých a ostentativních projevů smutku, neboť ty zpochybňují víru v Boží milost a nesvědčí o dostatku víry.

Stejně se však měl chovat racionalista. Vzdělaný a osvícený člověk neměl tvářit v tvář smrti propadat beznaději (což neměl ani pravověrný křesťan či žid), měl svůj smutek zvnitřnit a zachovat náležitou důstojnost.

Tyto maximy se týkaly hlavně měst, na venkově přetrvával ještě dlouho tlak na zachování místních zvyklostí, toho „jak se to dělá“.²¹² Venkovské pohřby přitom byly pozorovateli vnímány různě, ať již jako primitivní přežitky (u hlasatelů pokroku a propagátorů modernizace venkova) a projevy upřímných citů venkovského lidu (u obdivovatelů folkloru a těch, kdo toužili staré formy zachovat či aspoň zaznamenat).

Romantismus zdůraznil upřímnost, niternost prožitku. Už baroko akcentovalo prožitek, emocionalitu, ale doprovázenou vnějšími a dobře čitelnými projevy.

V 19. století existovalo obojí vedle sebe. V. Vlnas dobře ukázal, jak právě toto období navazovalo na pohřební nádheru a okázalost i tehdy, kdy ji zároveň zavrhovalo.²¹³ Uměřenost a skromnost jako ekvivalent důstojnosti uznávali všichni, ať už nakonec byli uměřeni a skromní nebo ne. Šlo o to, že skromnost byla sice od onoho volání po jednoduchosti pohřbu, o němž píše Aries sice výrazem morálních kvalit a náboženské víry (či filosofického postoje) nebožtíka, který se tak ovšem projevil ještě za života, ale na pozůstalých bylo, aby tyto kvality při pohřbu náležitě ocenili.

„Zlatým středem“ mezi okázalostí a nedostatečnou úctou, mezi formalismem a přílišnou emocionalitou se v 19. století stala důstojnost, coby

---

²¹¹Bravermanová, Milena a Lutovský, Michal. 2001. *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*. Libri. Praha. – kap. *Pompa funebris* - s. 247.

²¹² Viz: Navrátilová, Alexandra. 2004. - kapitola *Pohřeb* - s. 225-265.

²¹³ Vlnas, Vít. 2001. *Druhý život barokního pohřbu* In: (eds.): Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.). 2001. *Fenomén smrti v české kultuře 19.století; Sborník příspěvků z 20.ročníku symposia k problematice 19. století*. KLP. Plzeň. s. 13-22.

ideál dobrého pohřbu. To, zda jí bylo dosaženo, však vždycky záviselo na subjektivním hodnocení účastníků pohřbu. To dělalo z důstojnosti mimořádně obtížný úkol, jak uvidíme dále ve sporech mezi zastánci náboženských a občanských pohřbů a zejména sporů pro a proti žehu. Stále znovu se v nich objevuje argument, zda je ten či onen způsob pohřbu skutečně důstojný.

K důstojnosti však patřila i upřímnost: Obřad, byť uměřený a skromný, by měl být vnitřně prožívaný, a to pokud možno všemi účastníky. Tichý smutek, který je, ale přitom se neprezentuje, neukazuje ani neobtěžuje druhé.

Ani kladní hrdinové v literatuře neprojevují svůj žal ostentativně, alespoň pokud nezbytně nemusí, jako mlynářka z románu Kříž u potoka:

*Tety se chopily mlynářky, držíce ji, aby na nebožtíka se nevrhla. Ale nebohá mlynářka, ač nebyla přítelkyní výjevů tak křiklavých, tiché její mysl se přičicích, musila se jim chtějíc nechtějíc přece jen vyškubnout, s hlasitým kvílením na mrtvolu klesnout a dlouhou chvíli se s nimi potýkat, jinak by jí to nebyly do smrti odpustily a za to v celém kraji hanbu udělaly.*²¹⁴

Sekulární, zejména pak ateistické obřady trvaly na tom, aby obřad nedodával falešné naděje a znamenal poslední rozloučení s tím, kdo už není a nebude. Měl být vyrovnáním s konečností a nevyhnutelností smrti, aniž by pozůstalé uvrhoval do zoufalství.

To, jak bylo těžké všem těmto požadavkům dostat, ilustrují ještě příručky pro kazatele a organizátory pohřbů z poloviny století dvacátého, které zdůrazňují, že my (katolíci, evangelíci, bezvěrci, atd.) máme důstojnější pohřby, než ti druzí:

*Evangelický pohřeb ... se liší od pohřbu nevěrců a jinověrců, proto v každém případě má mít svou vážnou a důstojnou prostotu a jednoduchost. Jakoukoliv zevní okázalost a nádheru má vždy za nemístnou.*²¹⁵ *Také v zevních projevech zármutku při našich pohřbech má být vždy dbáno ukázněné a ovládnuté umírněnosti. Hlasité kvílení a naříkání vzbuzuje opravdovou pochybnost, zda je upřímné a vždycky svědčí aspoň o nedostatku pravé křesťanské statečnosti a síly, útěchy a naděje.*²¹⁶ *(...) Konečně evangelický pohřeb nemá být nikdy doprovázen hudbou. (...) Snad ale i na nejzapadlejších vesnicích již mizí*

---

²¹⁴ Světlá, Karolína: *Kříž u potoka*, Odeon, Praha 1968.- s.22. (zvýr. RJW)

²¹⁵ Dus, Jan: *Českobratrský evangelický pohřeb a hudba při něm*, Synodní evangelisační odbor českobratrské církve evangelické, Brno 1947. - s.3 (zvýr. J. Dus).

²¹⁶ *Ibid.*, s. 4.

*bezbožný zlořád, podle něhož hudba odvedla mládence a družičky přímo od hrobu do hospody k tanci.*²¹⁷

Pohřební agenda ČCE vybízí k věnování peněz, které by snad pozůstali zamýšleli utratit za pohřební pompu, na dobročinnost nebo potřeby církve/sboru a J. Dus zakončuje své nabádání ke skromnosti a uměřenosti slovy: Ve velkých městech přicházejí čím dál i častěji na to, že pohřeb co nejjednodušší a nejtišší je právě důstojný, pietní a slavnostní.²¹⁸

Autoři *Pravidel společenského chování* měli v roce 1926 potřebu prohlásit: (...) doba najímaných truchlících a okázalé nádhery s křiklavou hudbou a nádhernými věnci již minula. Prostota je hlavním znakem celého tohoto obřadu všude mezi kultivovanými lidmi. Hudba je tichá a květinové dary již také mizí nebo se posílají do nemocnice, aby tam potěšily trpící, místo aby zetlely, naházeny jsouce do hrobu. Stále častěji objevuje se při oznámeních pohřbu v novinách dodatek: „Květiny a věnce se s díky odmítají.“²¹⁹

A o několik stránek dále:

*Se vzrůstající oblibou prostoty a soukromí mizí mnohé pošetilé výrazy žalu, vyjádřené vnější okázalostí. Dnes jenom zřídka vídáme, aby místnost, v níž leží mrtvé tělo [s jehož vystavením autoři dosud se samozřejmostí počítají], byla zasypana věnci a kyticemi, neboť lidé si uvědomují, že to jsou zbytky starých, divošských obyčejů pohřebních a že to je spíše marnivé vystavování na odiv, než skutečný projev žalu.*²²⁰

V průběhu 20. století přichází čím dál více ke slovu spojování jednoduchosti s upřímností. Mělo to jistě politické souvislosti – po 1. světové válce a vzniku Československa následoval odklon od všech vnějších projevů minulé epochy, kterou S. Zweig nazval „světem včerejška“²²¹; vzestup levice v polovině století a vítězství komunistů r. 1948 to jen umocnilo – ale politické vlivy přitom nebyly jediným ani hlavním faktorem. (Ostatně, právě komunismus dokázal při pohřbech význačných státníků navázat na barokní pompu funebris a nově ji zaktualizovat!)

---

²¹⁷ Ibid., s.5.

²¹⁸ Ibid., s.7 (zvýr. J. Dus)

²¹⁹ Eichlerová, Lilian – Havránek, Edgar Th.: *Pravidla společenského chování; Kniha moderní etikety; Návod k uhlazenému a demokratickému chování ve všech případech lidského života*, Díl I., Sfinx, Praha 1925. - s. 245-246.

²²⁰ Ibid., s.259.

²²¹ Zweig, Stefan: *Svět včerejška*, Sumbalon, Vysoké mýto, 2013.

Zdá se, že mnohem důležitější byl přesun náboženského prožívání, včetně posledních věcí člověka, do sféry soukromí. Tento jev, který Thomas Luckmann označil jako privatizaci náboženství,²²² se v českém začal šířit již koncem „dlouhého“ 19. století²²³: Stále více lidí, včetně nominálních členů zavedených církví, vnímalo pohřební i jiné obřady jako cosi zastaralého, co neodpovídá intelektuálním a citovým nárokům moderního člověka. Jako se náboženství stávalo čím dál více věcí mezi Bohem a jednotlivcem a mizela prostředkující role obřadů, stávala se pieta záležitostí mezi pozůstalým a zesnulým. Do této ryze soukromé sféry měli právo vstupovat jen ti nejbližší, a někdy ani ti ne.

Od počátku 20. století si jednotliví lidé napříč vyznáními uvědomují, že stávající obřady se s jejich potřebou piety míjejí. – Katolický kněz konající latinský obřad, rabín pronášející hebrejské modlitby a německé pohřební kázání, evangelický farář držící vznešenou, ale ne dosti osobní řeč jsou terči kritiky, vycházející ze změněných potřeb. Stále více lidí touží po tom, aby jejich zesnulý byl připomenut ve své jedinečnosti (byť to tak ještě nenazývají), jako člověk, kterého znali, a chtějí nějakou důstojnou a zároveň upřímnou formou prožít skutečnost jeho smrti (a jsou si přitom čím dál nejistější, co smrt znamená).

Občanské obřady, do nichž někteří (jak jsme viděli) vkládali naděje, jsou však dnes kritizovány ze stejného důvodu jako obřady náboženské: Obřad je formalita bez vnitřního obsahu a živí pochybují, zda by si ji zesnulý přál (jako sedmnáctiletý hrdina románu *Štěně bez oušek*):

Začala hrát písnička, něco od Spálenýho „Až mě andělé“ nebo tak nějak, přišlo mi to jako song napsaný pro ždímání slz v pohřebních sálech. Ale otec ve srandě říkával, že tohle by jednou chtěl, abychom mu zabrnkali někde u táboráku, až už s námi nebude. V posledních dnech se vůbec často čachrovalo s tím, co by otec chtěl. Ale on hlavně nikdy nechtěl takovouhle opulentní tryznu. To však bylo první jeho přání, které se vytratilo spolu s ním. Přece co by řekli lidi (kteří se sem stále šourali a stavěli se kolem zdí protože už se neměli kam uprdelit, neznal

---

²²² T Luckmann, Thomas. 1963.

²²³ Viz: Nešpor, Zdeněk R. 2008. „Necírkevní náboženství“ a antiklerikální hnutí In: Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2008. *Náboženství v 19. století: Nejčirkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?*. Scriptorium. Praha. - s.261-282.

*jsem je a oni skládali před rakev kytky až mi úplně překryly výhled na otcovu fotku).*²²⁴

Neformální projev piety (zabrnkání písničky u táboráku) je vnímáno jako lepší než její přehrání na „opulentní tryzně“, pořádané ze společenského motivu co by tomu řekli lidi), nikoli pro zesnulého.

Ještě horší je, když se projeví, že řečník mluví o člověku, jehož osobně neznal:

*„Prostě městskej úřad, zase prostě, zase povídání, o... paní [jméno], ... omyl na začátku tý řeči, ... že... pán, kterej to pronášel, tak si spletl osoby, takže hovořil, první tři věty byly v mužským rodě, pak mu to naštěstí došlo, mu někdo poradil (Smích), že pohřbívá paní (Smích). Úředník prostě. Tak pohřbíval paní, tak. No a to byla taková nuda. Jako obvykle, pohřeb se všim všudy, prostě ve Strašnicích, v tý- v tý obřadní síni.“*²²⁵

Nejčastějším terčem kritiky bývají právě výkony smutečních řečníků - obřadníků, možná proto, že právě oni se dostanou s pozůstalými do nejužšího kontaktu a na jejich výkonu může záviset průběh pohřbu. Jejich role je zatížena požadavky ze dvou stran: neměli by být příliš strozí, formální, neosobní, ale jakékoli emoční projevy mohou být hodnoceny jako projev neupřímnosti, protože řečník jen málokdy (ve velkých městech výjimečně) znal toho, nad nímž pronáší řeč.

Současná kritika občanských pohřbů se nápadně podobá kritice z počátku století. Stejně stížnosti se objevují již v beletrii z druhé poloviny 20. století. Zaznamenala je také O. Nešporová při svém výzkumu a své poznatky pregnantně shrnuje: Nejenže současné sekulární obřady nemají [podle názorů jejích informátorů] smysl pro zesnulého, ale do značné míry ztratily smysl i pro pozůstalé. Nepochybně je někteří současníci vnímají též jako „vžitou povrchnost“.²²⁶

Pohřby, zavedené před (necelými) sto lety těmi, kdo kritizovali nábožensky laděnou pompu jsou tedy dnes vystaveny stejným námitkám. Dnešní kritika ovšem vede nezřídka k opuštění pohřebního obřadu jako takového.

Při výzkumu jsem se setkala i s detailním vylíčením špatného pohřbu. Pavel Řezníček líčí pohřeb svého dědečka, s nímž ho nepojily dobré vztahy:

---

²²⁴ Kubec, Daniel: *Štěně bez oušek*, Beletis, Praha 2012. - s.40

²²⁵ Pavel Řezníček: Nahrávka ze 14. 1. 2014, 26:39 a násl.

²²⁶ Nešporová, Olga. 2013. - s.202.

„(...)V našich očích to byl zlej člověk (...) My jsme byli jenom parchanti. (...)Občas nám jednu šoupnul, ale jako ne že by nás bil. Ale vobčas nám takle jednu šoupnul, přitom řek, že sme parchanti. (...)“

„(...) a pak umřel, to se sjela celá rodina, ta část tý rodiny [příjmení], z který pocházím já, ze Západních Čech, z toho[název obce], tak tam přijelo, a část tý mojí nevlastní rodiny, která bydlela v těch [název obce], těch [příjmení], se setkaly na jednom místě, --- tam byla tak hustá, hnusná atmosféra, to si vzpomínám. To bylo fakt vošklivý. Ty lidi se neměli rádi, tam to vyplavalo na povrch všecho, už tam, děda byl mrtvej, už je nemělo co spojovat jako, muj táta parchant, my sme byli parchanti, a ty [příjmení], který – my sme byli napojený na tu [příjmení], rodinu právě, tak... začali jako získávat náky – nevím - --- jakoby navrch. Součástí toho bylo samozřejmě potom dědictví – jako – takže to tam už na tom pohřbu, přímo, to- během toho dopoledne, když se sjeli ty [příjmení], a ty ---[příjmení], který tam teda byli doma. Tak... se nehádali, to ne, ale- dalo by se krájet, no. To jo, teda. Bylo to fakt nepříjemný. A všecho to vyvrcholilo takovou jako brutální hádkou, eště před tím samotným obřadem, protože ... Jarka [příjmení] odmítla udělat jakýkoli pohoštění a uvařila jenom hnusný párky, --- což ty [příjmení] urazilo hrozně, protože kdykoli tam kdokoli tam z [příjmení], jezdil, do [název obce], léta, tak to byly prostě zabíjačky a... jako oni jsou fakt pohostinný, ty [příjmení]. A že na tom pohřbu nedostali ani najíst pořádně, tak to je fakt jako --- urazilo. No a pak se to přesouvalo do... kapličky na hřbitově v [název obce], kde probíhal obřad. A my se ségrou, tehdy nám bylo kolik? Třináct, čtrnáct let. --- Tak my si tak jako špitali, jak je to hrozný, jak je to jako nepříjemný, prostě ty dospěláci, jak jsou prostě hnusný, eště tak... v tomhle kontextu toho, toho pohřbu. Tak sme se usadili do kapličky, vstoupila pani Š- pani... jak se menovala, už- Tehdejší tajemnice --- úřadu městskýho, začala mít nákou tu smuteční řeč a... my seděli v tý první řadě, jako ty nejbližší příbuzný, a v půlce tý řeči, zhruba, plusmínus, ale v půlce tý řeči. Tak ségra vstala a říkala: „Hele, já jdu pryč, já to nemůžu poslouchat, prostě jako. To je tolik přetvářky, že to nemůžu poslouchat. Já sem ho prostě ráda neměla, a ted' tady poslouchat, jak to byl hrozně hodnej dědeček, jak- prostě-“ – A já, opožděnej a zbabělej, ... v průběhu toho dospívání, a ona byla teda tou odvážnou, odvážnější, dycky. (Smích) Tak jako prdelka sem říkal: „No to já- já du s tebou! Já tady nebudu sám!“²²⁷

²²⁷ Pavel Řezníček: Nahrávka ze 14. 1. 2014, 15:08 a násl.

Hlavním rysem špatného pohřbu je nedostatek upřímnosti, která je v tomto případě dvojitá, jak ze strany pozůstalých (necítí smutek, nepřítomnost rodinného patriarchy ústí v projevy dlouhodobého nepřátelství), tak ze strany smutečního řečníka (jehož projev je nejen formálně neosobní, ale navíc ani není pravdivý). To vyústí v odchod dospívajících vnoučat, která při odchodu na nepravdivost řečnickových výroků nahlas upozorní.

3.2 Židovská péče o mrtvé a její proměny

Tradiční židovská péče o mrtvé byla již mnohokrát popsána a cílem této kapitoly není suplovat odbornou judaistickou literaturu, ale poukázat na variace a proměny, které se v rámci židovské piety v ČR zaznamenat.

Především, že v židovském náboženství existuje více představ o tom co je to smrt a co znamená. Víra ve vzkříšení, deklarovaná v Maimonidových 13ti člancích víry existuje paralelně s reinkarnačními představami (vyskytujícími se v kabale a přecházejícími do lidového folklóru). To se nemusí shodovat s odmítáním myšlenky posmrtné existence, která se vyskytuje jako osobní názor jednotlivých lidí, v některých proudech progresivního judaismu pak jako uznávaná možnost jak na smrt nahlížet. Jak uvidíme dále, eschatologické představy (vzkříšení, budoucí svět /olam ha-ba/ či mesiášský věk) mohou mít různé podoby, odrážející se v různých zvycích.

Prvá fáze se týká úkonů bezprostředně po úmrtí a podobně jako takovéto úkony v nežidovském prostředí ji změnilo umírání v nemocnicích a domovech důchodců, tedy institucionalizace péče o umírající v pozdní moderně. Někdy se však opět vrací tam, kde jsou příbuzní přítomni u úmrtního lože a jsou schopni (nábožensky i psychicky) tyto úkony provést. – Nejbližší příbuzní (tedy děti, rodiče, manželé a sourozenci) provedou vestoje obřadné natržení oděvu (keri'a). To se v současnosti stává často součástí pohřbu, kdy pozůstalému oděv pomůže natrhnout osoba, která vede smuteční obřady.²²⁸ Někdy se k natržení používá speciální smuteční stužka (v ČR jsem tento zvyk nezaznamenala) a v některých komunitách je zvykem rozlišovat způsob roztržení podle příbuzenského vztahu k zesnulému: Za rodiče se natrhne roucho na levé straně (blízko srdce), za ostatní příbuzné na straně pravé. –

---

²²⁸ Že se to netýká jen českého prostředí, ale například také Izraele, svědčí popis pohřebních zvyků v románu Avrahama B. Jehošuy Molcho: *Molcho k němu [rabínovi] vzhlížel s důvěrou a nadějí, že ho provede i dalšími zákrutami smuteční ceremonie poté, co mu s takovou dovedností obřadně roztrhl košili.* – Jehošua, Avraham B.: *Molcho*, Pistorius, Praha 2012. - s.21.

Hlavní problém spočívá v tom, že aby byla kerí'a platná, je třeba při ní (jako při dalších náboženských úkonech) odříkat hebrejské požehnání Dajan ha-emet, které ne každý pozůstalý zná (Baruch ata Adonaj, Elohejnu melech ha-olam, dajan ha-emet – „Požehnaný jsi, Hospodine, Bože náš, králi světa, soudce spravedlivý / pravdivý.“).

Bývalo zvykem zakrýt zrcadla, což je zvyk známý i v jiných kulturách.²²⁹ Podobně je zvykem otevřít okno, aby mohl volně odejít anděl smrti (melech ha-movet) nebo přímo duše zemřelého (což je opět zvyk známý i z prostředí nežidovského, ve slovanském se s oblibou odkazuje k metafoře duše jako ptáka).²³⁰ Dalším zvykem bylo odstranit veškeré zásoby vody v domě, neboť si v ní podle lidové představy mohl omočit svůj meč anděl smrti²³¹ – to se samozřejmě minimalizuje při současném životním stylu, kdy vodu není třeba nanosít do zásoby, ale teče z kohoutku (vylévá se tedy např. voda ze sklenice na stole, ale nevypouští např. kotel na ohřev vody, ani by nebylo právě snadné odpouštět vodu z radiátorů atp.). Tělo bylo položeno na zem nohama k východu (orientace těla východozápadním směrem je známá též z křesťanského a snad ještě z předkřesťanského prostředí) a u jeho hlavy byla zapálena svíce. Zatlačení očí prováděl tradičně nejstarší syn nebo člen pohřebního bratrstva – v současnosti je provádí obvykle zdravotnický personál. To se týká i podvázání brady, které se coby zakázaná práce neprovádí o Šabat.

Existoval zvyk složit prsty obou rukou zemřelého tak, aby naznačily Tetragram.²³² (Tento zvyk je nicméně považován za kontroverzní.) Zemřelému by se měly narovnat končetiny a měl by být zakryt čistým bílým

²²⁹ Navrátilová, Alexandra. 2004. - s 207: *Bylo běžné zastavovat hodiny, jejichž hlasitý zvuk mohl duši přivolat nazpět, a zastírat zrcadla a obrazy. Tento obyčej, který se udržel dodnes, vysvětlovaný většinou jako znamení úcty a smutku k zemřelému, je zřejmou reminiscencí staré představy o schopnostech duše spatřit ve svém odrazu dvojníka a odvést ho do záhrobí.*

²³⁰ Máchal, Jan. 1995. *Bájesloví slovanské*. Votobia. Olomouc. - s. 23: *Všeobecně se u Slovanů věří, že duše po smrti vychází z těla buď v podobě ptáčích jako holubice, kachna, slavík, vlaštovice, kukačka, orel, krkavec, nebo jako motýl, moucha, had, bílá myš, hranostaj, zajíček, plamének, ap. Proto když člověk umře, otvírá se okno, aby duše vyšla ven; potom se hned okno zavře, aby se už nemohla vrátit.*

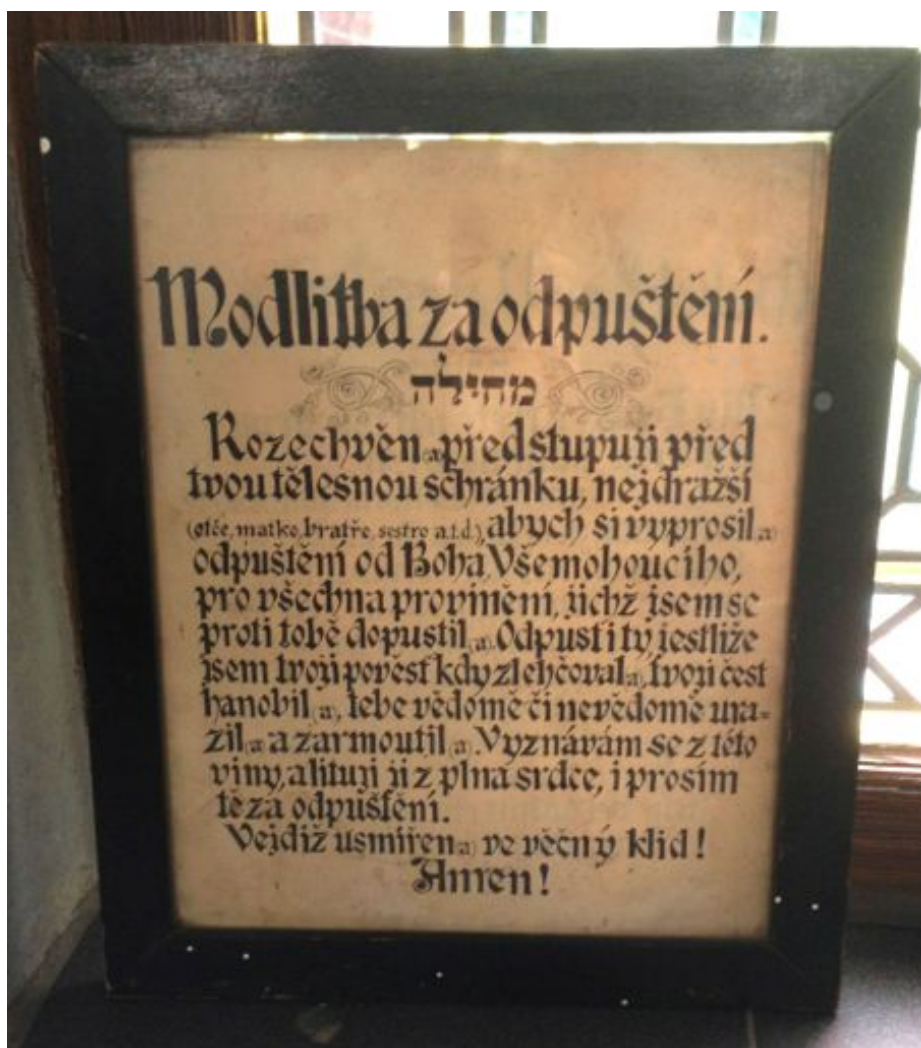
²³¹ Zvyk vylévání vody zaznamenal v křesťanském francouzském prostředí Ariès, který zmiňuje, že se v některých venkovských farnostech dodržuje dodnes; *a kdysi se skutečně vylít musela, protože posloužila k omytí nebožtíka*. In: Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti I.* - s. 204.

²³² Feuchtwanger v románu *Žid Süss* zmiňuje úpravu ukazováku, prostředníku a prsteníku do naznačení písmena *šin* jako poukaz k Božímu jménu *Šadaj* – „Všemohoucí“. - Feuchtwanger, Lion: *Žid Süss*, Odeon, Praha 1969.

plátnem. (Ve středověku si někteří židovští umírající zakrývali hlavu již před smrtí.)

Tělo nesmí zůstat opuštěné, a proto se u něj v tradičním prostředí střídají strážci, odříkávající úryvky žalmů. – Také tento zvyk je dnes málo dodržován, protože v obcích, které nemají fungující pohřební bratrstvo (jichž je v ČR naprostá většina) bývá tělo po nějakou dobu uchováváno v nemocniční chladničce bez stráže. Pražské pohřební bratrstvo se o udržování zvyku nicméně snaží, a to rychlým převezením těla do místnosti pro očistu (tahara), kde je chladnička k dispozici.

Větší možnosti zachování tradičních zvyků samozřejmě skýtá Domov sociální péče Hagibor určený židovským seniorům, který se navíc nachází v těsné blízkosti Nového židovského hřbitova v Praze na Olšanech. Zároveň je třeba dodat, že ne všichni obyvatelé tohoto penzionu mají zájem o tradiční pohřeb a někteří upřednostňují pohřeb občanský či bez obřadu.

Český text prosby za odpuštění (mechila) z místnosti pro taharu na Novém židovském hřbitově v Praze na Olšanech. (foto RJW)

Další fází je o příprava těla k pohřbu, tedy hygienické omytí, obřadné omytí (tahara), oblečení mrtvého těla do pohřebního oděvu (tachrichin)²³³ a zahalení těla do bílé látky nebo častěji uložení do rakve. Omývají a oblékají přitom vždy ženy ženu, muži muže. Do rakve se nedávají žádné další předměty. A. Pařík uvádí jako možnou výjimku modlitební knihu²³⁴ a muž bývá oděn do modlitebního pláště (talit), z něhož je ustřižena jedna z třásní (cicit), což ho činí nepoužitelným k modlitbě.

V Plzni existuje místní zvyk pohřbívat muže bez talitu, ale hodit na rakev či položit na jeho tělo všechny čtyři cicit ustřižené z talitu, který je na památku uložen v modlitebně. – V obcích, hlásících se k progresivnímu judaismu (konzervativnímu, reformnímu, rekonstruktivnímu) mimo ČR roste zvyk pohřbívat v talitu i ženy, neboť i ty se v těchto komunitách účastní plnoprávným způsobem bohoslužeb a oblékají rovněž talit. Podle neověřených zpráv se tento zvyk ujal i v některých obcích hlásících se k tzn. moderní ortodoxii.

Nakonec jsou oči a ústa zakryty hliněnými střepy (při nálezů středověkého hřbitova, nacházejícího se mezi Spálenou a Jungmannovou ulicí v Praze byly na očních důlcích a ústech pohřbených nalezeny břidlicové destičky).

Do rakve bývala někdy vkládána též vidlička, vidlicovitá větvička²³⁵, zahnutá hůl nebo lžíce, která měla podle lidové představy pomoci mrtvým proniknou při příchodu Mesiáše a zmrtvýchvstání do Svaté země. Tento zvyk byl rozšířen hlavně mezi Židy z Východní Evropy. V Praze se proti němu (stejně jako proti upravování prstů do nápodoby Tetragramu) postavil rabín Jonathan Eibeschutz (1690-1764). Po demografické proměně českých židovských komunit, v nichž následkem 2. světové války převážili Židé z východní Evropy, byl tento zvyk obnoven. K jeho opětovnému zrušení došlo po rozhodnutí rabína Karola E. Sidona po roce 1990.

---

²³³ Viz: Kosáková, Eva (a kol.). 2004. *Slovník judaik*. Židovské muzeum v Praze. - s.39-40: (...) *soupravy* [pohřebního oděvu] *vycházely formálně z tradičního místního oděvu a jejich složení bylo dáno stanovami konkrétního pohřebního spolku. – Součástí soupravy tachrichin používané v Praze byl krejzl, snad vycházející z okruží, které bylo jako židovské znamení nošeno v letech cca 1670-1750. Ve Slovníku judaik se uvádí, že okruží (...) jako renesanční reziduum působilo zastarale a nositele na veřejnosti zesměšňovalo.* (s. 106).

²³⁴ Pařík, Arno. 2001. *Z historie a činnosti Pražského pohřebního bratrstva*, In: Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.). *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, KLP. Plzeň. - s.329.

²³⁵ Za tuto informaci vděčím panu Chaimu Kočímu.

Odrazem zvyku dávat mrtvým do hrobu vidlicovité větvičky je možná tato podoba označení životních dat.²³⁶

Jak už bylo řečeno, je třeba nechat tělo v márnici, respektive místnosti určené pro taharu (před obecným zavedením márnic a na venkově byly pohřby ještě v první polovině 20. století vypravovány z domu úmrtí), přes noc, bdí u něj muži pohřebního bratrstva (chevra kadiša), kteří při tom odříkávají žalmy. – Bdění, modlení či „vartování“ u mrtvého je známo i z nežidovského prostředí.

Vykopání jámy bylo ještě v raném novověku úkolem členů pohřebního bratrstva, nyní se na ně používají najaté síly. Hloubka by měla být 2,2 m, v případě šestinedělek (které zemřely ve stavu rituální nečistoty) o něco hlubší.²³⁷ Rakev by měla být podle tradice celodřevěná, z neohoblovaných prken a bez železných součástí (hřebíky, kruhy k nošení apod.).

Následuje samotný pohřeb, který sestává z pochvalného proslovu nad mrtvým (hesped), průvodu ke hrobu (levaja), a samotným uložením do hrobu. Při průvodu by se mělo konat sedm zastavení, při němž kantor pronáší pokaždé Žalm 91.

---

²³⁶ Snímek: IMG_0388 ; židovský hřbitov v Plzni, 17. 2. 2011.

²³⁷ Kočí, Chaim. 2011. *Úmrtí, průběh pohřbu a období truchlení* In: Stejskal, David –Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer. Praha. - s. 299

Po spuštění do hrobu pronáší kantor modlitbu za odpuštění Menucha nechona, poté každý z přítomných hodí na rakev tři lopatky hlíny, jak známe i z nežidovského prostředí. (Zbytek zasypou členové pohřebního bratrstva či najatý hrobník.)

Po uložení do hrobu se příbuzní modlí Žalm 49 (nebo Ž 16) a nejstarší syn nebo jiný mužský příbuzný odříká modlitbu Kadiš.²³⁸ V komunitách progresivních směrů odříkávají Kadiš i ženské příbuzné. – Tradičně by se měli účastníci pohřbu k těmto modlitbám odebrat do obřadní síně či modlitebny a omýt si ruce, nicméně při pohřbech, jichž jsem byla svědkem, se nezdálo, že by hesped i modlení Kadiše odehrávaly nad hrobem. Na závěr přicházejí kondolence a utěšování pozůstalých.

Je zaznamenán lidový zvyk, udržovaný ještě před válkou ve venkovských obcích, a sice že při odchodu ze hřbitova vytrhl každý smuteční host hrst trávy a se slovy: „Jeho klasy budou jako libanonské cedry, obyvatelé měst pokvetou jako bylina země“ (Ž 72,16) ji hodil za sebe ve směru hrobu.²³⁹ Tento zvyk má opět nežidovskou paralelu.²⁴⁰

Pro příbuzné platí povinnost dodržovat smutek, jehož období se dělí na čtyři fáze: aninut, trvajících od okamžiku smrti do pohřbu, kdy se pozůstalí věnují pohřebním přípravám; šiva – sedmidenní smutek, během něhož by pozůstalý neměl vycházet z domu a měl by se věnovat intenzivnímu truchlení – „sedět šivu“; poté následuje třicetidenní období šlošim s různými omezeními, a v případě úmrtí rodičů ještě celý první rok.

Po dobu šivy hoří „světlo duše“ (ner nešama), která se zapaluje také při výročí úmrtí. Ten, kdo sedí šivu si nemyje tělo, nestříhá vlasy, vousy ani nehty, nenosí čerstvě vypraný oděv ani kožené boty (ideálně by měl chodit bos), zdržuje se pohlavního styku. Nepracuje, sedí na zemi nebo nízké stoličce (v současnosti sedávají pozůstalí nejčastěji na gauči nebo na koberci) a přijímá kondolenční návštěvy, které by měly truchlícím v ideálním případě zajistit i jídlo, aby se nemuseli o nic starat.

---

²³⁸ Vzhledem k důležitosti modlitby *Kadiš* nejen v rámci piety, ale i synagogální liturgie, její text (česky, hebrejsky a v transliteraci do latinky) společně s dalšími důležitými modlitbami obsažen v každém vydání židovského kalendáře *Luach*, který vydává Federace židovských obcí v ČR. K tomu patří i modlitby za zesnulé – *Jizkor*, v případě rodičů uvedené též v transliterované podobě.

²³⁹ Pařík, Arno. 2001. - s.330.

²⁴⁰ Václav Hájek z Libočan káravě popisuje lidové zvyky svých křesťanských souvěrců: A když se od pohřbu navracovali, kamení nebo dříví i trávu nebo listí na zemi sbírajíce, nazpátek přes hlavu metali a neohlédali se. Cit. in: Jan Máchal: *Bájesloví slovanské* - s. 31.

Jak židovská emancipace s možností světského vzdělávání otevřela Židům řadu možností uplatnění, začal se zvětšovat rozdíl mezi náboženskými vzdělanci ovládajícími hebrejštinu a aramejštinu a znalými rituálů, a ostatními Židy, kteří byli čím dál méně schopni aktivního podílení se na náboženském životě. To se samozřejmě týkalo i pohřebních obřadů.

V moderní společnosti bylo navíc těžké uведенé předpisy dodržovat (stejně jako další příkazy židovského náboženství) a pozůstalí hledali různé kompromisy.

Jedním ze způsobů, jak provést pozůstalé pohřbem a následnými výročními rituály byla v německojazyčném prostředí smuteční alba, která sloužila coby jakési příručky k základní účasti na rituálu (byly v nich modlitby v přepisu do latinky a jejich německý překlad, základní vysvětlení co se kdy dělá a proč), a zároveň jako předměty pro osobní truchlení a vzpomínku (bylo v nich místo pro nalepení fotografie, zanesení listu s přepsanou smuteční řečí, záznamu o tom, kdo a kdy vykonal obřad, pro záznam náhrobního nápisu a nakonec pro zjednodušený rodokmen). Většina dochovaných exemplářů pochází ze 20. - 30. let.

Desky a frontispice smutečního alba Rosy Klebinder z roku 1910. (Archiv aut.)

Zároveň centrální židovské hřbitovy, které se od konce 18. století a ještě více po roce 1848 stávaly paralelou k centrálním obecním hřbitovům, stávaly ve druhé polovině 19. století jejich paralelou i co do architektonických podob

a dekorativních prvků. Zájmy židovských pozůstalých se výrazně přiblížily zájmům pozůstalých nežidovských. Podobně jako na nežidovských hřbitovech hrál výraznou roli zájem projevit zesnulému poctu reprezentativním náhrobkem, jehož poselství bude srozumitelné každému kolemjdoucímu.

Hebrejšтина ustupuje němčině a češtině a nápisy v národních jazycích bývají dlouhé a někdy veršované (Jihlava, Nový židovský hřbitov v Praze, na Malvazinkách, v Ládvi, Nový židovský hřbitov v Plzni, v Brně, v Olomouci). Na náhrobku je primárně uvedeno občanské jméno, hebrejské je uvedeno pod ním, v hebrejské části nápisu, případně zcela chybí. Po 1. světové válce se hebrejský nápis stále častěji redukuje na akronym TNCVH („tanceva“), „Necht' je jeho/její duše přijata do svazku živých“. Nezřídka však chybí i ten.

Mění se orientace hrobů, ne všude zůstává zachován tradiční směr k Jeruzalému. I židovské hřbitovy mají nově podobu velikých smutečních parků s uličkami a rodinné hrobky jsou stavěny proto, aby byly prohlíženy. Jsou proto orientovány tak, aby návštěvník hřbitova – divák a posuzovatel mohl obdivovat jejich vzhled, pročítat nápisy a případně si připomínat osobnost zesnulého (po obou stranách uličky či čestné aleje, třebaže orientace samotného těla ještě může odpovídat tradičnímu směru; náhrobek se jí už vzdaluje). A s osobou zesnulého si samozřejmě připomíná i postavení jeho rodiny, čest, kterou mu rodina prokázala.²⁴¹ Rodinná hrobka je nově i v židovském prostředí rodinným sídlem, někdy skutečně miniaturním domkem (Praha, Brno) a rodinné vazby na rozdíl od raně novověkých

---

²⁴¹ Kritiku tohoto reprezentativního stylu velkých židovských hřbitovů najdeme ve fejetonu Vojtěcha Rakouse *O mrtvých ve Strašnicích* z roku 1920. Pro porovnání s kritikou nákladných hrobů a pohřbů v nežidovském prostředí stojí za delší citát: *Zcela snadno lze zde rozeznati Příkopy, bývalou Ferdinandku, Václavské náměstí a sanaci... a od těch zřetelně se zase odrážejí zapadlé, odlehlé ulice velkoměsta a předměstí. Ti, co za živa obývali ulice boháčů, jsou i zde odděleni od ostatních nebožtíků. Hroby boháčů vroubí okázale hřbitovní promenády a zcela zvlášť zase jsou hrobky nejhořejších několika desítek. Je jich celá ulice a náhrobky jejich přímo řvou svojí ohromností a vyzývavostí a číší z nich na hony fouňovství, nadutost a bezmezná hloupost. Zde neleží člověk vedle člověka, zde leží „Herr Kaiserlicher Rath“ vedle „Herrn Metallfabrikanten“ a ten zase vedle „Herrn Federhändler en gros“ ... Div, že ti lidé nemají na svých náhrobcích podrobné cenníky zboží, které zaživa prodávali.* – Třebaže většina fejetonu je zaměřena proti německým napsům na židovských hrobech a je to kritika z pozice člena česko-židovského hnutí, hlavní roli v něm hraje kritika odosobněnosti reprezentativního pohřbívání, k němuž v Rakousových očích patřily také německé nápisy na hrobech českých Židů. Mnohokrát se u Rakouse objevuje srovnání s „prostými venkovskými, „rodinnými“ hřbitůvky, které známe i od nežidovských autorů. In: *Vojkovičtí a přespolní III.*, Obelisk, Praha 1926 - s.170

hřbitovů, kde příbuzní odpočívali od sebe odděleni, znamená pokračování rodinných pout i po smrti.

Zájem o společné místo pohřbu byl již známou záležitostí, a i před zavedením rodinných hrobek se týkal majetnějších členů komunit, kteří si mohli zakoupit hrobová místa předem, v okolí toho hrobu, u něhož chtěli být pohřbeni. Možnost pohřbu po boku blízkých tvoří také páteř povídky V. Rakouse Vojkovičtí a přespolní, která dala název slavnému povídkovému cyklu:

Bohatý Lichtenstern je představeným pohřebního bratrstva (chevre gabe), a tím de facto hlavou židovské komunity ve Vojkovicích a okolí. Vojkovičtí se s přespolními dělí o společný hřbitov, jehož kapacita se zmenšuje, a tak o místa na hřbitově vznikne boj. Hlavou odporu proti Lichtensternovi se stane Mendl, jemuž záleží na tom, být pohřben vedle svých tragicky zesnulých synů:

„Naši otcové platili k chevre jako vaši, jsou tam na hřbitově pohřbeni jako vaši – proč vy nám chcete upírat místa? Mně tam leží moji dva chlapci,“ – Mendlovi se náhle zlomil hlas – „vedle jejich hrobu zakoupil jsem místo proženu a pro sebe, a teď by měli moji chlapci věčně ležet sami? Tohle ty chceš dopustit, Lichtensterne? Nebojíš se božího trestu?“²⁴²

O tom, že mít možnost navštívit hrob blízkých byla důležitá svědčí také vyprávění o smrti nejstaršího bratra rabína Richarda Federa (1875-1970). Matka mu vyprávěla, že vzhledem k infekci nejenže nemohla syna před smrtí navštívit, ale ani se zúčastnit jeho pohřbu:

„(...) za tři dny na to nám nemocnice oznámila, že náš syn zemřel, že byl pochován do společného hrobu a šatstvo bylo spáleno. Byla jsem zdrcena a jen ohled na malé dítě [tj. tehdy půlročního Richarda] mě zachoval při zdravém rozumu. Tehdy jsem však nadobro ztratila svou veselou povahu, protože jsem dlouho stále jen naříkala, že nemám ani syna ani jeho hrob.“²⁴³

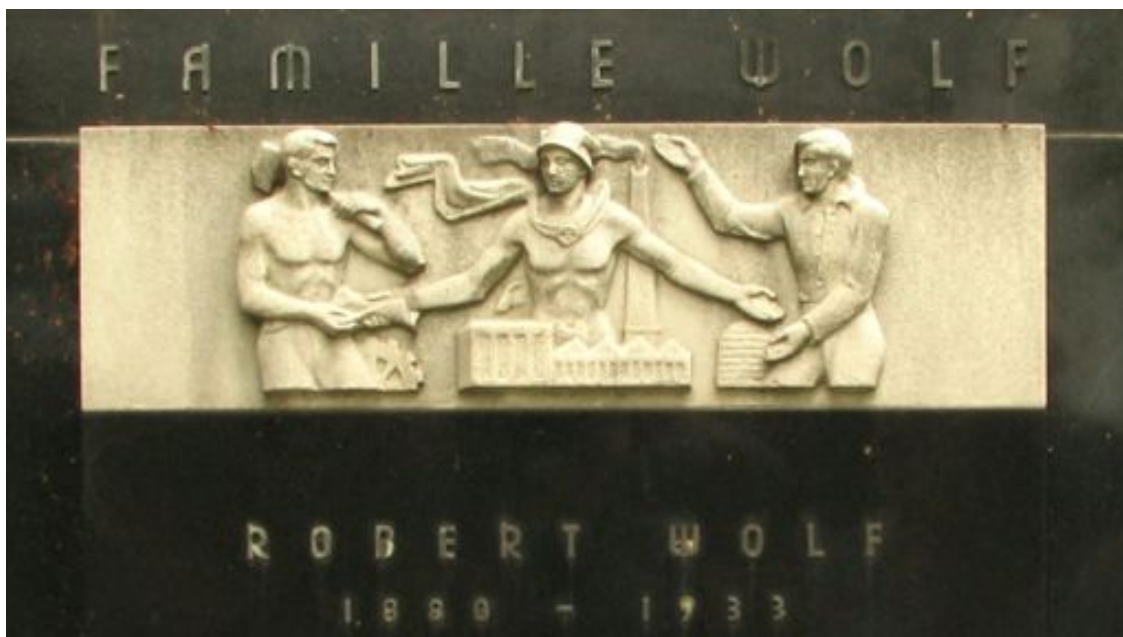
Náboženské normy jsou čím dál víc něčím, čemu je třeba učinit zadost, ale co není pro náležitou péči o mrtvého tím zásadním, nebo alespoň jediným důležitým. Je-li pro připomenutí osobnosti zesnulého a jeho životních úspěchů třeba porušit některé z náboženských pravidel, musejí náboženská pravidla ustoupit: Tak se na židovských hřbitovech objevuje Aesculapova hůl jako na hrobech lékařů, liktorské pruty se sekyrou (fascia) na hrobkách právníků a význační učenci mívají na hrobech Minervinu sovu.

---

²⁴² Rakous, Vojtěch: *Vojkovičtí a přespolní* In: *Vojkovičtí a přespolní II.*, Obelisk Praha 1926. (s.63-93).

²⁴³ Feder, Richard: *Dvě zlaté svatby* In: Feder, Richard: *Život a odkaz*, Praha 1973 - s.39.

*Hermes-Merkur jako dárce blahobytu.
Reliéf hrobu rodiny Wolf na Novém židovském hřbitově v Praze (30. léta).²⁴⁴*

Ještě reprezentativnější charakter mívají portréty, které se do příchodu fotografií na porcelánových oválcích (a někdy i po nich) objevují v reliéfním zpracování, někdy dokonce jako sochy.

Židovský náhrobek v podobě zlomeného dubu (odkaz k národnostní identitě?) s portrétem v uniformě zdobené medailemi (před r. 1918).²⁴⁵

²⁴⁴ Snímek: IMG_3534 – Praha – Olšany, 5. 7. 2011.

²⁴⁵ Snímky IMG_4950 a IMG_4949 ; Olomouc, 12. 7. 2011.

Portrétní socha na židovském hřbitově v Brně (konec 19. stol.).²⁴⁶

Na pražských židovských hřbitovech jsou podle informací pana Chaima Kočího všechny hrobky jen stavbami nad zasypanými hroby, v Brně jsou však případy uložení v kovových (cínových) rakvích ve vyzděné hrobce.

Mizí kohenská oddělení a branky, protože asimilující se koheni už chtějí navštěvovat hřbitovy jako ostatní členové komunity a údajný původ od kněží jeruzalémského Chrámu už pro ně není tak důležité (a reprezentativní) jako hrobka na „dobrém“ místě.

Roste se zájem o květinovou výsadbu (viz kap. Květiny) a další projevy smutku běžné v nežidovském okolí (rozesílání parte, nošení smuteční pásky či závoje, uschovávání vlasů a podobných památek na zesnulé, atd.).

Když se na konci 19. století objevila možnost pohřbu žehem, oslovila právě ty vrstvy, v nichž asimilovaní Židé představovali nemalé procento: liberály z městského prostředí, vědce, učitele, lékaře a podnikatele. Pro české Židy se stala tématem již před rokem 1918, protože řada německy hovořících Židů měla příbuzné v Německu, kde byla na rozdíl od zemí rakousko-uherské monarchie kremace již povolena.

Aktuálním tématem začala kremace být po r.1918, kdy byl žeh povolen jako možný způsob pohřbu a kdy počty takto pohřbených členů židovských obcí postupně rostly. Čeští Židé byli (na rozdíl od řady svých souvěrců na Slovensku a Podkarpatské Rusi) často příslušníky komunit hlásících se

---

²⁴⁶ Převzato z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jewish_cemetery_in_Brno-Židenice_8.jpg (datum: 7. 5. 2007) ; výřez.

k německému reformnímu judaismu, který kremaci na rozdíl od ortodoxie a chasidismu přijímal jako možný způsob židovského pohřbu.

Řada židovských osobností jak z českojazyčného tak z německojazyčného prostředí měla blízko k propagátorům žehu nebo se k této myšlence aktivně hlásila: Eduard Lederer, Viktor Vohryzek, Alfred Fuchs, Stanislav Schulhof a Oskar Posner, abychom jmenovali alespoň některé. Židovské obce tak s různými kompromisy začaly na svých hřbitovech pohřbívat i urny, ať již do země, jako tomu bylo na Novém židovském hřbitově v Praze (urnové oddělení zřízeno 1933) nebo na náhrobky, jako tomu bylo například v Pardubicích či Heřmanově Městci.

V Hradci Králové vzniklo dokonce kolumbárium, které je v současnosti prázdné. Na jeho existenci mne upozornil Ladislav Zikmund-Lender. Přesné datum vzniku se zatím nepodařilo dohledat. Podle fotografie se zdá, že po nějakou dobu bylo obsazeno minimálně 6 okének, jež osiřela patrně v důsledku událostí 20. století.

Kolumbárium v Hradci Králové (foto L. Zikmund-Lender 2013)

Po vzniku Československa také v důsledku rozšíření občanských sňatků (povolených však již rakouským zákoníkem od r. 1868) rapidně vzrostl počet smíšených sňatků, respektive takových, při nichž žádný z manželů ani formálně nepřestupoval k náboženství druhého. Přestože se lidé, kteří uzavírali manželství tímto způsobem, nechávali také pohřbít na obecních

(nežidovských a konfesně smíšených) hřbitovech, existují už z této doby případy pohřbu nežidovského partnera na židovském pohřebišti (Brno).

Největší předěl v české židovské pietě, jako i v celém jejím náboženském a kulturním životě, samozřejmě znamenala 2. světová válka. Těla těch, kdo byli vyvražděni v koncentračních táborech, byla v naprosté většině nepietně zpopelněna a popel rozptýlen.²⁴⁷

Ti, kdo přežili, pak v některých případech nechali na jejich památku připojit na rodinné hroby dodatečně jejich jména, někdy s latinskou formulkou *In memoriam*. Tyto dodatky na hroby pak byly příležitostně doplňovány po celý zbytek 20. století. Doplnění jména mohlo mít různou podobu, od soukromého dodatečného pohřbu s modlitbou po pouhou objednávku textu u kameníka.

U jižní zdi Nového židovského hřbitova na Olšanech vznikla celá řada pamětních desek, majících charakter náhradních hrobů: Bývají k nim pokládány kamínky a zapalovány u nich svíčky. Totéž platí o symbolických hrobech na hřbitově v Terezíně.

S prohlubováním vědomí, že ti, kdo byli vyvražděni v koncentračních táborech měli beze stopy zmizet, se rodil zájem o připomínání jejich jmen a památky na ně. To zesílilo tendenci k připomínce jména, která je známá ve všech kulturách a náboženstvích: Památník *Jad va-šem* („památník a jméno“)²⁴⁸, který byl založen roku 1953 se soustřeďuje na uchování paměti na milióny obětí holokaustu. K tomu slouží Sál jmen se symbolickými náhrobky a samozřejmě památník dětí, v němž neustále zaznívají jména zavražděných dětí.

V českém prostředí se s připomínkou jmen obětí šoa začalo deset let po konci 2. světové války, když akademičtí malíři Jiří John a Václav Boštík vypsali

---

²⁴⁷ Nacistický způsob likvidace těl obětí vyvolal podle Nešporové (Nešporová. 2013 - s. 127) v poválečných letech proti kremaci v české společnosti vlnu odporu. Zdá se, že to paradoxně neplatí o židovském společenství, protože podle nálezů na židovských hřbitovech se počet urnových pohřbů po válce nezmenšil. Svou roli tu mohl sehrát jak pocit solidarity s oběťmi šoa (o němž se zmíním dále), tak prostý důvod, že Židé navrátilí se z koncentračních táborů se často snažili své židovství zakrývat. Občanský pohřeb žehem a následovaný soukromým uložením urny na židovském hřbitově tak mohl být kompromisem.

²⁴⁸ Název památníku vychází z veršů knihy proroka Izaiáše (56, 4-5): *Neboť toto praví Hospodin: „Kleštěncům, kteří dbají na mé dny odpočinku a volí to, co si přejí, kteří se pevně drží mé smlouvy, dám ve svém domě a na svých hradbách **památník a jméno**, lepší než synů a dcer. Dám jim jméno věčné, jež nebude vymýceno.“* (zvýrazněno RJW).

na stěny Pinkasovy synagogy jména téměř všech českých Židů, kteří zahynuli v koncentračních táborech (1954-1959).

Plzeňský památník Zahrada vzpomínek vznikl roku 2002, a to zásluhou fotografa Do prostoru bývalé židovské školy (z níž zbyly jen obvodové zdi) bylo navezeno velké množství oblázků, na něž dobrovolníci napsali jména všech Židů z Plzeňska, kteří zahynuli během nacistické okupace. Navzdory užívání „nesmyvatelných“ barev jména po několika letech mizí, takže nápisy je třeba každoročně obnovovat.²⁴⁹

Tento projekt inspiroval členku ŽO Plzeň a zakladatelku občanského sdružení Hadasa ke zřízení podobného památníku v Táboře.

Vědomí, že ostatky obětí šoa byly spáleny měla u některých jejich potomků paradoxní následek, a sice přijetí kremace jako projevu piety, kterou by možná bylo možno označit za projev solidarity. Podle pana Chaima Kočího uvádí tuto skutečnost jako motivaci k pohřbu žehem nezanedbatelné procento lidí. Uvedl dokonce případ ženy, která si výslovně přála, aby její popel byl vysypán do řeky Ohře na místě, kam nacisté nechali vysypat popel vězňů z terezínského ghetta. Vzhledem k tomu, že jsem se sama setkala s několika lidmi, kteří o tomto způsobu pohřbu uvažovali, asi nešlo o případ jediný.

Jednou z forem připomínky obětí šoa jsou též tzn. stolpersteiny, kovové desky ve tvaru a velikosti dlažebních kostek, zasazované do chodníků na místech, kde před 2. světovou válkou žili lidé, kteří byli v zavraždění pro svůj židovský původ.

Tato praxe je silně diskutována, a to z více hledisek:

Stolperstein může být před domem, kde dosud bydlí potomci obětí, kteří nechtějí (zejména v případě shodného příjmení), aby na jejich židovský původ bylo upozorňováno. Někdy si také stěžují na nepříjemnou každodenní aktualizaci tragické rodinné historie, kterou jim stolperstein způsobuje.

V každodenním pouličním provozu, zahrnujícím odhazování odpadků a venčení psů může docházet naopak (i neúmyslně) k znesvěcování jmen...

---

²⁴⁹ Internetové stránky občanského sdružení HUMR, které se společně s ŽO Plzeň a různými dobrovolnickými skupinami o památník stará. <http://www.humr.wz.cz/pamatnik-zahrada-vzpominek/> (Naposledy navštíveno 23. 8. 2014).

Zasazování stolpersteinů má někdy obřadnou podobu, jindy jde o prostý úkon technických služeb obce.

Stolpersteiny mezi pietou (kamínky) a znesvěcením (stopy psí moči).²⁵⁰

Když po roce 1989 vzrostl zájem o židovství, začali mnozí lidé objevovat svoje židovské kořeny a v různé míře se vracet k náboženství svých předků. Zájem o pohřeb na židovském hřbitově tak začali projevovat i ti, kdo podle židovského pojetí nemohli být považováni za plnoprávné členy ortodoxních komunit, ale mohli mít status mimořádných členů židovských obcí.

Židovské obce jsou od té doby nuceny tuto situaci řešit, což není ve všech případech snadné. Vzhledem k tomu, že podle ortodoxního ritu nelze provést taharu na ostatcích člověka, který nebyl Žid a zároveň na ortodoxním hřbitově nelze pohřbít rituálně neочиštěné tělo, je nejschůdnějším řešením paradoxně uložení urny (ačkoli ortodoxie kremaci odmítá).

Vše, co zde bylo napsáno o normativních ustanoveních židovského náboženství je tedy v praxi, zejména v ČR, velmi relativní. Nežidovští příbuzní dají nezřídka povolení ke kremaci a teprve pak osloví židovskou obec se zájmem o uložení ostatků na jejím hřbitově. Stejně tak řada lidí, byť z halachického hlediska plnoprávných Židů, nikdy nedostala židovské jméno, muži nemají provedenou obřízku (tu pak členové pohřebního bratrstva provádějí při tahaře) a nevlastní talit.

---

²⁵⁰ Snímek IMG_2885 – Praha 7, 16. 7. 2014.

"Sekulárně židovský" pohřeb v 70. letech

Při výzkumu k diplomové práci jsem se setkala s případem postupné sekularizace pohřbů, doložitelném na třech generacích jedné rodiny:

Paní Hana Jančíková se narodila roku 1931 v Táboře do smíšeného manželství, matka byla nominální katolička, otec Žid. Vyrůstala bez náboženské výchovy. Během druhé světové války byla jako míšenka 1. stupně vyloučena ze školy, tatínek byl transportován do Terezína a odtud jako člen smíšeného manželství na Hagibor. Po válce se stal vedoucí osobou místní židovské obce, ve funkci chazana působil až do své smrti. Paní Hana se o židovství zajímat nechtěla, bylo pro ni příliš spojené s válkou. Teprve v seniorském věku vstoupila do Židovské obce v Plzni, i nadále se však považuje za ateistku.

Babička paní Jančíkové, (matka jejího otce) Marie Goldsteinová, která zemřela v lednu 1938, měla ještě tradiční židovský pohřeb. Tatínek paní Jančíkové, Karel Goldstein, který zemřel v červnu 1976, byl na vlastní přání pohřben žehem a pohřben na občanském hřbitově, obřad jeho pohřbu však vedl rabín:

(...) tatínek měl... rabína, na pohřbu. ... Pozvali tam z Plzně rabína, takže to byla taková rarita v Táboře, že v obřadní síni najednou zpíval rabín, jo. Což... bylo dost nezvyklý v tej době, protože umřel v sedmdesátym šestym.²⁵¹

(...) Ale maminka s tatínkem si platili pohřeb žehem, žádný taky, protože podle židovskejch tradic by se neměl žeh dělat, žejo. Ale tatínek si ho platil s maminkou, takže tam udělali jen takový na dvě urny, no a já sem to nechala zlikvidovat a nechali sme tam seříznout desku, dali sme novou, že je tam vanička na šest uren. Takže ty dvě sme tam dali, i tam mám místo já pro muže a pro sebe a jestli budou chtět- chtít děti, no. – A nechala sem na tu desku napsat méno tatínka se židovskou hvězdičkou, aby tam teda bylo vidět, že tam je pochovanej Žid ... ale pohřeb nechci židovskej. To nechci. – Já. Jako myslim si, že bych měla asi výčitky svědomí, eště po smrti, protože já sem do toho židovství nic moc nedala.²⁵²

---

²⁵¹ Biografické vyprávění Hana Jančíková

²⁵² Biografické vyprávění Hana Jančíková

Zatímco babička, narozená na konci 19. století, měla tradiční židovský pohřeb, její syn si již s nežidovskou manželkou předplatil pohřeb žehem a jeho pohřeb byl kombinací občanského (obřadní místnost, užívaná pro sekulární obřady) a náboženského obřadu (židovské zádušní modlitby a pravděpodobně hesped). Podobnou kombinací je i hrob na nežidovském hřbitově, ale se symbolem židovského náboženství. Paní Jančíková již židovský pohřeb nechce, protože se domnívá, že si ho nezaslouží („protože sem tomu židovství nic moc nedala“).

Navzdory tomu, že je členkou náboženské organizace a angažuje se pro záchranu židovských památek v Táboře i připomínku tamních obětí šoa, její pohřeb bude asi sekulární, možná bez obřadu.

Pohřeb a hrob Oty Pavla

Spisovatel a novinář Ota Pavel (1930-1973) byl dítětem židovského otce Leo Poppera a nežidovské matky. Celá rodina před 2. světovou válkou vstoupila do Československé církve (dnes ČSCH), pravděpodobně v naději, že ji to zachrání před protižidovskými opatřeními nastupujícího nacismu. Za války byl nejprve otec, pak i Otovi bratři deportováni od koncentračních táborů, které se jim naštěstí podařilo přežít. Ota Pavel sám deportován nebyl.

Po válce si rodina změnila jméno z Popperových na Pavlovi. Ota však svůj židovský původ nikdy neskrýval a válečná zkušenost byla důležitým tématem jeho literární tvorby (Jak jsem potkal ryby, Zlatí úhoři, Smrt krásných srnců).

Když roku 1973 zemřel, byl pohřben do rodinného urnového hrobu na Novém židovském hřbitově na Olšanech. Jeho pohřeb byl dle svědectví jeho bratra, Jiřího Pavla (1926-2011), pohřbem židovským, a to i přes to, že se jednalo o pohřeb žehem.

„Byl rituálně židovskej, byl. Což si pamatuju, jediný. Ale kdo to zařídil, kdy se to zařídilo, kdy to bylo na tý židovský obci, to vůbec nejsem vam schopn říct. ... voni ... bylo to patrně tim, von možná že tam zasah i Arnošt Lustig, kterej byl kdysi ředitelem Židovskýho muzea, a von byl Žid, čistokrevnej, žejo, --- a další lidi, ty už v tom zasáhli, protože v Otovi viděli židovskýho spisovatele. (...)když sem se to dozvěděl, tak sem to uvítal, a pak už sem se podílel na tý ... náboženský formě toho pohřbu, protože to se musí tam do tý kaple židovský, musí se udělat- na ty nosítka se dá ta urna a ... sou k tomu další ty potřeba věci (...)“²⁵³

---

²⁵³ Biografické vyprávění Jiřího Pavla, pořizené 11. 7. 2006.

U samotného Oty Pavla i jeho bratra Huga (1924-2014) se do představ o posledních věcech člověka promítal vztah k milované Berounce a cosi, co by bylo možno nazvat spiritualitou rybářskou:

Ota Pavel: *Ale já se Ti ted' – po všem, co jsem prožil – už smrti nebojím, jen někdy. Jindy – a většinou – se mi zdá, že je jakýmsi vysvobozením z toho, co člověk prožívá tady na zemi. Vždyť nejlepší je člověku, když spí. A pak jsem nějak začal věřit v posmrtný život. Představuji si to, že po cestě tady se člověk odebere na nějakou planetu, kterých je milióny, vybere si tu, kterou bude chtít – já si vezmu rybářskou – a tam budu rybařit a teprve žít.*²⁵⁴

Hugo Pavel: *Já se nechám spálit. Normální kremace, rozumíš. A pak ten popel nepřijde do urny a do vitríny, ale dostane ho převozník a až bude pěkně svítit slunce, vzduch před bouřkou, aby ryby zaručeně táhly, vezme můj popel v nějaký škatuli a vyjede se mnou na pramici. Až budeme uprostřed řeky, vysype mě do ní. A hotovo.*²⁵⁵

Pohřeb Huga Pavla byl sekulární a konal se 5. 2. 2014 v obřadní síni kladenského hřbitova.²⁵⁶ Jeho popel byl na jeho přání v květnu rozptýlen v oblasti Luhu pod Branovem, kde jeho vztah k Berounce i rybaření v dětství započal.²⁵⁷

Ota Pavel zůstal spojován s řekou i po smrti, jak dosvědčuje (literární) rozhovor, který jeho syn vede se zdravotní sestrou v bohnické léčebně:

„Sestři... Můj táta odsud odešel na hvězdičku. A dívá se z ní na nás. I na vás, sestři. Jestli jste hodná.“ „A jsem?“ ... „Až někdy půjdete kolem Berounky a

---

²⁵⁴Pavel, Ota: *Z korespondence*. Ed. Milan Ždímal. Ed. fotografií Jiří Kovanic. (Vydání 1. Praha: J-klub při 199. ZO Svazarmu 1989.) Praha, Primus 1990. (s. 73 – dopis bratru Hugovi).– Zvýraznění RJW. – S představou posmrtného odchodu na jinou planetu, která byla populární počátkem 20. století, se setkáváme především u spiritistů a spiritismem ovlivněných autorů.

²⁵⁵ Peterová, Zuzana: *Jak jsme se zbláznili: můj táta Ota Pavel a já*, G+G, Praha 2001. - s. 93.

²⁵⁶ Zemřel Hugo Pavel, básník a postava z knih jeho bratra Oty http://kultura.idnes.cz/zemrel-hugo-pavel-0zh-/literatura.aspx?c=A140131_151619_literatura_ob (Naposledy navštíveno 16. 9. 2014)

²⁵⁷ *Poslední fotografie bratra Oty Pavla (†42) Huga (†89): Pár dní před smrtí ulovil výstavní štiku!* In: <http://www.blesk.cz/clanek/celebrity-ceske-celebrity/260453/posledni-fotografie-bratra-oty-pavla-42-huga-89-par-dni-pred-smrti-ulovil-vystavni-stiku.html> (Naposledy navštíveno 16. 9. 2014)

*připluje k vám velký kapr s očima jako pomněnky, pak jste hodná. Takhle totiž táta posílá pozdravy.*²⁵⁸

Přes zjevnou autorskou licenci je zjevné, jak se v tomto úryvku prolíná představa, že mrtví odcházejí na hvězdy (kterou předtím vyslovil sám Ota Pavel), a zároveň komunikuje prostřednictvím Berounky a jejích zvířecích obyvatel (které za života lovil). Podobný sentiment můžeme najít i v knize Pavlova přítele Otakara Brůny *Potkat Otu Pavla s podtitulem O muži z rybářské planety*,²⁵⁹ který zjevně naráží na citovanou představu posmrtného odchodu na rybářskou planetu.

Hrob rodiny Pavlových se stal místem, kam přicházejí Pavlovi čtenáři, ať už je pro ně hlavně spisovatelem židovským, rybářským nebo sportovním. Kromě kamínků od Berounky a odjinud, často různě pomalovaných, přinášejí drobné dárky, především v podobě rybek. Kromě toho se na hrobě vyskytují i dopisy, adresované mrtvému, např.: „Berounka pláče, chybíš všem, Otíku.“²⁶⁰

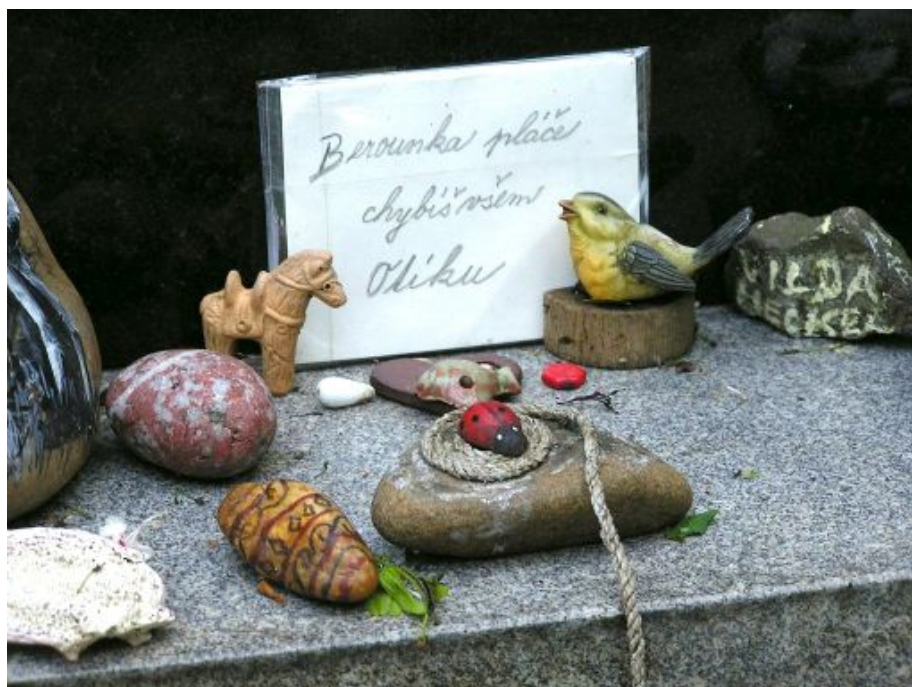
*Hrob Oty Pavla – dary u paty náhrobku.*²⁶¹

²⁵⁸ Peterová, Zuzana: *Jak jsme se zbláznili: můj táta Ota Pavel a já*, G+G, Praha 2001. - s. 94.

²⁵⁹ Brůna, Otakar: *Potkat Otu Pavla; O muži z rybářské planety*, Akcent, Praha 2000.

²⁶⁰ (číslo snímku nezachováno) Praha – Nový židovský hřbitov, 12. 5. 2005 – Na hrobě Oty Pavla bylo možno v letech 2005-2011 najít připomínky horolezce a fotografa Viléma Heckela (1918-1970) – viz nápis na kamínku vedle figurky ptáčka.

²⁶¹ Snímek: CIMG0470 ; Praha – Nový židovský hřbitov, 2. 7. 2005.

Detaily darů (dole: s Otou Pavlem bývá z nevyjasněných důvodů připomínán Vilém Heckel, český horolezec, který zahynul v jižní Americe - viz kamínek vpravo) ²⁶²

Tento hrob je navíc zajímavý pozoruhodným převzetím židovského náboženského zvyku nežidovskou (a pravděpodobně sekulární) populací: Mimo jiné se zde objevují i lístečky s přáním, tzn. kvítlach. Lze se domnívat, že tento zvyk převzali návštěvníci ze Starého židovského hřbitova, kde se lístky vhazují do tumbi rabiho Löwa. Občasně se kvítlach objevují i na hrobě Franze Kafky, nacházejícím se rovněž na Novém židovském hřbitově.

²⁶² Snímky: _DSC0863 Praha – Nový židovský hřbitov, 15. 1. 2012.

Někteří návštěvníci pak píší vzkazy přímo na kamínky. Někteří píší na kamínky i svá přání, například: *Toužím po lásce* (viz obr. níže).²⁶³ Na hrobě se navíc objevují i láhve od alkoholu. Můžeme se domýšlet, že návštěvníci hrobu alkohol společně vypili na počest zemřelého a láhev zanechali na místě.²⁶⁴

3.3 Muslimská péče o mrtvé mezi muslimy a ne-muslimy²⁶⁵

Muslimské náboženství vstoupilo na českou náboženskou scénu poměrně nedávno. Roku 1934 vznikla první náboženská organizace muslimů v tehdejší Československu, "Moslimské náboženské obce pro Československo", ale povolení získala až v období Protektorátu (1941), roku 1948 byla rozpuštěna. Muslimové tehdy představovali mizivé procento obyvatel a v následujících letech byli muslimové, přicházející do ČR zejména za prací a studiem, spíše sekulárně orientovaní jedinci s nominální příslušností k islámu.

Nová organizace, Ústředí muslimských náboženských obcí (ÚMNO), tak vznikla až v letech 1989/90. Následovaly vleklé snahy o získání prvního stupně registrace, který tato organizace získala roku 2004.

²⁶³ (číslo snímku nedochováno) Praha – Nový židovský hřbitov, 26. 6. 2007.

²⁶⁴ Snímek: CIMG0467 ; Praha – Nový židovský hřbitov, 2. 7. 2005.

²⁶⁵ Obecné informace pro tuto kapitolu čerpám z publikace: Mendel, Miloš – Ostránský, Bronislav – Rataj, Tomáš. 2007. *Islám v srdci Evropy: Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Academia. Praha - a internetového zdroje: <http://mesita.cz/node/36> (Naposledy navštíveno 18. 6. 2014).

V srpnu téhož roku uzavřelo ÚMNO smlouvu se Správou pražských hřbitovů na šest hrobových míst, čímž vzniklo na konci II./29. oddělení Olšanských hřbitovů malé muslimské pohřebiště.²⁶⁶

První muslimské pohřebiště však na území ČR vzniklo již dříve, roku 1994, a to v Třebíči, zásluhou trebičského rodáka, který k islámu v mládí konvertoval, Mohameda Alí Šilhavého (1917-2008). Ten byl na trebičském muslimském oddělení také roku 2008 pohřben.²⁶⁷ Původní kapacita hřbitova byla cca 26 míst a k roku 2011 byla navýšena o přibližně stejný počet.²⁶⁸

Muslimsko-křesťanský hrob, připravený ještě za života: Původní křesťanský hrob, snad s křížem (viz nápis BUĎ VŮLE TVÁ u paty náhrobku). Objednavatelé hrobu, Ing. Vladimír Sálím Voldán a jeho manželka užívají titul hadži, náležející člověku, který vykonal pouť do Mekky.²⁶⁹

²⁶⁶ Článek T. Kotrlého datovaný 27. 12. 2007 In:

<http://www.pohrebiste.cz/stranky/archiv/pohreb/islam.htm> (Naposledy navštíveno 15. 6. 2014)

²⁶⁷ Vladimír Sánka: *Vzpomínka na prof. Mohameda Alí Šilhavého* In:

<http://mesita.cz/galerie/vzpominka.html>

²⁶⁸ Informace: <http://www.infomuslim.cz/obradu-a-urady/islamsky-pohreb/> (Naposledy navštíveno: 16. 6. 2014).

²⁶⁹ Snímek: CIMG0615 ; ústřední hřbitov v Brně, 25. 7. 2005.

Na různých místech ČR se kromě toho nacházejí starší hroby bosenských a tureckých vojáků, pocházející z 1. světové války, případně ještě z doby rakousko-uherského mocnářství. Jde o část vojenského hřbitova v Olomouci-Černovíru, kde jsou pohřbeni turečtí vojáci, kteří patrně zemřeli v olomoucké vojenské nemocnici²⁷⁰, hrob poručíka (asi) 49. pěšího pluku na ústředním hřbitově v Brně²⁷¹ a několik tureckých či bosenských hrobů na posádkovém vojenském hřbitově v Terezíně.²⁷²

Jednání s radnicí Prahy 8 a pražským magistrátem o zřízení neveřejného muslimského pohřebiště v lokalitě Na Košince skončilo zamítnutím ze strany úřadů, oficiálně zdůvodněným tak, že odporuje územnímu plánu.²⁷³

Řada muslimů žijících v ČR posílá své mrtvé, pokud si to může dovolit, do své původní vlasti. Pohřbívání podle muslimského rituálu v ČR zajišťuje buď Islámská nadace v Praze nebo v Brně: Pověřené osoby provedou buď omývání (pokud jsou splněny podmínky), pokud nejsou, provedou očistu suchým materiálem (tajammum). Islámská nadace zajišťuje obvykle i vykopání hrobu.²⁷⁴

Po omytí je třeba tělo rituálním způsobem zabalit do bílých látek (kafan). Je doporučeno, aby přípravu těla k pohřbu provedla blízká osoba téhož pohlaví, pokud má dostatečné znalosti a schopnosti jak tyto úkony provést. – Nedostatek náboženského vzdělání nutí řadu rodin, aby přípravami těla k pohřbu pověřily někoho, kdo to umí.

Tělo je možné navonět, ale není dovoleno k němu přikládat žádné předměty. Muslimové v ČR pohřbívají vzhledem k hygienickým předpisům v rakvi, nikoli jen v látce, jak bývá běžné v muslimských zemích.²⁷⁵

---

²⁷⁰ Marek Čejka: *Hroby muslimských vojáků u nás - Graves of Muslim Soldiers in the Czech Republic* (29. 3. 2012) In: <http://blizky-vychod.blogspot.cz/2012/03/hroby-muslimskych-vojaku-u-nas.html> (Naposledy navštíveno 15. 6. 2014).

²⁷¹ Ibid.

²⁷² <http://fort-terezin.cz/hrbitov/hrbitov-terezin-hroby-z-prvni-svetove-valky.html> (Naposledy navštíveno 15. 6. 2014).

²⁷³ *Praha 8 odmítla muslimské pohřebiště* In: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/280336-praha-8-odmitla-muslimske-pohrebiste/> (Naposledy navštíveno 25. 8. 2014)

²⁷⁴ Následující informace čerpáma především z práce: Omić, Emir. 2011. *Islám*. In: Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer. Praha – s.306-311.

²⁷⁵ <http://www.infomuslim.cz/obrad-y-a-urady/islamsky-pohreb/> (Naposledy navštíveno 11. 6. 2014).

Před samotným pohřbem se koná modlitba za mrtvého, konaná (obvykle) za přítomnosti těla. Tělo se položí na vyvýšené místo, případně zem, tak, aby bylo pravou stranou k Mekce. Ten, kdo modlitby vede, stojí přímo u těla, ostatní v řadách za ním.

Samotný pohřeb probíhá tak, že tělo je položeno do pravé části hrobové jámy tak, aby bylo pravou stranou k Mekce, Na ně se naskládají ploché kamenné nebo dřevěné předměty (v ČR většinou dřevěné desky) tak, aby hlína nepadala přímo na tělo.

Islám doporučuje modlitby za mrtvé, recitaci Koránu v jejich jménu, i návštěvu hřbitovů a hrobů. S tím souvisí připomínání si vlastní smrti, které je považováno za doporučené:²⁷⁶ *Kdo chce navštěvovat hroby, ať je navštěvuje, neboť nás upomínají o onom světě.*²⁷⁷

Při návštěvě hrobu je doporučen pozdrav: *Mír s vámi, muslimský lide těchto příbytků. My se k vám věru, bude-li si přátí Alláh, připojíme.*²⁷⁸ *Prosíme Alláha o odpuštění vám i nám.*²⁷⁹

Vzhled hrobu není pevně stanoven a tato oblast piety je dlouhodobým tématem diskusí mezi islámskými učenici a terčem kritiky (či přímo zásahů) „hroboborců“, o nichž podrobně pojednává kniha *Smrt, hroby a záhrobí v islámu; Poslední věci člověka pohledem muslimských pramenů.*²⁸⁰ Vzhledem k tomu, že islám je rozšířen mezi různými etniky, byly by pokusy určení „typického muslimského hrobu“ stejně zavádějící jako snahy určit, co je „typicky křesťanský hrob“ – ba ještě těžší, neboť islám nemá jednoznačný vizuální symbol, odpovídající křesťanskému kříži.

Přes to se některé shody najdou: Vynecháme-li četné případy, kdy hroby nejsou z ekonomických anebo náboženských důvodů vůbec označeny, vyskytují se náhrobky z různých materiálů (nejčastěji kámen, dřevo). Vzhledem k tomu, že je zakázáno stoupnout nebo sednout si na hrob, bývá častým zvykem označovat polohu hrobu tak, aby po slehnutí prsti bylo jasné,

---

²⁷⁶ Jako jeden příklad za všechny cituji hadíth č. 579 ze sbírky imáma Jahji An-Nawawího *Zahrady spravedlivých*: [Od Abú Hurajry]: *pravil posel boží, kéž mu Alláh požehná a dá mu mír: „Připomínejte si často ničitelku slastí.“ To znamená smrt. – s.227.*

²⁷⁷ Ibid.: hadíth č. 581, s. 228.

²⁷⁸ V *Zahradě spravedlivých* je tato formulace doporučena v hadíthu č. 583, poslední věta zní: *Prosím Alláha o zdraví pro nás i pro vás. – s. 228.*

²⁷⁹ Emir Omić. 2011. – s.310.

²⁸⁰ ed. Bronislav Ostřanský. Dosud nevyšlo, s laskavým svolením editora čerpám z pracovní verze.

z které strany náhrobku je nebožtík pohřben. V balkánské oblasti k tomu bývají užívány dva náhrobky, jeden (s nápisem) u hlavy, druhý (bez nápisu) u nohou. Jak vidíme na fotografiích, s oblibou bývají natírány zelenou barvou, coby barvou islámu. Běžná je však i ohrádka kolem hrobu a výsadba rostlin a keřů.

Kladení květin na hrob je považováno za euroamerický import, nicméně existuje hadíth, jímž lze tento zvyk podpořit. Je to hadíth 1537, jehož verze v česky vydané sbírce *Zahrada spravedlivých* má pokračování:

(...) [Prorok Muhammad] šel kolem nějakých dvou hrobů a pravit: "Oba jsou věru mučeni. Nejsou přítom mučeni za smrtelné hříchy. Leč zajisté, věru je smrtelný! Jeden z nich roznášel klepy a druhý se nezakrýval při močení."²⁸¹

Delší verze, jak mi ji zprostředkoval pan imám Emir Omić, pokračuje:

A potom vzal list palmy, rozdělil ho na dvě části, bodnul do každého hrobu jednu část a řekl: "Snad jim to ulehčí, dokud neuschne."

Pokud by se výklad této další verze dal rozšířit na rostlinné materiály jako takové, mělo by kladení květin na hrob (resp. jejich zapichování či vysazování do půdy na hrobě) ze západních náboženství největší opodstatnění právě v islámu, jako ulehčování zemřelým, podstupujícím tresty za hříchy.

Nezvyklý je v islámu zvyk kladení dalších darů na hroby, který se objevuje právě na muslimském pohřebišti v Praze. Hroby učenců a významných osobností bývají někdy zakrývány látkou, v českém prostředí jsem se s tímto zvykem však nesetkala.

---

²⁸¹ In: *Zahrada spravedlivých*, s. 436.

*Květiny a dětská kresba na hrobě muslimské ženy (patrně pocházející s Bosny).
Na obrázku je nápis: S láskou ; Made in Sára.²⁸²*

Vzhledem k omezeným dopravním možnostem jsem zkoumala jen muslimské pohřebiště v Praze. Na počátku se zde nacházelo asi 20 hrobů, během výzkumu se jejich počet zvýšil na cca 29. (Vzhledem k řadě neupravených nelze určit přesně)

I přes malý počet hrobů je toto pohřebiště velmi různorodé, a to jak co do vzhledu jednotlivých hrobů, národnosti lidí zde pohřbených, tak i co do míry péče o hrob. To je důsledkem řady faktorů:

1 Muslimové žijící v ČR pocházejí z různých prostředí. Někteří jsou přistěhovalci z různých zemí a přinášejí si s sebou své pohřební zvyky i různá pojetí islámu. Ne všichni z nich také mají v ČR rodinu, která by se o hrob mohla starat.

2. Významnou složku mezi nimi tvoří čeští konvertité k islámu a potomci z etnicky anebo nábožensky smíšených manželství.

V důsledku toho se hroby liší co do vzhledu: Můžeme zde vidět hroby, které jsou tvořené jen navršenou hlínou, případně ohraničené naskládanými kameny; dřevěné náhrobky (zejména na hrobech lidí pocházejících z bývalé

---

²⁸² Snímky: _DSC1001 (celkový pohled) a _DSC1003 (detail). Praha,

Jugoslávie), i hroby, které se nijak neliší od českých funerálních zvyklostí.

Jelikož řada lidí, jejichž ostatky jsou zde pohřbeny, má české příbuzné a přátele, lze se na těchto muslimských hrobech setkat s květinovými a jinými dary, světly, i vánoční a velikonoční výzdobou.

Dětský hrob na muslimském pohřebišti.

Na podzim roku 2007 jsem při procházce Olšanskými hřbitovy náhodně narazila na nový dětský hrob na muslimském pohřebišti, u jehož náhrobku byla soška modlícího se andílka a u nohou plyšové hračky (viz foto).

Proměňující se podoba hrobu:

Rok 2007 – Provizorní hrob s dřevěným náhrobkem a dary z pohřbu.²⁸³

Duben 2011 – kamenný náhrobek a rám.²⁸⁴

²⁸³ Snímek: CIMG4594 ; 31. 10. 2007.

²⁸⁴ Snímek: IMG_2231 ; 29. 4. 2011.

Detail darů na hrobě (listopad 2012): Svíčky, květiny, kamínky (z toho 2 leštěné polodrahokamy), 3 figurky andělů, model helikoptéry, model auta, plyšový sob, dřevěná píšťalka v podobě žáby, kalíšek se svíčkou v podobě strakatého psa.

Šťastnou náhodou se mi podařilo kontaktovat otce pohřbeného dítěte. Od něho jsem se dověděla, že zemřelý byl synem nábožensky a etnicky smíšeného páru: matka je Češka a křesťanka, otec pochází z Bosny a je muslim. Rodiče se dohodli na pohřbu na muslimském pohřebišti, přičemž někdy navštěvují hrob společně, někdy zvlášť (otec po páteční návštěvě mešity, matka po nedělní návštěvě kostela; někdy i jindy).

Hrob zároveň navštěvují chlapcovi čeští prarodiče a spolužáci ze školy a kamarádi. Spolužáci se účastnili s třídní učitelkou i jeho pohřbu, na který přinesli každý nějakou hračku (v době své návštěvy jsem prý zastihla už jen zbytky). Spolužáci také mohou být těmi, kdo na hrob přinášejí další předměty, které na něm navzdory možnému rozporu s islámskými tradicemi zůstávají.

Ty, které jsou velmi opršelé a nevypadají hezky pozůstalí vyhodí (otec při našem setkání vyhodil plyšového pejska), ale u náhrobku zůstává shluk předmětů, který průběžně obměňován a doplňován.

Z výše uvedeného je zřejmé, že nevíme, do jaké míry se na současném pohřbu muslimského pohřebišť podílejí skutečně muslimové. Je však pravděpodobné, že zde dochází k podobné situaci, již jsme svědky na židovských hřbitovech, totiž k vzájemnému ovlivňování a přejímání zvyklostí.

3.4 Pieta Vietnamců, žijících v ČR ²⁸⁵

Vietnamci přicházející do České republiky si obvykle přinášejí náboženské představy a zvyklosti ze staré vlasti a to se týče i jejich péče o mrtvé. Vietnamský náboženský život je charakterizován tím, čemu se říká „Tři cesty“ Tam giáo, nebo Tam ðào: buddhismem, konfucianstvím a taoismem. Typický Vietnamec si tak volí v různých životních situacích to, co mu z nich v dané situaci připadá nejvhodnější. J. Ičo píše, že typický vietnamský duchovní život charakterizuje synkreze – s tak velikou tolerancí k jednotlivým projevům, až se může Evropanovi zdát nepochopitelná.²⁸⁶

Kult předků je pak jednou z nejcharakterističtějších rysů současné vietnamské společnosti, a to i u těch lidí, kteří se považují za ateisty. Není totiž jen náboženským projevem, ale také kulturní a rodinnou záležitostí. U Vietnamců žijících v zahraničí pak mohou mít navíc aspekt udržování

---

²⁸⁵ Většinu informací v této kapitole čerpám z knihy: Ičo, Ján. 2010. *Náboženství ve Vietnamu*. Muzeum hlavního města Prahy. Praha.

²⁸⁶ Ibid. s. 31.

svébytné kulturní identity a pout jak s rodinou, tak i se starou vlastí.

Duše zesnulých si podle vietnamských představ uchovávají různou míru vazeb se světem živých, zejména ke své rodině, které mohou pomáhat a ochraňovat ji, ale také škodit. Jedním z cílů kultu předků je právě dosáhnout toho, aby duchové projevovali své rodině náklonnost. Důležitou roli hraje v kultu předků oltář s fotografiemi, destičkami s jejich jmény, votivními předměty a obětinami. – Vhled do domácí stránky kultu se mi však nepodařil, proto by jeho popis byl jen opakováním přejatých informací.

Při terénním výzkumu jsem mohla zkoumat jen dva vietnamské hroby, a to hrob mladého muže v Havlíčkově Brodě bez náboženské specifikace a druhý, patřící starší ženě, který je buddhistický a jímž se budu dále zabývat.

Hrob mladého Vietnamce v Havlíčkově Brodě z roku 1996 se neliší od českých zvyklostí. Na náhrobku je dokonce jeho české jméno Jirka.²⁸⁷

Zcela převládajícím způsobem pohřbu je u Vietnamců kremace, a proto čeští Vietnamci využívají zdejší krematoria. Podle D. Anděla, zástupce vedoucího krematoria ve Strašnicích, zdejší Vietnamci při pohřbech obětují vonné tyčinky, ovoce, obětní peníze (ty ale ne vždy).

Dále mne upozornil na skutečnost, že místní Vietnamci si často krátkodobě (cca na dva roky) pronajímají sklípkový hrob nebo kolumbární okénko, k němuž chodí konat obřady. Po uplynutí této doby odesílají urny s popelem svých blízkých do staré vlasti. Povšiml si také, že při návštěvách hrobu nezapichují vonné tyčinky (pokud je obětují) jen na hrob svého zesnulého, ale jednotlivě i na hroby okolní.

---

²⁸⁷ Snímek: 7.11.2010 272 ; Havlíčkův Brod, 7. 11. 2010.

Vietnamský hrob v Plzni

Při započetí výzkumného fotografování na ústředním hřbitově v Plzni jsem našla hrob starší ženy s nápisem ve vietnamštině (urnový sklípek). Rozhodla jsem se jej tedy dlouhodobě sledovat.

Překlad nápisu laskavě pořídil Jan Ičo z Ústavu Dálného východu FF UK, který mi také zprostředkoval většinu informací o náboženském životě zdejších Vietnamců:

Nguyen Thi Diem (Příjmení - „druhé jméno“ - vlastní jméno – to druhé jméno Thi se používá pouze pro ženy)

Sinh Ngay (datum narození): 20.8.1932 (datum podle solárního kalendáře)

Mat Ngay (datum úmrtí): 21.2.2010 (datum podle solárního kalendáře)

Túc Ngay : *Mung Tam* (doslovně: „to jest dne“: Osmého)

Thang Gieng Nam Canh Dan (ledna roku Canh Dan = roku Železného tygra; to je plné datum podle lunárního kalendáře)

Cuong Dieu Phap (*Dieu Phap* je název sdružené vietnamské buddhistické církve, ale v kombinaci s *Cuong* to může být plné jméno – pseudonym. Vietnamci, hlavně mniši a mnišky při vstupu do řádu dostávají buddhistické jméno, které vyjadřuje tezi, heslo, motto. *Dieu Phap* je lotos z názvu *Lotosové sútry*. Takže pravděpodobně je to buddhistické jméno zesnulé.)

Nápis je od III. řádku (*Túc Ngay* ...) v sinovietnamštině – tj. fonetický přepis vietnamského čtení původních čínských znaků do latinky – je to běžná praxe, sinovietnamština se používá u některých názvů, titulů apod. Má to podobný „honorifikující“ efekt, jako někdy v češtině mívá užívání cizích či starších výrazů.

Kamenná deska a náhrobek byly vyleštěné a na desce byla řada květin. Při každé návštěvě jsem na hrobě našla rozsvícené svíčky. Kromě nápisu a mísy s vonnými tyčinkami se hrob podobal českým.

Při druhé návštěvě se mi stala příhoda, při níž jsem zaplatila za svoji neznalost vietnamských zvyklostí: Při fotografování hrobu jsem uslyšela monotónní vícehlasý zpěv, který mne překvapil, jelikož v dohledu nikdo nebyl. Zdálo se, že hlasy vycházejí od hrobu, což vzhledem k okolnostem působilo poněkud makabrálně. Vzápětí jsem si všimla, že hlasy nevycházejí přímo z hrobu, ale z malé kamenné schránky vedle něho, určené výrobcem asi na svíčku. Bylo v ní ovšem přehrávací zařízení, umožňující recitaci suter.

Při třetí návštěvě, v únoru 2012, jsem ke svému překvapení našla na hrobě vánoční stromeček a vedle hrobu květinovou mísu s motivem kříže. To je patrně projevem synkretismu, o němž již byla zmínka, stejně jako možné

snahy přizpůsobit se okolí a dopřát svému zesnulému to, co je dopřáno těm ostatním.

V listopadu byly na hrobě především chryzantémy,²⁸⁸

V zimě vánoční stromeček a květinová mísa s bílým křížem (vpravo) ²⁸⁹

Terénní výzkum tedy ukazuje, že péče o mrtvé se u českých Vietnamců vyznačuje podobnou synkrezí, jaká je podle J. Iča typická i pro jejich náboženský život. Spojuje nejen křesťanské a buddhistické prvky, ale i vietnamské a české.

---

²⁸⁸ Snímek: 8.11.2010 039

²⁸⁹ Snímek: IMG_1200 ; 17. 2. 2011. (výřez)

3.5 Romská pieta a péče o mrtvé

Tato kapitola si neklade za cíl detailně probrat podoby romské piety, ale ukázat paralely se staršími vrstvami piety v českém (zvláště vesnickém) prostředí. Zvyky týkající se pohřbu a navštěvování hrobů působí totiž na majoritní společnost často atypicky, přestože nezřídka jde o zvyky, které jsou doloženy z českého venkovského prostředí ještě z počátku 20. století. Uvidíme také, že romská péče o mrtvé prodělala během 20. století podobné proměny jako péče u etnických Čechů, přičemž i tyto proměny mají svá specifika.

Přes veškerou pomoc a konzultace, za něž vděčím především Mgr. Aleně Růžičkové a Mgr. Davidu Tišerovi, nemohu jako laik v oblasti romistiky spolehlivě rozpoznat, zda se jedná o Slovenské Romy, Olašské Romy, Maďarské Romy, případně Sinty či potomky Českých a Moravských Romů (jejichž populace byla zdecimována během 2. světové války).

Romové mají k mrtvým velkou úctu a zároveň potřebu si je usmiřovat. Mrtvý (jak vidíme v kapitole Romové a jejich víra v revenanty) mají podobně dvojakou povahu, jakou máme doloženou z českého prostředí: Zaslouhuje si úctu a péči, ale zároveň je třeba učinit všemožná opatření, aby neměl důvod, a ani možnost, vracet se mezi živé. Svět mrtvých a svět živých mají zůstat pokud možno odděleny.

Romové se snaží, svým umírajícím dopřát smrt doma, v kruhu rodiny. To samozřejmě není vždy možné, protože Romové, podobně jako ostatní členové české společnosti, umírají často v nemocnicích. V poslední době proto můžeme sledovat rostoucí zájem Romů o hospicovou péči.²⁹⁰

Některé úkony, provázející umírání – položení umírajícího či zemřelého na zem, odstranění lůžkovin (na počátku 20. stol. především slámy ze slamníku), v nichž umíral, rituály provázející omývání mrtvého těla – můžeme vidět jak v českém venkovském, tak překvapivě i v židovském prostředí (položení těla na zem).

K důležitým rituálům mezi úmrtím a pohřbem patří vartování, střežení mrtvého. Je obdobou modlení u mrtvého v ne-romském křesťanském

²⁹⁰ Viz např. dokumentární film Tomáše Škrdlanta *Životy dětí* (2007), dokumentující spolupráci romské rodiny se Sdružením Klíček, které dlouhodobě usiluje o odstraňování bariér mezi vážně nemocnými dětmi a jejich rodinami, jež vznikají při standartní nemocniční (zvláště onkologické) péči. V tomto případě se do péče o nevléčitelně nemocnou dívku zapojila celá rodina včetně prarodičů, bratranců a sestřenic.

prostředí, stejně jako hlídáním mrtvého (za přednášení žalmů) v prostředí židovském. Modlení je tu však možnou, nikoli nutnou součástí: V ideální podobě trvá tři dni a scházejí se k němu všichni příbuzní a známí zesnulého. Ten je doma vystaven v otevřené rakvi. Z. Andrš uvádí, že „dříve“ patřilo k vartování vyprávění pohádek a hraní karetých her, ale dnes už je tento zvyk téměř zapomenut.²⁹¹

(Hraní karet v ne-romském prostředí zaznamenává A. Navrátilová na Valašsku 1. poloviny 20. století.) Běžné jsou dodnes hry typu „maso“, která může mít, pokud jsou přítomny ženy, i erotický náboj.²⁹² K vartování patří studené pohoštění (dnes někdy i teplé), je podáván alkohol, ale nikdo se nesmí opít. Každá sklenička alkoholu je spojena s úlitbou na zem. U Olašských Romů se pro potěšení zemřelého zpívají jeho oblíbené písně, u Slovenských Romů se nezpívají při vartování, ale až před pohřbem.²⁹³

V poslední době nahrazuje nebožtíkově tělo jeho fotografie s černou páskou, protože pohřební služby nemívají prostory, v nichž by pozůstalí mohli s mrtvým trávit např. poslední noc před pohřbem. Je také otázka, zda by takové vartování plnilo svůj účel, protože důležitou funkcí vartování je právě ochrana domácnosti (domu, bytu – kher) v němž zemřelý žil a kam by se mohl vracet.²⁹⁴ – Fotografie mrtvého bývá při vartování vystavena na stole nebo v blízkosti náboženských obrazů, a bývá u ní rozsvícena svíčka.

Podobně ne vždy je striktně dodržován zvyk pohřbívání do země, poslední léta se šíří i kremace. Nabízí se otázka, jak to souvisí s rozšířením letničních protestantských církví, případně vlivu náboženské společnosti Svědkové Jehovovi.²⁹⁵ – Zejména poslední z nich nabádá Romy k minimalizaci pohřebních rituálů a snižování až úplné potlačení emocionálních projevů při pohřbech.²⁹⁶

Někdy je fotografie, u níž se vartovalo, nesena v pohřebním průvodu a pak umístěna buď na hrob, nebo doma jako součást smutečního tabla. Smuteční

²⁹¹ Andrš, Zbyněk. 2011. *Romský pohřeb*. In: Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer. Praha. - s.320.

²⁹² Ibid.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ V případě pohřbu Jana Lipy probíhalo ovšem vartování v pronajatém sále. In: http://zpravy.idnes.cz/zemrel-romsky-kral-jan-lipa-df4-/domaci.aspx?c=A121016_171129_ostrava-zpravy_ama (Naposledy navštíveno 28. 9. 2014).

²⁹⁵ Viz: <http://wol.jw.org/cs/wol/d/r29/lp-b/2009127> (Naposledy navštíveno 20.9.2014).

²⁹⁶ Ústní svědectví A. Růžičkové, též Andrš, Zbyněk. 2011 - s.313.

tabla jsou častým prvkem romských domácností. Zahrnují především fotografie zesnulých příbuzných někdy také obrázky svatých a květiny. Někdy je tablo vytvořeno za pomoci počítačové grafiky a pak může zahrnovat různé obrázky (nejčastěji obrázky andílků a květin), stažené z internetu.

*Upomínkový kout v období kolem pohřbu: Fotografie zesnulého (Ladislav Tatár) s černou páskou, u ní svíčky. Na zdi visí parte, opodál stojí váza s květinami.
(Foto Kateřina Vaňková, 9. 1. 2012)*

Samotný pohřeb začíná v domě zemřelého, ale jen v menších městech a na venkově odtud vychází průvod. Obvykle pse dnes pozůstali i smuteční hosté dopravují na pohřeb auty. Při pohřbu není zvykem fotografovat ani pořizovat videozáznam, výjimku představují reprezentativní pohřby představitelů olašské komunity a pohřby obětí vražd z nenávisti.

Pohřeb bývá církevní, nejčastěji římskokatolický, a začíná zádušní mší v kostele. Před mší bývá rakev otevřena a účastníci pohřbu dostanou možnost naposledy si spatřit nebožtíkovu tvář a případně mu vložit do rakve dar. Tím bývá obvykle to, co měl nebožtík za života rád anebo předměty, k nimž měl osobní vztah: Hudebník dostane, pokud jej někomu výslovně neodkázal, svůj hudební nástroj. Již při ukládání do rakve dostává mrtvý nezřídka oblíbené šperky a peníze. Příkládány bývají rovněž láhve oblíbeného alkoholu, cigarety, peníze. Andrš zmiňuje vkládání bankovek mezi prsty zesnulého,²⁹⁷ běžné jsou ale i drobné mince, někdy vkládané na oči. Pokládání drobných mincí na oči

---

²⁹⁷ Ibid. s.315.

nebo jazyk je opět známo i z české a slovenské lidové kultury a má své paralely (ne-li přím předobraz) v antice.²⁹⁸

Tím pravidelně přitahují pozornost médií nákladné pohřby olašských Romů. V komentářích se přitom nezřídka mísí zvědavost s povýšeným odsouzením těchto zvyků. Lutovský cituje zprávu o pohřbu vysoce postaveného Roma z 21. února 1995 (MF Dnes):

(...) syn cikánského krále zemřel už v sobotu 11. února. Pozůstalí si jeho tělo nechali první tři dny doma a podle tradice devět dní pili na památku zesnulého [autoři měli patrně na mysli zvyk vartování]. V místním kostele se rozvětvené příbuzenstvo shromáždilo kolem otevřené pozlacené rakve vyložené fialovým sametem. Do rakve uložili vše, co měl zemřelý rád, například láhve whisky, koňaku, vína, cigarety, karty a peníze.²⁹⁹

V posledních letech vzbudil mediální pozornost pohřeb olašského krále Jana Lipy (1940-2012)³⁰⁰. Média opět upozorňovala na dary, které dostal zesnulý do rakve:

Romové se postupně chodili s králem rozloučit, do otevřené rakve mu kladli jeho oblíbené předměty, dostal svou hůl, karty či klobouk, ale také například koňak či peníze.³⁰¹ Lidové noviny také komentovaly fotografii z pohřbu: Romové věří na posmrtný život, proto král do rakve dostal věci, které měl rád.³⁰²

Moravskoslezský deník při té příležitosti čtenáře poučil:

---

²⁹⁸ Navrátilová, Alexandra. 2004 - s.214-215.

²⁹⁹ Lutovský, Michal. 1996. - (kap. *Chudoba a hojnost milodarů*), s. 104-105.

³⁰⁰ Otázku právoplatnosti Lipovy volby v roce 2001 nechávám záměrně otevřenou, neboť ke kauze nemám dostatek informací a tématem práce nejsou vnitřní vztahy romských komunit, ale romské způsoby péče o mrtvé.

³⁰¹ *Pláč a nářek. Stovky olašských Romů se loučily se svým králem.* In: *Lidové noviny* 18. října 2012. http://www.lidovky.cz/pohreb-olasskeho-krale-k-otevrene-rakvi-se-sjizdeji-smutecni-hoste-1fm-/lide.aspx?c=A121018_094407_lide_glu#utm_source=clanek.lidovky&utm_medium=text&utm_campaign=a-souvisejici.clanky.clicks (Naposledy navštíveno 29. 9. 2014). – Cituji včetně původního pravopisu.

³⁰² Ibid.

V romských tradicích patří pohřeb mezi nejokázalejší záležitosti. Zvyků, které dodržují během posledního rozloučení, se najde spousta. Do rakve se například mrtvému vkládají osobní předměty, i když jsou hodnotnější: prsteny, hodinky, housle, ale i dýmka, cigarety, brýle či lahvička s alkoholem nebo karty.³⁰³

Vkládání darů do rakve má dobře známé paralely v českém lidovém prostředí. Odlišný je ale zvyk budování hrobu jako domu: vystýlání hrobky koberci, stolek s alkoholem, případně i jídlem pro zemřelého.³⁰⁴ Ve většinové společnosti tuto paralelu hrobu z domem známe z lidové poezie: *Ach tatíčku, co máte za domeček, / nemá dveří ani okéneček.*³⁰⁵ – Koberce však známe u většinové společnosti nikoli v případech hrobek, nýbrž urnových okének (viz kap. Kolumbární okénka).

Do rakve, do hrobu i na něj dávají pozůstalí nezřídka devocionálie, jejichž skladbě věnují romisté i etnologové poměrně malou pozornost.

Při romských pohřbech (mimo členy letničních církví a Svědků Jehovových) je důležité, aby pokud zesnulý nemohl prožít nějaký důležitý životní rituál jako křest či svatbu, nějak mu jej při pohřbu symbolicky nahradit. D. Tišer mi sdělil, že pokud v romském prostředí zemře nepokřtěné dítě, odehraje se pohřeb tak, aby při něm došlo k symbolické "náhradě" křtu.³⁰⁶ Motiv posmrtné svatby (viz kapitola Pohřby mladých svobodných) se objevuje i v romském prostředí. Podobně jako v českém ne-romském prostředí mají tyto zvyky mimo jiné význam protirevenantského opatření; neprovedení důležitého rituálu může zesnulému zavdávat příčinu k návratům mezi živé. Jestliže je nepokřtěné dítě vystaveno nebezpečím útoků negativních sil (*Rižbaba* apod.), o to více je jim vystaveno dítě zesnulé. Podobně mohou mrtvé na svět navracet silné tužby, jako sexuální (u člověka, který zemřel před svatbou) nebo mateřské (zejména u žen zemřelých v šestinedělí).

---

³⁰³ *Pohřeb olašského krále skončil. Jan Lipa je pohřben v rodinné hrobce.* 18. 10. 2012. In: http://moravskoslezsky.denik.cz/zpravy_region/pohreb-romu-mrtvy-je-pohrben-s-botami-ale-nema-je-nazuty-20121018.html (Naposledy navštíveno 29. 9. 2014). – Zvýraznění RJW.

³⁰⁴ Andrš, Zbyněk. 2011. - s.315.

³⁰⁵ Plicka, Karel – Volf, František: *Český rok v písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách – Podzim*, Odeon, Praha 1980 – s. 201.

³⁰⁶ Bližší specifikaci se mi ovšem nepodařilo získat. Nabízí se možná paralela s praktikou „opožděného křtu“, o níž referuje Delumeau, nicméně nemá cenu předbíhat. Probíhající romistické a etnologické výzkumy snad přinesou více informací.

Fotografie Ladislava Tatára, nesená při pohřbu v Tanvaldu. (Foto: Časopis Respekt, 9. 1. 2011).³⁰⁷ – Na fotografii můžeme vidět svatební symboliku při pohřbu svobodného: Mladé příbuzné v roli družiček mají bílé šaty.

Další rysy pohřbu svobodného: Bílá rakev s bílou květinou. Rozdílem oproti většinové společnosti jsou zelené smuteční pásky. (Foto Viktor Chalad, Lidové noviny)³⁰⁸

Při pohřbu je rovněž důležité zesnulého oplakat, te rovľ`avel, a to zejména při zavírání rakve a spouštění do hrobu. Obřadná gesta, kvílení, trhání vlasů, rituální vrhání se do hrobky a omdlávání jsou dalším rysem, s nimiž si většinová společnost pohřby spojuje a někdy je přítom považuje za projevy

---

³⁰⁷ Ondřej Kundra: *Smrt a ticho v Tanvaldu* 15. 1. 2012 In: <http://respekt.ihned.cz/c1-54420300-smrt-a-ticho-v-tanvaldu> (Naposledy navštíveno 28. 9. 2014).

³⁰⁸ *V Tanvaldu pohřbili zastřeleného mladíka, přijely stovky Romů* 12. 1. 2012 In: http://www.lidovky.cz/v-tanvaldu-pohrbili-zastreleneho-mladika-prijely-stovky-romu-pbi-/zpravy-domov.aspx?c=A120106_173807_ln_domov_mev (Naposledy navštíveno 28. 9. 2014).

„hysterie“. Podobné projevy, známé z lidového prostředí, byly častým terčem kritiky protestantů (jako projev nedostatečné důvěry v Boží spásu), racionalistů (jako přemrštěné a zbytečné, leckdy též jako neupřímné) a konečně všech, kdo usilovali o modernizaci pohřebnictví a zavedení občanských pohřbů. K těm již podobné projevy patřit neměly.

Navíc, trhání vlasů a drásání obličeje patřily již ve středověku k lidovým obyčejům, zakazovaným církevní vrchností. Důvody církevních zákazů jsou nasnadě: Až příliš připomínaly praktiky, zapovězené ve Třetí knize Mojžíšově: Nebudete svá těla zjizvovat pro mrtvého ani si dělat nějaké tetování. Já jsem Hospodin. (Lv 19,28)

Někteří Romové v rámci přizpůsobování novější době (nebo novým náboženským požadavkům) také od velkých citových projevů ustupují, pouze stojí kolem rakve a tiše pláčou.³⁰⁹

Hrob bývá navštěvován minimálně jednou ročně, nejčastěji o Dušičkách. K návštěvě hrobu patří, podobně jako u většinové společnosti, očištění hrobu, položení darů a rozsvícení svíček. Zvláštním rysem romské piety je také úlitba, většinou alkoholem (není jisté, zda se provádí také na hrobech dětí). Někdy je na hrobě ponechána také zapálená cigareta. – Návštěvní řády hřbitovů sice často zakazují na hřbitovech kouřit, zaměstnanci správ hřbitovů však tento zvyk většinou znají a mají pochopení.

Na hrobech tak můžeme najít nejrůznější artefakty. A. Růžičková uvádí: (...) *mrtvému pokládají na hrob to, co měl za svého života rád; kreditní karty, cigarety, alkohol, sladkosti, dětem hračky.*³¹⁰

Podobu pohřbu určují samozřejmě v první řadě majetkové poměry pozůstalých, dále pak zvyklosti skupiny, k níž rodina náleží. Kromě projevu lásky k zesnulým je podoba hrobu také výrazem prestiže rodiny. Romské hroby tak mohou vypadat velmi různě, od masivních luxusních hrobek po malé hroby s podoma stlučenými kříži a ručně malovanými náhrobky.

---

³⁰⁹ Andrš, Zbyněk. 2011. - s.323.

³¹⁰ Buzková, Alena (provd. Růžičková). 2008. *Romské hroby – duhová galerie barev, květů a osudů.* In: *Romano džaniben*, jevend 2008, Romano džaniben o. s. Praha. - s. 28.

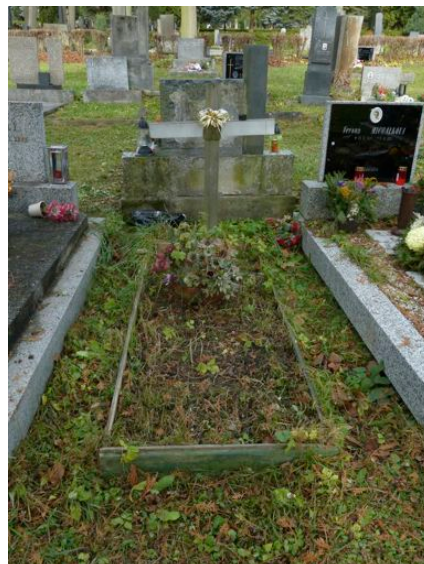
Hrob mladé ženy v romské enklávě na hřbitově v Novém Boru.

Detail nápisu v romštině: Proč jsem musela zemřít? Měla jsem všechny ráda. Přeji všem Romům hodně štěstí a zdraví.³¹¹ (překlad David Tišer)

---

³¹¹ Snímky: IMG_6675 a IMG_6676 ; Nový Bor, 4. 9. 2011.

Vlevo: Ručně malovaný náhrobek na Olšanském hřbitově v Praze.³¹²
Vpravo: Náhrobek z enklávy romských hrobů v Jihlavě.³¹³

Nově se na romských hrobech – podobně jako na neromských – objevují i dary od dětí, včetně různě dlouhých dopisů a věnování.

Rodinná hrobka na ústředním hřbitově v Plzni krátce po výročí úmrtí dvou lidí, kteří jsou v ní pohřbeni.

³¹² Snímek: IMG_9247 ; Praha – Olšany, 29. 11. 2011.

³¹³ Snímek: P1080544 ; Jihlava – ústřední hřbitov, 8. 11. 2012.

V případě paní na fotografii šlo o výročí první. Bohatá výzdoba sestává především z umělých květin, devocionálií a hraček. Vedle bílé lampy v popředí byl také papírový tácek se stopou jídla (nelze ovšem vyloučit, že jej na hrob položil po návštěvě pozůstalých náhodný návštěvník hřbitova.)³¹⁴

Fotografie zesnulé, obklopená dary. Keramický anděl nese německý nápis: Budeš navždy v našich srdcích.³¹⁵

Mariánská soška (vlevo) a zarámovaný dětský dopis s obrázkem: MOJÍ BABIČCE OD VNUČKY MELISSKY Z LONDÝNA MILUJI TĚ MOC NIKDY NA TEBE NEZAPOMENU.³¹⁶

³¹⁴ Snímek: P1110247 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

³¹⁵ Snímek: P1110251 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

³¹⁶ Snímky: P1110250 a P1110255 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

Romové začínají praktikovat také vytváření dočasných pomníčků připomínajících oběti tragických událostí. Jsou zatím skromné, jen květiny a svíčky. Ukazuje to však na posun ve zvyklostech: Mrtvý, který byl dosud fixován jen na dvě místa – hrob a kout s náboženskými předměty – začíná být příležitostně spojován i s dalšími místy. Stálo by za to prozkoumat, co to znamená v souvislosti s vírou v revenanty.

Místo smrti Ladislava Tatára. Účastníci na chvíli položili na místo portrét, který byl nesen v průvodu. (Foto Kateřina Vaňková, 9. ledna 2012)

Po krátkém zastavení byl portrét zase odnesen. (Foto Kateřina Vaňková, 9. ledna 2012)

3.6 Světští a jejich péče o mrtvé

Takzvaní světští bývají považováni za specifickou skupinu charakteristickou svým neusedlým způsobem života spojeným s určitými profesemi, jazykem a kulturními zvyky, tradicemi a hodnotami. Jednalo se o provozovatele kočovných živností (obchodníci s koňmi; loutkáři; artisté; provozovatelé cirkusů, lunaparků a provozovatelé pouťových atrakcí; podomní obchodníci). Označení "světští" znamená člověka neusazeného, jdoucího světem.

Odborníci se vyjadřovali o světských zejména v souvislosti s potulným životem obecně nebo v souvislosti s Romy, s politickými nařízeními, které se měly týkat Romů, ale postihly i světské. V tomto kontextu uvažovali o světských buď jako o kočovnicích neromského původu, nebo jako o romských míšencích.³¹⁷

Podle Daniela Řeháka se spektrum světských pohybuje od „cirkusáků (kteří tento pojem hodně odmítají), přes artistry (odmítají), přes kolotočáře (kteří se nad ním trochu ošívají), po brusiče nožů (převážně nekomunikují) a skončil jsem před lety před panem Kočkou, který už díky svým obchodům s nemovitostmi a usedlostmi obraz světského vůbec nenaplnuje. Potulné loutkáře a řemeslníky nejdrobnějších řemesel z minulosti zcela vynechávám.“³¹⁸

S Romy světští sdíleli nejen neusedlý způsob života, ale společně byli také oběťmi různých diskriminačních opatření. Nejzřetelněji se to projevilo v období protektorátu, kdy byli někteří z nich dokonce internováni ve sběrném táboře v Letech u Písku a pak v 50. letech.

Důležitá byla ale letitá diskriminace, která se týkala právě pohřbů a jejíž stopy můžeme najít dodnes. Jak již bylo uvedeno, usedlí obyvatelé neměli příliš chuti pohřbívat neznámé příchozí, zejména tuláky, které smrt zastihla na cestách, na své hřbitovy. Pokud byli pohřbíváni na hřbitovech, bývalo to stranou od ostatních, blízko hřbitovní zdi, kde bývali též pohřbíváni nekřtěnátká a sebevrazi. Situace se měnila pro ty světské, kteří se začali usazovat a využívat městských práv (jako např. otec Matěje Kopeckého na konci 18. století)³¹⁹

³¹⁷ Skočovská, Markéta. 2010. *Světští: Identita a základní kulturní rysy*. Diplomová práce. Ústav jižní a centrální Asie Filosofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha. - s.11.

³¹⁸ Přepis rozhovoru s Danielem Řehákem In: Skočovská, Markéta. 2010. – s.18.

³¹⁹ Ibid., s. 16-17.

Starý náhrobek rodiny Kludských na hřbitově Všech svatých v Plzni (přelom 19. a 20. století). Pozoruhodné je, že manželé Antonín a Marie Kludských jsou na náhrobku označeni jako “majitelé zvěřince a realit v Plzni” – to odporuje často opakované domněnce, že hroby byly obecně prvními nemovitostmi, které jauneři kupovali.³²⁰

Hroby světských bývají velké, někdy až okázalé, a často umístěné na viditelných (a drahých) místech hřbitova³²¹. Proto se k nim obrací zájem a zvědavost ostatních návštěvníků hřbitova, který se často mísí s opovržením. Pro většinu lidí jsou takové hrobky zbytečným mrháním peněz (třebaže obdivují někdy ještě dražší hrobky 19. století, jejichž nákladnost současníci kritizovali) a jejich podobu považují za nevkusnou – a přesto je zvědavě obcházejí. K tomu se přidávají protiromské emoce, jelikož hroby světských se podobají hrobům bohatých (hlavně olašských) Romů.

³²⁰ Snímek: IMG_3246 ; Plzeň – hřbitov Všech svatých, 31. 7. 2014.

³²¹ Na pražských Olšanech jsou to typicky oddělení V., VI. a IX, v okolí hlavní brány a obřadní síně.

Pozůstalí si tak nezřídka při návštěvě hrobů svých blízkých musí vyslechnout pohrdlivé poznámky a pochechtávání. Na pražských Olšanech navíc stojí kolem brány fotografové z tisku (především bulvárního) a číhají na návštěvníky pracující v show byznysu ("celebrity") – z nichž řada pochází z rodin světských. To přispívá k tomu, že jauneři na hřbitově odmítají komunikovat z cizími lidmi a také mimo hřbitov neradi mluví o svém vztahu k zesnulým a péči o ně. Několikrát jsem se pokoušela dovědět o pietě světských více, ale nebyla jsem příliš úspěšná.

Štefan, jediný informátor, s nímž se mi podařilo na toto téma hovořit, pochází z ostravské rodiny kolotočářů (z otcovy strany) a hauzírnicků (ze strany matčiny).³²² Jeho rodina je římskokatolická, on sám se považuje za ateistu a vzhledem k tomu, že nepokračuje ve způsobu obživy svých příbuzných říká, že on už na označení „světský“ nemá nárok.

Podle jeho sdělení se péče o mrtvé vyznačuje tím, že přes větší náklady na pohřeb „nenechávají mrtvého spálit“, ale dopřejí mu tradiční římskokatolický pohřeb s uložením do země. Je zvykem pohřbívát do rodinné hrobky a tu pravidelně navštěvovat, rozsvěcet na něm světla, pokládat květiny a to ve velkém množství. Na otázku po jiných darech odpověděl, že „cigarety a alkohol dávají spíš cikáni“. Zajímavé bylo sdělení, že za náhrobkem bývá uložen smetáček a každý návštěvník hřbitova, který rodinu znal nebo „ví, o co jde“, jím alespoň symbolicky očistí kamenné části hrobu, což on při občasných návštěvách hřbitova také dělá. Dodal, že „proto jsou ty hroby tak čisté, to většina lidí nemá“. – V terénu se ale ukázalo, že to neplatí vždy; u nejrepresentativnějších hrobů jsem (mimo zimní měsíce) koště ani smeták nenašla.

Na hrobech převládají květiny bílé barvy, někdy v kombinaci bílá-červená. Oblíbený je motiv srdce, při pohřbech jsou typickým květinovým darem velká srdce s fotografií zemřelého. Oblíbenými prvky na náhrobcích jsou portréty, často leptové, na některých bývají vyleptány či jinak zpodobeny koňské motivy (podkova, koňská hlava). Na náhrobcích světských nebývá dominantním prvkem kříž, ale právě vyobrazení zesnulých.

---

³²² Používám vlastní označení informátora.

Hrob rodiny světských v Hradci Králové. Na náhrobku je kromě portrétů vyleptán i vzpínající se kuň, jeden věnec je ve tvaru podkovy.³²³

Důležitá je úcta k rodičům a prarodičům, jejichž osobnost často připomínají emotivní veršované náhrobní nápisy:

*Neplačte, ztište v srdci žal,
já dobře dílo v životě vykonal,
a po práci chci tiše spát
i bez slz možno vzpomínat
nebylo mi dopřáno dál s vámi být
nebylo léku, jímž bych mohl dále žít.³²⁴*

Malý hrob s motivem koňských hlav a podkovy.³²⁵

³²³ Snímky: 12.11.2010 547 a 12.11.2010 548 (detail) ; Hradec Králové, 12. 11. 2010.

³²⁴ Snímek: Jihlava – ústřední hřbitov

³²⁵ Snímek: 12.11.2010 567 ; Hradec Králové, 12. 11. 2010.

Rodinná hrobka se sochami koní.³²⁶

Karty v bílé kytici.³²⁷

*Staré i nové katolické devocionálie a figurky koní v urnovém okénku,
sloužícím jako schrána na dary.³²⁸*

³²⁶ Snímek: 12.11.2010 613 ; Hradec Králové, 12. 11. 2010.

³²⁷ Snímek: 12.11.2010 769 ; Hradec Králové, 12. 11. 2010.

³²⁸ Snímek: 12.11.2010 681 ; Hradec Králové, 12. 11. 2010.

Pohřeb a hrob Václava Kočky ml.

Tento případ jsem si vybrala ze dvou důvodů: Zaprvé zesnulí i pozůstalí sami sebe za světské označují a není tedy obava, že by pro ně zařazení do této kapitoly znamenalo urážku. Zadruhé, pohřeb byl vzhledem k okolnostem smrti a velikosti pohřbu sledován a komentován médii, což poskytuje značné množství informací.

Při užívání těchto zdrojů je samozřejmě třeba postupovat opatrně, zvláště tehdy, jedná-li se o média bulvární.

9. října 2008 byl v pražské restauraci Monarch zastřelen syn provozovatele lunaparku a organizátora Matějské pouti na pražském výstavišti, Václav Kočka mladší (1968-2008). Stalo se tak při křtu knihy tehdejšího premiéra Jiřího Paroubka. Z bezprostřední blízkosti ho třemi ranami z pistole zastřelil podnikatel Bohumír Ďuričko.

Pohřeb se vzhledem k nutnosti pitvy konal poměrně pozdě, až ve středu 22. října. Jednalo se o církevní obřad v kostele sv. Markéty v Břevnovském klášteře a zúčastnilo se jej okolo tisíce lidí (včetně řady osobností z show byznysu a některých politiků, což přitahovalo pozornost médií). Zádušní mše se tak konala za přítomnosti otevřené rakve,³²⁹ která byla do kostela dopravena bezprostředně před obřadem, podle neověřených údajů z domu rodiny, nikoli z pohřební služby.³³⁰ Cesta do kostela byla před přinesením rakve posypána okvětními plátky růží.

Obřad vedl opat Prokop Siostrzonek OSB. Ti kdo se do kostela nedostali, sledovali průběh na velkých televizních monitorech.

V úvodní části obřadu, který byl určen jenom pro rodinu, k otevřené rakvi postupně přistupovali nejbližší příbuzní a loučili se se zemřelým několika slovy a také přípitkem. Druhá část, při které se po celou dobu mše promítaly fotky z dětství Václava Kočky na pozadí s modrou oblohou, ukončily písně Michala Tučného a Karla Gotta, na závěr zazpívali Michal David píseň *Pár*

---

³²⁹ <http://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/29511/pohreb-vaclava-kocky-mladsiho-40-kolapsy-bolest-slzy.html> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

³³⁰ 11:56 *Mezi hosty se proslýchá, že rodina Kočků měla podle zvyku mrtvého Václava doma až do dnešního pohřbu.* In: <http://www.blesk.cz/clanek/zpravy-krimi/102020/rozloucení-s-v-kockou-pohreb-jaky-praha-jeste-nezazila.html> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

přátel stačí mít a Daniel Hůlka tklivou *Ave Maria*.³³¹ Na závěr bohoslužby se rozezněly kostelní zvony.

Poté byla stříbrná rakev naložena do pohřebního kočáru a smuteční hosté se průvodem vydali na hřbitov v Řepích, kde má rodina Kočkových rodinný hrob. Rakev s ostatky převážel pohřební kočár tažený šestispřežím vraníků, část smutečních hostů jela krokem v autech, část šla pěšky. Spuštění rakve do připravené hrobky proběhlo také liturgickým způsobem. V jeho závěru byly vypuštěny bílé holubice.³³² Pak následovaly kondolence a odjezd smutečních hostů ze hřbitova. Nejbližší okruh příbuzných a známých odjel na pohřební hostinu do hotelu Praha.

Dvoumetrové květinové srdce s podobiznou zesnulého. (Foto: Roman Vondrouš. Zdroj: ČTK)

Hrobka v níž spočívají ostatky V. Kočky ml. byla vytvořena krátce po jeho smrti a postupně upravována. Při pohřbu hrob ještě neměl náhrobek,

---

³³¹ <http://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/29511/pohreb-vaclava-kocky-mladsiho-40-kolapsy-bolest-slzy.html> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

³³² *Vrcholem už tak velkolepého pohřbu bylo symbolické vypuštění bílých holubic poté, co byla rakev s ostatky uložena do rodinné hrobky.* <http://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/29511/pohreb-vaclava-kocky-mladsiho-40-kolapsy-bolest-slzy.html> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

vystavena byla pouze zvětšená fotografie. Během následujícího roku byl doplněn náhrobek a socha zesnulého v životní velikosti.

Pohřeb v sobě spojoval prvky tradiční – pohřeb do země, církevní obřad, snad i způsob uložení do rakve, zvonění, pohřební hostina ; prvky pompy funebris ve stylu 19. století – historický kočár a oděv kočí, průvod, bohatost květinových darů a reprezentativnost hrobky; a konečně prvky zcela novodobé – obrazovka nad oltářem se snímky ze života zesnulého, populární hudba v kostele³³³ (nikoli až na hřbitově před spuštěním rakve nebo na cestě ze hřbitova), vypuštění holubic.

Hrobka sestává spíše z nových architektonických prvků, nebo alespoň nové adaptace starších: Pozoruhodná je socha zesnulého v soudobém oblečení a realistickém postoji (v 19. století by se na hrobě objevila spíše socha plačky nebo anděla), podobně nový je sloupek a zobrazení na náhrobní fotografii. Zcela novodobým prvkem je množství a skladba darů na hrobě.

Poprvé jsem hrob fotografovala 10. ledna 2009, když byl ještě bez náhrobku, jen s fotografií pravděpodobně sejmutou z věnce, a květinové dary z pohřbu již byly odklizeny. Deska hrobu byla pokryta řadou darů, mezi nimiž převládaly figury andělů a ojediněle hračky. U paty náhrobku stál vánoční stromek, v levé části hrobu adventní věnec s fialovými svíčkami (liturgická barva adventu, smutku a postu), ve středu desky stál betlém. Po celém hrobě bylo mnoho vánočních ozdob (též figurky sněhuláků, sobů, atd.) a již zmíněných andílků. Na hradbě stála také miniaturní lourdská jeskyňka. (Vzhledem k sněhovému pokryvu se mi nepodařilo zdokumentovat vše.)

---

³³³ Média ovšem informovala především o populární hudbě, méně je známo, jaký byl výběr hudby církevní. Je známo, že Daniel Hůlka zpíval *Ave Maria* v latině a minimálně jednu další náboženskou píseň. Výběr populární hudby se nijak výrazně nelišil od té, která zaznívá na pohřbech obecně: Michal Tučný: *Tam u nebeských bran*, Michal David: *Pár přátel mít*, Karel Gott: *Bud' sbohem brácho* ; před kostelem hrála kapela lidové písně *Zelení hájové* a *Zasviť mi, slunko*. - <http://www.blesk.cz/clanek/zpravy-krimi/102020/rozloucení-s-v-kockou-pohreb-jaky-praha-jeste-nezazila.html> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

Celkový pohled na hrob (2009).³³⁴

Celkový pohled na hrob (leden 2012).³³⁵

---

³³⁴ Snímek: IMG_1371 ; Praha – Řepy, 10. 1. 2009.

³³⁵ Snímek: P1000055 ; Praha – Řepy, 27. 1. 2012.

Ukázky darů na hrobě (2009).³³⁶

Podruhé jsem hrob fotografovala, když na něm již byl náhrobek i socha. Kromě květinových darů zde byla řada devocionálií, opět mnoho figurek andílků a několik hraček.

---

³³⁶ Snímky: IMG_1374 a IMG_1380 ; Praha – Řepy, 10. 1. 2009.

Na náhrobku je veršovaný nápis:

*Svůj život jsem žil a žil jsem ho rád.
Drahým přátelům vše jsem chtěl dát.
Nechtěl jsem žádnému člověku ublížit,
když osud zavelel a já přestal žít.
Tři kulky z temnoty přestřihly nit.
Po schodech do nebes jsem musel jít
a projít branou tam, kde počal čas.*

*Vzpomeňte! Čekám a miluji vás
Váš Vašek³³⁷*

Náhrobní nápis s odrazem sochy.³³⁸

³³⁷ Zvýraznění původní.

³³⁸ Snímek: P1000056 ; Praha – Řepy, 27. 1. 2012.

Nápis je tedy fiktivní promluvou zesnulého, připomínající jeho život a dobré vlastnosti (měl život rád – nechtěl zemřít, nežil jen pro sebe, ale především pro druhé – přátele). Připomíná také okolnosti jeho smrti a to, že šlo o smrt nespravedlivou (*nikomu jsem nechtěl ublížit*), přicházející z temnoty – říše zla. Poslední řádky jsou věnovány eschatologickým nadějím: Zesnulý odchází do nebes (schody mohou být aluzí na Jákobův žebřík od něj odvozované stupně do nebe, známé z křesťanských metafor) a přichází až k nebeské bráně – tam, kde počal čas. – Věčnost jako počátek času, resp. čas vycházející z Věčnosti – Boha patří ke starobylým křesťanským myšlenkám o věčném a časné, času a časovosti. V samém závěru je pak výzva ke vzpomínce (i tento zemřelý má o vzpomínku zájem) s upozorněním, že zesnulý, podepisující se důvěrnou podobou jména, čeká i na své blízké – rodinu a přátele (opět se zde objevuje posmrtné shledání s blízkými).

Příbuzní jako by odpovídali svým *Vzpomínáme*, nacházejícím se u paty náhrobku, pod královskou korunou, kyticí růží (obé lept) a reliéfním bílým křížem. (Netradiční – z přísně křesťanského hlediska – možná je, že se kříž nachází až v dolní části náhrobku, zatímco portrét zesnulého je jednak výrazně větší, zadruhé nad náhrobním nápisem. Na jaunerských hrobech je však převaha portrétů běžná.)

Příklady darů na hrobě.³³⁹

Hrob Václava Kočky ml. má podobný aspekt jako další hroby slavných osobností: Je navštěvován i lidmi mimo sociální skupinu zesnulého. Proto ne všechny zachycené dary musí odpovídat rodinným zvyklostem. – Na druhou stranu, rodina hrob často navštěvuje (pravděpodobně každý týden), proto není pravděpodobné, že by zde delší dobu přetrval předmět, který by členové rodiny považovali za nevhodný. Hračky se objevily při prvním fotografování (krátce po pohřbu), při dalších návštěvách jsem na něm viděla především figurky andílků.

Zvláště mne zaujal jeden drobný artefakt, a sice žertovná figurka kočky držící srdce, umístěná u paty náhrobku (viz obr.).³⁴⁰ Zdá se, že aspekt humoru proniká i mezi ty, pro něž jsou pohřeb a hrob důležité a mají reprezentativní roli (což je u rodiny Kočkových nepochybné).

³³⁹ Snímky: P1060008, P1060011 ; P1060021 ; P1060012. Praha – Řepy, 9. 10. 2012.

³⁴⁰ Snímek: P1000060 ; Praha – Řepy, 27. 1. 2012 (Podruhé jsem figurku zaznamenala 9. 10. 2012).

Světští jsou tedy skupinou, pro kterou (nebo alespoň její část) mají pohřeb a hrob podobnou reprezentativní hodnotu, jako měly pro českou společnost 19. a první poloviny 20. století. Zdá se, že se do jejich piety nepromítl požadavek na „zvnitřnění“ vztahu k zesnulým ani podezíravost vůči otevřeně projevovanému truchlení.

Právě tradice velkých pohřbů je asi příčinou toho, že světští si umějí zařídit pohřeb, s nímž mohou být spokojeni. Obracejí se na osvědčenou instituci – římskokatolickou církev a vědí, co od ní mohou očekávat. Když někoho z rodiny zastihne smrt, neobracejí se bezradně na libovolnou pohřební službu a nerozmýšlejí, jaký typ pohřbu zvolit. Vyhnou se tak nepříjemným překvapením, na která si stěžují příslušníci většinové sekulární společnosti, jako trapně působící smuteční řečník, odbytý obřad apod. Možná je to i proto, že katoličtí kněží mají s tímto typem pohřbů zkušenosti a vědí, co se od nich očekává.

V české společnosti jsou tedy světští skupinou, která je ochotna investovat do pohřbu a hrobu, nemá zájem o pohřeb žehem a stále stojí o náboženské pohřby. Pro celkový obraz by bylo dobré vědět, v jaké míře nechávají příslušníci této skupiny sloužit zádušní mše, zda a jak často se za svoje zemřelé modlí. Z výše uvedených důvodů to však nebylo možné.

4. Mrtví v prostoru a čase

Představy o tom, zda lze či nelze pro mrtvé něco udělat, úzce souvisejí s umístěním zesnulého v prostoru a čase. Předpokládáme-li, že zesnulý se má znovu zrodit, předpokládáme u něj jiné potřeby než když se domníváme, že pobývá v nějakém typu blaženého zázemí.

Česká společnost se v tomto vyznačuje velkou pluralitou názorů, přičemž rozdíly se netýkají jen různých etnických skupin. Značně rozdílné názory na otázky posmrtné ne/existence můžeme sledovat především mezi lidmi, kteří se k žádnému náboženskému směru nehlásí.

Přestože tradiční křesťanské rozdělení zázemí na nebe, peklo a očistec, s limbem dětí (*limbus puerorum*) a *limbus patriarchů* má řadu variant, do nástupu sekularizace představovalo určitý rámec, v němž se pohybovala lidská představivost, naděje a obavy. Přestože lidové představy o bludných duších mohly hrát důležitou roli, tyto představy byly zarámovány oficiální věroukou.

Zdá se, že přinejmenším od příchodu křesťanství na české území vedle sebe neexistovalo tolik různých představ jako v současnosti.

Narátorka Irena L. spojuje představu hvězdy s křesťanským pojetím nebe:

„Jako rozhodně si ovšem myslím, že jestli by existovalo nebe, ne- anebo peklo, jako že na peklo někdo teda nevěřím, je zvláštní, že na nebe jo, a na peklo ne, tak... mám představu takovou, že sou v nebi, jo. Jo? A když jsem byla malá, tak mně někdo z rodiny, a to vůbec nevím kdo, řekl, že vždycky za každého, kdo umře, tak se udělá hvězda na nebi.“³⁴¹

Pokračuje:

„Jo. A že mě tím možná mamka uklidňovala, když jsem plakala, právě když umřela babička první, z Brodu, matka tatškova, tak že mě možná tím jako uklidňovala, říkala, že je teďka hvězda. Nebo tatška jestli mi to řekl? Fakt prostě mě to uniká, kdo mě to řekl, jo. Tak jsem si někdy vydedukovala, že možná ty hvězdy, nebo že z vrchu mě prostě vidí, jo, a že mě ochraňují.“

Tomu je blízká představa o přechodu zemřelých na jinou planetu či hvězdu se ostatně objevuje v okultní literatuře 19. století – a nejen v té. Vyskytuje se ku příkladu v díle Camilla Flammariona (1842-1925), astronoma a předchůdce sci-fi literatury, na přelomu století nejpřekládanějšího autora do

---

³⁴¹ Irena L.: 00:25:34

češtiny. V románu *Konec světa* (česky 1894) vyslechnou hlavní hrdinové, poslední lidé na Zemi, nadějně poselství náhle oživší mrtvé matky:

„Hle, tam budeme zítra,“ pravila mrtvá, „a tam se shledáme se vším bývalým lidstvem pozemským, zdokonaleným a přetvořeným. Jupiter ujal se dědictví po Zemi. Náš svět dokonal svoje dílo. Zde dole nebude již žádného nového pokolení. S Bohem!“³⁴²

Spiritisté umísťovali vyšší světy často na Mars, ale i na další známé či neznámé planety a hvězdy. O přání Oty Pavla dostat se po smrti na rybářskou planetu již byla řeč (viz *Hrob Oty Pavla*).

4.1 Účast mrtvých na ročním cyklu a oslavách živých

Z materiálu získaného terénním výzkumem i z odkazů na facebooku lze pozorovat výraznou změnu v pojmání času živých a času mrtvých.

Přinejmenším na počátku 20. století byly čas živých a čas mrtvých zřetelně odlišené a jejich průniky v podobě svátků byly ritualizovány tak, že průnik měl jasně vymezenou dobu a místo, během 20. století tato rozlišení postupně rozplývají a na počátku století 21. nacházíme čím dál víc situací, kdy mrtví jako by participovali na svátcích, či přímo ročním rytmu živých.

Nejzřetelnějším příkladem jsou posuny ve vánočních zvycích, ale může se to týkat i dalších svátků.

4.1.1 Vánoce

Vánoční doba, respektive doba zimního slunovratu, byla odedávna považována za období, v němž se aktivizují nejrůznější duchové, mezi nimi i duchové zemřelých. Ti pak mohou prospívat nebo škodit lidem a jejich konání, někdy také určovat průběh příštího roku. Toto vnímání dvanácti nejtemnějších dnů v roce je doloženo z různých míst Evropy. Napříč evropskými zeměmi je rovněž doložen zvyk sdílet rituálním způsobem štědrovečerní hostinu s mrtvými.

Jan z Holešova (1366-1436) se v Pojednání o Štědrém večeru zmiňuje o zvyku pojídat v předvečer svátku Narození Páně „velký bílý chleba“ a ponechávat jeho kusy po ukončení večere na stole a klást je na hroby.³⁴³

---

³⁴² Flammarion, Camille: *Konec světa*, J. Otto, Praha 1894. - s. 257.

³⁴³ Dle: Večerková, Eva – Frolcová, Věra. 2010. – A. Navrátilová uvádí, že tito duchové zemřelých předků byli někdy ztotožňovány se skřítky či hospodářičky (kteří ovšem mívali častěji podobu hada) a dodává: *Podle některých autorů představovali skřítkci duše nepokřtěných nemluvňátek, zemřelých při porodu.* (s. 320) – Podobné domněnky vyslovil též Jan Máchal v knize *Bájesloví slovanské* (část 1. *Duchové*, podkapitola 2. *Šetek, Skřítek, Hospodářiček* s. 56-67)

Obyčej dávat při štědrovečerní hostině na stůl o jednu jídelní soupravu navíc se zachoval až do dnešních dnů (ne vždy se na tento talíř dává jídlo).³⁴⁴ Langhammerová uvádí zvyk ve značně omezené míře: Pokud někdo z rodiny v daném roce zemřel, ponechal se talíř s polévkou na stole nedotčený pro něj.³⁴⁵

Tento typ participace zesnulých na svátečním jídle má však vymezené trvání: Začíná slavnostním usednutím ke stolu, případně obřadným pozváním, a končí v určitou dobu (s pozváním ke stromečku, o půlnoci, o prvním kohoutím zakokrhání, za úsvitu).

Ze současnosti však máme řadu příkladů, kdy participace mrtvých takto omezená není:

Z darů na hrobech je zřejmé, že mrtví jsou symbolicky zapojováni do vánoční nadílky (stromečky na hrobech, někdy i s dárky), případně i do adventního očekávání (adventní věnce na hrobech, někdy s postupným rozsvěcením svíček), eventuálně i do mikulášské nadílky (figurky Mikulášů a čertů³⁴⁶) a očekávání nového roku (přání P.F., novoroční podkovy, prasátka a komíníčci). Období mezi Dušičkami a Novým rokem je také obdobím s nejčastějším výskytem potravinových darů.

Není asi pochyb, že tyto jevy souvisejí s nárůstem významu Vánoc v euroamerickém světě. Vánoce se už v postkřesťanské společnosti neomezují jen na 2-3 dni samotných vánočních svátků (večer 24. – 26. prosince), ale stávají se různě intenzivním slavnostním obdobím, vrcholícím Štědrým večerem (24. prosince) a ukončeným většinou Novým rokem (1. ledna). Je zřejmé, že na tomto posunu má podíl ekonomická soutěž, která prostřednictvím reklamy navozuje vánoční (nikoli před-vánoční) atmosféru prakticky celý advent a někdy ještě dříve. Není však jediným činitelem. Vánoce se shodou různých okolností staly jediným svátkem, který slaví lidé různých vyznání stejně jako ateisté, zároveň i svátkem, který lze bez náboženského rozměru slavit velmi podobně na venkově i ve městě (což už nelze tvrdit o Velikonocích s jejich zemědělskými zvyky). Jako takové se staly pro většinu obyvatel euroamerického světa hlavním svátkem roku. Důležitým,

³⁴⁴ Zvyk mívá různé krajové konotace, někdy bývá kladen jen v případě, že by u stolu byl neblahý (podle oblasti lichý či sudý) počet stolovníků. Může však být určen i konkrétnímu zesnulému, který je zpřítomněn fotografií položenou na židli nebo talíř.

³⁴⁵ Langhammerová, Jiřina. 2008. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Petrklíč. Praha. - s.112.

³⁴⁶ V množství andílků na současných hrobech lze jen obtížně identifikovat, kteří patří k mikulášským a vánočním darům.

a oproti 19. století nesmírně zdůrazněným prvkem Vánoc je právě obdarovávání, nadílka (právě tento prvek jim dodává jejich konzumně-ekonomický význam, který posiluje jejich zdůrazňování).

Návštěvy hrobů s darem na Štědrý den jsou nicméně zaznamenány i z počátku 20. století:

V dívčím románku *Andělská srdce* se můžeme dočíst o dárku, který chudá, osiřelá dívka dostane od starší ženy pro svoji zemřelou matku: *Podávala mi velikou, pro poštu již připravenou škatuli, naplněnou překrásnou protěží: „Da schauen`s und haben`s Röserl, mein Christkindel für sie. Ich weiss, sie wollen der Frau Mutterl etwas geben; da wird sich vielleicht ihnen schicken. (...)“ (...)* Jak toužila jsem zaslati mamince ze svého vyhnanství vánoční pozdrav.³⁴⁷

Kamarádka jí pak líčí, jak „pozdrav“ předala: *O štědrý večer odpůldne byla jsem s Pavlem na hřbitově. Jak jsi sobě přála, část protěže zdobila náš stůl vánoční; z druhé polovice uvil bratr překrásnou kytici pro Tvou matičku, přidav růži a fialek.*³⁴⁸ – Autorka datuje příběh do let 1902-1903, kniha však vyšla až po r. 1914, pravděpodobněji však až po roce 1918.

4.1.2 Vánoční stromečky

Vánočním stromkům na hrobech věnovaly zmínku autorky knihy *Evropské Vánoce*. S odvoláním na rakouské a skandinávské badatele uvádějí, že tento zvyk se objevoval v jednotlivých případech v různých evropských zemích na sklonku 19. století a že nejstarší zprávy o jeho výskytu na území ČR spadají do druhé čtvrtiny 20. století.³⁴⁹

Díky souhře okolností se podařilo najít zmínky o několik málo let starší, pocházející z počátku 1. republiky. Všechny pocházejí z dětské literatury a nejde o skutečné zaznamenání zvyku, ale o fiktivní vylíčení mimořádného, nezvyklého pietního projevu. Ve dvou případech se děj odehrává o 10 a více let před vydáním textu:

V povídce *Splní Ježíšek?* (1924) o dívence Milče, jejíž tatínek padl počátkem 1. světové války, se motiv vánočního stromku na hrobě objevuje jako dětské přání:

³⁴⁷ Řeháková, Anna: *Andělská srdce*, Josef R. Vilímek, Praha (Nedatováno; po r. 1914). - s. 18.

³⁴⁸ Ibid. s. 35-36.

³⁴⁹ Večerková, Eva – Frolcová, Věra. 2010. - s. 276.

„Co myslíš, Baru, dá mi Ježíšek dva stromečky?“ zeptala se rozpačitě. „Chtěla bych jeden k nám do pokoje a jeden tatínkovi na hrobeček.“

Staré chůvě, jež mateřsky něžně k ní se skláněla, zjevil se v té chvíli před zaroseným okem hrob otce vojína v dáli, dětským vánočním stromkem ozdobený, jak dětská dušička si přála.³⁵⁰

V povídce *Muk* od R. Svobodové dostává stromeček na hrob chudé dítě, které muselo vyrábět a prodávat *„Řetězy na cizí stromečky!“³⁵¹*:

Malý Muk má na Olšanech svůj zelený hrobeček s nápisem. Hořívá na něm řada svíčiček a o vánocích tam mívá laciný stromeček plný papírových řetězů.³⁵²

Ve Vánoční pohádce, která vyšla roku 1923 v *Novinách sokolské mládeže* Vzkříšení přicházejí vyprávět různé vánoční stromky, kde byly rozsvíceny:

Předstoupil druhý stromeček, malý a něžný a celý byl zavinutý v šedé, těžké roušky:

„Já hořel dnes na malém růvku zemřelého děťátka,“ zvonil jeho slabý hlásek. „Smutná matička nesla mne tam o svatém večeru. Doprostřed hrobečku mne vsadila, rozžehla svíčičky a celá se schoulila u hlavy růvku. Oči byly žalem vyhaslé, klečela tiše a nehybně a jen mé svíčičky hořely v její bolest šedou a těžkou, jako ty roušky, jež mne pokrývají.“³⁵³

Zde se již neobjevuje jako extravagance, ale možnost, kde může stromek skončit.

Nejslavnějším vánočním stromkem na hrobě byl však v 1. polovině 20. století ten na hrobě T. G. Masaryka v Lánech, o němž informoval Karel Čapek:

PRESIDENT OSVOBODITEL MÁ VÁNOČNÍ STROMEK

Byl vztyčen této neděle a září stovkami svíček nad lánským hřbitovem; a jako každý řádný stromek vánoční, bude svítit až do Svatých tří králů. Vy všichni, kteří jste si s úctou myslívali na to, jak slaví vánoce náš drahý starý pán, můžete nyní pobýt s ním u jeho stromku v Lánech. Stačí zajet si tam, postát, povzpomínat a nechat tam malý dárek pro nejdražšího nebožtíka; ten dárek se rozdělí nejchudším dětem, těm dětem, o nichž T. G. M. kdysi řekl: „Vidím-li chudé

³⁵⁰ Povídka *Splní Ježíšek?* In: Tereza Mellanová: *Z království maličkových; Povídky naší milé mládeži*, A. Storch a syn, Praha 1924. (s. 91-94).

³⁵¹ R. Svobodová: *Muk* In: *Vzkříšení, Noviny sokolské mládeže*, Praha 15. prosince 1923.

³⁵² Ibid.

³⁵³ Toulcová-Mettlerová, Joža: *Vánoční pohádka*. In: *Vzkříšení, Noviny sokolské mládeže*, Praha 15. prosince 1923. - s.74.

*dítě, vidím v tom dítěti celé lidstvo.“ Vánoční strom presidenta Osvoboditele na Lánech je nejvzácnější ze všech stromků republiky, které dnes svítí po našich městech. Velcí i malí poutníci do Lán by si měli k své zbožné pouti vybrat právě tyto dny.*³⁵⁴

Vánoční strom byl již tehdy zapojovaný do nově vznikajícího „občanského náboženství“ coby „stromek republiky“.³⁵⁵ Krátce po úmrtí prezidenta Masaryka (14. 9. 1937) se stal prostředkem, jak překlenout první Vánoce bez „tatička“ Masaryka – a zároveň jak tyto Vánoce vlastně oslavit s ním: Návštěvníci mohou „pobýt s ním u jeho stromku“ (což se za prezidentova života nemohlo naprosté většině občanů podařit); hřbitov se do jisté míry z místa smutku stává domovem zesnulého a místem důvěrného setkání; zesnulému prezidentovi mohl každý přinést dárek (bylo by nesmírně zajímavé zjistit, o jaké dárky přesně šlo). Jelikož dárky měly být rozdány chudým dětem, jednalo se zároveň o charitativní počín ve jménu zesnulého. – A nakonec, je to příležitost, proč vykonat „zbožnou pout“ k prezidentovu hrobu právě v době adventu a vánočních svátků.

O stromcích na hrobech pro období 1948-1989 nemáme žádné informace.

M. Jandovská v publikaci Upravujeme hroby doporučuje následující vánoční výzdobu (a reflektuje přitom zvyk vánočních stromků): *„Na Vánoce můžeme na hrob ještě přidat speciální výzdobu – věnec z chvojí a dalšího materiálu, girlandu nebo suchou kytici či naaranžovaný koš. (...) Místně se na hrob dávají i malé vánoční stromečky. Při jejich úpravě je nezbytná střídmost a používáme především přírodní materiály. Se skleněnými či plastovými ozdobami si rád neobratně hraje vítr a nejhůře působí rozmočené papíry a stuhy, doplněné případně o rozpitý nápis.*“³⁵⁶

Pro Vánoce dále přináší návod na vánoční girlandu, kde uvádí: *„Do bohatší girlandy uměřeně přidáváme mezi větvičky i skupinky s oříšky nebo výraznými plody.*“³⁵⁷

³⁵⁴ Čapek, Karel: *PRESIDENT OSVOBODITEL MÁ VÁNOČNÍ STROMEK* – *Lidové noviny* 21. 12. 1937, In: *Čtení o T. G. Masarykovi*. Melantrich – Dilia, Praha 1969. (s.187).

³⁵⁵ První vánoční „Strom republiky“ byl vztyčen v Brně na náměstí Svobody 13. 12. 1924. – In: Večerková, Eva – Frolcová, Věra. 2010. - s. 264-265.

³⁵⁶ *Ibid.*: s.93.

³⁵⁷ *Ibid.* s.103.

4.1.3 Adventní věnce, betlémy a spol.

Při terénním výzkumu jsem zachytila na hrobech řadu adventních věnců. Na některých přitom nebyly svíčky vůbec zapáleny, jinde jich během adventu byl zapalován příslušný počet.

Na některých hrobech se adventní věnec, podobně jako tomu bývá u dalších sezónních darů, objevil ještě před adventem. Důvod je zřejmý: Tyto věnce se objevily, podobně jako stromečky ve výlohách obchodů, již s předstihem. Pozůstalí, kteří měli možná o smyslu adventního věnce jen malé znalosti, je zakoupili, protože se jim líbil. Dalším důvodem může být snaha dát sezónní dary na hrob předem, pokud pozůstalí vědí, že se v příslušném období na hrob nedostanou.

Nejsilnější se však zdá být ekonomický vliv: Prodejci sezónního zboží nabízejí tyto předměty dny a týdny před dobou jejich využití, aby co možná předstihli konkurenci. Někdy se tak vánoční zboží objevuje v obchodních řetězcích již počátkem října a velikonoční koncem ledna. Lidé se tomu při nákupu přizpůsobí – nakoupí do zásoby a pak také dříve umístí tyto předměty na hrob.

Vánoční stromek a rozměrný adventní věnec s výraznou středovou konstrukcí na hrobě jaunerské rodiny. 14. 1. byly svíčky dosud v celofánovém obalu.³⁵⁸

³⁵⁸Snímky: _DSC0491 (frontální pohled) a _DSC0492 (boční pohled) ; Praha – Olšany, 14. 1. 2012.

Kromě stromků a adventních věnců se na hrobech objevuje řada dalších darů, které mají charakter vánoční výzdoby: Jsou to betlémy, z nichž někdy bývají ponechávány jednotlivé figurky (nebo svatá rodina) po celý rok, snad jako devocionálie. Časté jsou také různé sváteční lampy, vánoční ozdoby, figurky Santa-Clausů a sobů, jmelí, zvonečky a další sváteční předměty, které si běžně koncem roku dávají jako drobné pozornosti živí. K tomu patří také novoroční pozornosti jako podkůvky, keramická prasátka, kominíčky a čtyřlístky.

Sváteční předměty nicméně často zůstávají na hrobech i po zbytek roku, a to nejen jako zapomenuté předměty na opomíjených hrobech, ale i jako předměty pravidelně očišťované a ponechávané záměrně. Důvodů pro to může být hodně a mohou být i zcela praktické jako nechuť dosud zachovalé věci vyhodit a zároveň staré tabu nenosit nic ze hřbitova domů. Nelze vyloučit, že se hřbitovy v dnešní přemíře vánočních darů stávají jakýmsi skladištěm těch odložených.

Jisté však je, že se na hrobech klasicky smuteční (věnce, hřbitovní světla) mísí se svátečními (vánoční svíčky a ozdoby; o velikonočních předmětech bude ještě řeč). Je také známé, že právě předvánoční a vánoční období jsou dobou největšího zájmu o náboženství: Většina občanů ČR navštíví kostel nejpravděpodobněji kolem Vánoc, ať již na půlnoční mši, koncert nebo na shlédnutí jesliček. Před tímto obdobím se nejvíce navštěvují hroby.

4.1.4 Velikonoce

M. Jandovská v publikaci *Upravujeme hroby* uvádí v oddíle věnovaném květinovým košům: „Na Velikonoce zase do koše umístíme narašené větvičky a můžeme přidat i drobná vajíčka.“³⁵⁹

*Velikonoční vajíčko zdobené nálepkou pravoslavného chrámu.*³⁶⁰

---

³⁵⁹ Jandovská: s. 102.

³⁶⁰ Snímek: IMG_2818 ; Praha – Olšany, 26. 4. 2011.

4.1.5 Dušičky a Halloween

V 19. a 20. století se Dušičky (2. listopad) staly celospolečenskou pietní událostí. Své zesnulé si tento den připomínají nejen katolíci, ale i evangelíci a bezvěrci. Navštěvování a zdobení hrobů v tento den se postupně stalo společenskou normou, takže i u sekulárních lidí přetrvává vnímání povinnosti hroby navštívit a zanechat na nich viditelné stopy péče (nejčastěji světla a květinové dary).

Ze strany pravověrných katolíků je však tato forma piety již dávno chápána jako nedostatečná, málo navázaná na původní smysl, jak o tom svědčí opakované výzvy k návratu k původnímu smyslu svátku v katolickém tisku. J. Bouzek³⁶¹ uvádí, že již koncem 19. století byl pokus zavést do římskokatolické liturgie celý měsíc listopad jako Měsíc dušiček. Uvádí, že: tato tradice byla zavedena poté, co protestantismus, revoluce, různé konfiskace (tak za Josefa II.) a kulturní boje zmenšily počet klášterů, sebraly nadační fondy, udusily víru v posmrtný život i lásku k trpícím duším;³⁶²

Tradice se nicméně neuchytila a katolíci i protestanti se scházejí na občanských, mezikonfesních hřbitovech při zapalování svíček a kladení věnců a květin. O tom, jak je dušičková tradice mezi protestanty zakořeněna svědčí i to, že dokonce kazatel Marek Zemánek se domnívá, že jde vlastně o zvyk evangelický:

“No. Jediné, co o tom vím, že evangelíci vlastně nedrželi Dušičky (...) Blbost. Nedrželi svátek Všech svatých jakožto katolický svátek, a možná proto je, já vlastně nevím, jak je to? Prvního listopadu je Všech svatých, které na Slovensku je myslím taky jako volný den, a druhého je uvedené jako významný den, Památka zesnulých, což my, mám takový pocit, že v dějinách to byl jako právě to protestantské opozitum proti tomu katolickému svátku.”³⁶³

Návštěvu hřbitova o Dušičkách popisuje takto:

“Tak zme na hřbitovy chodili, akorát že jako se držela taková spíš praktická věc, že se dycky říkalo: „No, na Dušičky tam bude hafo lidí,“ takže se to dycky

³⁶¹ Bouzek, Josef: *Na dušičky vzpomínejme: Utrpení duší v očistci a prostředky, jak je zmírniti*, Vincentinum, Praha 1947 (2. vydání). - s. 27-32.

³⁶² Ibid., s. 27.

³⁶³ Marek Zemánek, rozhovor 22. 3. 2013, 06:30.

*dělalo tak, že se na hřbitov šlo víkend před Dušičkami. Kdy jsme prostě tam v klidu jako to pozametali a tak.*³⁶⁴

V první polovině 20. století využívalo Dušičky také kremační hnutí, a to k pořádání různých osvětových přednášek a kampaním pro získávání nových členů.

Na Dušičky

přemýšlí každý o posledních lidských věcech.
*Kdo není sobec, sejme rodině aspoň břímě starostí
o svůj pohřeb.*

Zajistěte si pohřeb žehem, který je pietnější, nežli
tlení v zemi!

*Kremace není drahá pro toho, kdo věas se stane
členem spolku „Krematorium“.*

Neotálejte, neznáte dne ani hodiny!

Za členy spolku přijímá výbor osoby starší 15 let.
 Příspěvky řádných členů jsou ročně tyto:

ve věku	Kč	ve věku	Kč	ve věku	Kč
do 16 let	23—	do 31 let	33—	do 46 let	59—
„ 17 „	23-50	„ 32 „	34—	„ 47 „	61—
„ 18 „	24—	„ 33 „	35—	„ 48 „	63—
„ 19 „	24-50	„ 34 „	36—	„ 49 „	66—
„ 20 „	25—	„ 35 „	37—	„ 50 „	70—
„ 21 „	25-50	„ 36 „	39—	„ 51 „	75—
„ 22 „	26—	„ 37 „	41—	„ 52 „	80—
„ 23 „	26-50	„ 38 „	43—	„ 53 „	88—
„ 24 „	27—	„ 39 „	45—	„ 54 „	98—
„ 25 „	27-50	„ 40 „	47—	„ 55 „	110—
„ 26 „	28—	„ 41 „	49—	„ 56 „	124—
„ 27 „	29—	„ 42 „	51—	„ 57 „	140—
„ 28 „	30—	„ 43 „	53—	„ 58 „	158—
„ 29 „	31—	„ 44 „	55—	„ 59 „	178—
„ 30 „	32—	„ 45 „	57—	„ 60 „	200—

Osoby starší 60ti let přijímá výbor za členy zakládající.

Prospekty nezavazně a zdarma zasílá:
 Spolek „Krematorium“, Praha II.,
 Revoluční tř. č. 20a, Telefon 60518 a 60060.

Langhammerová uvádí: *Lidé se tohoto výročí chápou s hospodyňskou realitou jako při chystání návštěvy doma. Především jde o úklid, výzdobu, kdysi i hoštění.*³⁶⁵

V minulé generaci byly oblíbené celé koše s umělými chryzantémami. Celek se navrch pokryl ještě igelitem – protože „dušičkový čas“ přináší mlhy a déšť, a pracně připravená výzdoba hrobu musí chvíli vydržet.³⁶⁶

³⁶⁴ Marek Zemánek, rozhovor 22. 3. 2013, 14:01.

³⁶⁵ Langhammerová, Jiřina. 2008. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Petrklíč. Praha. - s. 92.

³⁶⁶ Langhammerová, Jiřina. 2004. *Lidové zvyky: Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha. - s. 230 - V oblasti Blatné bylo zajímavým zvykem, že právě tyto umělé pohřební květiny byly, když dosloužily a byly nejpozději na jaře vyhozené na hřbitovní smetiště,

Výzdoba z umělých chryzantém, typická pro 80. léta.³⁶⁷

Po roce 1989 se česká společnost začala seznamovat s anglosaským pojetím tohoto svátku jako veselého Halloweenu (All Hallow Even) s vydlabanými dýněmi, převlékáním za čarodějnice a strašidla. Dokladem zájmu o Halloween je Abeceda Dušiček a Halloweenu od autorky encyklopedií Vánoc a Velikonoc, Valburgy Vavřinové.³⁶⁸ Toto pojetí svátku je přijímáno rozporuplně, nicméně na hřbitovech se projevuje dosti zřetelně: Na hrobech lze najít vydlabané dýně i jejich keramická ztvárnění. Takovéto nálezy samozřejmě převažují ve velkých městech (Praha, Brno, Plzeň), na venkově (Orlovice, Kasejovice, ale ani Praha Sobín) jsem se s těmito vlivy zatím nesetkala. Příští léta ukáží, jaký bude další vývoj. Tendence k tomu, aby dušičková návštěva zesnulých měla veselý ráz, tady rozhodně je, jde jen o to, do jaké míry se uchytí.

Halloweenská dýně na rozptylové loučce olšanského hřbitova.³⁶⁹

---

pálené společně s košťaty při "Pálení čarodějnic" o Filipojakubské noci (ze 30. dubna na 1. května). S nahrazením textilně-plastovým květinami tento zvyk zanikl. (Zkušenost RJW)

³⁶⁷ Snímek: CIMG1215 ; Praha – Olšany, 23. 10. 2005.

³⁶⁸ Vavřinová, Valburga. 2011. *Abeceda Dušiček a Halloweenu*. Krásná paní. Praha.

³⁶⁹ P1060479 ; Praha – Olšany, 3. 11. 2012.

4.1.6 Narozeniny a jmeniny

Narozeniny a jmeniny jsou oslavy, vážící se k osobnosti člověka. Prvé oslavuje výročí jeho narození – příchodu na tento svět, druhé pak jeho osobní jméno. V římskokatolickém prostředí ještě v 1. polovině 20. století obě oslavy často splývaly, neboť řada dětí byla pojmenována podle světce, na jehož den se narodila. To ve zbožných rodinách mohlo mít též podobu zvláštní pobožnosti k světcovi jako osobnímu patronu. Příslušníci protestantských církví, které kult světců odmítají, jmeniny obvykle neslavili, což se týká i Židů.³⁷⁰ Slavení či neslavení „svátku“ může dodnes sloužit jako ukazatel původního náboženského zázemí jednotlivých rodin. Sekularizace kalendáře, která proběhla po roce 1948 nicméně vedla k narušení vazby na římskokatolické památky světců: V novém kalendáři již jména neodpovídají vždy připomínce daného patrona a datum se stává příležitostí ke gratulaci a malé oslavě. Vzhledem ke vlivům z anglosaského světa (v nichž se jako v protestantských zemích jmeniny neslaví) se svátek stále více odsouvá do pozadí za oblíbenější narozeniny. Když se na hrobech objeví připomínky narozenin či jmenin, znamená to upevnění vazby zesnulého k tomuto světu. Slaví-li totiž pozůstalí jeho narozeniny, znamená to, že stále odpočítávají výročí života, který už přestal ubíhat (alespoň na tomto světě).

Připomínky výročí narození se samozřejmě objevují po celé 20. století, ale teprve v nedávné době se začala na hrobech vyskytovat (byť sporadicky) narozeninová přání, nelišící se od těch pro živé. To se týká různých sociálních i etnických skupin a vyznání.

Dětské přání v angličtině a hebrejštině z Nového židovského hřbitova na Olšanech svědčí o tom, že nejde o české specifikum³⁷¹:

³⁷⁰ Někteří zbožní Židé slaví narozeniny nikoli podle občanského, ale dle židovského data. To může být jedním z ukazatelů míry zbožnosti dotyčné osoby. V ČR jsem nicméně s tímto zvykem nesetkala.

³⁷¹ Nápis: *Jom-huledet sameach saba* („Pěkné narozeniny dědečku“). Na zadní stránce byla kresba obyčejnou tužkou s nápisem *HAPPY BIRTHDAY*. Snímek: P1020140 ; Praha – Nový židovský hřbitov, 17. 4. 2012.

5. Návštěva hřbitova

Během terénního výzkumu jsem mohla pozorovat návštěvy hrobů různého typu, ve městech i na venkově a příslušníků různých vyznání.

Rituál návštěvy hřbitova vypadá v naprosté většině následovně:

Pozůstalý přijde ke hrobu, někdy jej očistí, pak na něj položí dar (v naprosté většině svíčku anebo květinu, věnec), pak nějakou dobu postojí. Pak odejde.

Pokud je návštěvníků víc, obvykle se spolu radí nad úpravou hrobu, tu společnými silami provedou, pak postojí společně, někdy přitom polohlasem rozmlouvají, a pak společně odejdou.

V několika případech jsem viděla lidi rozmlouvat s mrtvými nebo se modlit, ale kromě jednoho jediného případu (starší pán, praktikující katolík, student teologie) jsem neviděla nikoho provést rituální úkony, které známe ze starší literatury: Pokřičovat se, požehnat křížem hrob.

Paní Kacelle, neteř zesnulého faráře v Orlovicích (praktikující katolička), pronesla při odchodu ze hřbitova polohlasem: „*Tak tady odpočívajte v pokoji*“ a udělala rukou ve vzduchu kříž.

Většina modlících měla ruce sepjaté v povislé poloze, takže spočívaly na dolní části břicha, jako by je měli svěšené jen tak. Nikdo nedržel sepnuté ruce na úrovni hrudi. – Vypadalo to, jako by se snažili svoji modlitbu učinit co možná nenápadnou.

Klekání u hrobů v modlitbě, jaké známe z meziválečných vyobrazení návštěv hrobů, jsem neviděla nikde.

Asi ve třech případech jsem viděla pozůstalé pohladit kamennou obrubu hrobu nebo náhrobek.

Židovské modlíci se jsem na hrobech vyjma pohřbů a pietních setkání viděla jen na hrobě rabína Löwa na Starém hřbitově v Praze a jednalo se o zahraniční poutníky.

Muslimského modlíciho jsem viděla jednou, modlil se vestoje s dlaněmi obrácenými vzhůru.

Neměla jsem možnost vidět návštěvu hrobů arménských ani gruzínských pravoslavných křesťanů. U dalších pravoslavných vypadala víceméně stejně jako u návštěvníků jiných hrobů, jen (na pravoslavném pohřebišti v Praze) spojili návštěvu hrobu s návštěvou kostela, kde koupili na hrob obětní svíčku. (Obětní svíčky v pravoslavném kostele ostatně kupují pro své hroby i někteří lidé jiných vyznání, kteří mají hroby v blízkosti tohoto kostela.)

K návštěvě hrobu během Dušiček patří pro řadu lidí navíc procházka po hřbitově a zapálení světla u hymničního kříže, který je vnímán jako místo, kde se zapalují světla „za všechny“. Podobně bývají vnímány i rozptylové a vsypové loučky.

Někteří při procházce rozsvěcují svíčku také u hrobů slavných osobností (v Plzni je to hrob J. Skupy, zvaný „u Hurvínka“, na pražských Olšanech hrob Voskovce a Wericha, v Praze-Strašnicích nově hrob Václava Havla).

Někteří lidé konají takovouto větší návštěvu hrobu a hřbitova o Štědrém dnu nebo na Nový rok.

Více lidí vypovídalo o tom, že si se svými zesnulými přicházejí na hrob popovídat. To odpovídá lokalizaci zemřelého na hřbitov, zároveň to však nebrání tomu, aby zesnulý byl vnímán i jinde.

Narátkorka Irena L. o hřbitově říká:

„(...) tam vlastně jak mluvíš s mrtvejma, tak člověk má tak jako pocit, že na tom hřbitově je takový nějaký větší spojení jak normálně.“³⁷²

To, že si živí přicházejí se svými zesnulými „popovídat“ není novodobý jev: V židovském prostředí ho dokládá, s jistou dávkou ironie, Vojtěch Rakous: *Dědeček už se strojí na cestu a jen mlčky vrtěl hlavou. Babička dědečkovi rozuměla. To on, když šel na hřbitov, taky vždycky musil jít sám. Říkával, že se svými nebožtíky si nejlíp pohovoří, když nikdo při tom není (...)³⁷³*

---

³⁷² Irena Lánská.: 3. minuta.

³⁷³ Rakous, Vojtěch: *Zázrak z cyklu Dědeček a babička* In: *Vojkovičtí a přespolní II.*, Obelisk Praha 1926 - s.52.

5 Nálezy na hrobech a pietních místech jako výpověď o religiozitě?

Jak bylo naznačeno v předchozích kapitolách, na současných hřbitovech lze najít skutečně nejrůznější dary: kamínky, mušle, dopisy, hračky, mince, samolepky, figurky nejrůznějších velikostí, materiálů a barev. Občas se najdou i potraviny, alkohol a cigarety (a to zdaleka nejen na romských a pravoslavných hrobech, kde by se vzhledem k tradicím daly předpokládat!). Týká se to hrobů lidí různých vyznání včetně těch, která ve své normativní podobě přinášení darů na hroby odmítají (židovství, islám). Většina jich ale pochází z hrobů, jež badatelé neposkytují jednoznačnou výpověď o (ne)náboženském zázemí toho, kdo je v něm uložen ani těch, kdo o hrob pečují. Vzhledem k velkému procentu lidí neidentifikujících se s žádnou náboženskou institucí ani se nehlásících k žádnému náboženskému směru lze předpokládat, že velké množství darů pokládají na hroby lidé, kteří při posledním sčítání lidu uvedli „bez vyznání“ nebo ji vůbec nevyplnili.

Tyto nálezy jsou o to zajímavější, že ČR je zemí s vysokým procentem lidí pohřbených bez obřadu i velkým množstvím nevyzvednutých (na náklady státu zpopelněných) ostatků. (Viz kapitola *Nezájem o pohřby*)

Nejedná se však o českou specialitu, v rámci Evropy existují důležité paralely:

Viera Feglová při svých pozorováních na bratislavském hřbitově v Slávičom údolí zaznamenala nejprve roku 2005 ženu, která nechala zesnulému muži do hrobu přidat zimní oblečení (což si vyžádalo odbornou manipulaci s kamennou deskou). Dále uvádí, že zaznamenala na některých hrobech cigarety, talířek se závinem, během velikonočních svátků misku s ovocem, předměty s velikonoční tematikou, kolem Vánoc stromečky, na nichž byly zavěšeny balené sladkosti.³⁷⁴ Zaznamenala rovněž případ muže, který zesnulé manželce nosil každý týden na hrob dopis.³⁷⁵ Kladla si přitom otázky, které jsem si přibližně v té době začala klást v Praze, totiž co to vypovídá o vztahu živých k mrtvým. Informátoři, s nimiž se Feglová setkala, se shodovali v domněnce (představě, víře), že mrtví vědí, co jim píší, dávají, atd. a že jsou tím potěšeni.

---

³⁷⁴ Feglová, Věra. 2007. *Je dar mrtvým, darom?* In: Tarcalová, Ludmila (ed.). *Dary a obdarování*. Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti. - s. 93.

³⁷⁵ Ibid., s. 94.

D. Šonský ve své publikaci *Úprava hrobů* (2002) uvádí příklad dětského hrobu s hračkami a snad i dětskými výtvy (Německo 1999), s komentářem: „*Ukázka netradiční úpravy dětského hrobu ze zahraničí. Úprava má spíše charakter příležitostné výzdoby. Tento typ úprav je v západních evropských zemích značně rozšířený.*“³⁷⁶

Obecně se zdá, že tento trend k přišel do ČR ze západních zemí, kde je však také považován za nový. Kupříkladu autor fotografie hrobu L. Wittgensteina na londýnském hřbitově, Andrew Dunn, uvádí:

*Hrob je obvykle pokrytý velikým jehličím z borovic nad ním. Proudí k němu malé, ale stále množství návštěvníků, jak naznačuje čerstvý karafiát, který tam kdosi zanechal. Nevím, co znamená miniaturní žebřík, ale je tam už několik let. Pravděpodobně patří k současnému trendu nechávat na hrobech drobné předměty, stejně jako mince a votivní svíčky.*³⁷⁷

Fotografie: Andrew Dunn 2004

- A v témže článku cituje dopis týkající se proměn funerálních zvyklostí ve Velké Británii, nazvaný „Čím dál podivnější“ (Curiouser and Curiouser), adresovaný editoru deníku *The Times* Nicku Inghamovi 3. 9. 2001:

Dnes bylo na hrobě Ludwiga Wittgensteina, nacházejícím se na farním hřbitově Ascention Burial Ground v Cambridgi 18 jednopencových mincí.

³⁷⁶ Šonský, Drahoslav: *Úprava hrobů*, Grada Publishing, Praha 2002. - obr. 64, s. 36.

³⁷⁷ The grave is usually lightly covered with large pine needles from the overlooking trees. It has a small but steady stream of visitors, as implied by the fresh carnation somebody has left. I don't know the significance of the miniature ladder, but it has been there for a few years. **It is probably part of a recent trend to leave small items at the grave, as are the scattering of pennies and the votive candles.** Andrew Dunn, 19. 12. 2003.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wittgenstein_Gravestone.jpg (Naposledy navštíveno 15. 3. 2014) – Zvýrazněno RJW.

Původně – vlastně před několika dny – tam byly pohozené čtyři; a pak jich bylo pět, na hromádce po straně. Dnes ráno jich bylo patnáct srovnaných do linky podtrhující jeho jméno. Během minulých let byla na hrobě řada drobných předmětů, včetně citrónu, koláče s vepřovým masem, cupcakeu a buddhistického modlicího mlýnku. Je to mimořádně zajímavé.³⁷⁸

Dunn se domnívá, že konkrétně žebřík je narážkou na Wittgensteinův výrok v 6.54 Logicko-filosofickém traktátu: *Moje věty objasňují tím, že je ten, kdo mi rozumí, rozpozná nakonec jako nesmyslné, vystoupí-li – po nich – nad ně. (Musí takřkajíc odhodit žebřík poté, co po něm vystoupil nahoru.)*

Musí tyto věty překonat, pak bude svět vidět správně.³⁷⁹

Tato domněnka je velmi pravděpodobná, třebaže stoprocentní jistotu mít nemůžeme. Dokládá to však, že i v anglosaském světě, kde byl zvyk projevovat vztah k zesnulému drobnými předměty zaznamenán nejdříve³⁸⁰, je tento zvyk vnímán nejen jako nový, ale také jako těžko stopovatelný a čitelný.

Přítomnost takových artefaktů je hodna pozornosti z více důvodů: Především znamená nápadnou proměnu, k níž muselo dojít během krátké doby, protože ještě v první polovině devadesátých let bylo obvyklé pokládat na hroby jen květiny a svíčky. Taková náhlá změna naznačuje na širší proměny v oblasti vztahování k zemřelým i posun v oblasti funerální estetiky.

Výběr darů na hřbitovech navíc nápadně připomíná skladbu darů kladených k pomníčkům na místech dopravních nehod. Touto problematikou se zabývala studie Nešporové v Sociologickém časopise 1/2008³⁸¹, vycházející z terénního výzkumu pomníčků u silnic v letech 2005-2007. Nešporová zaznamenává přítomnost darů jako jsou ... plastické či plyšové hračky, keramické figurky, případně části oblečení. Vyskytly se i předměty svědčící o

---

³⁷⁸ Curiouser and curiouser - A letter to the editor from Nick Ingham In: The Times, 3rd September, 2001, page 15. Today there were 18 1p coins on the grave of Ludwig Wittgenstein at the Parish of the Ascension Burial Ground in Cambridge. Originally - some days ago - there were four, spread about; and then five in a little pile to one side. This morning there were 15 neatly underlining his name. Now there are three more, still neatly lined up. Over the years numerous small objects have been placed on the grave including a lemon, a pork pie, a Mr Kipling cupcake and a Buddhist prayer wheel. It is all very intriguing.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wittgenstein_Gravestone.jpg (Naposledy navštíveno 15. 3. 2014)

³⁷⁹ Wittgenstein, Ludwig. 2008. *Tractatus logico-philosophicus*. Oikoymenh. Praha.

³⁸⁰ Doss, Erika. 2008. *The Emotional Life of Contemporary Memorials; Towards a Theory of Temporary Memorials*. Amsterdam University Press. Amsterdam – New York.

³⁸¹ Nešporová, Olga. 2008. *Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětí dopravních nehod* In: *Sociologický časopis / Sociological Review*, 2008, Vol 44, No 1. Sociologický ústav AV ČR. Praha.

osobních zájmech mrtvých – hokejka, kopačka, kytara, CD. Výjimečně se u pomníčků nacházely i cigarety nebo kondomy, zamýšlené patrně jako dar mrtvým.³⁸²

Pokud ale máme seriózně uvažovat o proměně, je třeba se nejdříve podívat, co se změnilo a oproti čemu. Tedy pokud nám uvedené dary na hrobech připadají něčím mimořádné, jaké máme sklon považovat za „běžné“? A proč? Jsou-li „normálními“ dary světla, květiny a věnce, je třeba prozkoumat, jak je jejich užívání staré. Kořeny tohoto posunu můžeme hledat v několika zdrojích: Především je to rozpad konvence, zřetelně určující, co je vhodné na hrob položit a co nikoli. S tím souvisí i větší oceňování individuálního přístupu a originality. Rozpad konvence je však vzájemně provázán i s postupující sekularizací, protože konvence v této oblasti byla zřetelně navázána na převažující náboženství (tedy křesťanství v evropských podobách).

Příznivci sekulárního pohřbu však byli většinou rovněž zastánci skromnosti v péči o mrtvé. Někteří i světla a květiny považovali za náboženský relikv, který s postupujícím pokrokem a racionalizací vymizí. Ve svém negativním vztahu k milodarům a pohřební výbavě tak následovali v západním světě již vžitou nelibost vůči obdarovávání mrtvých, nesenou křesťanstvím (které při svém šíření Evropou s těmito zvyklostmi těžce bojovalo a hledalo kompromisy). V devadesátých letech se společně se svobodou náboženského projevu otevřel prostor pro otázky kolem posledních věcí člověka, o nichž se začalo mluvit veřejně, začaly na tato témata vycházet knihy a věnují se mu i média. Zároveň se uvolnily možnosti cestování a poznávání jiných kultur a společnost se otevřela přijímání dosud cizích zvyklostí. Zájem o religiozitu, a zároveň odmítavé postoje vůči institucionalizovanému náboženství u mnoha lidí vyústil v hledání vlastního způsobu truchlení a vlastní podoby, jak vyjádřit vztah k zesnulému.

Z této doby pochází také nejstarší případ ponechávání „neobvyklých“ darů na hrobech, který se zároveň pojí s dětskou tvořivostí.

Dárky babičce od vnoučat – 1993-94

Vyprávění paní Ireny Lánské je nejstarším zaznamenaným případem "nových" dáreků na hrobě. Na rozdíl od řady dalších, s nimiž se v práci dále setkáme, se týká běžného hrobu staršího člověka (tedy nikoli hrobu dítěte, mladého člověka, slavné

---

³⁸² Ibid., s.147.

osobnosti či člověka zemřelého nečekaně, na jakých se s takovými dárky setkáváme častěji). Důvodem k pokládání těchto darů byl osobní příběh, který pro návštěvníka hřbitova zůstává skrytý:

"Já totiž, když jsem čekala dceru, dcera je starší, takže svoje první dítě, tak... moje babička umřela. A než umřela, tak právě, protože je hodně dlouho byla nemocná vážně, tak... se bála, že se nedočká pravnoučete, a já jsem jí říkala: „Ne, babi. Uvidíš, že se dočkáš a nech toho,“ no, a nedočkala. Bohužel, jo. Takže... vlastně poslední jsem ji viděla z rodiny já a... .. a-a... tam jsem jí slíbila, když ona říkala „slib mi, Ivanko, že když-když se narodí, miminko, že mně ho jako dáš pochovat. No, takže vlastně moje poslední slova byly „No jasný, babi, že ti dám pochovat miminko, uvidíš, dočkáš se.“ No a potom babička umřela, že. Takže jsem to hodně špatně nesla a... vlastně když jsem chodila i na hřbitov, tak jsem třeba tu Adélku tam šla jako ukázat, tam vlastně jak mluvíš s mrtvejma, tak člověk má tak jako pocit, že na tom hřbitově je takový nějaký větší spojení jak normálně, no a tak jsem třeba jí ukazovala i Adélku, potom i když jsem měla druhý dítě tak i... Honzíka, no a vlastně když moje děti začaly vyrábět takový různý jak se vyrábí, ty dětský věci, předměty z hlíny, že, a z plastelíny a tak, tak jsme to tam začali nosit."³⁸³ Irena dávala na hrob také fotografie:

„No. A tak jsem třeba fakt tam i do igelitu zavařila fotku děcek a mou a toto jsem vlastně dycky takle dělala, no. Vlastně už spoustu let. A teď jsem tam byla vlastně už víceméně už tak jako na hřbitov nechodim, protože věřim tomu, že ... stačí na toho člověka spíš myslet.“³⁸⁴

Irenina babička zemřela v roce 1990, takže fotografie dítěte se na hrobě mohla objevit v témže roce, nanejvýš o rok později. Dětské výtvary z hlíny a plastelíny mohly přijít asi za 3-4 roky, takže datace dětských výtvarů se posouvá nejdříve do let 1993-94.

Nošení takových předmětů nebylo samozřejmé, vyžadovalo vyjednávání:
„No a hlavně, co mě zaujalo, co jsem spíš dostala takovou odvahu, v tom asi bylo něco, nosit na ten hřbitov, protože to bylo takový jako nekonvekč-nekonvenční v té době, když já jsem začala, tak opravdu na to lidi koukali skrz prsty, jo. Jako že su taková jako šáhlá. (SMÍCH) Nebo i mamka říkala: „Prosím tě, a to tam budeme mít na tom hrobě?“ Jo, ale tak babička bude mít radost ale- ale fakt vim, že třeba i bráchové jí volali, jo, že říkali: „Prosím tě, co to tam je?“ jo. A že na to tak lidi nebyli zvyklí, jako spíš... se strašně jako divili nebo ... brali to jako

³⁸³ Vyprávění Irena Lánská, 00:50.

³⁸⁴ Irena Lánská, 04:03.

*fakt zvláštní věc. A... a teď jsem si všimla, že už třeba na tom hřbitově, právě jsem tam vezla maminku, protože špatně chodí, tak chtěla na Velikonoce tam babičce ... nazdobit hrob, a-a- všimli jsme si, že opravdu to dělá už dost lidí, jo.*³⁸⁵

Současný vzhled hrobu; dětská keramika přetrvala řadu let. (Foto Irena Lánská 2014)

Paní Irena tedy možná na místním hřbitově zavedla nový zvyk, přinejmenším mohla být jedním ze vzorů. Uvádí, že tento zvyk se netýká jen nových hrobů ale rozšiřuje se i na staré:

*„Dokonce jsme viděly na jednom hrobě, tam bylo teda pohřbený dítě, ale už-už dítě, který by dneska bylo ... padesátiletý, ale že asi furt někdo ... a měl tam autíčka, jo. Že prostě ta rodina asi jeho žije a prostě to tam nosí, měl tam autíčko. Jako angličáka, jo.*³⁸⁶

Je pravděpodobné, že vliv na proměnu zvyků měla i média. O zvyku dávat na hroby a pietní místa i jiné předměty než květiny a svíčky se česká veřejnost dověděla nejpozději roku 1997, když Česká televize v reportážích o reakcích na smrt princezny Diany z Walesu informovala o tom, že někteří truchlíci přinášejí plyšové hračky.

³⁸⁵ Irena Lánská, 7. minuta

³⁸⁶ Irena Lánská, 7. minuta.

Při proměnách péče o mrtvé jsou nepochybně ve hře i ekonomické důvody: Květiny jsou oproti dřívějším dobám dražší a brzy uvadnou. Udržovat výzdobu na hrobě pouze z čerstvých květin by bylo finančně i časově náročné. Naproti tomu figurky, umělé květiny apod. vydrží při podobné peněžní investici dlouho v dobrém stavu a nevyžadují časté a pravidelné návštěvy. Zatímco plyšová hračka byla dřív poměrně drahým dárkem, dnes ji lze pořídit za cenu levnější než by stála kytice či věnec.

Ekonomické vlivy také stojí za tím, že řada květinářství rozšířila svoji nabídku o nejrůznější dárkové předměty, z nichž řadu můžeme najít právě na hrobech: drobné dárky ze skla, dřeva a keramiky, které někdy lze použít jako zpestření květinové vazby, bytové doplňky, malé leštěné polodrahokamy a nezděná i žertovné předměty. To se týká i květinářství, nacházejících se v blízkosti hřbitovů (jako krámků v blízkosti hlavního vchodu na Olšanské hřbitovy nebo na motolský hřbitov v Praze, naproti ústřednímu hřbitovu v Plzni a poblíž ústředního hřbitova v Olomouci). – A na druhé straně, řada nově vznikajících supermarketů nabízí před Dušičkami smuteční zboží právě vedle nabídky jiných dekorativních předmětů. Smuteční zboží nabízejí také hobby markety, a to většinou opět vedle regálů s dekorativním zbožím.

To, že se smuteční zboží ocitá v obchodech vedle předmětů určených k jiným účelům, může být motivací pro některé jednotlivé zákazníky, není to však vysvětlení této vlny jako celku. Výběr předmětů kladených na hroby dalece překračuje uvedené typy zboží.

Co to znamená? Znamenat to může hodně, a to nejen pro religionistiku, ale i pro další obory, které interpretují chování k mrtvým. Ty společně předpokládají pro jakoukoli kulturu, z níž máme doklady o pohřbívání, zároveň nějakou představu zásvětlí. Totéž bychom předpokládali i v případech jednotlivých hrobů, pokud bychom viděli pouze jejich snímky či archeologické pozůstatky. Ve figurkách bychom mohli vidět například služebníky či ochranná božstva, naskládané kaštiny by mohly vést k hypotéze o posvátnosti jírovce ma'alu v Čechách 21. století. Tím se poněkud relativizují tvrzení o náboženském jednání neliterárních kultur a možná i o počátcích náboženství, založených na právě takto interpretovaných nálezech.

Situace je však taková, že mnoho lidí, kteří o své mrtvé takto pečují, spíše potřebuje vyjádřit svůj vztah k zemřelému, najít útěchu ve svém smutku a alespoň tímto symbolickým obdarováním prodloužit vzájemný kontakt. O tom, zda mrtvý o jejich chování může vědět a pociťovat z něho radost, však mívají představy spíše mlhavé. Převládá nejistota, většina pozůstalých

používá slova „nevím, jestli je něco po smrti, ale kdyby to viděl/a, tak by měl/a radost“, nebo „někdy si říkám, že se tam odněkud na nás dívá“. – Jak se tedy můžeme domnívat, že v případě dřívějších kultur panovala mezi pozůstalými jednoznačná představa o tom, co se s mrtvým po smrti děje a skálopevná víra v posmrtný život?

Ze srovnání současných hrobů s archeologickými nálezy však zřetelně vyplývá, že dřívější i současní lidé při své péči o hroby jednají podle stejného vzorce: hrob jako místo kontaktu s mrtvým a potřeba dávat do blízkosti mrtvoly (ať již při pohřbu či pozdějších návštěvách) esteticky anebo prakticky hodnotné předměty. Tento vzorec podle všeho může, ale nemusí mít další náboženské souvislosti (představa zásvětí či posmrtného života, obřady...).

Než se zaměříme na bližší zkoumání těchto „podivných“ předmětů, bude napřed užitečné upřesnit, čím jsou „podivné“, tedy jakým zvyklostem se vymykají, tedy v porovnání s čím vzniká jejich „podivnost“.

5.1 Svíčky, květiny a věnce - jejich „dějiny“

Obecný úzus – tedy popisování a zobrazování „typického“ hrobu v různých kontextech, v četně religionistické literatury, ještě donedávna uvádělo jako „typické“ tři druhy věcí, které „se dávají“ na hroby: svíčky, květiny a věnce. V textech, psaných k poučení čtenářů bývá navíc uvedeno, že Židé dávají na hroby kamínky.

Je ale nelehké určit, odkud se tyto zvyky vzaly a jaké smysly jim byly v kterém období přisuzovány.

Nejlépe stopovatelným okruhem jsou svíčky (a lampičky, světla obecně).

5.2 Světla

Světlo znamenalo až do konce 19. století a v chudých domácnostech i v prvních desetiletích století 20. výraznou položku v hospodaření. Bylo drahé. – Zvláště drahé pak byly svíce (častěji lojové než voskové), představující luxusní a sváteční druh osvětlení.

Svíčky jako tukové válce s knotem uprostřed byly patrně vynalezeny v Číně, kde se objevují ve 2. století př. o. l. v Evropě se uchytily někdy kolem roku 400 o. l., ovšem jako mimořádná věc k mimořádným příležitostem. Ještě řadu staletí měly svícení v naprosté většině zajišťovat olejové či tukové kahany a louče. – Nejstarší nález svíček z Zaalpí pochází právě z pohřebního kontextu: Jde o 3 svíčky, nalezené na francko-alemaňském pohřebišti ze 6.-7. století,

nacházejícím se u obce Oberflacht ve Wüttembersku. Jedná se o hroby s bohatou pohřební výbavou (spodní voda pomohla uchovat značné množství textilií i dřevěných milodarů včetně nábytku). – Ti, kdo byli na tomto pohřebišti uloženi, patřili tedy způsobem života a myšlení ještě do předkřesťanského světa. Zda a jakou roli hrály nalezené svíčky při pohřebním obřadu nelze z nálezu určit. Stejně tak nemůžeme z nálezu dedukovat, jestli byly v této době svíčky známé už v českých zemích.

V křesťanském středověku, kdy kostely a hřbitovy tvořily obvykle jeden posvátný celek, byly osvětlovány stále ještě spíš kostely nežli hroby (a to více kahánky než svíčkami). – Jako obětní svíčky, prodávané a rozsvěcované v kostelích před obrazy světců do josefínských reforem, které tomu učinily přítrž, musíme předpokládat svíčky malé a tenké, připomínající ty, které bývají dosud prodávány téměř ve všech pravoslavných kostelích.

Pavel B. Kůrka v práci věnované samosprávě farnosti v utrakvismu – 16. století – podrobně dokládá, jakou roli hrály právě svíčky v zádušním hospodaření. Výslovně uvádí, že „Svíčky byly v majetku záduší či cechů, na jednotlivé pohřby se půjčovaly, přičemž se mělo zaplatit, co uhořelo.“³⁸⁷ Kůrka zároveň uvádí, že vosk shromažďovaly cechy jako zápisné od nových členů nebo jako pokuty. Cechy mívaly též vlastní svícny, užívané k pohřbům svých členů.³⁸⁸ Množství spotřebovaného vosku pak bylo jedním z faktorů, určujících cenu pohřbu. Cenu vosku dokládá i další nařízení, zmiňované u Kůrky, pocházející z farnosti u sv. Mikuláše v Praze, že kostelníci (úřední správci kostela) mají zajistit, aby svíce přinesené pozůstalými byly celé spáleny u mrtvého a teprve svíčky zhotovené ze zbytků mohou být využity i při jiných (patrně chudších) pohřbech.³⁸⁹ – Vosk byl tedy drahý a nejen rozžatá svíce, ale i oharek a přetavený vosk mohly pokoušet něčí nenechavost, což se mohlo týkat i zádušních úředníků samotných.

Svíčky nápadně zlevnily na konci 18. století, díky nástupu ztužování řepkového oleje. Součástí běžné spotřeby se pak staly po vynálezu parafínu (1830).

Svíčky tak přešly do současné piety jako základní, ba nejzákladnější dar na hrob. Byly zdomácnělé i tam, kde se květiny běžně nepoužíval – v židovském prostředí jako *ner nešama*, ve venkovském prostředí, které si na květiny dlouho příliš nepotrpělo atd. Ostatně, tam kde v zimě nebyly dostupné

---

³⁸⁷ Kůrka, Pavel B. 2010 - s. 149 (Kůrka cituje *Artikulové* 10).

³⁸⁸ *Ibid.*, s.155.

³⁸⁹ *Ibid.*, (dle: J. Teige: *Základy II.*).

květiny, a to se ještě v polovině 20. století týkalo většiny obyvatelstva, byly svíčky ale dostupné vždy, třebaže v chudých rodinách jen malé a nekvalitní.

Nejpozději v 70. letech přišly standardizované „kalíšky“, 24 ti hodinové a tří denní červené svíčky chráněné kovovým víčkem proti zhasnutí jsou záležitostí až přelomu 80. a 90. let. Koncem 20. století pak přichází velký výběr hřbitovních svíček různých velikostí a tvarů.

Zajímavým jevem, s nímž jsem se mnohokrát setkala, je ponechávání nezapálené dekorativní svíčky, někdy ještě zabalené, pro ozdobu a pálit standardizované kalíšky. Takováto nezapálená svíčka zůstává na hrobě třeba i několik let, zatímco kalíšky jsou obměňovány a vypalovány pravidelně.

5.3 Květiny:

Přehled zvyků spojených s květinami bude dlouhý a obsírný proto, že v tomto tématu se setkáváme s řadou zjednodušujících tvrzení či přímo omylů. Nejobvyklejším je tvrzení, že květiny k pohřbům a hrobům patří „odnepaměti“, až by se zdálo, že jde o zvyk starý jako lidstvo samo.

Většina takových publikací a článků se přitom odvolává na květinové límce³⁹⁰ a věneček³⁹¹ na čele vnější rakve faraóna Tutanchamona, antické zvyky zdobit hroby (a další posvátná místa) rostlinnými věnci. Za nejstarší nález tohoto druhu bývá nově považován cca 13 tisíc let starý natufijský hrob z území dnešního Izraele.³⁹² „Květinový pohřeb neandrtálce“ – tzn. Shanidar III. - v jeskyni hory Bradost na západě Iráku, starý asi 35 tisíc let, který byl donedávna považován za nejstarší doklad květin při pohřbu, je v současnosti nejistý. Přítomnost květin byla předpokládána na základě pylových zrněk, o

---

³⁹⁰ The Metropolitan Museum of Art, New York, Evid. č.: 09.184.214 ; 09.184.215 ; 09.184.216 – Cit. dle: <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/09.184.214-216> (Naposledy navštíveno 16. 6. 2014)

³⁹¹ Harry Burton: 1925. Evid. č.: TAA 364 – Cit. dle: <http://www.metmuseum.org/met-around-the-world/?page=10163&> (Naposledy navštíveno 16. 6. 2014)

³⁹² Nález pochází z jeskyně Rakefet na hoře Karmel v Haifě a podrobnou zprávu jako o pravděpodobně nejstarším květinovém pohřbu o něm podal tým archeologů z Zinmanova institutu Haifské university 1. 7. 2013 pod názvem *Earliest floral grave lining from 13,700-11,700-y-old Natufian burials at Raqefet Cave, Mt. Carmel, Israel* v časopise *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*: <http://www.pnas.org/content/110/29/11774.full.pdf+html> (Naposledy navštíveno 16. 6. 2013)

Jedná se o nález zbytků aromatických rostlin, pravděpodobně šalvěje nebo máty. Byly nalezeny ve více hrobech, nejvíce v dvojhrobě (označeném Homo 25 a Homo 28), kde lze hovořit o silné vrstvě, případně rostlinném lůžku. O analýze rostlinných pozůstatků informoval Weizmannův institut: <http://www.weizmann.org.uk/2013/07/11/oldest-use-of-flowers-in-grave-lining/> (Naposledy navštíveno 16. 6. 2014)

nichž pozdější výzkum odhalil, že je do jeskyně zanesli pravděpodobněji hlodavci než lidé.)³⁹³

Květy se přitom skutečně vyskytly jen v případě Tutanchamonova pohřbu, ovšem coby jeden z mnoha darů odkazujících k pozemskému životu (to se týká zejména květinových límců, které patřil k hostinám a slavnostem).

Věnce na antických hrobech byly sice podle některých autorů symbolem věčného života, bývaly však ze stálezelených rostlin, nikoli květin.³⁹⁴ V raném křesťanství byly převzaty a kladeny na hroby panických / panenských mučedníků a mučednic. Zdá se, že zde hrála důležitou roli metafora vítězství: Původně vínek vítězů, pokládáný na skráně vítěze olympijských či básnických her a později při slavení válečných triumfů římských vojevůdců, se stal symbolem křesťanského vítězství v boji proti d'áblu jeho pokušením, boji za pravdu a víru.

Tak pracuje s metaforou vítězství a válečné trofeje např. Eusebios z Kaisareje (cca 256 – 339): Chci napsat k jejich nepomíjející památce o statečnosti bojovníků za víru, o jejich boji se zlými duchy, o získaných trofejích, o jejich vítězstvích nad neviditelným nepřitelem a konečně o jejich vítězné koruně.³⁹⁵

Právě tato koruna vítězství se v případě panenských mučednic symbolicky spojila s věncem jako odznakem cti a panenství, jelikož jako takový byl věnec v případě žen vnímán římskou společností odedávna.³⁹⁶

Křesťanské umění převzalo motiv vítězného věnce jako symbol Kristova zmrtvýchvstání: Protikladem vítězného věnce (*corona triumphalis*) římské říše se stala trnová koruna Ježíšova utrpení a pokoření (*corona doloris*). Ježíš však podle křesťanské víry smrt překonal a proto se z trnové koruny stává symbolem jeho triumfu nad smrtí.

---

³⁹³ Sommer, Jeffrey D. 1999 *The Shanidar IV 'Flower Burial': A re-evaluation of Neanderthal burial ritual*. *Cambridge Archaeological Journal* 9 / 1 s.127-129. – Cit. dle:

<http://archaeology.about.com/od/shthroughsiterms/g/shanidar.htm> (Naposledy navštíveno: 16. 6. 2013)

³⁹⁴ Splitter, Rüdiger. 2007. *Von Siegespreisen und Grabbeigaben – Griechische Kränze in der Antikensammlung Kassel* In: Kol. autorů. *Totenhochzeit mit Kranz und Krone: Zur Symbolik im Brauchtum des Ledigenbegräbnisses*. Museum für Sepulchralkultur – Arbeitsgruppe Friedhof und Denkmal. Kassel. (s. 277-280).

³⁹⁵ *Hist. Eccles.*, kap. 4 – cit. dle: http://www.orthodoxia.cz/svati/e_galie.htm (Naposledy navštíveno 18. 6. 2013).

³⁹⁶ Goody, Jack. 1994. *The Culture of Flowers*. Cambridge University Press. - s. 201-204.

Důležitou roli při tom hrálo vidění císaře Konstantina, který před bitvou u Milvského mostu spatřil Kristův monogram (Chí Ró) uvnitř vavřínového věnce.³⁹⁷ Rogić k tomu doslovně uvádí:

*Takovéto vítězství v bitvě se snadno přeneslo na vítězství křesťanství, a z něj na vítězství zmrtvýchvstání. Není tedy překvapující, že se v této době začal ve funerálním umění Kristův monogram objevovat tam, kde kdysi, za pohanských dob, býval portrét zesnulého s atributy triumfu a glorifikace, jako jsou girlandy, květinové a zvěrné motivy.*³⁹⁸

Zatím se mi nepodařilo najít otázku, zda a jaké podobě byly květiny pokládány (nebo vysazovány) na hroby raných křesťanů a nových křesťanů z na křesťanství obrácených zemí severní a západní Evropy.

Víme, že Keltové někdy vysazovali na hroby svých mrtvých stromy, což je zvyk, s nímž se můžeme setkat napříč Evropou dodnes. Zda ale vysazovali i keře nebo trvalky není známo.

Přítomnost květin na hrobech je známá z legend artušovského cyklu a jejich ozvuků v literatuře, jsou to však líčení zázraků, při nichž nadpřirozeně vyrostlé květiny, spojující obvykle hroby milenců.

Mrtví nicméně s květinami spojováni byli: Spočinutí (refrigerium)³⁹⁹ mělo v raně-středověkých představách podobu stinné zahrady plné květin, případně osvěžujícího ovoce (viz legenda o svaté Dorotě)⁴⁰⁰. (To mohlo u prvních křesťanů souviset s okrasnými pohřebními zahradami⁴⁰¹,

---

³⁹⁷Rogić, D. a kol. 2004. Wreath – its Use and Meaning in Ancient Visual Culture, In: Religion and Tolerance; The Journal of the Center for Empirical Researches on Religion. Vol. X, No. 18. Novi Sad. – s.345.

³⁹⁸ It was easy to transfer that form of winning the battle to the entire victory of Christianity, and from there to the victory of the resurrection. Hence it is not surprising that from that period on, in the funerary art, the Christ monogram, began to appear in the place where once, in paganism, a portrait of the deceased stood, with all the attributes of triumph and glorification, such as garlands, floral and zoomorphic motives. – Ibid., s.345.

³⁹⁹ Ariès v Dějinách smrti I. (s. 40-41) dokládá několikerý význam slova refrigerium: Ve Vulgátě se tímto slovem označuje ráj (Justus, si morte preoccupatus fuerit, in refrigerio erit. - Umře-li spravedlivý třeba předčasně, dojde odpočinutí. Moudr 4,7). Zároveň však toto slovo označovalo hostinu, konanou na hrobech mučedníků (a zemřelých obecně) a v ještě širším smyslu také potravinové dary, které první křesťané přinášeli na hroby. A v raném středověku pak označovalo spočinutí, blažený spánek těch, kdo zesnuli v očekávání vzkříšení. Tento spánek snili mrtví podle některých (Turpinova modlitba nad těly padlých baronů v artušovském cyklu, Píseň o Rollandovi) právě v rozkvetlé zahradě.

⁴⁰⁰ Svatá Dorota před popravou vyjadřuje naději, že jde trhat jablka (a květiny) do rajske zahrady. Po její popravě se pochybovačnému právníku zjeví dítě, které mu od Doroty pošle košík rajskeho ovoce a květin.

⁴⁰¹ J. M. C. Toynbee je ve svém díle Death and Burial in the Roman World označuje pojmem funerary gardens. Tyto zahrady mohly být opatřeny všemi výdobytky tehdejší zahradní kultury:

vyhrazenými bohatým majitelům půdy, kteří zde někdy nechávali pohřbít i své přátele.⁴⁰² Bůh svým věrným dá odpočinuté

Po většinu středověku však podle Arièse představa rajske zahrady jako příliš smyslná a konkrétní mizí a objevuje se znovu v renesanci, kdy je v rámci spojování antických představ s křesťanským učením ztotožňována s Elysejskými poli.

To souvisí s jevy, které Jack Goody popisuje ve své „Kultuře květin“ jako „Úpadek květinové kultury na Západě“⁴⁰³ v raném středověku a pozdější „Návrat růže ve středověké západní Evropě“⁴⁰⁴.

V Shakespearově hře Večer tříkrálový zpívá šašek píseň nešťastníka, který kvůli neopětované lásce volá smrt. Přitom naznačuje, jak má vypadat jeho pohřeb:

*Rubášek bílý s břechťanem
chystejte tělu.
Srdce tak upřímné nikdy zem
nekryla věru.*

V další sloce naopak upozorňuje, které pohřební zvyky odmítá:

*Kytičku ba ani květ
na rakev neházejte!
Kde budu práchnivět,
nikdo tam nepřicházejte!⁴⁰⁵*

Jeho odmítání určitých úkonů tak naznačuje, co by se dělo běžně: Na rakev by byla hozena květina a hrob by byl navštěvován. – Autor písně žil každopádně od Čech hodně daleko na to, abychom z něho mohli vyvozovat závěry o místních zvyklotech.

Kromě pomníku zemřelého (monumentum) v nich bývaly letohrádky či altány ke společnému stolování (např. při pohřebních a výročních hostinách), slunné terasy, jezírka s vodou a samozřejmě oblíbené rostliny zesnulých. (s. 94-100) V kapitole o sekulární pietě uvidíme, jak dalece na tuto tradici navázala moderna svým projektem propojení hřbitova s parkem či zahradou, třebaže v demokratizované a sublimovanější podobě. — In: Toynbee, Jocelyn Mary Catherine. 1971. *Death and Burial in the Roman World*. Thames and Hudson. London – Southampton.

⁴⁰² Viz: Petronius Arbiter. 1959. *Hostina u Trimalchiona*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha.

⁴⁰³ Goody, Jack. 1993. – kapitola *The decline of flower culture in Europe* - s. 73-100.

⁴⁰⁴ Goody, Jack. 1993. - The return of the rose in medieval western Europe - s. 120-165.

⁴⁰⁵ Shakespeare, William: *Smrti má přijd'* (překl. Erik A. Saudek) ze hry *Večer tříkrálový*(II/4) In: *Komedie*, Odeon, Praha 1983. (s. 526-7).

Není tedy jasné, zda, v kterých obdobích a v jaké podobě se vžilo na území dnešní ČR pohřbívání s květinovými dary. Řada údajů naznačuje, že jde možná o zvyk poměrně nový:

Nevyskytují se na žádném z českých posmrtných portrétů raného novověku (viz kapitola Dary do rakve) a v lidových písních nemáme o květinových darech zmínky mimo svatební či milostný kontext.

Mnoho písní (jak ovšem odhadnout dobu jejich vzniku?) popisuje, že na hrobech rostou květiny. V baladě Herceg a Kateřina se mají růst na hrobě dívky, která byla svedena (či znásilněna ve službě) a její matka ji nechala kvůli hanbě z nemanželského těhotenství zabít:

*Poroste tu liliečka, at' se kárá má matička.
Poroste tu i hřebíček, at' se kárá můj tatíček.
Poroste tu všeliký květ, at' se kárá celičkový svět.*⁴⁰⁶

Tyto květiny ale patří spíše mezi ty vyrostlé tak trochu nadpřirozeně, jako znamení pro živé. Koneckonců, i mateřídouška ve stejnojmenné básni vyroste zázračně, jako projev mateřské lásky (a autor už si na dobrého katolíka podezřele zahrává s „návratem duší“!):

*I zželelo se matce milých dítek,
duše její se vrátila
a vtělila se v drobnolistý kvítek,
jimž mohyla svou pokryla.*⁴⁰⁷

O květinách mluví i povzdech, který známe opět z Erbenovy Svatební košile:

*Žel Bože, kde náš tatíček?
Už na něm roste řebíček (var. trávníček).*⁴⁰⁸
Kvíví však může růst i na hrobě zarostlém:

*Na hřbitov si zašlo
uplakané robě
a trhalo kvítí
na zarostlém hrobě.*⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁶ <http://www.hutka.cz/new/html/texty1.html> (Naposledy navštíveno 18. 9. 2014).

⁴⁰⁷ Erben, Karel Jaromír. 1965. *Kytice z pověstí národních*. Albatros. Praha. – s. 9.

⁴⁰⁸ Plicka, Karel – Volf, František: *Český rok v písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách – Podzim*, Odeon, Praha 1980 – s. 201. – „Řebíčkem“ je míněn karafiát. Vzhledem k tomu, že karafiát byl do oblasti Čech dovezen na počátku 19. století, lze „řebíčkovou“ verzi spolehlivě datovat až po r. 1813. – viz: <http://www.klatovy.cz/klatovy/fr.asp?tab=snet&id=9469> (Naposledy navštíveno 12. 9. 2014).

⁴⁰⁹ Ptačovský, Bohuslav: *Na hřbitově*, In: Šrámek, Petr (ed.): *Hrábky, drápky, odpadky: Krasohled české poezie pro děti 19. století*, Albatros, Praha 2012 – s. 86.

A satirická báseň Karla Havlíčka Borovského od pohřbu na hřbitově odrazuje, neboť:

*Tam nedoješ slávy,
ve způsobu trávy
spasou tebe každé léto
farářovy krávy.⁴¹⁰*

To vyvolává spíše představu venkovského hřbitova, známou z Ariesova líčení:⁴¹¹ *Na hřbitově se popásá dobytek, protože na hrobech roste volně tráva, a nikdo nedbá o přesnou polohu hrobu.* Vyobrazení venkovských hřbitovů z 19. století by tomu nasvědčovala.

Ještě na – jakkoli romantizujících – obrazech „prostých venkovských hřbitůvků“ nacházíme pomalu práchnivějící kříže, na novějších hrobech snad někdy visí věneček z natrhaného kvítí, občas na některém vidíme svíčku (ale téměř vždy na vyobrazení hřbitova v době Dušiček).

Ilustrace z časopisu *Dětský svět*, časopis pro katolické dívky; listopad 1922.

Dobové tiskoviny z poloviny 19. století upozorňují lid, aby na hřbitovy více dbal:

Na mnohých miftech podobagi fe hřbitowy wypráhlým lukám, a tak zagifté oko fe zalibením diwati fe nemůže. Měli bychom zagifté náfldowati četných

---

⁴¹⁰ Borovský, Karel Havlíček: *Hrob* In: Šrámek, Petr (ed.): *Hrábky, drápky, odpadky: Krasohled české poezie pro děti 19. století*, Albatros, Praha 2012. – s.118.

⁴¹¹ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti I.*

*příkladů giných zemi a kragin, kde fe fwaté pole neykráfněgffi zahradě na bok poftawiti mohou.*⁴¹²

Svědčí o tom i vzpomínka C. Bezděka na kostel a hřbitov v Kobylí⁴¹³:

*Ze strany Mlsova byl zadní vchod na hřbitov, který patrně, aby žijícím důrazně připomínal pomíjejícínost všeho na světě, poskytoval ukázkou svého obsahu. Po cestě bylo totiž vidět kousky kostí, našel se i chumáček vlasů, zkrátka malé anatomické muzeum, které nesvědčilo o veliké hrobařově přičinlivosti.*⁴¹⁴

Ježíšek jako hrobník (vlevo) a sv. Václav utěšující sirotky (vpravo). Barvotisky z první čtvrtiny 20. století (možná vycházející ze starších vzorů) ještě ukazují navršené hroby bez kamenných desek, porůstající trávou. Na druhém obrázku je plocha hřbitova tvořena rozrytou zemí, u hrobu jsou však květiny.

A zároveň, při tomto poetizujícím zdůrazňování prostoty venkovských hřbitovů se dovídáme, že ve městech tomu bývá jinak. Hroby bývají kamenné a lze na nich najít mnoho květin, věnců a stuh, které – jak autoři neopomenou dodat – nemusejí ale vyjadřovat skutečné city, mohou být jen projevem vnější okázalosti:

⁴¹² Štulc, Václav (ed.): *Poutník z Prahy: Kalendář katolický na obyčejný rok po Kristovu narození 1855*. Podle návrhu Jednoty katolické v Praze sestavený a se schválením nejdůstojnější duchovní vrchnosti vydáný. Ročník čtvrtý. Sklad a náklad Bedřicha Stýbla, Praha 1855. – s.128.

⁴¹³ Jihomoravský kraj, okr. Břeclav.

⁴¹⁴ Bezděk, Ctibor: *Tak rád jsem žil..., paměti MUDr. Ctibora Bezděka*, Academia, Praha 2011. - s. 158-159.

*Dušiček smutný den,
sychravý, tmavý,
k hřbitovu spěchají
zástupu davy.*

*Maličká dívenka,
chudobná pouze,
pospíchá ulevit
duševní touze.*

*Na hřbitov vkročila:
boháčů hroby
pěkný květ přemnohý
i stuha zdobí.*

(...)

*Líto jí chudobných
beze stuh, kvítí,
na rovech nizoučkových
mráz jen se třpytí.⁴¹⁵*

V raně novověké Anglii patřily věnce k pohřbům svobodných dívek (pokud mohly být považovány za panny). Dívka podobného věku upletla věnec z bílých květů, jenž měl symbolizovat korunu věčné nebeské slávy, a nesla jej v čele pohřebního procesí. Po pohřbu byl věnec v kostele zavěšen nad místo, kde sedávala.⁴¹⁶ Prakticky totožné zvyky máme z téhož období zachyceny z německé jazykové oblasti.⁴¹⁷

V německých zemích se vedle věnců vyskytovaly koruny, a to z různých materiálů podle majetnosti rodiny a krajových zvyklostí: Nejnákladnější byly koruny kovové, někdy pozlacené a ozdobené drahokamy a perlami, připomínající skutečně koruny panovnické. Jejich levnější variantou byly koruny z drapované krajky, které máme zachyceny i z německojazyčných

---

⁴¹⁵ Mašková, B.: *Na Dušičky*, In: Josef Chudáček (ed.): *Dětský svět, časopis pro katolické dívky*, Nákladem Československé akciové tiskárny v Praze, 1922 (ročník 4.) – (s. 45-46).

⁴¹⁶ Hulme, Frederick Edward. 1877. *Bards and blossoms: Or, The poetry, history, and associations of flowers*. Oxford University – Marcus Ward & Co. Oxford. - s. 62. – Autor zároveň uvádí, že na hrob panny bývala vysazována bílá růže, zatímco na hroby zamilovaných byla zasazována růže červená. A (možná k našemu překvapení) dodává, že růže a lilie byly v raně novověké Anglii považovány za symboly smrtelnosti/pomíjivosti. (s. 63)

⁴¹⁷ Kol. aut. *Totenhochzeit mit Kranz und Krone: Zur Symbolik im Brauchtum des Ledigenbegräbnisses*. Kassel.

oblastí na českém území⁴¹⁸. Vedle nich se vyskytovala celá řada svatebních „korun“, připomínajících čepce, vytvořených z textilií, z umělých nebo skutečných květín, myrtových věnečků, atd. Někdy se při pohřbech užívalo obojí, koruna i věneček.

Z archeologických nálezů⁴¹⁹ a průzkumů novověkých pomníků⁴²⁰ je zřejmé, že věnce a koruny začaly být na náhrobcích (resp. kostelních epitafních deskách) zobrazovány v 16. století a to vždy v případě mladých, svobodných lidí – a dětí.

Je to totéž období, kdy se, jak uvádí Ariès,⁴²¹ začínají objevovat kamenné náhrobky dětí a kdy otec i matka pociťovali potřebu vytesat do nezničitelné hmoty svůj smutek i svou starost o zajištění věčné památky malého zesnulého.⁴²² Ariès to dává do souvislosti s novým pocitem trvalosti rodinných pout, která pokračují za okamžik smrti. To však nemuselo být jedinou příčinou proměny.

Stejně období se vyznačuje vzrůstem zájmu o děti vůbec: Je doba nárůstu uctívání Ježíše v podobě dítěte a zájmu o Ježíšovo dětství. Zároveň doba opětovného zájmu o svatební mystiku (nesená v katolickém např. reformovanými karmelitány, v protestantském některými pietisty) – a zároveň o metaforu smrti jako svatby.

A je to táž doba, kdy se všeobecným znakem panenských nevěst stává svatební vínek. – Zdá se ovšem, že tento vínek je jedním z původně antických zvyků, které se do svateb dostaly z klášterních obřadů ženských řeholí.⁴²³

Právě na posmrtných portrétech významných řeholnic nacházíme věnec nebo svatební korunu a květinu (obvykle růže)⁴²⁴:

---

⁴¹⁸ In: Navrátilová. 2004. - Barevné vyobrazení č. 18., Chebsko 1840-1850. Sbírký Krajského muzea v Chebu, i. č. E 3777.

⁴¹⁹ Lippok, Juliane. 2007. „Bei den Toten unten...“ – Ergebnisse einer archäologischen Annäherung. In: Kol. aut. *Totenhochzeit mit Kranz und Krone: Zur Symbolik im Brauchtum des Ledigenbegräbnisses*. Kassel (s. 253-269).

⁴²⁰ Seib, Gerhard. 2007. *Kranz und Krone für Kinder und Ledige in der Grabmalikonografie*, In: Kol. autorů. *Totenhochzeit mit Kranz und Krone: Zur Symbolik im Brauchtum des Ledigenbegräbnisses*. Museum für Sepulchralkultur – Arbeitsgruppe Friedhof und Denkmal. Kassel. (s. 137-155).

⁴²¹ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti I.* - s. 284.

⁴²² Ibid.

⁴²³ Bologne, Jean-Claude. 1997. *Svatby: Dějiny svatebních obřadů na Západě*. Volvox Globator. Praha. - s. 353.

⁴²⁴ Květinovou korunku dostávaly jeptišky při slibech a do rakve, přičemž sliby i pohřeb u nich, coby nevěst Kristových, byly nápodobou svatby. V hispánské oblasti dosahovaly tyto korunky a další ozdoby mimořádných rozměrů: Monjas coronadas. Vida conventual femina (Článek k výstavě), Instituto Nacional de Antropología e Historia ; Museo Nacional de Virreinato 2005.

Maria Anna Karoline Bavorská (1695-1750), která vstoupila do řádu klarisek, má na hlavě věnec z růží a dalších květů, na levé ruce navlečený věnec ze zelených lístků (myrty?) a v pravé drží kytici.⁴²⁵ Zesnulá klariska z trnavského kláštera má na hlavě zlatou svatební čepičku, odpovídající místním zvyklostem a je posypána růžemi.⁴²⁶

Pro tuto práci je podstatná hypotéza, kterou vyslovují autoři sborníku *Totenhochzeit mit Kranz und Krone*, totiž že věnce se na hroby dostaly právě prostřednictvím pohřbů svobodných, když někteří ženatí a vdané začali místo „koruny panenství“ dostávat „korunu ctnosti“ (*Krone der Tugend*).

Podle autorů k tomu došlo poměrně pozdě, nejdříve na přelomu 18. a 19. století. To mohlo souviset s obnoveným zájmem o antický typ pohřbů ve vyšších kruzích společnosti (který se měl stát jedním z podnětů pro znovuzavedení pohřbů žehem).⁴²⁷

Pro lepší pochopení tématu květin (a věnců z nich) na hrobech by byla potřebné sledovat posmrtné portréty, zvláště ty pocházející z přechodu renesance do baroka – a prostudovat vývoj fenoménu *castrum doloris*:

Toto „smuteční lešení“ (či starou češtinou „lešení smrtoslavné“) byla ozdobná a někdy mimořádně nákladná konstrukce vytvořená kolem rakve a nad ní, umístěvaná pro významné nebožtíky (z řad světské či církevní vrchnosti). Mohla zahrnovat pohřební štíty, lampy, svíce, baldachýny, symbolické figury a girlandy z pravých či umělých květin, které by v tomto kontextu byly nejdůležitější (zejména víme-li, že girlanda je prodloužením věnce, *corona longa*⁴²⁸). Zvyk stavět *castrum doloris* se rozmohl v 16. století a z vývojového hlediska je pokračováním pozdně středověkého zdobení „úmrtního lože“ (resp. lůžka, na němž bylo vystaveno tělo připravené k pohřbu).

Ariès klade zrod smutečního lešení do souvislosti s pohřby v kostele za přítomnosti mrtvého těla – a s posmrtnými portréty: Ve druhé polovině středověku se začal šířit zvyk, bezpochyby velice starý, ale do té doby dost

---

http://www.virreinato.inah.gob.mx/index.php?option=com_content&view=article&id=79&Itemid=88 (Naposledy navštíveno 16. 7. 2014)

⁴²⁵ Anonym: Kvaš na pergamentu, 1750, Bayerisches Nationalmuseum München, i. č. R 4001. In: *Totenhochzeit mit Kranz und Krone*, obr. 157.

⁴²⁶ Anonym: Olejomalba, Západoslovenské muzeum v Trnavě. In:

<http://www.trnavskyhlas.sk/c/8230-potulky-trnavou-tajomstva-jedneho-z-najprisnejsich-zenskych-radov.htm> (Naposledy navštíveno 15. 7. 2014)

⁴²⁷ Viz například Lessingova práce *Wie die Alten den Tod gebildet* („Jak staří zobrazovali smrt“), Berlin 1769.

⁴²⁸ Rogić, D. a kol. 2004. – s. 342

vzácný, odnést tělo do kostela a odsloužit v jeho přítomnosti mši (k tomu se ještě vrátíme). Tehdy už k zakrytí rakve nestačil jen příkrov: rakev zmizela pod jakousi napodobeninou lešení, na něž se kdysi umísťovali „zastupitelé“ [tedy dřevěné či voskové loutky, zastupující mrtvé tělo a položené na rakvích, používané při pohřbech nejvyšších šlechticů a církevních hodnostářů středověku] při královských pohřbech. Zůstavitelé v 15.-16. století říkali tomuto lešení *répresentation* nebo kaple, protože kolem něj hořely četné voskovice podobně jako v kaplích světců. Slovo katafalk, které v tomto smyslu používáme dodnes, pochází z mnohem pozdější doby.⁴²⁹

Ariès dále dokládá, že původním smyslem katafalku bylo sice mrtvého oslavit, ale zároveň rakev zakrýt, nikoli ji vystavit.

Právě u lůžka zemřelého či rakve se konaly důležité pohřební obřady – posmrtné rozhřešení a modlitby za mrtvé. Ve vrcholném středověku bylo lůžko čím dál zdobnější a zvětšoval se počet svící, až se z něj v 16. století stala stavba, která už mrtvého nenese, ale překlenuje a spíše vizuálně překrývá nežli vystavuje. Stává se zhmotněním smutku a truchlení a doprovázena hudbou, hrou světel a kadidlovou vůní strhává ke smutku i diváky – barokní pohřeb, tak jako řada barokních obřadů, je mimo jiné velkolepou podívanou, emotivním divadlem. Takováto podívaná, přitahující pozornost velkých davů, volá po nápodobě, a právě proto by pro nás bylo záhodno vědět, kdy a za jakých okolností se při ní začaly uplatňovat květiny. A to tím spíš, že z různých částí Evropy máme doklady toho, že pozdní *castra doloris*, z doby úpadku velkých „truchlostaveb“, jsou zároveň prvními místy vystavování velkých věnců coby čestných květinových darů.⁴³⁰ Počáteční *castra doloris* však květiny nezahrnují, ve větší míře se objevují až ve století osmnáctém.

V 18. a 19. století sloužily darované květiny jako prostředek vyjadřování nevyslovovaných citů a někdy i ke sdělování informací prostřednictvím květinových darů. Květomluva nepochybně vycházela ze starší rostlinné symboliky, známé ze středověkých herbářů a trubadúrské lyriky.⁴³¹ Milostná komunikace se odvíjela mimo jiné prostředkem symbolických darů, mezi něž patřily také květiny. Třebaže ve městech to byly vázané kytice a na venkově

---

⁴²⁹ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti I.* - s.215.

⁴³⁰ Viz M. G. Zemcov: *Castrum doloris Petra I.* (1725) In: Н. И. Костомаров. *Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей.* Санкт-Петербург, «Весь». 2005, s. 52. – Cit. dle: <http://aria-art.ru/0/P/Pjotr%20I/10.html> (Naposledy navštíveno 20. 8. 2014)

⁴³¹ Za podnět k rozvoji novodobé květomluvy byly *Dopisy z Turecka* (1717-1718) dílo anglické spisovatelky Mary Wortley Montagu (1689-1762), která přenesla některé prvky turecké květomluvy do Evropy, zaujaté Orientem.

voničky za klobouk, jejich podoba, barvy a způsob darování v sobě nesly (nebo mohly nést) další významy.

Květina vysazená nebo (později) položená na hrobě tak mohla vypovídat o tom, jaká osoba v hrobě leží a kdo pro ni truchlí.⁴³²

Květiny a zejména „vínky“ byly darem při řadě životních událostí: Křestní vínky od kmotrů, svěcené věnečky na Boží tělo (Svátek těla a krve Páně – Porciunkule), věnečky na hlavách družiček (které nepatřily jen ke svatbám, ale ke většině církevních průvodů, panovníckým oslavám, vítání slavných osobností – i k pohřbům), k mariánské zbožnosti, někdy ke svěcení kněží a k řadě dalších příležitostí.

To by do jisté míry odpovídalo situaci, kdy se v 19. století začínají velmi lišit městské hřbitovy od venkovských, a to nejen rozlohou a reprezentativností hrobů, ale právě i tím, co se klade na ně.

Zároveň víme, že v 19. století (zvl. ve 2. polovině) již nebylo neobvyklé, aby význačný umělec dostal na hrob věnec připomínající antický věnec pro vítěze.

I v češtině 19. století se někdy mluví o věnci položeném na rakev jako o koruně, jak dokládá dopis Boženy Němcové Dušanu Lamblovi o pohřbu Karla Havlíčka Borovského:

„Milý příteli! Včera pochovali jsme tedy našeho Havlíčka. Já jsem si nechala vázat krásnou korunu na víko z listů bobkové višně [bobkovišeň lékařská; střemcha bobková prunus laurocerasus] a půlvěnce na čelo z vavřínu.“⁴³³ – Z „Havlíčkovy koruny“ si Němcová odnesla list, který nalepila na papír a opatřila popiskem.⁴³⁴

Na konci 19. století se kladení a zasílání věnců stalo součástí pohřbů význačných osobností, zatímco na venkově byl věnec leckde dosud výsadou svobodných.

---

⁴³² Snadné je kupř. číst význam květinových darů na katafalku připomínajícím padlé vídeňské studenty roku 1848: Na jeho stupních ležela palmová ratolest a věnce nezabudek [pomněnek], vavřínu a bílých růží. – Palmová ratolest jako atribut mučedníků připomínala jejich smrt, pomněnky odhodlání nezapomenout, vavříny víru v konečné vítězství (případně morální vítězství obětí) a bílé růže ukazovaly na jejich mládí, případně i na to, že jde o nevinné oběti. Citace: Randák, Jan. 2007. *Kult mrtvých; Smrt a umírání v revoluci 1848*. Argo. Praha. - s. 52.

⁴³³ Kubka, František – Novotný, Miloslav. 1941. *Božena Němcová*. V. Neubert a synové. Praha. (cit. dopis z 2. srpna 1856.) - s. 232.

⁴³⁴ Ibid., s. 233

Navrátilová uvádí, že zatímco u katolíků byly dávány do rakve svaté obrázky, u evangelíků to byly květiny.⁴³⁵ Problém výpovědi spočívá v tom, že nevíme, ze kdy zvyk pochází. Při proměnách pohřebních zvyklostí, jak je zachycujeme bez ohledu na vyznání nemůžeme předpokládat, že by zvyky nekatolíků zůstaly dlouhodobě nezměněny.

Český písňový folklór nicméně dokládá, že v lidovém prostředí bylo rozšířené všeobecně, a netýkalo se jen svobodných. Vzhledem k obtížné dataci ústně předávaných písní je však těžké odhadnout odkdy:

*Děvečko krásná, růžičko bílá,
umřela mi dnes matička milá.
Ušij jí rubáš, pěkně at' leži,
uvij jí věnec z barvinku svěží⁴³⁶*

Z dobových vyobrazení víme, že obvyklejší nežli kytice byly věnce a že se nejenom pokládaly na hrob, ale především zavěšovaly na kříž. To je stejný typ zdobení kříže, jaký známe i z křížů jiných než náhrobních. Na kříže v domácím svatém koutě se zavěšovaly posvěcené věnečky z Božího těla, věnce se kladly na hlavy mariánských soch a ozdobit kříž u cesty (který mohl být připomínkou tragického úmrtí, ale i hraničním znamením, zastavením poutní cesty, apod.) bylo oblíbeným úkonem ženské zbožnosti.

Květinové dary, mající reprezentativní význam, mohly mít takovou podobu a velikost, že je muselo nést několik lidí. Také jejich tvar mohl poukazovat k dílu zesnulého. Na pohřbu A. Dvořáka byla nesena mj. téměř dvoumetrová květinová harfa.⁴³⁷

---

⁴³⁵ Navrátilová, Alexandra. 2004. - s. 215.

⁴³⁶ Významem písně však může být i žádost o dívčinu ruku – z barvinku se vily svatební věnce. – In: Navrátilová, Alexandra. 2004.- s. 211. – Píseň pochází v Brušperku, okr. Frýdek-Místek. Zapsal F. Lýsek, r. 1939. Sbírky EÚ AV ČR Brno, sign. A 507.

⁴³⁷ <http://www.antonin-dvorak.cz/pohreb> (Naposledy navštíveno 12. 9. 2014)

Důležitou součástí květinových darů byly stuhy s nápisy. V některých ohledech byly ještě důležitější než věnce samotné, protože hlásaly jméno dárce a jeho vztah k zesnulému. Stuhu si mohl návštěvník hřbitova přečíst po obřadu, když už květy byly uvadlé, a z jejího obsahu náležitě pochopit význam pohřbené osoby. Nezřídka byly stuhy z uvadlých věnců snímány a schraňovány jako památka, která mohla nebožtíkův význam ještě po létech připomínat pozůstalým a potomkům.

Národní navštívenky⁴³⁸

Z 19. století máme doklady nejen o věncích, ale též o květinových křížích, harfách, lyrách a štítech. Ty byly roku 1885 parafrázovány smuteční vazbou tzn. národních navštívenek ve vizitkových věncích, které předseda Akademického čtenářského spolku Václav Řezníček oficiálně položil na hroby

---

⁴³⁸ Většinu informací k této části čerpám z: Brožová, Věra a Mocná, Dagmar. 2001. *Popelka a Arnošt Biliánovi: „Obětinou v duši jinou“*. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha. (s. 216-225.)

českých velikánů. Metafora navštívenky (reprezentující člověka) jako květu měla v době, kdy se čeští vlastenci potřebovali ujistit o své početní síle, budit ohlas. Navštívenkové věnce byly zasílány i do zahraničí (pohřeb Józefa Ignacy Kraszewského v USA).

V případě těchto vizitek šlo o „obětiny“ ve prospěch Ústřední matice školské, totiž předtištěné společenské vizitky s nápadným logem, v jejichž kupní ceně byl započítán dar ve prospěch této instituce (podporující českojazyčné školství). Stará myšlenka obětiny za duši zemřelého, obětiny věnované náboženské instituci, spojující živé s mrtvými vzájemnými přímluvami, tak dostala nový význam: Nové „obětiny“ měly spojovat živé příslušníky národa s jeho mrtvými velikány a obětin již neměla – v duchu osvícenského obratu od úkonů zbožnosti k praktickým dobročinným aktivitám – sloužit duším zemřelých, ale šíření odkazu jejich ducha (sic!) mezi živými, totiž podporou výuky českého jazyka mezi dětmi, budoucností národa.

Velkým podporovatelem těchto vizitek a zvláště pak jejich pietního využití, byl Jan Neruda, který se přitom inspiroval novými zvyky francouzské občanské piety: V Paříži kladou vizitky při návštěvách hřbitovů na hroby proslulých lidí – naše kladení vizitek na hrob bylo by o tolik krásnější a významnější! – A kdyby, řekněme, došlo na spalování mrtvol, jaký význam by pak mělo házení navštívenek do ohně! [sic!]⁴³⁹

Dodejme, že „vynálezcem“ těchto vizitek byl praktikující katolík Arnošt Bilián a jejich největší propagátorkou byla jeho sestra, Popelka Biliánová, které její činorodé úsilí v tomto směru vysloužilo přezdívku „slečna obětina“.

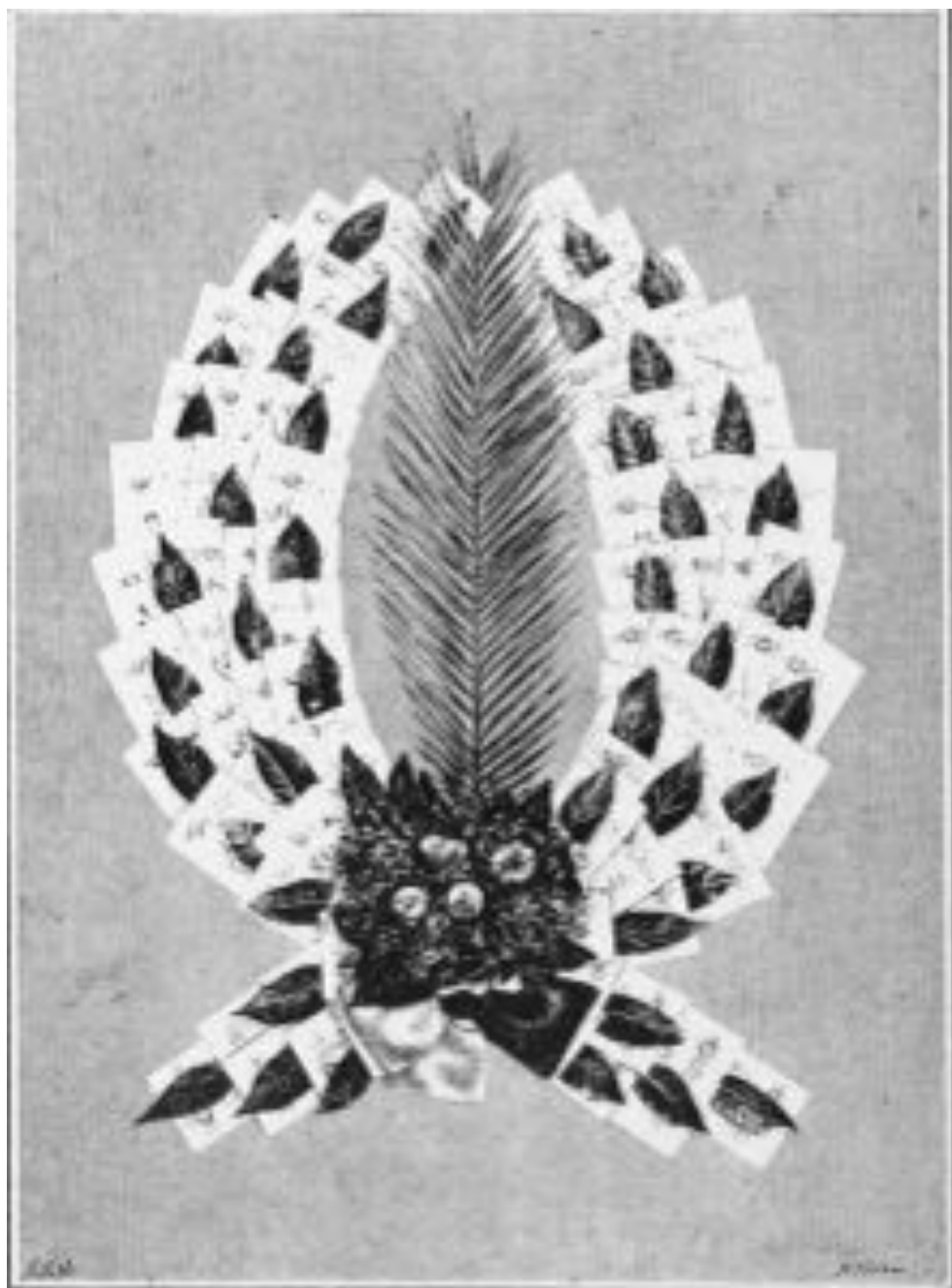
Asi největším dílem tohoto druhu byly dvě obrovské lyry, uvité z osmi set národních navštívenek, zaslané na Mozartův pomník ve Vídni.⁴⁴⁰

---

⁴³⁹Neruda, Jan: *Národní navštívenky*, In: *Nekrology a fejetony časové, Sebrané spisy Jana Nerudy XXXI*. Praha 1913. - s. 330.

⁴⁴⁰ Obrázek převzat z:

[http://cs.wikisource.org/wiki/Za_Janem_Nerudou_\(Biliánová\)#mediaviewer/File:Venec_narodnich_navstivenek_1887_Koerber.jpg](http://cs.wikisource.org/wiki/Za_Janem_Nerudou_(Biliánová)#mediaviewer/File:Venec_narodnich_navstivenek_1887_Koerber.jpg) (Naposledy navštíveno 24. 8. 2014)

Věnec z národních navštívenek,
poslal: Fr. Ondříček při jeho kasserně v Nivelním divadle od výboru
Československé Matice školské v Čechách.

*Květinové dary od italského krále Viktora Emanuela III. na pohřbu italských legionářů
24. 4. 1921.⁴⁴¹*

Někdy byly z květin přímo vytvořeny nápisy, jak můžeme vidět například na hrobě lidí zastřelených při hladových bouřích roku 1917 v Prostějově.⁴⁴² – Květinový dar z palm nese nápis, sestavený z bílých květin: „Zde domov náš“. Podobně prezident Masaryk věnoval na rakev Aloise Jiráska květinovou knihu s nápisem „U nás“.

Jak se během 19. století péče o mrtvé sekularizovala, přenesla se do jisté míry z dbání o jejich posmrtné blaho na péči o hrob. Zejména na venkově a menších městech představovala, a někde dosud představuje pravidelná úprava hrobu, určitou reprezentaci pozůstalých. Vzpomínat na zesnulé znamená dosud v obecném povědomí pečovat o jejich hrob. Květina a svíčka jsou hmotnými důkazy toho, že hrob byl navštíven a mrtvý nemizí z paměti potomků.

Toto pojetí piety bylo dlouhodobě napadáno jak ze strany uvědomělých bezvěrců, kteří se snažili vytvářet vlastní obřady, tak ze strany těch křesťanů, kteří si uvědomovali vytrácení modliteb za duše zemřelých.

Většina obyvatel Čech zůstala nicméně kdesi uprostřed: Těm, kdo navštěvují hroby, a není jich málo, záleží na tom, aby třeba jen jednou ročně

---

⁴⁴¹ Dobová pohlednice, Nakladatel V. Krátkorukýna Král. Vinohradech; soukromý archiv.

⁴⁴² In: Uhrová, Eva: *Po nevyšlapaných stezkách: Z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Mona Praha 1984. - s.123.

vykonali návštěvu. Svíčka anebo květina (případně náhražka květiny) jsou dary, jejichž položení je hlavním rituálním úkonem návštěvy. Svědčí o tom i běžný jazyk, v němž návštěvu hřbitova popisujeme obraty jako „šel zapálit svíčku na hrob“, „šla dát kytku na hrob“.

Přitom je však zřejmé, že při pokládání „květin“ jsou rostlé a rychle vadnoucí květiny stále častěji nahrazovány umělými, což je trend, který trvá již několik desítek let, až na to, že voskové a umělohmotné „dušičkové“ květy 70. a 80. let nahradily novější a různorodější umělé květiny (většinou) čínské výroby.

Za základní dary, bez nichž se pieta neobejde, považují světla a květiny patrně i ti, kdo na hroby přinášejí jiné dary. Tam, kde jsou různé „neobvyklé“ dary, bývají až na výjimky také světla a květiny. Jen výjimečně však takové dary najdeme na hrobech, na nichž světla a květiny chybí.

5.4 Kamínky

Kamínky na hrobech bývají spojovány především se židovskou pietou. Zvyk pokládat na hroby oblázky je někdy odvozován od nomádského způsobu pohřbívání v oblasti Syropalestiny, kdy se na hroby kladly velké kameny jako ochrana těla v mělké jámě před dravou zvěří. Předpokládá se, že kdo potom hrob míjel, přidal další kámen a tak vznikaly nad hroby hromady navršeného kamení. Zastánci tohoto vysvětlení uvádějí paralely u nomádských kultur v různých oblastech světa, přičemž vršení kamenů může mít funkci jednoduchého daru a zároveň protirevenantského opatření, protože velikost kamenné hromady může mít reprezentativní funkci a zároveň kameny brání mrtvému v pronikání do světa živých.

Jiná teorie se opírá o kámen jako symbol věčnosti v židovském prostředí a oblázky na hrobě považuje především za znamení toho, že hrob byl navštíven.

Osobně se domnívám, že tyto teorie nemusejí stát proti sobě. Jak jsme mohli vidět a jak ještě uvidíme, rituální úkony v sobě spojují více významů a aspektů. Na kamíncích pokládaných na hroby to uvidíme zvláště zřetelně.

V současnosti se kamínky hojně objevují i mimo židovské prostředí, informátor T. uvedl, že se s nimi na pražských hřbitovech setkal již v polovině 80. let.

Na židovských i nežidovských hřbitovech se často vyskytují kamínky nesoucí další význam, který někdy můžeme tušit díky popiskům dárců. Kamínek může pocházet z místa, které bylo pro zesnulého nějak důležité (rodiště, místo kde žil, apod.), které měl rád (např. kamínek z místa, kam jezdil

na chatu, chalupu). Častěji je to pozdrav z cesty, případně z dovolené (takové kamínky bývají často doplněny mušlemi, řidčeji piniovými šiškami či přímo turistickými suvenýry). – To souvisí s rozmachem zahraniční turistiky po roce 1989, i s celkovým trendem zapojování mrtvých na ročním cyklu živých, k němuž letní dovolená pro řadu lidí neodmyslitelně patří.

Kamínek jako suvenýr ze Šumavy – Blatná.⁴⁴³ Mušle z Ischie v kolumbárním okénku.⁴⁴⁴

Kámen – suvenýr z Isle of Man Mountain.⁴⁴⁵

Kámen z Bezděkova (s datem 7/2011) a kaštan.⁴⁴⁶

Ojediněle se na hrobech vyskytují sbírky kamínků z různých míst, opatřené popisky a daty:

⁴⁴³ Snímek: P1060669 ; Blatná, 4. 11. 2012.

⁴⁴⁴ Snímek: P1110343 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

⁴⁴⁵ Snímek: P1010977 ; Praha – Olšany, 17. 4. 2012.

⁴⁴⁶ Snímek: P1070953 ; Kutná Hora – U Všech svatých, 7. 11. 2012.

*Sbírka kamínků z různých míst světa v urnové části Nového židovského hřbitova v Praze.⁴⁴⁷
Kámen ze Sněžky s údajem o nadmořské výšce na dětském hrobě.⁴⁴⁸*

V židovském prostředí jsou to především kamínky z Izraele, čímž současní Židé navazují na dávný zvyk, pohřbívat zesnulé s trochou prsti ze Svaté země. (Ostatně, že se vnímání prsti ze Svaté země jako relikvie netýkalo jen Židů dosvědčuje historie hřbitova v Sedlci u Kutné Hory.) Dnešní možnosti cestování umožňují, aby někteří lidé kladli na hroby svých blízkých takové kamínky výlučně a pravidelně⁴⁴⁹. Zatímco u prsti byl zájem, aby pocházela z poutních míst – od Západní zdi v Jeruzalémě, Hrobky patriarchů v Hebronu, ze Safedu apod., dnešní pocházejí nejčastěji z přímořských pláží Tel-Avivu, Haify nebo Eilatu.⁴⁵⁰

Pro některé pozůstalé v židovském prostředí je právě položení kamínku jeden z mála projevů židovské piety, který jsou schopni provést.

V následujícím případě má kamínek funkci daru nikoli pro mrtvého, nýbrž umírajícího:

⁴⁴⁷ Snímek: _DSC0695 ; Praha – Nový židovský hřbitov, 15. 1. 2012.

⁴⁴⁸ Snímek: P1070163 ; Hradec Králové – lesní hřbitov, 6. 11. 2012.

⁴⁴⁹ Viz informace Jiří Löwy.

⁴⁵⁰ Kupříkladu narátor Jiří Löwy dává na hroby téměř výlučně kamínky z Izraele.

„(...) můj otec zemřel v osmaosmdesátém, a (...) když jsem ho viděla naposledy, co jsem tedy s nim mluvila, co mi vnímal, tak už neuměl česky, uměl jenom německy a bylo na něm vidět, jak je strašně rád, že teda tu-tu němčinu slyší. No a pak už jsem ho viděla jenom, když byl schoulenej, když už vopravdu jako ten organismus končil, a ... tak jsem se za něj tedy pomodlila co jsem uměla a dala jsem mu kamínek do kapsičky od pyžama, takže takhle jsem ho aspoň trošku vybavila.“⁴⁵¹

(Toto „vybavení na cestu“, spojené s odříkáním hebrejské modlitby, nemělo vliv na samotný pohřeb. Můj dědeček byl pohřben žehem, bez obřadu, a v rakvi měl mít svůj oblíbený oblek. Je téměř jisté, že s kamínkem pohřben nebyl.)

Pozůstalí napříč vyznáními mají tendenci vybírat kamínky něčím zajímavé (s otvorem, tvarem připomínající srdce, apod.). Nezřídka bývají kamínky zdobené: malováním, polepováním, drátkováním, technikou découpage aj.

Někteří pozůstalí, asi hlavně děti, vyskládávají kamínky do jednoduchých tvarů jako jsou kříže, šesticípé hvězdy, srdíčka a iniciály. – Podobně tomu bývá s mušlemi a v období kolem Dušiček s kaštaný (viz též fotografii hymničního kříže v kapitole Srovnání 1).

Příležitostně se mezi kamínky objevují i leštěné polodrahokamy a jejich výskyt podle mých pozorování na hrobech roste. To může souviset jak s rozšířenou vírou v magickou moc drahých kamenů, tak s poklesem jejich ceny, k němuž v posledních letech došlo. Zatímco menší drahokam lze při troše štěstí nakoupit i za 20 Kč, malá květina nebo věnec přijdou na víc – a vydrží jen krátce. Když je polodrahokam opatřen navíc závěsným poutkem nebo dokonce navlečen na šňůrce, může být již považován za šperk (viz přívěsek na následující fotografii).

Zdobené kamínky a leštěné polodrahokamy jsou nicméně v posledních nejméně deseti letech též častým dárkem a suvenýrem určeným živým. Bývají drobným neformálním dárkem, dávaným mezi přáteli, spolužáky, členy rodiny – tedy nikoli oficiálním darem typu kytice, láhve alkoholu či bonboniéry. Pokud je navíc vlastnoručně přizdoben, zdůrazňuje osobní zaujetí a myšlení či vzpomínání na blízkou osobu.

---

⁴⁵¹ Biografické vyprávění mé matky, Jindřišky Weiniger (1951), pořizené v rámci výzkumu k diplomové práci.

Srdce vytvořené z leštěných polodrahokamů i prostých kamenů nalepených na prefabrikovaný korpus.

Nahoře: přívěšek z polodrahokamu vybroušeného do tvaru srdce.⁴⁵²

Nacházelo se ve skupině darů, svědčící o propojování židovských zvyků (kamínky) s nežidovskými (např. přání Frohe Weihnachten – „Radostné Vánoce“, beruška a figurka ptáčka na kamínku vlevo).⁴⁵³

⁴⁵² Snímek P1020107 (výřez) – urnové oddělení Nového židovského hřbitova v Praze, 17. 4. 2012.

⁴⁵³ P1020106 (výřez) – Ibid.

Skupina kamínků (oblázků, spočívajících na jednom plochem kameni), doplněná plastovou figurkou koně (hračka) a keramickým velikonočním zajícem.⁴⁵⁴

Drobné kamínky a žaludy na kousku textilie – shluk předmětů na urnovém hrobě motolského hřbitova.⁴⁵⁵ (Jak bychom takový nález asi interpretovali u neliterárních kultur?)

---

⁴⁵⁴ P1020809 – Praha Motol, 1. 5. 2012. (Urnový rodinný hrob s pohřbem třináctileté dívky.)

Na často navštěvovaných židovských hrobech bývají na kamínky nádoby (od plastových květináčů a zavařovacích sklenic po keramické mísy). Ty svědčí o zájmu o nebožtíka (a tedy jeho významu, ať v rámci celospolečenském, komunitním či rodinném) a mohou být i jistým svědectvím o početnosti rodiny.

Pozoruhodný byl nález osmi drobných kamínků na okrajích rozptylové loučky ústředního hřbitova v Olomouci. Všechny byly popsány jedním typem písma (některé fixou, jiné propiskou) a nesly na sobě jména a data. Lze předpokládat, že šlo o připomínku lidí, jejichž ostatky byly na loučce rozptýleny:⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁵ P1020781 ; Praha – Motol, 1. 5. 2012 – Shluk se nacházel na okraji náhrobku. Po jeho stranách stály červené kalíškové svíčky a na desce před ním mísa s rostlými květinami. Je tedy pravděpodobné, že byl vytvořen záměrně.

⁴⁵⁶ Snímek IMG_4628 ; Olomouc 12. 7. 2011.

5.5 Dary do rakve

Vkládání darů do rakve či blízkosti těla je známé již z prehistorických dob. Většina archeologů je při své interpretaci pokládá za projev víry v posmrtný život. M. Lutovský v práci věnované mohylovým hrobům ze 7. století uvádí:

Pro většinu raného středověku, tedy patrně v době slovanského pohanství a téměř s jistotou v časech prvotního křesťanství konce 9. a 10. století, byla typická víra v posmrtný život jako pokračování života pozemského. Tato víra našla zřetelné vyjádření v existenci hrobových přídavků [tedy předmětů, které se při archeologickém výzkumu najdou společně s ostatky].⁴⁵⁷

Předměty v hrobech a v hrobových náspech bývají považovány za důkaz víry v posmrtný život, a to z dobrého důvodu: Ze starověku a středověku nemáme záznam o kultuře, která by neměla nějakou představu posmrtné existence. Víme o jednotlivcích a hnutích, kteří posmrtný život popírali (částečně např. epikurejci), to se však netýkalo kultur a etnik jako celku.

Současná situace v České republice nás ovšem staví před otázku, kterou si na konci kapitoly o darech položíme ještě jednou: Jsou dary při pohřbu a na hrobech důkazem víry v posmrtnou existenci dnes – a pokud ano, o jaké víře to vypovídají?

Nejčastějšími dary raného středověku byly součásti oděvu, k nimž mohl patřit i opaskový nožík, drobné šperky atd.,⁴⁵⁸ a potom nádoby s nápoji a potravinami, nástroje, zbraně, ozdoby apod.⁴⁵⁹ O jejich míře si můžeme dnes udělat jen kusou představu, neboť všechny předměty z rozkládajících se materiálů (dřevo, kůže, textil, potraviny) až na výjimečné případy vzaly za své.

Tyto předměty z hrobů mizí až v 11. a 12. století, což pravděpodobně souvisí s upevňováním křesťanské víry a postupným odstraňováním dřívějších zvyklostí. Nicméně ještě v hrobě Boleslava II. (zemř. 999) ve svatojiřské bazilice na Pražském hradě byly nalezeny vaječné skořápky a zvířecí kosti a další předměty.⁴⁶⁰

Výše postavení členové společnosti byli pohřbíváni se znaky své moci. U církevních hodnostářů to byly berly, prsteny, kalichy a kříže. V případě králů šlo o korunu, jablko a žezlo, někdy také meč (s nímž ostatně bývali pohřbíváni

---

⁴⁵⁷ Lutovský, Michal. 1996. – s.100.

⁴⁵⁸ Archeologové tento typ darů označují slovem „výbava“.

⁴⁵⁹ Takové předměty označují archeologové jako „milodary“.

⁴⁶⁰ V zásypu uvnitř západního konce rakve byly nalezeny zvířecí kosti a skořápky z vajec. Pod pravým kolenem ležel fragment textilie, poblíž střepe, u nohou kostry ostrý kovový plíšek, na přesněji neurčeném místě pak zlomek skleněné nádoby a fragment kůže. In: Bravermanová – Lutovský. 2001. – s.92.

i někteří rytíři⁴⁶¹). Pohřební oděvy takto postavených osob byly z drahých látek.⁴⁶² Přinejmenším na těchto příkladech vidíme, že křesťanství pohřební výbavu nevytlačilo. Pohřební výbava nebyla podle všeho úplně vytlačena nikdy, pouze měnila podobu.

V případě Karla IV., císaře Říše římské byla výbava zvláště honosná: (...) *mrtvý císař ležel na márách na zlatém suknu a na zlatých polštářích v celé své velebnosti a u jeho hlavy ležely tři koruny: na pravé straně první koruna milánská, nad hlavou koruna svaté římské říše a na levé straně koruna české říše a po levé straně jablko s křížem a holý meč při něm a na pravé straně leželo říšské žezlo. Měl na ruku bílé rukavice a plno prstenů a byl oděn v zlaté purpurové nohavice a purpurový plášť a na hlavě měl korunu svého majestátu.*⁴⁶³

Pozoruhodné je, že při zádušní mši došlo výslovně na oběti:

(...) *a dříve než ho pochovali, zpíval nad ním sám arcibiskup zádušní mši a dvanáct, buď více nebo méně, infulovaných kanovníků přisluhovalo arcibiskupovi před oltářem. A tam obětovali první den řečenou korouhev s dvaceti šesti velkými koňmi a s posledním ořem obětovali jeho znak, který nesli dva zemští páni; a potom obětovali jeho přilbu, jež byla ozdobena zlatou korunkou (...)* A také na řečeném posledním koni jel samotný rytíř, celý v brnění; a ten rytíř jel pod zlatými nebesy, pod nimiž před tím nesli císaře, a obětoval sebe a koně.⁴⁶⁴

Jistě nešlo o oběť lidskou, ale pravděpodobně o zasvěcení. Znamená to však, že nějaký způsob pohřební oběti, jakkoli sublimované, se v českém prostředí udržel minimálně do přelomu 14. a 15. století.

Dary do rakve v podobě pohřební výbavy (šperky a devocionálie) jsou z vysokých i nižších vrstev známy po celý novověk. Pozůstatky hrobové výbavy bývají nacházeny také při archeologických průzkumech středověkých a novověkých hřbitovů.⁴⁶⁵ Ne o všech nálezech ze hřbitovů lze jasně soudit, že jde o dary: kupříkladu zlomky z keramických nádob mohou být také pozůstatky nádobí, rozbitého při cestě přes hřbitov za jiným účelem.

---

⁴⁶¹ Viz příklad pohřbu bojovníka se zbrojí in: Bravermanová – Lutovský. 2001. – s. 111-113.

⁴⁶² Ibid., s. 86 a násl.

⁴⁶³ Zpráva z anonymní augsburské kroniky z let 1368-1406. Cit. dle: Bravermanová – Lutovský. 2001. – s. 254.

⁴⁶⁴ Ibid., s. 255.

⁴⁶⁵ Čechura, Martin. 2004. *Archeologický výzkum pohřebiště u kostela sv. Mikuláše v Kašperských Horách*. In: Horpeniak, Vladimír (ed.). *Memento mori!: Smrt jako brána k věčnosti ve výtvarném umění*. (doprovodná publikace k výstavě). Kašperské Hory. - s.62.

N. Müllauer se v článku o archeologických nálezech na hřbitovech v Dolních Rakousích zmiňuje o nárůstu katolických devocionálií (křížků, medailek, růženců, růžencových přívěsků, apod.) na počátku novověku:

*Středověká naděje na zmrtvýchvstání ustupovala šířící se nejistotě v důsledku reformace a následné reakce katolické církve a lidem se zdálo nutné demonstrovat zbožný život i v hrobě.*⁴⁶⁶

Odůvodňuje to tendencí prokazovat viditelně příslušnost ke „správnému“ vyznání buď nepřítomností jakékoli devocionálie u protestantů, nebo naopak jejich velkým množstvím u katolíků.

Přes to nám zkoumání posmrtných portrétů neukazují ten obraz „tradičního“ pohřbu množstvím drobných devocionálií (a případně dalších předmětů), jaký známe z obrozenecké literatury 19. století a na ni navazujících líčení venkovských pohřbů:

Portrét Viléma z Rožmberka (1535-1592) zobrazuje vystavenou mrtvolu českého katolického šlechtice.⁴⁶⁷ Vilém spočívá na loži, s hlavou podepřenou polštáři (jako by spal), zároveň má ruce v modlitební poloze. Barva lože je černá – značí nejen smutek, ale i důstojnost odpovídající postavení a věku. Na sobě má černé roucho s vytkávaným ornamentem, s bílými kraji rukávů a bílým límcem. Na hlavě má černou čepici, lemovanou bílou výšivkou či krajkou. V sepnutých rukou drží růženec (ten splývá, ruce jím nejsou omotány/spoutány jako u lidových pohřbů), na krku má zlatý řetěz s medailonem. – Tím jeho pohřební výbava končí, nejsou zde žádné rodové erby, odznaky moci, květiny ani svíce.⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁶ Müllauer, Natascha. 2009. *Grabungen in und um Kirchen: „...“, dass kein Toter in der Kirche bestattet werden soll...“* In: Lindner, Gerhard (ed.). *Friedhof und Denkmal*. Kultur Niederösterreich. St. Pölten. - s. 36.

⁴⁶⁷ Zdroj: http://cs.wikipedia.org/wiki/Vilém_z_Rožmberka (Naposledy navštíveno: 23. 9. 2014).

⁴⁶⁸ Balog, Peter a kol. 2011. *Rožmberkové: Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami* (dopravná publikace k výstavě). Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích. České Budějovice. - s. 493.

To však neznamená, že by si Rožmberkové potrpěli na skromné pohřby. Třídenní pohřeb Vilémova bratra, Petra Voka, přišel jeho dědice na více než milion míšeňských grošů. K této příležitosti byl zhotoven pohřební štít, prapory a u příležitosti pohřbu byla ražena úmrtní medaile s podobou Petra Voka.⁴⁶⁹

Portrét Melchiora z Redernu (1555-1600)⁴⁷⁰ zobrazuje vystavenou mrtvolu německého protestantského šlechtice. Také on spočívá na černém loži s hlavou podepřenou polštáři, je oděn do černých šatů s bílým límcem (v tomto případě okružím). Jeho ruce nejsou v modlitební poloze, ale složené na bříše, nic v nich nedrží a vypadá jako by spal. Také on má na krku řetěz (delší a bez medailonu). U hlavy a nohou mu hoří po jedné dlouhé svíci (budeme-li předpokládat další dvě z druhé strany, jsou celkem 4). To je (necelá) dolní třetina obrazu, zbylé dvě třetiny zabírá složitý symbolický výjev. U nohou mrtvého stojí anděl v bílém rouše a palmovou ratolestí, nad jehož hlavou se vznáší koruna. Anděl drží v ruce sklo (zrcadlo?), v němž by se nebožtík viděl, kdyby otevřel oči.

Olejomalba šestinedělky s dítětem na úmrtním loži ze 17. století (Kralovice u Plzně)⁴⁷¹ zobrazuje matku i dítě v bílých šatech (dítě v povijanu s barevným okrajem). Oba mají na hlavách čepečky. Žena má ruce složené na bříše, dítě drží pod pravou rukou. Kolem zápěstí má ovinutý dlouhý růženec, který

---

⁴⁶⁹ Ibid., s. 106 – 107.

⁴⁷⁰ Uložený v děkanském kostele Nalezení sv. Kříže ve Frýdlantě. Obraz vznikl v letech 1600-1605 v rudolfinských dílnách v Praze. Olejomalba 3,5 x 3,5 m.

⁴⁷¹ Tento posmrtný portrét jsem našla v knize: Navrátilová. 2004. (s. 188). Autorka uvádí, že jej převzala z knihy L. Lábka: *Zvykosloví Plzeňska a přilehlých oblastí* (Plzeň 1930).

splývá dolů. Na polštáři jsou viditelné vyšívané květy, ale žádné další dary ani svíce nebo květiny zde nejsou.

Podíváme-li se na posmrtné portréty řeholníků a řeholnic, většinou jsou opět vystaveni s minimální výbavou:

(slavný portrét Valeriána Magniho - Salzburg), příslušníci některých řádů bývali patrně vystavováni na holém katafalku (tj. bez pokrývek a polštáře)⁴⁷². Kněz mohl mít navíc při vystavení (ale ne nutně při pohřbu) na sobě štólu, v ruce kalich a další znaky, odpovídající jeho stavu.⁴⁷³

J. Š. Baar (1869-1925), který ve své době líčil „vzorové“ venkovské pohřby (možná spíše takové, jaké zažil v dětství než jaké měli jeho současníci), popisuje pohřeb matky vesnického mladíka:

„Potěš tě Pámbů, Hadame,“ řekl mu každý příchozí, každý bera ze stolu několik žitných klasů, svázaných při stéble bílou nití, pokropil nebožku svčnou vodou a požehnal ji křížem.

„Dyž to Pámbů,“ odpovídal Hadam – ale ani očí přitom nepozdvihl, jenom stále do rakve se díval, jak mizí rubáš jeho matky pod záplavou bílých pouťových obrázků, jež naň kladly ženy. (...) stála [budoucí Hadamova žena] u rakve zrovna proti němu zapálena jako mák, chvatně převracela listy v „modlicích knížkách“, až našla a vytáhla obrázek svaté Anny [patronka nebožky] a položila ho nesměle na samý krajíček rakve.⁴⁷⁴

Božena Němcová podobně líčí dary do rakve při městském pohřbu:

Druhý den ležela v rakvi. Měla svoje kartounové šaty, ve kterých jsem ji viděla chodit každodenně na studentskou mši svatou. Na nohou nové skoro střevíce, jež byla šetřila co drahou památku. [Památečnost střevíců může být důvodem, proč je nebožka pohřbena neobvykle v botách.] – Okolo prstů, složených přes prsa otočený růženec – na prsou křížek, kolem pak kvítí i obrázky, dárky to milé. (sic!) – Na hlavě pěkný věnec z barvínku. – „Dal jí ho Antonín [dívčin milý],“ pravila matka.⁴⁷⁵

---

⁴⁷² Viz salzburská freska posmrtného vystavení těla kapucína Jana Křtitele von Ala 1594-1643), nástěnná malba (olejomalba al secco), Salzburg, stará sakristie klášterního kostela kapucínů; Publikováno in: Bašta, Petr a Baštová, Markéta. 2012. *Ars Moriendi ; Loretánské krypty ; Z historie pohřbívání v kapucínských konventech*. (katalog výstavy). Praha. - s.80.

⁴⁷³ Ibid.

⁴⁷⁴ Baar, Jindřich Šimon: *Pro kravičku*, In *Tři povídky z Chodska*, Odeon, Praha 1969. (s. 117-178). - s. 119.

⁴⁷⁵ Němcová, Božena: *Pomněnka šlechtné duše*, In: Štulc, Václav (ed.): *Poutník z Prahy: Kalendář katolický na obyčejný rok po Kristovu narození 1855*. Podle návrhu Jednoty katolické v Praze

Co se týče svatých obrázků, růženců, křížků a medailek, které máme dnes tendenci chápat jako „klasické“ dary do rakve, v 19. století a na venkově ještě ve století 20. to byly zároveň typické dárky z (pozdě) barokních poutí. Jako takové bývaly výrazem citů a vzpomínání (myšlení) na podarovanou osobu.

Nezřídka to bývaly také dárky lásky.⁴⁷⁶ Jak uvádí L. Kafka v publikaci, věnované poutnímu a pouťovému umění,⁴⁷⁷ svaté obrázky z poutí byly nositeli vzpomínky (pro poutníky na vykonanou pouť, pro obdarované na poutníka); zároveň mohly připomínat zbožný skutek, jehož zásluhy (zejména získané odpustky) mohly být obětovány za duše v očištění; a v neposlední řadě měly také funkci amuletů. Kafka rovněž dokládá existenci zvláštních úmrtních svatých obrázků⁴⁷⁸. (S úmrtními obrázky jsem se během výzkumu nesešla ani na hřbitovech, ani v nabídce obchodů s devocionáliemi.)

A. Navrátilová uvádí výčet předmětů, které byly v různých krajích dávány do rakve v 19. a 20. století: Mužům dávali do rakve boty (položené vedle těla), čepici pod paži a oblíbený kus oděvu, kancionál do ruky, dýmku, sirky, pytlík s tabákem, brýle, holicí potřeby, muzikantovi housle či jiný nástroj, vyznamenání z vojny apod.⁴⁷⁹

Zemřelé ženy vybavovali vším, co měly za svého života rády – zástěrou, kapesním šátkem, klubkem vlny či kouskem plátna s nití, bohatší prstenem nebo jiným oblíbeným šperkem. Nebožtíkům dávali i modlitební knížky, dopisy dětí a později fotografie jejich blízkých.⁴⁸⁰

U lidových zvyklostí samozřejmě vždycky nastávají obtíže s datací. Některé jsou jistě co do použitých předmětů poměrně nové (fotografie, sirky apod.), ale zároveň být variantou mnohem staršího zvyku.

Jistě víme jen to, že ve 20. století darů do rakve ubylo. Ubylo zároveň dokumentace o nich. Z počátku století máme řadu posmrtných portrétů a fotografií z pohřbů s vystavenou rakví. Tyto fotografie poskytují alespoň kusé informace o darech kladených do rakve – totiž o těch, které jsou položeny na těle nebožtíka, nikoli pod ním. Tak se sice nedovídáme o možná nejzajímavější

---

sestavený a se schválením nejdůstojnější duchovní vrchnosti vydaný. Ročník čtvrtý. Sklad a náklad Bedřicha Stýbla, Praha 1855.

⁴⁷⁶ Viz.: Dvořáková, Hana. 2007. *Poutní prodej a voskové upomínky* In: Tarcalová, Ludmila (ed.). *Dary a obdarování*. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. (s. 163-169)

⁴⁷⁷ Kafka, Luboš. 2009. *Dárek z pouti: poutní a pouťové umění*. Lika Klub. Praha. - zvláště kapitola *Pouťová a devoční grafika*, s.186-203.

⁴⁷⁸ Ibid., s. 196.

⁴⁷⁹ Navrátilová, Alexandra. 2004. – s.213.

⁴⁸⁰ Ibid., s. 214.

části darů, kterou neměli smuteční hosté vidět, ale na dobré fotografii můžeme rozlišit typy svatých obrázků, rozpoznat květiny, případně i další předměty. Konec 20. století přinesl řadu videozáznamů z pohřebních slavností, ale snímky těl v rakvích a s dary máme téměř výlučně z romských a pravoslavných pohřbů.

Zjevnou příčinou úbytku darů do rakve je to, že jen málo lidí umírá doma. Úmrtí v domě s sebou nese kontakt s umírajícím a posléze mrtvým tělem.

Taková situace umožňuje – a zároveň si téměř „vynucuje“ – řadu pietních úkonů v domácím prostředí. Pohřby, vypravované z domu, s sebou obvykle nesly i vystavení nebožtíka, provázené dary do rakve. V současnosti, kdy pohřební přípravy zajišťují mimo domov pohřební služby a většina rakví nebývá při pohřbu otevřena, není vlastně k daru do rakve jiná příležitost, než předat jej pohřební službě společně s vybranými šaty. To ovšem – zvláště kdyby se jednalo o cennější předměty – ztěžuje rozšířená nedůvěra k pohřebním službám.

Jedinou možností jak dát dar při pohřbu, je položit jej ke květinovým darům u (zavřené) rakve. Je však pravděpodobné, že takový dar bude zlikvidován společně s dary květinovými.

Můžeme tedy shrnout, že dar do rakve jde v naprosté většině ruku v ruce s kontaktem s mrtvolou. Pak se nabízí otázka, zda alespoň dary na hrobech nenahrazují ty dary, které by se za jiných podmínek ocitly v rakvi.

Modlení u mrtvých v úmrtním domě bylo jednou z příležitostí, při níž byly zemřelým vkládány do rakve různé předměty. Tělo této ženy je pokryto svatými obrázky. (Počátek 20. století, pravděpodobně německojazyčná oblast západních Čech. – Soukromý archiv.)

Zesnulá vystavená před pohřbem, jen s růžencem kolem rukou. (Jižní Morava, počátek 20. století – Soukromý archiv).

Zesnulá, vystavená v rakvi na dvoře, tělo má pokladené svatými obrázky, na nohou jí leží také lžička (výřez). Před zavřením rakve se s ní rodina fotografuje. (Jižní Morava, 1918 – Soukromý archiv)

V židovském prostředí byly a jsou dary do rakve výjimečné, odporují totiž základním náboženským normám (halaše). Přesto se vyskytovaly a vyskytují, byť v mimořádně vzácných případech. Nebudeme-li za dary považovat předměty, vkládané standardně (prst' ze Svaté země, talit, střepy na oči) na základě místních zvyků, (vidličky či vidlicovité větvičky, apod.), jsou v židovském prostředí všechny dary do rakve iniciativou jednotlivců.

Případ, o němž jsem se dověděla, souvisel mimořádnou situací:

Z. Peterová, členka pražské chevra kadiša mi uvedla jediný jí známý případ: Stará paní, přeživší holocaustu, ji požádala, aby do její rakve při ortodoxním židovském pohřbu bylo uloženo dětské pyžámko – jediná památka na jejího syna, který v sedmi letech zahynul v koncentračním táboře. Této její prosbě bylo vyhověno a byla pohřbena s pyžámkem položeným na pravé straně hrudi („na srdci“).

Lion Feuchtwanger v románu *Oppermannové* líčí pohřeb studenta Bertolda, který následkem šikany učitele – stoupence nastupujícího nacismu – spáchal sebevraždu:

(Mladíkův otec) Křičel, plakal, měl záchvaty zuřivosti. Četl znovu a znovu Bertoldův rukopis, dal jej opsat, bláhově vložil Bertoldovi tento rukopis do rakve i s listem polního maršála Moltka. [oba texty hrály klíčovou roli ve sporu, jehož následkem mladík sebevraždu spáchal] Pak truchlil po starožidovském způsobu, seděl na zemi s roztrženými šaty a společně s devíti pobožnými židy odříkával modlitbu za zemřelé.⁴⁸¹

Příběh se odehrává v Německu, podobnou situaci si lze nicméně představit i mezi městskými, asimilovanými Židy v dnešní ČR. Je ovšem třeba počítat s Feuchtwangerovou autorskou licencí.

---

⁴⁸¹ Feuchtwanger, Lion: *Oppermannové*, Odeon, Praha 1973. - s.194

Nejnovější fotografie vystaveného těla, kterou se mi podařilo získat. Pochází ze 70. let z Karlovarska (rodina zesnulé se tam přistěhovala z jižní Moravy) a můžeme vidět, že v rakvi už nejsou - přes původně katolické zázemí – svaté obrázky, jen květiny. (Soukromý archiv Petry Černé)

Při konzultaci s panem Andělem ze strašnického krematoria v Praze jsem se dověděla, že k vystavení zemřelého před obřadem (pro nejbližší pozůstalé) nebo i při něm dochází prý skoro u poloviny pohřbů („rekl bych tak 40-45%“). Vystavení po celý obřad lze předpokládat u pohřbů romských, pravoslavných a buddhistických (vietnamských). Dary do rakve ovšem podle jeho odhadu dává jen cca 10% všech pozůstalých.

Dary dostávají do rakve hlavně ti zemřelí, jejichž tělo je vystaveno v otevřené rakvi, a to obvykle před obřadem nebo méně často při něm (druhou variantu předpokládá hlavně u romských pohřbů).

Šaty se obvykle dávají civilní, čím dál častěji neoficiální, oblíbené (i nesváteční, džíny apod.). Dochází k tomu hlavně u mladších ročníků, ale už i u šedesátiletých zesnulých. Někdy profesní uniforma, nádražácká, vojenská, policejní apod.

Obvyklými dary bývají:

Sváte obrázky, jichž je podle něj dnes méně než bývalo dříve. Starší zaměstnanci prý pamatují běžně vysoké počty obrázků, jimiž byl někdy nebožtík přímo pokrytý. Dnes jich prý bývá "několik". Vysvětluje to tím, že

nynější umírající už sv. obrázků nevlastní takové množství jako někdejší, navíc nyní pozůstali možná nevědí, kde si takové obrázky opatřit, nemají už živý kontakt s církevním prostředím. Ze starých sv. obrázků se navíc stávají starožitnosti, které se spíše uschovávají jako rodinná památka. Jako další možný důvod uvádí i to, že vkládání sv. obrázků do rakve mohlo pro některé lidi znamenat i protest proti komunistickému režimu. Z podobných důvodů prý téměř vymizel zvyk vkládání modlitebních knih. Ke svatým obrázkům pak podle něj bývá téměř pravidelně přikládán růženec. Podobně časté jako sv. obrázky jsou i fotografie pozůstalých.

Dále přikládají pozůstali do rakve něco, co měl zesnulý rád – knihy, soubory křížovek (s křížovkami se prý setkal opakovaně), popřípadě symbol nějaké jeho "neřesti" - cigarety (např. jedna cigareta), občas alkohol, někdy i sladkosti ("když třeba babička ráda mlsala"), v případě karbaníků karty, buď vložením do rakve, nebo jsou aranžovány v květinových darech, což je prý pro květináře poměrně obvyklá objednávka.

V případě dětských pohřbů jsou téměř pravidlem hračky, hlavně plyšáci. Někdy je pošlou pozůstali s oblečením, jindy se vkládají při vystavení.

V době sklizně prý občas dávají ovoce ze stromu na chatě, na chalupě... na jaře rozkvetlou snítku z oblíbeného stromu.

Někdo dává minci, do ruky nebo do kapsy. (*"Někdy se o tom ani nedovíme, protože mince je v šatech."*)

Velmi málokdy jsou zemřelí vybaveni i šperky - a to vždy drobnými: oblíbené náušnice, přívěšek, medailonek. K případnému náboženskému významu těchto ojedinělých šperků se pan Anděl nemohl vyjádřit.

Někdy mrtví dostávají do rakve osobní vzkazy.

Na dotaz, zda se setkal s přikládáním kamínků odpověděl, že ano, prý u lidí, ovlivněných novými náboženskými směry, ale jen velmi vzácně.

Většina dnešních zesnulých, a zejména pozůstalých, kteří obřad organizují, se nehlásí k žádnému náboženství. Je možné, že oněch odhadovaných 10%, dávajících dárky do rakve, tvoří právě lidé věřící, není to ale příliš pravděpodobné. Příslušnost k církvi (nejpravděpodobněji římskokatolické) je lze předpokládat u lidí, dávajících devocionálie. U ostatních ale nevíme nic.

M. Lutovský si klade otázku, jak se z hlediska výbavy hrob raného středověku dívá na předměty, ukládané do rakví v moderní době, neboť: Vedle předmětů církevního charakteru (svaté obrázky, růženec a pod.) jde v ojedinělých případech i o oblíbené předměty – šperky či hřeben v ženských

hrobech, hodinky, dýmka, láhev pálenky v hrobech mužů. A navrhuje vysvětlení, že spíše než o přežití dávno zaniklých zvyklostí jde patrně o obecnou lidskou snahu zpříjemnit zesnulým cestu na „onen“ svět.⁴⁸²

Pak se ovšem nabízí otázka, proč tuto „obecnou lidskou snahu“ připisovat jen našim současníkům, respektive proč ji v případě pozůstatků starších kultur vykládat důsledně nábožensky.

Cenné informace o tom, jak obdarovávání svých zesnulých prožívají naši současníci, získáme z písemných zpráv, které je někdy doprovázejí – totiž vzkazů a dopisů.

5.6 Vzkazy a dopisy zesnulým

Výrazným prvkem na současných hřbitovech a pietních místech jsou dopisy zesnulým. Z jejich obsahu se někdy můžeme dočíst více o tom, jak jejich pisatelé uvažují o posledních věcech člověka, o posmrtné existenci (dopis zesnulému už sám nějakou předpokládá) i o tom, jaký je podle nich vztah živých a mrtvých.

Liší se co do formy, délky a snad i co do adresátů. Některé jsou přelepené nebo zatavené do plastové fólie, aby je někdo nemohl přečíst. Adresátem je v tom případě zemřelý či pozůstalá rodina a nikdo jiný.

Zalepený dopis na pražském olšanském hřbitově mohl být podle nápisu adresován jak zesnulým, tak pozůstalým.⁴⁸³

Jiné jsou naopak vystavené tak, aby padly do oka i jiným návštěvníkům hrobu. Takové někdy napodobují obsah, jaký byl v předchozích desetiletích tesán do

⁴⁸² Lutovský, Michal. 1996. – s.104. – Zvýrazněno RJW.

⁴⁸³ Snímek: _DSC0266, Praha - Olšany, 17. 1. 2012.

náhrobků, na rozdíl od tesaného textu však mohou být snadno odstraněny, doplňovány a obměňovány.

Během terénního výzkumu jich bylo zachyceno několik desítek, většinou měly podobu krátkých vzkazů, jen ve výjimečných případech šlo o skutečné dopisy.

Čtení dopisů pro druhé (třebaže zesulé) samozřejmě představuje etický problém. Po delších úvahách jsem si stanovila jako hranici zalepení obálky nebo lístku tak, aby text nebyl při rozložení čitelný. Kde byl ale text viditelný kolemjdoucím nebo šlo o přeložený, ale nikoli slepený list. V případě vystavených dopisů cituji kompletně, v případě přeložených anonymizuji.

Uvedu několik příkladů:

V okénku vnějšího kolumbária ve Strašnicích, asi rok 2007; psáno na psacím stroji připojeno pod fotografii:

*NEJDRAŽŠÍ MAMINKO,
BYLA JSI VZÁCNÁ ŽENA, ODVÁŽNÁ,
PRACOVITÁ, BOJOVNÁ, VYTRVALÁ,
ALE I KRÁSNÁ, NĚŽNÁ, MILÁ
A JEMNÁ.
ROZDÁVALAS LÁSKU, POHODU, KRÁSU,
BYLA JSI JAKO SLUNCE,
KTERÉ HŘEJE A DÁVÁ SÍLU ŽIVOTU.
BUDEŠ NÁM MOC CHYBĚT.
ČEST A ÚCTU TVOJÍ PAMÁTCE.
NEZAPOMENEME!⁴⁸⁴*

Dopisy tohoto typu navazují na nápisy na náhrobních kamenech, v jejichž textech oslovovali pozůstalí zemřelého, ale obsah byl určen návštěvníkům hřbitova. O sto let dříve tak oslovily paní Resi Weilovou (zemř. 1906) její děti:

*Rádi se mějte, se neopouštějte,
V žití Svém vždy Jsi říkala nám
A nyní když Jsi odešla pro vždy
V šlépějích slov těch budujem chrám...!!*

*Chcem se mít rádi po celý život
Pospolu věrně my chcem vždy žít
Ve slovech Tvojich věčně nám drahých
Chceme vždy svatou Tvou památku ctít!⁴⁸⁵*

---

⁴⁸⁴ Snímek: CIMG1381 ; Praha – Strašnice 4. 12. 2007

⁴⁸⁵ Náhrobek paní Resi Weilové, roz. Levitusové z Tmaně na židovském hřbitově Praha-Malvazinky.
– Snímek CIMG2816 ; 2. 3. 2005.

Jiné dopisy jsou vlastně dlouhými citáty jiných textů, například písní populární hudby. Ty pak mají charakter vzkazu pro ostatní návštěvníky hrobu, nikoli pro zesnulého. Příkladem může být text písně Michala Tučného „Být hlídačem růží“ na hrobě „loupežníka“ Babinského v pražských Řepích (barevně vytištěná na papír, společně s údajným portrétem zesnulého, uložena v plastovém pouzdře na papír):

*Já měl pověst nevalnou, spíš se dá říct, že se mě kdekdo bál.
život můj byl sud s prachem a já na něm stál
a držel v ruce šňůru zápalnou.
Někdy jsem žil i v jeskyních a občas na mě pořádali lov.
zanechal jsem jim jen pár mladých vdov
a pár vzkazů posledních.
Být hlídačem růží já si vždycky přál
a v sluneční záři jsem jejich krásu obdivoval.
Být hlídačem růží jó o tom jsem snil
a musím vám říct, že se můj sen vyplnil...⁴⁸⁶*

Citace populárních písní na hrobech není neobvyklá. V urnovém okénku staršího páru z Hradce Králové jsem našla v počítači vyrobenou grafiku: Portréty obou manželů, za nimi obraz vesnice (snad dům, kde bydleli?) v jarní krajině s létajícími květy. Na nebi v pozadí pak byl refrén písně *Až na vrcholky hor* od Věry Martinů:⁴⁸⁷

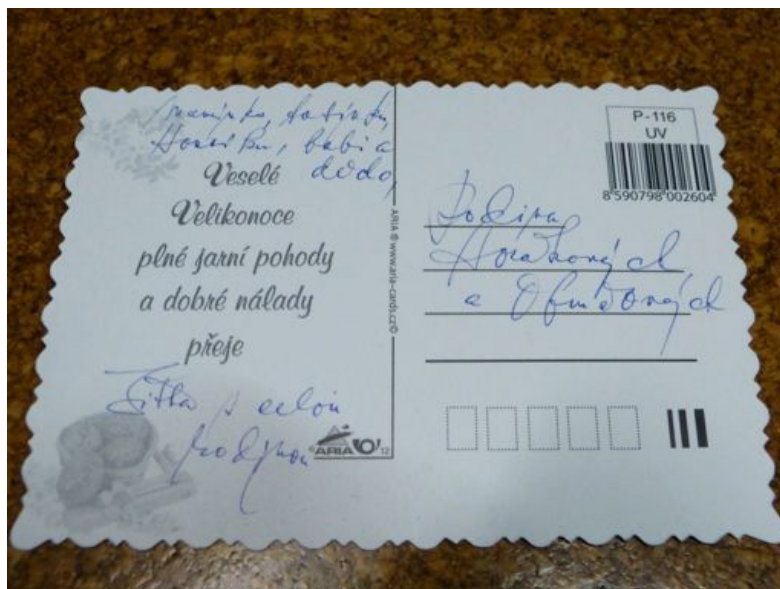

⁴⁸⁶ Podávám v pravopisné podobě, v níž se nachází na hrobě.

⁴⁸⁷ Snímek: 7.11.2010 756 ; Havlíčkův Brod, 7. 11. 2010.

*Až na vrcholky hor, kde slyšíš vítr hrát,
do kraje skalních měst i hnízd i hvězd
a zatoulaných stád.
Až na vrcholky hor, jsme vyšli ty a já a já,
to všechno tak dávno, tak dávno se zdá.*

Dalším typem dopisů jsou blahopřání k svátečním příležitostem, napsaná zesnulým tak, jako kdyby byli naživu.

Přání Veselé Velikonoce, plné jarní pohody a dobré nálady v kolumbáriu ČSCH v Praze na Vinohradech. Pohlednice mezi dary (nahore) a text přání (dole).⁴⁸⁸

⁴⁸⁸ Snímky: P1000463 a P1000457; Praha – Vinohrady 11. 3. 2012

Nejběžnější jsou krátké vzkazy, nezdědka doprovázené fotografií. Jejich nejčastějším obsahem je ujištění o trvalosti vztahu navzdory smrti:

Vzkaz v míse s vřesem na okraji rozptylové loučky v Praze – Motole, doplněný dvěma fotografiemi – momentkami a figurkami vojáků.⁴⁸⁹

Někdy je vzkaz minimalizován na jedno či dvě slova:

Vzkaz na kamínku; metafora smrti jako spánku.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Snímek: P1020513 ; Praha – Motol 1. 5. 2012.

⁴⁹⁰ Snímek: P1070009 ; Hradec Králové – Lesní hřbitov, 6. 11. 2012.

V ojedinělých případech obsahuje vzkaz informaci o novinkách v rodině; ty jsou někdy sdělovány také prostřednictvím fotografií.

V kolumbárním okénku ústředního hřbitova v Plzni jsem našla ultrazvukovou fotografii embrya s rukou psaným komentářem: Naše druhý miminko maminko (viz obr.). – To se podobá příběhu paní Ireny Lánské.

Kolumbární okénko svědčí o intenzivní péči: Kromě umělých květin a svíčky na baterii jsou zde fotografie (zesnulé nebo pozůstalých), dvě figurky andělků, jedna mince, mušle, kovový model Eiffelovy věže (možná suvenýry z dovolených), dva modely historických velocipédů, odkazující k zájmu zesnulé a možná i celé rodiny (jedna z fotografií je momentka z jízdy na velocipédech) a jedna medaile.⁴⁹¹

⁴⁹¹ Snímky: P1110326 (výřez) a P1110323 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

Příklad informování o rodinných událostech prostřednictvím fotografií jsem zachytila na Lesním hřbitově v Hradci Králové. Na rodinném urnovém hrobě byly tři fotografie – jedna z promoce mladé ženy a dvě z rodinné dovolené či sešlosti.⁴⁹² Všechny fotografie nesou v nějaké obměně téma vzpomínání – buď přípisem „Vzpomínáme na babičku“ nebo „Všichni vzpomínáme“. Není jasné, zda starší z fotografií nezachycuje ještě zesnulou, novější dvě však jistě ne.

Na rozptylové loučce v pražského olšanského hřbitova⁴⁹³ jsem našla vystavený dopis, umístěný na fialovém věnci, fixovaný v kancelářském plastickém obalu:

Paní [jméno a příjmení]

Maminko naše už nic jiného pro Tebe nemůžem udělat, než přinést kytičku a ulevit si trochu svému srdíčku. Ale věř, stále na Tebe vzpomínáme a jsi pořád mezi náma a jinak už to nemůže být. Moc nám chybí i naše Anča, náš Pepík i Jarda. Musíme jen věřit a doufat, že jste našli všichni klid a jste tam jak v ráji.

*Tvé dcery Maruš a Květa.*⁴⁹⁴

⁴⁹² Snímky: P1070232 - P1070245 ; Hradec Králové – Lesní hřbitov, 6. 11. 2012.

⁴⁹³ Tato rozptylová loučka má tu zvláštnost, že stromy a keře, které jsou na ní nasázeny, umožňují pozůstalým zapamatovat si místo, kde byl popel vysypán (rozptyl je zde prováděn vysypáním popela a jeho rozhrnutím na plochu velkou asi jako kuchyňská utěrka). – Zdejší pozůstalí tak fixují přítomnost mrtvých na určité místo, které (jistě ne všichni, ale mnozí) dále navštěvují jako hrob. – Viz dále v kapitole o rozptylových loučkách.

⁴⁹⁴ Snímek: P1060443 ; Praha - Olšany 3. 11. 2012

Dopis spojuje několik pojetí smrti:

Pro mrtvého už nejde nic udělat („*už nic jiného pro Tebe nemůžem udělat*“),

ale přinášení květin je „alespoň něco“, možná i dokladem zájmu něco pro mrtvé dělat („*než přinést kytičku*“).

Rozhodně pomáhá pozůstalí, kteří vědí, že jim přináší úlevu („*a ulevit si trochu svému srdíčku*“). Přinášení květin dělají v tomto případě pozůstalí (částečně reflektovaně) i pro sebe.

Mrtvého však lze – metaforicky anebo doslovně – oslovit („*Ale věř,*“).

Pro mrtvého i pro pozůstalé je důležité, že na něj vzpomínají, což ho zároveň zpřítomňuje (*stále na Tebe vzpomínáme a jsi pořád mezi náma*). – Ujišťování mrtvého o jeho přítomnosti v kruhu pozůstalých obsahuje určité napětí: Pokud by si pisatelka byla přítomností mrtvé jistá, proč by jí o její přítomnosti měla psát? Stejně tak by ji nemusela ujišťovat o tom, že na ni vzpomíná. Zkončení věty „*a jinak už to nemůže být*“ jako by všechny zúčastněné ujišťovalo o trvalosti citů a vzpomínek.

Důležité jsou rodinné vztahy; zesnulá je spojována s dalšími mrtvými členy rodiny (*Moc nám chybí i naše Anča, náš Pepík i Jarda*). V další větě zjistíme, že sdílejí společný osud:

Nejistota ohledně posmrtné existence se projevuje v závěru, spolu s nejasným odkazem na víru („*Musíme jen věřit a doufat, že jste našli všichni klid a jste tam jak v ráji*“). – Není jasné, kde mrtví jsou. Na rozdíl od předchozího ujištění „*a jsi pořád mezi náma*“ jsou podle závěrečné věty mrtví společně „tam“. Živí jim mohou přát, aby se tam měli dobře, ale nemůžou pro to nic udělat. Pro obě strany (a zejména pro pozůstalé) je dobré, aby si mysleli, že našli klid (= odpočnutí, refrigerium, pax), a mají se tam „*jak v ráji*“. – Užití běžného přirovnání, odkazujícího k biblickému ráji, je možné, ale ne nutné chápat jako náboženský relikv v nenáboženském jazyce.

Dopis tedy uvádí – a volně propojuje – hned tři pojetí přítomnosti mrtvé: Ta je zároveň se svými blízkými, „*tam*“, a navíc je nějak navázána na spočinutí ostatků, neboť sem přinášejí pozůstalí květinový dar a sem také adresují dopis.

Opodál, ve stejné úpravě, na chryzantémách v květináči:

Dr. [jméno a příjmení muže]

[jméno], opět jsem přišla i se sestrou Květou, Tě pozdravit, zavzpomínat a věř, že nikdy nezapomenu.

Tvá Maru⁴⁹⁵

Tento dopis už vyjadřuje jen spojení zesnulého s místem uložení ostatků, kde je možné přijít mrtvého navštívit – „pozdravit“, což může ale nemusí znamenat i určitou podobu komunikace. To je opět spojeno se vzpomínkou – a ihned následuje ujištění mrtvého, že na něj pozůstává nezapomene („a věř, že nikdy nezapomenu.“).

Vztah živých a mrtvých je důvěrný, jsou oslovováni jako za života a pro podpis je užito domácí podoby jména. Zároveň nadpisy jsou formulovány tak, jako by byl důvod, aby došlo k záměně – i přes přítomnost na místě, umožňující „pozdravení“ zesnulého, který je „navštíven“.

Jinými slovy, metafory nebývají v dopisech užívány tak, aby společně vytvářely jednotný obraz světa, posmrtné existence a vztahů živých a mrtvých. Metafory se vyskytují vedle sebe, někdy si odporují, jindy se vzájemně doplňují. Jak dále uvidíme, v dopisech mrtvých je toto vnitřní napětí spíše pravidlem nežli výjimkou.

Na židovském hřbitově v Praze na Olšanech jsem zachytila dopis, Přeložený napůl a položený na hrobě, který připomínal dopisy, vznikající v rámci psychoterapie:

Milí rodiče,

(?) se Vám moc omlouvám a odpouštím Vám

to, že jste mi nedávali tolik lásky, kolik

jsem potřebovala.

Maminko, chtěla jsi dávat oběma holkám

stejně, ale to jsi bohužel nedodržovala, pro každou

jsi byla jiná maminka a [jméno] to bohužel

nenazírala, což jsem si uvědomila až po smrti

táty, kdy se to projevilo znatelně.

odpouštím Vám

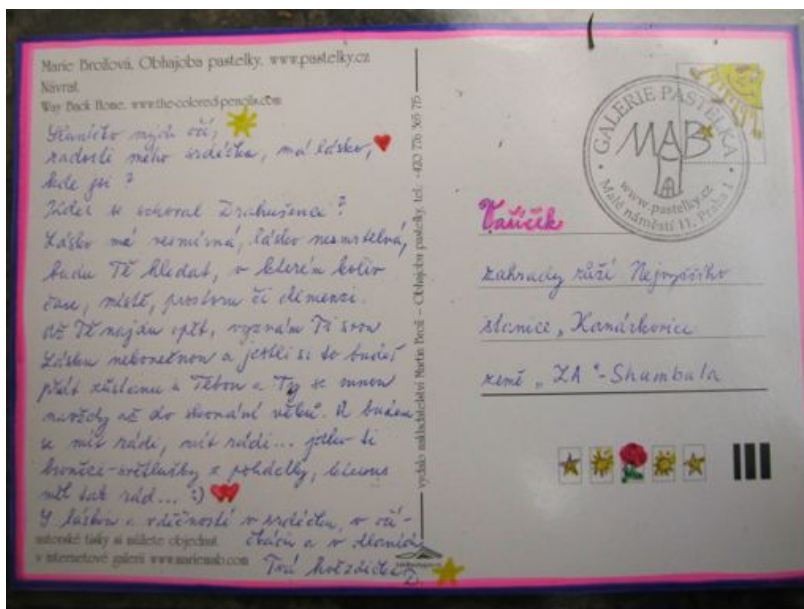
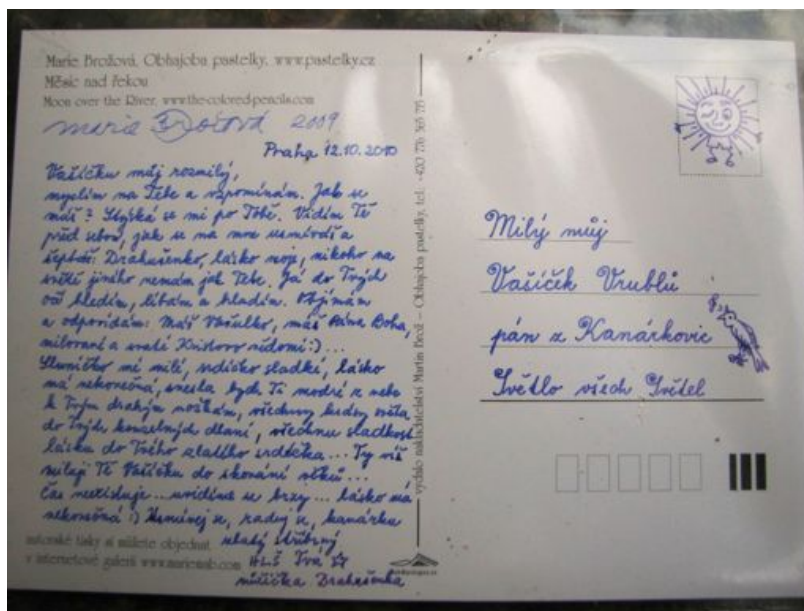
[podpis]⁴⁹⁶

---

⁴⁹⁵ Snímek :P1060445 ; Praha - Olšany 3. 11. 2012

⁴⁹⁶ Snímek: _DSC0819 – Praha – Olšany, 15. 1. 2012. – Opis se zachováním původního rozložení stránky a podtržení některých slov. Na začátku se asi jedno slovo nepodařilo rozluštit, protože dopis ležel na hrobě již řadu měsíců.

Na vyšehradském hřbitově jsem v listopadu 2010 našla v plastovém obalu dvě pohlednice s dopisy, sestávajícími z textu a kreseb. Žena, podepsaná jako Hvězdička, psala Vašíčkovi, nazývaného též Kanárek. Z religionistického hlediska je zajímavá kombinace různých náboženských motivů, které se v textech objevují:

Jeden z nich nesl adresu Světlo všech světél, druhý Zahrady růží Nejvyššího, stanice Kanárkovice, země „ZA“ – Shambala.

Dopis 1. - adresa Světlo všech světél :

(...)Máš Vašulko, máš Pána Boha, milované a svaté Kristovo vědomí :) ...

(...)

Čas neexistuje ... uvidíme se brzy ... láska má nekonečná :) Usmívej se, raduj se, kanárku zlatý, stříbrný (...)

První z dopisů tedy explicitně odkazuje ke křesťanství: Zesnulý je odkazován Bohu a Kristu. Pojem „Kristovo vědomí“ se přitom objevuje často v nových náboženských hnutích. Právě v roce 2010 se objevily stránky s návodem *Aktivujte Krista v sobě*⁴⁹⁷. Objevuje se také v souvislosti s andělskou terapií pomocí „fialového plamene“.⁴⁹⁸ K „aktivaci Krista“ v souvislosti s „magickým datem“ 12. 12. 2012 vybízely též stránky *Novou cestou*, které roku 2010 publikovaly poselství duchovní učitelky Shanta Gabriel:

*Drazí, přes zdánlivou temnotu této doby, je tu Boží Milost projevující se sestupem Pečetě **Kristova Vědomí**, aby probudila všechny bytosti a prosvětlnila Zemi. V okamžiku, kdy 12. prosince 2010 hodiny ukáží 12:12, začne probíhat na celé planetě naladění na Vědomí Jednoty. Vše se odehraje skrze naše srdce a mysl. Pokud byste to mohli vnímat z Andělského hlediska, pochopili byste, že při přijímání Zlatého Kristova Světla lidé fungují jako hromosvody – transformátory. Díky nim se tato božská energie dostává na planetu.*⁴⁹⁹

Výrok že „čas neexistuje ... uvidíme se brzy“ může souviset právě s eschatologickými očekáváními, spojenými s rokem 2012.

Dopis 2. – adresa *Zahrady růží Nejvyššího, stanice Kanárkovice, země „ZA“ – Shambala*:

(...)Láska má vesmírná, láska nesmrtelná, budu Tě hledat, v kterém koliv čase, místě, prostoru či dimenzi ... (...)

Druhý dopis je zajímavý především adresou, která spojuje odkaz k monoteistickému (ne nutně křesťanskému) Bohu – „Nejvyšší“ s představou

---

⁴⁹⁷ Stránky *Cesta k duze*: <http://cestakduze.webnode.cz/lecebne-systemy-a-zasveceni/aktivujte-krista-v-sobe/> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

⁴⁹⁸ Jedná se většinou o texty „*Univerzální & Triumfující církev*“ (Church universal & Triumphant), které na přelomu tisíciletí téměř výlučně překládal Vratislav Kašpárek. Zahrnují invokace andělů a zjevně navazují na martinistickou tradici: *Ve jménu milované, mocné a vítězné Božské Přítomnosti, JÁ JSEM ve mně, a mém vlastním milovaném Svatém Kristově vědomí, já volám milovaného Saint Germaina a anděly sedmého paprsku*. – In: *Devět kroků jak používat fialový plamen ve svém životě*, http://vzestup.webzdarma.cz/f_plamen/nine_steps.html (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014). – Zvýraznění RJW.

⁴⁹⁹ Stránky *Novou cestou*: <http://www.novoucestou.cz/?p=11227> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014). – Citováno se zachováním původního pravopisu.

„země „ZA““ a „Shambaly“. Království Šambhala je pojmem pocházejícím z tibetského tantrického buddhismu. Znamená jakýsi pozemský ráj, snad metaforu určitého stavu mysli, jehož má dosáhnout adept tantrické jógy následkem zasvěcení a zvláštních cvičení. poté, co o něm maďarský tibetolog Körösi informoval roku 1833 západní svět, hledaly toto bájně království desítky lidí a jeho ozvuky najdeme v theosofickém učení Heleny Blavatské, a bezpočtu dalších ezoterických dílech Západu.⁵⁰⁰

Zároveň z něj zaznívá nejistota ohledně toho, kde zesnulý vlastně je, snad v jiném čase, prostoru, dimenzi – ale ať je v kterémkoli, láska všechny překážky překoná a přijde opětovné shledání.

V obou dopisech Kanárkovi se náboženské pojmy pojí s pohádkovými, a milostné přezdívky jsou v nich vedle vznešených výrazů, podobně jako se na hrobech devocionálně nacházejí vedle hraček a andělé se setkávají s pohádkovými bytostmi. „Vážná“ náboženská slova jsou hned vedle těch, která připomínají spíše nadsázku, hru (*Pán z Kanárkovic* vedle *Světlo všech Světel*; *zahrady růží Nejvyššího* vedle *stanice Kanárkovice*).

Speciální kategorií jsou dopisy slavným osobnostem. Většinou bývají položeny tak, aby si je mohli číst i další návštěvníci hrobu. Jsou různě dlouhé, od krátkých vzkazů po osobní dopisy.

Zvláště u populárních osobností přitom není vzácné oslovování (za života nepoznaného člověka) důvěrnými jmény, přezdívkami, apod. Někdy se zdá, že jsou projevem imaginárního vztahu, jaký někteří lidé chovají ke známým osobnostem už za jejich života.

---

⁵⁰⁰ Viz: Lenoir, Frédéric. 2002. *Setkávání buddhismu se Západem*. Volvox Globator. Praha. - s.254-257.

Důvěrný vzkaz – Arnošte, ty starý bejku! – na hrobě spisovatele Arnošta Lustiga (1926-2011). Není jasné, zda mu jej věnoval někdo z okruhu přátel nebo úplně cizí člověk, který jen naráží na oblibu zesnulého ve výrazu „bejk“.⁵⁰¹

Často je hlavním obsahem dopisu vyjádření úcty k životnímu dílu dotyčného. V případě světově proslulých osobností (např. Franz Kafka, Antonín Dvořák) je píše i návštěvníci ze zahraničí.

Příkladem je litevský dopis Antonínu Dvořákovi, datovaný 29. 10. 2010:
Milý Dvořáku, pro nás dva je báječné se s Vámi po dvou letech opět setkat! Vznikla zde již taková tradice, (tak)že myslím, že (???) Vás oba přijdeme pozdravit, až opět přijde ten čas. Děkuji Vám za tak dokonalou hudbu. I za další Vaše skvělé dílo. P a Č⁵⁰²

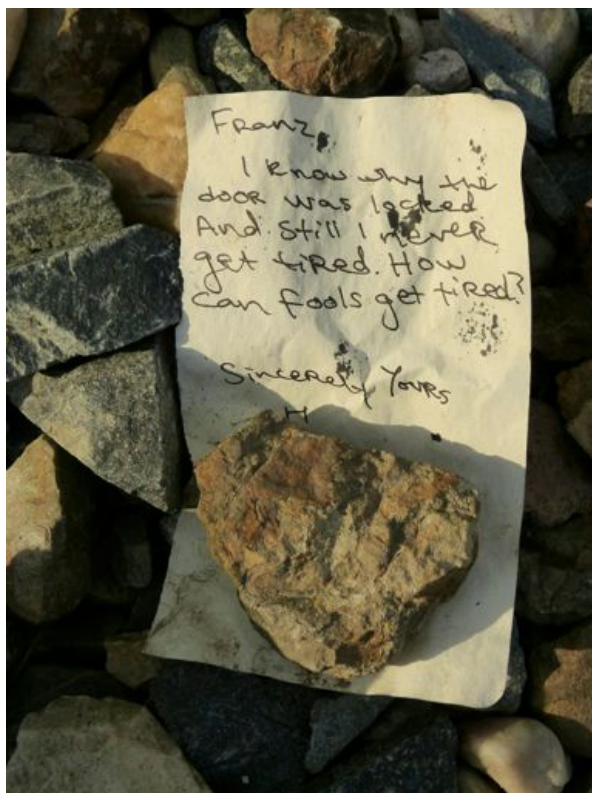
(překlad pořídila Olga Fojtíková)

---

⁵⁰¹ Snímek: _DSC0885 ; Praha – Olšany, 15. 1. 2012.

⁵⁰² Snímek: IMG_5097 ; Praha – Vyšehrad, 1. 11. 2010.

Osobnější je anglický dopis Franzi Kafkovi⁵⁰³:

Franzi, vím proč byly dveře zamčené. A přesto jsem toho nikdy neměl dost Jak by toho blázní mohli mít dost? Upřímně Tvůj (Tvá) [Podpis]. (Překlad RJW)

O dopisech zesnulým, psaných dětmi, pojednám pro zvláštnost tématu v kapitole Děti jako pozůstalí.

Rozšíření dopisů pro zesulé mohl ovlivnit film *Forrest Gump* (1986), vysílaný v ČR poprvé 1994. V závěru filmu hlavní hrdina promlouvá ke své zesulé manželce, u jejíhož hrobu stojí:

Dal jsem tě pochovat pod náš strom. Malej Forrest je moc šikovnej. (...) On ti napsal ti dopis. Já ho prej nemám číst. Nepřál si to, takže ti ho tu nechám.

– A položí dopis k patě náhrobku.

To znamená, že v USA byly dopisy zemřelým známé nejpozději ve druhé polovině 80. let a je možné, že se tento způsob pietního chování do ČR dostal právě z anglo-amerického světa. S jistotou to však tvrdit nelze.

---

⁵⁰³ Snímek: P1020155 ; Praha – Nový židovský hřbitov, 17. 4. 2012.

5.7 Časté motivy:

5.7.1 Kříž

V úvodu této kapitoly si dovolím jednu osobní poznámku: V následujících řádcích budu nucena pojednávat o křížích jako předmětech, které jsou vyráběny, užívány a také ničeny či vyhazovány. Prosím všechny ty, pro které je kříž jako připomínka Ježíšovy smrti i křesťanského poselství, aby pro tuto chvíli omluvili, že mluvím o křížích jako předmětu sériové výroby, jako o věci mezi dalšími věcmi. Nedělám to se záměrem tento symbol, důležitý pro celé lidstvo, znevažovat.

V publikacích věnovaných vzhledu současných hřbitovů se dočítáme o úbytku křížů na hrobech jako jednom z projevů sekularizace.⁵⁰⁴ Navrátilová uvádí, že zájem o nákladné hroby zaznamenaný v období konce 80. a počátku 90. let šel ruku v ruce se zájmem o sekulární motivy: leptané portréty zesnulých, krajinky, zobrazení rodného domu, vesnice, zapadajícího slunce (v Blatné a okolí často s nápisem „Zašlos mi, ty slunko zlaté“), palmové ratolesti (používané již meziválečnými bezvěrci jako „neutrální symbol“), v současnosti je stále častější růže, někdy nalomená.

To je jistě pravda a pokud srovnáváme současnou situaci s 19. stoletím, k jinému závěru se nedobereme. Oproti litinovým křížům, které se od desetiletí po napoleonských válkách stávaly oblíbenou náhradou dosavadních dřevěných a přetrvaly až do počátku 20. století,⁵⁰⁵ znamenají malé kamenné náhrobky s vyrytým křížem na konci tisíciletí jistě rapidní zmenšení tohoto symbolu. Je ale třeba si uvědomit, že právě litinové kříže jsou exemplárním příkladem produktů⁵⁰⁶ nových technologií 19. století, které se právě díky masovému rozšíření umožněného rozvojem průmyslu (tovární kovovýroby a distribucí pomocí vlakové dopravy) mohly stát o století později “tradičním” prvkem hřbitovů i venkovské krajiny. Samy navíc častými pseudogotickými prvky odkazovaly k jisté idealizaci středověku, kterou můžeme pozorovat u

---

⁵⁰⁴ Navrátilová. 2004 ; Nešporová. 2013. - s. 237.

⁵⁰⁵ Dějiny, typy a rozšíření těchto křížů sleduje práce: Bělová, Jana. 2011. *Funerální litina ve střední Evropě*. Katolická teologická fakulta UK. Praha. Bělová dokládá rozšíření těchto sériově vyráběných křížů po celé oblasti dnešní ČR i v sousedních zemích.

⁵⁰⁶ Osobní poznámka: Prosím všechny ty, pro které je kříž jako připomínka Ježíšovy smrti i křesťanského poselství, aby pro tuto chvíli omluvili, že mluvím o křížích jako předmětu sériové výroby, jako o věci mezi dalšími věcmi. Nedělám to se záměrem tento symbol, důležitý pro celé lidstvo, znevažovat. Jde mi o probrání materiální části tohoto symbolu.

těch katolíků, kteří se v sekularizující (či *dechristianizující*) společnosti necítili dobře a užívali poukazy k idealizovanému středověku.

V této souvislosti si dovolím odskočit od tématu křížů na hrobech a připomenout, že právě litinové kříže se staly prvním předmětem, který překročil hřbitovní prostor, pro který byl prvně určen, a začal být užíván také v dalších kontextech. Litinové kříže se totiž ve funkci "Božích muk", označení míst neštěstí, na křižovatkách nebo u vstupů do vesnic a dalších významných místech, staly prvními křížky u cest a pobídkou ke zbožnosti. Třebaže starší, dřevěné a kamenné kříže byly rovněž k vidění na hřbitovech i mimo ně, tady šlo prvně o ty samé verze, typy a prvky. Samozřejmě, litinové kříže pořád ještě neměly ten významový "rozptyl", jako mají dnešní figurky andělíčků. A právě tyto kříže se staly po roce 1948 častým terčem vandalských útoků, takže mnoho z nich připomínají jen podstavce s kusem rezavého kovu.⁵⁰⁷

Litinové kříže jsou ovšem jen ozvěnou toho vztahu, který měli ke kříži křesťané středověku. Byl to vztah snoubící úctu k obrazům a ostatkům (kříž, jakýkoli, mohl být považován též za ostatek)⁵⁰⁸ s pověrečným pojetím kříže jako univerzálního ochranného znamení. Příkladem prvního aspektu je sv. Jana Orleánská, která před popravou požádala dva z přítomných kněží, aby před ní podrželi kříž. Také "s velkou zbožností přijala a políbila" kříž, který před ní nouzově vytvořil jeden z anglických (tedy nepřátelských) vojáků a zastrčila si jej za pás.⁵⁰⁹ Můžeme ostatně vidět, že pokud na popraviště doprovázel odsouzence kněz, držel kříž tak, aby právě kříž byl tím, co odsouzený bude mít před očima v okamžiku smrti (čehož doklady máme i z českých zemí).

Příkladem druhého, pověrečného aspektu jsou nejrůznější kříže a křížky jako ochranná znamení víceméně magického charakteru, jak je (v obměnách) známe z různých lidových zvyků. Kříže na hrobech v sobě uchovávaly obojí, neboť nejenom svědčily, že dotyčný zemřel v křesťanské víře a byl podle ní pohřben, ale zároveň bránily mrtvým vstupovat mezi živé. Znamení kříže – ať již pokřižováním nebo uchopením kříže dřevěného či jiného – je v západním i

---

⁵⁰⁷ Toto vandalství přitom nemuselo být motivováno jen politicky, ale mohlo jít stejně tak o vyřizování osobních sporů, protože na venkově nezřídka považovala ten či onen kříž za „svůj“ určitá rodina (obvykle z řad sedláků), jejíž členové kříž nechali vztyčit. V atmosféře ateizované společnosti se však již postižení mohli jen těžko ozvat. – Navíc, k jedné z největších devastací litinových křížů, takřka kompletního zničení všech křížů na starém městském hřbitově, došlo až počátkem 90. let a motivací bylo nepřátelství jiného druhu. Kříže hřbitova při kostele sv. Mikuláše v Plzni zničila a zapíchala obrácené do země skupina neznámých vandalů, kteří na hřbitově zanechali též kresby a nápisy se satanistickou symbolikou.

⁵⁰⁸Ohler, Norbert. 2001. *Umírání a smrt ve středověku*. H&H. Jinočany. – s. 53.

⁵⁰⁹ Ibid.

východním lidovém křesťanství nejčastější ochranou proti všem nečistým silám.

Ariès, popisující vývoj ve Francii, píše, že hřbitovní kříž sloužil nejprve celé obci věřících, později stále více jednotlivcům, až se nakonec stal prototypem nového hrobu, který vznikl v 17.-18. století.⁵¹⁰ – To by řadilo spojení „jeden hrob = jeden kříž“ do raného novověku, kam se řadí počátek dalších zvyků, které máme tendenci považovat za mnohem starší.

Kapitolu uzavírá – opět ve vztahu k Francii – shrnutím vývoje: V 15.-19. století se utváří typ náhrobku, jehož hlavním a někdy jediným prvkem je kříž, přičemž definitivní podoba takového náhrobku se ustálila na přelomu 18. a 19. století.

(...) v této podobě se používal až do 20. století i v takzvaných odkřesťanštěných oblastech. Nepřát si kříž na vlastní hrob nebo jej nepostavit na hrob blízkých se i dnes [psáno roku 1975] považuje za výjimečnou provokaci. I ta zdánlivě nejateističtější společnost lpí na jeho přítomnosti.

To platilo také o české společnosti 1. poloviny 20. století – volnomyšlenkáři (jak jsme už viděli) důsledně dbali na to, aby se na nově zřizovaných hrobech jejich blízkých neobjevil kříž, pokud možno ani jako značka úmrtního data.⁵¹¹ – V tom se ostatně podobali Židům a některým evangelíkům, jimž kříž zaváněl modloslužbou.

Zatímco, a právě proto, že se kříž u křesťanů těšil takové úctě, pro židy byl naopak modlou. Ve středověku se mu snažili vyhnout důkladně, příkladem je gotická klenba Staronové synagogy, doplňovaná tak, aby nebyla klenbou „křížovou“. Pro židovské hřbitovy byla naopak nepřítomnost kříže typická a kameníci dobře věděli, že na židovské náhrobky kříže nepatří.

V české oblasti však došlo ještě k dalšímu vývoji, který Ariès ve francouzských poměrech minul.

Přestože se týká především 20. století, má nepochybně hlubší kořeny, které by stály za podrobné zkoumání. V Čechách a na Moravě přinejmenším v lidovém pojetí nejen symbolem křesťanského učení a jeho Radostné zvěsti (evangelia) a naděje na spásu, ale také smrti, a to nejen té Ježíšovy.

Při štědrovečerním zvyku krájení jablek je uspořádání jader do kříže chápáno jako neblahé znamení, jehož protikladem je (kýžená) hvězdice. Ve

---

⁵¹⁰ Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti I.* - s.328.

⁵¹¹ V publikacích Volné myšlenky se objevují varování a rady, jak řádně dohlédnout na kameníky, aby se kříž na náhrobku rozhodně neobjevil. Viz např.: *Nepostrádatelný rádce občanů bez vyznání; Co musí každý vědět o sňatku, manželství, narození, úmrtí a pohřbu*, Vydavatelství Volné Myšlenky československé v Praze, 1926. – s. 36.

snářích se kříž objevuje obvykle jako synonymum pro smutek či potíže.⁵¹² – Původ toto spojení může samozřejmě mít už v Ježíšově výroku „*Kdo chce jít se mnou, zapři sám sebe, vezmi svůj kříž a následuj mne. (...)*” (Mk 8,34) nebo “*Kdo chce jít za mnou, zapři sám sebe, nes každého dne svůj kříž a následuj mne. (...)*” (Lk 9,23). Čeština to vyjadřuje obratem “mít s něčím/někým kříž”.

Také vidina mladičké Marie, která se o štědrovečerní noci podívá do otvoru v ledu, aby ve vodní hladině jako v magickém zrcadle poznala svůj osud, vrcholí spatřením černého kříže nad rakví:

*“Něco se černá mezi bílými –
však se mi rozednívá již:
jsou to družičky, a mezi nimi –
proboha, rakev – černý kříž!”⁵¹³*

Ještě silnější – a již zcela neblahé – je spojení kříže se smrtí v baladě *Svatební košile*:

*“Hoj, má panenka, tu jsme již!
Nic, má panenka, nevidíš?”*

“Ach proboha, ten kostel snad?”

*“To není kostel, to můj hrad!”
“Ten hřbitov – a těch křížů řad?”*

“To nejsou kříže, to můj sad!”⁵¹⁴

Dívku by před duchem milého mohly ochránit náboženské předměty: křížek, modlitební knihy a růženec, které ji duch donutil odhodit. – Hřbitovní kříže a kostel (se svatostánkem, v němž je patrně proměněná hostie!) ji však ochránit nemohou, protože se v noci stávají hájemstvím mrtvých. Zde se, snad poprvé, ale rozhodně nejvýrazněji, stávají v české literatuře kostel a kříž součástí světa mrtvých, navzdory dívčině záchraně po modlitbě k Panně Marii a křesťanskému poučení z celého příběhu.

Když k tomuto přinejmenším ambivalentnímu pojetí kříže připočítáme to, že se kříže během 20. století začaly ze společnosti ztrácet a nejčastější situací jejich průniku do sekularizující se společnosti byla právě smrt (kříže na

---

⁵¹² *Anny Novákové ze Lhoty Snář obsahující výklad všech snů*, Vaněk a Votava, Praha 1932, s. 58. ; z novějších zdrojů např. *Velký Nostradamův egyptský snář* <http://snar.sybila.cz/#hl> (Naposledy navštíveno 26. 9. 2014).

⁵¹³ Erben, Karel Jaromír. 1965. *Štědrý den* In: *Kytice z pověstí národních*. Albatros. Praha. – s.68.

⁵¹⁴ Erben, Karel Jaromír. 1965. *Svatební košile* In: *Kytice z pověstí národních*, Albatros, Praha 1976 – s. 39-40.

rakvích, smutečních oznámeních a stále ještě na hrobech), není divu, že kříž začal být vnímán jako označení hrobu či místa smrti.

Tak ostatně zaznamenala nové kříže v krajině Olga Nešporová při zkoumání pomníčků obětem dopravních nehod.⁵¹⁵ Kříže mohou, ale nemusí být znamením toho, že zesnulý byl či jeho blízcí jsou křesťanského vyznání. Jedná se o navyklý způsob označování hrobu či místa úmrtí bez reflexe křesťanského významu, někdy také jako mlhavý odkaz k blíže neurčené transcendenci. Ve stejném smyslu jsou kříži někdy označovány hroby zvířecí (viz kapitola *Pohřby a posmrtný život zvířat*).

K tomu je třeba uvést, že režim v letech 1948-1989 měl tendenci kříže ze společnosti vytlačovat, například záměrným ponecháváním křesťanských památek zkáze či snímáním křížů z věží na kostelích a kaplích. Rozhodně se ale nehodil do civilního života, takže například mizel z vyobrazení nadělujícího Mikuláše, jehož mitra (pokud si zachoval biskupský oděv) byla bez symbolů, nebo například se sněhovou vločkou. – Je ale otázkou, nakolik byly které projevy opravdu nařizovány “shora” a do jaké míry byly iniciativou individuálně motivovaných jednotlivců.

Znamení kříže je zbavováno náboženského významu jako značka u data úmrtí v případě lidí, nehlásících se ke křesťanství. Jde o převzetí starého způsobu označování konce života (původně značící, že dotyčný zemřel jako křesťan) či mrtvé osoby, který můžeme vidět na raně novověkých votivních obrazech (zesnulí členové donátorské rodiny bývají označeni křížkem nad hlavou).

Často nacházíme příklady “odnáboženštění” kříže na pouhý dekorativní prvek předmětů, nějak souvisejících se hřbitovem. Asi nejzřetelnějším příkladem jsou odpadkové koše na ústředním hřbitově v Ústí nad Labem, jejichž křížovými otvory vhazují návštěvníci hřbitova odpadky.

---

⁵¹⁵ Nešporová. 2013. - s.263-292.

*Jeden z keramických odpadkových košů na hřbitově v Ústí nad Labem.
Křížem se do koše vhazují odpadky.⁵¹⁶*

Důsledkem toho je méně ostré vnímání “nepřípustnosti” kříže v židovském a muslimském prostředí. Samozřejmě, Žid nebo muslim si na hrob kříž nedá a pravděpodobně výrobce náhrobku upozorní, aby se tomuto symbolu vyhnul. Když však do židovského či muslimského prostoru vnesou kříž druzí, nebývá odstraněn.

Příkladem může být hrob mladé muslimky-konvertitky, o jejíž hrob pečují nemuslimští rodiče. Ti na kamenném náhrobku označili datum úmrtí křížkem, čehož si muslimští návštěvníci pohřebiště všimli, ale rozhodli se věc nechat, jak je. Kříž v tomto pojetí totiž není něčím, co by mohlo ohrožovat posmrtnou blaženost jejich blízkých.

Podobně je tomu s praxí na židovských hřbitovech, kde se občas najdou červené kalíškové svíčky s motivem kříže (jako na obrázku) či přímo křesťanské devocionálie. Na pomníku obětem šoa na Novém židovském hřbitově v Praze již několik let leží růženec, ale nikdo jej neodstranil, stejně jako matrjošku opodál. Domnívám se, že na izraelských pohřebištích by je správce hřbitova odstranil. Ve zdejších poměrech jsou nejčastěji interpretovány jako projev neznalosti nežidovských návštěvníků hřbitova.

516

Svíčka s křížovými otvory na židovském hrobě.

Ostatně, na nejednom křesťanském hrobě z první poloviny je znamení kříže nahrazeno (často sériovým porcelánovým) zobrazením tváře Ježíše či Marie. Vzácněji se objevují také světecké plastiky (sv. Petr otevírající nebeskou bránu na v Praze-Řepích, sv. Martin v Plzni-Bolevci apod.).

Při terénním zkoumání hřbitovů jsem si všimla, že zatímco se zmenšily kříže na náhrobcích, počet užití tohoto symbolu se zvýšil. Zatímco na náhrobku se objeví kříž jen jednou nebo vůbec, můžeme jej vidět ve smuteční vazbě, na hřbitovních lampách a dalších dekoracích. Tyto kříže ale na hrobech nezůstávají, jsou pravidelně obměňovány – a tedy i vyhazovány.

Jsou to především smuteční květinové vazby v podobě křížů (jaké jsme z umělých květin mohli vidět na hrobě Václava Kočky ml.), křížky jako doplňková dekorace smutečních věnců a podobně. Stává se tak, že na hrobech s nevýrazným křížem na náhrobku je několik křížů dalších.

Křížky také bývají poskládány na hrobech z kamínků, kaštanů a mušlí – a nejde rozhodně o ojedinělý nález, při zkoumání jsem jich na hřbitovech (hroby, hymniční kříže, rozptylové loučky) našla několik desítek.

Tento jev lze chápat jako důsledek opětovného pronikání náboženských symbolů do společnosti (před rokem 1989 nebyly takové vazby v prodeji), a zároveň jako způsob, jímž s tímto symbolem nakládá tržní prostředí. Vedle křížových květinových vazeb bývají nezdědka k mání víceméně stejná srdce (opět viz hrob Václava Kočky ml.) a v případě zájmu je může nahradit jakýkoli jiný symbol.

Kříže na hrobech tedy bývají – což je nové – podobně dočasné jako další dary. Nejsou to znamení celoživotní příslušnosti, která zaniknou společně s hrobem.

5.7.2 Srdce

O symbolu srdce jsme se v této práci zmínili již vícekrát a průběžně se k němu budeme vracet. Je to jeden z nejčastěji se vyskytujících symbolů ve funerálním kontextu, který na městských hřbitovech dokonce konkuruje symbolu kříže. To souvisí jednak s velkou oblíbeností tohoto symbolu v západní (či globální) kultuře vůbec.

Zdá se však, že vpád tohoto symbolu na hřbitovy a pietní místa má hlubší kořeny.

Srdce bylo odedávna chápáno jako sídlo citů, ale i svědomí a vzpomínek, někdy i lidské duše.

V novověku byl tento význam zesílen kultem Nejsvětějšího srdce Ježíšova a Neposkvrněného srdce Panny Marie (a v menší míře Nejcudnějšího srdce svatého Josefa). Svaté Terezii z Ávily probodl v extázi anděl srdce několikrát žhavým hrotem.

Srdce na náhrobcích máme v českém prostředí doložené minimálně z 18. století⁵¹⁷ na náhrobcích kamenných a z 19. století z plechových zavíracích nápisů na náhrobních křížích. V německém prostředí se objevuje též ve tvaru konzolí a epitafů pro pohřební koruny (např. hřbitovní kaple kláštera Veßra 1748,⁵¹⁸ polštářky na pohřební korunu v hřbitovní kapli vKühndorfu 1833,⁵¹⁹).

Ve 20. letech namalovala sv. Faustina Kowalska obraz Božího milosrdenství – postavy Ježíše, jemuž ze srdce prýští krev a voda. (Kopie obrazu jsou

---

⁵¹⁷ Např. žulový náhrobní kámen ve tvaru srdce a kříže z roku 1752 v Postupicích. In: Hanzl, Zdenek a kol. 2003. *Kámen v rukodělné výrobě českého venkova*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha. - s.94.

⁵¹⁸ *Kranz und Krone im Ledigenbegräbnis – Beispiele aus Hessen und Thüringen* In: *Totenhochzeit mit Kranz und Krone...* - s.29.

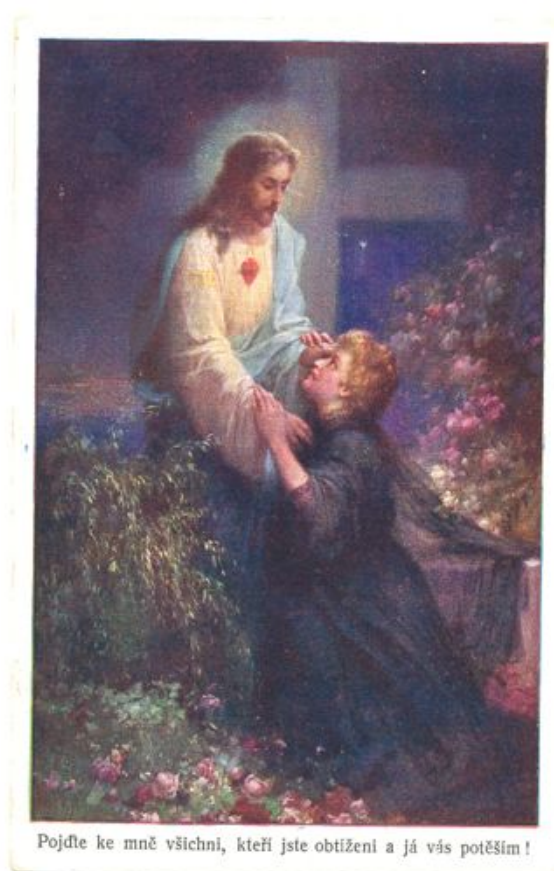
⁵¹⁹ *Ibid.*, s.30.

s oblibou užívány též jako hřbitovní devocionálie, občasně bývají motivem na hřbitovních svíčkách atd.)

Zároveň se nejpozději od konce 19. století objevují náhrobní nápisy, hlásající, že „kdo v srdci žije, neumírá“, „vzpomínka zůstane navždy v našich srdcích“. Podobné nápisy známe i z německojazyčného prostředí: „Dem Augen weit, dem Herzen nah“, verše „Schmerz – Herz“ atd.

Pokud můžeme na starších fotografiích rozeznat motivy na svatých obrázcích vkládaných do rakve, zobrazení Nejsvětějšího srdce Ježíšova a Neposkvrněného srdce Panny Marie je mezi nimi časté. Dodnes se tento motiv objevuje na hřbitovních svíčkách a lampách; je možné, že jej pozůstalí kupují bez vědomí významu tohoto symbolu a vidí v něm pouze symbol lásky.

Je-li tím zásadním, co živí mohou dělat pro mrtvé, právě vzpomínání coby „uchování /vzpomínky/ v srdci“, pak je srdce orgánem, jímž se tato činnost provádí. Srdce je schránou, v němž je uchována ta pravá (nikoli oficiální, úřední či reprezentativní) vzpomínka na zesnulého, nýbrž ta pravá, připomínající jej, jaký skutečně byl.

Katolická kondolenční pohlednice z počátku 20. století.

Tvar a symbol srdce se v českém prostředí objevuje na hrobech nejprve jako zobrazení Srdce Ježíšova (se třemi hřeby, plamenem, trnovou korunou atd.) a snad ještě dříve v trojici křesťanských ctností, Víry-Naděje-Lásky, symbolizovanými křížem, kotvou a právě srdcem. Kromě toho je samozřejmě můžeme vidět na řezbách dřevěných hřbitovních křížů, kde bývají též součástí typicky slovanských, listovo-srdčitých ornamentálních prvků.

Jsou doloženy také srdcové lampičky z barevného skla, které se podobně jako lampy ve tvaru hvězd objevují také v kostelích, kapličkách a před venkovními sochami světců. Lampička, nejčastěji z červeného skla, tak působí dojmem „planoucího srdce“.

Lampička ve tvaru srdce na venkovském hřbitově. Obraz z kalendáře (30. léta).

Při terénním výzkumu jsem se s motivem srdce setkala na všech typech hřbitovů, ovšem v různé podobě a míře.

*Manželský náhrobek ze židovského hřbitova v Plzni⁵²⁰;
srdcovité svíčky a dekorativní srdíčka na novém muslimském hrobě v Praze⁵²¹*

⁵²⁰ Náhrobek postrádá tradiční prvek „tanceva“, u data úmrtí je křížek. Snímek IMG_0692 ;Plzeň 17. 2. 2011.

⁵²¹ Na hrobě se nacházelo též několik svíček a umělých květin. U srdcí jsou navíc tři skleněné andělé (vánoční ozdoby). Snímek _DSC0961 ; Praha 17. 1. 2012.

5.7.3 Anděl

Anděl coby průvodce duše do podsvětí je starý motiv. V 19. a 1. polovině 20. století se objevuje jako typ Níké na rodinných hrobkách a jako typus Amor na hrobech dětských. Typ Níké bývá v životní velikosti, v takovém případě se jednalo o sochy prováděné na zakázku, jež někdy nesly podobu některé z žen, pohřbených v hrobce (zesnulé v mládí nebo zobrazené jako mladá žena). Naproti tomu andělé z dětských hrobů byli většinou nikoli levné, nicméně sériově vyráběné předměty. Bývali z porcelánu a produkovaly je stejní výrobci, kteří vyráběli porcelánové náhrobní ptáčky.

Lze samozřejmě najít i různá individuální zpracování tohoto motivu. Ve všech případech šlo o pevnou součást hrobu, umístěvanou na mnoho let.

(Andělé typu Níké variují s postavami truchlících dívek a andělé typu Amor s postavami dětí. Zdá se, že estetický efekt, jehož měly docílit, byl velmi podobný. Vzácněji jsou andělská ptačí křídla nahrazeny motýlími křídly Psýché.)

Putti na hrobě Ruth Schulhof (a) Hede Schulhof (1892-1921). Jedná se pravděpodobně o společný pohřeb šestinedělky s dítětem. Figurální náhrobek i společný pohřeb jsou v židovské tradici neobvyklé. (Liberec)⁵²²

⁵²² Snímek P1090401 ; Liberec 11. 11. 2012

Anděl z rodinné hrobky rodiny Loew, vztyčený patrně na památku 21. leté Mimi Loew (zemř. 1907). Možná jediný anděl v životní velikosti na židovských hřbitovech v ČR. (Olomouc)⁵²³

Anděl jako průvodce a strážce. Rodinný hrob s dětským pohřbem (1929). (Praha – Bubeneč)⁵²⁴

⁵²³ Snímek IMG_4872 ; Olomouc 12. 7. 2011

⁵²⁴ Snímek P1110059 ; Praha-Bubeneč 25. 1. 2014 – Náhodný nález.

Nálezy na hrobech a pietních místech jako výpověď o religiozitě?

*Andílek s německý nápisem „Od srdcí“ (Von Herzen ; Plzeň).*⁵²⁵

*Keramický anděl domácí výroby na urnovém hrobě (Blatná).*⁵²⁶

*Dřevěný přívěsek „Anděl strážní“ (sic!) v urnovém okénku mladého muže.*⁵²⁷

*Fantasy víla (fairie) na urnovém rodinném hrobě.*⁵²⁸

*Kovové figurky andělů Metatrona a Micaela, distribuovaných v síti prodejen Levné knihy na urnovém rodinném hrobě. (v pozadí nápis „S láskou vzpomínáme“)*⁵²⁹

*Andílek zdobený peřím.*⁵³⁰

V současnosti (asi od konce 90. let 20. století) se výskyt motivu andělů na hrobech nebývale rozhojnil. V naprosté většině se ale jedná o malé a lehké figurky andělů, které lze na hrobě snadno přemísťovat. Na jednom hrobě tak bývají najednou celé skupiny andělů a andílků z různých materiálů a v různých pozicích.

Kromě figurek se andělé objevují na hrobech též jako vánoční ozdoby, dekorační (a opakující se) motivy na svíčkách, lampách, věncích a květinách.

– To může souviset z jedné strany s novým přílivem andělů po roce 1989. Do té doby byl motiv anděla obvykle cenzurován, a to i z vánočních betlémů.

Někdy v této době započala sériová výroba dekoračních postaviček andělů v Číně a dalších zemích s levnou pracovní silou. Květinářství a obchody s dárkovým zbožím pak rozšířily svůj sortiment o andělské dekorace. Totéž učinila i květinářství v blízkosti hřbitovů.

Tyto figurky, pocházející z produkce prvních let 2. tisíciletí se vyznačují roztomilostí, někdy až hravostí připomínající antické, renesanční a barokní amorety (a snad naznačující návrat k nim). Jsou k mání v různých pozicích – spící, modlíci se, posílající vzdušné polibky, hrající si s plyšovým medvídkem atd.

Co je nejdůležitější, jejich místo určení není jednoznačné. Zatímco 1. polovina 20. století zná andělíčky určené na dětské hroby, jiné nad dětské

---

⁵²⁵ Snímek 8.11.2010 198 ; Plzeň – ústřední hřbitov 8. 11. 2010. (Všichni lidé uvedení na náhrobku zemřeli ve středním či starším věku. Hrob s jinak konvenční výzdobou.)

⁵²⁶ P1060627 ;Blatná 4. 11. 2012. (Hrob s jinak konvenční výzdobou.)

⁵²⁷ Snímek P1080041 ; Kutná Hora – Legionáři, 7. 11. 2012.

⁵²⁸ Snímek P1050122 Havlíčkův Brod, 16. 7. 2012.

⁵²⁹ IMG_4781 Olomouc ústřední hřbitov, 12. 7. 2011.

⁵³⁰ Snímek 12.11.2010 572 ; Hradec Králové.

postýlky a další jako amorety vyskytující se v milostném kontextu, noví andělé mohou být (už z podstaty materiálu a podoby) kdekoli: v ložnici, na zahradě, na kancelářském stole, v kostele, na hřbitově.

Podobně univerzální (a rozmlžený) je i jejich význam. Ve funerálním kontextu již neoznačují hrob dítěte či mladého člověka; mohou být na jakémkoli hrobě či pietním místě. Nemusí mít náboženský význam, ale zároveň jej mít mohou.

Zároveň, kolem přelomu tisíciletí došlo k celosvětovému probuzení zájmu o anděly, andělskou terapii atd.⁵³¹ Jako by právě andělé vyjadřovali vlídnou a co do počtu neurčitou – ani monoteistickou, ani polyteistickou – tvář posvátna. Není to ono závažné a důležité Posvátno (*das Heilige*) v pojetí Rudolfa Otta⁵³², ale takové, jež příležitostně poskytuje útěchu a naději, ale nezavazuje ani netrvá na tom, aby bylo vždy bráno vážně. Má v sobě cosi pohádkového.

Andělé se na současných hrobech často vyskytují společně s pohádkovými nebo žertovnými postavičkami. Někdy mezi nimi najdeme okřídlené víly anglosaského světa – *fairies* (s motýlími křídly), možná proto, že pozůstalí mezi různě okřídlenými postavičkami nevidí velký rozdíl.

Další novinkou je občasné doplňování či nahrazování andílků roztomilými čertíky a figurkami duchů, připomínajícími ty z kreslených seriálů (viz pomníček u silnice v Praze-Sobíně). Přestože čerti a peklo lidových pohádek v sobě mají groteskní rysy, nepředpokládám, že by v první polovině 20. století někdo umístil na hrob svým zesnulým figurku čerta nebo strašidla. – Na to se museli čerti napřed stát karikaturním protějškem andílků (tedy jakýmiisi postmoderními rohatými putti), či obdobou plyšových medvídků (viz pieta za Annu Janatkovou) – a z duchů se musela stát veselá kamarádská strašidylka.

---

⁵³¹ Viz: Vojtíšek, Zdeněk. 2013. *Andělé postmoderního nebe*. In: *Dingir* 3/2013 – s. 96.

⁵³² Otto, Rudolf. 1998. *Posvátno: Iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě*. Vyšehrad. Praha. - Rudolf Otto spojuje s posvátným především jeho numinózní charakter spojený s bázní a chvěním. Posvátno, k němuž odkazují andílci však nevyvolává pocit *fascinosum et tremendum*.

Plyšový medvěd – anděl v urnovém okénku. (Praha – Na zelené lišce)⁵³³

5.8 Devocionálie

Jako devocionálie označujeme předměty s přímým náboženským obsahem.

R. Matulík v článku o tryzně za české hokejisty označuje chování veřejnosti za „intuitivní hledání transcendence při neznalosti transcendentního jazyka“.⁵³⁴

Ze skladby devocionálních předmětů na zdejších hrobech se zdá, jako by ti, kdo je přinášejí, měli potřebu darovat něco přímo a čistě náboženského, aniž by přitom byli schopni rozlišit specifický význam a určení předmětu. Nejčastěji to vidíme na betlémech, které původně nepatřily na hroby, nýbrž do kostela, později do domácnosti.

Otázkou je, zda novým jevem není samotná příležitost devocionálií na hrobech. Je známo, že svaté obrázky, modlitební knihy, růžence a medailky byly vkládány nebožtíkům do rakví při pohřbu. Nikde v literatuře ani ve vyprávění pamětníků jsem nezachytila jedinou zmínku o kladení takových předmětů na hroby. O drobných soškách (Panny Marie, Jezulátka atd.) víme, že byly oblíbeným předmětem v domácnostech, ale není zmínka, že by se vkládaly do rakve či stavěly na hroby. Je tedy možné, že i to použití

---

⁵³³ Snímek IMG_3057 ; Praha 21. 7. 2014. - Jedná se o rodinný hrob s pohřbem dvou dětí (5 a 15 let), zastřelených během Pražského povstání (6. 5. 1945) – Náhodný nález.

⁵³⁴ Matulík, Rostislav. 2011. *Tryzna za české hokejisty*. In: *Dingir*. R. 14. Č. 4. Praha. - s. 136.

devocionálií, s nímž se na hrobech setkáváme, je výsledkem pozdějšího vývoje.

Zvláštní kategorií jsou předměty z poutí, které se ve funerálním kontextu prokazatelně objevují již více než dvě století. Poutové umění se ze zkoumaných hřbitovů objevovalo nejčastěji v Blatné a Kasejovicích (jižní Čechy). Byly to především svíčky a drobné plastiky pocházející z českých poutních míst (Svatá hora u Příbramě, Kocelovice) v několika případech však i odjinud (Mariazell).

Svíčka s fotografií Panny Marie Svatohorské.⁵³⁵

Sněhová baňka s vyobrazením Panny Marie.⁵³⁶

Růženec zavěšený na náhrobku a keramický zvoněk s nápisem Svatá Hora na urnovém hrobě starší ženy v Praze-Motole. Na hrobě byly také mušle, lampa v podobě domečku a srdce ze staročeského perníku ⁵³⁷

⁵³⁵ Snímek: IMG_3362 ; Blatná, 3. 6. 2011.

⁵³⁶ Snímek: IMG_8225 ; Blatná, 9. 11. 2011.

⁵³⁷ Snímky: IMG_7603 a IMG_7611 ; Praha – Motol, 4. 11. 2011.

Mnohé předměty, které se vyskytují na současných hrobech, pocházejí patrně z výbavy domácích svatých koutů (resp. jejich pozůstatků). Jsou to předměty, které lze vidět v domácnostech starších lidí nebo ve starožitnictvích. Lze se domnívat, že byly za života drahé zesnulým, ale jejich potomci už nemají potřebu je doma schraňovat jako památku, takže je ponechávají na hrobech, což znamená riziko poškození a krádeže.

Vlevo: Křížek z broušeného skla v náhrobním urnovém okénku hřbitova na Svatém kopečku u Olomouce - 1. polovina 20. století.⁵³⁸

Vpravo: Skleněná socha Nejsvětějšího srdce Ježíšova, která může zároveň sloužit jako váza na květiny (za zády postavy; s trochou zručnosti mohou květiny vytvářet dojem svatozáře) a kropenka (u nohou postavy) – počátek 20. století. Byla nepochybně vyrobena jako předmět pro domácí zbožnost.⁵³⁹

⁵³⁸ Snímek: IMG_5066 ; Svatý kopeček u Olomouce, 13. 7. 2011.

⁵³⁹ Snímek: P1040753 ; Kasejovice, 7. 7. 2011.

Staré a nové devocionálie na urnovém hrobě: Soška Panny Marie Lourdské, andílek s poutkem pro zavěšení (snad na vánoční stromek) a mariánská soška z plastu a slepených mušlí (snad suvenýr).⁵⁴⁰

Náboženské předměty se také volně prolínají se sekulárními, čímž vznikají svérázné kombinace:

Růženec k počítání desátek spolu s figurkou slona, na hrobě ženy středního věku (1948-2010).⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Snímek: P1060766 ; Blatná, 4. 11. 2012.

⁵⁴¹ Snímek: P1070207 ; Hradec Králové – Lesní hřbitov, 6. 11. 2012.

Vzácným nálezem bylo vyobrazení madony v láhvi,⁵⁴² vyskytující se společně se zaskleným obrazem⁵⁴³ v kaplové hrobce na Ústředním hřbitově v Plzni (byla otevřená, jelikož právě procházela rekonstrukcí).

---

⁵⁴² Voskové plastiky nebo svaté obrázky obrazy v lahvičkách, přizdobované látkovými a voskovými květinami, krajinkami atd. jsou dalším typickým pouťovým produktem přelomu 19. a 20. století. – Snímek: 8.11.2010 682 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 8. 11. 2010.

⁵⁴³ Snímek: 8.11.2010 677 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 8. 11. 2010.

Zvláštním případem jsou buddhistické devocionálie. Pokud se nacházejí na hrobech nepatřících imigrantům z Dálného východu či jejich potomkům, není jasné, zda jsou skutečně jako devocionálie míněny. Příkladem může být porcelánová soška Kuan Jin (ženská podoba bódhisattvy Avalókitéšvary) na hrobě etnických Čechů.⁵⁴⁴ Nebyly před ní žádné dary, které by se v buddhistickém prostředí daly předpokládat (vonné tyčinky, ovoce apod.) a na hrobě nebyly žádné další symboly. Po několika měsících zmizela a nebyla nahrazena.

---

⁵⁴⁴ Snímek: IMG_2954 ; Praha – Olšany, 29. 4. 2011.

Totéž platí o buddhistickém zvonku z romského hrobu v Novém Boru. Není příliš pravděpodobné, že by zemřelá nebo pozůstalí vyznávali buddhismus. Mnohem pravděpodobnější se jeví domněnka, že ho zakoupili v obchodě s levným dálněvýchodním zbožím (kterých je v Novém Boru několik) jako hezký předmět. Vzhledem k tomu, že na zvonečku je vyobrazena Kuan Jin, mohl být také zaměněn s devocionálií mariánskou.⁵⁴⁵

⁵⁴⁵ Snímky: IMG_6722 a IMG_6723 (detail) ; Nový Bor, 4. 9. 2011.

Soška Panny Marie na hrobě v Blatné

Při zkoumání hřbitova (7. 11.2011) se mi podařilo navázat rozhovor se starší paní, která má na hřbitově pohřbenou dceru, jež v 38 letech zemřela na rakovinu. V urnovém hrobě jsou uloženi ještě: zeť, jeho bratr a manželka zeťova bratra, kteří rovněž zemřeli na rakovinu v produktivním věku. Paní vyprávěla, že ke hrobu chodí každý den, návštěvu hrobu spojuje se zdravotní procházkou. Při každé návštěvě prý zapálí svíčku (kalíšek).

Hrob byl bohatě ozdoben květinami a věnci; bylo na něm též několik červených lamp se symbolem kříže a ve schránce na svíčky levná soška Panny Marie.⁵⁴⁶

Rodina je katolická, dcera měla pohřeb v kostele, po něm následoval převoz do místního krematoria (*"ono v tom kostele je to hezčí"*). Když jsem se zeptala na význam sošky, sdělila mi, že sošku koupil a umístil na hrob její syn *"protože jsme věřící"*. Ani po opakované nabídce neměla potřebu zůstat u hrobu chvíli sama. Rozprávěla se mnou, sice ve strnulé pozici a se sepnutými rukama, nicméně o zcela všedních záležitostech. Několikrát přitom hlasitě řekla *"ježišmarjá"* a *"ježišmarjájózef"*. Před odchodem se pravou rukou dotkla desky a přežehnala se velkým křížem.

Když jsem se jí ptala na místní zvyky při pohřbech, řekla že nic neví, protože na pohřby už delší dobu nechodí, nedělá jí to dobře. Zmínila, že pohřby v krematoriu jsou hezké, hraje reprodukováná hudba, jakou si kdo přeje. Na otázku zda při pohřbu její dcery nebyly vkládány do rakve předměty, odpověděla záporně.

---

⁵⁴⁶ Zakoupená pravděpodobně v obchodě s domácími potřebami a dárkovým zbožím na hlavním náměstí, který má též široký sortiment devocionálií. – Sošku jsem na hrobě zaznamenala již dříve, při fotografování po minulých Dušičkách (7. 11. 2011). – Snímky: IMG_8195 ; Blatná, 9. 11. 2011 a P1060559 ; Blatná, 4. 11.2012.

Nálezy na hrobech a pietních místech jako výpověď o religiozitě?

Devocionálne tak môžu byť jak výrazem určitého typu zbožnosti (např. mariánské, podpořené poutí), tak přihlášením rodiny k určitému náboženství.

5.9 Potraviny na hrobech

Nežli se pustíme do analýzy jednotlivých typů potravin, nalezených na českých hrobech, musíme se zastavit u jedné interpretační obtíže:

To, že na hrobě či v urnovém okénku najdeme předmět z jedlého materiálu nemusí ještě znamenat, že byl darován jako potravina:

Současný trend v aranžování květin směřuje k doplňování květin samých o další prvky jako drobné ovoce, tykve a koření (např. skořice, badyán, hřebíček)⁵⁴⁷, které nejsou zamýšlené jako potravina, ale dekorace. Ani napodobeniny ovoce v podzimních a vánočních vazbách nemají přímo význam jídla.

Zároveň existují případy, kdy ovoce mělo symbolickou hodnotu, např. citrusy vkládané do rakví mladých dívek symbolizovaly jejich panenství.⁵⁴⁸ (V ČR nejsou doloženy, lze je ovšem předpokládat v bohatých kruzích, ovlivněných německou a francouzskou kulturou.)

Při interpretaci se nám tak nabízí škála přístupů, jejichž krajními body jsou považování všeho jedlého za potravinový dar na straně jedné a krajní symbolické čtení na straně druhé. Jistou střední cestou, narážející pochopitelně na řadu obtíží, je vnímat každý jednotlivý nález v jeho kontextu a mít na paměti, že badatel většinu okolností, za nichž se takový předmět na hrobě octnul, nezná a znát nemůže.

Pracovně si můžeme rozdělit jedlé věci na hrobech do několika kategorií (ovšem každá kategorie je jen pomůcka!):

5.9.1 Alkohol

– Sledovat případy darování alkoholu na hrob je nesnadné, protože velká část darovaných tekutin je dávána v podobě úlitby, jejíž pozůstatky badatel nemá šanci zachytit, pokud ovšem na hrobě nezůstane láhev. Typickým prostředím, v němž se úlitby drží, jsou pravoslavní křesťané (různých národností) a Romové (různých vyznání, ale nejčastěji katolíci).

---

⁵⁴⁷ Tyto kousky koření by ještě v raném novověku byly marnotratným darem.

⁵⁴⁸ Příkladem může být posmrtný portrét vévodkyně Antonie z Württembergu (1613-1679), u jejíž hlavy, korunované panenským věncem, leží pomeranč s kouskem větvičky. – Stuttgart, Landesmuseum Württemberg.

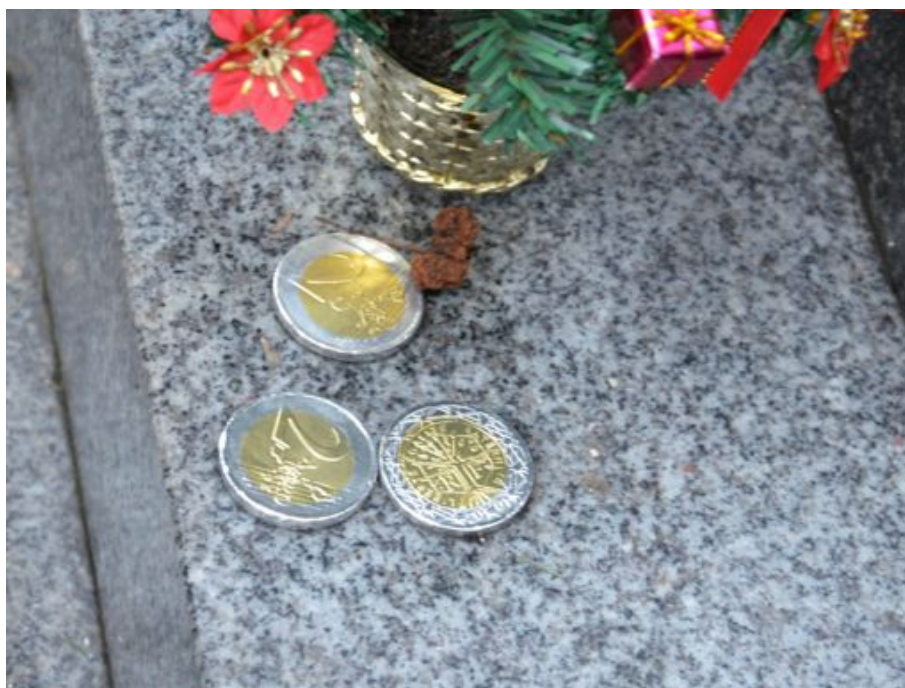

Koňak Ararat se sklenkami na arménském hrobě.

Alkohol jako dar se však pozoruhodně šíří i v dalších vrstvách, zdá se, že často jako napůl recesistická záležitost (v případech slavných osobností).

5.9.2 Dekorativní cukrovinky

Sem patří především čokoládové figurky, mince a další tvary (čtyřlístky, podkovy, atd). Na hrobech se většinou objevují v období Vánoc a Velikonoc. Někdy jsou součástí sváteční výzdoby, např. když kousky čokoládových kolekcí zdobí vánoční stromek nebo kytici. Jindy jsou na hrobě samostatně.

Čokoládové vánoční a novoroční figurky v urnovém okénku.⁵⁴⁹

Čokoládový velikonoční zajíc v urnovém okénku.⁵⁵⁰

Čokoládové mince na hrobě rodiny ze skupiny "světských".

⁵⁴⁹ Snímek P1110383 (výřez) – Plzeň, ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

⁵⁵⁰ Snímek IMG_3317 ; Plzeň, Bolevec 1. 8. 2014.

5.9.3 Velikonoční vajíčka

Pokud kraslice nejsou vyfouknuté, jsou dekorativním předmětem a zároveň potravinou. V obojím smyslu jsou na hrob kladena společně s dalšími potravinami hlavně v pravoslavném prostředí.

Pravoslavní křesťané nosí na hroby svých blízkých tradičně symbolický podíl z pokrmů svěcených po skončení paschální jitřní bohoslužby. V případě pravoslavného pohřebiště na Olšanech je situace ulehčená tím, že se kostel nachází uprostřed hřbitova a k hrobům je blízko.

O něco méně běžné je přinášení posvěcených pokrmů na hroby v římskokatolickém křesťanství, kde se svěcení pokrmů koná na Boží hod velikonoční (neděle po Bílé sobotě). U protestantů není svěcení pokrmů zvykem.

Balíček s barevnými vajíčky a balenými bonbony na pravoslavném hrobě.⁵⁵¹

Velikonoční vajíčko na pravoslavném hrobě, nakousnuté veverkami.⁵⁵²

⁵⁵¹ P1010999 ; Praha – Olšany, 17. 4. 2012.

⁵⁵² IMG_2734 ; Praha – Olšany, 26. 4. 2011.

5.9.4 Dekorativní pečivo

– Dekorativním pečivem se rozumí především perník, který je nejčastěji nacházeným pečivem na hřbitovech, přičemž nejoblíbenějším tvarem je srdce. Na hrobech lze najít jak domácí perník, především vykrajované vánoční pečivo (zde opět někdy jako součást vánočních vazeb), tak perník pouťový. Lze také spekulovat, do jaké míry je jeho darování prvoplánové.

Perníková srdíčka s věnováním v kolumbáriu ČSCH.⁵⁵³

Srdíčko ze staročeského perníku na urnovém hrobě.⁵⁵⁴

Zvláštním případem jsou různé druhy slaneho pečiva (tzn. „vizovické“ a další), které je sice jedlé, nikoli však určené k jídlu.

Používá se jako levná a snadno fixovatelná modelovací hmota. Vyrábějí se z něj dekorační předměty, především sváteční pozornosti k Vánocům a Velikonocům. Takové předměty byly nalezeny na několika hrobech, v jednom případě dekorované barevnými korálky.

⁵⁵³ P1000454 ; Praha – vinohradské kolumbarium ČSCH, 11. 3. 2012

⁵⁵⁴ IMG_7605 (výřez) ; Praha – Motol, 4. 11. 2011

*Věnec z vánočky (pravděpodobně domácí výroby) na rodinném hrobě.⁵⁵⁵
Celkový pohled na hrob, na němž byla vánočka nalezena.*

5.9.5 „Skutečné potraviny“

Do této skupiny patří všechny potraviny, které se nevešly do předchozích, tedy všechno jedlé, co svou podobou nepřipomíná nic jiného než jídlo. V ČR jsou takové dary skutečně vzácné, nejčastěji je, jak již bylo řečeno, nacházíme na pravoslavných hrobech v období Velikonoc, kdy bývají na hroby kladeny společně s barevnými vajíčky. Zvláštní místo v pravoslavných potravinových darech představuje kutije či kuťja, pšeničná kaše s medem. Tu jsem ale na žádném pravoslavném hrobě nenašla. Časté byly naopak balené bonbóny, pečivo apod.

Pečivo na rozptylové loučce olšanských hřbitovů.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Snímek 7.11.2010 137 Jihlava, ústřední hřbitov.

Plátek dárkově zabalené vánoční štoly v náhrobním věnci.⁵⁵⁷

Zvláštní kategorii pak představuje krmení pro hřbitovní ptáky, veverky a kočky. – Nemálo lidí totiž spojuje návštěvu hřbitova s podarováním místní zvěřeny, přičemž někdy jako krmítka slouží přímo hroby. Krmení zvířat je pro takové lidi součástí rituálu návštěvy hřbitova.

„(...) tak ona [babička] zbožňovala kytky a přírodu, tak jsme tam chtěli, protože na hřbitově byly veverky, nebo jsou, dodnes, tak jsme je tam chtěli přilákat, tak jsme babičce na hrob dávali ořechy. (SMÍCH) Ne, že by babička tak milovala ořechy, ale aby tam měla jako společnost zvířátka, jo.“⁵⁵⁸

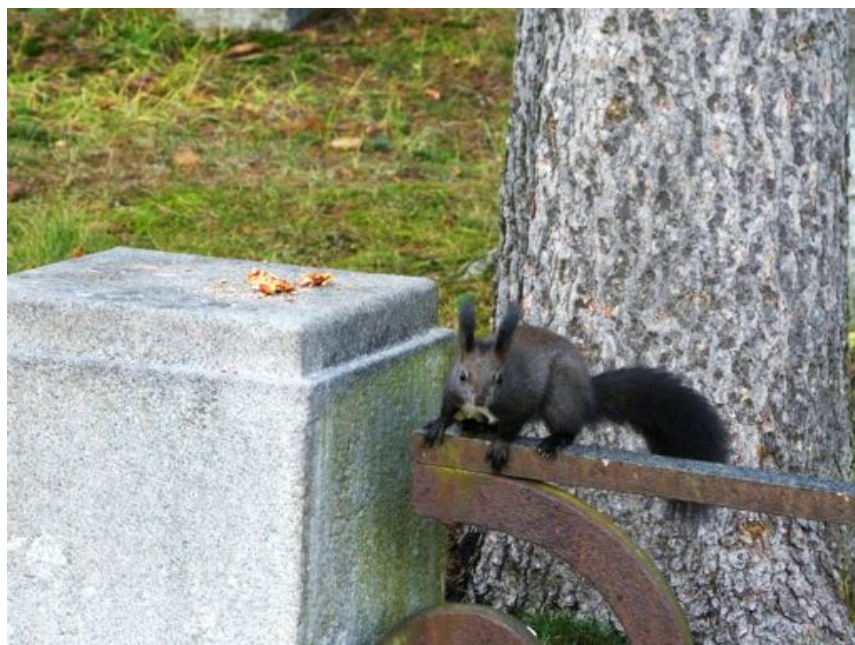
⁵⁵⁶ Na místě ležely dvě identické skupinky darů: Kytička chryzantém svázaná nití, zhaslá čajová svíčka a ubrousek se dvěma kousky pečiva. P1060472 ; Praha – Olšany, 3. 11. 2012.

⁵⁵⁷ Snímek: _DSC0085 ; Praha – Olšany, 17. 1. 2012.

⁵⁵⁸ Rozhovor s IG, 07:28 – 07:39

Nálezy na hrobech a pietních místech jako výpověď o religiozitě?

*Oříšky na hrobě Voskovce a Wericha – jsou určeny duším zemřelých? Veverkám?⁵⁵⁹
Kamenné sloupky reprezentativní hrobky rodiny Löwových na jihlavském ústředním hřbitově
slouží po léta jako veverčí krmítko.⁵⁶⁰*

---

⁵⁵⁹ Snímek P1060376, Praha – Olšany, 3. 11. 2012.

⁵⁶⁰ Snímek P1080948 ; 8. 11. 2012.

5.10 Cigarety

Cigarety, podobně jako potraviny, jsou předměty přímé spotřeby. Lze je najít darované buď na hrobech těch skupin, v nichž je tento typ darů obvyklý (Romové, Vietnamci), ale stále častěji také mezi etnickými Čechy, a to jako dar individualistický, důvěrný a do jisté míry “žertovný”.

Cigareta a hrozen vína na hrobě Karla Kryla.⁵⁶¹

Zdá se, že nositelem tohoto typu piety jsou naopak městští liberálové, kteří takovýto dar nechápou v přímé rovině, tedy nikoli že by se zesnulý mohl po smrti z cigaret těšit, ale jako projev určité nadsázky a ironie. – Ostatně, takto darované cigarety nebývají na rozdíl od těch na romských či vietnamských hrobech zapálené!

---

⁵⁶¹ Snímek: CIMG3978 ; Praha – Břevnov, 18. 8. 2007.

Takto se cigarety objevují na hrobech známých osobností, ale také například na rozptylových loučkách (viz kapitola *Rozptylové loučky*).

Ve filmu *Život na hřbitově* hrobník ze hřbitova na Malvazinkách říká o hrobě spisovatele Ladislava Klímy, že jej občas navštěvují studenti.

„Startky a lahváče má vteřenyho za knihou [součástí náhrobku L. Klímy je kamenná kniha], rozumíš, aby si Lád'a dal i po smrti.“⁵⁶²

Podobně paní Adéla vyprávěla o svém známém, intelektuálovi a disidentovi, který během svého života našel na Šumavě, kde měl chalupu, poškozenou kamennou kapličku. Když prý viděl, že by na místě byla odsouzena k zániku, odnesl ji, zrenovoval a umístil na hřbitov ve Svatém Janu pod Skalou jako svůj budoucí náhrobek.

“[Lidé mu tam nosí] cigarety, on hodně kouřil. No. Hlavně tam jsou ty cigarety. Von tam měl vlastně moc hezkej ten pohřeb, kde se uplatnil soudek, on dělal calvados domácí, a tam bylo napsáno “vypít v den mého pohřbu”, několikrát teda byl vypit, předtím, ale dycky to doplnil, a von se strefil tenkrát jak zrovna byla ta prohibice (podzim 2012), že se nesmělo pít nic doma pálenýho, tak byl ten pohřeb, a teď tam ty jeho kamarádi vynesli slavnostně nosítka s tím soudkem, a jako nezákonně jsme to tam za zdí hřbitovní vypili, což je přesně jak on by si to představoval.

Strašně ho bavilo porušovat nějaký předpisy, a to bylo úplně jako na vobjednávku, že se to ještě nesmí.“⁵⁶³

Adéla dále uvedla, že přáním dotyčného bylo, aby jeho známí jezdili do Svatého Jana pod Skalou na výlety a při té příležitosti se u něj zastavovali, tedy aby cesty na jeho hrob byly spojovány s příjemným zážitkem. To se prý od jeho smrti děje několikrát do roka a známí mu na jeho hrob dávají nejčastěji právě cigarety.

---

⁵⁶² *Život na hřbitově*, 01:58.

⁵⁶³ Adéla Dlabačová: rozhovor 8. 8. 2014, 02:15.

Zápalky a cigareta v nice Božích muk jako dar od kamarádů.

Zdá se, že nejsilnější změna se týká právě „vhodnosti“ či „nevhodnosti“ určitých darů. Upřímné a neokázalé pietní projevy, které byly přinejmenším od konce 19. století ideálem v literatuře a tužbách, si našly (nejpozději) ve druhé čtvrtině 20. století nový způsob projevu: Porušení norem.

Od této chvíle se setkáváme s líčením příběhů, v nichž normu zachovávají ti, kdo truchlí obřadně, předpisově, normativně, konvenčně. Nemají problém dodržet konvenci uměřených projevů, protože jimi nezmítají velké emoce, jejich truchlení je důstojné, ale chladné. Jiní naopak prolévají neupřímné, konvenční slzy.

A naopak, projevy toho, kdo skutečně, hluboce truchlí, mohou působit nenáležitě (zvláště u psychologizujících autorů) právě proto, že skutečný cit se nedává spoutat konvencemi, resp. nedovolí prožívajícímu konvence plně dodržet. – Většinou to nebývá bouřlivé naříkání a omdlévání minulých dob, častěji bývá takový truchlící líčen jako nenáležitě klidný, chladný, což jeho okolí nezřídka mylně hodnotí jako nedostatek citu. –

To se netýká jen vztahu k zesnulým, ale citovosti vůbec, zvláště však náboženské: Pietismus, kvietismus a další novověká hnutí zdůraznila niternost jako protiváhu barokní pompě.

Jinak tuto niternost přijímalo katolické prostředí, jinak prostředí protestantské, jinak sekulární. Zasáhla ale všechny. Sídlem této niternosti je v tomto pojetí lidské srdce, již od starověku symbolizující nejvnitřnější nitro lidské osobnosti.

Je-li srdce upřímné, samo pozůstalému napoví, která podoba piety je ta nejlepší, třebaže ostatním se nemusí zrovna zamlouvat. Pak může být dobrým pietním projevem i věc zcela porušující nároky na pietnost předmětu a hrobu.

Dary na hrobech získávaly neformální charakter již dlouho, alespoň v literární fikci. To se netýká jen českého prostředí:

V knize A. Larsena *Kámen mudrců* (která je pozoruhodným průhledem do evropské mimocírkevní spirituality počátku 20. století očima severského protestanta) najde hlavní hrdina Dahl po letech zrezivělou lopatku, která patřila jeho malému, zesnulému bratříčkovi a kterou nemohl najít, když umírající bratříček chtěl, aby mu ji přinesl.

Když Dahl došel k hřišti, zastavil se a sáhl do kapsy. Vyndal lopatku a na chvíli zůstal stát a díval se na ni. Pak vešel na hřbitov.

Byly tam tři hroby: matčin nový a vysoký, otcův propadlý a pak bratříčkův, ze kterého se stal malý květinový záhon.

Pozorně odhrnul květiny a zabořil lopatku hluboko do země.⁵⁶⁴

Je to soukromý akt piety, probíhající vskrytu a zároveň pro Dahla důležitější než pohřeb matky, při němž neplakal. Okolí jeho chování nerozumělo – „Je to přece jeho matka a on nic neříká ani nepláče“⁵⁶⁵ – aniž by tušili, co se v něm děje a jak hluboce přemýšlí o posledních věcech člověka.

Jak uvidíme dále, skrytý obsah pietních darů a osobní významy budou na konci století silnější a rozšířenější.

5.11 Kolumbární okénka

První novodobá kolumbária vznikala inspirována antickými kolumbárii, která byla obvykle uzavřena deskou. Vzhledem k tomu, že moderna měla na rozdíl od antiky k dispozici prosklené schránky, nabízely obě možnosti, jak kolumbární vitríny, tak okénka zakrytá deskou. Vitrína si žádala kvalitní, tvarově zajímavou urnu a přirozeně nabízela prostor k pokládání různých památek či darů.

---

⁵⁶⁴ Larsen, Anker: *Kámen mudrců*, Avatar, Praha 1999. - s.110 – Larsenova kniha vyšla česky poprvé roku 1925 v nakladatelství J. R. Vilímka a byl oblíbenou četbou právě zájemců o spiritismus, theosofii a spřízněné duchovní proudy.

⁵⁶⁵ Ibid., s.98.

Kolumbární okénka na ústředním hřbitově v Plzni (1936)

Ukázky ze 2. patra tzn. nového kolumbária na ústředím hřbitově v Plzni dokládají, že bohaté zdobení kolumbárních okének se vyskytovalo již ve 30. letech.⁵⁶⁶ V případě vitrínových okének bylo (stejně jako dnes) bohatší, ale nevyhýbalo se ani okénkům s epitafními deskami. (Desky na snímku pocházejí z dílny akademického sochaře Otakara Waltra z Plzně a údajně jsou z bronzu. Do dnešní doby se žádná nedochovala.)

Deska v popředí ukazuje pietu následující po pohřbu žehem: Mladí manželé v zamyšlení kladou k urně drobné kytice, žena má přitom ruku na hrudi v místě srdce. Pieta je tichá, zvnitřněná a skromná.

Vzhledem ke kvalitě fotografie bohužel nelze zjistit skladbu darů. Rozlišitelné jsou pouze květinové dary. Vzhledem ke svazku větvíček jívy – „kočiček“ – můžeme předpokládat, že už tehdy bylo zvykem dávat k urnám sezónní, respektive sváteční výzdobu.

---

⁵⁶⁶ Kolektiv autorů: Na památku desetiletého trvání plzeňského krematoria, Spolek „Krematorium“ Praha a Spolek „Krematorium“ odbor Plzeň, Plzeň 1936. – Nečíslovaná obrazová příloha.

Někdy je prakticky nemožné určit ke kterému okénku dary patří.⁵⁶⁷

Urna (či urny) spočívá často na háčkované dečce a kolem se nacházejí různé drobnosti. Obvyklá bývá fotografie zesnulého.

Fotografie přitom nabývají stále soukromější a neformálnější podobu. Zatímco donedávna bývaly obvyklé pouze vážné, oficiální portréty, dnes v urnovém okénku nacházíme barevné momentky, ukazující zesnulého v rodinném kruhu při společné oslavě. Někdy jsou tyto snímky veselé, takže až kontrastují s hřbitovní atmosférou. Někdy je fotografií více, pak vzniká dojem rodinného alba. Objevují se i snímky domácích zvířat.

Dary v urnových okénkách mohou být i z materiálů choulostivých na vlhkost, takže se zde objevují předměty z textilu a papíru. Výběr se často podobá tomu, co lze vidět kolem uren umístěných v soukromých bytech: předměty připomínající zesnulého, svíčka a různé dekorativní předměty. S trochou nadsázky lze říci, že kolumbária občas připomínají vitrínu či policičku v obývacím pokoji.

Je-li urnové okénko vyloženo vyřiznutým kobercem anebo vytapetováno, připomíná miniaturní pokojík – příbytek mrtvého.

---

⁵⁶⁷ Snímek: IMG_2378 ; Praha – Olšany, 26. 4. 2011.

*Koberec v urnovém okénku⁵⁶⁸
Kolumbární okénko zdobené záclonkami.⁵⁶⁹*

Kolumbární okénka v Praze – Motole.⁵⁷⁰

5.12 Rozptylové loučky

Součástí městských hřbitovů jsou dnes rozptylové loučky, méně často též loučky vsypové. Rozptyl ve svém původním pojetí znamenal minimalizaci piety: Místem piety již není individuální hrob, nýbrž určitý prostor, v němž byl popel rozsypán (trávník rozptylové loučky). Výzvy k jeho zavedení se v českém prostředí ozývaly již od 20. let, právní úprava umožňující rozptyl však přišla až s počátkem roku 1959. První (oficiální) rozptyl byl proveden na

⁵⁶⁸ Snímek: 11.10.2010 300 ; Kutná Hora – U Všech svatých, 28. 8. 2010.

⁵⁶⁹ Snímek: CIMG2328 ; Praha – Strašnice, 4. 2. 2006.

⁵⁷⁰ Snímek: IMG_7265 ; Praha – Motol, 4.11. 2011.

loučce pražského hřbitova Malvazinky, druhá rozptylová loučka vznikla v Brně roku 1964.⁵⁷¹

Vsyp je specificky český způsob pohřbívání, jehož propagátorem byl architekt Hynek Svoboda. Od rozptylu se liší tím, že popel je nasypán pod trávnickový drn nebo pod epitafní desku. Místo pohřbu tak lze určit i zpětně dohledat podle souřadnic. D. Stejskal a J. Šejvl uvádějí, že o tomto způsobu pohřbu se traduje, že jaksi zobrazuje vztah českého člověka k rodné hroudě, k rodnému gruntu. Český člověk potřebuje mít vztah k určitému místu, k místu narození, místu života i místu úmrtí.⁵⁷² Přes tuto charakteristiku je rozšířenějším způsobem uložení rozptyl.

Rozptýlení popela lze provést i soukromě, ať již na oblíbeném místě zesnulého, do řeky apod.; v této práci jsme se s několika příklady již setkali. V případě rozptylu na rozptylové loučce by teoreticky mělo dojít k rozptýlení popele na blíže nespecifikované rozloze, přičemž stopy rozptylu (viditelné částičky popele na trávě) jsou někdy ihned skráceny pomocí umělého deště ke kořenům trávy (Liberec)⁵⁷³ nebo jsou ponechány vlivům počasí. Na loučku samotnou by měli vstupovat jen zaměstnanci pohřební služby či správy hřbitova při provádění rozptylu nebo nezbytných úpravách loučky. Místo pro společné pietní dary se nachází na okraji loučky.

Při terénním výzkumu se však ukázalo, že situace není takto jednoduchá. Některé rozptylové loučky mají takovou podobu a rozptyl se tam provádí takovým způsobem, že si pozůstalí mohou zapamatovat místo, kde byl popel jejich blízkých rozptýlen. To umožňuje chovat se k tomuto konkrétnímu místu jako ke hrobu – navštěvovat je a přinášet na ně dary.

Příkladem jsou rozptylové loučky na X. oddělení Olšanských hřbitovů. Ty jsou osazené stromy a keři, mezi nimiž vedou cestičky a v jejich blízkosti bývá popel rozptylován. Rozptyl je zde prováděn nikoli plynulým rozsypáváním na širším prostoru, ale vysypáním celého obsahu urny na plochu nepřesahující rozměry běžné kuchyňské utěrky (viz obr.)⁵⁷⁴.

---

⁵⁷¹ *Společnost přátel žehu 1909-2009*, tisk k jubilejnímu roku českého křesťanského hnutí, Praha 2009 – s. 21.

⁵⁷² Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. 2011. *Specifika pracovních činností* In: Tíž (ed.): *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer. Praha. - s. 103.

⁵⁷³ <http://www.pohrebnictvi.eu/pohreb/0/0/2/33> (Naposledy navštíveno 27. 9. 2014).

⁵⁷⁴ Snímek: IMG_0302 ; Praha – Olšany, 16. 2. 2011.

Stromy a keře, v jejichž blízkosti k rozptylu došlo, pak bývají (zejména kolem Vánoc) zdobeny a pozůstali na ně dary též zavěšují. Právě tady lze také najít množství jiných darů, než jsou světla a květiny (viz kapitoly: Dušičky a Halloween, Dopisy zesnulým, Potraviny na hrobech, Děti jako pozůstali).

Během výzkumů jsem zde našla devocionálie, hračky, dětské výrobky, dopisy, potraviny a alkohol, i výzdobu ke všem uvedeným svátkům.

Cigarety, zapalovač a bonbón s nápisem v azbuce.⁵⁷⁵

Krucifix na římsce, určené na pokládání květinových darů.⁵⁷⁶

---

⁵⁷⁵ Snímek: P1060434 ; Praha – Olšany, 3. 11. 2012

⁵⁷⁶ Snímek: P1010849 ; Praha – Olšany, 17. 4. 2012.

Cigareta v lahvi od vodky.⁵⁷⁷

Sáček s motivem konopného listu (obsahoval blíže neurčené drobečky organického materiálu). – Okraj rozptylové loučky v Praze – Motole.⁵⁷⁸

Zdá se však, že právě anonymita místa kladení atypických darů usnadňuje. dar s důvěrným významem nebo vzkaz soukromého rázu se anonymně (pokud pozůstali nevedou jméno zesnulého) ocitá mezi dalšími anonymními dary. V množství a výběru takovýchto darů na rozptylových loučkách jednoznačně vede Praha, následují Jihlava a Olomouc. Ve všech ostatních městech převládají na rozptylových loučkách květiny a svíčky. To se týká i vsypové loučky v Havlíčkově Brodě.

---

⁵⁷⁷ Snímek: P1010863 ; 17. 4. 2012.

⁵⁷⁸ Snímek: P1020493 ; 1. 5. 2012.

Místo na kladení květinových darů pak bývá někdy návštěvníky hřbitova vnímáno jako to, kde se rozsvěcejí svíčky a kam se kladou dary „za všechny“ – zvláště pak na těch hřbitovech, jež nemají hymniční kříž (Blatná, Praha-Motol). Toto místo se pak, zvláště kolem Dušiček, stává místem sdílené piety.

Vpravo: Rozptylová loučka na ústředním hřbitově v Plzni. Socha anděla je pravděpodobně soukromým darem, patří k sortimentu květinářství naproti hřbitovu.⁵⁷⁹

Vlevo: Rozptylová loučka v Blatné.⁵⁸⁰

Jihlava: Tabule se jmény a životními daty těch, jejichž ostatky byly rozptýleny na zdejší loučce.⁵⁸¹

---

⁵⁷⁹ Snímek: 8.11.2010 706 ; 9. 11. 2010.

⁵⁸⁰ Snímek: IMG_3452_1 ; 3. 6. 2011.

⁵⁸¹ Snímek: P1090114 ; Jihlava – krematorium, 8. 11. 2012.

Rozptylová loučka se zjevně nedodržovaným upozorněním: Nevstupujte na rozptylovou loučku, dodržujte pietu k zesnulým. Květiny a svíčky ukládejte pouze na místa k tomu určená.⁵⁸²

Nástupní místo rozptylové loučky v Hradci Králové. Pod množstvím květin zmizela i rampa pro vozíčkáře.⁵⁸³

---

⁵⁸² Snímek: P1090069 ; Jihlava – krematorium, 8. 11. 2012.

⁵⁸³ Snímek: 12.11.2010 668 ; Hradec Králové, 12. 11. 2010.

Někdy je u rozptylové loučky zvláštní plůtek, mříž či živý plot, určený k zavěšování darů. Ta obvykle zároveň vytváří symbolické ohraničení místa, na něž by návštěvníci hřbitova neměli z pietních důvodů vstupovat.

Plot k zavěšování darů v Praze – Motole. V pozadí moderní venkovní kolumbária.⁵⁸⁴

Na těchto mřížích lze najít soukromé připomínky konkrétních osob. Zaznamenala jsem případy, kdy kolem fotografie nebo dopisu vznikne shluk z postupně přivazovaných darů.

Ne všichni provozovatelé pohřebišť to přijímají s pochopením. Důvodem je, že pohřeb na rozptylové loučce nezakládá mezi pozůstalými a provozovatelem nájemní vztah a nese s sebou jen jednorázový poplatek za rozptyl. Lidé, kteří vztah ke svým zesnulým projevují neanonymně a adresně, tak získávají výhody oběho: nemusejí platit nájem hrobu a zároveň mají (při menší námaze) jeho výhody.

Kupříkladu v Jablonci nad Nisou, kde se rozmohl zvyk klást na okraj rozptylové loučky kamenné destičky se jmény, daty i fotografiemi, magistrát vyzval k jejich odstranění odklidili nejpozději do konce listopadu (30. 11. 2014).⁵⁸⁵ Důvodem jsou údajné množství stížnosti na „nedůstojnou podobu prostor u rozptylové loučky“. Správce hřbitova L. Kopal podle citovaného článku uvedl: „Našli jsme tam i plyšáky, popelníky nebo lahve od alkoholu.“

⁵⁸⁴ Snímek: _DSC0090 ; 12. 1. 2012.

⁵⁸⁵ http://liberec.idnes.cz/rozptylova-loucka-jablonec-nad-nisou-dwo-/liberec-zpravy.aspx?c=A140915_2099644_liberec-zpravy_mav (Naposledy navštíveno 28. 9. 2014).

Vpravo: Vánoční stromeček, ozdoby a hračky shromážděné kolem fotografie dítěte.⁵⁸⁶
Vlevo: Shluk darů, vzniklých kolem dvou dopisů, adresovaných Tatínkovi / dědovi.
Jeden z dopisů (datovaný 2. 6. 2011) byl zjevně starší.⁵⁸⁷

Podobné pokusy o deanonymizaci rozptylových louček se podařilo zachytit také na rozptylové loučce ústředního hřbitova v Olomouci (viz kapitola Kamínky). Jména a data zesnulých zde byla zapsána fixami (2 barev) na malé kamínky, skryté pod živým plotem.

Výzkum rozptylových louček by mohl přinést ještě další zajímavé informace, je ovšem ztížen tím, že neznáme přesná čísla provedených obřadů a už ze samé povahy věci nemůžeme určit, kolik pozůstalých místo dále navštěvuje a kolik je těch, kteří o ně po pohřbu nejeví zájem (těch, kteří zájem nejeví bude pravděpodobně více).

⁵⁸⁶ Snímek: _DSC0090 ; Praha – Strašnice, 12. 1. 2012.

⁵⁸⁷ Snímek: P1020484 ; Praha – Motol, 1. 5. 2012.

6. Spontánní pomníky obětem neštěstí a nehod

Pomníčky obětem tragických neštěstí, zejména dopravních, se staly v nedávné době intenzivním předmětem religionistického a sociologického výzkumu. Ze zahraničních badatelů stojí za to připomenout především americkou etnoložku Eriku Doss.⁵⁸⁸ Asi největším počinem mapujícím tuto oblast je kolektivní, téměř 400 stránkové dílo *Grassroots Memorials: The Politics of Memorializing Traumatic Death*, vydané edicí *Remapping Cultural History* (Oxford – New York 2011). Toto dílo, s nímž jsem se bohužel mohla seznámit jen velmi povrchně, mapuje spontánní pomníčky v USA, Španělsku, Itálii, Nizozemí, Polsku a dalších zemích. To dokládá, že se jedná o “globální” způsob truchlení, jehož aktéři se navíc mohou vzájemně inspirovat prostřednictvím internetu.

V českém prostředí se tématem zabývá především socioložka Olga Nešporová,⁵⁸⁹ která se ve svém zkoumání zabývá především pomníčky obětem dopravních nehod (angl. *roadside memorials*). Zájem o dokumentaci se v ČR soustředí více na staré smírčí kříže a starší pomníčky jako součást lokální paměti, jak dosvědčují například stránky *Pomníčky Jizerské hory*⁵⁹⁰ nebo kniha Karla Steina *Pomníčky Lužických hor a Českého Švýcarska*.⁵⁹¹

Celosvětově dosud (alespoň podle mně dostupných pramenů) není zatím zavedena jednoznačná a společná terminologie, přestože některé náznaky se již objevují. Erika Doss, která upřednostňuje název *temporary memorials* “dočasné pomníky”, uvádí ve svém díle další názvy: *performative memorials* (“performativní pomníky”), *spontaneous memorials* (“spontánní pomníky”) či *spontaneous shrines* (“spontánní svatyně”).⁵⁹² Každý z názvů zdůrazňuje jiný aspekt tohoto způsobu piety, ať již dočasnost pietního místa (které někdy bývá později nahrazeno oficiálním, trvalým památníkem jako *Ground Zero*),

---

⁵⁸⁸ Viz: Doss, Erika. 2007. *Tourists of History: Memory Kitsch and Consumerism from Oklahoma City to Ground Zero*. Duke University Press. Durham – London. – Táž. *The Emotional Life of Contemporary Memorials; Towards a Theory of Temporary Memorials*. Amsterdam University Press. Amsterdam – New York. – Táž. 2012. *Memorial Mania: Public Feeling in America*. The University of Chicago Press. Chicago – London.

⁵⁸⁹ Viz Nešporová, Olga. 2008. *Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětem dopravních nehod* In: *Sociologický časopis / Sociological Review*, 2008, Vol 44, No 1. Sociologický ústav AV ČR. Praha. (s. 135-166) – Táž. 2013. *Pomníčky u silnic obětem dopravních nehod* In: *O smrti a pohřbívání*. CDK. Brno. (s. 263-292).

⁵⁹⁰ <http://stovi.info/pomnicky/soubory/pomnickydxf.htm> (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

⁵⁹¹ Stein, Karel. 2005. *Pomníčky Lužických hor a Českého Švýcarska*. Vestri. Liberec.

⁵⁹² Doss, Erika. 2008. - s. 8.

jeho sociální role, či právě to, že jde o neregulovanou (či zdánlivě neregulovanou), spontánní pietu “zdola”.

Tato pietní místa již bývají podle svého charakteru rozdělována na různé podkategorie, jako *roadside memorials* (“pomníky u silnic”), *candlelight memorials* (“svíčkové pomníky”)⁵⁹³, *ghost bicycles* (“kola duchů” – pomníčky kolařům zahynulým následkem dopravních nehod, vytvořené z upravených jízdních kol⁵⁹⁴) a další. Taxonomie pomníčků však vzniká podobně živelně jako pomníčky samy.

V celosvětovém rozměru roste zájem o spontánně vznikající připomínky **obětem různých neštěstí** (rozsáhlé památníky vznikající po smrti princezny Diany Spencer r. 1998, památník astronautům havarovaného raketoplánu Columbia r. 2003, památníky vznikající na místech spojených s hokejisty zahynuvšími při leteckém neštěstí blízko Jaroslavi 2011), či **vražd** (památek obětem masakru v Columbine High School r. 1999, památníky po útoku na Světové obchodní centrum v New Yorku 2001), ale i takových, jež jsou součástí truchlení **po přirozených úmrtích slavných osobností** (pomníčky před prodejny firmy Apple po smrti Steva Jobse).

Tento typ piety již bývá napodobován a parafrázován v rámci uměleckých projektů, jako instalací,⁵⁹⁵ performancí⁵⁹⁶ či uměním v oblasti nových médií⁵⁹⁷. To znamená, že alespoň v některých zemích je již dostatečně vžitý, aby na něj bylo možno navazovat.

---

⁵⁹³ Do této kategorie řadí Wikimedia rovněž spontánní pomníky vzniklé po smrti Václava Havla http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Candlelight_memorials (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

⁵⁹⁴ Českým příkladem je pomník propagátora městské cyklistiky Jana Bouchala (zemř. 2006) v Praze-Holešovicích. Po létech, kdy na křižovatce stálo příležitostně zdobené kolo zesnulého, byl na místě instalován pomník Krištofa Kintery *Kolo do nebe* (2013). Pomník vznikl díky iniciativám pražských cyklistů, kteří předtím pečovali o dočasný pomník.

⁵⁹⁵ Jako příklad lze uvést projekt Thomase Hirschhorna “*Temporary monument*” či “*Gramsci Monument*” v Bronxu z roku 2013. http://artreview.com/opinion/dispatches_from_new_york/ (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

⁵⁹⁶ Příkladem může být audio-vizuální instalační performance Saby Marselli a Erkki Vertheim „*A temporary monument for the hidden sheep of Skagi*” z roku 2013, ukazující mimo jiné hromádku kamínků, navršenou u východu ze stáje. In: (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014). <http://sabinamaselli.com/A-temporary-monument-for-the-hidden-sheep-of-Skagi> (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

⁵⁹⁷ Například nizozemský projekt –LOOS.FM TEMPORARY MONUMENTS <http://loosfm.wordpress.com/homepage/> (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

Spontánní pomníčky jsou pozoruhodnou ukázkou soudobé piety a v našem kontextu nás budou zajímat podobnosti a rozdíly k dalším pietním projevům. Zároveň se domnívám, že přinejmenším některé z pomníčků nelze zkoumat odděleně od jejich prezentace a doprovodné piety na internetu. To se týká především nehod a úmrtí známých osobností, o nichž informují média. Pieta za zavražděnou Annu Janatkovou, za Václava Havla či za české hokejisty měla svoji internetovou podobu, zahrnující jak vzpomínkové grafiky, videa, či zapalování "virtuálních svíček", tak i vzájemné informování o návštěvách pietních míst a sdílení jejich fotografií. – To se může, ale nemusí, týkat i malých pomníčků, vytvořených často anonymně rodinou či skupinou přátel. Stránky jako *Memorial Project: Connect, Commemorate & Share*⁵⁹⁸ přímo vybízí k vzájemnému (globálnímu) sdílení a inspiraci.

6.1 Historie

Pomníčky obětem tragických událostí však nejsou zcela novým jevem. Ze starších dob známe smírčí kříže, případně kapličky a kaple. Příklady „smírčích“ kaplí máme ještě z 19. a 20. století: Můžeme za ně považovat v současnosti zdevastovanou kapli pod pražským Barrandovem, případně kapli, jež se stala centrem zkoumaného hřbitova v Plzni-Bolevci. První z nich, kapli Panny Marie Bolestné pod Barrandovskými skalami, nechala ze staré prachárny přestavět dcera majitele lomu Marie Hergetová po důlním neštěstí roku 1847. Druhá z nich, zasvěcená sv. Vojtěchu, byla postavena na boleveckém hřbitově v Plzni po výbuchu v muniční továrně Škoda (25. 5. 1917). Druhý případ je tedy sice připomínkou, ale propojenou s hrobem obětí, nikoli místem neštěstí.⁵⁹⁹

Některé prameny ukazují, že smírčí kříže mohly být pozůstatkem dřívějších pohřbů v krajině. Jak ukazuje Aries, v raném středověku byla náhlá smrt považována za Boží trest, zejména pokud se na ní zemřelý nějak podílel nevhodným jednáním (zabití při rvačce, smrt následkem opilosti, nadměrného riskování, apod.).⁶⁰⁰ V moravských baladách nacházíme vícekrát motiv mladíka, zabitého při rvačce vesnických hochů a pohřbeného v krajině:

---

⁵⁹⁸ <http://www.memorial-project.com> (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

⁵⁹⁹ <http://www.oplzni.eu/?p=603> (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

⁶⁰⁰ Aries: *Dějiny smrti I.*, s. 62-65.

*Ti Vlčnované v tenkých košílkách
Zabili synka na panských loukách
Když ho zabili, hrob mu vyryli*

*A na tom hrobě kříž postavili
Oj, kříži, kříži, ukřížovaný*

*Pod tebou leží zamordovaný
Oj, kříži, kříži, ty jsi památka*

Pod tebou leží kostí hromádka.⁶⁰¹

Podobně snad:

*Mezi horami lipka zelená
zabili Janka, Janička Janka
místo jeleňa. (var. jako jelena)*

*Keď ho zabili, zamordovali,
na jeho hrobě, na jeho hrobě
kříž postavili.*

*Ej křížu, křížu, ukřížovaný
zde leží Janík, Janíček Janík
zamordovaný.*

*Tu šla Anička, plakat Janička,
hned na hrob padla a viac nevstala,
dobrá Anička.⁶⁰²*

*Kamarádi jeho, co ho posekali
U křížové cesty tam ho pochovali⁶⁰³*

Kříže bývaly rovněž stavěny na místech, kde byl zabit člověk v důsledku splašení koně, což býval před motorizací jeden z mála typů dopravního neštěstí. V takových případech se kříže stavěly buď na místě nálezu mrtvoly, nebo na místě, kde se kůň splášil.

---

⁶⁰¹ <http://www.hutka.cz/new/html/texty1.html> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

⁶⁰² Podle: <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/cechomor/mezi-horami-40307> (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

⁶⁰³ <http://www.hutka.cz/new/html/texty1.html> - U tej bílej hory (Naposledy navštíveno 24. 9. 2014).

Vztyčení takového kříže mělo (či mohlo mít) několik významů⁶⁰⁴:

1. Místo náhlého úmrtí bylo považováno za neblahé; vztyčení kříže, ať již bylo doprovázeno vysvěcením či ne, mělo z místa tuto neblahost sejmout.
2. Náhle zemřelý neměl možnost se před smrtí vyzpovídat ani přijmout “poslední pomazání”, ani se na smrt nemohl odpovídajícím způsobem připravit, tedy neuspořádal si své vztahy ke světu. Bylo tedy pravděpodobné, že jeho duše je zvláště potřebná pomoci živých. Kříž na místě upozorňoval kolemjdoucí na událost (pokud o ní věděli) a neznámého kolemjdoucího na pravděpodobné neštěstí. Slušelo se, aby poutník před křížem smekl, pokřížoval se, případně řekl “Pochválen buď pán Ježíš Kristus”. – Takový úkon, k němuž nápisy na křížích někdy přímo vybízely, měly pomáhat duši zesnulého, a zároveň bylo na zesnulém, aby na oplátku pomáhal těm, kdo se za něj modlili (ať již po vykoupení z očištěnce či ještě v něm). Některé nápisy též vybízejí k úvahám nad pomíjivostí života a během času, opakují myšlenku, že člověk je na světě vždy poutníkem na cestě ke smrti, Božímu soudu a nebeskému příbytku (v případě křížů u cest je metafora cesty připomenuta zvláště názorně).
3. Trvalé připomenutí události, jestliže pozůstali a další aktéři měli za to, že událost by neměla být zapomenuta.
4. Jakési “vyléčení” traumatu těch, jichž se událost bezprostředně týkala. Kříž měl usmiřovat Boží hněv nad zlým činem, bránit neblahému působení nebožtíka, eventuálně kletby, kterou mohl pronést v posledních chvílích života. – Že to nemuselo být vždy zcela účinné, můžeme tušit z legend, které inspirovaly román Karolíny Světlé Kříž u potoka: V tomto příběhu nestačí k odvrácení kletby (plynoucí z vraždy nevěsty, kterou ženich přistihl s vlastním bratrem) postavení památníku (v tomto případě kapličky), aby se nestala druhá tragédie (sebevražda manželky vrahova pravnuka). Kletba se projevuje neschopností synů rodiny, žít ve spokojeném manželství a zlomit ji může jen hrdinná dívka, která vytrvá přes všechny ústrky v lásce a ctnosti.⁶⁰⁵

To, že k historii smírčích křížů a památníků neštěstí a zvyčích s nimi spojených zůstává dosud mnoho nevyřečeno, svědčí záznamy o pomníku na

---

⁶⁰⁴ Pořadí, v němž je uvádím, nemá ukazovat jakoukoli hierarchii významů, které podobné úkony měly či mohly mít.

⁶⁰⁵ Stejnomený film z roku 1937 syžet zjednodušuje na jedinou kletbu.

místě zavraždění Johanna Gottlieba Blumberga v Lužických horách. Blumberg byl obětí loupežného přepadení, jehož se dopustil známý lupič Václav Babinský. Ke zločinu došlo v noci ze 4. a 5. července 1833. Později, nevíme v jakém časovém odstupu od vraždy, nechali místní lidé na místě postavit pomník. Pozoruhodné je, že pomník měl podobu obelisku, nikoli kříže, na vrcholku je pak reliéf Urobora. Jako motiv není had, zakusující se do svého ocasu, sice ničím neobvyklým⁶⁰⁶, ale vyskytuje se spíše v městském prostředí a ve vrstvách ovlivněných osvícenskými myšlenkami a vlivy dobových esoterických směrů (antické kultury, svobodné zednářství, později spiritismus, atd.).

Další podivností je zvyk, který se na místě údajně dodržoval ještě počátkem 20. století: Kdo šel okolo, položil údajně k pomníku smrkovou větvíčku. Časem tak vznikla hromádka chvojí, kterou místní zapálili. Věřili prý, že tak orodují za spásu nebožtíka.⁶⁰⁷

Pomník však, podobně jako současné pomníčky u cest, připomíná, co se zde stalo:

Jako oběť ohavné loupežné vraždy, pokryt mnoha ranami, zde v noci ze 4. na 5. července 1833 vypustil svou duši Johann Gottfried Blumberg, obchodník z Hirschfelde v Království saském, stár 36 let a 5 měsíců. – To není suché konstatování faktů, ale veřejné odsouzení zločinu (ohavná loupežná vražda), připomínka utrpení umírajícího (pokryt mnoha ranami), upozornění na duši (která potřebuje přímluvu) a konečně na jeho relativně mladý věk (36 let, mohl se dožít více). Celá tato připomínka má vést kolemjdoucího k tomu, aby pro duši zavražděného něco udělal.

Na některých jednotlivých případech můžeme usuzovat na pozvolný přechod od křížů k pomníčkům. Jsou to kříže, stavěné obětem různých neštěstí v 1. polovině 20. století, u nichž je někdy kříž upozaděn zdůrazněním osoby a okolností jejího úmrtí.

Za jistou mezihru můžeme považovat dočasné pomníčky, zřizované k určité události (jak jsme mohli vidět u pohřbu Aloise Jiráka) nebo jako přímá reakce na neštěstí. Dobře dokumentovány jsou pomníčky, stavěné padlým během Pražského povstání v květnu 1945. Ve výroční publikaci *Květnová revoluce*⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁶ Můžeme se s ním setkat na Malostranském hřbitově v Praze – Košířích, na hřbitově při kostele sv. Mikuláše v Plzni a dalších hřbitovech, přičemž většina náhrobků pochází přibližně z poloviny 19. století.

⁶⁰⁷ Meixner, F. 1914. *Ortskunde von Preschkau*. Preschkau. – s. 87.

⁶⁰⁸ Peroutka, Vladimír (ed.): *Květnová revoluce: Obrazový památník hrdinství a slávy z velkých dnů lidového povstání*, Melantrich, Praha 1945. (Nečíslováno).

je fotografiím těchto pomníčků, nazvaných *Rovy na dlažbě* věnována celá stránka. Je vidět, že pomníčky tvořené ad hoc měly některé rysy podobné dnešním pomníčkům obětem dopravních nehod: byly vytvářeny z materiálů, které byly právě po ruce (dlažební kostky, prkna, květiny trhané i v květináčích, nápisy provedené na papír nebo prkna. – Nejsou však záznamy o tom, že by se zde objevovaly jiné dary než květiny a svaté obrázky (koneckonců bylo to období všeobecné chudoby).

K novým pomníčkům padlým kladli lidé hlavně květiny a svaté obrázky (nebo jinou drobnou grafiku). O tom, že takových drobných darů bylo velké množství svědčí i koš na fotografii.⁶⁰⁹

Z období 1948 – 1989 existuje v ČR spontánních pomníčků jen málo. Důvodem může být malý zájem o prezentaci ve veřejné sféře během komunistického režimu, který patrně postihoval i oblast truchlení a o němž ve své práci hovoří G. Maiello.⁶¹⁰

⁶⁰⁹ Pohlednice s názvem: KVĚTEN 1945. Rovy na dlažbě. Vydal Svaz přátel SSSR v Československu.

⁶¹⁰ Maiello, Giuseppe. 2005. *Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni*. In: *Český lid* 92/1. (s. 35–47).

6.2 Pomníčky obětem dopravních nehod

Nová vlna pomníčků, označovaných též někdy “křížky u cest” přišla v 90. letech 20. století a většinou se jedná o lidi zemřelé při automobilových haváriích.

Zároveň jsou to pravděpodobně jedny z prvních pietních míst, na nichž se začaly objevovat jiné předměty než jen svíčky a květinové dary. – Nasvědčovala by tomu skutečnost, že lidé, jimž byli tyto pomníčky stavěny, byli většinou lidé mladí, na jejichž pietních místech a hrobech se atypické předměty objevují nejvíce.

O. Nešporová, která provedla podrobný terénní výzkum pomníčků v letech 2005-2007, uvádí k předmětům na pomníčcích následující:

Naprostá většina zkoumaných pomníčků (97 %) obsahovala květiny či jinou rostlinnou složku (keř, strom). Nejčastější byly umělé květiny, které se objevovaly na 72% pomníčků, méně často se vyskytovaly květy živé (47 %), nebo úmyslně zasazené rostliny, keře či stromy (32 %). Obvyklé přitom byly kombinace uvedených typů květinové výzdoby. Dalším hojně zastoupeným prvkem byly svíčky a nádoby na ně, které byly součástí 82 % pomníčků. Jiné drobné předměty se objevovaly spíše sporadicky, jednalo se o plyšové či plastické hračky, srdíčka, keramické figurky, případně části oblečení. Vyskytly se i předměty svědčící o osobních zájmech mrtvých – hokejka, kopačka, kytara, CD. Výjimečně se u pomníčků nacházely i cigarety nebo kondomy, zamýšlené patrně jako dary mrtvým.⁶¹¹

Nelze však jednoznačně určit, zda se tyto předměty v ČR objevily prvně na takovýchto pomníčcích, na hrobech, při uložení urny v domácím prostředí, na rozptylové/vsypové loučce atd. Lze se ale domnívat, že “nové” předměty na hrobech a pomníčky u silnic jsou společně se spontánními pomníčky obětem neštěstí součástí téhož trendu, vyznačujícího se individuální připomínkou zesnulého (připomínka osobních zájmů), důrazem na spontánnost emocí a splýváním “pietních” a “nepietních”, respektive “sakraálních” a “profánních” předmětů.

---

⁶¹¹ Nešporová, Olga. 2008. - s.147.

Karikatura improvizovaného pomníčku na letáku upozorňujícím na nutnost dodržovat pravidla bezpečného silničního provozu.⁶¹² Na pomníček sportovci podle letáku patří: Smrkový kříž, použitelné tenisky, věneček z pěti šišek, umělé karafiáty, růže s falešnou rosou, květináč, umělé bílé růže s listy a hokejová přilba.

Je však třeba rozlišovat mezi pomníčkem vzniklým spontánně ve dnech následujících po neštěstí a těmi, které zřizují pozůstalí nebo přátelé obětí. Samozřejmě, nezřídka dochází k tomu, že na místě spontánně vzniklého pomníčku nechají příbuzní po čase postavit jiný, trvalejší. Existují však i případy, kdy dočasný nebo trvalejší pomník časem zanikne (např. pomníček poblíž hřbitova v Praze-Sobíně).

⁶¹² Vydalo pražské Sdružení Auto*Mat, podporující zlepšování kvality veřejné, pěší a cyklistické dopravy ve městě (asi r. 2010).

Pomníček Praha – Sobín:

Poblíž hřbitova v Praze-Sobíně jsem při fotografování objevila pomníček, sestávající z dřevěného kříže ze dvou sbitých prken a plochého kamene s vyrytým datem 14. 8. 2003. Na kříž byla modrým plastovým provázkem přivázána kytice umělých narcisů, visel na něm také dřevěný růženec. Na kameni byla vyhořelá červená hřbitovní svíčka a vedle ní ležel plastový přívěsek ke klíčům v podobě rozesmátého ducha.

Místní lidé nevěděli, proč pomníček na místě je, odhadovali “že se tam asi něco stalo” a “asi s autem nebo na motorce”. Nevěděli ale kdy, ani o jakou nehodu šlo. Na otázku, pro usuzují na dopravní nehodu odpovídali v tom smyslu, že usuzují z podoby pomníčku. Někteří návštěvníci hřbitova ale o existenci pomníčku vůbec nevěděli.

Stav pomníčku 18. 8. 2010⁶¹³ (nahore – celek a detail)

17. 4. 2011 (dole – celek a detail)⁶¹⁴. Při návštěvě na jaře letošního roku byl už ztracený mezi vysokou trávou a nepodařilo se mi jej najít.

⁶¹³ Snímky: Sobin 1 a Sobin 2

6.3 Pomníčky obětem neštěstí

Typu dočasného pomníku odpovídají spíše spontánně vznikající pomníčky, které vytváří větší počet návštěvníků. Jejich konání bývá často vyvoláno zprávou o neštěstí v médiích, zvláště když tam lidé už najdou nějaký předmět, přidávají k němu další.

Pieta po tragické události na festivalu Yanderov

V neděli 8. 7. 2012 zemřela v ranních hodinách, patrně na syndrom náhlého úmrtí kojenců,⁶¹⁵ čtyřměsíční holčička Sára. Stalo se tak během festivalu Yanderov,⁶¹⁶ jehož se oba rodiče s dítětem zúčastnili. Zpráva se rychle rozšířila mezi místními i v médiích.

12. 7. jsem zjistila, že můj známý, tamní policista, zanesl po Facebooku fotografii pomníčku. Navázala jsem s ním komunikaci. Požádala jsem ho, zda by byl ochoten říct mi o pomníčku více a případně jej pro mne sledovat a fotografovat.

Zapředla jsem s ním též konverzaci (chat). Ptala jsem se ho, zda tuší, kdo pomníček zřídil, případně kdo tam předměty dává.

⁶¹⁴ Snímky: IMG_2157 a IMG_2159.

⁶¹⁵ <http://www.novinky.cz/krimi/272752-ctyrmesicni-dite-na-festivalu-zemrelo-na-syndrom-nahleho-umrti.html> (Naposledy navštíveno 28. 7. 2014)

⁶¹⁶ <http://chrudimskenoviny.cz/kategorie/zpravy/smutna-tecka-za-hudebnim-festivalem-yanderov-2012-smrt-ctyrmesicniho-kojence> (Naposledy navštíveno 28. 7. 2014)

Spontánní pomníky obětem neštěstí a nehod

(12. 7. 2012)

Jiří: Vůbec ne, včera dopoledne to tam nebylo a večer když jsem jel venčit čubinu tak jsem to oběvil (...)

J trochu jsem to dal na FB záměrně neboť Jakub Augustin Valenta je novinář místních novin, tak jsem chtěl aby se chytil a tím pádem o tom lidé věděli a nosili kytičky, svíčky a plyšáky, a už reagoval. není to manipulace? J

(...)včera jsem to večer objevil náhodou když jsem jel z práce a nic jsem u sebe neměl, dneska vezmu svíčku a plyšáka.

Později téhož dne mi poslal fotografii svých dětí u pomníčku:

12. 7. 2012 15:05

RJW: A jak Tě napadlo přinést zrovna svíčku a plyšáka?

Jiří: no protože svíčka na pomníček patří a plyšáci už tam nějakí byli , zapálil jsem všechny, které nehořeli. Jsem takový strážce plamene patří

Z další konverzace vyplynulo, že svým synům poradil, aby přispěli plyšovou hračkou:

(...) to jsem jim poradil já, protože už tam taky byli (...) Doma slyšeli jak se bavíme s ženou, že na Janderově, což je hřiště na kterém je festival a nachází se naproti naší chaty, zemřela čtyřměsíční holčička, byly toho plné noviny. Na to hřiště se chodíme procházet se psem, tak jsem jim řekl, že tam přibyl pomníček pro tu holčičku a jsou tam plyšáci a svíčky.

Hračku se domnívá, že vybírali: (...) podle toho se kterým [plyšákem] si hrajou nejmíň a mohou ho postrádat

Spontánně pak dal tento pomníček do souvislosti s pomníčkem dopravní nehody:

nevím tady je ještě jeden pomníček kde zemřel mladý řidič a tam se toho také nosilo mraky, časem to ale vyšumí

RJW: A pamatuješ co tam lidi nosili?

Jiří: plyšáky, svíčky, kytky,...

Na otázku, jakou má pro něj samého spojitost kladení hraček a dalších předmětů s osobou zesnulé holčičky, odpověděl: *žádnou, vůbec ji neznám. Jen lítost a soucit s rodiči.*

Když jsem se pak zeptala: *Co si myslíš, že ten pomníček a ty hračky znamenají pro tu holčičku samotnou?*

Jiří odpověděl: *Pro ní asi už nic když je mrtvá spíš podpora rodičů, pocit, že v tom nejsou sami.*

Na otázku, zda z toho mohu vyvozovat, že nevěří v posmrtnou existenci, odpověděl:

*nemám na to vyhraněný názor, ale spíš ne
i kdyby ho [pomníček] viděla jak to může vnímat čtyřměsíční dítě?*

Spontánně pak připojil otázku: *myslíš, že po smrti dospěje?*

Pak konstatoval, že neví proč vlastně on sám začal takto jednat: *aha, protože jsem ovce a dělám to co ostatní? Já jsem tam dal svíčku*

Následně doplnil:

dítě, mladý člověk = plyšák⁶¹⁷, ten zabitej 18 letý řidič měl na pomníku taky hafo plyšáků

(opět paralela s předchozím případem)

A dodal, že:

je to něco malého, roztomilého asi...,vlastně u té tragické nehody v Chrasti jsme taky s kolegou zapalovali svíčku (jak tam ten zfetovanej řidič zabil maminku s dítětem) (paralela s dalším pomníkem oběti neštěstí)

---

⁶¹⁷ Zvýraznění RJW.

Pieta za zavražděnou Annu Janatkovou

Odpoledne 13. října 2010 nepřišla po vyučování domů devítiletá Anna Janatková, žákyně Základní devítileté školy Na Šutce v Praze-Troji. Její zmizení probudilo velikou vlnu zájmu médií i široké veřejnosti. Marné pátrání provázené střídavými nadějemi trvalo celý podzim a zimu. 16. března 2011 našla policie její ostatky zakopané v zahrádkářské kolonii poblíž ulice Pod Havránkou.

Téhož dne se v této oblasti objevila jáma označená policejní páskou, která se téměř okamžitě stala pietním místem. Záhy nato se objevilo podezření, zda je toto místo skutečným místem nálezů, protože vypadalo jako jáma čerstvě vykopaná a ani jeho hloubka neodpovídala dalším zveřejněným údajům. (24. 3. 2011 policie přiznala, že toto místo nebylo skutečným místem nálezů ostatků a že skutečné místo policie z pietních a taktických důvodů zakryla. Po zveřejnění této zprávy lidé přestali místo navštěvovat.)⁶¹⁸

Jáma 18. 3. 2011 – Několik květin, 2 svíčky, 1 plyšová hračka.⁶¹⁹

⁶¹⁸ http://zpravy.idnes.cz/jama-neni-prava-telo-anicky-jsme-nasli-jinde-priznala-policie-p5a-/krimi.aspx?c=A110324_193521_krimi_wlk (Naposledy navštíveno 13. 4. 2014)

⁶¹⁹ Snímek: IMG_1695 ; 18. 3.

Spontánní pomníky obětem neštěstí a nehod

V následujících hodinách přicházeli lidé s dalšími dary.⁶²⁰

Fotografie jámy 1. 4. 2011. – Návštěvníci údajné místo nálezu těla postupně olemovali dary. Do jámy samotné je neházeli. ⁶²¹

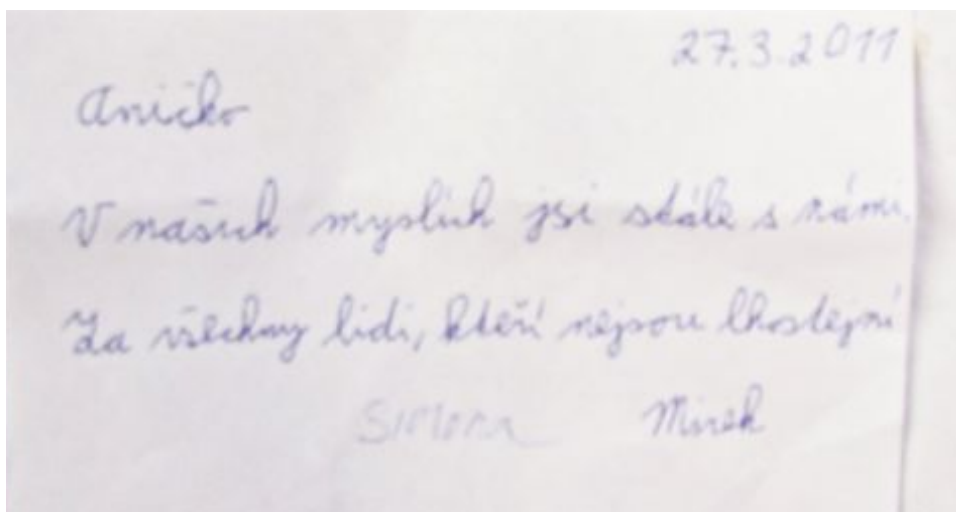
---

⁶²⁰ Snímek: IMG_1697 ; 18.3.

Mezi předměty u jámy se objevilo také několik dopisů:

*Aničko, v našich srdcích jsi stále s námi. Za všechny lidi, kteří nejsou lhostejní.
Simona a Mirek*⁶²²

Na plastickém, průhledném pouzdře, obsahujícím svíčku s vyobrazením Srdce Ježíšova a plyšovou myš, byly dvě nálepky se vzkazy:

(nálepka 1.) *Je nám to moc líto Terežka 9 let*

(nálepka 2.) *S mámou*⁶²³

Na místě jsem byla celkem dvakrát, měla jsem možnost zde mluvit s lidmi, přinášejícími dary a sledovat jejich počínání. Když jsem se je ptala, co je vede k přinášení darů na toto místo, uváděli v různých obměnách "protože se to tak dělá", případně "protože to viděli v televizi" a je jim líto, co se stalo.

---

⁶²¹ Snímek: IMG_1934 ; 1. 4. 2011.

⁶²² Datováno: 27. 3. 2011 Snímek: IMG_1927_2 ; 1. 4. 2011 (výřez)

⁶²³ Snímek: IMG_1920_1 ; 1. 4. 2011

Spontánní pomníky obětem neštěstí a nehod

Dalším pietním místem se stal vchod školy, kterou dívka navštěvovala. Na obě místa nosili lidé z celé Prahy různé dary, především svíčky a plyšové hračky (květiny byly ve výrazné menšině).

Pietní místo před školou 18. 3. 2011 celkový pohled⁶²⁴ a detail⁶²⁵.

Pietní místo před školou 1. 4. 2011 celkový pohled⁶²⁶ a detail⁶²⁷

⁶²⁴ Snímek: IMG_1684 ; 18. 3. 2011

⁶²⁵ Snímek: IMG_1685 ; 18. 3. 2011.

⁶²⁶ Snímek: IMG_1903 ; 1. 4. 2011.

⁶²⁷ Snímek: IMG_1905 ; 1. 4. 2011.

Již krátce po zveřejnění zprávy o nálezu těla se na sociálních sítích objevily výzvy k zapálení virtuální svíčky:

Jedna z podob "virtuálních svíček", jimiž lidé na sociálních sítích projevovali smutek nad smrtí A. Janatkové.⁶²⁸

Rodina Anny Janatkové, bydlící v blízkosti místa neštěstí, se rozhodla její pohřeb uspořádat neveřejně, jen v rodinném kruhu a nezveřejnila, jak naložila s ostatky.⁶²⁹ Důvodem byl patrně zájem médií o případ.

Rodinný hrob, v němž spočívají ostatky Anny Janatkové, navštěvují kromě rodiny také spolužáci a další lidé, kteří ji znali. Podle internetové verze deníku Aha! Její hrob včera doslova tonul v květinách, věčný život na něm připomínal plápolající plamínek svíčky a choulily se na něm k sobě noví plyšáci.⁶³⁰

Důvodem ke stavbě mnoha pomníčků bylo úmrtí bývalého českého prezidenta Václava Havla.

---

⁶²⁸ Převzato z podoby, zveřejněné Idnes. 12. 4. 2010.

⁶²⁹ <http://www.mojecelebrity.cz/clanek/anicka-9-se-konecne-docka-dustojneho-pohrbu-jeji-telo-vydali-rodicum-178531> (Naposledy navštíveno 13. 4. 2014)

⁶³⁰ Dva roky po únosu Aničky Janatkové († 9). Policie přiznává: Ten případ nás navždy změnil (10. 10. 2012) Citace se zachováním původního pravopisu. <http://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/78847/dva-roky-od-unosu-anicky-janatkovve-9-police-priznava-ten-pripad-nas-navzdy-zmenil.html> (Naposledy navštíveno 14. 4. 2014)

Pieta za Václava Havla

Když se 18.12.2011 rozšířila zpráva o smrti Václava Havla, začali se lidé spontánně shromažďovat na místech, která se záhy stávala místy pietními. V Praze u pomníku sv. Václava, v dalších městech na obvyklých shromaždištích či místech spojených se sametovou revolucí. První pietní akt, zorganizovaný prostřednictvím Facebooku, se konal ještě též večer. V dalších dnech následovala řada obřadů, která jako by neměla skončit: Po vystavení rakve v Pražské křižovatce vystavení ve Vladislavském sále, po oficiálním smutečním aktu na Hradě soukromé rozloučení ve strašnickém krematoriu, po něm uložení urny a pak „pohřeb“ darů – květin, věnců (byly puštěny po Labi) a svíček (Lukáš Gavlovský a Roman Švejda z vosku vytvořili plastiku Srdce pro Václava Havla). Žádný z obřadů jako by nebyl dostatečným „rozloučením“, dost „poslední“.

*Pomník sv. Václava na Štědrý den 2011.*⁶³¹

---

⁶³¹ Snímek: DSC_0888 ; Praha – Václavské náměstí, 24. 12. 2011.

Oficiální místa si s uspořádáním státního pohřbu nevěděla úplně rady; nejistota se týkala i náboženské části. Řadoví občané improvizovali (přičemž truchlící vidění v médiích mohli sloužit jako vzory dalším). Lidové projevy smutku „žily vlastním životem“, neomezovaly se na rámeček vymezený oficiálními obřady (jak tomu bylo u dřívějších prezidentských pohřbů, včetně TGM). Kde se oficiální a lidová rovina setkaly, mohly lidové projevy oficiální část dokonce zastínit (cinkání klíči při převozu rakve na Hrad).

Poslední poctu přicházeli lidé zesnulému projevem na místa související s jeho životem a s událostmi r. 1989 (dům ve Střešovicích, chalupa na Hrádečku, Národní třída), někdy šlo o místa spojená s veřejným životem (radnice), jindy o místa, kde občané už vyjadřovali smutek při jiné příležitosti („u Vošahlíka“ v Plzni). Další pak vznikala u míst konání pietní akty: před vstupem do Vladislavského sálu, u dohořelé vatry na Kampě aj.

Z rodinné hrobky, do níž byla uložena urna s ostatky se stalo pietní místo ještě před pohřbem.⁶³²

Na všechna tato místa přinášeli lidé svíčky, květiny, vánoční dekorace a další dárky:

figurky andělů; svazky klíčů; srdíčka z různých materiálů; potraviny - především sladkosti⁶³³ a alkohol⁶³⁴; cigarety; vonné tyčinky⁶³⁵ a další.

Málo četné byly naopak hračky.⁶³⁶

---

⁶³² Zpravodajství ČT 23.12.2011

⁶³³ V naprosté většině se jednalo o vánoční pečivo, část měla zároveň dekorační funkci. Na 1. nádvoří Hradu byly balené čokoládové bonbóny Lindt.

⁶³⁴ Láhev Tuzemáku na Národní třídě. Zaměstnanci trutnovského pivovaru položili před úmrtní dům dvě láhve piva, ve sklenicích s pivem byly také umístěny svíčky, zažehnuté ke smutečnímu obřadu v pivovaru.

⁶³⁵ Kampa, Ústí nad Labem, Plzeň.

⁶³⁶ Hračky, zejména plyšová zvířátka, bývají na pietních místech na památku slavných osobností časté. Truchlící však z nějakého důvodu necítili potřebu obdarovávat zesnulého V. Havla hračkami, na rozdíl např. od hokejistů, tragicky zahynuvších v Jaroslavi. V Praze jsem našla celkem 3, a to 2 malé plyšáky na Václavském náměstí a drobnou reklamní hračku na 1. nádvoří Hradu.

Spontánní pomníky obětem neštěstí a nehod

Cigareta⁶³⁷ čínská obětní bankovka⁶³⁸ na podstavci pomníku sv. Václava.

Vonná tyčinka a bonbony Lindt mezi svíčkami na 1. nádvoří Pražského hradu.⁶³⁹ Květiny, vzkazy, klíče, mušle, zdobený kamínek, čokoládové srdíčko v červeném staniolu, dřevěný zvoneček a dětský obrázek ve Vladislavském sálu (okraj katafalky).⁶⁴⁰

Vánoční cukroví.⁶⁴¹

⁶³⁷ Snímek: DSC_0370 ; Praha 19. 12. 2001.

⁶³⁸ Snímek: DSC_0240 ; Praha 19. 12. 2001.

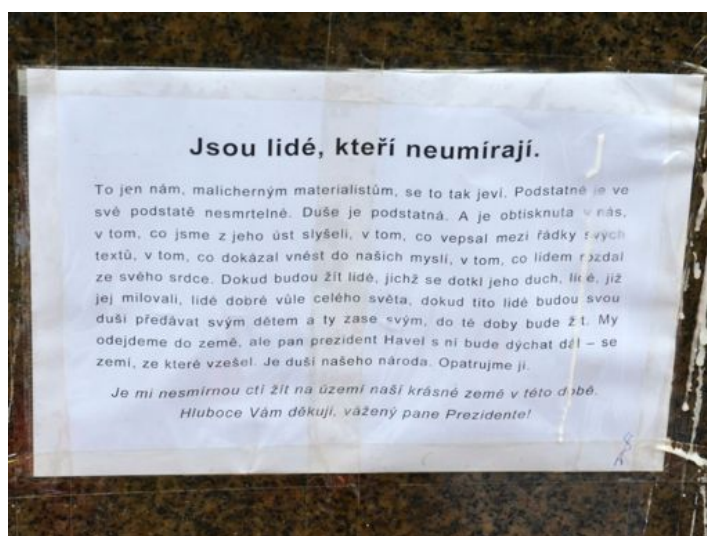
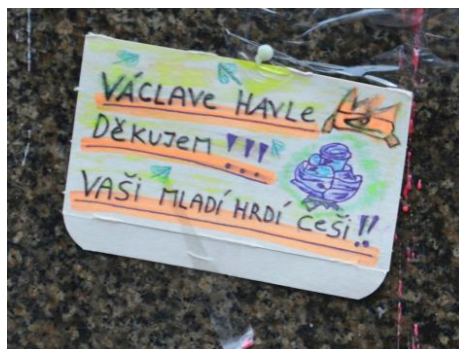
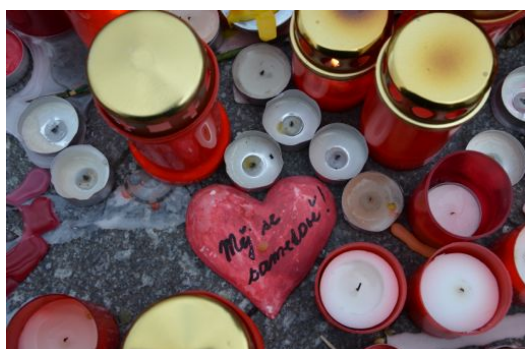
⁶³⁹ Snímek: DSC_0559 ; Praha – 1. nádvoří Pražského hradu, 19. 12. 2011.

⁶⁴⁰ Snímek: DSC_0646 ; Praha – Vladislavský sál, 22. 12. 2011.

⁶⁴¹ Snímky: DSC_0249 a DSC_0331 ; Praha – Václavské náměstí, 19. 12. 2011.

Spontánní pomníky obětem neštěstí a nehod

Na všech pietních místech bylo také možno číst citáty, vzkazy, dopisy. Některé tištěné, jiné psané rukou, na svíčkách, na srdíčkách, na obalech květin. Zatímco citáty se jednoznačně obracely k ostatním návštěvníkům, dopisy byly adresovány zesnulému. Jejich forma se různila, od zdvořilého „pane prezidente“ a vykání⁶⁴² po důvěrné oslovení a tykání: „Václave děkujeme a budeme se snažit!“⁶⁴³, „Měj se sametově!“⁶⁴⁴. Přes jednoznačnost adresáta byla většina dopisů přímo vystavena na očích kolemjdoucím. Vzkazy byly adresovány jak truchlícím tak zesnulému a zněly nejčastěji: „Děkujeme“/“Díky“, „Nezapomeneme“. Vyskytly se i: „Havel je frajer“⁶⁴⁵ a „Díky za pomeranče bez front“ na pomeranči se smuteční stužkou⁶⁴⁶.

Vzkazy různých podob a vyznění.⁶⁴⁷

⁶⁴² Např.: „Pane Havle, děkuji i za své přátele a rodinu, i my věříme, že pravda a láska zvítězí. Amen Lucie“ Václavské náměstí (DSC_0321.JPG, 19.12.2011 archiv autorky)

⁶⁴³ Václavské náměstí ; (DSC_0244.JPG, 19.12.2011 archiv autorky) Dopisy cituji v původním znění a pravopisu, ponechávám i hůlkové písmo.

⁶⁴⁴ Václavské náměstí ; DSC_0952.JPG , 24.12.2011 archiv autorky

⁶⁴⁵ Václavské náměstí ; DSC_0329.JPG , 19.12.2011 archiv autorky

⁶⁴⁶ Václavské náměstí ; DSC_0827.JPG , 24.12.2011 archiv autorky

⁶⁴⁷ Snímky: DSC_0952 , DSC_0970 a DSC_1041 ; Praha - Václavské náměstí, 24. 12. 2011.

Objevily se i básně:

R. I. P. V H

*Dodýchaly nemocné plíce
ustal navždy tep srdeční,
v celé naší republice
nastal čas žalu smuteční.*

*Zachmuřené smutné tváře
v mžiku ustal čas úsměvů,
modlíme se za něj u oltáře,
a nikomu není do zpěvu.*

*On vytáhl nás z bláta,
komunismu tyranie,
mnohdy byl víc než táta
v našich srdcích proto žije.*

A bude žít do konce světa.

*A kdybychom si někdy náhodou,
nebyli již zcela jistí,
podrží nás nad vodou,*

jeho věta:

„Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávisť.“

Na plastovém obalu byl podpis *PETR VIDLAŘ, OTROKOVICE*.⁶⁴⁸

K darům významně přispívaly děti: Na pietních místech, dokonce přímo ve Vladislavském sále, ležela řada dětských obrázků. Témata některých se přímo týkala posledních věcí člověka: anděl, kostel, "Václav Havel v nebi"⁶⁴⁹ apod. Další měly podobu vánočních přání zesnulému, např. "

VESELÉ VÁNOCE! AŽ MÁŠ HODNĚ HEZKÝCH DÁRKŮ I TAK! ZPOMÍNÁME NA TEBE MÁME TĚ POŘÁD V SRDCI A RÁDI".⁶⁵⁰

Kromě obrázků se zde i na jiných pietních místech nacházely další dětské výrobky (např. papírová raketa u pomníku sv. Václava)⁶⁵¹. Z podoby různých darů je zřejmé, že vlastní tvorbu věnovali i mnozí dospělí.⁶⁵²

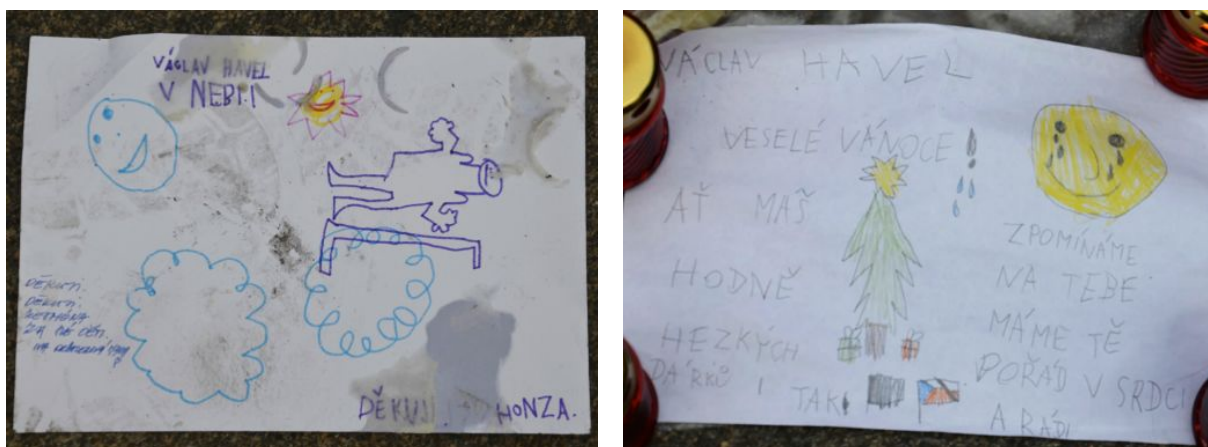
---

⁶⁴⁸ Snímek: DSC_0835 ; Praha – Václavské náměstí (pomník sv. Václava), 24. 12. 2011.

⁶⁴⁹ DSC_1069.JPG , 24.12.2011 archiv autorky

⁶⁵⁰ DSC_1031.JPG , 24.12.2011 archiv autorky

Výslovně náboženskými předměty byly figurky andělků, Panny Marie, betlémy, sv. obrázky⁶⁵³, růžence⁶⁵⁴, sošky Buddhy⁶⁵⁵, čínské obětní bankovky, text židovské modlitby *kadiš jatom*⁶⁵⁶.

Kuriózním darem byla fotografie Václava Havla se 14. dalajámou, umístěná ve sklenici od medu.⁶⁵⁷ Míra skutečně náboženského významu jednotlivých předmětů se mohla lišit podle darujícího, jednoho andělka dostal Václav Havel „aby se měl dobře“.⁶⁵⁸

Je příznačné, že smuteční obřady zakončilo až pohřbení darů. K lodi odvázející květiny a věnce, přinášeli navíc obyvatelé polabských obcí další květinové dary a u srdce, vytvořeného ze zbytků svíček, se objevilo několik dalších lampiček. Dary byly při tomto pohřbu daleko četnější než při dosavadních pohřbech významných osobností.

Všechna místa, kam lidé kladli dary, sloužila též jako místa verbální komunikace se zesnulým. Kam pokládali dary, tam dávali i vzkazy. Kolik z nich a do jaké míry skutečně věřilo, že tak komunikují s Václavem Havlem, spadá do problematiky symbolických jednání. Řada oslovených však říkala, že darovanou věc „dávají panu Havlovi“. To odpovídá výzkumům takových

---

⁶⁵¹ DSC_1008.JPG, 24.12.2011 archiv autorky

⁶⁵² Na pietní místo v Jihlavě přinesl jeden člověk báseň, "kterou Havlovi složil" (cit. slova reportéra ČT):

"Stejně se všichni spolu v nebi sejdem
a s Václavem Havlem si na pivo zajdeme."

Zpravodajství ČT (Události v regionech) 23.12.2011.

⁶⁵³ Václavské nám., vila Střešovice, Vladislavský sál.

⁶⁵⁴ Na Václavském náměstí, u sochy TGM na Hradčanech

⁶⁵⁵ Ve Vladislavském sále, na 1. nádvoří Hradu, na Václavském náměstí.

⁶⁵⁶ 1. nádvoří Hradu

⁶⁵⁷ Dům ve Střešovicích ; DSC_0454 19.12.2011 archiv autorky

⁶⁵⁸ Svědectví dárkyně; zpravodajství ČT 23.12.2011 Andělci mezi náboženskými motivy jednoznačně převažovali. Vyskytovali se na všech pietních místech a jedním byla ozdobena i urna s ostatky. Důvodem pro častý výskyt andělků může být i to, že jsou oblíbeným vánočním motivem.

pietních míst v Americe a Západní Evropě⁶⁵⁹ Lidé, jichž se konkrétní smrt dotýká, vytvářejí dočasné památníky ze svých darů a vzkazů pro zemřelého. Důležitá je přitom nezávislost na přítomnosti ostatků; na rozdíl od většiny tzn. "archaických" kultur nemusí dar doprovázet tělo do hrobu ani se nacházet v jeho blízkosti.⁶⁶⁰ S tím souvisejí výroky, že se nachází „tam někde“, ale „určitě se na nás dívá“.⁶⁶¹

Motiv srdce byl v tomto případě často spojen s odkazem na "pravdu a lásku", které se podle J. Jüptnera staly součástí českého *civil religion*.⁶⁶²

Globální truchlení za Steva Jobse

5. října 2011 zemřel zakladatel firmy Apple, Steve Jobs (nar. 24. 2. 1955). Stalo se tak po dlouhém boji s rakovinou slinivky břišní. Jeho smrt bylo vzhledem k diagnóze možné očekávat. Jobs měl po celém světě mnoho příznivců a obdivovatelů, takže truchlení po jeho smrti dosáhlo globálních rozměrů.

Pomníčky ze svíček, květin, nakousnutých jablek (na připomínku loga firmy), osobních vzkazů a dalších předmětů se začaly tvořit téměř před každou pobočkou firmy, respektive vchody a (polepované) výlohy poboček se staly pietními místy.

Fotografie těchto pomníčků se rychle šířily prostřednictvím internetu a sociálních sítí, takže lidé na různých místech světa se mohli vzájemně inspirovat.

Truchlení za Steva Jobse se z velké části odehrávalo také na internetu. Kromě smutečních vzkazů Jobsovi, zapalování "virtuálních svíček" apod. si také fanoušci Applu na Facebooku dávali na profil logo firmy s černou páskou apod.

---

⁶⁵⁹ Doss, Erika. 2008. – s. 7-20.

⁶⁶⁰ Řada lidí uváděla, že šli Václavu Havlovi „poděkovat“ – své díky přitom vyslovovali jak ve Vladislavském sále či v Pražské křižovatce, tak na Václavském náměstí, u Havlovy vily nebo u pietního místa v jiném městě. Zpravodajství ČT 23.12.2011 , 25.12.2011 , 26.12.2011

⁶⁶¹ Zpravodajství ČT 23.12.2011

⁶⁶² Jüptner, Jan: *Civilní náboženství*, Univerzita Karlova v Praze 2013.

Spontánní pomníky obětem neštěstí a nehod

V tomto případě nešlo o oběť neštěstí ani o mladého člověka či dítě, ale o slavnou osobnost. Jestliže byl pro tisíce lidí důležitý Jobsův životní příběh, jeho názory a životní styl, byla pro ně důležitá i jeho smrt.

Vzkazy na pietním místě, podobně jako u dalších slavných osobností, umožňují truchlícím sblížit se (na symbolické rovině) tak, jak by se jim to za jeho života pravděpodobně nikdy nepodařilo. – Vzkazy na pietních místech bývají často psány důvěrným jazykem, pisatelé užívají tykání, přezdívky atd., což by si při setkání s danou osobností za jejího života pravděpodobně nedovolili.

Fotografie, kterou připomněl Jan P. úmrtí Steva Jobse svým facebookovým přátelům. Ti na to reagovali likeováním, komentáři RIP apod.

7. Vliv volného času a koníčků na současnou pietu

7.1 Od spolkových pohřbů k individuálním zálibám

Na přelomu 19. a 20. století začínají pohřby a náhrobky v souladu s celospolečenskou tendencí odrážet záliby a volnočasové aktivity zesnulých. Tento jev se zprvu týkal organizovaných, institucionalizovaných způsobů trávení volného času prostřednictvím spolků. To souviselo jednak s tím, že takové činnosti byly obvykle napojeny na širěji pojaté aktivity, souvisejícím s nějakým hnutím, považujícím se za nositele poslání. To mohlo být vlastenecké (Sokol, Hlahol), politické (Spartak), náboženské (Orel) nebo jiné (Skauting). Obvykle nestálo osamoceně, ale souviselo s tím, jaké postoje dotyčný zastává k určitým tématům, jaké čte noviny, případně knihy, do které chodí hospody či kavárny, kteří lidé tvoří okruh jeho známých a přátel, komu dává hlas ve volbách, atd. Dlužno dodat, že spolky nezřídka považovali za svou věc vzdělávání a smysluplné využití času svých členů, a pořádaly proto vzdělávací a osvětové přednášky a kurzy, i bály, oslavy a besídky, které zase dávaly příležitost k seznamování.

Naopak zaměstnání, zejména ve městech, přestávalo být základem trvalých, celoživotních vazeb a čím dál méně plnila roli celoživotní identifikace. Zvláště továrny a úřady byly místy, kde docházelo k fluktuaci zaměstnanců, kteří nezřídka do práce dojížděli z jiných čtvrtí a s kolegy je nespojovaly dlouholeté vztahy.

Nebylo tedy divu, když v souladu s dosud přetrvávající reprezentativní rolí pohřbů doprovázeli zesnulého na poslední cestě namísto někdejších členů cechu členové spolku. Ti se také nezřídka starali o část obřadu (proslovy, hudba, nesení rakve, organizace pohřební hostiny), ale v případech zasloužilých členů se také skládali na důstojný náhrobek. Velké organizace jako Sokol si vytvořily vlastní formy rituálů (či doplňků ke stávajícím rituálům), zdůrazňující příslušnost k organizaci. Ve formách přitom někdy navazovali na dosud nevymizelé zvyky cechů, případně i na vojenské obřady (čestná stráž, odznaky příslušnosti nesené v průvodu apod.).

Pro současníky byl tedy odkaz k členství v určitém spolku důležitou výpovědí o osobnosti zesnulého, kterou dnes již obvykle nejsme schopni plně pochopit.

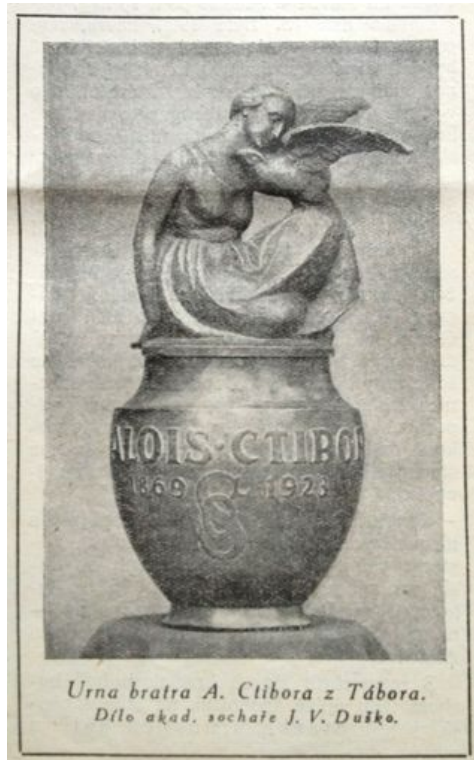
Vliv volného času a koníčků na současnou pietu

Sokolský náhrobek (Hradec Králové, 1921).⁶⁶³ -

Hrob člena Českého athletického klubu.

Na náhrobku je fotografie se sportovními trofejemi, lemovaná lipovou ratolestí.⁶⁶⁴

Ukázky sokolských uren, otištěné v časopise Krematorium.⁶⁶⁵

⁶⁶³ Snímek: 12.11.2010 422 ; Hradec Králové – Kukleny, 12. 11. 2010.

⁶⁶⁴ Snímek: CIMG1173 ; Praha – Olšany, 23. 10. 2005.

Fotbalista v dresu nese věnec, další členové družstva nesou rakev (pohřeb svobodného, 40. – 50. léta 20. století).

Pohřeb Jarky Poláčka

Za příklad pohřbu, v němž se pracovní identita dosud vyskytuje, ale výrazně ji už překrývá identita záliby a spolku, je pohřeb fotbalového reprezentanta Jaroslava Poláčka (1905-1927). Nadějný talent začal jako amatérský fotbalista a také jako reprezentant hrál „z lásky“ – a zadarmo. Na náhrobku proto v původním urnovém háji Ústředního hřbitova v Plzni má proto nápis:

Jarka Poláček / strojmistr knihtiskárny v Praze / býv. čin. člen / S. K. Slavia Plzeň a Viktoria Plzeň / A. A. C. Sparta Praha / a člen asociace reprezentačního fotbalu / *5. 4. 1905 +5. 1. 1927.

Podle smutečního oznámení⁶⁶⁶ vyslovil jako poslední přání:
„Pochovejte mě ve spartánském dresu a Spartáné ať mne odnesou...“

---

⁶⁶⁵ Vlevo: časopis *Krematorium* (R. 15, č. 2) únor 1924, titulní strana. Vpravo: časopis *Krematorium* (R. 16, č. 2) únor 1925, titulní strana.

⁶⁶⁶ Smuteční oznámení vydané jménem Ústředního výboru A. C. Sparta 7. 1. 1927 - http://www.spartaforever.cz/ukaz_clanek.php?clanek=2878 (Naposledy navštíveno: 1. 9. 2014).

Podle dalšího zdroje byl pohřben také s fotografií mužstva A. C. Sparty v rukou.⁶⁶⁷ Podle fotografie z pohřbu⁶⁶⁸ se jednalo o pohřeb s průvodem. Rakev byla tažena čtyřspřežím bílých koní přátelé a zřízenci pohřební služby, jdoucí před vozem, nesli bílé květiny a věnce – jednalo se o pohřeb mladého a svobodného (k tomu může odkazovat i kovový reliéf věnce na náhrobku). Na fotografii se nikde nevyskytují družičky, takže není jasné, do jaké míry měl pohřeb rysy posmrtné svatby. Nevíme ani, zda se jednalo o církevní nebo občanský obřad.

Jisté však je, že pro jeho pohřeb již nebyla rozhodující náboženská příslušnost a stavovská byla zmíněna, nikoli však jako hlavní. Zásadním tématem náhrobku je bezpochyby celoživotní záliba.

Schrána na urnu má podobu fotbalového míče.⁶⁶⁹

⁶⁶⁷ http://cs.wikipedia.org/wiki/Jaroslav_Poláček (Naposledy navštíveno 1.9. 2014). - Tento údaj uvádí více zdrojů, nikde však není ověřený.

⁶⁶⁸ http://www.spartaforever.cz/ukaz_clanek.php?clanek=2878 (Naposledy navštíveno: 1. 9. 2014). – Více údajů o pohřbu se zatím nepodařilo dohledat.

⁶⁶⁹ Snímek IMG_1097_1 ; Plzeň ústř. hř., 17. 2. 2011.

To v různé míře trvalo do období protektorátu, kdy byla část spolků zrušena, někdy dokonce za represivních opatření proti jejich významným členům. Během let 1945-1948 se spolkový život nedokázal plně obnovit. Po únoru 1948 přišla nová vlna rušení či politicky podmíněného fungování spolků. Občanské pohřby však počítaly s tematizací volnočasových aktivit zesnulého.

*Pomníček na paměť zahrádkářů, zavražděných během 2. světové války. Praha – Stromovka.
(Foto RJW 2012)*

Když po roce 1989 došlo k obnově některých spolků a organizací (Sokol, Orel, Skaut, atd.), neměly již pro jednotlivé lidi takový význam, jako spolky předválečného a meziválečného období. S větší nabídkou koníčků a způsobů trávení volného času už spolky nejsou pevnou součástí identity, ale spíše příležitostí pro seberealizaci. Obvykle nezakládají celoživotní příslušnost, která by se odrážela do pietního chování a „trvala až za hrob“.

Odkazy na to, jak zesnulý trávil volný čas se na hrobech objevují spíše jako výraz osobní záliby, jedinečnosti zesnulého a odkaz k jeho životu, než jako výraz kolektivní identity. Jinými slovy: Byl-li zesnulý sportovcem, je pravděpodobné (zvláště u mladých lidí), že se na jeho hrobě objeví sportovní potřeby jako míčky, součásti výzbroje či dresu, sportovní trofeje, případně figurky sportovců. Pokud byl modelářem, možná na jeho hrobě najdeme miniaturní modely letadel, vláček apod.

Zcela zvláštní příklad piety, založené ještě na spolkovém principu, je pomník Na památku osobnostem turistiky v Plzeňském kraji, nacházející se mezi urnovými hroby ústředního hřbitova v Plzni. Nese emblém Klubu českých turistů a bývají u něj skromné dary (svíčky, květiny, věnce). Od náhodných návštěvníků jsem se dověděla, že sem členové Klubu českých turistů, zvláště ti starší, chodí vzpomínat na přátele a známé,⁶⁷⁰ o nichž nevědí, kam byli pohřbeni. Zdá se, že zřízení tohoto pomníčku vyplynulo ze sociální situace členů.

Zvláštní roli v kontextu pohřbů a náhrobků hrají myslivectví, rybářství a dobrovolné hasičství (v menší míře též včelařství), které zejména na venkově plní roli mužských spolků, výrazně ovlivňujících způsoby trávení času a posilující osobní vztahy jednotlivců a jejich rodin.

Členové těchto spolků dosud pociťují potřebu zúčastnit se pohřebního obřadu zesnulých členů (pokud se koná), nebo si je alespoň připomenout při nejbližším spolkovém setkání. Při pohřebním průvodu nesou rakev, drží při ní čestnou stráž, při spouštění rakve do země nebo ukončení obřadu v krematoriu vypalují čestnou salvu, atd. V některých krajích házejí myslivci na rakev sojčí pířka z klobouků, jinde připravené smrkové větvičky. Odkazy na myslivost jsou také jedněmi z nejčastějších odkazů na volnočasové aktivity

⁶⁷⁰ Snímky: 8.11.2010 736 (vlevo) a IMG_1197_1 – 17. 2. 2011 (vpravo).

na hrobech vůbec. (S jistotou to nelze tvrdit proto, že motiv ryb není oblíbený jen mezi rybáři – viz. hrob Oty Pavla – ale objevuje se na hrobech obecně.)

Nejjednodušší připomínkou toho, že jde o hrob myslivce, je drobný motiv smrkové větvičky, vyrytý nebo vyleptaný na náhrobku.

Jelen sv. Huberta (patrona hajných a myslivců) s lipovou ratolestí jako emblém na hrobě rodiny lesníka (20. léta).⁶⁷¹ Lept smrkové větvičky, mysliveckého klobouku a pušky (z roku 1996).⁶⁷² Leptaný portrét v mysliveckém oděvu.⁶⁷³ Lovecká trofej na Lesním hřbitově v Hradci Králové (pochází asi z roku 2004).⁶⁷⁴

⁶⁷¹ Tento emblém, spojující lesnickou a národní symboliku jsem našla na tomto hřbitově celkem dvakrát, v obou případech šlo o hrobky rodin místních lesníků. – Snímek: P1110462 – Plzeň-Bolevec, 1. 8. 2014.

⁶⁷² Snímek: P1110286 – Plzeň, ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

⁶⁷³ Snímek: 11.10.2010 051 – Kutná Hora, hřbitov U Všech svatých, 29. 8. 2010.

⁶⁷⁴ Snímek: P1070253 – Hradec Králové, Lesní hřbitov, 6. 11. 2012.

Předměty s mysliveckou tématikou, umístěné společně s kamínky, figurkami zvířat (sova a ježek), květinovými dary a symbolickými světlý v urnovém okénku kolumbária v Kutné Hoře (po r. 2011).⁶⁷⁵

7.2 Hasiči – spolek i služba bližním

V případě hasičů je akcent ještě silnější, neboť hasiči, ať profesionální nebo dobrovolní, se právem vnímají jako sdružení ochránců slabších a těch, kdo pro druhé nasazují životy.

K hasičskému pohřbu, napříč vyznáními, patří nesení rakve na hasiči v uniformě (koná-li se pohřební průvod), čestná stráž u rakve a při ukončení nebo při spouštění rakve do hrobu spuštění hasičské sirény „hoří“ (většinou po dobu jedné minuty)⁶⁷⁶.

⁶⁷⁵ Snímky P1080029 (výřez) - Kutná Hora, hřbitov U Všech svatých, 7. 11. 2012. a

⁶⁷⁶ Stejný zvyk jsem zaznamenala z vyprávění o pohřbu řidiče záchranné služby v Liberci. Podle jeho kolegyně je (alespoň v Liberci a okolí) zvykem, spustit na počest zesulého pracovníka záchranné služby během pohřbu na minutu sirénu sanitního vozu.

Hasičské (resp. požárnické) sbory sehrály také důležitou roli při šíření občanských pohřbů, neboť ty byly před výstavbou sekulárních obřadních sání vypravovány často právě z požárních zbrojnic (nebo národních výborů), neboť jiné obecní budovy v počátcích zavádění sekulárních pohřbů neexistovaly.⁶⁷⁷

Dobrovolní hasiči připravení ke spouštění rakve při pohřebním obřadu ČSCH. Jižní Čechy, 70. léta 20. století. (Soukromý archiv)

Hasiči vynášejí rakev z kostela při římskokatolickém pohřbu; 80. léta 20. století. (Soukromý archiv).

⁶⁷⁷ Nešpor Zdeněk R. 2010. - s. 182.

Z nálezů na hrobech málokdy poznáme, zda se jednalo o hasiče dobrovolného nebo profesionálního, protože nejčastějším znakem v tomto směru je model hasičského auta ve skleněné schránce na svíčky nebo urnu.

Dva modely hasičských aut v urnovém okénku na hřbitově Kutná Hora – Sedlec (po r. 2010).⁶⁷⁸

Model hasičského auta na hřbitově v Plzni (po r. 2009).⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ Snímek: P1070502 – 7. 11. 2012.

⁶⁷⁹ Snímek: 26.8.2010 394 – Plzeň, ústřední hřbitov.

Jako příklad můžeme uvést pohřeb Jakuba Halíka, prvního občana ČR, který přežil díky umělému srdci, konaný 20. října 2012 ve smuteční síni Kralup nad Vltavou. Pan Halík byl profesionální hasič, jeho pohřeb se díky mediální pozornosti stal podle informátorů „vzorovým pohřbem“ i pro hasiče dobrovolné. U rakve byla položena jeho helma a hasičské kladívko, hasiči stáli čestnou stráž. Na konci obřadu byla spuštěna hasičská siréna, čestná stráž držela prapor sboru ve smuteční poloze a všichni hasiči salutovali.⁶⁸⁰

Za zvláštní nález tohoto druhu považuji hasičskou památní sošku, položenou na okraji rozptylové loučky ústředního hřbitova v Olomouci.⁶⁸¹

Na podstavci je nápis:

*130 let Sboru dobrovolných hasičů
v Roudnici nad Doubravou
1878 - 2008*

Podle znečištění podstavce sošky lze předpokládat, že na loučce byla již minimálně několik měsíců.

---

⁶⁸⁰ <http://www.blesk.cz/clanek/video-odjinud-udalosti/183784/pohreb-muze-bez-tepu-plakala-rodina-i-drsni-hasici.html> (Naposledy navštíveno 12. 8. 2014)

⁶⁸¹ Snímek: IMG_4608 – Olomouc, ústřední hřbitov, 12. 7. 2011.

7.3 Trampská pieta

Podobně jako další zájmové společnosti, i trampové si vytvořili své vlastní rituály, a to včetně těch smutečních.

Po zažehnutí slavnostního trampského ohně se často po zaznění písně *Vlajka* nebo osadní písně koná vzpomínka na kamarády, kteří jsou "na Velikém vandru" (tj. již zemřeli). Šerif tuto vzpomínku vyhlásí a všichni pak stojí mlčky a do ticha se pronášejí jména zesnulých.

Setkání na počest konkrétního zesnulého trampa u táborového ohně se nazývá "smuténka" (někdy též „smuteční potlach“). Na konci tohoto rituálu položí každý z účastníků na okraj dohasínajícího ohně smrkovou větvičku. Při smuténce za známého trampského spisovatele Stanislava „Houly“ Zárybnického (zemř. 1989) došlo k tomu, že po obřadu spadl na táborový oheň celý smrk. Účastníci to glosovali tím, že si na ten oheň přiložil větvičku i Pajda (trampský žertovný bůh), jak to zachytil účastník setkání v povídce *Pajdova větvička*:⁶⁸²

Ještě se dohadujem s Vokounem o zahájení. Já mám pocit, že byl v poslední době bráchovej nejbližší kamarád, on, že já ho znal nejdýl. Nakonec Vokoun zahajuje pár slovama: že všichni ví, proč tu jsou, a že Houla si přál, abychom ho zapili, zahráli mu a zazpívali si. Že by se smutek nehodil ani k němu, ani k nám. Zapaluju oheň a připravovaný slova nejdou říct. Tak jen poprosím ostatní, aby jako já vložili smrkovou větvičku do ohně jako oběť, nebo jako vzpomínku, nebo jako pozdrav.

Naštěstí se zpívá, naštěstí se mluví. O plánech, nadějích, o politice i proti ní. Mluví se, zpívá se, taky pije, taky vzpomíná. Ještě žijem. Tak si to brácha přál.

Když začne foukat vítr, nikomu to nevadí. Pak někdo oznamuje, že se brzo vyvrátí obrovskej smrk u potoka. Dáváme bacha a při každým poryvu sílícího

---

⁶⁸² Ladislav „Frank“ Nykl o této postavě trampské mytologie píše: *V trampské mytologii existuje i rozporuplná postava lesního Boha. Jmenuje se Pajda a jsou tací, co v něho dosud pevně věří. Nikdo neví odkud k nám přišel, ale má zřejmě něco společného s pohanským bohem Perunem. Ten také vládnul přírodním živlům a je jako Pajda zobrazován s blesky a hromy. Nemá svůj chrám, ani modlitebnu, které svým bohům staví ostatní církve, ale jeho svatostánkem je příroda. Jednou před lety, kdy jsem ještě začínal, bylo hrozné počasí a kamarád Starý Ken začal hrozně klít a nadávat za to Pajdovi. Když jsem se ho zeptal, jestli nevzniknou kvůli tomu s Pajdou problémy, bylo mi řečeno, že Pajda na slušné prosby nedá a jednou za čas musí dostat pořádně vynadáno. Jinak si bude myslet, že jsme padavkové a srabi. A opravdu! Rádo druhého dne začalo svítit slunce. Že by to byla náhoda?* In: <http://stopar.cs-info.cz/index.php/lanky-mainmenu-28/79-90-let-trampingu-u-nas-i-ve-svt> (Naposledy navštíveno 22. 9. 2014) Viz též: *Velký trampský slovník* <http://t-o-skalaci.webgarden.cz/rubriky/trampska-kultura/velky-trampsky-slovník/velky-trampsky-slovník> (Naposledy navštíveno 22. 9. 2014).

vichru hledíme do korun stromů. Pak, podle Vokouna přesně o půlnoci, se ozve hrozivý zaprašnění a ve vejšce se přímo nad ohniště nakloní koruna smrku. Vyklidíme prostor. Ještě jednou to zaburácí a pak padne mohutnej strom přes klády, na kterejch jsme seděli, přímo do ohně.

Kluci vylítnou s připravenejma sekerama a celtama. Při osekávání a hašení mě to napadne:

To si Pajda taky přiložil větvičku.⁶⁸³

Trampským pietním místem je pak Zlaté dno na Brdech, věnované trampům padlým a popraveným za 2. světové války (především Jaroslava Krska „Jerry Packard“ a Ladislava Brožka „Billy Broches“ /1904-1943/). Vzniklo na místě tábořiště, zaznamenaného již r. 1929 a doklady o pietních aktech pocházejí z r. 1969:

Každoročně, začátkem měsíce růží, stává se putovním místem, kam chodíme uctít památku kamarádů, kteří v minulé válce bojovali proti fašismu za svobodu své vlasti. Zde pod stromem a upomínkami, kterých jsou už celé desítky, se sejdem s kamarády z celé republiky, s nimiž se mnohdy nevidíme celý rok. (...)Po pietní vzpomínce se táboří, jeden druhému poví, co je u nich na osadě nebo v partě nového. A hlavně se hodně zpívá a hraje.⁶⁸⁴

K výjimečnosti místa patřilo (a pro poctivé i v éře GPS dosud patří), že je každý musí objevit to umocňuje zážitek z jeho objevení:

Vzpomínám si na svojí radost i pocit úcty, když jsem jako začínající tramp po dlouhém hledání našel to (!) Zlaté dno, o kterém jsem tolik slyšel a četl, procházel se mezi těmi velkými smrky, prohlížel si desítky a desítky památečních placek věnovaných Packardovi, Brochesovi a dalším ve válce padlým trampům...⁶⁸⁵

---

⁶⁸³ „Riki“: *Pajdova větvička*, datováno: Vandr č.0/ červenec1990 (Pan Michael Antony – Tony ze sdružení Avalon mi poskytl povídku v elektronické podobě. Neuvádím proto stránku.) – Zvýraznění RJW.

⁶⁸⁴ Pavla „Saxona“ Brožíková: *Čím je nám Zlaté dno?* In: *Z údolí a osad*, rubrika týdeníku *Obrana lidu*, asi 1969, Cit. dle: <http://www.trampsky-magazin.cz/blog/kdo-byl-billy-broches-292.html> (Naposledy navštíveno 22. 9. 2014).

⁶⁸⁵ IN: <http://www.trampsky-magazin.cz/blog/legendarni-brdsky-camp-zlate-dno-byl-znicen-213.html> (Naposledy navštíveno 22. 9. 2014).

Památník se skládal (dle mých informací z trampského tisku) ze dvou smrků, pobitých „plackami“ a hromady navršených kamenů (nazývané mohyla), na jejímž vrcholu byl kříž. Každý návštěvník na hromadu přidal kámen, někteří přidávali „placky“ a další drobné dárky, v trampském žargonu nazývané „camrátka“. Vedle byl kůl se schránkou na vzkazy.

Původní stav Zlatého dna.⁶⁸⁶

Letošní rok (2014) byl pro Zlaté dno mimořádný, neboť v únoru bylo silně poničeno při lesní těžbě.⁶⁸⁷ To mezi trampy vyvolalo mimořádný rozruch, neboť se jednalo o jedno z „nejposvátnějších“ trampských míst. (O případu informoval také deník Mladá Fronta Dnes.⁶⁸⁸) Hned následujících dnech došlo k jednání mezi lesní správou a trampy. Během nejbližšího víkendu se sešli zástupci lesní správy a zástupci trampů a dohodli se na obnově pietního místa pomocí tří totemů (z kmenů věnovaných lesní správou).⁶⁸⁹ K obnově došlo v dubnu:

(...) byly vztyčeny tři velké a těžké dubové kmeny věnované lesní správou, které nahrazují kmeny pokácených smrků a na které byly pověšeny placky, které se podařilo zachránit. Zatím ještě nejsou pověšeny všechny, některé jsou ještě

---

⁶⁸⁶ Archiv časopisu *Brdská vložka*, Cit. in: Michael Antony-Tony: *Legendární brdský camp ZLATÉ DNO byl zničen!* 24. 2. 2014. In: <http://www.trampsky-magazin.cz/blog/legendarni-brdsky-camp-zlate-dno-byl-znicen-213.html> (Naposledy navštíveno 22. 9. 2014).

⁶⁸⁷ Ibid.

⁶⁸⁸ Kristýna Prošková: *Skácené dějiny českých trampů*, *Mladá Fronta Dnes* (Střední Čechy), 27. února 2014, s. B3.

⁶⁸⁹ Michael Antony-Tony: *Trampské setkání a úklid na ZLATÉM DNU*, 3. března 2014. In: <http://www.trampsky-magazin.cz/blog/trampske-setkani-a-uklid-na-zlatem-dnu-218.html> (Naposledy navštíveno 22. 9. 2014).

v úschově, případně se opravují a budou na kmeney zavěšeny co nejdříve. (...) Nicméně volného místa je zatím na vztyčených kmenech dost, pokud tedy plánuješ přinést na Zlaté dno i svojí placku (nebo osadní), stačí vzít s sebou jen provázek nebo hřebík a vybrat pro ni místo...⁶⁹⁰

Provizorní pokládání nalezených placek a pamětních nápisů na mohyly...

Foto: Michael Antony-Tony 2014.⁶⁹¹

Je-li pravda, že se české tramské hnutí stává minulostí, můžeme předpokládat, že se minulostí stane i tramská pieta. Obnova Zlatého dna tomu ale tak úplně nenasvědčuje. Pro religionistiku to může být „víra“ v boha Pajdu příkladem parareligiozního či kvazireligiozního jednání, navázaného na specifickou mytologii. Na závěr této podkapitoly si dovoluji vyslovit domněnku (a zároveň skryté přání), že pokud bude české religionistice přát štěstí, mohla by v příštích letech narazit na další podobné úkazy. Není tak docela pravděpodobné, že by právě trampové byli jedinými tvůrci skupinové mytologie a „náboženství“.

⁶⁹⁰ Michael Antony-Tony: *ZLATÉ DNO bylo obnoveno!* 27. dubna 2014 In: <http://www.tramsky-magazin.cz/blog/zlate-dno-bylo-obnoveno-257.html> (Naposledy navštíveno 22. 9. 2014).

⁶⁹¹ Ibid.

Znak trampské osady Rosomák v kolumbárním okénku.⁶⁹²

*Kříže a betlém, vyrobené z přírodnin a doplněné porcelánovými či sádrovými figurkami.
Na betlému je emblém trampské osady Montana.⁶⁹³*

⁶⁹² Snímek: P1080071 ; Kutná Hora – U Všech svatých, 7. 11. 2012.

⁶⁹³ Snímek: _DSC0152 ; Praha - Olšany 17. 1. 2012

7.4 Pieta za profesionální sportovce a věrné fanoušky

K promítání volného času do podob smrti, pohřbu, i toho, co udělat pro mrtvé, patří také fanoušci považující vztah ke svému týmu za věc „až za hrob“. V západní Evropě se stává, že oddaní fanoušci projeví přání být pohřbeni pod povrchem stadionu:

Liverpoolský fotbalový klub, jehož fandové jsou považováni za ty nejoddanější na světě, se v roce 2007 chystal opustit své slavné hřiště Anfield a přestěhovat se na nový stadion v okolí. Spolu se všemi dalšími problémy souvisejícími s přesídlením funkcionáři klubu museli čelit problému, co učinit se všemi těmi mnoha zpopelněnými fanoušky, kterým bylo povoleno spočinout pod „posvátným trávníkem“.⁶⁹⁴

Nevím zatím ani o jediném případě takového pohřbu v ČR, nicméně k prvnímu zvěčnění oddaných fanoušků v objektu stadionu už došlo. Graffiti, připomínající dva zesnulé fanoušky se podle internetových zdrojů objevilo v červnu 2012, krátce po úmrtí fanouška Dina (Dan H.).⁶⁹⁵ Od té doby se u něj občas objeví svíčky. Na stránkách „chuligánů Sparty“ se několik dnů po jeho smrti objevilo smuteční oznámení:

Odpočívej v pokoji Dino, byl jsi nejen pro mě PAN CHULIGÁN! :-((Správce⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ Kerrigan, Michael. 2008. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Deus. Praha. - s.183.

⁶⁹⁵ <http://hooligans.cz/reports/czech/37-cr2012/1409-graffiti-vzpominajici-na-zesnule-chuligany-acs-makaka-a-dina> (Naposledy navštíveno 15. 7. 2014) – Foto archiv RJW.

⁶⁹⁶ <http://hooligans.cz/reports/czech/37-cr2012/1390-r-i-p-dino> (Naposledy navštíveno 15. 7. 2014)

Foto: RJW (2012)

Příslušnost ke „spartánské šlechtě“ propůjčuje podle autorů graffiti (minimálně metaforickou) nesmrtelnost. Tu zaručují srdce ostatních fanoušků, v nichž konkrétně Dino a Makak zůstanou navždy.

“Hokejový nebe!”

7. září 2011 došlo k havárii letounu Jak-42 u ruského města Jaroslavl. Spojem letěl hokejový tým lokomotiv Jaroslavl a směřoval do běloruského Minsku na zahajovací zápas nové sezóny KHL. Spolu s ostatními pasažéry zahynuli také tři čeští špičkoví hokejisté, Josef Vašíček, Jan Marek a Karel Rachůnek.

Dočasné pomníčky začaly vznikat u místa tragédie, v Jaroslavli, v rodištích jednotlivých hokejistů, i na Staroměstském náměstí v Praze, kde fanoušci obvykle sledují na obrazovkách významné zápasy a vítají vítěze. Pietní místo vzniklo spontánně již necelou hodinu poté, co o tragédii informovala média.⁶⁹⁷ Vypadalo podobně jako pomníčky, které vytvořili obyvatelé Jaroslavl, Bratislavy a dalších míst:

Tvořilo je množství svíček, součástí hokejových dresů, fanouškovské šály a uprostřed vztyčili fanoušci několik hokejek s napsanými vzkazy.

Oficiální tryznu zorganizoval Český svaz ledního hokeje na Staroměstském náměstí. Od původně plánovaného vystavení (uzavřených) rakví organizátoři upustili, údajně proto, že to veřejnost nepovažovala za vhodné. Podle iDnes: Původní plán, že na náměstí budou vystaveny také rakve s hráči, Český hokejový svaz přehodnotil. I když veškerý postup konzultoval s pozůstalými rodinami, setkal se především s vlnou nevole veřejnosti i prezidenta Václava Klause.⁶⁹⁸

Pietní akt, který moderoval sportovní komentátor Robert Záruba, započal minutou ticha, během níž byly promítány významné okamžiky z kariéry těchto hráčů. Na sekulární obřad, při němž krátce promluvil kardinál Dominik Duka navázala zádušní mše v Týnském chrámu.

---

⁶⁹⁷ Matulík, Rostislav. 2011. *Tryzna za české hokejisty*. In: *Dingir*. R. 14. Č. 4. Praha. - s. 136.

⁶⁹⁸ http://hokej.idnes.cz/tragicky-zesnuli-hokejiste-jsou-v-cesku-privezl-je-armadni-special-1fw-reprezentace.aspx?c=A110909_171010_evropa_bem (Naposledy navštíveno 13. 8. 2014).

Shodou okolností jsem se mohla stát svědkem jednoho z řady neoficiálních pietních setkání. Pohotový kolega začal natáčet co viděl, a tak díky němu může být k práci přiložen krátký videozáznam.⁶⁹⁹

Účastníci byli soustředěni do kruhu kolem darů, tvořících pietní místo a skandovali různá hesla, která spontánně navrhovali lidé, které by bylo možno označit za jakési „předříkávače“ či „mluvčí“. Ti stáli na protilehlých stranách kruhu, na jedné 2 ženy, na druhé jeden muž. Po celou dobu nahrávání spolu vzájemně komunikovali (bylo zřejmé, že tato aktivita již nějakou dobu trvá) a zároveň se shromážděním. To na jejich repliky reagovalo výkřiky, pískotem, potleskem, skandováním, v různé míře se připojovalo.

Během necelých osmi minut se postupně vynořily 3 hlavní motivy:

1. *Smutek nad tragickou smrtí hokejistů*
2. *Česká a slovanská identita.*
3. *Představa "hokejového nebe", které je asi lepší než pozemská existence*
4. *Hodnota lásky ("srdce") a života.*

Účastníci jednoho ze spontánních pietních setkání na Staroměstském náměstí.⁷⁰⁰

---

⁶⁹⁹ Videozáznam z 8. 9. 2011, délka nahrávky: 07:23. Viz příloha.

⁷⁰⁰ Snímek: IMG_6980 ; Staroměstské náměstí v Praze, 8. 9. 2011.

Vlevo: Pravoslavná ikona se skleněným srdíčkem nalepeným v levém dolním rohu spočívá na českém dresu (pravděpodobně připomínka členů Lokomotiv Jaroslavl).⁷⁰¹
Vpravo: Plyšový lední medvěd a čepice v barvách českého národního týmu, popsané jmény zesnulých.⁷⁰²

Dominantnější z žen připojila v jednom okamžiku ke vzpomínání za hokejisty též vzpomínku na fanouška Žita (Petr Žitník), který zemřel přibližně před rokem (18. 10. 2010)⁷⁰³. Vyzvala shromáždění, aby "za Žita" skandovalo také „Žito, Žito“. Paralela mezi skandováním a modlitbou je nasnadě.

Pieta sama probíhala de facto skandováním a připomínáním sportovních úspěchů zemřelých. Shromáždění ujišťovali zesnulé, že na ně budou i nadále vzpomínat "my jsme s vámi", "v dobrém i ve zlém", "věčná sláva". Zároveň připomínali hodnotu skupinu - českého národního týmu - jehož hráči i fanoušci (živí i ti zemřelí) jsou spojeni jistým (nespecifikovaným) poutem za života i po smrti.

Jak ukázal ve svém článku R. Matulík, představa „hokejového nebe“ se objevila také na internetu. Citoval:

⁷⁰¹ Snímek: IMG_6989 ; Staroměstské náměstí v Praze, 8. 9. 2011.

⁷⁰² Snímek: IMG_6993 ; Staroměstské náměstí v Praze, 8. 9. 2011.

⁷⁰³ Článek: Žito, nezapomeneme, hlásají kamarádi-fanoušci In: <http://www.qap.cz/zpravy/zpravy-plzen/object/zito-nezapomeneme-hlasaji-kamaradi-fanousci-7933/article.htm> (Naposledy navštíveno 13. 8. 2014) ; Smrt fanouška šokovala celou Plzeň In: <http://isport.blesk.cz/clanek/fotbal/97161/smrt-fanouska-21-sokovala-celou-plzen.html> (Naposledy navštíveno 13. 8. 2014).

„Na zemi jsi hrál nadpozemský hokej, teď ho hraješ s těmi, kteří odešli před tebou“.

„Ať ti to hraje v nebi tak jako na zemi. Bůh ti uchystal hokejové nebe.“⁷⁰⁴

Na sociální síti Facebook vznikla skupina „Hokejové nebe“, určená vzpomínce na tři české hráče:

Fotomontáž okřídlených hokejistů z facebookové skupiny „Hokejové nebe“ (8. 9. 2011).
K obrázku je komentář: „Odešly do nebe, aby naučily Boha střílet nejkrásnější góly.“⁷⁰⁵

Religionistovi se nabízí paralela s liturgickými úkony (předříkávač a sbor) a náboženskými společenstvími, která se chápou jako společenství jak živých, tak zesnulých členů.

Tato lidová pieta se nevyhýbá smíchu, ironii, ani vulgarismům. Hráči jsou důvěrně oslovováni "hoši, děkujem", jako po vítězném utkání. Zjednodušeně řečeno, pokud něco mohou fanoušci udělat pro zesnulé hvězdy, tedy fandit jim i po smrti.

---

⁷⁰⁴ Matulík. 2011.

⁷⁰⁵ <https://www.facebook.com/WWEHDonline/photos/a.273580879320897.75605.273538352658483/273998165945835/?type=1&theater> (Naposledy navštíveno 13. 8. 2014).

Vliv volného času a koníčků na současnou pietu

Nápis⁷⁰⁶ a dary na hrobě mladého amatérského hokejisty: Plastika branky, hokejky a puku (amatérská či dětská keramika)⁷⁰⁷, puk a andělíček s otevřenou knihou.⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ Snímek P1110540 ; Plzeň – Bolevec 1. 8. 2014.

⁷⁰⁷ Snímek P1110542 ; Plzeň – Bolevec 1. 8. 2014.

⁷⁰⁸ Snímek P1110545 ; Plzeň – Bolevec 1. 8. 2014.

8. Humor ve funerálním kontextu

Výraznou změnu, k níž došlo patrně též během posledních 25-15 let, je přítomnost humorných motivů. Jde o případy jednotlivců, nelze tedy mluvit o hromadném posunu, přesto je to jev významný.

Žertovné předměty a karikatury, které ještě před nedávnem na hřbitov zkrátka nepatřily, se na nich dnes vyskytují a nesetkala jsem se s případem, že by majitelé pohřbu měli kvůli takovýmto předmětům problémy se hřbitovní správou.

Ovšem stopovat něco takového, jako je patřičnost a nepatřičnost jednání a věcí je složité a zavádějící. Patřičnost i nepatřičnost bývají dány zvyklostmi, jejichž proměny je těžké sledovat.

Toho, že se ve funerálním umění 20. století objevuje jistá humorná nota, si všimla V. Kuchtová při výzkumu novodobých náhrobků:

Na rozdíl od umírněného 19. století jsou náhrobky pocházející ze století dvacátého poměrně často zdobeny atributy zesnulého až ve velmi překvapujících formách. Do funerální výzdoby se dostává i jakási míra nadhledu a humoru, většinou patrně ze strany pozůstalých.⁷⁰⁹

Atributy zesnulého – tedy zdůraznění jeho osobnosti, případně okolností smrti, tenduje od začátku 20. století ke zdůrazňování jedinečnosti zesnulého, tedy k individualizované pietě, která se naplno projevuje koncem století 20. doslova rozkvétá po roce 2000. Zároveň nelze opomenout co už bylo uvedeno v předchozí kapitole, že právě od této doby je zesnulý čím dál častěji identifikován prezentován prostřednictvím svých koníčků a zájmů, ne již tolik prostřednictvím povolání, jak tomu bylo v reprezentativní pietě století 19. – I tento fakt může hrát při pronikání humoru do pohřebního kontextu svou roli. Volný čas je přece tou částí života, v níž se člověk baví, z níž se může „odvázat“, nepoutat se konvencemi jako v zaměstnání, a která se týká důvěrných a neformálních vztahů.

Snahy o připomenutí zesnulého v jeho jedinečnosti se v 1. polovině 20. století objevují celosvětově. V českém prostředí lze doložit inspiraci z Ruska, která započala nejpozději ve 40. letech 20. století, když časopis *Krematorium* otiskl příklady individualistických uren z moskevského kolumbária (které ovšem primárně odkazovaly k práci, nikoli volnému času zesnulých).

---

⁷⁰⁹ Kuchtová, Vladislava. 2012. „Atribut“ zesnulého jako výzdoba náhrobku v 19. a 20. století, In: Roháček, Jiří (ed.): *Epigraphica & Sepulcralia III.* - s. 258.

Z pozdějších let pak máme několik příkladů individualistických pomníků z pravoslavného oddělení hřbitova v Praze na Olšanech.

*Letadlo jako osobní atribut některého z lidí pochovaných v rodinném hrobě (přesný kontext ví pozůstalí, kteří si jej mohou opakovat při návštěvě hřbitova).⁷¹⁰
Elektroizolátory a blesk jako osobní atributy na hrobě Nikolaje N. Žuravleva, studenta elektrofakulty.⁷¹¹*

*Avantgardní urny z moskevského kolumbária na stránkách časopisu Krematorium (1930).
(Omlouvám se za zhoršenou kvalitu fotografie.)*

⁷¹⁰ Snímek: 11.10.2010 002 – Kutná Hora, hřbitov U všech svatých. 29. 8. 2010

⁷¹¹ Snímek: CIMG1289 ; Praha - Olšany, pravoslavné pohřebiště, 25. 10. 2005.

Zajímavým případem je hrob Josefa Skupy (1892-1957) na Ústředním hřbitově v Plzni. Na náhrobku je výklenek, v němž se nachází soška Hurvínka, tedy humorné loutky, jejímž je Skupa tvůrcem. Hurvíněk je ovšem vyobrazen jak klečí se sepnutýma rukama. I veselý Hurvíněk, který si na scéně dělá ze všeho legraci, i ten v roce 1957 (sic!) na hřbitově zvažní a poklekne.⁷¹²

Zdá se, že v některých případech se humorné předměty do pohřebního kontextu dostávají coby oblíbené předměty (oblečení atd.) zesnulého. Tak matka dívky, zesnulé asi ve 13 letech, píše o přípravách na pohřeb: *Chystáme její oblíbené věci – veselé triko s kapucí, sukni, punčochy a teplé ponožky.*⁷¹³ – Veselé triko není pro pohřeb nevhodné (jak by mohlo být v 1. polovině 20. století a leckde i na jeho konci) coby málo důstojné či světské, ale právě tím, že je oblíbené, je právě tím nejvhodnějším.

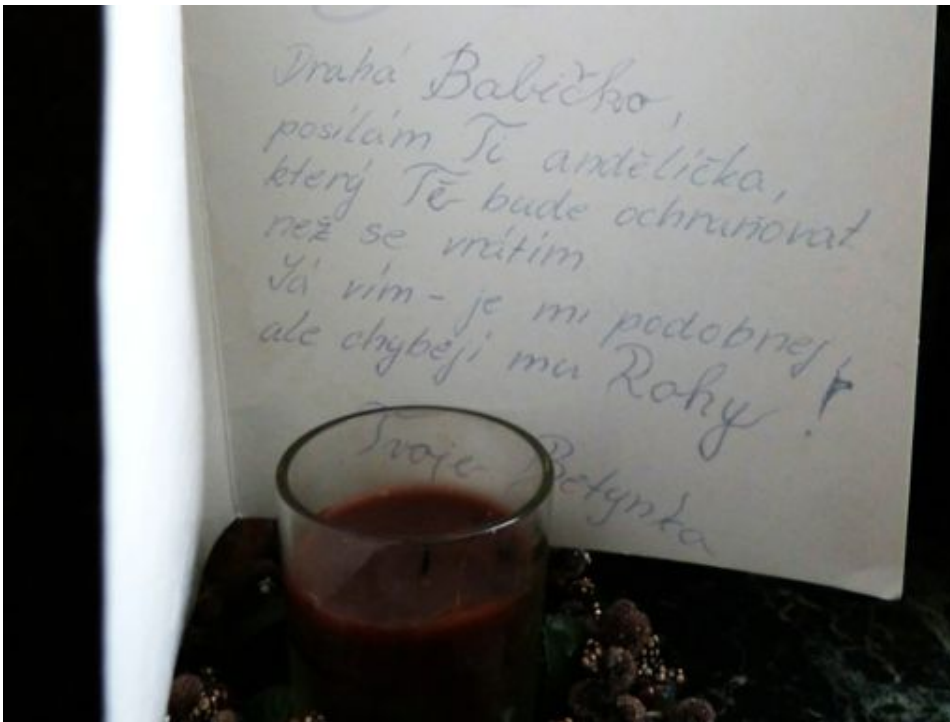
Humorné nápisy a předměty zároveň zdůrazňují pokračování intenzivního a láskyplného vztahu k zemřelému. Vyjadřují, že smrt přes veškeré rozdělení,

---

⁷¹² Hurvínkova socha je oblíbeným cílem návštěvníků hřbitova, zejména dětí. Dokud nebyl výklenek uzavřen ochranným sklem, míval Hurvíněk často v sepnutých rukách květiny. Snímek: 26.8.2010 474

⁷¹³ Ivana Školudíková: Martinka, In: Hrachovcová, Michaela (ed.): *Kudy do nebe: Cesta vděčnosti / Cesta odcházení*, Advent-Orion, Praha 2012. - s. 47.

kteřé mezi lidi přináší, nedokáže zabránit v důvěrném žertování, které blízcí lidé pěstovali za života. Může připomínat nejlepší chvíle, které spolu zažívali. Důvěrné narážky – často srozumitelné jen členům rodiny či okruhu přátel – jsou podobně jako užívání domácích jmen a přezdívek vyjádřením toho, že pozůstalí si pamatují zemřelého takový, jaký byl. To se může týkat i úcty k zemřelému, která – je-li skutečná – nemůže být takovou důvěrností dotčena.

Příklad důvěrné narážky, nepříliš srozumitelné mimo soukromý okruh: Drahá babičko, posílám Ti andělíčka, který Tě bude ochraňovat, než se vrátím. Já vím – je mi podobnej, ale chyběj mu Rohy! Tvoje Betyňka. (Dopis je v přání s obrázkem andílka.)⁷¹⁴

Podobně jako jiné projevy důvěrného vztahu k zesnulým se objevuje nejvíc tam, kde se pieta odehrává v odosobněném, anonymním prostředí, tedy ve velkých městech (nejčastěji v Praze, ale i v Brně, Hradci Králové, Plzni), naopak na venkovských hřbitovech se nevyskytuje (Kasejovice, Orlovice, Olomouc – Svatý kopeček, Praha – Sobín, Prusk). To pravděpodobně souvisí i s menší společenskou kontrolou toho „co se sluší“; společenská kontrola zároveň souvisí s tím, že se na hřbitově setkávají lidé, kteří se znají a znali se i lidé, kteří jsou tam pohřbeni. To je pravý opak anonymity velkých nekropolí, které ponechávají pozůstalé i zesnulé uprostřed cizích lidí. Dodejme, že projevy humoru lze častěji najít na malých urnových hrobech nebo v kolumbáriích.

⁷¹⁴ Snímek: P1000600 ; Kolumbarium ČSCH Praha-Vinohrady, 11. 3. 2012.

Z psychologického hlediska je humor samozřejmě zbraní proti obavám a strachu, a strach ze smrti je jedním z nejsilnějších, jaký člověk zažívá. Žertování ve funerálním kontextu může alespoň na chvíli pomoci zapomenout na neodbytnost smrti.

Neformálnost se projevuje i na některých smutečních oznámeních, zvláště když se jedná o připomínku osobitého díla zesnulého. Parte Zdeňka Milera, tvůrce Krtečka a dalších animovaných postaviček vytvořila jeho dcera Kateřina.

Humor v souvislosti s péčí o zemřelé není ostatně v českém prostředí úplně nový: Arabští cestovatelé raného středověku (Ahmed Ibn Fadlán, Ibn Rosteh, Al-Masúdí), kteří pobývali ve slovanských zemích, si povšimli projevů někdy až nevázaného veselí při předkřesťanských pohřbech, Kosma se zmiňuje o „bezbožných kratochvílích v maskách“ na počátku 11. století a Václav Hájek z Libočan popisuje tance a pitky při pohřbech pohřbech století šestnáctého. Koneckonců, na venkově přetrvával zvyk veselé hudby ukončení pohřbu a hostiny (někdy s tancem) v hospodě ještě ve 20. století.

Figurky na urnovém hrobě starého manželského páru (opřené o číslo hrobu).⁷¹⁵

Někdy se humorné motivy pojí s vírou v posmrtný život, jako v případě hostinského (viz obr.), který z náhrobního nápisu utěšuje pozůstalé:

*Netruchlete, neplačte,
až se v jiném světě sejdeme,
navštivte mou restauraci
U nebeských bran, sejdeme se tam.⁷¹⁶*

---

⁷¹⁵ Snímek P1020599 1. 5. 2012 Praha – Motol; náhodný výběr

⁷¹⁶ Hrob hostinského Josefa Hrubého (1949-2000) na pražském hřbitově Na zelené lišce. (Snímky IMG_3064, IMG_3065, IMG_3066 – 21. 7. 2014.) – V roce 2005 deska s nápísem na hrobě ještě nebyla. (Náhodný nález)

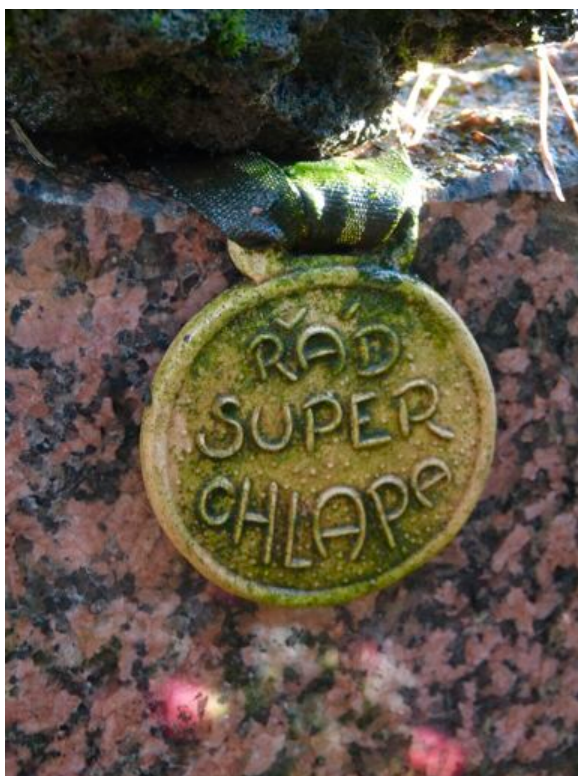

Okénko na náhrobku manželů Hrubých. 21. 7. 2014 (Snímek IMG_3065). –Kromě fotografií (muž, jemuž byl věnován náhrobní nápis, je vyfotografován za pípou) modelu fotbalového dresu je tu reklamní otvírák na láhve Prazdroj ve tvaru soudku, veselá figurka ježka.

Podobnou naději vyjádřil jeden z účastníků piety za Václava Havla, který na pietní místo přinesl dvojverší:

*Stejně se jednou všichni v nebi sejdem
a s Václavem Havlem si na pivo zajdeme.*

Žertovná medaile na hrobě mladého muže.⁷¹⁷ Karta „Nejlepší dědeček“ s heslem Co ti táta zakazuje, to tě děda naučí!⁷¹⁸ Model kamionu s obnaženou ženou a nápisem Erotikserie (Nejsexuálněji laděný dar, který jsem na hřbitovech našla.)⁷¹⁹ Dobrý voják Švejk na hrobě (vyobrazení Švejka se na tomto hrobě vyskytuje celkem 3x)⁷²⁰

⁷¹⁷ Snímek P1070288 Hradec Králové, lesní hřbitov 6. 11. 2012.

⁷¹⁸ Snímek P1070094 Hradec Králové, lesní hřbitov 6. 11. 2012.

⁷¹⁹ Snímek P1070913 Kutná Hora – Legionáři 7. 11. 2012.

⁷²⁰ Snímek P1110522 Plzeň – Bolevec 1. 8. 2014.

Krajní případ představuje anonymní náhrobek na vyšehradském hřbitově v Praze, na němž je kreslený vtíp od Vladimíra Renčina:

Ach, vždyť jsme tu jen na chvíli, / svět pobude déle, / on na pouti vesmírem, / my na cestě do .... / A tady mi chybí rým.⁷²¹

Věta „KEEP SMILING“ nad obrázkem dosvědčuje, že záměrem objednavatele náhrobku bylo přenést do hřbitovního prostředí smích, tedy něco v běžném pojetí nepatřičného. Obsah vtípu ale ukazuje, že je to pokus o smích tváří v tvář pomíjivosti lidského počínání.

⁷²¹ Snímek: CIMG2094 Praha – Vyšehrad 21. 1. 2006.

9. Smrt a děti

Téma „smrt, pohřbívání a děti“ je třeba pracovně rozdělit do dvou okruhů, které spolu sice souvisejí, ale pro srozumitelnost je dobré pojednávat je odděleně.

Prvním okruhem je smrt dětí a s ní související otázky: Jak se měnilo chápání dětství a přístup k němu; kdo je dítětem a kdo jím není; jaké byly a jsou představy o posmrtné ne/existenci dětí; jak se to odráželo a odráží v pohřbívání dětí a pietním jednání po pohřbu.

Druhým okruhem je participace dětí na pohřbech a pietním jednání. S proměnami přístupu k dětem se měnily i možnosti dětí svébytně se projevat na pohřbech a při návštěvách hrobů. Pro náš výzkum je to důležité proto, že současné hřbitovy podávají svědectví o dětském vidění smrti a jejich truchlení nad ztrátou blízkých. Děti přitom na rozdíl od doby před několika desetiletími zanechávají na hřbitovech jako pozůstalí výraznou stopu.

9.1 Smrt dítěte

Přístup ke smrti dětí se během minulých staletí silně měnil. Ariès uvádí, že zatímco přibližně do poloviny 16. století se zemřelým dětem věnovala jen malá pozornost, v moderně se naopak těší největšímu zájmu.⁷²² V tomto období se začínají objevovat samostatné dětské náhrobky, děti jsou na votivních obrazech zpodobovány společně s donátory, a to včetně těch, které zemřely v raném věku.

Původní malou pozornost vůči dětským úmrtím máme doloženou i pro české země. V *Artikulích staroměstského kostela sv. Valentina* (kol. 1600) najdeme stížnost, že *časem někdy i zbytečně se zvonilo, ledajakýmž pacholatům poroučeli zvoniti ...*⁷²³

To, jakým způsobem byly děti pohřbívány, ovlivňovalo ještě do 20. století mnoho faktorů. Především to byly ekonomické možnosti a sociální postavení jejich rodičů, ale i věk dětí a to, kterými přechodovými rituály zemřelé děti prošly. Nejzávažnějším byl křest (a dokončení šestinedělí matky), dále první svaté přijímání (u katolíků, uvidíme, jak jeho význam na přelomu 19. a 20.

---

⁷²² Ariès: Dějiny smrti I., s. 284.

⁷²³ Cit. dle: Kůrka, Pavel B. 2010. (Uvádí jako pramen Archivu hlavního města Prahy, I-451).

století vzrostl), u protestantů konfirmace; obřízka a udělení jména u Židů, obřady *bar-micva* a *bat-micva* ztrácely s postupující asimilací význam. Biřmování u katolíků mohlo mít význam spíše ve městech, neboť ve venkovských oblastech, zvláště odlehklých, nemohlo mít vždy význam přechodového rituálu. Důvodem je, že tuto svátost uděluje biskup⁷²⁴, který se ovšem do odlehlejších farností nedostal tak často, aby ji mohl udělit všem dospívajícím.

Do počátku 20. století byly úmrtí dětí, zejména kojenců, záležitostí s níž společnost počítala. Všichni rodiče věděli, že se jejich dítě dospělosti dožít může, ale také nemusí. Zároveň dlužno připomenout, že každá žena počítala s tím, že nemusí přežít porod, kterých jí v době bez plánované porodnosti čekala celá řada.

Pro katolickou matku i její okolí bylo zásadní otázkou, zda se její dítě zemřelo pokřtěné. Nepokřtěné děti bývaly pohřbívány bez církevního obřadu, obvykle stranou ostatních, a jejich hroby nebývaly označovány, jak dále uvidíme v kapitole *Nekřtěňátka a andělícci*. Ještě důležitější byl teologický předpoklad, že nepokřtěné děti neprijdou po smrti do nebe, ale do limbu dětí (*limbus puerorum*).

To, že předpokladem plné spásy, lidově vyjadřované obratem „přijít do nebe“ byl křest, sice vycházelo z křesťanské teologie (nebo to v ní alespoň mělo oporu), ale můžeme předpokládat, že křest v lidovém pojetí zaujal místo jiných přechodových rituálů, přijímajících novorozené dítě do lidské společnosti, jejichž důležitým prvkem je udělení jména. Spekulace, zda u předkřesťanských obyvatel dnešního území ČR mělo tuto roli odstřížení pupeční šňůry, první koupání, očištění matky po šestinedělí, udělení jména, přijetí otcem apod. mohou být jistě zajímavé pro folkloristická zkoumání, ale přesahují rámec této práce.

Úmrtí dítěte nebylo v křesťanském prostředí samo o sobě chápáno jako bezvýchodná tragédie, alespoň ne z hlediska eschatologie: Pokřtěné dítě mělo záruku spásy a věčné blaženosti. Vzhledem k tomu, že dítě v dobách krátkého dětství (cca 7-8 let) ještě nenabývalo té rozumové úrovně, aby mohlo zhřešit, či vážně zhřešit, nevyžadovala jeho posmrtná blaženost tak velkou péči modliteb atd.

Důležitý vliv na představy o osudu zesnulých (pokřtěných) dětí měla představa, že právě panny a panicové mají doplnit počet andělů, umenšený o

⁷²⁴ Výjimkou je křest v dospělosti, při němž může tuto svátost udělit i kněz. Počátkem století však byly křty dospělých vážnou záležitostí.

anděly padlé. Tato představa, která vznikla na základě knihy *Zjevení*. Jan měl vidění zástupu sto čtyřiceti čtyř tisíc vykoupených: *To jsou ti, kdo neporušili svou čistotu se ženami a zůstali panici. Ti následují Beránka, kamkoli jde. Ti jako první z lidstva byli vykoupeni Bohu a Beránkovi.* (Zj 14,4)

Přestože patrně vznikla v klášterním prostředí, pozoruhodně se rozšířila i v prostředí laickém. Zdá se, že pro laiky měla mimořádně útěšný potenciál: Malé děti byly, dávno před Freudovým objevem dětské sexuality, chápány jako nezpochybnitelně panenské a panické. "Dětská nevinnost" se často kryje s představou nevinnosti sexuální. Jako takové byly prvními "kandidáty" na andělský stav. Matce, již zemřelo malé dítě, to dávalo jistotu, že o její dítě je nadále "postaráno" (která byla v tehdejších pozemském životě vždy křehká, a to i v blahobytných vrstvách). Umožňovalo jí to i přisuzovat zesnulému dítěti světecké schopnosti - může se za svou rodinu přimlouvat, dokonce nad ní bdít jako ochránce, být se svou matkou nadpřirozeně dál v kontaktu (ten může být vnímán i jako pozitivní?). - To je důležité zejména v období, kdy příbuzenské vazby přesahují i do posmrtných očekávání.

Že však tato víra nebyla zcela samozřejmá, alespoň u starších dětí, ukazuje náhrobek mladičké dívky u kostela sv. Štěpána v Praze. Pod sochou, znázorňující zesnulou jakoby spící (nebo na úmrtním loži) je reliéfní výjev, v jehož horní části vidíme nebe, v dolní duše v očištění.

Je otázka, nakolik tato představa (a její teologické kořeny) byla reflektována. Je však zřejmé, že na více či méně reflektované rovině přetrvala dodnes⁷²⁵. Svědčí o tom náhrobní nápisy:

*Krátká byla radost naše,
krátký byl i život tvůj.
Andílku náš milovaný,
v nebi za nás oroduj!*⁷²⁶

*Otci, matce poklad drahý
všemohoucí záhy vzal.
Bůh jej tam u věčné slávy
v říši nebes uschoval.*⁷²⁷

---

⁷²⁵ viz Reneček - Motol. Andělíček má podobu maličkého dítěte, spícího (nebo zemřelého?).

⁷²⁶ Hrob Libušky Poštolkové (7.1.1921 - 23.5.1928) Na náhrobku je fotografie Libušky ze dne 1. svatého přijímání. Je tedy zřejmé, že Libuška už byla uznána za schopnou rozlišovat mezi dobrem a zlem a tedy za zodpovědnou za své činy. (Budeč, 18.4.2008, náhodné fotografování ; CIMG6149.jpg)

⁷²⁷ Hrob Toníčka Beneše (10.1.1908 - 22.4.1912) a jeho rodiny. Toníčkově je věnována centrální část velkého náhrobku. Nad nápisem je jméno s daty, uvedené slovy: "Zde sladce dřímá náš vroucně milovaný synáček". Nad nimi je reliéf zkřížených palmových ratolestí s ovocem (?), nad nímž je

Samozřejmě, oslovení "andílku" se užívá i pro dítě živé (ukolébavka "Hajej můj andílku"). V některých případech nevíme, zda je toto oslovení projevem této víry, nebo spíše něžnosti⁷²⁸. Zároveň ale dítě "andílek" je dítě hodné a na některých nápisech bývá uváděn v tomto významu.⁷²⁹

V katolických rodinách se, minimálně od konce 19. století, pohřbívaly děti v křestním oblečku starší (zvláště dívky) v šatech, v nichž byly u 1. sv. přijímání, za družičku o Božím těle či pouti, popř. u biřmování. (Rozumějme, v těch případech, kdy děti měly pro takové případy šaty vlastní, ne půjčené. V chudších rodinách tuto roli mohly plnit šaty sváteční, tzn. "do kostela".) Takové zvláštní, sváteční oblečení mohlo být tím nejslavnostnějším, jaké dítě mělo, zároveň se pojilo s důležitými náboženskými událostmi v životě mladého katolíka. Připomeňme, že uváděné slavnostní šaty v případě dívek připomínaly (často platí dodnes) šaty svatební.⁷³⁰ Obvykle byly bílé (symbol čistoty duše) a možná též známý motiv pohřbu-svatby. Dlouhá křestní košilka (taktéž oblíbená od 19. století) zase dodávala maličkému dítěti "andělský" zjev.

Existují i případy, kdy rodiče situaci interpretovali tak, že dítě měli od Boha jen nakrátko "zapůjčené":

*Odešlo jsi dítě zlaté
od nás do dále;
kdybychom tě nastokrát
zpátky volali,
nevrátíš se, andílku -
Bůh tě dal jen na chvílku.
Krátká radost, žalost dlouhá,
Byla `s jeho půjčka pouhá.⁷³¹*

---

oválná fotografie dítěte, nad fotografií je porcelánový andílek (hlava putta s překříženými křídly). (24.5.2008, Praha - Olšany civ.č. CIMG7777.jpg)

⁷²⁸ Irenka Svatošová (16.12.1933 - 26.2.1934) (3.6.2011 ; IMG_3313.jpg)

⁷²⁹ Hrob "dítěk Řehákových": Zde odpočívají dítky Řehákovy/ Divíte se mému pláči / čí to asi rovy jsou? / Tré dítek zde odpočívá /byvši matky ozdobou. / Jedno je Toníček/ jako anděl dobrý, / druhé je Amálka, / třetí je Marinka / hrob jeden je pojí! (12.3.2011 , Únětice, náhodné fotografování ; IG_1326.jpg)

⁷³⁰ 1. svaté přijímání mělo a místy dodnes, zvláště u dívek, výrazně svatební symboliku, od níž se dnes, pokud vím, čím dál víc upouští. (Moje vietnamská známá z buddhisticko-ateistické rodiny se mne jednou zeptala, co je to za slavnost „při které se ty malé holčičky vdávají za velkého Ježíše“.)

⁷³¹ Hrob Milánka Jareše (30.4.1946-21.3.1955) a jeho rodičů. (4.2.2006, Praha, hřbitov Na Zelené lišce ; náhodné fotografování CIMG2241.jpg)

Už Jakub Jan Ryba v pohřební písni *Na neviňátko* posílá zemřelé dítě do andělských sfér:

*Plyň, ó duše, do věčnosti,
mezi kůry anjelské!
V lůnu věčné blaženosti
útěchy ží nebeské!*

*Blaze tobě, neviňátko,
že tvůj outlý zvadnul květ;
blaze tobě, nemluvňátko,
že tě objal lepší svět.⁷³²*

Ještě starší je asi lidová moravská balada *Anděl a dítě*:

Byla jednou, byla stará žena

Měla ona jediného syna

A ten leží v smrtelnej nemoci

*Chtělo se mu čistej vody píti
Neměl mu kdo pro voděnku jíti*

Šla mu pro ni jeho stará máti

Potkalo ji malé pacholátko

*A to bylo od Boha posláno
Už já nesu jeho milou duši*

Do radosti, do nebeskej vlasti.⁷³³

Za zvláště neproblematickou až vítanou mohla být považována smrt dětí tělesně anebo duševně postižených, nevléčitelně nemocných apod.: Tyto děti bývaly považovány za přítěž pro rodinu i obec a – zvláště v případech mentálního postižení, či duševní nemoci – měly zároveň status nevinných, tedy byly dalšími “kandidáty” na andělský stav.

---

⁷³² Ryba, Jakub Jan: *Písně*, Mladá fronta Praha 1989. (1. vydání Rožmitál p. Třemšínem 1805). - s.11

⁷³³ <http://www.hutka.cz/new/html/texty1.html> (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

V době narůstající sentimentality vůči těmto lidem byli “mrzáčkové” označováni navíc pojmem “trpitel”. – Pozemské utrpení bylo podle některých náboženských představ jakýmsi “pozemským očištěním”, zajišťujícím ráj. Na “andělskou” stránku se snažili vědomě upozorňovat vydavatelé časopisů a publikací, přidružených k náboženským sociálním zařízením⁷³⁴

S velkou rezervou můžeme citovat již zmíněnou pražskou legendu o zjevení Panny Marie nemocnému dítěti.⁷³⁵ V povídce J. Š. Baara přistupuje matka hluchoněmého chlapce k loži umírající ženy:

*“Teta, budete-li moct,” ozvala se konečně hlasem plačtivým a bolestným mladá žena, “přimluvte se tudle za našeho Bartíka, haby si ho Pámbu vzal, cák by tu míl na světě –“*⁷³⁶

Prodavačka v povídce Muk od Růženy Svobodové říká: *“Dal mi Pán Bůh mrzáka, ale aspoň toho jsem měla! A ted’ zůstanu opuštěna! A co zkusí, chudinka, co zkusí! Kdyby jí už Pán Bůh ulehčil!”*⁷³⁷

Představa posmrtné andělské existence dětí je i motivem dětské knihy Haškové (manželky J. Haška) *Z notesu svatého Petra*. Autorka humorným způsobem líčí příhody, které zemřelé děti zažívají v nebi spolu se sv. Petrem a dalšími světci. Postupem času se ze všech dětí stávají andělé. Z andělíčků se, když jsou rozumní, stanou strážní andělé. (Jedna holčička dokonce do nebe propašuje čertíka, který se postupem času stane normálním klukem a tak i on nastoupí dráhu směrem k andělskému stavu.) Důležité je, že autorka, držící se římskokatolických reálií, vůbec neuvádí katolické svátosti jako podmínku vstupu do nebe. Do nebe se dostanou všechny děti, hodné i zlobivé. Proč to tak je, to přímo zdůvodňuje Ježíšovým výrokem “Nechte maličkých přijít ke mně” (Mt 19,14)⁷³⁸.

Ještě zajímavější je v tomto směru dětská kniha *Ježíškovy pohádky*, která pracuje s představou reinkarnace: Zlobivého Josífka nechce sv. Petr přijmout do nebe, musí se vrátit na zem- jako černá slepice.

Jak to svatý Petr vyslovil, vtělila se dušička do ptačího tělíčka. Letěla, letěla, až přiletěla tátovi na statek. (...) Anka přišla, chytila slepici a podržela ji. Nelíbila se

⁷³⁴ Např. časopis *Vincentinum*, vydávaný ve prospěch stejnojmenného ústavu pro nevládně nemocné v Praze.

⁷³⁵ Biliánová, Popelka: *Pražské pověsti*, Erika, Praha 1995. – s. 38.

⁷³⁶ Baar, Jindřich Šimon: *Pro kravičku*, In *Tři povídky z Chodska*, Odeon, Praha 1969. - s. 118.

⁷³⁷ R. Svobodová: *Muk* – Svobodová používá výraz „trpitel“.

⁷³⁸ Hašková, Jarmila: *Z notesu svatého Petra*, Kvarta, Praha 1997(1. vydání 1930). - s. 27–28.

jí. „Je černá jako čert,“ povídala. Josífkova dušička letěla zase do nebe, ale musila zpátky na svět. Svatý Petr pravil, že musí odprosit tátu. Proto se musela vtělit do černé kočky.⁷³⁹ Táta jako kočka odprosí, ale ihned ho zardousí pes, znovu se musí převtělit v sýkorku. Jako sýkorka se musí uprostřed zimy dívat na okenním parapetu na svoji onemocnělou, umírající matku, až přitom zmrzne. Ale když maminka zemře, její čistá duše se za něj přimluví a on se stane novým andělíčkem. Jako andělíčka ho malý Ježíšek pošle opět na zem, aby všem dokázal, že dovede být nejhodnějším hochem pod celým širým nebem.⁷⁴⁰

Příklady náhrobních fotografií na hrobech dětí z počátku 20. století. Byly použity fotografie ze dne 1. svatého přijímání. Vpravo: Libuška Poštolková, Budeč;⁷⁴¹
Vlevo: Neznámá dívka. Plzeň - Bolevec⁷⁴²

⁷³⁹ Kroftová – Roztocká, Zdislava: *Ježíškovy pohádky*, B. Kočí - Zápotočný a spol., Praha 1948. - (*O Josífkovi*), s. 18-19.

⁷⁴⁰ Podobné motivy pomoci spravedlivé duše, zejména matky, druhé duši při procházení posmrtnými zkouškami – včetně znovuzrození – najdeme ve spiritistickém tisku. – Viz např. báseň M. Šimberské *Dvě matky na soudu Božím*, In: *Posel záhrobní*, R. 1906, Č. 9., s. 129-131.

⁷⁴¹ Snímek: CIMG6151 ; Budeč, 18. 4. 2008.

⁷⁴² Plzeň – Bolevec. 1. 8. 2014.

Podobně se můžeme setkat s použitím fotografií z 1. sv. přijímání – nezřídka z praktického důvodu, že to mohla být jedna z mála fotografií, na nichž je dítě samo.

Lze si v tom povšimnout obecnější tendence, prezentovat zemřelé dítě ženského pohlaví jako typus Koré, dívky vyrvané matce pánem podsvětí, pro niž je smrt tragickou svatbou. Koré byla Hádem unesena, když sbírala květiny, jejichž motiv (košíček květin, dívenky sbírají v ráji květiny) se v tomto kontextu rovněž často vyskytuje.

Z počátku 20. a z 19. století víme bezpečně, že se dětem do rakve vkládaly rovněž milodary, a to explicitně náboženské i "světské". Mezi explicitně náboženské můžeme zahrnout: svaté obrázky, křížky, medailky, ochranné přívěsky, svíčky (posvěcené, hromničky, obětní, křestní, později od 1. svatého přijímání), modlitební knížky, růžence. (Křestní rouška, která by sem mohla patřit, bývala hluboko do 20. století běžně jen zapůjčována pro obřad.)

V některých oblastech dávali dětem do rakve svatební závoj (nebo jeho symbolickou obdobu). Nenáboženských předmětů existovala celá řada a krajově se lišil. Rozdíly byly také mezi venkovským a městským obyvatelstvem: Na Jílovsku dávali dítěti do rakve hračku, holčičkám zástěrku (aby měly do čeho v ráji sbírat kytičky). Přesto ještě ve 20. století musel být výběr značně omezený, protože hračky byly drahé a sourozenci se o ně často museli podělit. Dát jednomu z nich do rakve oblíbenou hračku zároveň znamenalo připravit o ni ostatní. Není proto moc pravděpodobné, že by malí nebožtíci dostávali v minulých desetiletích do hrobu plyšové medvídky nebo panenky. Zlom, který tuto záplavu hraček na hřbitovech umožnil, je již zmíněný příliv levného asijského zboží.

V současnosti patří dětské hroby k těm s nejhojnějším výskytem obětin. Velkou část jich tvoří hračky, především plyšová zvířata a panenky. Dále pak převažují postavičky andílků a různé, často žertovné, figurky. Před 2-3 lety byly hodně rozšířeny samolepky, nejčastěji v podobě srdíček a berušek. Tato móda se nyní zdá být na ústupu. Potravinové obětiny jsou ČR zatím ojedinělé, obvykle jde o balené sladkosti.

Hračky na hrobech bývají většinou figurální (panenky, plyšáci, figurky z kindervajíček apod.) nebo jsou to miniatury dopravních prostředků (auta,

lodě, letadla). Téměř se nevyskytují míče⁷⁴³, stavebnice⁷⁴⁴, hračky na pískoviště, hudební nástroje⁷⁴⁵, pastelky. Časté nejsou ani hračky pro nejmenší (dudlíky, chrastítka, kousátka)⁷⁴⁶. V létě 2012 se však vyskytly na dočasném památníku tragicky zesnulé Sáry (viz: *Případ: Pieta po tragické události na festivalu Yanderov*).

Hrob Patrika Wisze na ústředním hřbitově v Brně, zamýšlený patrně jako budoucí rodinná hrobka, s desítkami plyšových hraček.⁷⁴⁷

(Případ Patrika Wisze, který podle soudních posudků zemřel v důsledku zanedbání lékařské péče, se stal mediálně známou kauzou. Soudní jednání se táhla 5 let.⁷⁴⁸)

---

⁷⁴³ Za výjimku můžeme považovat kamenné kopací míče na náhrobcích chlapců (všechny exempláře, s nimiž jsem se setkala, pocházejí z 30-40 let 20. stol.).

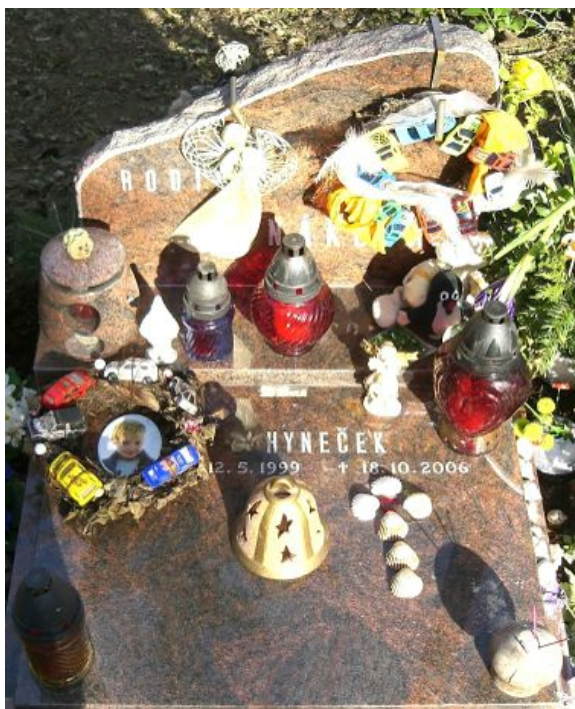
⁷⁴⁴ V Berlíně jsem našla několik kostek stavebnice Lego, sestavených do nespécifikovaného tvaru.

⁷⁴⁵ Výjimku tvoří sportovní píšťalky.

⁷⁴⁶ Na hřbitově jsem zaznamenala jediný případ, a to v kolumbárním okénku s urnou holčičky, zemřelé v prvním roce života (P1080027, 7. 11. 2012).

⁷⁴⁷ Snímek: CIMG0582 ; Brno – ústřední hřbitov, 25. 7. 2005.

⁷⁴⁸ Nejvyšší soud udělal definitivní tečku za případem úmrtí na lyžařském kurzu, 7. 4. 2010 <http://www.ceskatelevize.cz/zpravodajstvi-brno/zpravy/144219-nejvyssi-soud-udelal-definitivni-tecku-za-pripadem-umrti-na-lyzarskem-kurzu/?mobileRedirect=off> (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

Dětský urnový hrob v Praze – Motole s velkým množstvím darů: Věnce se sbírkou aut íček, mušle seskládané do tvaru kříže, mariánská soška, figurka anděla, keramický ježek (pravděpodobně dětský výtvar), plyšové hračky (Krteček a medvídek), anděl z přírodního materiálu, motýl z peří, vonné tyčinky. Fotografováno několik měsíců po pohřbu.⁷⁴⁹

Na dětských hrobech je také častější výskyt vánočních stromků, výjimečně i s připojenými dárky (tj. dárky jsou zabalené, popř. jsou se stromkem přineseny zcela nové předměty). Hračky či veselé figurky jsem našla na dětských hrobech všech etnických a náboženských skupin, na venkovských i městských hřbitovech.

Lze důvodně předpokládat, že hroby dětí a mladých lidí jsou ty, na nichž se nové trendy v pietním chování objevily nejdříve, neboť smutek nad ztrátou dítěte oslabuje tlak na dodržování konvencí.

Pohřební odlišnosti se v některých bodech shodují s výjimečnostmi mladých neprovdaných/neženatých. Rakev je bílá (oproti černé)⁷⁵⁰, bílé jsou květiny. V některých oblastech se pohřbu dodnes zúčastňují družičky (u pohřbů náctiletých). V Kutné Hoře jsem se setkala s několika urnovými okénky s ostatky dětí, se stěnami polepenými tapetami do dětského pokoje, dno okénka bylo pokryto kobercem nebo posypáno bílou drtí.⁷⁵¹

⁷⁴⁹ Snímky: CIMG2676 a CIMG2678 ; Praha – Motol, 2006.

⁷⁵⁰ Netýká se otodoxních židovských a muslimských pohřbů.

⁷⁵¹ Snímek: P1080074 ; Kutná Hora – U Všech svatých, 7. 11. 2012. a Snímek: 11.10.2010 332 ; Kutná Hora – U Všech svatých, 28. 8. 2010.

Na hrobech dětí se také od přelomu 19. a 20. stol. začalo šířit domácí jméno či zdrobnělina na náhrobku, které se až na konci 20. století rozšířilo i na dospělé. První jméno dítěte je někdy zdůrazněno (velikost písma, font, iniciála), zatímco příjmení nemusí být vůbec uvedeno. Podobně se u dětských hrobů rozšířila fotografie, a to i ve vesnickém prostředí.

Zejména u malých dětí jsou časté posmrtné fotografie (někdy proto, že až pohřeb byl důvodem k pořízení první fotografie). Ty poskytují důležité informace o způsobech dětských pohřbů, někdy ukazují i dary do rakve. (Nicméně hračky, které zmiňuje A. Navrátilová jsem na žádném ze zachycených portrétů nezaznamenala.) V Jihlavě a Havlíčkově Brodě se na více hrobech vyskytují fotografie 2, zaživa i po smrti.

Smrt a děti

Příklady dětské výbavy do rakve: Počátek 20. století; 50. léta 20. století, Domamil (okr. Třebíč) římskokatolický pohřeb ;

Dvojportrét, zaživa a po smrti, uložení s rukama v modlitební poloze, bez darů (1956 – Havlíčkův Brod).⁷⁵² Uložení v zimním oblečení, s květinovými dary bez obrázků, ruce nejsou v modlitební poloze (počátek 2. poloviny 20. století – Lnáře).⁷⁵³

I v případě pokřtěných dětí se někde projevovala snaha oddělit tyto zesnulé od ostatních. Na některých hřbitovech tak můžeme vidět dosud fungující "dětská oddělení"⁷⁵⁴. Tam, kde "dětská oddělení" ztrácejí dřívější význam, obsazují zrušené dětské hroby vzhledem k velikosti urnové "sklípky" (takto zaniká dětské oddělení v Kasejovicích a patrně i v Olomouci, kde se některé původně dětské hroby postupně mění v urnové rodinné; v Blatné zaniklo dětské oddělení s ukončením pohřbívání na starém hřbitově; v Jihlavě jsou dvě fungující dětská oddělení na starším ústředním hřbitově, na novém „U krematoria“ už žádné není).

---

⁷⁵² Snímek: 7.11.2010 638 ; Havlíčkův Brod, 7. 11. 2010.

⁷⁵³ Na náhrobku nejsou uvedeny žádné další údaje, pouze jméno rodiny, a další dvě podobenky dospělých osob. Na jednoduchém náhrobku je kříž s hlavou Krista. (Náhodný nález IMG_2621 Lnáře 11. 5. 2014)

⁷⁵⁴ Havlíčkův Brod, Jihlava, Kasejovice. Též Berlín.

*Dětské oddělení židovského hřbitova v Liberci⁷⁵⁵
Zanikající dětské oddělení v Kasejovicích⁷⁵⁶*

Dětská oddělení mívají jak hřbitovy křesťanské / občanské, tak židovské (Jihlava, Liberec, Plzeň, Brno). Bývají do nich pohřbívány děti, jejichž rodiny nemají hrobku, do níž by mohli ostatky dítěte uložit (příklad ž. hřbitova v Plzni). U těchto hrobů je nápadný rozdíl v tom, jak dlouho „vydrží“ a jakou péčí jim příbuzní věnují. Některé hroby zůstávají neoznačené a ztrácejí se sleháváním zeminy. Jiné mají malý náhrobek s fotografií dítěte a dlouhým nápisem. Je možné, že v oblastech, kde je zvykem opatřovat k dětskému hrobu ohrádku připomínající postýlku,⁷⁵⁷ trvá hrob tak dlouho, dokud se nerozpadne dřevěná „postýlka“. (Nevšimla jsem si, že by postýlky byly obnovovány.)

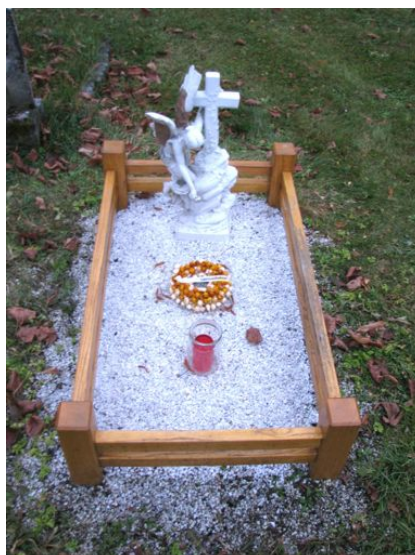
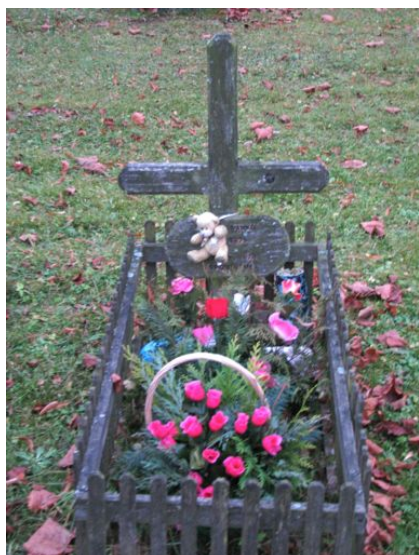
Na jihlavském dětském oddělení jsem se nicméně setkala se ženou, starající se pravidelně o hrob (s malým náhrobkem) syna, kterému by dnes bylo přes šedesát let. „Postýlku“ po jeho smrti udělat nenechali, pořídili rovnou malý kamenný pomníček.

---

⁷⁵⁵ Snímek P1090382 – Liberec 11. 11. 2012

⁷⁵⁶ Snímek IMG_8000 – Kasejovice 8. 11. 2011.

⁷⁵⁷ V některých zemích se tento typ ohrádky používá i u hrobů dospělých a rodinných hrobek. – viz reportáž Dobrodružný život Hany Bíbové o pohřbívání domorodých Indiánů na Yuconu. – Eternity 1/1 2005, s. 22-23.

Příklady „postýlek“ z Jihlavy⁷⁵⁸ a Havlíčkova Brodu⁷⁵⁹.

Hroby a pomníky dětí vyvolávají někdy velké, po léta trvající emoce, a to i u těch, kdo je neznali. V Praze je několik příkladů hrobů dětí, zemřelých před více než 100 lety, které jsou dodnes navštěvovány lidmi mimo okruh pozůstalých:

1. **Hrob sester Františky a Antonie Klenkových** (zemř. 1806)⁷⁶⁰, který Szabo označuje za „bezesporu nejnavštěvovanější pomníček“⁷⁶¹ v odd. II./9.

⁷⁵⁸ Levý, slovenský či slovensko-romský hrob 3 letého chlapce pochází z roku 1978. Pravý, anonymní, musel vzniknout po roce 2000. Socha anděla u kříže je však pravděpodobně staršího data (mohla být převzata ze staršího hrobu nebo se jedná o novodobou repliku). Snímky 7.11.2010 074 – Jihlava 7. 11. 2010

⁷⁵⁹ Anonymní kovové „postýlky“ z Havlíčkova Brodu. Snímky 7.11.2010 769 a 7.11.2010 742. – Havlíčkův Brod 7. 11. 2010.

⁷⁶⁰ Hrob II-9-121

Jedná se o společný hrob sester, které zemřely na následky přejetí povozem. Náhrobek tvoří drobné sousoší obou sester, vyobrazených na úmrtním loži, s ujetýma nohama. Původně podle Szaboa nesl náhrobek nápis, vyzývající kolemjdoucí k modlitbě: „*Zde dvě sestry spolu spíme, Klenkovy jsme zrozeny, že nás anděl vzbudí, víme, neb jsme v Kristu zrozeny. Kterýkoli tedy půjdeš, rozvaž svoje pohodlí, tě žádáme, když to přečteš, tak se za nás pomodli!*“⁷⁶² – Jistota vzkříšení je doprovázena prosbou o přímluvnou modlitbu a vyobrazení, upomínající na tragédii, má upoutat pozornost a působit na city návštěvníků hřbitova.

3. Hrob Anny Degenové (zemř. asi 1851) na Malostranském hřbitově v Košířích lákal pozornost několika spisovatelů a stal se tak jedním z nejnavštěvovanějších hrobů na dotyčném hřbitově. Představuje opět dítě (patrně se snahou zachytit idealizované rysy zemřelé), ležící na smrtelném loži. Dívka má ve tváři úsměv a z jejího výrazu je patrná umělcova snaha zachytit blaženou smrt, při níž zesnulá zkrásněla a vypadá, jako by spala.⁷⁶³ Dívka podle matriky zemřela ve věku tří let (tedy po svátosti křtu a před nabytím rozumu). Byla dcerou strážmistra Augustina Degena a nádenice Anny Degenové, tedy lidí nepřilíš zámožných. Zřízení takového náhrobku muselo pro rodinu znamenat velkou finanční zátěž.

Náhrobek z neznámých důvodů (na pražských hřbitovech byla v té době již podobných dětských náhrobků řada) začal poutat pozornost. Z literátů patrně jako prvního inspiroval Jakuba Arbese, který jej použil jako reálii v povídce *Sivooký démon* (1873). V tomto podání jde o hrob nemanželského dítěte hlavní ženské hrdinky.⁷⁶⁴

Slavnější, a z religionistického hlediska zajímavější, je podání Františka Kožíka z roku 1942, v dětské knize *Svatá holčička*. Autor v předmluvě píše, že knihu sepsal na základě pozorování zvyklostí místních dětí a vyslechnutých legend, vážících se ke hrobu. Kožík uvádí, že v jeho době o něm místní lidé, zejména děti, mluvili jako o hrobu „svaté holčičky“. Děti prý přinášely na hrob

⁷⁶¹ Szabo, Miloš. 2010. *Pražské hřbitovy: Olšanské hřbitovy I. & II.* Libri. Praha. - s. 169

⁷⁶² Ibid.

⁷⁶³ Viz: Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti II.* – s. 94-105. Též předmluva katalogu Obermaier, Walter – Patzer, Franz (eds.). 1986. *„Die schöne Leich“: Tod, Begräbnis und Totengedenken in Wien.* Wien. – s. 4-5.

⁷⁶⁴ V tomto textu nacházíme vyobrazení atypického pohřbu. Konzervace těla vypumpováním vzduchu z rakve za pomoci vývěvy, skleněné víko rakve, umožňující hledět na tvář zemřelé atd.

Svaté holčičky květiny a svaté obrázky, modlily se k pohřbené jako ke „své“ světici a modlily se k ní za splnění přání:

Je lemována květinami, drobnými psaníčky, obrázky, jaké se prodávají na poutích. Je jich zde mnoho. Jsou zatíženy kamínky, ale vítr mnohé z nich překlopil. Hle, na zadní straně je něco napsáno. Vezměme psaníčka a čtěme.

"Svatá holčičko, modlím se, abych měla dobré vysvědčení a mohla jet na prázdniny k babičce. Věra Vlková.

Svatá holčičko, prosím tě, dej, abych zítra dostal z počtů jedničku. Petr Přikryl.

Svatá holčičko, prosím tě, ať mě má maminka ráda a ať se tatínkovi po cestě nic nestane. Jaruška Mrázová.

"Svatá holčičko, prosím, aby se mi už bratříček uzdravil. Eva."⁷⁶⁵

Kožík dále uvádí, že některé děti mu řekly, že je na místo přivedli rodiče, kteří sem také chodili, když byli malí. – Pokud vezmeme Kožíkovu výpověď vážně, znamenalo by to, že se mu podařilo zachytit jednu z podob dětského folklóru 1. republiky (a možná ještě starší). Bohužel, Kožíkovo tvrzení nelze ověřit, protože starší publikace, zabývající se Malostranským hřbitovem se zabývají především popisem jednotlivých pomníků a historií zachování hřbitova, ale v nikdy místními zvyklostmi. Dotyčný zvyk nikde nezachycuje ani dokumentátor pražských kuriozit Egon Erwin Kisch, který se ve svých dílech dětskému folklóru věnoval. Kromě toho, jakýkoli výzkum smíchovských zvyků místní paměti je nesmírně obtížný, protože celá oblast prošla během 20. století velikými proměnami (podoby míst i skladby obyvatel), takže jedinou nadějí by bylo cílené vyhledávání pamětníků, narozených před rokem 1942. Koneckonců, i kdyby případný zvyk úcty ke „svaté holčičce“ přetrval déle, byl by razantně přerován uzavřením Malostranského hřbitova pro veřejnost v 90. letech.

Rozhodně je to ale důkazem, že takový zvyk byl počátkem 40. let 20. století již myslitelný, byť dosud (a možná příznačně) na pomezí dětské hry.

(Zvyk posílání dopisů zesnulým by pro tu dobu byl na českém území zachycen jedině v židovském prostředí, u hrobu Rabiho Löwa na Starém židovském hřbitově v Praze. – viz kapitolu „Dopisy zemřelým“)

Neméně zajímavé jsou motivy, které Kožík rozvádí „podle toho co slyšel a co si přimyslí“ – a je pro nás velká škoda, že o jeho zdrojích nemáme žádný záznam.⁷⁶⁶ Jádrem legendy je představa o nebeské louce, z níž sestupují dětské

---

⁷⁶⁵ Kožík, František: *Svatá holčička: Dětská legenda*, Rudolf Kmoč, Praha 1943. - s. 7

⁷⁶⁶ Snad by k tomu mohl něco prozradit výzkum Kožíkovy literární pozůstalosti. – Rozlišení zdrojů na vyprávěné a literární by bylo mimořádně zajímavé.

duše na zem. Omylem dojde k záměně a z nebe na zem přijde místo dětské dušičky maličký anděl. Tak se narodí Anička, která nikdy nezlobí a dokonce ani nikdy nepláče, aby rodiče neznepokojovala. Její nadpřirozeně dobrá povaha ale působí čím dál víc potíží, až se nad ní Pánbůh slituje a nechá ji vypadnout z okna. Nešťastným rodičům se do roka narodí další holčička, podobná první, a Anička se stane jejím strážným andělem.⁷⁶⁷

Anděl strážný podle nápisů na náhrobcích doprovází zemřelé dítě do nebe, takže někdy dokonce splývá s andělem smrti:

*Dotlouklo srdéčko, očka zapadla,
kvetoucí tvářička zbledla, uvadla.
Na okénko anděl smrti zaklepal:
"Posílá mně Pánbůh, bych dušičku vzal.
Neplačte již pro ni, že se nevrátí,
vždyť v tom Božím nebi se Vám neztratí."*⁷⁶⁸

Také představa anděla jako průvodce je živá i v současnosti. V 90. letech byla do češtiny přeložena kniha *Veliká cesta malého Marcellina* (pokračování knihy *Marcellino, chléb a víno*)⁷⁶⁹, v níž anděl strážný vede právě zesnulého chlapečka Marcellina po břehu Řeky Života do nebe, oba si během cesty povídají o Marcellinově životě a hodnotí jej. V nedávno přeložené dětské knize Josteina Gaardnera (autor populárního úvodu do filosofie *Sofiin svět*) doprovází anděl nevléčitelně nemocnou holčičku v jejích posledních měsících, pomáhá jí smiřovat se s postupující nemocí a koncem života.⁷⁷⁰ Je příznačné, že všechny dětské knihy o smrti a umírání publikované v češtině pocházejí od zahraničních autorů.

V Berlíně jsem při sbírání srovnávacího vzorku objevila na dětských hrobech kartičky s nápisem "Schutzengelkarte". Připomínají legitimace či kreditní karty. Primárně jsou určeny spíše živým a mají majitele ujišťovat o ochraňující přítomnosti anděla strážného při každodenních starostech.

⁷⁶⁷ Celý případ má 2 aspekty, které dosud znám jen ze židovského prostředí: 1. Představa duší, čekajících na zrození v ráji. (humoristicky toto téma zpracoval Icik Manger v povídce *Můj poslední den v ráji* In: *Židovská ročenka 5754*). 2. Zvyk klást na hroby lístky s přáním se v židovském prostředí vyskytuje jako "kvitlach" a v Praze se provozuje u hrobu rabiho Jehudy Löwa ben Becalel (nověji i u hrobů F. Kafky a občasně též O. Pavla).

⁷⁶⁸ Hrob Pepouška Topola (22.9.1930 - 14.7.1935) a jeho rodičů. Na desce oválná fotografie dítěte. (29.8.2010 Kutná Hora, "legionářský" hřbitov ; 11.10.2010 064.jpg)

⁷⁶⁹ Sánchez-Silva, José María: *Marcellino – chléb a víno: Španělská legenda*, Signum Unitatis, Praha 1990. (španělsky poprvé vyšlo 1953) ; Sánchez-Silva, José María: *Veliká cesta malého Marcellina*, Signum Unitatis, Praha 1991.

⁷⁷⁰ Jostein Gaardner: *Jako v zrcadle, jen v hádance*, Albatros, Praha 1999.

Andělíčků je dnes na hrobech možno vidět tolik, že jim věnuji zvláštní část. Dodávám jen, že vyobrazení anděla průvodce (motiv anděla, vedoucího za ruku dítě, převádějícího je přes řeku) jsem zaznamenala na 4 hrobech... tedy ojediněle, oproti velkému množství andělků v modlitební pozici, s hudebními nástroji a v nesčetných dalších podobách.

Jistota, že zemřelé dítě přijde do nebe, vyznívá i z některých protestantských náhrobních nápisů:

*Venoušek se jmenuji, do nebe cestuji.
Uvidím Kristovou moc, rodiče milí, dobrou noc.⁷⁷¹*

V židovském prostředí se situace podobala prostředí protestantskému: Možnost získat náhrobek měly sice jen děti, které již dostaly jméno (v případě chlapců tedy po 8. dni života, kdy je prováděna obřízka), ale tento obřad neměl stejný význam jako katolický křest: Židovské představy o posmrtné existenci jsou různé a dávaly příbuzným řadu možností, jak se s takovou smrtí vyrovnat.

Náhrobky se na dětských hrobech židovských hřbitovů objevily až koncem 19. století, do té doby byly děti pohřbívány bez náhrobku. Lidovým zdůvodněním bylo, že kámen by byl pro děti příliš těžký, tížil by je a bránil jejich duším v další cestě. Na dětská oddělení však bývaly vysazovány stromy, jejichž růst k nebi měl dušičkám pomáhat ve vzestupu. Podle lidových představ se duše dětí proměňují v ptáky, kteří se usazují ve větvích.⁷⁷² – Na obrázku dětského oddělení židovského hřbitova v Liberci můžeme vidět postupné proměny zvyků: Většina dětských hrobů je vyznačena prefabrikovanou betonovou ohrádkou (ale nemá tíživý náhrobek), ale některé naopak mají malé náhrobky.

Na nových židovských hřbitovech jsou také děti nezřídka pohřbívány do rodinných hrobek, přičemž na některých pomnících je připomínka ztráty

---

⁷⁷¹ Hrob Venouška Uhlíře (13.3.1920 - 28.12.1927) a jeho dospělé příbuzné. Hrob je označen kalichem.

Ve verších se představa smrti jako cesty prolíná s představou smrti jako spánku. (12.11.2005 CIMG1637.jpg)

⁷⁷² Ozvuk této legendy se možná objevuje v díle autorské dvojice Oty Janečka a Františka Nepila. V povídce *Hřbitov se zdá smutný*, ilustrované právě obrazy starých židovských hřbitovů, se píše: *Hřbitov se zdá smutný. Ale on není. Takový se lidem opravdu jen zdá, protože nevědí, jak to tam chodí. Nevědí, že se z každé duše vylhne pod náhrobním kamenem ptáček a frrr! – už poletuje po hřbitově. (...) Z nejmenších dušiček se líhnou sýkorky a modřinky a střízlíci. Honí se po hřbitově jako čertíci a smějí se tomu, když na ně havrani [vtělené duše starých lidí] krákají (...).* - Janeček, Ota – Nepil, František: *Zobáček mi namalujte červeně*, Albatros, Praha 1983. (29. – 31. nečíslovaná stránka)

dítěte dokonce hlavním motivem. Hebrejské verše jsou minimalizované, zatímco německé a české ukazují vliv nežidovského okolí. Na rozdíl od křesťanských (nejmě katolických) zmínek o andělském/rajském osudu dětí akcentuje židovská pieta žal nad ztrátou dítěte a případně oslavuje jeho přednosti (obvykle poeticky, nejmenuje konkrétní):

*Zvad čistý jitrem orosený květ,
jejž chladná země pohřbila v svém lůně,
dřív než moh zkvést a poznat žití jed
zvad, ale sladká zbyla po něm vůně.⁷⁷³*

Nápisy na židovských dětských hrobech také často akcentují trvalost vzpomínky na dítě, a to uvedením "Nezapomenutelný/á" před jménem či jinak ("sladká vůně" ...).

9.2 Nekřtěňátka a andělíci

Skutečnou tragédií byla smrt dítěte nepokřtěného. Jeho možnosti spásy byly z hlediska "vysoké" teologie pochybné, ještě pochybnější byl však jeho osud z hlediska lidové víry.

Nepokřtěné dítě mohlo ohrožovat své okolí. Podle lidových slovanských tradic se nekřtěňátka, případně děti potracené a zemřelé v šestinedělí, mění v bludičky. Podle jiné varianty tuto podobu dostávají ženy, které se potratem provinily. – Toto spojení možná naznačuje, že oněmi nebezpečnými nekřtěňátky byly míněny především oběti dětských vražd těsně po tajném porodu, k nimž občas docházelo. Mohly to být také duše dětí potracených.

Duše takového dítěte navíc musela nadále přebývat v *limbu*, někdy (mylně) nazývaném "předpekli", do nebe jim byl přístup odepřen. Tato představa nutně jitrila pozůstalé, kteří měli logicky zájem na tom, nějak nepřítomnost křtu "nahradit". Ze západní Evropy (Francie, Německo) je dobře doložena existence svatyň pro "opožděný křest",⁷⁷⁴ z území České republiky je doloženy nemáme. Dobře známé jsou případy pohřbívání nepokřtěných dětí na místa, kde stéká voda, která by je takto "náhradně" pokřtila. Ideální místo bylo pod okapem kostela, protože v lidových představách přebírala voda, která stekla po střeše posvěcené budovy, část její "svatosti".

⁷⁷³ Hrob Mařenky Ascherové (9.5.1906 - 9.4.1917) a jejích příbuzných (DOPLNIT!) (Nový židovský hřbitov v Praze, 2.10.2007 CIMG4408.jpg)

⁷⁷⁴ Viz Jean Delumeau: Hřích a strach; Pocity viny na evropském Západě ve 13. až 18. století, Volvox Globator, Praha 1998 – Kapitola: Svatyně pro opožděný křest – zbytečná něha? (s.300-310)

Těla nepokřtěných dětí mohla být také zneužívána k magickým praktikám. Víme alespoň, že panovala víra v to, že "čarodějnice" a "kouzelníci" takové praktiky provozují.⁷⁷⁵ Součástí péče o zesnulé nekřtěňátko pak mohlo být i pohřbení na tajném místě a zabezpečení mrtvoly před možným zneužitím. Na některých místech byla zřizována samostatná pohřebiště (mimo posvěcenou půdu hřbitova) pro nekřtěňátko, sebevrahy, "cikány"⁷⁷⁶ a "potulné kejklíře".

Tvrzení, že děti, jež zemřou nepokřtěné, nemají naději na věčnou blaženost, však byla předmětem teologických sporů a protestantští teologové je nikdy neuznali.

Kněží podobojí tuto představu vyvraceli, např. Thomas Guenther (1556-1666) ve spise *Knížka potěšitelná všechněm těhotným a rodícím manželkám* (po r. 1542) argumentuje⁷⁷⁷ především evangelijními přísliby dětem (Mt 18, Mt 19), odkazuje k Lutherovi⁷⁷⁸, Kalvínovi⁷⁷⁹ a prací Johanna Bugenhagena (1485-1558)⁷⁸⁰: *Neb tu bývá Pánu Kristu, jeho přípovědi o dítkách i jeho nařízení a poručení o křtu svatém, víra a čest dána, že jsou opravdoví a praví k spasení. Protož sám Kristus tu křtí Duchem svatým, tak jakž jest, dítky skrze Ducha svatého, svým požehnáním bez zevnitřního vodního křtu přijíti ráčil, když jest řekl: „Nechte dítek ke mně jíti, neb jest tu jisté spasení i království nebeské.“⁷⁸¹*

Havel Žalanský (1567-1621) ve své knize pro rodičky píše: *Víme o tom, že satan skrze kněží bludné mnohé smysly zlé o takových nemluvňátkách v lid vtrousil a srdce lidí pověřivých zšálil, totiž že tváře Boží neuzří, že věčného spasení s jinými, pokřtěnými nebudou účastní, ale my vedlé Písma svatého*

⁷⁷⁵ Např. pověru, že prkénko ze truhličky, ve které bylo pochováno nekřtěňátko, poslouží, aby se holubi netoulali. Udělej z něho lávku do „krbce“, by po ní holubi chodili. Který holub jednou lávku přešel, vrátí se domů, třebas deset mil zanesen byl. In: J. Košťál: *Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého, Velké Meziříčí 1902. s. 45.*

⁷⁷⁶ Jde o výraz zahrnující skupin žijících kočovným životem, které mohly, ale nemusely být etničti Romové a Sinthové.

⁷⁷⁷ Osmnáctý artikul, O nekřtěných dětech, kteříž na porodu umírají aneb mrtvé z života matky se rodí, že nad spasením jich duší nemáme pochybovati In: *Děti roditi jest božské ovotce*

⁷⁷⁸ <Nviiiia>, CIIII<a>, s. 212. In: *Děti roditi jest božské ovotce*

⁷⁷⁹ Oiii<a>, CVII<a> ; <Oiiib,CVIIb>, s. 213. In: *Děti roditi jest božské ovotce*

⁷⁸⁰ <Oib,CVb> s. 212. In: *Děti roditi jest božské ovotce*

⁷⁸¹ <Oib,CVb>, s. 212. In: Ratajová, Jana – Storchová, Lucie (eds.). 2013. *Děti roditi jest božské ovotce: Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*, Scriptorium. Praha.

*rodičky lepší nadějí těšiti, dítkám nekřtěným jejich nětco lepšího z Písma svatého slibovati, ano i spasením jistým je bezpečiti můžeme (...)*⁷⁸²

Výslovně uvádí, že upírat nekřtěňátkům spásu je hřích: *Z těch důvodů poznati můžeme, jak velice hřešili a hřeší ti, kteří dítky nekřtěné milosti Boží odcizují, nebo což jest vlastního Kristu, to svátostem připisují, což jest vlastního Duchu svatému, na živél přenášejí (...)*⁷⁸³ – Jinými slovy, tento postoj podle utrakvisty Žalanského pověřčivosti. Zároveň však zastáncům tohoto postoje vyčítá účinek, který toto tvrzení může mít na pozůstalé: *Zdaliž smutné rodiče, těšiti je majíce, víc nezarmucují, ano i v zoufalství nevodí?*⁷⁸⁴

Všichni tito autoři psali v době, kdy se k představě nebe postupně přidružovala i naděje na shledání s blízkými.

Od reformace se začala postupně prolamovat hranice, od níž mají děti právo na samostatný pohřeb. Jakmile podmínkou pro pohřeb v posvěcené půdě přestal být křest, začala se otázka pohřbu týkat i mrtvě narozených dětí a potratů ve vyšším stupni těhotenství. Záleželo pak především na rodině, jaký vztah k takovému dítěti zaujme, jaké mu dá místo v paměti a svém prožívání.

Ostatně, je otázkou do jaké míry se lidové představy o posmrtném osudu nepokřtěných dětí skutečně řídily stanovisky vysoké teologie. O tom, že nemusely být úplně pesimistické napovídá hovorové označení „andělíčkář/ka“ pro osobu provádějící potraty.

Zvláštní význam míval v tomto kontextu Den Neviňátek (28. prosince, dříve též Den Mlád'átek), kdy se římskokatolické církvi slaví památka betlémských dětí, zavražděných podle Bible králem Herodem, který se snažil usmrtit malého Ježíše. Tyto děti patrně již od starověku obracely pozornost k otázce nepokřtěných dětí: Na jedné straně zemřely namísto Ježíše a měly tedy právo být počítány mezi mučedníky, na druhé straně se však nevydaly na smrt dobrovolně (jako někteří katechumeni, počítaní rovněž mezi mučedníky).

---

⁷⁸² Havel Žalanský: 1615 (In: *Děti roditi jest božské ovotce*) Kapitola VII. *Čím se těšiti mají manželé, jestli jim Bůh plod nezdařilý dávati aneb dítky jejich, prvé než by křtu svatého došly, z světa bráti ráčí?* (s. 449) – Žalanský uvádí následující důvody: 1) Paralelu s židovskou obřizkou: ve Starém zákoně není nikde doložena představa, že spásy nedojde ten, kdo zemřel neobřezaný. 2) Prvotní církve křtila jen o Velikonocích a Letnicích, aniž by v ní byla obava z toho, že nepokřtěné děti nebudou spaseny. 3) Odkazuje se na Ježíšova slova z Mt 19 - text, který snad nejvíce ovlivnil pietu za děti v západní kultuře vůbec – a k dalším novozákonním textům. 4) Argumentuje příklady dospělých novozákonních postav (kající lotr na kříži) a katechumenů (císař Valentinian). 5) Spása skrze Kristovo dětství, tj jelikož i Ježíš se narodil jako nemluvně. – *Poněvadž Kristus i nestatečnost věku dětinského ráčil přijíti, kterakž by dítek Spasitelem nebyl, leč by někdo smyslil neb říci směl, že on nadarmo děťátkem jest učiněn.* (Ibid., Fib, 66)

⁷⁸³ Ibid. (Fii<a>,67), s.451.

⁷⁸⁴ Ibid.

Toto dilema pak vyřešil výklad jejich smrti jako „křtu krví“, a proto mohl panovat předpoklad, že tyto děti přišly po smrti přímo do nebe.

Sugestivně to ve své písni vylíčil Adam Michna z Otradovic (1600-1676):

*Roucha nad sních bělejší
Na nich svítí,
Na těch se nejkrásnější
Perly třpytí:
Veliká jich sláva,
Spanilá postava.
Ratolesti palmové
V rukách mají,
Na hlavách se růžové
Červenají
Věnečky překrásné,
Korunky přejasné.*

Podle folkloristických záznamů zapalovaly matky, jimž zemřelo dítě, od středověku na tento den světla, aby se dušička dítěte mohla ohřát.⁷⁸⁵ Nevíme však, zda se to týkalo jen žen, kterým zemřely děti pokřtené, nebo i těch, jejichž dítě zemřelo nepokřtené. Den byl zároveň považován za neblahý pro hodně malé děti. Existují pranostiky: „*Na Mládátka se osypají děti.*“ (Tj. dostávají vyrážky.) „*Prší-li na Mládátka, budou mřítí děti.*“ Rovněž platila některá tabu: Na tento den nesměly pradleny prát prádlo, neboť by je máchaly v krvi neviňátek, což je podobné velkopátečnímu tabu, podle něhož by je máchaly přímo v krvi Kristově.⁷⁸⁶ Nekřtěňátka by pak musela po celý rok chodit v zakrvácených šatičkách.⁷⁸⁷ Jiné verze pověry říkaly, že žena, která by tento den prala prádlo, bude chodit celý rok „ucouraná“.⁷⁸⁸

Můžeme pozorovat, jak se od 18. století emoce kolem nepokřtených dětí postupně vyhrocovaly. Dokladem mohou být instrukce porodním bábám a lékařům, jak v případě porodních komplikací pokřtít dítě ještě v matčině břiše. Extrémním opatřením v tomto směru jsou stříkačky na vpravování křestní vody přímo do dělohy.

Když svatá Terezie z Lisieux (řeholním jménem Terezie od dítěte Ježíše a svaté Tváře; 1873-1897) slyšela při hodinách katechismu o tom, že děti

---

⁷⁸⁵ Vavřinová: Malá encyklopedie Vánoc Heslo Svátek Mládátek s. 130-131.

⁷⁸⁶ Munzar, Jan. 1986. *Medardova kápě aneb pranostiky očima meteorologa*. Horizont. Praha.

⁷⁸⁷ Vavřinová, Valburga. 2001. *Malá encyklopedie Vánoc*. Libri. Praha. - s. 130-131.

⁷⁸⁸ Ibid.

zemřelé bez svátosti křtu nespátří po smrti Krista, řekla prý: *“Tak se jim zjevím já!”* A když byla roku 1925 svatořečena (za světici byla ostatně považována již předtím), začala být rychle považována za patronku a ochránkyni nepokřtěných dětí a její sochy se rychle šířily.⁷⁸⁹ Napomohly k tomu snad i další symbolické rysy této světice, totiž mládí, panenství a její celoživotní vztah k Ježíši jako dítěti. Záhy se stala oblíbeným motivem svatých obrázků, včetně pohřebních. V ikonografii někdy přejímá starší typus *“zasnoubení s dítětem Ježíšem”*, známým již dříve, např. z ikonografie sv. Kateřiny Sienské. – S obrázkem *“Terezičky”* v kontextu dětských pohřbů se můžeme ojediněle setkat dodnes.

Podobizna sv. Terezie z Lisieux v kolumbárním okénku s urnou novorozence.⁷⁹⁰

O tom, jak mohla vypadat taková situace v protektorátních 40. letech máme svědectví od paní Petry Černé:

To vim, že babička eště jako vyprávěla, že to bylo za války, že jí vezli tehdy do špitálu, ale že- jako se přišlo něk nožičkama napřed, že tam byl nákej takovejhle průšvih, a že prej snad celej den rodila, že voni jako děcka slyšeli, jak tam vlastně

⁷⁸⁹ Patronát této světice je široký. Za svou si ji záhy vzali zahradníci a květináři, sirotků (ztratila matku v dětském věku), nemocných tuberkulózou (na kterou zemřela), karmelitánů, zejména novickek (vstoupila do řádu v mimořádně nízkém věku 15 let), misíí a misionářů, národní patronkou Francie a posléze též Ruska, Austrálie; za druhé světové války se k ní obraceli váleční letci. Od roku se stala i patronkou nemocných AIDS.

⁷⁹⁰ Snímek: P1110393 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

*jako křičí (...) Vim to vod tý babičky, těch tehdy bylo šest dětí a vyprávěla mi, jak tehdy stáli kolem nějakýho škopíčku s horkou vodou, kterou tehdy měli a prostě skoro brečeli, ted' tam nikdo k tý mámě- žejo, je nepustili, takže- Ted' měli strach, že vona umře, a... pak se dozvěděli, že bratříček, na kterýho se těšili, tak umřel (...)*⁷⁹¹

Petra vyprávěla, že přestože dítě se narodilo mrtvé, a proto nemohlo být pokřtěno, rodina je přesto pojmenovala. (To ukazuje na odklon od dřívějších zvyklostí, kdy se dítě pojmenovávalo až při křtu a nekřtěnátkům se jméno nedávalo.)⁷⁹² Po zesnulém dítěti pojmenovala jeho sestra (babička narátorky) později svého syna:

To se menovalo Jiřík a... moje babička, potom když vlastně měla čtvrtý dítě, tak můj strejda se jmenuje Jiří tady právě po tomhleto miminku, který jako umřelo.

Petra uvedla, že neví, kde bylo toto dítě pohřbeno. V Pačlavicích žádný hrob této větve rodiny nenašla a babička si místo pohřbu nepamatuje. Je možné, že bylo pohřbeno v blízkosti nemocnice, kam byla převezena matka, nejspíše do neoznačeného hrobu.

Je to nejstarší doklad o toho, jak jistě užitečná a prospěšná medikalizace porodnictví (Petřina prababička by bez ní nepřežila), přinášela takové zacházení s těly mrtvých dětí, které se v konečném důsledku příliš nelišilo od zahrabávání pod stromy. Jak dále uvidíme, praxe nepietní likvidace plodů a dětských těl místy přetrvává dodnes.

Od přelomu století, patrně jako reakce na postupné legalizace interrupcí, zároveň rostl zájem o osud duší dětí potracených, které začínaly být stále více chápány jako oběti zločinného jednání druhých, než jako „parchanti“, jejichž nenarození bylo kvitováno s povděkem. Je logické, že se v dobovém tisku motiv nenarozeného dítěte objevuje společně s příběhy varujícími dívky z venkova před nástrahami měst. Pozoruhodné však je, jak se pozornost již

---

⁷⁹¹ Popisovaná událost se odehrála ve Lhotě u Pačlavic (nyní části obce Pačlavice, okr. Kroměříž). Rozhovor 17. 6. 2014.

⁷⁹² Viz Navrátilová, Alexandra. 2004. - s. 37-38.

nesoustředí se na líčení osudů svedených a opuštěných, vražedkyň dětí,⁷⁹³ případně obrácených či bídne zahynuvších prostopášnic, ale právě i na postavy dětí samotných. Ty někdy dostávají podobu děsivých revenantů jako ty, které se zjevují umírající Juditě a nutí ji pít krev:

Judita vidí, že umírá. – Ale cítí najednou v srdci nezvyklý cit, jemuž se vždy zločinně vzpírala, cítí mateřskou lásku. Udiveně rozhlédne se kolem sebe, a hle, zprava i zleva stojí u jejího lože její děti. (...)

Judita rozpíná svou náruč, ale dítě mizí za dítětem. Každé drží křišťálový pohár s ledovou vodou, ale tratí se v mlhy a s ním mizí i pohár a voda. Judita sedá na lože.

Stojí před ní již jenom nejmenší robátko, dítě dvouleté. N to upíná Judita všecku svoji naději. oto dítě neuniká, nemizí, nerozplývá se v mlhu. Drží podivnou nádobku v ručkách baculatých, nádobku podobnou dětskému, drobnému srdéčku, a v té nádobce klokotá červený, teplý nápoj.

„Na, maminko, bumbej“ – žvatlá dítě, a Judita kleká, objímá dítě, splývá s ním v jednu bytost a pije z nádobky teplý nápoj. Ach, jak sladce chutná, ale neosvěží, neochladí sprahlých útroh. Judita chápe, že pije horkou lidskou krev, a v tom okamžiku hroutí se k zemi.⁷⁹⁴

K vzrůstajícímu zájmu o posmrtný osud záměrně potracených dětí patří i příběh moravské dívky Anny Zelíkové (1924-1941), která se pro některé katolíky v ČR stala o několik desetiletí později téměř neoficiální patronkou těchto dětí.

Zbožná dívka z obce Napajedla, velká ctitelka (tehdy čerstvě kanonizované) sv. Terezie z Lisieux se na Zelený čtvrtek 1938 náhodně dověděla o existenci potratů. Tato informace jí natolik otřásla, že se ihned nabídla Bohu jako smírná oběť za tyto hříchy. Když následujícího dne, na Velký pátek, tuto nabídku zopakovala, objevily se u ní první příznaky tuberkulózy (kterou v té době trpěla i její matka). To, že nemoci o tři roky později (již jako členka 3. řádu karmelitek) podlehla, považovala ona i její zpovědník Josef Hlouch za důkaz přijetí nabídnuté oběti. Josef Hlouch pak sepsal její životopis, který se

⁷⁹³ Vraždy novorozenců a provádění potratů (tehdy nelegálních) představovaly podstatné procento ženské kriminality vůbec. A velký podíl jich se týkal právě venkovských dívek, které putovaly do měst „za štěstím“, respektive za osudem služky, chůvy, dělnice – či prostitutky. – cit. (něco z kriminologie).

⁷⁹⁴ Konařík-Bečvan, Bedřich: *Judita: Kresba z východní Moravy* In: *Sv. Josef, kalendář přátel opuštěných dětí*. r. 1932 (?). - s. 89.

stal jedním z podnětů pro zahájení procesu blahořečení (předběžné šetření proběhlo v letech 1991-1995).

Pro life aktivity se však v českém prostředí mohly naplno rozvinout až počátkem 90. let. V roce 1992 bylo založeno *Hnutí pro život ČR*⁷⁹⁵, pořádající pravidelné demonstrace, semináře a přednášky upozorňující na „vraždění dětí v lůnech matek“. Jedná se o ekumenické hnutí, zahrnující jak katolíky, tak křesťany z dalších církví (a zvláště členy letničních hnutí).

Kontroverzní aktivitou, společnou některým charismatickým kruhům římskokatolické i protestantských církví - a pohybující se na hranici přijatelnosti pro tyto církve - jsou posmrtné křty, které se mohou týkat všech nepokřtěných zemřelých. Typičtější jsou posmrtné křty pro Církev Ježíše Krista svatých posledních dnů, známou jako mormoni. V katolických domácích skupinkách letničního typu se pokusy udělovat zemřelým a nenarozeným dětem „dodatečný“ křest objevily nejpozději v polovině 90. let.

Ačkoli tzn. *pro life* hnutí bývají obvykle pojednávána ve spojení se svými politickými aktivitami, v této práci se zaměříme na podoby piety, které toto hnutí rozvíjí:

Hnutí pro život ČR pořádá 28. prosince, na Den neviňátek, každoroční bohoslužby. V tento den – na rozdíl od dob na počátku století, kdy potratů asi nebylo méně – probíhají v katolických kostelích mše se žehnáním dětí, případně „dětské“ mše, jakož i bohoslužby za nenarozené děti a téma potratů je v současnosti i obvyklým tématem kázání a zamyšlení k tomuto dni.⁷⁹⁶ Jejich obsahem bývá zopakování základních ustanovení církevního práva, zvláště upozornění na fakt, že při záměrném potratu jsou podléhají jak pacientka tak osoba interrupci provádějící trestu samovolné exkomunikace. Zdůrazňují hodnotu mateřství a každého lidského života, byť dosud nenarozeného.

V posledních desetiletích se také objevily texty zabývající se posmrtným osudem nenarozeného dítěte:

*Křížová cesta Ježíše a křížová cesta nenarozených*⁷⁹⁷ (údajným autorem je Richard Thalmann) staví nenarozené dítě – před sto lety ještě pro mnohé

---

⁷⁹⁵ <http://www.prolife.cz/?a=11&id=134> (navštíveno 19. 7. 2014)

⁷⁹⁶ Viz např.: <http://www.frantiskani.sk/kazatel/svati/1228CZ.htm> (navštíveno 19. 7. 2014),

⁷⁹⁷ <http://www.pastorace.cz/Tematicke-texty/Krizova-cesta-nenarozenych.html> (navštíveno 19. 7. 2014)

„plod hříchu“ – vedle Ježíše a záměrně staví paralelu mezi smrtí na kříži a zničením plodu či embrya. Text má zjevně ambici podnítit čtenáře k pro-life aktivitám, anebo je v nich posílit:

Zastavení 6. – Veronika podává Ježíši roušku

Ach, kdyby i mne mohla jedna Veronika potěšit v mé bezmocnosti! Což nikdo nezná moje i lidské neštěstí? Proč mlčí zákony? Proč mlčí křesťané?

Nenarozené dítě je však v textu také výslovně prohlášeno za nevinné – na rozdíl od dřívějších teologických přístupů, podle nichž se početím přenáší prvotní hřích, který je navíc (už spíše v lidovém vnímání) zplozením mimo manželství:

*Ty umíráš – i já umírám. Ty jsi nevinný – já též. Vzpomeň si, Pane, i na mne, až přijdeš do království věčného života.*⁷⁹⁸

Podobně k poslednímu zastavení je paralela: *Ty dostáváš hrob, a já popelnici. Budu čekat na soudný den a budu muset svědčit proti „rodičům“.*⁷⁹⁹ – Opakuje se známý motiv nenarozeného dítěte jako budoucího svědka, ale nikde není řečeno, že by dětem byla odepřena nebeská blaženost.

Ještě větší naději dává anonymní text *Deníček nenarozeného dítěte*, který lze nalézt na různých křesťanských internetových stránkách⁸⁰⁰. Má podobu fiktivních promluv či záznamů dítěte (zapsaných v ich-formě) od početí do potratu, začíná 5. října a končí 28. prosince:

Moje maminka mě dnes utratila. Ona mě utratila!

Milá maminko, teď jsem v nebi a sedím Ježíškovi na klíně. Miluje mě a je mi zcela blízko. Tak ráda bych byla tvoje malé děvčátko a vůbec tomu nerozumím, co se vlastně stalo. [Následuje popis trhání embrya] Nemohla jsem tušit, jak strašné věci s tebou udělali. Než jsem odešla, chtěla jsem ti říct, že tě miluji, ale neznala jsem slova, kterým bys mohla rozumět. A brzy nato jsem už ani neměla dech, abych je vyslovila. Byla jsem mrtvá.

---

⁷⁹⁸ Zastavení 12. – Ježíš umírá na kříži. – Text je také zjevnou paralelou k řeči lotra po pravici: „Ježíši, pamatuj na mne, až přijdeš do svého království.“ (viz: Lk 23,42)
<http://www.pastorace.cz/Tematicke-texty/Krizova-cesta-nenarozenych.html> (navštíveno 19. 7. 2014)

⁷⁹⁹ <http://www.pastorace.cz/Tematicke-texty/Krizova-cesta-nenarozenych.html> (navštíveno 19. 7. 2014)

⁸⁰⁰ Patrně jde o překlad z angličtiny. Český text viz:

<http://www.fatym.com/view.php?cislocianku=2012100081> (navštíveno 19. 7. 2014) Anglická verze: <http://www.kath.net/news/34929> (navštíveno 19. 7. 2014) - Zvýraznění RJW.

Cítila jsem, jak stoupám vzhůru. Přenesl mě obrovský krásný anděl do nádherného místa. Stále jsem ještě plakala, ale moje tělesná bolest zmizela. Anděl mě přinesl k Ježíši a posadil mě do jeho klínu. Ježíš mi řekl, že mě miluje, že Bůh je můj Otec. Byla jsem šťastná. Zeptala jsem se ho, co to bylo za věc, která mě usmrtila. Odpověděl: „To byl potratový lékař.“ Pak ještě řekl: „Je mi to líto, moje dítě, protože vím, jak se to prožívá.“ Píšu ti, abych ti řekla, že tě miluji a jak ráda bych byla tvým malým děvčátkem. Snažila jsem se žít ze všech sil. Chtěla jsem žít. Měla jsem vůli, ale nemohla jsem, obluda byla příliš silná. Bylo to nemožné, žít. Chtěla jsem jen, abys věděla, že jsem se pokoušela zůstat u tebe. Nechtěla jsem zemřít, maminko, prosím tě, chraň se před touto obludou, potratem. Maminko, miluji tě a nechci v žádném případě, abys musela prožít takové bolesti jako já. Prosím tě, dej na sebe pozor!

Miluji tě.

Tvoje dítě

Podle anglické Wikipedie byl text poprvé publikován v anglické verzi časopisu Svědků Jehovových *Strážná věž*, 22. května 1980 (v této verzi měl začínat datem 2. října).⁸⁰¹ Přestože tato náboženská společnost není v křesťanském prostředí obvykle vnímána kladně, text získal oblibu v pro-life kruzích napříč křesťanskými denominacemi. (Některé z nich využívají i jeho pozměněnou zhudebněnou verzi od Marka Foxe, která si však mnohem větší přízeň získala u *pro-choice* publika jako projev černého humoru.)⁸⁰²

Za určitý mezník ve vývoji oficiálních teologických postojů je pak možno považovat rok 2007, kdy Mezinárodní teologická komise v souladu s názorem papeže Benedikta XVI. vyjádřila názor, že víra, že děti zemřelé bez křtu jdou do nebe, je smysluplnější než existence limbu.⁸⁰³

Zdá se, přístupy katolíků a protestantů k sobě mají po staletích v tomto bodě blíže než kdy dříve. Je pravda, že tato shoda přišla za pozoruhodných okolností a že se zároveň během 20. století objevil zásadní rozdíl mezi „pro life“ a „pro choice“ přístupem, který se netýká jen sekulárních liberálů na straně jedné a náboženských konzervativců na straně druhé.

---

⁸⁰¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Diary_of_an_Unborn_Child (naposledy navštíveno 19. 7. 2014)

⁸⁰² Ibid.

⁸⁰³ <http://www.catholicnews.com/data/stories/cns/0702216.htm> (Naposledy navštíveno 21. 9. 2014)

Část *pro-life* aktivistů se angažuje i ve snahách o změnu zákonné úpravy pohřbívání mrtvorozených dětí. Tato záležitost není v českém právním systému plně dořešena, takže ve většině nemocnic dochází ke spalování plodů ve spalovnách biologického odpadu.⁸⁰⁴

O pietní zacházení s těly dětí zemřelých před narozením se zasazuje sdružení Tobit, vzniklé roku 2013. Jeho hlavní činností je úsilí o změnu stávající legislativy, ale také pomoc rodičům stíženým perinatální ztrátou a pietní ukládání ostatků mrtvorozených dětí.⁸⁰⁵ Usiluje rovněž o spolupráci s nemocnicemi, jimž propůjčuje titul "Tobití nemocnice" – k uvedenému datu jsou tři: Nemocnice Jihlava, Nemocnice Milosrdných bratří Brno a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze.⁸⁰⁶

Pohřby mrtvorozených dětí o jejichž pohřeb rodiče neprojeví zájem pohřbívá do „Tobitích hrobek“ – na Vinohradském hřbitově v Praze (hrob č. 23 odd 35) a v Liberci.⁸⁰⁷

Za povšimnutí stojí, že mezi zakládajícími členy se sešli například katolický teolog Tomáš Kotrlý a novopohansko-animisticky cítící antropolog Giuseppe Maiello.⁸⁰⁸

Připomínka dětí zemřelých v raném dětství (a dětí mrtvorozených) se zabývají také další občanská sdružení a svépomocné rodičovské skupiny.

V první řadě je třeba jmenovat občanské sdružení *Dlouhá cesta* sdružující „všechny kdo přežili své děti“.⁸⁰⁹

To pořádá od roku 2011 každoročně u příležitosti Světového dne památky zesnulých dětí (11. prosince) pietní akci „Zapalme svíčku“. Symbolické zapálení svíčky doma znamená uctění památky zemřelých a zároveň připojení k dalším lidem po celém světě. Jak se píše na stránkách sdružení:

Tento den spojuje rodiny a přátele po celém světě. Svíčky se zapalují vždy druhou neděli v prosinci v 19,00 hodin místních časů a tvoří virtuální vlnu světla.

⁸⁰⁴ In: Kotrlý, Tomáš. 2013. – Kapitola 2.12 *Pohřbívání mrtvorozených dětí*. s.119-133.

⁸⁰⁵ <http://www.tobit.cz/o-nas/> (Naposledy navštíveno 13. 9. 2014).

⁸⁰⁶ <http://www.tobit.cz/tobiti-hrob/tobiti-nemocnice/> (Naposledy navštíveno 13. 9. 2014).

⁸⁰⁷ *V Liberci začali jako první pohřbívát mrtvě narozené děti*, http://www.denik.cz/z_domova/v-liberci-zacali-jako-prvni-pohrbivat-mrtve-narozene-deti-20141009-8rpr.html (Naposledy navštíveno 9. 10. 2014).

⁸⁰⁸ <http://www.tobit.cz/clenstvi/seznam-clenu/> (Naposledy navštíveno 9. 10. 2014).

⁸⁰⁹ <http://www.dlouhacesta.cz> (Naposledy navštíveno 14. 9. 2014).

Stovky a tisíce lidí společně vzpomínají a uctívají památku dětí, které zemřely v jakémkoliv věku a jakékoliv příčiny.⁸¹⁰

Ve stejný den se také konají otevřená setkání, spojující pietní a informační funkci. Při nich se u seznamu zesnulých rozsvěcují svíčky. Tato setkání se konají v kostelích (římskokatolických a evangelických) i na sekulárních místech (Tovačovský zámek). V kostelích je akce spojena s bohoslužbou. Sdružení má také vzpomínkové internetové stránky *Láskyplné vzpomínky*.

Vzpomínkové stránky mají také slovenské *Anjeliky*,⁸¹¹ založené a spravované Denisou Trnkovou. Jejich hlavní náplní je vzájemná podpora rodičů, jimž zemřely velmi malé děti, sdílení příběhů a uchovávání památky. Navštěvují je také čeští rodiče, jimž zemřely velmi malé děti.

Jako mnohé jiné vzpomínkové stránky, rozvíjí i *Anjeliky* vlastní „mytologii“, vycházející z lidových představ o přeměně zesnulých dětí v andělky, obohacenou o učení o reinkarnaci, komunikaci s dušemi zemřelých, metaforu duše jako energie, atd.):

Zosnulé deti v duševnej podobe odchádzajú po smrti na jedno vskutku krásne miesto, ktoré som osobne nazvala výrazom medzismet alebo medzipriestor. Toto miesto si možno obrazne predstaviť ako jednu prenádhernú záhradu, plnú prekrásnych farieb, kde je cítiť neuveriteľne veľa, veľa, veľa lásky.

Zosnulé deti (ich energia) čakajú v tejto záhrade alebo lepšie opísané v medzismet na možnosť "ísť ďalej...", presnejšie opísané, čakajú kedy dozrie čas na ich ďalšiu možnú nasledovnú transformáciu, premenu. Pod nasledovnou transformáciou je myslené najmä opätovné narodenie sa, tzv. "znovunarodenie" sa do rodiny - väčšinou do tej istej rodiny, ktorú dieťa predtým opustilo. Avšak tu chcem doplniť, že sa nemusí narodiť opäť tej istej matke (žene, ktorá dieťa stratila). Pre dušu je dôležité, že sa narodí do tej rodiny - do toho istého rodinného rodu, od ktorej odišlo a v ktorom má naďalej pôsobiť svojou energiou a ktorému má svojim bytím opäť čo povedať..⁸¹²

---

⁸¹⁰ <http://www.dlouhacesta.cz/cz/aktuality/11.12.2011-zapalme-svicku.../n732> (Naposledy navštíveno 14. 9. 2014).

⁸¹¹ <http://www.anjeliky.sk/anjeliky.htm> (naposledy navštíveno 24. 7. 2014)

⁸¹² <http://www.anjeliky.sk> (naposledy navštíveno 24. 7. 2014)

Na stránkách existuje rovněž virtuální pietní stránka, nazvaná: *Nebeská záhrada Cintorín / Spomienkové stránky*⁸¹³ Zde lze vytvořit stránku, připomínající osobu zesnulého/nenarozeného dítěte pod jeho skutečným či zamýšleným jménem nebo přezdívkou. Na výchozí stránce s grafikou nebe s obláčky, na nichž spí dětští andělci, jsou malé obláčky, jejichž rozkliknutím se návštěvník dostane k jednotlivým připomínkovým stránkám.

Každá z nich má individuální grafiku, dodanou uživatelem. Nejčastější se v ní motiv srdce, andělka (někdy s tváří zesnulého dítěte), často též motiv duhy, obláčku. Text na stránce má často podobu dopisu dítěti, podepsaného někdy jen matkou, jindy i dalšími členy rodiny. Někdy jsou součástí textů přejaté či vlastní básně,

V textech můžeme vidět odrazy různých představ: Podle některých pozůstalých se děti stávají andělíčky (oslovení Andílek je časté zvláště pokud ještě nebylo možné určit pohlaví). Často se objevuje představa, že se členové rodiny s dítětem po smrti sejdou: *Posílame Ti do nebička hodne pusinek. Vzpomínáme na Tebe a veríme, že se jednou vsichni zase sejdeme a budeme spolu už napořád.*⁸¹⁴ Další uvádějí možnost, že se jim dítě může narodit znovu: *Budeme na Tebe celý život myslet a cítit Tvojí blízkost a moc si přejeme, aby ses nám vrátila v podobě jiného detátka.*⁸¹⁵

Pozoruhodný je dopis matky, která se kvůli zdravotní prognóze dítěte rozhodla pro potrat:

*Drahý anjelik, ktorý si v nebičku! V mojom svedomí sa ozývajú výčitky. Dúfam, že ma pochopíš. Nechcela som sa ťa vzdať. Bolo si krehučné, s neistým osudom... Chcela som Ťa len ušetriť bolesti, ťažkostí, utrpenia, ktoré by Ťa sprevádzali, nevedno dokedy... **Zverila som Ťa do rúk Božích...** Tam nájdeš pokoj, ktorý ty najviac potrebuješ. V nebeskej záhrade, kde niet bolesti, choroby, kde sú si vsctci rovní. Preto odpusť, že som to vyriešila za Teba, s vedomím toho, že to tak bude pre nás a hlavne pre Teba to najlepšie. Navždy ostaneš v mojom srdiečku. Navždy Tvoja
Maminka.*⁸¹⁶

⁸¹³ <http://www.anjeliky.sk/default.htm> (naposledy navštíveno 24. 7. 2014)

⁸¹⁴ <http://www.anjeliky.sk/petrick.htm> (naposledy navštíveno 24. 7. 2014)

⁸¹⁵ <http://www.anjeliky.sk/lenka.htm> (naposledy navštíveno 24. 7. 2014) – zvýraznění RJW.

⁸¹⁶ <http://www.anjeliky.sk/drahyAnjelik.htm> (naposledy navštíveno 24. 7. 2014) – zvýraznění RJW.

Příklady vzpomínkových obrázků na stránkách Anjeličky:⁸¹⁷

Tuto vzpomínku chci věnovat svým milovaným dětem..
Dětem, které přestože se nikdy nenarodily, budou v mém srdci žít napořád.

Kulihrášek
+ 19.11.2004
(začátek 8tt)

Fazoika
+ 22.11.2005
(konec 1 tt)

MÁ příběh
Dotkli jste se svými jemnými křídly mé dušičky a pak jste se zase vznegli na obláčku páry... jiní nejspíš zapomněli, ale od čeho by byly mámy?!

Mé ruce zůstaly přilázné,
v andělsku smutek a žal,
vzpomínky zůstaly krásné,
a já jsem ráda, že je mám.
Na cestu vzhůru k obláčkům z páry,
každický z vás kus srdce si vzal,
a do srdce mého až zbyly v něm rány,
semínko štěstí mi každý z vás dal.

Nestačili jste ani poznat tento svět a přece ho pro nás tolik změnili. Jak těžké je loučit se s životem, pro který bych svůj ráda dala - pro které srdce mi šloško a plíce dýchaly! Za těch pár doteků vašich andělských křídel hrozně moc děkuji, byli a pořád jste tím nejocennějším v mém životě. Nikdo vás nemůže nahradit, protože každý jste jiný - jedinečný tvoreček.

Vždycky vás budu milovat, vzpomínat na vás a nosit vás v srdíčku a jednou snad znovu budeme spolu.
Miluju vás a moc mi chybíte!
MÁMA

⁸¹⁷ http://www.anjeličky.sk/petrík_mirecek.htm a http://www.anjeličky.sk/kulihrasek_fazolka.htm
(naposledy navštíveno 24. 7. 2014).

9.3 Děti jako pozůstalí

Vnímání toho, co to znamená, když dítěti nebo dospívajícímu zemře jeden či oba rodiče, se vyvíjelo společně s vnímáním dětství.

Někteří psychologové jako by si s náboženskou výpovědí v souvislosti s dětmi (to se netýká jen smrti) nevěděli rady. Příkladem takového přístupu je článek N. Špatenkové v časopise *Eternity*⁸¹⁸. Autorka varuje před marnými snahami chránit děti před konfrontací se smrtí větami jako: *“Tvoje maminka jen odjela pryč. Ted’ ji hodně dlouho neuvidíš.”* nebo *“Tvoje maminka je ted’ v nebi, odkud se může dívat na všechno, co tady děláš.”* (...) – Podle autorky *podobné výroky zpravidla dětem vůbec nepomáhají, protože jsou založeny na názorech popírajících podstatu smrti – její definitivnost a bolest, kterou způsobuje.*⁸¹⁹

Zároveň považuje za důležité, aby se děti a dospívající mohli podílet na pohřbech, protože díky nim realitu smrti lépe přijímají.⁸²⁰

Podle nálezů na hrobech takovým doporučením řada rodičů skutečně naslouchá. Množství dětských výtvarů na hrobech roste (koneckonců, nejstarším zachyceným případem “nových” darů dárky dětí jsou paní Ireny L.) a jejich výběr je široký. Nejčastější jsou obrázky a keramické výtvary, ale vyskytují se i předměty z modelíny, zažehlovacích korálek (viz následující případ), vystřihovánky a další papírové výrobky, ojediněle výtvary z podzimních plodů.

Keramická podkova s nápisem VSPOMÍNÁME NA DĚDU.

⁸¹⁸Špatenková, Naděžda. 2005. *Děti a smrt rodičů*. In: *Eternity* 2/1, (s. 28-31).

⁸¹⁹Ibid., s. 31.

⁸²⁰Konkrétně kniha *Když dinosaurům někdo umře* doporučuje osobní účast dětí a dospívajících na pohřbu i pomoc při jeho realizaci, např. s výběrem květin, básničkou na parte, apod. – Stejně tak jako prostředky k překonání ztráty doporučuje malbu, kresbu, hru, tanec a hudbu. Ibid., s. 31.

Kaštanová housenka na hřbitově v Blatné.⁸²¹

Výtvary z ovoce a větví na rozptylové loučce v Jihlavě.⁸²²

Je pravděpodobné, že takové dary by v předchozích desetiletích byly považovány za nevhodné a dospělí by je dětem vůbec nedovolili na hřbitov přinést.

Dětské výtvary na hrobě babičky

Při zkoumání hřbitova v Praze na Olšanech jsem spatřila muže, rozsvěcujícího světla v lucernách po stranách náhrobku. Na hrobě jsem si povšimla dětských výtvarů. Po zapálení svíček se muž tiše modlil, vícekrát při modlitbě dělal prsty pravé ruky na náhrobní desku tři křížky a nakonec se pokřížoval. Počkala jsem tiše opodál a když modlitbu dokončil a odcházel, oslovila jsem ho, představila sebe a krátce svůj výzkum a požádala o zodpovězení několika otázek. Na jeho návrh jsme se vrátili ke hrobu, aby mi mohl vše vysvětlit.

Pan František mi sdělil, že jeho rodina je katolického vyznání, zdůrazňoval však "*ale ne ortodoxní katolíci*". Kládl důraz na křesťanské morální principy, jimiž se rodina řídí. Důležitá je podle něj prostota původní církve, ovšem církev jako instituci "*kteřá se toho zmocnila potom*" chápe spíše negativně. Zmínil též, že navštěvuje kurzy Husitské teologické fakulty.

V hrobě jsou pohřbeni příslušníci jeho rodiny, prvním pohřbeným byl jeho bratr, zemřelý v dětském věku. Ten jediný byl pohřben „*v rakvi*“, ostatní byli pohřbeni žehem a v hrobce jsou uloženy jejich urny. Pan František to (navzdory povolení pohřbů žehem během 2. vatikánského koncilu, které nezmiňoval) vnímá jako rozpor vůči katolické církvi a jako ústupek nárokům

⁸²¹ Snímek: IMG_7921 ; Blatná, 7. 11. 2011.

⁸²² Snímek: P1090086 ; Jihlava – krematorium, 8. 11. 2012.

současné doby. S pohřby do země prý ale "*jeden čas byly problémy*". Všichni zesnulí měli církevní pohřeb, ačkoli církevní pohřeb v obřadní síni prý "*byl jenom symbolicky*", za všechny se též konala zádušní mše bez přítomnosti ostatků. (což odpovídá pohřbům v sekulárních či sekularizovaných pohřebních síních v letech 1948-1989).

Význam darů na hrobech (viz obr.) mi vysvětlil následujícím způsobem:

Rodina považuje za svoji patronku Pannu Marii, z toho důvodu je na hrobě miniaturní obraz madony v plastovém sáčku. Doma prý mají obrazy Madony význačné místo a přítomnost tohoto obrazu na hrobě označil za "*přenesení symboliky z domova na hrob*". Význam andílka neuměl přesně vysvětlit ani nevěděl, kdo ho na hrob dal.

Dětské výtvary na hrobě byly dva - srdce a velikonoční vajíčko, obojí s motivem květiny, na vajíčku bylo též sluníčko. Děti to údajně udělaly "*pro babičku*" – manželku pana Františka, která zemřela r. 2010. Vajíčko bylo darováno u příležitosti Velikonoc, srdce znamená "*máme tě v srdci*".⁸²³

Pro zaměření této práce jsou z dětských výtvarů důležité zvláště obrázky, které jsou podobně jako další výtvary někdy doprovázené krátkými vzkazy.

⁸²³ IMG_5751 ; Praha – Olšany, 11. 8. 2011.

V případě takovýchto dětských textů na darech je často těžké odlišit věnování a dopis. Důvodem je, že menší děti nejsou schopné sestavit delší dopisy, proto kombinují obrázek, který může mít řadu významů (o nichž badatel nic netuší) spolu s krátkým věnováním:

Pan Anděl z krematoria v Praze – Strašnicích mi řekl, že se na pohřbech často setkává s obrázky od dětí, položenými vedle květinových darů. Strašnická praxe je ta, že dětské obrázky jsou na rozdíl od květinových darů, které si buď vyzvednou pozůstalí nebo se likvidují, přidány do rakve a spáleny se zesnulým. Dodal k tomu: "*Je to iracionální, ale vždycky to tak nakonec uděláme.*" Tato praxe podle něj trvá už minimálně 15-18 let (tj. od roku 1996 nebo 1994), připouští však, že mohla existovat už dříve.

*BABKE MARTE TAŇA*⁸²⁴ - Věnování se nachází ve středu obrázku, zdá se, že autorka chtěla psát dál, ale už se dál nerozepisovala. Na obrázku jsou jakoby dvě slunce, světlé a tmavé.

Mohou to být ale též květiny, ty se spolu s motýly a dalšími hmyzovitými postavičkami nacházejí v dolních dvou třetinách.

Obrázek je vytvořen fixy a doprovázen dalším, nesignovaným dětským výkresem (létající objekty, snad ptáci, možná letadla) provedeným pastelkami.

Na hrobě se nacházela též halloweenová dýně.

⁸²⁴ Snímky: 7.11.2010 492 a 7.11.2010 495 ; Havlíčkův Brod, 7. 11. 2010.

*Dětské dopisy na Novém židovském hřbitově v Praze.
Text dopisu vlevo: AHOJ DĚDO [podpis - chlapecké jméno].
Text dopisu vpravo: AHOJ DĚDO. MOC SE MI PO TOBJE STÝSKÁ, POŘÁT TĚ MÁM Strašně Ráda! [podpis - dívčí jméno].⁸²⁵*

Dětský obrázek – dopis Pro dědu od Kačenky s poselstvím: DĚDA + VNUČKA = RODINKA a JSME CELÁ RODINA (poslední slovo napsáno do kruhu). – Zavěšeno na větvi stromu rozptylové loučky na olšanských hřbitovech v Praze.⁸²⁶

⁸²⁵ Snímek: _DSC0806 ; Praha – Nový židovský hřbitov, 15. 1. 2012.

⁸²⁶ Snímek: P1060463 ; Praha - Olšany, 3. 11. 2012.

Děti, podobně jako dospělí, spojují často své vzkazy zesnulým zřetelně s motivem srdce. – Vzkaz na hrobě bez náhrobku.⁸²⁷

Děti, podobně jako dospělí, ve svých vzkazech oslovují zesnulého jako by psali živému a hlavním obsahem bývá ujištění o trvalosti jejich citů k němu („mám Tě rád/a“, „myslím na Tebe“). Někdy se ale také objeví vyjádření bolesti z odloučení („chybíš mi“).

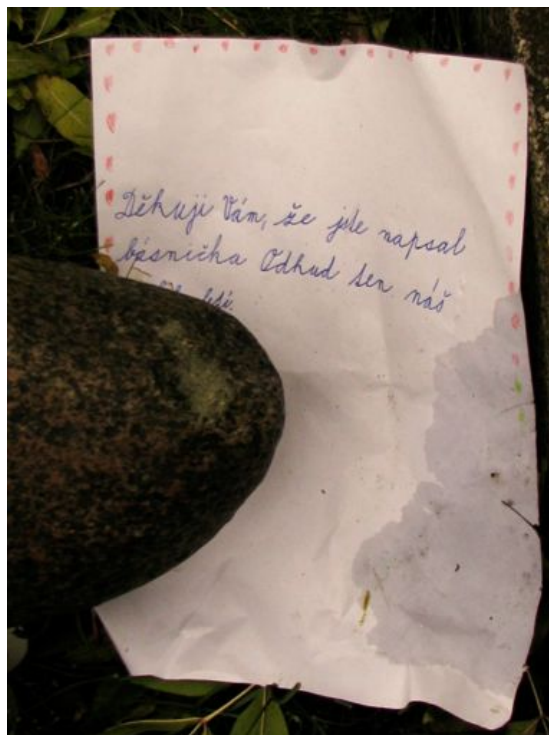
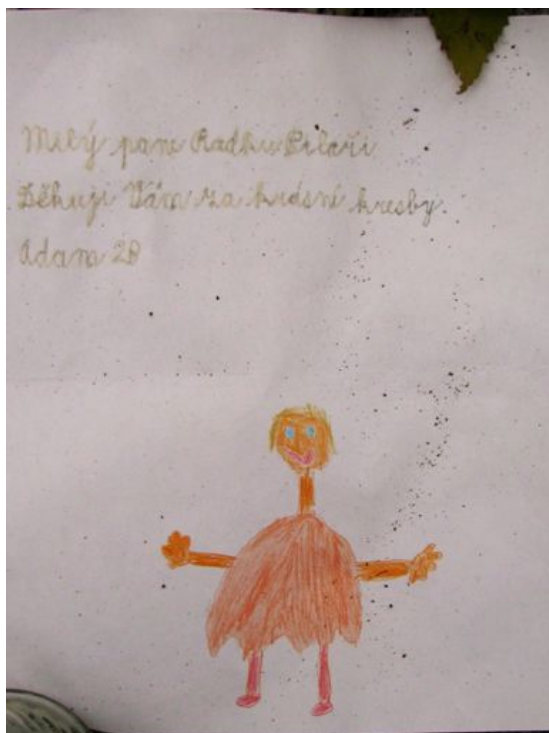
Někdy jsou děti k psaní dopisů přímo vybízeny. Příkladem jsou dopisy, nalezené 4. 11. 2011 na hřbitově na Vyšehradě (celkem 5 kusů, nalezených na různých místech; vždy se jednalo z hroby známých osobností). To, že děti k podpisu uvedly třídu (2. B) napovídá, že se jednalo o školní akci.

Učitelé děti pravděpodobně ve škole seznámili se slavnými osobnostmi, pohřbenými na vyšehradském hřbitově a zároveň se zvyky kolem svátku Dušiček. Děti si pak vybraly různé osobnosti, jimž nakreslily obrázek s dopisem, který při společné návštěvě hřbitova položily na hrob. Návod k uspořádání takové akce jsem našla v knize Dagmar Šottnerové *Lidové tradice: původ lidových tradic, zvyky, pověry, pranostiky, říkadla a hry*.⁸²⁸

⁸²⁷ Snímek: _DSC0134 ; Praha - Olšany, 17. 1. 2012.

⁸²⁸ Šottnerová, Dagmar: *Lidové tradice: původ lidových tradic, zvyky, pověry, pranostiky, říkadla a hry*, Rubico, Olomouc 2009.

Lze předpokládat, že ti, kdo byli s takovým způsobem piety seznámeni v dětství, jej budou mít tendenci praktikovat i v dospělosti. Můžeme tak předpokládat, že množství dopisů na hrobech bude přibývat.

Dopisy na hrobech malíře Radka Pilaře⁸²⁹ a básníka Františka Hrubína⁸³⁰.

⁸²⁹ Snímek: IMG_7746 ; Praha – Vyšehrad, 4. 11. 2011.

⁸³⁰ Snímek: IMG_7822 ; Praha – Vyšehrad, 4. 11. 2011.

10. Smrt a pohřeb svobodných/mladých

Společným jmenovatelem pohřbů mladých lidí je odlišnost, zdůraznění výjimečnosti situace a ztráty pro rodinu i komunitu. Ještě na počátku 20. století se tak dělo prostřednictvím posmrtné, tzn. „malé“ svatby. Šlo o napodobení svatebního obřadu, který měl zesnulému symbolicky vynahradit to, o čem předčasným úmrtím přišel.

10.1 Posmrtná "malá" svatba

U pohřbů napodobujících svatby je obvykle podstatný rozdíl mezi pohřbem dívky a mladíka: Přestože atributy svatby (věnec, družba, užití bílé či jiné symbolické barvy) jsou u obou podobné, při pohřbech mladíků se obvykle vyskytuje „náhradní nevěsta“, zatímco u dívek se „náhradní ženich“ neobjevuje.

Pohřeb dívky akcentuje její (skutečné či předpokládané) panenství a jde o slavnostní „vybytí“ dívky z domu. Dívka, či její duše, už není vázána k rodnému domu a nemá tedy důvod se do něj vracet. Dostává se jí náhrady za svatební obřad, který býval pro venkovské ženy ještě v 1. polovině 20. století zásadním, vrcholným okamžikem jejich života, během něhož se těšily krátké pozornosti, péči a úctě. Svatba byla vyvrcholením mládí, dívka byla vychovávána proto, aby se vdala, k tomu začala rodina krátce po jejím narození šetřit na věno a chystat výbavu. Svatební den, během něhož dívka prožívala svých několik hodin slávy, kdy byla „královnou“, byl odměnou za uchování panenství, jehož symbolem byly věnce (které na svatbách prokazatelných ne-panen chyběly). Pokud tedy byla dívka o něco ošizena, byl to právě tento vrchol života, nikoli milovaný muž, pohlavní styk a mateřství. – A právě tuto složku svatebního obřadu zdůrazňuje „pohřební svatba“ mladé dívky.

Sedmnáctiletá dívka, pohřbená ve svatebních šatech (1935).⁸³¹

Jinak je tomu u „pohřební svatby“ mladíka. Při takovém obřadu je přítomna dívka, představující nevěstu dotyčného, oblečená do šatů imitujících svatební. Tato dívka obvykle nese věneček, připomínající svatební věnec nevěsty. Dívka kráčí za pohřebním vozem nebo před ním, je doprovázena jedním či dvěma smutečními družby, jako by byla vedena ve svatebním průvodu (v době, kdy nevěstu ještě nedoprovázel k oltáři otec). Při spouštění rakve pak hodí věnec do hrobu nebo položí na navršený hrob, čímž je symbolická svatba zpečetěna. Mladík tak dostane náhradu za svatbu, při níž by měl získat panenství nevěsty („věneček“). – Mladík by podle tohoto pojetí mohl toužit především po nevěstě / svatební noci. Při pohřbech mladíků nebylo zdůrazňováno panictví tak jako panenství, z prostého důvodu, že to bylo snazší zpochybnit a nemožné dokázat – a zároveň mu nebyla prisuzována taková váha jako ženskému panenství. To, zda mladík byl či nebyl panic neovlivňovalo většinou ani podobu svatby.

Kdo byly (a bývají) dívky, které na sebe berou roli „náhradních nevěst“? Často – a asi i v původním pojetí – měla tuto roli převzít snoubenka zesnulého, ať již došlo k oficiálnímu zasnoubení, nebo si mladí lidé jen „dali slovo“. Akt měl chránit rodinu nebožtíka, dívku samu, i ostatní svobodné dívky v okolí.

---

⁸³¹ Na náhrobku čteme: *Tvá očka navždy zavřena, umkl Tvůj libý hlas / však mezi námi vzpomínka na Tebe bude zas a zas. / A lze-li myslet beze slzy v oku / těch Tvých bílých sedmnácte roků?* (snímky 8.11.2010 279 a 8.11.2010 280; Plzeň, ústřední hřbitov).

Podobně tomu bylo i s „frajárkou“, dívkou „za kterou chodil“ či „na kterou myslíval“.

Dalšími adeptkami mohly být (po zavedení koedukované výchovy) spolužačky. Pokud nabídka družby vyšla od třídy, ze školy, volily dívky mezi sebou jednu či dvě (když byly černá a bílá nevěsta), aby tuto roli převzala/převzaly.

Někdy byla „nevěstou“ vzdálená příbuzná zesnulého, tedy taková, kterou si mohl vzít za manželku (nikoli teta, neteř, většinou ani první sestřenice). O „nevěstu“ šel většinou do rodiny dívky žádat prostředník nebo prostřednice.

Existují však i případy, kdy se pohřbu jako „svatby“ dostávalo i dětem v raném věku.

J. J. Ryba vkládá v pohřební písni *Na dítě dospělejší* dítěti do úst slova:

*Rubášek můj opremujte
přelibými kvítečky!
Tak mou svatbu ozdobujte,
roztomilé družičky! (sloka 3)*

(...)

*Vložte na můj hrobní stánek
z rozmarýnky věneček!
Růžička a tulipánek
už můj šlechtí hrobeček! (sloka 5)*

*Nebeský můj ženich jistě
hojně vám to oplatí:
dá vám rozkoš v věčném místě:
zdeť vás ctností zbohatí. (sloka 6)⁸³²*

Pozoruhodná zde není jen svatební symbolika sama o sobě, nýbrž skutečnost, že Ryba neurčuje, že by píseň měla být určena výhradně dítěti ženského pohlaví (jako písně *Na školačku*, *Na děvče-pannu*). „Posmrtnou svatbu“ Ryba naopak nelíčí v písních *Na mladíka-mládence* a *Na děvče – pannu*.

Píseň *Na školačku* plasticky líčí, jak asi vypadal pohřeb dívky, na jehož organizaci se kromě rodiny podílela škola (spolužáci, učitel/é) a kostelní společenství (zpěváci z kůru, přičemž učitel, jako i Ryba, byl často zároveň varhaníkem a regenschorim):

---

⁸³² Ryba, Jakub Jan: *Písně*, Mladá fronta Praha 1989. - s. 12.

Smrt a pohřeb svobodných/mladých

*Rozmilí žáčkové blíž se již,
před sebou nesou štít, přesvatý kříž, [spolužáci v roli ministrantů]
chtíce se s školačkou rozžehnat,
libě ji do hrůbku pochovati. (sloka 4)*

*Outlinké školačky s věnečky jdou, [spolužačky v roli družiček]
nebeské nevěstě věno nesou;
krášlí ji hlavičku růžičkami,
dláždějí cestu květinami. (sloka 5)*

*Již, již v svém kůru jdou zpěváčkové;
s nimiž se spojují školáčkové;
libezně písničku děvince zní
rozlučující se laskavě s ní: (sloka 6)⁸³³*

S „posmrtnou svatbou“ se můžeme setkat jak u katolíků, tak u protestantů. Naopak v židovském prostředí byla vnímána jako cizí prvek, jak dokládá svědectví rabína Richarda Federa:

Byl jsem na pohřbu židovského mladíka, který zemřel po bodnutí jedovatého hmyzu. Byl to chudý příručí. Jeho kolegové najali hudbu a přišli na pohřeb s družičkami a mládenci. Ulekaní židé se zarazili nevěděli si rady. Copak již někdo viděl židovský pohřeb s družičkami? Přišli ke mně, abych rozhodl. Řekl jsem: „Ti lidé přišli, aby svým způsobem prokázali chudému židovi čest. My si toho máme vážit a já jim na hřbitově poděkuji.“⁸³⁴

Rozdílem mezi posmrtnými svatbami v českojazyčném a německojazyčném prostředí bylo především to, že při německých svatbách sice figurovaly družičky, ale nikoli postava „nevěsty“.

V německojazyčném prostředí bylo ještě ve 20. století běžné používat místo věnce korunu. Materiály byly různé, od papírových nebo rostlinných po drapovanou krajkou či stříbro. Zároveň však se v německém prostředí užívaly i věnce. Obojí nesla jedna z družiček obvykle na polštářku (což je zvyk známý i z českého prostředí), který byl někdy bohatě zdobený, mohlo na něm být vyšité jméno zesnulé/ho, životní data, atd. Někdy byl na polštářku vyšitý motiv věnce.

---

⁸³³ Ryba, Jakub Jan: *Písňe*, Mladá fronta Praha 1989. - s. 16

⁸³⁴ Feder, Richard: *Život a odkaz*, Rada židovských náboženských obcí v Praze – Ústřední církevní nakladatelství v Praze 1970. - s. 26.

Smrt a pohřeb svobodných/mladých

Korunu či věnec bylo zvykem dávat buď do rakve anebo (někdy dostal zesnulý jeden věnec do rakve a další figuroval při obřadech) na navršený hrob. Z hrobu byla koruna či věnec po různě dlouhé době odnesena (ale ne vždy) a přemístěna buď do kostela nebo domů. Podobně tomu bylo s polštářkem (výšivka věnce umožňovala připomínku věnce i když skutečný věnec či koruna zůstaly na hrobě, v kostele). Obé pak sloužilo jako relikvie, připomínající zesnulého doma anebo v komunitě. To se týkalo přibližně stejnou měrou katolíků i evangelíků.

Spojení smrti a svatby je v lidové kultuře podtrženo tím, že Smrt / Smrtka někdy vypadá jako nevěsta. Muž, který má zemřít, je „ženich“, který s ní má oslavit „svatbu“ – a to i v případě, že dotyčný je již ženatý a má případně i děti, jako rolník z balady *Smrt*:

*Potkala ho smrti
Na velké silnici
Co děláš můj choti
Mám s tebou mluvit
(...)
Stroj se v roucho bílý
Mám s tebou mluvit
Máš ty se mnou jít
(...)
Smrti, milá smrti
Zanechej mě ještě
Mám já drobné děti
Chci je vychovat⁸³⁵*

Blízkost smrti a svatby se objevuje také ve zvyku zajít ve svatební den, v případě že jeden z páru nemá na živu oba rodiče, před obřadem ke hrobu zemřelého rodiče “pro požehnání”.

---

⁸³⁵ <http://www.hutka.cz/new/html/texty1.html> (Naposledy navštíveno 23. 9. 2014).

Smrt a pohřeb svobodných/mladých

Ženich, nevěsta a družička při návštěvě hrobu rodičů.⁸³⁶

Pohřební družba byla během 20. století postupně opouštěna, zejména v městském prostředí. Zatímco družičky (nikoli družbové!) byly přítomny ještě na pohřbu padlých legionářů, během První republiky počet takových pohřbů ve městech klesá. – V dalších desetiletích se podoba pohřbu svobodných modifikuje i ve venkovském prostředí.

Pohřeb studenta učitelského ústavu A. Mayera, 22. 5. 1913.⁸³⁷

---

⁸³⁶ Nedatováno; soukromý archiv.

⁸³⁷ Soukromý archiv; výřez fotografie.

Smrt a pohřeb svobodných/mladých

Černá nevěsta / družička v pohřebním průvodu.⁸³⁸

Družičky v průvodu při pohřbu italských legionářů 24. 4. 1921. Počet družiček patrně odpovídal počtu svobodných mužů z celkem 42 pohřbívaných.⁸³⁹

*Nevěsta / družička, spojená stuhou na pravé ruce s rakví, stuhou na levé s družbou.
4. 3. 1944.⁸⁴⁰*

---

⁸³⁸ Nedatováno; soukromý archiv, výřez fotografie.

⁸³⁹ Pohlednice, nakl. Krátkoruký na Král. Vinohradech. – Dívky jsou označeny jako „družičky“ v tištěném popisku.

Dětská černá nevěsta / družička u rakve.⁸⁴¹

Při této proměně jistě hrálo roli více činitelů:

Centrální hřbitovy, nemocnice a vznik pohřebních služeb podstatně ztížily možnost uspořádat pohřební průvod, který je pro „posmrtnou svatbu“ zásadní. Zvláště ve městech bylo čím dál těžší imitovat svatební průvod, protože pohřební průvod obvykle nemohl vyjít z domu zesnulého („nevěsty“ / „ženicha“) a směřovat na vzdálený hřbitov, zatímco svatební průvody nadále vycházely (a vycházejí) z bydlště a směřují do kostela či na radnici. – Paralela přestávala být paralelou.

Vzrůst pohřbů žehem přinesl zároveň změnu uspořádání pohřbu: Pohřby se postupně začaly stávat událostí, na niž se pozůstalí a smuteční hosté dostaví, aby se zde zúčastnili obřadu před již nachystanou rakví, která po jeho skončení putuje do kremační pece. Ukládání urny se děje později, v úzkém rodinném kruhu. Takový vzorec dává imitaci svatby minimální příležitost.

Tvůrci civilních pohřbů s nově vytvářenými obřady nebyli většinou schopni tento prvek do nových obřadů začlenit, někdy se od starších obyčejů záměrně distancovali a snažili se je nahradit novými.

Nejdůležitější roli však sehrála proměna významu samotné svatby a změna způsobu partnerského soužití. (Emancipace žen, sexuální revoluce) Ve druhé polovině 20. století přestává platit úzus, že žena je do svatby panna. Páry vstupují do manželství po delším sexuálním soužití, často také po víceletém vedení společné domácnosti. Přibývá nesezdaných párů, vychovávajících

---

⁸⁴⁰ Soukromý archiv; výřez fotografie.

⁸⁴¹ Nedatováno; soukromý archiv; výřez fotografie.

společně děti a lidé vstupující společně do manželství nebývají svými prvními partnery sexuálními. U náctiletých již nelze s vážností předpokládat sexuální nedotčenost, protože lidé (zejména mladí) o sexuálních zkušenostech mluví se svými vrstevníky.⁸⁴²

Toto rozmlžení hranice pro zvláštní typ pohřbu se projevuje rozšířením věku zesnulých, jejichž pohřeb nese některé rysy pohřbů svobodných. Velmi hrubým odhadem se tento věk pohybuje mezi 15. rokem (kdy již dotyčný/dotyčná nebyl „pod zákonem“) a věkem vysoko nad 30 let, a to někdy i u lidí, kteří již měli děti.

Je třeba dodat, že některé atributy pohřbů svobodných, zvláště bílá barva, ztrácejí v současnosti svůj význam. Konvence a tradiční zvyky již nelze vymáhat,⁸⁴³ zejména v městském prostředí. Je zvykem spíše volit barvu, „která by se mu/jí líbila“, než se ohlížet na to „co tomu řeknou lidi“.

Bílá barva, jako barva nevinnosti, se v přeneseném významu stává také barvou nevinných obětí, zejména v případech, kdy chtějí pozůstalí upozornit na to, že se jejich zesnulý stal nevinnou obětí dopravní nehody nebo trestného činu. – Jako příklad lze uvést pohřeb a hrob Václava Kočky mladšího, na němž se bílá objevuje v hojné míře a jehož pohřeb měl i další rysy pohřbu mladého člověka (třebaže zesnulý je otcem dvou dětí). V. Kočka byl zavražděn a při pohřbu i na hrobě bylo opakovaně zdůrazněno, že byl nevinnou obětí. Zároveň přitom však hrálo roli, že v prostředí světských je bílá barva jako smuteční oblíbená i u ženatých/vdaných a starších lidí.

Během 20. století začal být rovněž věneček „nevěsty“ doplňován či přímo nahrazován fotografií.

Následující ukázka (datovaná přibližně do r. 1930) dokládá možné dozvuky tohoto zvyku v městském prostředí:

„To když byla moje máma mladá, tak jí miloval nákej Vilík. A... Von- Ale nechodili spolu, jo. Ale von jí miloval, on jí zbožňoval. A ted' se taky stala náká havárie a on umřel, jakožto teda ten mladej. A ta jeho maminka potom naší mámu potkala a-a říkala: „Tak jsem mu dala do rakve tvojí fotografii, když von tě tolika miloval.“ – A já vim, že naší mámě to moc příjemný nebylo, jo. Protože – ta dycky říkala: „Mrtví k mrtvejm, živí k živejm!“ Jo. No, jako říkala, že z toho,

---

⁸⁴² S potíží předpokládat panenství/panictví se potýkají i další lidové zvyky, vyžadující sexuální nedotčenost, jako jsou Otvírání studánek nebo Jízda králů (kde se věk krále snížil hluboko pod 15 let).

⁸⁴³ Podobně v současnosti např. není neobvyklé, aby se žena, vstupující do dalšího manželství vdávala v bílém, se závojem a věnečkem, což by ještě do 90. let 20. století bylo společensky nepřijatelné.

byť mladá holka, jo, tý bylo devatenáct, nebo já nevim, takže z toho neměla jako dobrej pocit.“⁸⁴⁴

Z rodiny M. také pochází zpráva o pohřbu sedmnáctileté dívky, zemřelé při tragické autonehodě. Pohřeb se konal na jižní Moravě v roce 2001:

„No, takže to bylo vlastně, zase, tradiční, že byl v kostele, že tam šli spolužáci, a spolužačky v bílým jako stály u tý rakev (...) v bílým, a... a pak ňák... ňák jestli spolužáci zpívali v tom sboru během- během teda tý mše, a pak se naložila rakev do auta a jelo se krokem vlastně, a všichni v průvodu šli teda vlastně za tím autem, ke hřbitovu.“⁸⁴⁵

Podobně J. Karlová uvádí případ pohřební svatby v Radimi u Jičína z r. 1996, kdy při pohřbu figurovali jak mládenci a družičky, tak dívka oblečená do černých šatů a nesoucí zlomenou svíci.⁸⁴⁶

„No a pak teda žejo se spouštěla ta rakev a všichni sme tam házeli hlínu a ten její kluk tam, ona měla kluka, ta holka, a myslím, že ten jí tam snad házel fotku, jako po tom na tu hlínu. Nebo něco takovýho.“⁸⁴⁷

Během 90. let 20. století, se znakem mladých lidí začaly v pohřebním kontextu stávat plyšové hračky,⁸⁴⁸ v menší míře pak další předměty spojované s mládím, jako módní doplňky, CD s oblíbenou hudbou, předměty s motivy oblíbených kapel apod. Plyšové hračky však svojí četností zbytek výčtu převyšují.

Pozůstalí tak pro zesnulého svobodného obvykle nepořádají “nahrazení” svatby, ale (podobně jako u dalších zesnulých) připomínají jeho jedinečnost, charakterizovanou především osobními zálibami. To se někdy děje i v těch ojedinělých případech, kdy je posmrtná svatba uspořádána. Dokladem toho je způsob spravování hrobu syna českých reemigrantů, zachycený ve filmu Olgy Sommerové *Přežili svoje děti*, v jehož případě byla posmrtná svatba uspořádána.⁸⁴⁹

---

⁸⁴⁴ Záznam z rozhovoru v rodině Mráčkových, 20:30.

⁸⁴⁵ Záznam z rozhovoru v rodině Mráčkových, 16:52.

⁸⁴⁶ Karlová, Jana. 2013. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Pavel Mervart. Červený Kostelec. - s.110.

⁸⁴⁷ Záznam z rozhovoru v rodině Mráčkových, 17:20.

⁸⁴⁸ Viz Případ: Pieta po tragické události na festivalu Yanderov – rozhovor.

⁸⁴⁹ Olga Sommerová: *Přežili svoje děti*, 16:15 a násl. (Nevěsta v tomto případě nesla svíci s černou stuhou.)

10.2 Řeholní a kněžské pohřby

Zvláštním druhem pohřbů svobodných byly ještě v první polovině 20. století pohřby řeholníků a řeholnic. Dobře dokumentovaným případem je pohřeb Antoinetty Chotkové (1860 – 1934). A. Chotková byla potomkem šlechtického rodu Chotků, v mládí vstoupila do řádu Milosrdných sester sv. Karla Boromejského a později se stala první představenou Vincentina – ústavu pro těžce nemocné, postižené anebo staré osoby. Když 12. 8. 1934 zemřela, stal se její pohřeb významnou událostí jak pro příznivce tohoto ústavu, tak pro některé šlechtické rody (Chotkové, Nostitzové aj.). Ve 30. letech byl zároveň pro katolíky a šlechtu – v 1. republice poněkud upozadované skupiny obyvatel – jak upozornit na svůj význam i společenskou prospěšnost. V průvodu šly příslušnice a příslušníci několika řádů, pečujících o nemocné, takže z Břevnova do Řep se ubíral dlouhý průvod lidí, kteří svůj život zasvětili pomoci bližním. Šlechtici zas byli významnými podporovateli katolických ústavů.

Pohřeb zahrnoval jak mateřské prvky (jeptišky jak duchovní dcery představené), tak prvky svatební (zesnulá jako nevěsta odcházející za svým ženichem).

Smrt a pohřeb svobodných/mladých

A. Chotková v rakvi se symboly panenství: věncem z myrty a bílých květů na hlavě a lilii v ruce.⁸⁵⁰

Svatební symbolika pohřebního průvodu A. Chotkové: pohřební vůz, okrášlený bílými květinami táhnou bílí koně, podél vozu jdou bíle oděné družičky, z nichž každá drží lilii.⁸⁵¹

Coby další družbové a družičky šli před rakví chovanci ústavu:

---

⁸⁵⁰Levý, Mikuláš: *Velebná matka Antoinetta Chotková, první představená Vincentina, Vincentinum*, Praha 1937. - s. 161.

⁸⁵¹Ibid. - s. 168.

Smrt a pohřeb svobodných/mladých

Jak vidíme, v téže době, kdy se na českém území rozvíjel pohřeb žehem, bezvěrecké obřady a kdy se začínalo rozmáhat vytěšňování smrti, konaly se i ve velkých městech konzervativní pohřby, pokračující ve starých formách *pompy funebris*.

Antoinetta Chotková byla jistě výjimečný případ, ale pohřeb jejího spolupracovníka, katolického kněze a spisovatele Julia Košnáře (zemř. 23. 7. 1934) mohl vypadat podobně.

Pohřby řadových řeholníků a kněží byly skromnější, ale předpokládaly účast velkého množství lidí (farníci, pokud kněz vyučoval náboženství také žáci).

Na některých hřbitovech (Kutná Hora – U Všech svatých) bývali kněží pohřbíváni na jedno místo, někdy dokonce do společné kněžské hrobky (kanovnícká hrobka na Vyšehradě, Orlovice), na vesnicích to bylo často v blízkosti kostela.

Smrt a pohřeb svobodných/mladých

Hrob kněze Jana Červenky z roku 1912 – Kasejovice.⁸⁵² Kněžský hrob v Orlovicích. Horní deska připomíná kněze Ferdinanda Kacelle (1906-1985) a byla zde instalována krátce po jeho smrti. Dolní deska připomíná ostatní kněze, kteří jsou v hrobě pohřbeni. Kříž je bílý, farníci na něj nosí bílé květiny.

*Detail hrobu kněze Antonína Hýžl O.P. na hrobce dominikánského řádu v Plzni. Zesnulý byl vyhledávaným zpovědníkem, což může být důvodem, proč ho farníci věnují připomínají schránkou s fotografií, bílými květy a soškou anděla. Na společném náhrobku nejsou jména, pouze nápis *IN TE DOMINE SPERAMUS RESURGEMUS AD VITAM AETERNAM* ("V Tobě, Bože, doufáme, že budeme vzkříšeni k věčnému životu"), takže zpráva o tom, kdo v hrobě leží, je zřejmá jen těm, kdo ho osobně znali.⁸⁵³*

⁸⁵² Snímek: IMG_7957 ; Kasejovice, 8. 11. 2011.

⁸⁵³ Snímek: 26.8.2010 528 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 26. 8. 2010.

Smrt a pohřeb svobodných/mladých

*Nový dvojhrob, v němž spočívají ostatky děkana J. Němečka.
Na druhém náhrobku je symbol květinových not
a u paty náhrobku je figurka dítěte-kněze či ministranta.⁸⁵⁴*

⁸⁵⁴ Snímky: P1050168 ; P1050169 ; P1050170 ; Havlíčkův Brod, 16. 7. 2012.

11. Smrt, pohřeb a posmrtná ne/existence zvířat

Jevem, považovaným často za „nový“, bývá údajně vysoký počet zvířecích pohřbů, zejména pak zřizování zvířecích hřbitovů a krematorií. Přestože se může zdát, že se jedná o určitý výstřelek, jemuž není důvod v široce pojaté práci o zásvětních představách a pomoci zesnulým věnovat pozornost, bližší pohled ukáže, že právě zvířecí pohřby hrají při reflexi smrti alespoň u některých obyvatel České republiky důležitou roli.

Vzhledem k prodloužení délky života a dalším faktorům, snižujícím frekvenci pohřbů, je úmrtí oblíbeného zvířete často první příležitostí, kdy se dítě či mladý člověk zažijí smrt blízké bytosti. S tím souvisí i to, že první zkušeností s pohřbem bývá často pohřeb zvířecí.

Pro lidi, kteří chovají nějaká zvířata, je pak i v dospělosti jejich smrt nejčastější příležitostí, jak se setkat s konečností a zařizováním nějakého pohřbu – přestože zvířecí pohřeb bývá mnohem snazší záležitostí než pohřeb lidský.

Ze starších zvířecích hrobů můžeme zmínit (fiktivní) hrob věrného Šemíka v Neumětelích, který v sobě nese více vrstev významu:

Jde o vlastenecký památník; místo, obklopené legendami a svázané s řadou pověr; turistická atrakce atd. – Šlo o legendární hrob mimořádného zvířete – Šemík si zasloužil kvazi lidský pohřeb pro mimořádnou zdatnost a ještě více pro zvláštní věrnost svému pánu.

(Původní kámen, svázaný s legendou o Horymírovi a Šemíkovi, měl pro místní vesničany, zvláště chovatele koní, zvláštní význam. Kdo by se pokusil kámen odvalit, nebo dokonce ukrást, toho stihlo neštěstí. Když majitel přes kámen za úplňkové noci třikrát převedl kobyly, dočkal se mimořádně zdatných hříbat. Kámen měl rovněž klepat a rachotit, když obci hrozilo nějaké neštěstí. – Antický chrámek, který nad kamenem nechal postavit kníže Karel ze Schwarzenberku zabránil přinejmenším některým z pověrečných praktik; archeologický počín správce panství Gassauera, který nechal kámen odvalit a zem pod ním překopat. Když nic nenalezl, byl Šemíkův hrob navždy odkázán do říše legend. Hrob se tak na konci 19. století stal tím, čím mohl v „civilizované“ zemi jedině být: Strízlivým vlasteneckým památníkem s příměsí romantických legend.)

Jednou z nejstarších anekdotických zmínek o pohřbu zvířete je v českém prostředí příběh zaznamenaný ve sbírce *Nejstarší české pohádky* jako *Psova*

poslední vůle. Zápletka je následující: Jistý bohatý kněz si oblíbí svého psa tak, že mu po jeho smrti dopřeje pohřeb na hřbitově. Když si ho kvůli tomu zavolá biskup, hájí se, že pes se choval zcela lidsky, dokonce sepsal závěť v níž pamatoval na biskupa stovkou zlatých. Biskup nato pohřeb schválil a kněze nechal na pokoji.⁸⁵⁵ – Pointou příběhu je tedy kritika úplatnosti církevních hodnostářů, nikoli podpora pohřbívání zvířat.

Se sympatiemi se rozhodně nesetkávaly ani zvířecí hřbitovy (z důvodu převahy psů označované obvykle jako „psí“), o nichž Čechy zpravovali cestovatelé do ciziny. Platily za synonymum dekadentního luxusu a nepřiměřeného sentimentu.

Tyto hřbitovy (pařížský, londýnský, USA) byly v první polovině 20. století skutečně záležitostmi vyšších vrstev a bývali zde pohřbíváni primárně chovní psi s rodokmenem. Tyto hřbitovy byly skutečně jakýmisi kopiemi hřbitovů lidských, postrádaly ovšem v naprosté většině náboženské symboly, jejichž užití na zvířecích hrobech by v té době ještě mohlo vzbuzovat pohoršení. Na hrobech byly často kamenné sochy, zpodobňující pohřbená zvířata, případně kamenné desky s nápisy.⁸⁵⁶

Luxusní pohřbívání zvířat bylo v Čechách rovněž spojováno se šlechtou, která byla tradičně vnímána rozporuplně. Za příklady takových pomníků mohou posloužit pomník, který nechal hrabě Eduard Clam-Gallas postavit vojenskému koni Casselovi a (nedochovaný) pomníček, který nechala kněžna Kristina Clam-Gallasová postavit své rajce. I dnešní návštěvníci parku Casselův pomník nezřídka komentují s určitou dávkou despektu a ironie.

Z konce 18. století pochází rovněž psí hřbitov na zámku v Kunštátě, který založili svobodní pánové Honrichsové z Wolfswarffenu. Doloženo je na něm celkem 16 pomníčků, na 12 z nich jsou čitelná jména a letopočty.⁸⁵⁷

Jedním ze starších literárních popisů zvířecího pohřbu je báseň *Kanárek* Václava Svatopluka Šulce (1814 – 1887), kanovníka Vyšehradské kapituly a autora náboženské i vlastenecké literatury, zamýšlená pravděpodobně jako dětská literatura:

---

⁸⁵⁵ Dvořák, Karel: *Psova poslední vůle* (příběh 114) In: *Nejstarší české pohádky*, Argo, Praha 2001. - s.188. – Zápletka je vlastně variací na jinou anekdotu, v níž kněz udělí křest pejskovi bohaté donátorky. Biskup si kněze povolá a chce ho potrestat, ale když se od něj doví, kolik peněz za to dostal pro svůj kostel, ptá se: „A kdy bude biřmování?“ – Tuto anekdotu jsem slyšela vyprávět katolické kněze, obvykle v kontextu vzájemných stesků na vnitrocírkevní poměry.

⁸⁵⁶Kisch, Egon Erwin: *Hřbitov bohatých psů*, Labyrint Praha 2008.

⁸⁵⁷ Časopis *Eternity*, 1-2, 2005, s. 17.

*Ach ptáčátko, ubožátko, již jsi studené,
již nebudeš chlebička bráti z ruky mé,
již na nás nebudeš očkem se dívati,
a nám po ramenou semo tam skákati,
již nám nezapřeš tu krásnou písničku,
kterous nám zpíval, rozmilý ptáčičku.*

(...)

*Sešly se dětinky, hrůbek vyhrabaly:
a ptáče ubohé do něho schovaly;
růži tam sadily dobré ty dětičky,
a na té kvítaly hezounké růžičky;
často pak tam u ní pospolu sedaly,
na ptáčka milého sobě vzpomínaly.*

Děti, které ptáčkovi poskytují pohřeb jsou v básni označeny za „dobré“ a vzpomínání na ptáčka je hodnoceno pozitivně. Šulc se příznačně nezabývá otázkou, zda je kanárkovi možno připsat posmrtnou existenci. Učení o smrtelnosti duše zvířat bylo, a dosud bývá, právě pro děti těžko přijatelným prvkem křesťanského učení o smrti. Nejpozději od 2. čtvrtiny 20. století se v dětské literatuře setkáváme s představou, že zvířata by v nebi či ráji neměla chybět.

Pohřby zvířat a úvahy o jejich možné posmrtné existenci jsou častým motivem dětské – a nejen dětské – literatury 20. století, a to nejen v českém prostředí. Zvíře, k němuž má člověk jedinečný vztah si zaslouží pohřeb (oproti např. jatečním, divokým, toulavým zvířatům).

Venda Cimbůrek pohřbí psa Voříška pod míšeňskou jabloň,⁸⁵⁸ Rychlé šípy pohřbí psa Bublinu,⁸⁵⁹ jeden z hlavních hrdinů knihy *Tajemství proutěného košíku* najde při kopání jámy pro svého psa (který zemřel po uštknutí zmijí, na kterou v obraně svého pána zaútočil) kámen, který pak dlouho nosí u sebe.⁸⁶⁰ Bylo by možno uvést řadu dalších příkladů.

Někdy se hrdina, pohřbívající oblíbené zvíře, setká ze strany druhých s posměchem, kteří jeho počínání nechápou, protože jim připadá přepjaté či jinak nevhodné. Nato se ukáže, že právo je na straně truchlícího a ti, kdo ho nechápou, jsou necitliví, či jinak nedostateční.⁸⁶¹

⁸⁵⁸ Vojta, Fr.: *Cimbůrkové* In: *Vzkříšení, Noviny sokolské mládeže*, Praha 15. prosince 1923. - s.164.

⁸⁵⁹ Foglar, Jaroslav: *Stínadla se bouří*. In: *Rychlé šípy ve Stínadlech*, Olympia, Praha 2005. – s. 354.

⁸⁶⁰ Zinnerová, Markéta: *Tajemství proutěného košíku*, Futura, Praha 1994. – s. 56.

⁸⁶¹ To je příklad statečné Naděždy Durovové, sloužící v převleku za muže v carském husarském oddíle. Když jí zemře věrný kůň, sama ho pohřbí a truchlí pro něj. Ostatní vojáci se jí smějí, ale starý

V laskavě humorném líčení nebe, pekla a ráje v knize Jaroslavy Haškové *Z notesu svatého Petra* se dovídáme, že zvířata jsou v nebi jen výjimečně, protože nebeský zvířinec je v ráji:

(býk sv. Lukáše) *Je to jediný býk, kterého tu máme, a ani ten sem nepatří. (Zvířinec máme přece v ráji.) Má chlívěk až vzadu v nebi a vedle jeho chlívku je klec se lvem svatého Marka. Vlk svatého Františka, kterého si František přivedl z Agobia, a orel svatého Jana jsou tam také, ale ti nejsou zavřeni. Všechna zvířata má na starosti člověk, kterého tu s sebou má svatý Matouš.*⁸⁶²

*V ráji jsou všechna zvířata: Máme v ráji všechna zvířata, všechna od počátku světa až po dnešní den, a všechna jsou tak krotká, jako byla, když tam s nimi ještě bydlel Adam s Evou. Sotva jsme vstoupili do ráje, všechna zvířata přiběhla, aby nás uvítala: psi, kočky, myšky, sloni, koně, velbloudi, žirafy, zebry, lvi, tygři, všechno se kolem nás tlačilo a lísalo se to ke mně.*⁸⁶³ – *Zvířata se navzájem nepožirají, protože v ráji je mír.*⁸⁶⁴

Jan Zrzavý ve svých *Jeníkových pohádkách* (1920), odehrávajících se na pomezí snu a skutečnosti, líčí rozhovor malého Jeníka s mrtvým čmelákem:

Jeho krásná černá očka se leskla, a Jeník si myslel, kde asi malá čmeláková dušička je a co asi nyní vidí. V tom hle, čmelák se pohnul, zvednul hlavičku a podíval se na Jeníka.

*- Nyní vidím tebe, Jeníku, pravil a usmál se. Nemusíš mne už litovat, jsem v nebi, létám po zelených loukách a ssaji nejsladší med z nebeských kvítků. Je mi dobře a krásně, dobrý Pán Bůh se o mne dobře postaral, jako se stará o člověka i nejmenšího broučka a červíčka.*⁸⁶⁵

Vztah ke zvířeti je důležitý, a to nejen pro děti.

Například Josef Váchal přisuzuje v dopise, adresovaném posmrtně manželce Marii, velkou důležitost vztahu, který oba měli ke psu Voříškovi:

Zdá se mi, že větší hoře jsem měl, když ztratil se mi r. 1921. v březnu můj Voříšek, neznámo kam a navždy, než když opustila jsi mě teď, ó Mášo milená! Svazek tří, Tebe, mého psa a mne, uzavíraný pod klenbou nebe, jež od těch dob

---

zkušený důstojník jim vysvětlí, že jde naopak o projev vztahu, jaký má být mezi dobrým husarem a jeho koněm. In: Čarská, Lidia Aleksejevna: *Smělý život*, Josef R. Vilímek, Praha 1928. (sepsáno 1904).

⁸⁶² Hašková, Jarmila: *Z notesu svatého Petra*, Kvarta, Praha 1997 - s. 29.

⁸⁶³ Ibid., s. 51.

⁸⁶⁴ Ibid., s. 80.

⁸⁶⁵ Zrzavý, Jan: *Jeníkovy pohádky*, Aventinum, Praha 1920. – s.32.

*není více tak jasné a usměvavé, svazek ten duší, více mystický než tradiční posvěcení svátosti, na místech všech, kudy vedla nás tehdy Lásky, doplňovaný a činivší nás bližšími Pravdě a Kráse a tím i Bohu, než všechny svátosti křesťanského ritu, rozpadl se dnem zmizení jediného z nás a s ním všechno štěstí a všechna víra v lepší osud.*⁸⁶⁶

V posledních desetiletích je obřadný pohřeb domácího zvířete nebo mrtvého ptáčka či broučka nalezeného třeba na výletě, doporučováno dětskými psychology a pedagogy, jako vhodný způsob, jak děti seznamovat s konečností života a příležitostmi prožít si úmrtí „nanečisto“. Jako příklad můžeme uvést původně americkou knihu autorů Lucy Krasny Brown a Marc Brown, určenou k seznámení dětí s posledními věcmi člověka *Když dinosaurům někdo umře*. Na dvojstránce 22-23 je vykreslen pohřeb oblíbeného zvířete na zahradě.⁸⁶⁷

Průřez (třebaže nedokonalý) tvorbou pro děti ve 20. století tak naznačuje, že už generace dnešních šedesátníků a sedmdesátníků (kteří jsou dnes prarodiči), se tedy setkávala se zvířecí pietou jako něčím pozitivním a žádoucím.

Na otázku, zda někdy dal nějakému mrtvému jakýkoli dar, odpověděl Tomáš (nar. 1943):

*... .. Člověku nikdy žádnýmu, mam pocit, že to jako ... malý dítě, že se pohřbívá ptáček na zahradě nebo něco takovýho, tak tam že sme mu dávali nějaký kytičky. V Bělovsi u Náchoda jako úplně malej. To se mně jen tak vybavilo vopravdu jako, jako- Mám pocit, že prostě toto děti dělávají, žejo. Ale jinak ... Lidské hroby mě nějak moc ne-neoslovovaly.*⁸⁶⁸

Dlužno dodat, že v dospělosti Tomáš své psy nepohřbívá, nechává jejich těla likvidovat veterinářem.

Zvířecí hroby v ČR můžeme zhruba rozdělit do následujících kategorií:

1. Nepietní pohřbení
2. Pohřeb v přírodě (ať již na pietním místě nebo jednotlivě, rozptylem nebo zakopáním kadaveru či urny)

---

⁸⁶⁶ Váchal, Josef: *In memoriam Marie Váchalové*, Paseka, Praha a Litomyšl 2014 (původní vydání 1923). - s. 17.

⁸⁶⁷ Brown, Lucy Krasny – Brown, Marc: *Když dinosaurům někdo umře*, Cesta domů, Praha 2010.

⁸⁶⁸ Rozhovor s Tomášem Škrdlantem, 39. minuta.

3. Pohřeb na vlastním pozemku – může vypadat různě, od nenápadného a neoznačeného hrobu po nákladný hrob.
4. Pohřeb na zvířecím pohřebišti
5. Ponechání urny doma.

Jak vidno, tento přehled je víceméně paralelou k pohřbům lidským. Podobně je tomu s mírou pozornosti věnovanou zvířecím hrobům vůbec. Mívají různou podobu od např. zasazení rostliny nebo keře na místě hrobu (kdy o existenci hrobu ví jen majitel), přes různé improvizované varianty jako je větší přírodní kámen s nápisem, doma vyrobený křížek apod., až po de facto napodobeniny lidských hrobů.

Na českých zvířecích hrobech se často objevují kříže, a to častěji v případě neoficiálních hřbitovů (Unhošť, Bělčice) nebo pohřbů na zahradách, nežli na oficiálních zvířecích hřbitovech. Kříže se nicméně objevují i na oficiálních zvířecích pietních místech (Drahaň, pod Řípem, Kutná Hora). Menší křížky, označující úmrtí, nebo křížky na pohřebních lampičkách jsou běžné.

Další náboženské symboly jsou sporadické: Nejčastěji nacházíme andělíčky různých provedení, někdy růžence, občasné též předměty z jiných nábožensko-kulturních okruhů – sošky Buddhy, buddhistické zvonečky a čínské uzle štěstí, zrcátka apod. – jedná se však o jednotlivé kusy a není jisté, zda na hroby nebyly umístěny z neznalosti.

Zajímavý je psí hrob na pietním místě Drahaň, zcela napodobující hrob lidský. V prosklené skříňce se navíc, nachází figurka Pražského Jezulátka a dvou modlících se andílků, klečících po Ježíškově pravici i levici.

Celkový pohled na hrob a detail.⁸⁶⁹

Zvířecí hroby přitom svojí formou často nápadně připomínají spontánní pomníky nebo pomníčky u silnic, a to nejen svojí velikostí. Jejich podstatnou částí bývají přinesené dary, hlavně zvířecí hračky, někdy také obojky a vodítka, připnuté například na kříži či náhrobku. Hrob tak nezřídka sestává právě z označení (náhrobek či kříž) a hromádky míčků, předmětů na okusování či aportování (v případě psů) a často také z keramických figurek, odpovídajících druhu pohřbeného zvířete.

Dva z uvedených hřbitovů mají nějaké centrální místo s potenciálně náboženským obsahem: Na pohřebišti pod Řípem je to socha mnicha (v mírně nadživotní velikosti), nedaleko níž stojí dřevěná zvonice. V Praze-Drahani je to pomník *Všem zvířatům, která kdy žila, zvláště těm, která neměla hezký život*. Nachází se přibližně uprostřed pohřebiště a je obklopen řadou darů – hraček, figurek zvířat, andálků, atd. Ozdobeny jsou i stromky kolem něj, například závěsem cinkajícím ve větru, čínským uzlem štěstí atd.

---

⁸⁶⁹ Snímky: 6.11.2010 174 a 6.11.2010 175 ; Praha-Drahaň, 6. 11. 2010.

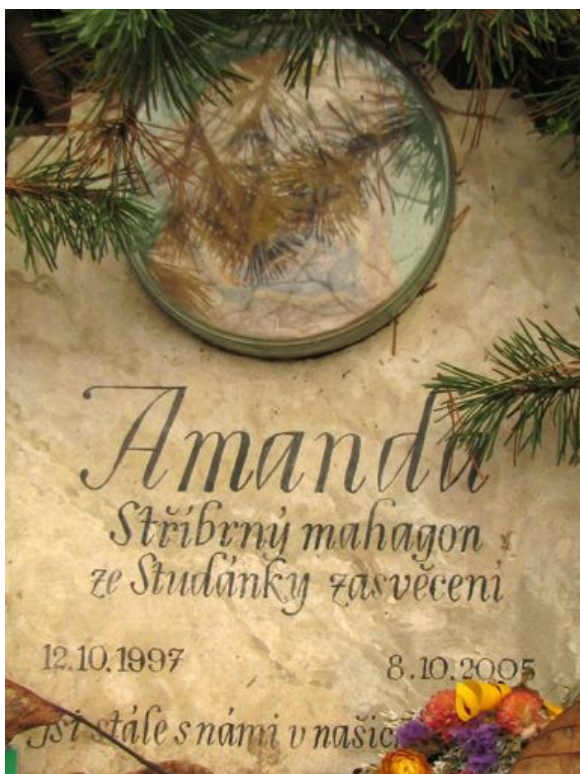

*Vlevo: Socha mnicha a zvonice na 1. podřipském pohřebišti zvířat. (Foto RJW 2011).
Vpravo: Památník všem zvířatům na drahaňském pohřebišti. (Foto RJW 2010).*

Nejdůležitějším zdrojem informací o představách, jaké o posmrtné existenci svých zvířat chovají jejich pánečci a paničky, je velké množství nápisů dopisů na hrobech. – Ty se objevují na oficiálních zvířecích pohřebištích, na neoficiálních (Unhošť, Bělčice) často chybí.

Nápisy přitom obsahují řadu nábožensky zbarvených výrazů, někdy ve svérázných kombinacích.

“Amanda, Stříbrný mahagon ze Studánky zasvěcení” je nápis srozumitelný jen zasvěceným.⁸⁷⁰ Naopak smysl i zdroj náboženských výrazů na společném náhrobku Lussyňky a Benjinka je zřejmý. Jde o poděkování, v němž jsou psí kamarádi nazýváni “milovanými dušičkami” a zakončení “S láskou navěky amen” vzdáleně připomíná křesťanskou modlitbu.⁸⁷¹

Zvířecí hřbitov nedaleko Unhošti pozůstává různě pojatých hrobů.⁸⁷²

⁸⁷⁰ Snímek: IMG_9077_1 ; Praha – Drahaň, 18. 11. 2011.

⁸⁷¹ Snímek: IMG_9032_1 ; Praha – Drahaň, 18. 11. 2011.

⁸⁷² Snímky IMG_1975_1 a IMG_1993_2 ze 17. 4. 2011.

Kříže z větví a kostí na neoficiálním hřbitově nedaleko Bělčic⁸⁷³

Dopisy zvířatům

Podobně jako lidem, i zvířatům píší někdy pozůstalí vzkazy a dopisy. Setkala jsem se s nimi na pietním místě Drahaň a v omezené míře (v podobě věnování na dárcích a krátkých vzkazů) též na pohřebišti pod Řípem. Na hřbitově u Kutné Hory a na neoficiálních pohřebištech naopak zcela chyběly.

Náhrobek jako osobní dopis "nejvěrnějšímu příteli".⁸⁷⁴

⁸⁷³ Snímek P1100561, Bělčice 13. 8. 2013.

⁸⁷⁴ Snímek: 6.11.2010 232 ; Praha-Drahaň, 6. 11. 2010.

Skutečně dlouhý osobní dopis adresovala pozůstalá papouškovi Žuriku Tranžikovi (zemř. 2006), pohřbenému na v Praze-Drahaně. Dopis byl vystaven, zahrnoval fotografii a měl zároveň roli náhrobního nápisu:

ŽURIČKU

Vy andulky jste velmi inteligentní, škoda že ne lidi.

Lidská hloupost nezná mezí.

Pořídili si Tě jako dekoraci kanceláře a za to, že jsem se Ti Tvůj život (snad to tady funguje a dala jsem Ti ho aspoň věčný) mezi nimi snažila usnadnit jsem se jim měla omluvit.

NE lidem, ale TOBĚ Žuričku TOBĚ a všem ostatním andulkám uvězněným v klecích se za lidskou hloupost a bezcitnost omlouvám a ...

JEDNOU JE MÁLO.

P.S. Modrá skleněnka znamená souhlas, že jeden ptáček do klece nepatří, nejlépe žádný.⁸⁷⁵

Zvyk připomínat si zemřelá zvířata a vytvářet virtuální hrobečky⁸⁷⁶ se během posledních let rozšířil. Bývají součástí osobních stránek, blogů⁸⁷⁷, záchranných stanic, zvířecích útulků a společností, bojujících za práva zvířat⁸⁷⁸.

Duhový most

Řada těchto skupin se hlásí k představě Duhového mostu, jehož charakteristiku a význam pro majitele zvířat dobře vystihuje anonymně kolující *Pověst o Duhovém mostě*:

Na nebesích je místo, kterému se říká Duhový most. Když umře zvíře, zvláště takové které bylo někomu blízké, odchází na tento Duhový most. Pro naše milé kamarády tam jsou louky a kopce kde mohou běhat a hrát si spolu. Je tam spousta jídla, vody, slunečního svitu a naši přátelé jsou v teple a pohodlí. Všechna nemocná a stará zvířata jsou opět zdravá a při síle, kdo byl zraněn

---

⁸⁷⁵ Snímek IMG_8955 ; Praha – Drahaň 18. 11. 2011.

⁸⁷⁶ Ponechávám zdobnělinu, která je spíše pravidlem než výjimkou.

⁸⁷⁷ Jako příklad virtuální hrobeček koně Denýska (zemř. 8.6.2007, hrobeček založen 3.2.2009): Denýskovo hrobeček: Zнала jsem Tě v celku jen krátce, ale vím, že jsi byl statečný kůň, plný odvahy a odhodlání. Bránil ses své nemoci jak jen to šlo. Byli to měsíce trápení, ale pro Tebě to byli nekonečné roky života. Umíral jsi s přáteli, kteří znamenali velký kus Tvého života! Odešel jsi z tohoto světa navždy. Ale v našich srdcích zůstaneš až do smrti. - <http://my-horsy-diary.blog.cz/0902/denyskovo-virtualni-hrobecek> (Navštíveno 8. 7. 2014).

⁸⁷⁸ <http://www.kockaapravo.cz/pribehy-clanek.php?id=490> (Navštíveno 8. 7. 2014).

nebo zmrzačený, je nyní opět silný a zdravý - tak jak si ho v našich snech pamatujeme z dávných dnů a již minulých časů.

Zvířata jsou šťastná a spokojená až na jednu maličkost - všechna postrádají někoho velmi zvláštního, někoho koho opustila. Hrají si a běhají spolu, ale přijde den kdy se jedno náhle zastaví a hledí do dálky. Jeho jasné oči pátravě pozorují, netrpělivé tělo se začíná chvět. Náhle vyběhne ze skupinky zvířat, letí přes zelené louky, rychleji a rychleji. Až se nakonec ty a tvůj kamarád sejdete v nesmírné radosti.

Déšť šťastných polibků pokrývá tvou tvář, tvé ruce opět hladí milovanou hlavičku, znovu hledíš do těch přenádherných důvěřivých očí jež nadlouho zmizely z tvého života, ale nikdy z tvého srdce. A přes Duhový most půjdete spolu a nikdy se už nerozejdete.⁸⁷⁹

Tento anonymní text, napsaný původně (nejspíš) v angličtině bývá datován přibližně do let 1980-1992. V severní Evropě a anglosaském světě si získal velikou přízeň mezi milovníky zvířat.

V původním znění textu se Duhový most nachází doslova “na této straně nebes” – “*just this side of Heaven*” a Duhovým mostem je míněn jak most sám, tak popisovaná louka. V některých ohledech se tedy Duhový most podobá šťastné podobě očištění jako louky ze středověkých vidění, i “nebeské, event. rajske louce”, jak ji známe z lidových tradic.

Většina uživatelů se shoduje na metafoře duhového mostu, který jejich zvířecí kamarádi při smrti překročili a který podle některých při smrti překročí také lidé. Zvířátka tu na ně čekají, stejně jako zesnulí lidé čekají na příchod milovaných zvířat.⁸⁸⁰ Za tímto duhovým mostem se nachází ideální země, připomínající lidové nebe:

Není zde už žádná bolest, nemoci, ani smutek. Zvířata i lidé zde mají dostatek jídla a pití, nemají žádné starosti. Důležitý je důraz na přírodní ráz této země, který můžeme nahlédnout ze sdílených obrázků i jednotlivých výroků: Je čistá (tedy ne znečištěná);⁸⁸¹ na obrázcích vidíme bujnou vegetaci

---

⁸⁷⁹ [http://cs.wikipedia.org/wiki/Duhový_most_\(pověst\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Duhový_most_(pověst)) - Cituji v té podobě překladu, v níž koluje. Je příznačné, že heslo „Duhový most“ je na Wikipedii pojednáno v angličtině, japonštině, ruštině a češtině.

⁸⁸⁰ *Včera si zaspinkala, na vždy, po vážnej a dlhej chorobe. Už si so svojim páničkom, čakali ste na seba skoro 3 roky. Určite Ťa za Dúhovým mostom čakal Tobko, aby si sa sama nebála, kým príde. Ďakujem Ti Baimee za všetko, nikdy na teba nezabudnem, si ten najlepší a najvernejší psík spinkaj sladko* (<https://www.facebook.com/groups/319978564336/?fref=ts> Zpráva ze dne 25. května 2014)

⁸⁸¹ Viz „čistá vodička“ atd.

(v idylicky jarně-letním počasí), nejsou tam žádné stavby, dopravní prostředky ani jiné lidské výtvořiny. Lidé se zde objevují při komunikaci se zvířaty (často shledání právě zesnulého člověka s dávno mrtvým zvířetem, které ho přišlo přivítat). Tomuto světu jako by vládla všeobjímající bukolická harmonie.

O výročí úmrtí zvířete někdy pozůstalí píší jako o “narozeninách za Duhovým mostem”. Za duhový most lze podle představ některých lidí posílat vzkazy

V ČR si tato představa získala přízeň a částečně vytlačila dřívější zmínky o „psím nebi“ „kočičím nebi“ apod. Podobný náboj měly různé texty, na přelomu 80. a 90. let na příklad píseň Šmoulínka:

*Tam v ráji myšky běhají / a žení se a vdávají / a kocoury tam neznají (...)*⁸⁸²

V anglosaském světě mohla sehrát podobnou roli kniha *Beautiful Joe's Paradise* („Ráj krásného Joea“ - 1902) z pera kanadské spisovatelky Margaret Marshall Saunders (1861-1947), dcery baptistického kněze z Nového Skotska. Autorka podle úvodu ke knize vedla na téma nesmrtelnosti zvířat úvahy se svým otcem. K rozhodnutí vytvořit „ráj pro zvířata“ (*paradise for animals*), tuto “republiku, kterou si zvířata po smrti založila (*the happy republic where the animals found themselves after death*) ji však bezprostředně přivedl smutek nad úmrtím vlastního psa.⁸⁸³

FCB skupina *Duhový most – Vzpomínka na naše mazlíčky*⁸⁸⁴

Na stránku této skupiny umísťují lidé oznámení o úmrtí zvířete a vzájemně se utěšují. Dále najdeme vlastní či sdílenou uměleckou tvorbu na téma smrti oblíbeného zvířete; úvahy; příležitostně reklamu na zvířecí pietní zboží. Najdeme zde však i zprávy o týraných, zraněných či nemocných zvířatech, zprávy o tom, kdo je zachránil, případně se je neúspěšně snažil zachránit.

Oznámení o úmrtí většinou sestává z fotografie (někdy upravené) dotyčného zvířete a základních informací o něm.

---

⁸⁸² Linda Finková: *Šmoulínka* <http://www.karaoketexty.cz/texty-pisni/finkova-linda/smoulinka-423924>

⁸⁸³ Úvod ke knize Margaret Marshall Saunders: *Beautiful Joe's Paradise* (s. i.)

http://archive.org/stream/beautifuljoespar00saunuoft/beautifuljoespar00saunuoft_djvu.txt

⁸⁸⁴ <https://www.facebook.com/groups/319978564336/?fref=ts> 8. 7. 2014

Kondolence ke smrti želváka Nadi⁸⁸⁵

30.6.2014

Tak nás v noci opustil...želva Naďa (on to byl kluk). V únoru jsme jej měli 16 let...Bylo to první zvířátko v naší domácnosti... Měl 11 cm na šířku, na délku krunýř 13,5 cm, s hlavou a ocáskem 20 cm

Reakce se různí, zejména podle toho, zda jejich pisatelé zvíře znali. Častá je reakce pomocí ideogramů: ☺ , ♥(jedno či více). Dále (podobně jako u lidí) zkratka RIP.

V tomto případě byly reakce následující:

Už. č.1.: ať je mu v nebeském moři skvěle.... a jedna poznámka jen tak pro zajímavost - na fotce je holka želva....

Pozůstalá: To jsme si mysleli zpočátku. Musel to být mužkej...A tyhle jsou sladkovodní.

Pozůstalá: NO právě...z těch dvou byl ten menší (ještě máme o něco mladší Božku), delší drápy...i podle chování...

Už. č. 2.: Čistou vodičku za duhou.

---

⁸⁸⁵ Fcb. skupina *Duhový most – vzpomínka na naše mazlíčky*

<https://www.facebook.com/groups/319978564336/?fref=ts> (příspěvek ze 30. 6. 2014, naposledy navštíveno 12. 8. 2014)

Už. č. 3.: ☹

Už. č. 4.: R.I.P.

Už. č. 5.: ☹

Už. č. 6.: ☹

Už. č. 7.: Je mi to líto. ☹

Už. č. 8.: ♥

Už. č. 9.: Pekný vek, koľkí sa zvieratka keď vyrastie zbavia. Vy ste výnimka.

Pozůstalá: NO my je dostali před 16 lety ještě maličké (i když trošku větší, než se prodávají)...právě od známé, co to dětičky přestalo bavit, jinak by je spláchla do záchodu. 1 nám zakrátko uhynula, tak jsme dokoupili další, menší. Ale Naďa jí uhryzl kus ocásku, tak taky uhynula. Pak jsem ve zverimexu natrefila na přibližně stejně velkou...ta nám zůstala. Dosud byli spolu v klídku v akváriu, i namlouvací rituál jsem nejednou viděla...Tento druh se dožívá až 40 let...Takže byl někde v 1/3 teprve...Teprve teď vidím, kolik se mi zadřel pod kůži, třebaže se se želvičkama nedá tak mazlit jako s kočkama (ty máme během 4 let doma taky 3).

Už. č. 10.: ☹

Pozůstalá: Tak už si to šplouchá v nebeském jezírku...

Už. č. 11.: Odpočívej v pokoji (Připojen ideogram plačící tváře.)

Už. č. 12.: R.I.P chlapečku ☹

Už. č. 13.: ♥♥♥

Pozůstalá: Děkujeme ♥

Většina uživatelů se shoduje na metafoře duhového mostu, který jejich zvířecí kamarádi při smrti překročili a který podle některých při smrti překročí také lidé. Zvířátka tu na ně čekají, stejně jako zesnulí lidé čekají na

příchod milovaných zvířat. Za tímto duhovým mostem se nachází ideální země, připomínající lidové nebe:

Není zde už žádná bolest, nemoci, ani smutek. Zvířata i lidé zde mají dostatek jídla a pití, nemají žádné starosti. Důležitý je důraz na přírodní ráz této země, který můžeme nahlédnout ze sdílených obrázků i jednotlivých výroků: Je čistá (tedy ne znečištěná);⁸⁸⁶ na obrázcích vidíme bujnou vegetaci (v idylicky jarně-letním počasí), nejsou tam žádné stavby, dopravní prostředky ani jiné lidské výtvořky. Lidé se zde objevují při komunikaci se zvířaty (často shledání právě zesnulého člověka s dávno mrtvým zvířetem, které ho přišlo přivítat). Tomuto světu jako by vládla všeobjímající bukolická harmonie.

O výročí úmrtí zvířete někdy pozůstali píší jako o “narozeninách za Duhovým mostem”. Za duhový most lze podle představ některých lidí posílat vzkazy:

Metafora duhového mostu má (už z názvu) jakousi zastřešující funkci, ale další metafory s ní pokojně koexistují. Společně s metaforou duhového mostu se ale nezdá objevuje také metafora spánku a odpočinku (“odpočívej v pokoji”, “spi sladce”),⁸⁸⁷ či přímo nebe, do kterého lze rovněž posílat vzkazy⁸⁸⁸ a odkud lze pozdravy či vzkazy také dostávat.

Moje milovaná a jedinečná Pesinečko. je to více jak 2 měsíce co jsi nám odešla do nebíčka,ale co jsem ti chtěla tam na horu vzkázat,prosím nezlob se na nás,ale dneska jsme si přivezli domů,také Berňačku je jí 8.5 roků víš zemřel jí majitel,a tak jsme si jí vzali,jelikož když jsem jí zahlídla na FB viděla jsem prostě tebe,je to tvoje kopie,je také tak krásná,milá a hodná.já vím byla jsi jedinečná.mám tě stále v srdíčku,ale tato potřebovala pomct.A tak jí tu máme dneska první den, já vím že to vidíš je na tvém pelíšku, a když se na ni podívám jsi to celá ty,tak si tu říkám Pesinečka se mi vrátila, je to strašně těžké když tě tu nemám,tak snad Geilinka tě nahradí alespoň v něčem. Stále tě moc miluji není chvílka kdy si na tebe nevzpomenu. Snad se na nás nebudeš hněvat že zaujala tvé místečko.Miluji tě stále moc, ta první jsi ty a ta druhá je Geilinka

---

⁸⁸⁶ Viz „čistá vodička“ atd.

⁸⁸⁷ R.I.P. Pred dvoma týždňami kuna napadla starú mačku s mačiatkami....neostal nik na žive len tento malinky kocúrik...Napriek všetkým snahám, sa mi ho nepodarilo zachrániť...Dnes nad ránom odišiel za dúhový most. Spinkaj sladko Riško.... (<https://www.facebook.com/groups/319978564336/?fref=ts>) Zpráva z 20. května 2014. Zvýraznění RJW).

⁸⁸⁸ (<https://www.facebook.com/groups/319978564336/>) Zpráva z 5. 7. 2014

Jakou funkci mají vzkazy do zászvětí? – Věří skutečně (alespoň někteří) členové skupiny, že jejich zvíře si takový vzkaz přečte, nebo se o něm doví jinak?

Domnívám se, že tyto vzkazy, podobně jako řada nápisů na hrobech – lidských i zvířecích – a dalších vzkazy tohoto typu (Johnu Lennonovi na Lennonově zdi, ale třeba i slavným osobnostem na soukromých stránkách) jsou adresovány vždy zároveň (a možná primárně) čtenářům, s nimiž pisatel může, ale nemusí přijít do kontaktu.

Odpovídají tomu reakce (na dopis Pesinečky bylo 33 reakcí), na příklad:⁸⁸⁹

1. *Pesinečka se nezlobí, pochopila, že tendle pejsanek potreboval domov a u tebe bude mit krasny domov*
2. *Zdeni geilinku ti do tvoji cesty urcite poslala tvoje milovana pesinka. chtela z nebicka videt ze jsi zase statna po boku chlupateho pritele.*
3. *Pěkné a Pesinečka se určitě nezlobí a bude s nebicka ochraňovat novou holčičku*
4. *Zdeni zítra to bude 4 roky co mě opustila moje zlaťáčka betynka. Mě to přijde jako včera, ale ona je semnou stejně pořád.*

Ostatní uživatelé a uživatelky tedy pozůstalou po Pesinečce ujišťují, že zesnulá fenka se nebude zlobit (o čem si přála být ujištěna) – to je také obsah prvního vzkazu. Někteří také nabízejí různé výklady toho, co se právě děje: 2. – Setkání s novým pejskem zprostředkovala nadpřirozeným způsobem sama zemřelá fenka. 3. Tato fenka je v “nebíčku”, odkud bude novou fenku chránit. 4. Další uživatelka informuje o vlastní ztrátě a přitom nabízí další, paralelní vysvětlení, totiž že její zemřelá fenka je s ní pořád.

Vysvětlovací strategie silně kopírují ty, které známe z případů, kdy je zesnulou bytostí člověk (v tomto případě zvláště silně připomínají strategie útěchy při narození či osvojení dalšího dítěte namísto zemřelého, zvl. č. 4.)

Jako poslední příklad piety spojené s mytologií Duhového mostu uvádím báseň *Vzkaz od pejska*, která obíhá po internetu, obvykle s níže citovaným obrázkem⁸⁹⁰:

---

⁸⁸⁹ Z příkladů vybírám namátkou ty, které poskytují nějakou podobu „vysvětlení“.

Páníčku můj ...

*"NESTŮJ U MÉHO HROBU A NEROŇ SLZY,
NEJSEM TAM, NESPÍM, TO ZJISTÍŠ BRZY,
PROTOŽE JÁ JSEM A STÁLE BUDU S TEBOU.
PROSÍM, NEPOCIŤUJ VINU,
BYL MŮJ ČAS ODEJÍT.
VIDÍM, ŽE JSI STÁLE SMUTNÝ
A SLZY VIDÍM STÁLE TĚCT.
VŠICHNI PŘICHÁZÍME NA ZEM NA NĚJAKÝ ČAS
A PRO NĚKoho JE TO JENOM NA CHVÍLI.
NECHCI, ABY JSI PLAKAL, ZBAV SE SLZ.
NECHTĚL JSEM TĚ TU NECHAT,
I KDYŽ TO TAK MOŽNÁ VYPADALO.
POUZE JSEM ŠEL DO SVÉHO NEBESKÉHO DOMOVA,
ALE JSEM BLÍŽ, BLÍŽ, NEŽ SI MYSLÍŠ.
PROSTĚ VĚŘÍM, ŽE KDYŽ VYSLOVÍŠ MÉ JMÉNO,
BUDU TU U TEBE VŽDY STÁT.
JÁ VÍM, ŽE MĚ DLOUHO NEUVIDÍŠ,
ALE NEDÁ SE NIC DĚLAT.
ALE JÁ STÁLE TI BUDU POSÍLAT ZPRÁVY
A DOUFÁM, ŽE POROZUMÍŠ,
ŽE AŽ NASTANE TVŮJ ČAS JÍT PŘES MOST,
BUDU TU A VEZMU TĚ ZA RUKU"*

Tato báseň je vlastně souhrnem novověkých poosvíceneckých představ, že mrtví odcházejí do jiného světa – “*nebeského domova*” a nejsou tedy v hrobě. Přesto (nebo právě proto) “*jsou nám blíže, než si myslíme*” a při naší smrti budou stát při nás. Pejsek, pokoušející se utěšit chlapečka, klečícího marně u hrobu s křížkem, ne nadarmo připomíná mlhovité zjevení, zhmotňující se při spiritistické seanci: Bude pravidelně svému páníčkovi posílat zprávy z onoho světa.

Nabízí se otázka nakolik lidé, kteří tento typ piety praktikují, míní své výroky skutečně “vážně”, tedy:

---

⁸⁹⁰ Převzato: <http://kosackuv.blog.cz/1405/vzkaz-od-pejska-je-to-rok> (Naposledy navštíveno 1. 9. 2014).

Nakolik vážně jsou výroky o duhovém mostě (a rozvíjení přidružených metafor) míněny v danou chvíli.

Do jaké míry jsou určující pro život dotyčných uživatelů jindy, při jiných rozpravách a příležitostech.

Zda a nakolik koexistují s jinými náboženskými či filosofickými koncepty toho, co je to smrt, zda po ní je nějaká existence, případně jak taková existence vypadá.

Výjimečně se objevují též pomníčky zvířatům coby obětem nehod a neštěstí:⁸⁹¹

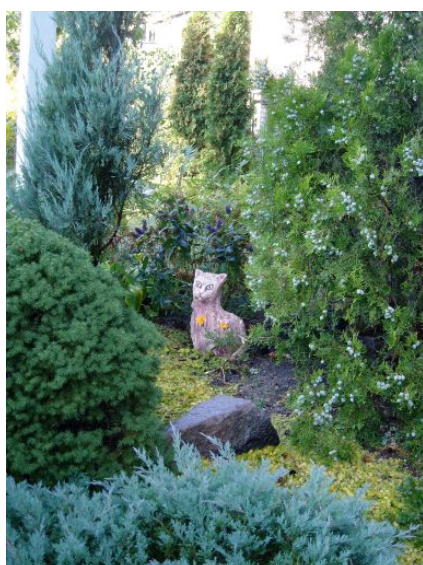
Pohřeb na zahradě a domácí oltářík

Kocour Flip, který patřil rodině M., zemřel doma na následky dlouhodobé nemoci. Majitelé s jeho smrtí už počítali, proto začali předem kopat jámu na tom místě zahrady, kde rád pobýval. Do hrobu ho uložili jako ke spánku, na polštáři, tělo pokryli senem a přidali šišky, s nimiž si po zahradě rád hrával. Jámu z hygienických důvodů vysypali nehašeným vápnem. (Seno použili z důvodu, “aby vápno neházeli přímo na něj”.)

Před pohřbem ustříhla jedna ze dvou dospělých dcer z těla chumáč srsti, který svázala šňůrkou a později zavěsila na zvětšenou Flipovu fotografii v obývacím pokoji.

---

⁸⁹¹ Pomníček psa u stromu ve středovém pruhu ulice Jugoslávských prtyzánů v Praze. Snímek: IMG_3555 – 9. 9. 2014.

Její matka si později u své známé, keramičky, objednala keramickou sochu, vyrobenou podle fotografie. Ta se stala Flipovým náhrobkem.

Tento náhrobek je zakomponován do zeleně, není viditelný z ulice (mj. z obav, aby sochu někdo neukradl nebo nerozbil).

Pohřeb pejska

Radek Čech je jedním z těch, kdo se nehlásí k žádnému náboženství. Hrob svého otce (zemřel v jeho raném dětství) navštívil snad jen jednou, péči o něj nechává na matce:

“Ani nevím, kdy byla ... kdy bylo úmrtí, ale to sem tam nebyl, protože obecně tohleto pokládám za takovou jako hysterii, ale jako ... no, ona tam jezdí matka. No prostě... Takže jako ona to za mě tak obhospodaří, no.“⁸⁹²

O svých náboženských názorech, ani postoji k posledním věcem člověka nechtěl příliš mluvit:

„Vůbec, nemám naprosto žádný představ, já se nechávám překvapit. Ale obecně jsem v těchhle věcech jako materialista. Takže z toho zřejmě plyne ta moje představa, která není. (SMÍCH)“

V roce 2002 pohřbil na zahradě u chalupy jezevčíka Dandyho, kterého měl 12 let.

Ironicky o tom vypráví: *„(...)mam pejska v kra-v krabici. Papírový krabici, a on je tam mrtvý, pod zemí, a má tam fotografii. Bez nápisu. Takovou hezkou fotografii, jak je ještě živý.“⁸⁹³*

Dodal, že fotografii sám vyrobil, zvětšil a nechal aplikovat na porcelánový oválek. Když jsem se ho ptala, co ho k pohřbení vedlo odpověděl:

„No tak to sem zase nechtěl, aby pes byl s nějakýma neznámejma prasátkama a slepicema a semletej a spálenej nebo co z toho dělaj, jestli z toho dělaj nákou pochutinu žejo, nebo tak. Tak jsem ho takhle pohřbil, ale vůbec tam nechodim. Vpodstatě. Ale je pravda, že asi tak ještě před těmi osmi lety jsem mu tam nosil polní kvítí, když kvetlo.“⁸⁹⁴

Domnívám se, že pro některé lidi je pieta věnovaná zvířeti přijatelnější než ta spojená s jejich blízkými, snad právě proto, že ta druhá je pro ně spojena s příliš silnými city. Nese s sebou úvahy o vlastní konečnosti, případně úvahy o rodinných vztazích.

Zvířecí pietu lze naopak zlehčit, převést ve hru a navíc není tak závazná. Radek vyprávěl, že se o psí hrob časem přestal starat a krátce před naším rozhovorem zahradu včetně hrobu poškodila divoká prasata, která se dostala na pozemek. Nezdálo se však, že by mu to nějak vadilo nebo měl zájem hrob upravit.

---

⁸⁹² Rozhovor 6. 12. 2010 – 06:10. – Zvýraznění RJW.

⁸⁹³ Rozhovor 6. 12. 2010 – 01:38.

⁸⁹⁴ Rozhovor 6. 12. 2010 – 02:32.

Novějším jevem je, že někteří lidé spojují úmrtí zvířat s nějakým pro ně významným duchovním zážitkem.

Příkladem je kniha M. Noeho, věnujícího se tibetskému buddhismu. Autor v ní popisuje jako velmi významnou událost svého života úmrtí své jezevčice Barky (5. 6. 2005). Popisuje, jak Barku v posledních chvílích jejího života provázel, jak si uvědomoval fáze, v nichž postupně *opouštěla tělo*.⁸⁹⁵

*V tu neděli ráno již byla bolestí tak očištěna, že jsem se neubráníl nazvat ji Lotosovým květem, když mi po mnoha letech v hlavě samo od sebe a stále dokola znělo Óm Mani Padmé Húm.*⁸⁹⁶

Barčino tělo bylo téhož dne zpopelněno v brněnském krematoriu pro malá zvířata a urnu s popelem má autor doma v rodinné kapli, společně s urnou své matky a popelem manželčina kocoura. Na urně stojí křišťálový hranol-krystal a křišťálová koule, umístěné na zrcadle.

Urna s Barčíným popelem na domácím buddhistickém oltáři. (Foto Marie Noe)

---

⁸⁹⁵ Noe, Miroslav: *Zrcadlo živého času; O lidské touze a obětních zpívajících mísách*, Beth-Or 2012. - s. 22-23.

⁸⁹⁶ *Ibid.*, s. 24.

Níže uvedený snímek pochází z domácnosti zvěrolékařky, která nechala některá ze svých zvířat po smrti zpopelnit a urny vystavila v kuchyni. Na urnách psů jsou navlečené obojky, na policiče se nachází také několik figurek a hraček. Dotyčná mi prozradila, že krátce po kremaci byla na tomtéž místě vystavena i urna jejího dědečka (později uložená do rodinného hrobu).

Umístění zvířecích urn v kuchyni. Celkový pohled a detail.⁸⁹⁷

Tato zvěrolékařka mi sdělila také svoji zkušenost, že jedna z jejích klientek dává za hezkého počasí urnu s popelem psa na verandu, odkud ho za života pouštěla se venčit.

---

⁸⁹⁷ Snímek ze 3. 8. 2010.

Pietní svíčka na památku kočky.⁸⁹⁸

V několika ojedinělých případech jsem se také setkala se situací, kdy bylo zvíře nějak významně připomenuto v kontextu lidského pohřbu:

Na dětském hrobě vyšehradského hřbitova je již od roku 2005 mezi jinými dárky fotografie kokršpaněla.⁸⁹⁹

Fotografie se zvířat se zesnulými majiteli nebo bez nich jsem našla také na hřbitovech v Plzni⁹⁰⁰ a Jihlavě⁹⁰¹. Při náhodné prohlídce hřbitova v Praze - Řepích jsem v jednom z okének místního kolumbária našla vedle urny starší

⁸⁹⁸ Snímek: IMG_6324 ; Podřipské pohřebiště, 28. 8. 2011.

⁸⁹⁹ Snímek CIMG2100 ; Praha - Vyšehrad, 21. 1. 2006.

⁹⁰⁰ Kolumbární okénko s urnou ženy středních let (55). Na fotografii je zesnulá s pudlem na klíně. Snímek: IMG_0788 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 7. 2. 2011.

⁹⁰¹ Hrob mladé dívky, na němž kromě fotografie psa byly také květiny, svíčky a plastová figurka kuřete. Snímky: P1090193 ; P1090194 ; P1090195 ; P1090196 ; P1090197 – Jihlava – krematorium, 8. 11. 2012.

ženy také fotografii zesnulé s pejskem a vedle pouzdro na psí známku, tzn. "srdíčko".⁹⁰²

Zcela ojedinělý je případ manželů (zemř. 2003 a 2010), kteří se rozhodli nechat pohřbít do hrobu svého psa (1999).⁹⁰³ K rozhodnutí je podle informátorky (zvěrolékařky, která je osobně znala) vedlo to, že neměli rodinný hrob, do něhož by se mohli nechat pohřbít, ani příbuzné, kteří by o hrob pečovali.

Zvířata tedy z různých důvodů začala být pro řadu lidí blízkými bytostmi, s nimiž by se po smrti rádi shledali. Způsoby péče o zvířecí hroby se přitom různou měrou podobají péči o hroby lidské, v některých případech ji dokonce převyšují. S tím souvisí i volba náboženských výrazů na náhrobcích, typy některých darů na hrobech atd. Představa "zvířecího nebe" či "duhového mostu" se přitom různou měrou týká i lidí – sejdou se zde nejrůznější zvířata, která se už nebudou navzájem požírat (motiv známý z Iz 65,25) – a s nimi se tu sejdou jejich přátelé, chovatelé i ochránci zvířat. Eschatologické představy týkající se zvířat jsou však ovlivněny také novými náboženskými proudy, nicméně jejich role při utváření zvířecí piety (pro kterou je řada indicií) nebyla zatím dostatečně prozkoumána.

---

⁹⁰² Snímek: P1000110 ; Praha - Řepy 27. 1. 2012.

⁹⁰³ Snímek: 6.11.2010 523 ; Praha - Drahaň, 6. 11. 2010.

12. Nezájem o pohřební obřady

V současné české společnosti klesá zájem o pohřební obřady, přičemž tento pokles začal po roce 1989, čili trvá již čtvrt století. Příčin tohoto vývoje je podle všeho celá řada:

1. Problém víry

Většina lidí v ČR nemá pevný vztah k nějakému věroučnému systému, ani náboženské instituci. Zároveň neví co od jednotlivých církví a náboženských společností mohou očekávat. Povědomí o tom, jak vypadá který náboženský pohřeb a jaké jsou požadavky na jeho provedení (např. zda je podmínkou, aby zesnulý byl členem příslušné náboženské společnosti; zda jejími příslušníky příslušníky musí být pozůstalí; které náboženské společnosti povolují a které odmítají pohřeb žehem atd.) mají většinou jen pracovníci v oblasti pohřebnictví, snad religionisté a teologové. Stejně tak si velká část pozůstalých neumí představit pohřeb v té náboženské společnosti, k níž měl zesnulý (třeba jen vlašný) vztah. Podobně často jen mlhavě tuší či vůbec nevědí, jak by takový obřad vypadal, kolik by stál a kam o něj jít požádat.

Tak se stává, že církevní pohřeb nemá ani řada nominálních příslušníků zavedených náboženských společností, kteří by na ně měli nárok. Řada lidí, kteří se cítí být věřící, ba dokonce se hlásí nespécifikovaně ke křesťanství, pak nežádá ty náboženské společnosti, které by jejich potřeby mohly naplnit: Českobratrské církve evangelické (která nabízí pohřeb i pro ne-křesťany)⁹⁰⁴, Náboženská společnost českých unitářů⁹⁰⁵ a další. Většinou o těchto

---

⁹⁰⁴ V řadě případů žádají službu evangelického faráře při pohřbu i lidé církvi velice odcizení nebo i nekřesťané, kteří tuší, že smrt je mezní situací, jež klade nejhlubší otázky po smyslu života. (...) Evangelická církev nabízí obřad posledního rozloučení i v takových případech, jeho charakter je odlišný (výběrem hudby, obsahem farářovy promluvy atd.) od typického církevního pohřebního shromáždění. – In: Hošek, Pavel – Macek, Ondřej. 2011. *Evangelický pohřeb* In: Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer ČR. Praha. - s.250.

⁹⁰⁵ *Smuteční obřad nebo pohřeb může mít různé formy podle potřeb pozůstalých. (...) Duchovní ale také může vykonat obřad vzpomínkový, který může být více tvůrčí a netradiční, a může věnovat větší pozornost osobitosti zesnulého, jakož i dát možnost jeho rodině a přátelům vyjádřit své myšlenky a vzpomínky na něj. Vzpomínkový obřad se může konat na libovolném místě, ať v domácnosti, v přírodě, nebo v prostorách unitářské obce. Před, během i po obřadu duchovní nezdůrazňuje nežádané dogmatické koncepty týkající se života a smrti, nýbrž snaží se být částí uzdravujícího procesu pro rodinu a přátele.* <http://www.unitaria.cz/sluzby/pohrby.htm> (Naposledy navštíveno 20. 9. 2014).

možnostech nevědí anebo cítí nedůvěru vůči jednání s jakoukoli náboženskou institucí.

Zároveň česká společnost nemá (alespoň dosud) ten synkretický přístup, jaký můžeme vidět třeba u zdejších Vietnamců, kteří jsou schopni v dobrém smyslu využívat více věroučných systémů a podle vhodnosti pro určitou stránku či příležitost lidského života.

Přítomnost náboženského profesionála na pohřbu je chápána jako deklarativní přihlášení rodiny nebo alespoň osoby zesnulého k určité instituci. Takové přihlášení však Češi berou (patrně v důsledku dějinného vývoje) velmi vážně, výjimkou snad byla jistá „módnost“ náboženství počátkem 90. let. Česká společnost totiž – ve všem dobrém i špatném co to přináší – postrádá ono „automatické náboženství“, které i v rodinách s velice vlažným vztahem k náboženství udržuje povědomí o tom, u které náboženské instituce jsou členové rodiny zasvěcováni do života, kde uzavírají sňatky a kde jsou také pohřbíváni.

Většina Čechů, kteří vyhledávají občanský pohřeb nebo na jakýkoli obřad rezignují, nepocítuje ani tu důležitost odmítnutí tradičního či jakéhokoli rituálu coby vyjádření svého životního postoje či rozluky s náboženskými institucemi. Převládajícími faktory jsou skutečně lhostejnost (k obřadům a obřadnosti) a neznalost (toho, co od náboženských společností lze skutečně očekávat).

2. Problém autorit – obřadník jako civilní farář

Výrazným rysem české společnosti je nedůvěra a nechuť k autoritám. Pohřební obřad, ať již církevní či občanský ale právě s autoritou počítá. U církevního pohřbu pravidla obřadu určuje kněz, pastor, člen pohřebního bratrstva. Pravidla jsou daná tradicí a všichni zúčastnění pokud možno vědí, proč na ně přistupují: Náboženský profesionál je schopen provést rituál tak, aby jejich zesnulému pomohl a aby oni splnili svoji náboženskou povinnost.

V případě občanského pohřbu je obřadníkem zaměstnanec pohřební služby, který se do funkce dostal na základě profánního výběrového řízení podle pravidel příslušné pohřební služby. Pozůstalí se s tímto člověkem nezřídka poprvé vidí až na pohřbu a jeho působení nemá pro další osud zesnulého význam. Je to zaměstnanec instituce, u níž si pozůstalí objednali placenou službu. Přesto má v rámci obřadu stejnou autoritu jako kněz nebo náboženský

profesionál a někdy má tendenci se podobně chovat (to může být někdy podpořeno užitím zvláštního oděvu jako např. řízy)⁹⁰⁶.

Zatímco římskokatolický či pravoslavný kněz má důležitou liturgickou funkci (která je v případě protestantů oslabena), občanský obřadník je především řečníkem. Jestliže se mu nepodaří dobře vystihnout přání pozůstalých – což je zvláště ve větších městech a pokud je vidí poprvé prakticky nemožné – může obřad zachránit už jen dobrá řeč někoho ze smutečních hostů.

Vzhledem k tomu, že většina lidí umírá v nemocnicích, museli pozůstalí patrně v předešlých měsících jednat s řadou dalších, nedobrovolných autorit: s lékaři a zdravotním personálem v nemocnicích, s úřady (vyjednávání sociálních dávek, vyřizování dokladů po úmrtí; nastává jednání kolem dědického řízení). Nezřídka mají špatný pocit z toho, že svého blízkého museli nechávat dlouhou dobu v cizím prostředí a nyní do cizího prostředí odevzdávají jeho ostatky. Pohřební služby pak nezřídka vnímají nikoli jako pomocné instituce, které je v těžké situaci podporují a ulehčují ji, ale další nedobrovolnou autoritu, s níž jsou nuceni vyjednávat – a která na jejich neštěstí vydělává.

Pro tyto pocity mají své důvody. Ne všechny pohřební služby dávají pozůstalým dostatečný prostor pro vyjádření vlastních citů, zejména tehdy, když by to pro pohřební službu samu mělo znamenat pokles zisku. (Setkala jsem se s případem, kdy nejmenovaná pražská pohřební služba zaměstnala pro jednání s pozůstalými studenta psychologie, jehož prací bylo v podstatě přemlouvat pozůstalé s argumentem na důležitost truchlení ke koupi dražších služeb a zboží.)

Málo lidí zná v oblasti pohřebnictví svoje práva, takže pokud jim zaměstnanci pohřební služby řeknou, že něco „prostě nejde“, mají (zejména starší lidé) tendenci ustoupit. Výsledkem pak není uspokojující a utěšující (byť třeba kompromisní) obřad, nýbrž pocit, že bylo učiněno zadost konvencím, aniž by byli spokojeni pozůstalí ani („jestli to vidí“) zesnulý.

A ještě jednou je třeba zopakovat: Na občanské obřadníky jsou v tomto ohledu kladeny nároky, jimž mnohdy dostát zkrátka nelze. Neznali-li pozůstalého osobně, nemohou o něm hovořit jinak než neosobně. Setkají-li se s pozůstalými až na pohřbu, nemohou při nejlepší vůli poznat a splnit jejich přání (která se mohou u různých členů rodiny lišit).

---

⁹⁰⁶ Viz Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. kap. *Specifika pracovních činností* In: In: Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer ČR. Praha. - s. 104.

3. Neosobní prostředí a podoba obřadu

O stížnostech na adresu občanských pohřbů z hlediska pozůstalých jsem se již zmínila v kapitole o dobrém a špatném pohřbu. Jak výstižně shrnuje Zdeněk R. Nešpor:

Převládající pohřební praxí tedy zůstala ta, již zavedl komunistický režim, zatímco vědomí její neadekvátnosti (neosobní, čistě formální projevy řečníků, zprostředkovaných pohřebními službami) nebo ceny (přestože ceny českých pohřebních obřadů jsou hluboko pod evropským průměrem, a to i vzhledem k relativní výši příjmů) nevedlo s určitým výkyvem na počátku devadesátých let k „návratu“ církevních pohřeb, nýbrž k úplnému zrušení kolektivních pohřebních obřadů.⁹⁰⁷

Dnešní pozůstalí tak mají při nabídce občanských pohřbů podobný problém, jaký měli o sto let dříve bezvěrci nuceně volit pohřeb církevní – a mají i podobné námitky. Ať pohřební obřad povede náboženský profesionál nebo obřadník, nemají dojem, že vystihne jejich vztah k zesnulému.

Zatímco bezvěrci 1. republiky se začali uchýlovat k sekulárním pohřbům, ovšem za účasti širší rodiny, kolegů ze zaměstnání a členů různých spolků, jejich potomci v 21. století vidí jen dvě možnosti – buď se účastnit pohřbu jako formality (ať už bude církevní nebo občanský, pro většinu z nich to bude nepříjemná společenská povinnost, nikoli útěcha), nebo na jakýkoli obřad rezignovat.

K neosobnosti smutečních síní je třeba dodat, že je to nepřímý důsledek požadavků na tento styl stavby, který se vyvinul během 20. století. Právě požadavek na zcela nenáboženské pietní prostředí vedl k tomu, že krematoria mají většinou abstraktní, co možná neutrální výzdobu, která může působit přinejlepším uklidňujícím dojmem. Pokud se pohřby konají v jiném prostředí, kde se odehrávají i jiné události než loučení se zesnulými (obřadní místnost určená i pro další příležitosti, exteriér jako oblíbené místo zesnulého, apod.), mohou si je účastníci pojit i s dalšími životními událostmi. Prostory uvnitř krematorií však tuto možnost v naprosté většině nenabízejí (někdy tuto funkci částečně plní obrazovka k promítání událostí ze života zesnulého).

Pozůstalí jsou nakrátko hosty v místnosti, kam k jiným životním událostem nepřicházejí (na rozdíl od kostela), ani je pravidelně nenavštěvují

---

⁹⁰⁷ Nešpor, Zdeněk R. 2010. - s.184.

při výročí úmrtí nebo na Dušičky (jako tomu bylo u zádušních kaplí a hřbitovních kostelů). Smuteční místnost je skutečně určena jen a výlučně pro pohřební obřady, takže lidé ji znají jen jako místo rozloučení, kam přicházejí pouze při nejsmutnějších okamžicích života.

Před rokem 1989 se tuto situaci podle informací pana Brádky ze Společnosti přátel žehu snažily ve spolupráci se SPŽ měnit výbory pro občanské záležitosti při místních národních výborech prostřednictvím pravidelných setkání jubilantů, to však skončilo převedením pohřebních služeb do soukromého sektoru. (O tom, jak byla taková setkání navštěvována a jaký mívala průběh se mi zatím nepodařilo získat bližší informace.)

4. Nejistota požadavků

Zároveň málo pozůstalých ví, jak by si zesnulý přál být pohřben. Důvodem je, že toto téma se v mnoha rodinách neotevírá, nebo zamlouvá („na to je ještě čas“), až k jeho otevření nedojde. Vzhledem k tomu, že současní Češi nechodí na pohřby často, obvykle přesně nevědí, co mohou od pohřební služby žádat, a co od ní naopak nelze čekat. Nevědí, kterou pohřební službu vyhledat a podle čeho se rozhodovat.

V tom mají výhodu lidé pocházející ze širších rodin, kteří se pohřbů zúčastňují častěji. Ti vědí, jak se na pohřbech chovat, mají alespoň hrubý přehled o pohřebních službách a jejich kvalitě, případně i cenách. Především ale širší rodinný okruh má zavedené určité zvyklosti, kterých se mohou při organizování pohřbu držet. – Koneckonců ti se také mohou orientovat podle toho, jaký pohřeb se jejich zesnulému líbil, který naopak hodnotil jako nepovedený.

Pozůstalí zároveň nejsou zvyklí ujímat se organizace obřadní části, spíše čekají, co jim nabídnou zaměstnanci pohřebních služeb. Pak se možnosti mohou zdánlivě srazit na volby typu: do země – žehem; uložení urny – rozptýl – vsyp; s obřadem – bez obřadu; církevní – občanský; s promluvou – bez promluvy. Přitom si lze dobře představit, že upozornění pozůstalých na možnosti vytvoření působivého obřadu, které nabízejí všechny uvedené varianty, by mohlo vést k jinému rozhodování a v posledku i jiné a pravděpodobně lepší podobě truchlení a vyrovnávání se ztrátou.

5. Snazší ustupování od formalit

Od pohřbu jako pouhé společenské formality lze ustoupit snáze nežli od obřadu majícího vliv na budoucí osud zesnulého. Je tedy nasnadě, že snáze lze rezignovat na pohřeb sekulární než náboženský.

Rezignace na pohřební obřad je tím snazší, čím menší mají pozůstalí důvěru v kolektivní obřady (a čím je tato nedůvěra zakořeněnější v širším okruhu rodiny a přátel). Stejně tak je jednodušší odmítnout obřad v městském prostředí nežli vesnickém, ale ani zde již neplatí ta sociální kontrola, která byla pravidlem ještě v 1. polovině 20. století.

Neuspořádání pohřbu už nebývá důvodem k odsouzení v očích susedů a známých; to souvisí jak s menší kontrolou nad tím, zda pohřeb proběhl, tak s větším pochopením k možným soukromým důvodům pro takové jednání.

Při hodnocení procentuálního podílu pohřbů bez obřadů je třeba vědět, že tyto údaje pocházejí často od pohřebních služeb, které při pořizování statistik vycházejí ze svých ekonomických zájmů.

Relevantní a spolehlivá data o počtech jednotlivých typů konaných pohřebních obřadů v České republice aktuálně (2012) neexistují. Mnou provedený výzkum v pohřebních službách se tuto mezeru pokusil doplnit, i když pouze částečně. Ochota soukromých i městských pohřebních ústavů vyhledávat a poskytovat data o své činnosti je zpravidla malá. Navíc závisí na způsobu vedení administrativy, takže v mnohých případech je zpětně poměrně obtížné rozlišit například obřad církevní a sekulární.⁹⁰⁸

Jako pohřby bez obřadu jsou tedy hodnoceny všechny, které proběhnou bez zakoupení produktů pohřebních služeb. To se týká i vzpomínkových obřadů v úzkém rodinném kruhu.

Jiné údaje však lhostejnost k vlastnímu pohřbu spíše potvrzují: Výsledky průzkumu preferencí pohřebního obřadu dle výzkumu DIN 2006 a ISSP 2008, jež uvádí Zdeněk R. Nešpor ukazují, že z možností obřadu *církevní – sekulární – bez obřadu – je mi to jedno* roku 2006 byla podoba obřadu lhostejná 17,4% a

---

⁹⁰⁸ Nešporová, Olga. 2013. - s. 183-184.

roku 2008 již 30,4%.⁹⁰⁹ Přitom je nasnadě otázka, jak by respondenti reagovali na možnosti jako „navrhnout si obřad podle svého“, „uložení urny při rodinné slavnosti“ apod.

Dalším důkazem malého zájmu o pohřby blízkých jsou vysoké počty sociálních pohřbů a to i v případech zesnulých, kteří měli dědice) a vysoké počty nevyzvednutých zpopelněných ostatků, podle Z. R. Nešpora nejvyšší na světě:

Než pohřební služby začaly podmiňovat vyplacení pohřebního vyzvednutím urny, křemáční sklady se začaly plnit urnami, o které nikdo neměl zájem, které nikomu nestály za uložení – podle některých údajů šlo snad až o pětinu všech kremovaných pozůstatků. Nešpor v poznámce dodává: Plošná sociální dávka pohřebního byla ovšem v roce 2007 zrušena, resp. pohřebné začalo být vypláceno jen ve výjimečných, zákonem specifikovaných případech (...); problém nevyzvednutých uren tím začal nanovo.⁹¹⁰

Podle Olgy Nešporové byl nejvyšší podíl pohřbených bez obřadu zjištěn v Plzeňském kraji.⁹¹¹ Krajské město Plzeň má na ústředním hřbitově nové Pohřebiště „Plzeňsko“, jehož projekt navázal na výstavbu nového krematoria z konce 90. let.

Nové plzeňské krematorium, které pro svůj vzhled dostalo mezi místními přezdívku „Buchenwald“.⁹¹²

⁹⁰⁹. Nešpor, Zdeněk R. 2010. - s.185, tabulka 23.

⁹¹⁰ Ibid., s. 185.

⁹¹¹ Nešporová, Olga. 2013. - s. 185.

⁹¹² Snímek: P1110289 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

Na tabulce u vstupu na pohřebiště stojí:

Unikátní oddělení představuje soutok čtyř řek Plzeňského kraje, které se „vlévají“ do velké popelové komory. Nad komorou se tyčí symbol Plzeňska-Radyně [zřícenina hradu, dominanta kraje]. Vstupní otvor pro vsyp popelu je řešen ve tvaru malé Rotundy [jde o rotundu sv. Petra a Pavla ve Starém Plzenci, pocházející z 10. století]. Obvod cest je osazen hrobovými místy pro uložení uren. V nejvyšším místě pohřebiště je zřízena velká rozptylová loučka. Toto moderní pohřebiště je architektonickým doplňkem budovy Nového krematoria.

Stylizované znázornění zříceniny hradu Radyně nad vsypovou komorou.⁹¹³

Vlevo: Otvor pro vsyp ve tvaru Rotundy sv. Petra a Pavla.⁹¹⁴

Vpravo: Skutečná rotunda sv. Petra a Pavla.⁹¹⁵

⁹¹³ Snímek: P1110297 ; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

⁹¹⁴ Snímek: P1110299; Plzeň – ústřední hřbitov, 31. 7. 2014.

⁹¹⁵ [http://cs.wikipedia.org/wiki/Rotunda_svatého_Petra_a_Pavla_\(Starý_Plzenec\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Rotunda_svatého_Petra_a_Pavla_(Starý_Plzenec)) (Naposledy navštíveno 27. 9. 2014).

Plzeňský projekt je příkladem co možná naprosté sekularizace (coby náboženské neutralizace) funerálního prostoru: Pohřebiště je symbolickou zmenšeninou kraje, se čtyřmi cestami, symbolizující čtyři řeky. Pozůstalí tak mohou své zesnulé uložit do urnových sklípků u „Úhlavy“, „Úslavy“, „Radbuzy“ či „Mže“. Centrem je napodobenina oblíbeného místa výletů – zříceniny hradu, který nemá náboženský význam (jaký by měla např. věž katedrály sv. Bartoloměje, náležející k siluetě města Plzně). Také „Rotunda“ (další cíl výletů) je předvedena v sekularizované podobě – zůstává krajně zjednodušený tvar (válec a jehlan), tedy bez typického kříže.

Vsypovou komorou (nazývané též „popelová komora“) s kapacitou 80 000 uren tak správa městských hřbitovů patrně na čas vyřešila uskladňování nevyzvednutých uren.

Dalším příkladem nového hromadného hrobu je hrobka Ústavu sociální péče v Mačkově, nacházející se na hřbitově v Blatné. Slouží všem klientům ústavu, o jejichž ostatky po smrti nemá nikdo zájem. Opět jde o způsob, jak vyřešit problém nechtěných uren.

*Hrob ÚSP v Mačkově krátce po Dušičkách.
Věvec byl na hrobě ještě na Dušičky následujícího roku.⁹¹⁶*

⁹¹⁶ Snímek: P1060661 ; Blatná, 4. 11. 2012.

Důvod nedělat pro mrtvé opravdu nic může být důsledkem špatných osobních vztahů, přetrvávajících „až za hrob“, jako v případě nepohřbení otce Pavla Řezníčka. Sociální pohřeb bez vyzvednutí urny je typickým pohřbem lidí bez domova⁹¹⁷ – tedy těch, kdo byli v minulosti pohřbíváni rovněž na náklady obcí, a to do hromadných jam. Nejsm si jistá, nakolik procenta tohoto typu pohřbu liší od podílu pohřbů do velkých anonymních jam v raném novověku, případně pohřbů na náklady obce v případech bezprizorních dětí (např. z Pražské porodnice, „prážat“ a vesnických sirotků), obyvatel chudobinců a starobinců či tuláků, žebráků, pouličních prostitutek a dalších lidí z okraje společnosti přelomu 19. a 20. století.

Skutečnou změnu představují případy, kdy zemřelý měl dědice, ba dokonce zanechal peníze určené na pohřeb a sdělil jim poslední vůli, ale dědicové ji odmítli respektovat a využili prostředky na jiný účel:

*U jiných typů sociálních pohřbů (je-li po zemřelém dědiců, kteří z nějaké osobní zášti či lhostejnosti nechtějí svého předka pohřbít) je trend znepokojivě zesilující. (...) Mezi dědici přibývá těch, kteří odmítají obcím uhradit přiměřené náklady na pohřeb zůstavitele (a nejde vždy o předlužené dědictví). Přestože se někteří úředníci snaží motivovat pozůstalé, aby sami tělo zesnulého pohřbili, oni **smrt svého příbuzného přesto ignorují. Na druhé straně urnu chtějí mít u sebe.***⁹¹⁸

Přístup, který popisuje T. Kotrlý působí přinejmenším podivně a stálo by za to zjistit zázemí a životní postoje alespoň několika málo lidí, kteří postupují tímto způsobem.

Zdá se, že alespoň nad některými našimi současníky ztratili mrtví – či jejich obrazy v nitru živých – tu moc, kterou měli ještě nad jejich prarodiči.

---

⁹¹⁷ Viz: Kotrlý. 2013. - s.97.

⁹¹⁸ Ibid. – Zvýraznění RJW.

13. Nový zájem o pohřby

Vůči rozšířenému nepečování o mrtvé se však již šíří také zájem o pohřební obřady konané co možná v režii pozůstalých. Takové pohřby jsou v České republice dosud menšinovou záležitostí, alespoň podle dostupných údajů.

Vědomí o možnosti uspořádat si pohřební obřad po svém se do české společnosti začalo šířit prostřednictvím knih a filmů od amerických autorů.

Roku 1995 vydalo nakladatelství Argo knihu unitářského pastora Roberta Fulghuma *Od začátku do konce* s podtitulem *Naše životní rituály* („From Beginning to End“). V kapitole pojednávající o smrti uvádí příklad dobrého pohřbu, který vedl. Zdůrazňuje, že právě to, co dělalo pohřeb dobrým, byla skutečnost, že si jej zesnulá naplánovala a předem jeho průběh probrala s příbuznými. Podoba pohřbu mohla být českým čtenářům blízká, neboť šlo o slavnostní uložení zpopelněných ostatků. Na její přání přišli smuteční hosté v barevných šatech, sešli se u hrobu, zavzpomínali, kapela zahrála jazzovou hudbu. Pastor pohřeb sice vedl, ale byl především tím, kdo pomáhá realizovat přání zesulé a pozůstalých. Fulghum se přitom netají záměrem ukázat čtenářům, že se smrtí je dobré počítat, mluvit o ní a že uspořádání pohřbu může být také oslavou života.⁹¹⁹

V téže kapitole navíc zmiňuje pohřeb morčete, oblíbeného zvířete spřátelené rodiny. Uvádí je jako příklad důležitosti rituálů pro děti, a to včetně těch pohřebních.⁹²⁰ – Kniha byla pro české prostředí aktualizována pomocí otištěných kopií dokumentů⁹²¹ společně s informacemi a *Kodexem cti* Sdružení pohřebnictví (na poslední straně) a informacemi o Společnosti přátel žehu včetně ukázky předběžné přihlášky na první straně po skončení kapitoly. (Důvodem k tomu mohlo být, že zesnulá, jejíž pohřeb autor líčil, byla členkou americké Společnosti přátel žehu.) Je otázkou, jak dalece mohlo jeho líčení české čtenáře nejen zaujmout, ale také inspirovat v utváření rituálů, které líčí.

---

⁹¹⁹ *Opravdu pěkný pohřeb, který byl oslavou báječného života. Pohřeb, na němž se ukáže, jak je dobrá příprava na smrt pro život přínosná.* – Fulghum, Robert: *Od začátku do konce: Naše životní rituály*, Argo, Praha 1995. - s. 144.

⁹²⁰ *Sněhovou Kouli (...) k věčnému odpočinku uložili na zahradě do hrobečku pod vrbou. Lucy, maminka i tatínek Sněhové Kouli poděkovali za všechny pěkné chvílky a zasypali hrobeček. Nahoru dali velký kámen, na který Lucy lakem napsala: „Spi sladce, Sněhová Koule.“* – Ibid., s. 139.

⁹²¹ Úmrtní list, Pitevní protokol, Obstaravatelská smlouva, Kalkulace pohřbu, Protokol o předběžném šetření atd. – Ibid., přílohy.

Jako příklad vlivného filmu lze kromě již zmíněného *Forrest Gumpa* (1986, v ČR 1994) uvést americký seriál *Odpočívej v pokoji* („Six Feet Under“), který roku 2003 vysílal druhý program České televize. Diváci v rámci příběhů rodiny majitelů pohřebního ústavu mohli také sledovat různé druhy pohřebních rituálů, včetně spontánního loučení rodin a přátel se zesnulými: vyprávění příhod o zesnulém, improvizované zpívání jeho oblíbených písní a podobně. Viděli prostředí, v němž pozůstalí mají k rozloučení dost času a pohřební služba s nimi spolupracuje nejen po technické stránce. Ať již je obraz amerického pohřebnictví, který autor filmu předkládá, více či méně stylizovaný, v českém prostředí přispěl k vytvoření představy o tom, jak by mohl pohřeb vypadat, kdyby k tomu byly podmínky. Oblibu si přitom vzhledem k hlavním postavám a jejich příběhům získal zvláště mezi liberálně smýšlejícími diváky (matka rodiny, která se v seniorském věku z vášnivé lásky rozhodne znovu provdat; pár černého a bílého muže; ovdovělý otec, pečující o malou dceru; mladá fotografka).

Další podněty zprostředkoval týdeník *Respekt*, který v březnu 2009 vydal číslo věnované pohřebnictví s hlavním článkem *Pohřbívání jako byznys*⁹²². V časopise byly mimo jiné zveřejněny informace o možnostech, jak se při organizaci pohřebního obřadu zbavit závislosti na pohřebních službách. Řada lidí se tak prvně dověděla, že možnosti pro uspořádání různých druhů pohřbů jsou legislativně otevřenější než si mysleli.

O několik měsíců později *Respekt* informoval o pohřbu inspirovaném březnovým číslem. Organizátorkou pohřbu byla gastronomická novinářka Hana Michopulu. Pohřeb její otce se konal na zahradě rodinného domu. Rodina si nepřála církevní pohřeb, ale zároveň nechtěla ani občanský obřad v krematoriu:

*„[Otec] byl zapřisáhlý ateista, takže v kostele pohřeb nechtěl. A já jsem si po několika zkušenostech s pohřby v krematoriu řekla, že už tam v životě nepáchnu. Živá ani mrtvá. Považuji za maximálně esteticky i eticky nevkusné, jak se tam obřad vykonává. Takhle husákovsky nežijeme snad už v žádné jiné úrovni života. (...) Vycházíte a potřebujete si vydechnout, a proti vám už jdou další pozůstalí. Je to jako střídání na záchodě nebo v hodinovém hotelu.“*⁹²³

---

⁹²² Michal Komárek: *Pohřbívání jako byznys* In: *Respekt* 23. 3. 2009, s. 40.

⁹²³ Hana Michopulu v rozhovoru o domácím obřadu rozloučení. Petr Třešňák: *Kovbojové potřebují do nebe nůž*, In: *Respekt*, R XXI /44 ; 1. – 7. 10. 2010, s. 72

Pohřeb byl vytvořen podle starších českých a zároveň nových zahraničních vzorů:

„Neměla jsem žádnou zkušenost, o kterou bych to [organizaci pohřbu] mohla opřít, takže jsem lepila dohromady různé dojmy ze vzpomínek a hodně také ze zahraničních filmů a seriálů.“⁹²⁴

Výsledkem bylo společné vzpomínání u otevřené rakve. Ke slovu přišla osobní záliba zesnulého – tramping. Vnučky mu na klavír dle jeho přání zahrály píseň *Ruty šuty Arizona Texas* a do rakve dostal zálesácký nůž:

„Můj manžel udělal hezké gesto, přinesl nůž, který dostal od otce, a řekl, že kovbojové potřebují do nebe nůž, a dal mu ho do náprsní kapsy. A jak ho tam strkal, objevili jsme v kapsách různé věci, jako třeba menu ze svatební hostiny, lístky z maturitních plesů... Táta oblek moc často nenosil. Tak jsme mu to tam nechali s sebou na památku.“⁹²⁵

Další zmínky o možnostech jiného pohřbu se objevují v knihách přinášejících informace o možnostech dobré smrti a pohřbu, jako *Kudy do nebe*, v níž Vlastimil Fürst (pastor Církve Adventistů sedmého dne) píše:

Kdybych si mohl svůj pohřeb zorganizovat sám, tak bych promítl fotky lidí, kteří pro mne v životě hodně znamenali – máma, táta, manželka, synové (a případně jejich manželky a děti), sourozenci, babičky a dědové, strýčkové a tetičky, kamarádi, spolupracovníci a lidé, které jsem měl ve svém církevním společenství.

Na mém pohřbu by se také hodně zpívalo. Jen tak, při kytáře. A vybral bych písně, které jsem rád zpíval. O naději, o tom, že jednou budeme žít v božím království, kde už nebudou slzy, loučení ani bolest...

Pak bych všecky pohostil svým gulášem, možná by mohlo být pár věnečků od mé ženy a roláda od maminky. Tchyně by mohla upéct svou specialitu – ořechové sušenky máčené v čokoládě – a švagrová vynikající štafetky...⁹²⁶

Je to česká obměna právě těch neformálních rodinných pohřbů, které známe z amerických filmů. Dodejme, že autor preferuje pohřeb rozptylem a výběr místa nechává na pozůstalých: *Přál bych si, aby můj popel vysypali na*

---

⁹²⁴ Ibid.

⁹²⁵ Ibid.

⁹²⁶ Vlastimil Fürst: *Až umřu, chci pohřeb!* In: Hrachovcová, Michaela (ed.): *Kudy do nebe: Cesta vděčnosti / Cesta odcházení*, Advent-Orion, Praha 2012. - s. 54-55.

*nějakém pěkném místě, kam by občas zašli nejen proto, že tam někde je můj popel, ale protože se jim tam líbí a je jim tam dobře.*⁹²⁷ Neformálnost a důvěrnost tedy nemusí provázet jen pohřby bezvěrců, ale také lidí hluboce věřících, včetně náboženských profesionálů.

Takovýto typ pohřbu je ovšem mimořádně náročný: Vyžaduje spolupráci pozůstalých, které není vždy snadné docílit.

V tuto chvíli nelze odhadnout, které zapadnou jako ojedinělý nápad a které se naopak ujmou (a možná stanou i novým mainstreamem).

Za zmínku stojí projekt trojice studentek z Brna, která založila sdružení *Ke kořenům*. Společně s myšlenkou pohřbů do uren z papírové drti, které se po čase v zemi rozpadnou (což je obdoba vsypu)

Blanka Dobešová (environmentální studia), Alžběta Šimčíková Živá (sociální práce) a Monika Suchánská (antropologie).

Skupina hlásá tři zásady:

Ke kořenům stromů: *rozvíjíme pohřbívání u kořenů stromů či rostlin.*
[technická stránka věci]

Ke kořenům blízkých vztahů: *pomáháme vytvořit smysluplné rituály posledního rozloučení, které stmelují komunitu pozůstalých - vycházíme z principu Do It Yourself.* [obřadní složka]

Ke kořenům sebe sama: *doprovázíme na cestě zármutkem, jsme na blízku při znovunalezení vašich vnitřních zdrojů.* [poradenství pro pozůstalé, psychologická podpora]⁹²⁸

*"Lidé jsou nespokojení jak se službami, které poskytují pohřební **firmy**, tak s atmosférou v krematoriích. Připadá jim to chladné, neosobní a formalizované, smuteční proslovy fráзовité. Hlavně nám jde o to vytvořit k tomu alternativu."*⁹²⁹

Z religionistického hlediska považuji za nejdůležitější druhou složku, spolupráci služby s pozůstalými na vypracování rituálu „na míru“.

Odůvodnění přitom – pro dnešní dobu typicky – nevychází z potřeb zesnulého, ale z psychických potřeb okruhu pozůstalých. Další variantou je, že

---

⁹²⁷ Ibid., s.54.

⁹²⁸ <http://ke-korenum.cz> (Naposledy navštíveno 30. 10. 2014).

⁹²⁹ *Studentky chystají ekohřbitov. Popel chtějí ukládat ke kořenům stromů*, 30. 10. 2014, http://zpravy.idnes.cz/projekt-ekologickeho-pohrebniectvi-dui-domaci.aspx?c=A140515_132801_domaci_jj (Naposledy navštíveno 30. 10. 2014).

pohřební služba bude spolupracovat s umírajícími a jejich rodinami. Pak dojde k tomu, že pohřeb proběhne co možná podle přání zesnulého, jak je formuloval ještě naživu.

Takové obřady mohou být nesmírně zajímavé, reflektují situaci, kdy většina lidí jsou bezvěrci, nikoli však nezbytně ateisté. A i ti, kteří jsou ateisté, se ve svých pojetích ateismu mohou značně lišit. Zároveň chápou, že řadě lidí na pohřbech vadí, že ztrácí kontrolu nejenom nad ostatky svých blízkých, ale i nad průběhem obřadu. (Na příklad když řečník začne dohodnutou řeč prokládat různými klišé)

Kreativní lidé tedy mají zájem o takovou pohřební službu, která by jim dala na výběr více možností pohřbu (pokud možno včetně alternativních a „zelených“) a zajistila technickou stránku pohřbu, jim samým aby naopak umožnila vzít do svých rukou pohřební obřad. Jinými slovy, objevuje se výrazná menšina lidí, kteří jsou ochotni připlatit si za to, že pohřební služby budou dělat méně a zaměří se na technickou stranu věci, a pozůstalí pro ně budou plnohodnotnými jednacími partnery a spolupracovníky.

Nechtějí to jenom pro sebe, ale často i pro své rodiče. Rodiče dnešních čtyřicátníků totiž patří ke generaci mladé v 60. letech, pro kterou jsou významnými hodnotami nezávislost, originalita a nezřídká i soulad s přírodou.

14. Srovnání 1.: Shluky

Pro pochopení souvislostí současné piety, zejména „nových darů“ na hrobech a pietních místech je třeba srovnat nálezy s podobným uspořádáním darů či obětin mimo místa spojená s připomínkou zemřelých. To bude tématem Srovnání 1.

Srovnání 2. se bude týkat porovnání těchto nálezů s nálezy z jiných zemí.

Srovnání 1.: Shluky

Předměty nacházené na hrobech a jejich uspořádání silně připomíná shluky předmětů, opět povětšinou – ale nejen – květin a svíček, které lze najít na jiných sakrálních místech, nejčastěji spojených s římskokatolickou zbožností.

14.1 Hymniční kříže

V nejtěsnější vazbě ke hrobům jsou hymniční kříže uprostřed hřbtovů. Jsou vnímány jako pietní místo všech pohřbených na hřbitově, zejména těch, jejichž hřbitovy už nikdo nenavštěvuje. Shluky, které se na nich objevují, pak logicky připomínají ty, které někdy vidáme na hrobech. Jako příklad uvádím litinový kříž ze hřbitova v Praze – Strašnicích, jehož podoba není v rámci zkoumaných hřbitovů ničím výjimečným:

Srovnání 1.: Shluky

Kromě svíček a květin jsou zde křížky z kaštanů. Na litinovém cimbuří jsou zavěšené náhrdelníky z dřevěných korálků, věnec a vánoční ozdoba v podobě anděla.⁹³⁰

---

⁹³⁰ Snímky: P1060165 , P1060163 , P1060164 ; Praha – Strašnice (Vinohradský hřbitov), 20. 10. 2012.

14.2 Socha sv. Judy Tadeáše u kostela sv. Josefa v Praze – „U Tadeáška“

Juda Tadeáš je jako jeden z apoštolů „starým“ světcem. Sv. Bernard z Clairvaux a sv. Brigita Švédská měli vidění, podle nichž jim bylo doporučeno žádat přímluvu sv. Judy Tadeáše jako patrona v zoufalých situacích. Na konci 19. století byl jeho kult prostřednictvím některých modliteb propojen s kultem Nejsvětějšího srdce Ježíšova.

V Praze existuje více barokních soch tohoto světce, jedna od Matyáše Bernarda Brauna na Karlově mostě, druhá (od neznámého autora, doprovázená dvěma anděly) na nádvoří kapucínskému kláštera na Náměstí Republiky. Druhá z uvedených soch se těší zvláštní oblibě, po řadu generací ji vyhledává mnoho lidí jako místo, kde lze žádat o přímluvu „Tadeáška“, ochránce v beznadějných případech. V okolí sochy visí votivní děkovné destičky, které někdy uvádějí dík za konkrétní pomoc.

Pověst sochy je posilována příležitostnými internetovými články⁹³¹ i průvodci, kteří sem vodí turisty. Stejně tak je v člancích a internetových bedekrech uváděn zvyk nosit sem květiny a svíčky.

Kolem sochy a přímo na ní lze kromě zmíněných svíček a květin – často stejných jaké nacházíme na hrobech, i pohřebních věnců – nalézt i různé další předměty, devocionálie (na snímku níže vidíme mariánskou medailku a svatý obrázek), ale i zdobené kamínky a polodrahokamy, kaštiny, suvenýry apod.

---

⁹³¹ Článek Místo, kde se plní přání v internetové podobě časopisu Spirit http://spirit.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=9739%3Amisto-kde-se-plni-pani&Itemid=85 (Naposledy navštíveno 28. 7. 2012)

Srovnání 1.: Shluky

Socha sv. Judy Tadeáše před kostelem sv. Petra na Náměstí Republiky. U nohou sochy je shluk darů. Další shluk, sestávající převážně z květin, se nachází na zemi u podstavce. Mezi květinami lze najít i věnce s nápisem „Vzpomínáme“.⁹³²

Ukázky předmětů nashromážděných u nohou sochy.⁹³³

Vlevo: Obrázek Panny Marie s Dítětem, kámen s malbou statku, oblázek bez malby, hliníková medailka Neposkvrněného Početí, karafiát, umělé chvojí.

Vpravo: Umělá vánoční dekorace, polodrahokam (snad achát), kaštan, pohřební věneček se stuhou „Vzpomínáme“.

⁹³² Snímky: IMG_9254 a IMG_9255 ; Praha – Náměstí Republiky, 1. 12. 2011.

⁹³³ Snímky: IMG_9259 a IMG_9268 1. 12. 2011.

14.3 Mariánská kaplička u „zázračné studánky“ v Praze – Houslích

Kaplička Panny Marie Sedmibolestné stojí u pramene Lysolajského potoka, postavena byla asi roku 1863, kdy byla zároveň opatřena příslušným votivním obrazem. Je pravděpodobné, že toto místo bylo sakralizováno již dříve. Pramen má místní označení Zázračná studánka a je mu (podle informační tabule poblíž) přisuzována léčivá moc zvláště v případech očních onemocnění. Dodnes je navštěvována lidmi, kteří si sem přijíždějí nabrat vodu.⁹³⁴

Kaplička je zároveň prostorem, v němž se objevují shluky různých předmětů, a to nejen blízko uzamčené mříže, bránící vstupu, ale i kolem oltáře pod obrazem a přímo na něm. Na oltáři a kolem něj jsou kromě květin také hromádky kamenů neznámého významu, květiny a svíčky.

U mříže je výběr bohatší: Na snímku vidíme věnec (který byl původně asi vyroben jako náhrobní), hřbitovní a čajové svíčky (ty čajové jsou poskládány do tvaru kříže), keramickou figurku beránka (se symbolikou Ježíšova vzkříšení), v obdélníkové míse na svíčky pak leží mnoho skleněných dekorativních čoček.

---

⁹³⁴ Informace MČ Praha – Lysolaje http://www.praha-lysolaje.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=80&Itemid=96 (Naposledy navštíveno 18. 9. 2014).

Srovnání 1.: Shluky

Celkový pohled, detail shluku u mříže a detail jedné s hromad kamení, nacházejících se po stranách oltáře i na oltáři.

V této hromadě kamení je i „pouštní růže“ (útvár z krystalů sádrovce či barytu).⁹³⁵

Tyto shluky se však vyskytují i na dalších pietních místech. V knize *Narození a smrt v české lidové kultuře* je takový shluk zachycen u skupiny kříže a umrlčích prken v lese u Horního Kochánova (okres Klatovy – r. 2003).⁹³⁶ Sestává především z různých kamenů (hlavně oblázků), jednoho proutěného věnce a snad i pohřebních svíček.

Z toho je patrné, že jako se do funerálního kontextu dostávají původně sekulární a nepietní předměty, tak se tyto předměty dostávají i na jiná sakrální místa. Navíc, na sakrálních místech se objevují předměty určené původně výhradně k pietním účelům (náhrobní věnce, zvl. se stuhou „Vzpomínáme“, hřbitovní svíčky). Z toho vyplývá otázka, zda kostely, kapličky, pomníky a hřbitovy nesplývají pro obyvatele ČR do téže kategorie.

⁹³⁵ Snímky: P1100276 , P1100282 , P1100284 ; Praha – Lysolaje, 3. 2. 2013.

⁹³⁶ Barevné vyobrazení č. 22. Foto K. Altman.

15. Srovnání 2.: ČR a jiné země

Při pohledu na proměny v obdarovávání mrtvých se nabízí otázka, jak a v čem se česká situace podobá nebo liší od jiných zemí. Uvedu proto dva příklady západních zemí, z nichž jedna je nám kulturně i zeměpisně blízká (Německo) a naopak země, která je nám poměrně vzdálená (Izrael).

Německo: Berlín

Dne 30. listopadu 2010 jsem navštívila hřbitov „Alter Luisenstadt Friedhof“. Hroby pocházely z různých období a byly různých typů, od velkých rodinných hrobek po malé urnové hroby. Na většině hrobů byly květinové dary anebo výsadba. Na hrobech se také objevovaly kamínky, mušle atd., ovšem jen ve velmi omezené míře.

Se střízlivými a skromnými hroby dospělých ostře kontrastovaly hroby v dětském oddělení, nebo alespoň ty novější z nich. Bylo na nich velké množství darů, především hraček a andílků, nejrůznějších vzkazů a figurek. Dětské oddělení poutalo pozornost již z dálky množstvím barevných větrníků a vlaječek. Většina hrobů s dary pocházela z doby po roce 1990 (ale našly se i výjimky)⁹³⁷

---

⁹³⁷ Hrob z roku 1962, Snimek: IMG_9818

Některé hroby vykazovaly příslušnost zesnulého (či jeho rodiny) k určitému vyznání, jako římskokatolickému křesťanství (viz obr. nahoře vlevo)⁹³⁸ nebo buddhismu (viz ob., nahoře vpravo)⁹³⁹ – oba hroby spolu těsně sousedily. Na nábožensky nesignovaných hrobech se objevovaly postavičky z pohádek a filmů, které se na „náboženských“ hrobech objevovaly také (viz obrázek se sochou Pinoccia /cca 0,5m/ a velkou keramickou lampou ve tvaru halloweenské dýně.⁹⁴⁰ Hroby patří také lidem různých národností, na hrobě s nápisem v azbuce ležely kromě hraček i balené sladkosti.⁹⁴¹

⁹³⁸ Snímek: IMG_9842 – Na hrobě byla soška Panny Marie Lourdské, řada figurek andělíčků, včetně zvláštní „kartičky Anděla strážného“ (*Schutzengelkarte*) a keramická knihy s knihou, na jejíž jedné stránce je kříž a na druhé nápis „Víra nám dává sílu“ (*Der Glaube gibt uns Kraft*).

⁹³⁹ Snímek: IMG_9818 – Na náhrobku v podobě sedícího Buddhy bylo občanské (Noah Jonas) i buddhistické jméno dítěte (Siddharta). Uprostřed hrobu byla z plochých kamenů navržena improvizovaná stúpa. Kromě toho bylo na hrobě několik loděk a velká lampa v podobě majáku, další figurky, hračky a několik fotografií dítěte.

⁹⁴⁰ Snímek: IMG_9931

⁹⁴¹ Snímek: IMG_9992

Izrael: Tel Aviv

Dne 10. 6. 2012 jsem navštívila hřbitov Trumpeldor (často nazývaný „starý hřbitov“) v Tel Avivu. Zde jsem našla jeden hrob, na němž byly různé dary (kromě zdobených kamínek také mušle a květináč s figurkou smějící se žáby). Šlo o hrob mladé ženy Tal Jacobson (1983-2006). Místní takovéto hroby považují za cosi nového a označují je slovem *ganujot* – „zahrádky“. Říkají, že hroby tohoto typu vyskytují spíše na velkých hřbitovech mimo města, jako je hřbitov Jarkon, dnes hlavní hřbitov pro obyvatele Tel Avivu, nacházející se však již v katastru Petach-Tikva (kam se mi žel nepodařilo dostat). Jejich výskyt na izraelských hřbitovech přisuzují vlivu z USA.

*Celkový pohled na hrob a detaily, díky nimž je hrob „jiný“:
Vysazené květiny, barevnost a přítomnost sekulárních předmětů.⁹⁴²*

⁹⁴² Snímky: P1040222 ; P1040212 ; P1040213 – Tel Aviv, 10. 6. 2012.

Oba příklady nasvědčují domněnce, že kladení různých drobných předmětů na hroby je zvyk poměrně nový, nesený pietou za děti a mladé dospělé. Pronášet jednoznačné soudy tímto směrem by si však žádalo podrobnější průzkum.

16. Závěr

My, obyvatelé střední Evropy, jsme dědici různorodých a často protichůdných myšlenkových proudů. To se týká i přístupů ke smrti a otázce co pro nás znamená smrt vlastní i smrt našich blízkých. Toho, zda pro naše blízké můžeme po smrti něco udělat a co.

Je to nejasné dědictví místních předkřesťanských zvyklostí, o jejichž podobě a míře vlivu se můžeme jen dohadovat a které se přinejmenším od romantismu pokoušíme s různými záměry objevovat a rozkrývat. Nepochybně je to dědictví antiky, které evropská kultura v různých obdobích vždy znovu a jinak aktualizovala (renesance, baroko, klasicismus, sekulární užívání antických motivů). Bezpochyby je to křesťanství s jeho dvojitým, židovským a antickým kořenem, který podstatně ovlivňuje jeho dynamiku.

Dnešní pojetí piety coby péče o zemřelé – „toho co je potřeba dělat pro mrtvé“ – vyrůstá jak z křesťanské péče o duši jež během dvoutisíciletých dějin tohoto náboženství prošla významnými proměnami, tak i z reakcí na ni. K těm docházelo nejen uvnitř křesťanství, zejména vlivem reformace, ale i ze strany těch, kteří se během osvícenství a po něm stále více cítili být „vně“ tohoto náboženství.

Reformace i osvícenství přinesly odpor vůči formalismu obřadů a pietních aktů a nárok na uměřenou důstojnost smrti a pohřbu. Tvůrci občanských a nacionálních pohřebních obřadů nicméně přejímali mnohé prvky barokní *pompy funebris* – i přesto, že ji odsuzovali a snažili se jejích pozůstatků zbavit.

Zpochybnění nesmrtelnosti lidské duše z racionalistických a pozitivistických pozic zároveň vyvolalo všeobecné pochybnosti o možnostech něco pro mrtvého udělat. Snaha dokázat nesmrtelnost lidské duše z vědeckého hlediska byla jen jedním z mnoha důsledků těchto pochybností. Vytěsňování smrti okruhu společenského zájmu, které se začalo objevovat na konci 19. století a masově se rozšířilo ve století dvacátém, bylo vyvolané mimo jiné i touto nejistotou, zcela jistě však nebyla jedinou příčinou.

Přitom starší prvky a projevy piety nezánikly, spíše existovaly paralelně k novým proudům: Zatímco ve městech se rozmáhaly pohřby žehem a s nově vznikajícími obřady, na venkově přetrvávaly pohřby vypravované z domu a s průvodem (v některých oblastech se konají dodnes). Venkov i město zažívaly při různých příležitostech jak „skromné a uměřené“, tak reprezentativní pohřby.

Zároveň nejpozději od konce 18. století (ale možná už dříve) se začal rostoucí měrou objevovat požadavek opravdovosti a zniternění náboženských projevů. Právě tento nárok ovlivnil napříč vyznáními pojetí „dobré“ piety, která měla být neokázalá, ale prodchnutá upřímnými a dostatečně ovládanými city. – Tento nárok se při posuzování pohřbů a pietního chování udržel dodnes a je velkou otázkou, jak a nakolik přispěl k současné minimalizaci pohřbů.

Kremační hnutí, jehož výsledkem je mimořádně vysoké procento pohřbů žehem v ČR, se považovalo za nositele pokroku a zároveň za dědice „antického“ či „původně slovanského“ (v německojazyčných oblastech „původně germánského“) způsobu pohřbívání.

Dnes tak můžeme sledovat jak jednotlivce a skupiny, kteří preferují pohřby, navazující na pompu baroka, nebo alespoň její modifikovanou podobu z 19. století. Zároveň se setkáváme s občanskými pohřby, pokračujícími v trendu, který přineslo bezvěrecké a kremační hnutí.

Důležité jsou vysoké počty pohřbů bez obřadu, ba dokonce nevyzvednutých uren. Bezpochyby dokládají nezáměr či nevoli o pohřeb oněch konkrétních jedinců, jejichž popel je na náklady státu ukládán do společných hrobů (kolik příslušníků sociálně vyloučených vrstev bylo ale pohřbíváno do společných hrobů během středověku a novověku?), o náboženských postojích jejich pozůstalých to ale vypovídá málo. Snad jedině to, že se nebojí revenantů, kteří by na nich pohřeb vyžadovali.

Ani to však není nezajímavé. To, že se postoj k revenantům napříč společnostmi radikálně proměnil, a to i u těch lidí, kteří v jejich existenci věří a mají potřebu ji potvrdit, je skutečnost, která volá po dalším zkoumání. – Většina setkání s revenanty má podobu setkání s „dobrým duchem“ či „duchem spravedlivého“. I pokud jde o setkání nepříjemné a duch je vnímán jako bytost neblahá, mají dotyční jen málokdy potřebu reagovat na situaci nějakým aktem, který by jeho dalšímu zjevování zabránil (a málokdy jej považují za bytost, žádající pomoc). Vyprávění o revenantech mají spíše charakter příhod potvrzujících, že „*ono po smrti něco je*“. – Snad jediná skupina, kde prokazatelně přetrvává strach z návratů mrtvých a snaha jim bránit, jsou Romové (ze všech skupin). Zároveň se zdá, že rozpad tradiční romské společnosti, jehož jsme svědky, a velkého procenta Romů, kteří zažili výchovu v dětských domovech, vede k tomu, že dosavadní vztah k zesnulým se proměňuje i zde.

Společné soužití proměňuje zvyklosti všech skupin českého obyvatelstva a týká se to jak křesťanů, tak vyznavačů jiných náboženství: Židů (jako skupiny která má v ČR za sebou již dlouhou historii mezináboženské a mezikulturní výměny asi nejvíce), samozřejmě i pravoslavných i muslimů, kteří sem přicházejí z různých zemí, Vietnamců (ať už se hlásí k buddhismu či křesťanství nebo se cítí být bezvěrci), i těch našich spoluobčanů, kteří se zde narodili a jejichž prarodiče ještě byli nějakým způsobem spjati s křesťanstvím (případně židovstvím), oni sami se však již k žádnému náboženství nehlasí anebo hledají jinde, u nově vzniklých nebo do českého prostředí nově přišedších směrů. Ti všichni jsou různou měrou ovlivňováni tím, co se v místním prostředí dělo a děje.

Dnešní obyvatelé České republiky znají řadu pojetí posmrtné existence a z nich vyplývajících možností, co pro mrtvé dělat. Zároveň ale znají jejich zpochybnění a argumenty, proč pro mrtvé to či ono nedělat. Mállokterí jsou v nějakém systému, strategii jednání tváří v tvář smrti, pevně zakotveni. To se týká i těch systémů, které jakékoli zásvěti odmítají. Ve své práci jsem se pokusila ukázat příklady toho, jak si mezi těmito pojetími vybírají a různě je kombinují. Je pravděpodobné, že u jednotlivých pojetí nezůstávají trvale, ale používají je při určitých příležitostech.

S tím souvisejí i jevy, které lze označit jako „příležitostná zásvěti“ či „příležitostné eschatologie“ (hokejové nebe, zvířecí nebe, Duhový most, rybářská planeta...). Jsou to metaforická vyjádření nadějí a tužeb, přání jak by měla posmrtná existence vypadat. Nezdá se však, že by byly, či mohly být, brány doslovně a používány jako metafora trvalá, celoživotní. „Hokejové nebe“ se hodí jen k příležitosti úmrtí sportovců nebo nadšených fanoušků, není však pravděpodobné, že by mohlo být oporou při úmrtí člena rodiny, jehož hokej vůbec nezajímal. Podobně „rybářská planeta“ může být metaforou užívanou v okruhu rybářů, uvažujících společně o posledních věcech člověka; odchod do takového zásvěti, určovaného celoživotní zálibou (která však nemusí být jediná, i rybář může být fandou hokeje a skandovat „hokejové nebe“) však nebude útechou při podobném hovoru se členy rodiny, kteří mají jiné záliby. S těmi bude nadšený rybář či hokejový fanoušek užívat jiné metafory, nejspíše ty, jež slibují posmrtné setkání s blízkými.

Důležité je, že pro člověka vyrostlého v sekulárním prostředí a nepřiklánějícího se k jednomu určitému světonázoru jsou tyto metafory podobně nejisté jako tradiční náboženské eschatologie. Náboženská učení jsou sice univerzální v tom smyslu, že se k nim lze obrátit kdykoli během

života, právě ona však byla během uplynulého století terčem soustavné kritiky a není tedy těžké znát jejich kritiku lépe než tato učení samotná. A navíc, tato učení sice nabízejí naději, ale zároveň vyslovují požadavky, minimálně požadavek trvalého přijetí.

Naproti tomu „příležitostná eschatologie“ může být společně sdílenou metaforou a společným prostředkem k vyjádření emocí (a to pro lidi různých životních postojů, aniž by museli tyto postoje nezbytně vyslovovat), a přitom na své „vyznavače“ neklade žádné požadavky. V případě potřeby může být vystřídána jinou.

Za „univerzální“ eschatologii, vyslovovanou příslušníky většiny vyznání, je možno označit výroky o trvalosti lásky a vzpomínek. Zvláštním metaforickými obraty jsou ty, které vyjadřují víru v další život zesnulého v srdcích pozůstalých, jako: „kdo v srdcích žije, neumírá“, „navždy v našich srdcích“, apod. To se může týkat jak lidí, kteří se s žádným náboženstvím neidentifikují, nebo se přímo označují za ateisty, tak lidí, kteří se k některému náboženství hlásí, ba dokonce na hroby umísťují náboženské symboly a devocionálie.

K současné české pietě, patří pochybnost o možnosti posmrtné existence i pochybnost o smysluplnosti péče o mrtvé. Jinými slovy, veškeré pietní jednání je pro většinu Čechů orámováno slovy typu „možná“, „jestli je to pravda“, „jestli to vidí“, „jestli o tom ví“, „kdyby to viděl“ a podobně. Možná ale mají pravdu ti, kdo říkají, že žádný posmrtný život neexistuje a smrt znamená definitivní konec člověka. Někdy se jeví pravděpodobnější to, jindy ono.

Ti, kdo mají zájem o své mrtvé v nějaké podobě pečovat se nicméně napříč etniky a sociálními skupinami shodují na tom, že důležité je nezapomenout, uchovávat památku či vzpomínku. Konkrétní podoba vzpomínky se může lišit, protože my i naši mrtví jsme lidé různí a každý mrtvý by si mohl přát něco jiného. Měla by to být ale vzpomínka dobrá a láskyplná, protože jen taková uchovává mrtvého navždy v našich srdcích. O tom, zda mrtvý ví o darech na hrobě, pomníčku u cesty či o odsloužených mších, můžeme spekulovat. Ve zpochybňování pietních úkonů se shodovali protestanté, bezvěrci i ateisté (byť z různých východisek).

V citové oblasti je ale právě subjektivita předností: Ryzost niterných citů lze sice zpochybňovat, ale literatura a filmy poskytují dostatek příkladů toho, že skutečná, niterná vzpomínka nemusí být (a skoro ani nemá!) být pochopena. Jak jsme viděli, vzpomínku jako univerzální formu piety neodmítali ani skalní ateisté, nanejvýš se ji snažili učinit impulsem k horlivější práci pro společnost.

I kdyby neexistoval posmrtný život, i kdyby neexistovala duše, vzpomínka existuje a je vnímána pozitivně.

Veškeré materiální úkony, od tiché chvílky u hrobu či fotografie zemřelého po dary na hrobech, se tak společně ocitají ve službě vzpomínky a mohou být kdykoli vyloženy „jen symbolicky“.

Jakýkoli výzkum v oblasti soudobé piety tak nezbytně naráží na otázku, co je míněno vážně, tím spíše, když už jsme si povšimli nadsázky a humoru na hrobech a rozhodli jsme se s nimi počítat.

Vzhledem k pestrosti českého prostředí, a to zejména u většiny obyvatel, která se k žádnému vyznání nehlásí, ale zároveň všechna šmahem neodmítá (nebo jen někdy), je tato práce jen nástinem celkové situace místní piety, která ve své většině zůstává badatelům skrytá. Její zkoumání je obtížné, protože právě nárok na niternost a soukromý charakter piety (a do jisté míry náboženských projevů vůbec), který je výraznou součástí našeho různorodého dědictví, jakýkoli výzkum znesnadňuje. Nálezy na hrobech a pietních místech jsou sice ukazatelem proměn, ze samotné svojí povahy však mohou ukázat jen to, co je ponecháno ve veřejném prostoru a co zanechává fyzické stopy. Z výše uvedeného však máme dobré důvody se domnívat, že se toho v české pietě děje mnohem více, než byl tento počáteční výzkum schopen zachytit.

Seznam použité literatury:

Odborné zdroje:

- Adam, Adolf. 1998. *Liturgický rok: Historický vývoj a současná praxe*. Vyšehrad. Praha.
- Andrš, Zbyněk. 2011. *Romský pohřeb*. In: Stejskal, David –Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer. Praha.
- Ariès, Philippe. 2000. *Dějiny smrti I*. Praha: Vyšehrad.
- Ariès, Philippe. *Dějiny smrti II*. Praha: Vyšehrad.
- Balog, Peter a kol. 2011. *Rožmberkové: Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami* (dopravná publikace k výstavě). Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích. České Budějovice.
- Bašta, Petr a Baštová, Markéta. 2012. *Ars Moriendi ; Loretánské krypty ; Z historie pohřbívání v kapucínských konventech*. (katalog výstavy). Praha.
- Bologne, Jean-Claude. 1997. *Svatby: Dějiny svatebních obřadů na Západě*. Volvox Globator. Praha.
- Bravermanová, Milena a Lutovský, Michal. 2001. *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*. Libri. Praha.
- Brožová, Věra a Mocná, Dagmar. 2001. *Popelka a Arnošt Biliánovi: „Obětinou v duši jinou“*. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha. (s. 216-225.)
- Břeňová, Klára. 2011. *Smrt a existence po smrti v biblickém Izraeli v kontextu představ starověkého Předního východu*. Academia. Praha.
- Buzková, Alena (provd. Růžičková). 2008. *Romské hroby – duhová galerie barev, květů a osudů*. In: *Romano džaniben, jevend 2008, Romano džaniben o. s.* Praha. (s. 28).
- Cermanová, Pavlína - Nodl, Martin. 2011. *Středověká vidění onoho světa* In: Kol. autorů. *Ráj, peklo a očištec ve středověkých viděních*. Argo. Praha
- Čechura, Martin. 2004. *Archeologický výzkum pohřebiště u kostela sv. Mikuláše v Kašperských Horách*. In: Horpeniak, Vladimír (ed.). *Memento mori!: Smrt jako brána k věčnosti ve výtvarném umění*. (doprovodná publikace k výstavě). Kašperské Hory.
- Davieová, Grace. 2009. *Výjimečný případ Evropa: Podoby víry v dnešním světě* Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno.
- Davies, Douglas J. 2007. *Stručné dějiny smrti*. Volvox Globator. Praha.

Seznam použité literatury

Delumeau, Jean. 1998. *Hřích a strach: Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Volvox Globator. Praha.

Dobruská, Petra. 2008. *Víra v revenanty jako součást náboženství bystranských Romů*. In: *Romani džaniben, časopis romistických studií*. Občanské sdružení Romano džaniben. Praha. jevend 2008. (s. 7-25).

Doss, Erika. 2007. *Tourists of History: Memory Kitsch and Consumerism from Oklahoma City to Ground Zero*. Duke University Press. Durham – London.

Doss, Erika. 2008. *The Emotional Life of Contemporary Memorials; Towards a Theory of Temporary Memorials*. Amsterdam University Press. Amsterdam – New York.

Doss, Erika. 2012. *Memorial Mania: Public Feeling in America*. The University of Chicago Press. Chicago – London.

Dvořáková, Hana. 2007. *Poutní prodej a voskové upomínky*. In: Tarcalová, Ludmila (ed.). *Dary a obdarování*. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. (s. 163-169)

Eliáš, Vojtěch – Kotrlý, Tomáš a kol. 2006. *Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice*. Ministerstvo pro místní rozvoj – Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta. Praha.

Feglová, Věra. 2007. *Je dar mrtvým, darom?* In: Tarcalová, Ludmila (ed.). *Dary a obdarování*. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. (s. 93-96).

Frolec, Václav (ed.). 1988. *Vánoce v české kultuře*. Vyšehrad. Praha.

Goody, Jack. 1994. *The Culture of Flowers*. Cambridge University Press.

Gray, John. 2013. *Komise pro nesmrtnost: Věda a pošetilé pokusy, jak ošálit smrt*. Argo. Praha.

Jüptner, Jan. 2013. *Civilní náboženství: Nový pohled na to, na čem nám skutečně záleží*, Karolinum. Praha.

Halama, Ota. 2007. *Obludám nočním tváří v tvář: Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků*, In: Holý, Martin - Mikulec, Jiří. *Církev a smrt: Institucionalizace smrti v raném novověku*, Historický ústav AV ČR. Praha.

Hamplová, Dana. 2013. *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Karolinum. Praha.

Hanuš, Jiří – Vybíral, Jan (eds.). 2008. *Náboženství v globální občanské společnosti*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno.

Hanzl, Zdenek a kol. 2003. *Kámen v rukodělné výrobě českého venkova*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha.

Seznam použité literatury

- Hošek, Pavel – Macek, Ondřej. 2011. *Evangelický pohřeb* In: Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer ČR. Praha. (s. 248-257).
- Hulme, Frederick Edward. 1877. *Bards and blossoms: Or, The poetry, history, and associations of flowers*. Oxford University – Marcus Ward & Co. Oxford.
- Ičo, Ján. 2010. *Náboženství ve Vietnamu*. Muzeum hlavního města Prahy. Praha.
- Janeček, Petr. 2006. *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy: Současné pověsti a fámy v České republice*. Plot. Praha.
- Janeček, Petr. 2007. *Černá sanitka: Druhá žeň: Pérák, Ukradená ledvina a jiné pověsti*. Plot. Praha.
- Jüptner, Jan: *Civilní náboženství: Nový pohled na to, na čem nám skutečně záleží*, Karolinum, Praha 2013.
- Kafka, Luboš. 2009. *Dárek z pouti: poutní a pouťové umění*. Lika Klub. Praha.
- Karlová, Jana. 2013. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Pavel Mervart. Červený Kostelec.
- Kerrigan, Michael. 2008. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Deus. Praha.
- Klapetek, Martin. 2010. *Islámská pohřební kultura u nás a v zahraničí*. In: *Dingir*. R.13, Č. 2. Praha – (s. 87-89).
- Klapetek, Martin. *Umírání a smrt: Realizace náboženských pravidel v nemuslimském prostředí* In: Beránek, Ondřej – Boušek, Daniel – Klapetek, Martin – Melčák, Miroslav – Ostřanský, Bronislav (ed.) – Ťupek, Pavel. *Smrt, hroby a záhrobí v islámu: Poslední věci člověka pohledem muslimských pramenů*. - Pracovní verze, rukopis.
- Kočí, Chaim. 2011. *Úmrtí, průběh pohřbu a období truchlení* In: Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer. Praha.
- Kondrová, Marta. 2007. *Dar jako sbírkový předmět* In: Tarcalová, Ludmila (ed.). *Dary a obdarování*. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. (s. 219-233).
- Kosáková, Eva (a kol.). 2004. *Slovník judaik*. Židovské muzeum v Praze.
- Košťál, Josef. 1902. *Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého*. Velké Meziříčí.
- Kotrlý, Tomáš. 2007. *Problematika pohřebnictví* In: *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR*. s.15.
- Kotrlý, Tomáš. 2013. *Pohřebnictví: Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Linde. Praha.

Seznam použité literatury

- Kubka, František – Novotný, Miloslav. 1941. *Božena Němcová*. V. Neubert a synové. Praha. (cit. dopis z 2. srpna 1856.)
- Kudláč, Antonín T. T. 2003. *Staronoví hledači Absolutna*, In: *Bůh a bohové: Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. KLP Praha (s.104-105).
- Kudláč, Antonín T. T. 2005. *Příběh(y) Volné myšlenky*. Lidové noviny. Praha.
- Kuchtová, Vladislava. 2012. „Atribut“ zesnulého jako výzdoba náhrobku v 19. a 20. století, In: Roháček, Jiří (ed.): *Epigraphica & Sepulcralia III.* (s. 253-262)
- Kůrka, Pavel B. 2010. *Kostelníci, úředníci, měšťané; Samospráva farnosti v utrakvismu*. Historický ústav Praha.
- Langhammerová, Jiřina. 2004. *Lidové zvyky: Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha.
- Langhammerová, Jiřina. 2008. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. Petrklíč. Praha.
- Le Goff, Jacques. 2003. *Zrození očistce*. Vyšehrad. Praha.
- Lénoir, Frédéric. 2002. *Setkávání buddhismu se Západem*. Volvox Globator. Praha.
- Lindner, Gerhard (ed.). 2009. *Friedhof und Denkmal*. Kultur Niederösterreich. St. Pölten.
- Lippok, Juliane. 2007. „Bei den Toten unten...“ – *Ergebnisse einer archäologischen Annäherung*. In: Kol. aut. *Totenhochzeit mit Kranz und Krone: Zur Symbolik im Brauchtum des Ledigenbegräbnisses*. Kassel (s. 253-269).
- Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.). 2001. *Fenomén smrti v české kultuře 19.století; Sborník příspěvků z 20.ročníku symposia k problematice 19. století*. KLP. Plzeň.
- Luckmann, Thomas. 1963. *Das Problem der Religion in der modernen Gesellschaft*. Ronbach. Freiburg.
- Luckmann, Thomas. 1980. *Lebenswelt und Gesellschaft: Grundstrukturen und gesellschaftliche Wandlungen*. Paderborn. Schöningh.
- Lutovský, Michal. 1996. *Hroby předků*. Academia. Praha.
- Máchal, Jan. 1995. *Bájesloví slovanské*. Votobia. Olomouc.
- Matulík, Rostislav. 2011. *Tryzna za české hokejisty*. In: *Dingir*. R. 14. Č. 4. Praha. (s. 136).
- Maiello, Giuseppe. 2005. *Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni*. In: *Český lid 92/1*. (s. 35-47).
- Maiello, Giuseppe. 2010. *Pohřební rituály a problematika smrti v antropologii*. In: kol. autorů. *Člověče, kde jsi?*. Eman – Spolek evangelických kazatelů. Benešov. (s. 58-67).

Seznam použité literatury

- Meixner, F. 1914. *Ortskunde von Preschkau*. Preschkau.
- Mendel, Miloš – Ostřanský, Bronislav – Rataj, Tomáš. 2007. *Islám v srdci Evropy: Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Academia. Praha.
- Mikulec, Jiří. 2013. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Grada. Praha.
- Müllauer, Natascha. 2009. *Grabungen in und um Kirchen: „...“, dass kein Toter in der Kirche bestattet werden soll...“* In: Lindner, Gerhard (ed.). *Friedhof und Denkmal*. Kultur Niederösterreich. St. Pölten. (s. 35-37)
- Munzar, Jan. 1986. *Medardova kápě aneb pranostiky očima meteorologa*. Horizont. Praha.
- Navrátilová, Alexandra. 2004. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad. Praha.
- Nejedlý, Martin. 2007. *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*. Scriptorium. Praha.
- Nešpor, Zdeněk R. 2006. *Děkuji za bolest... : Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.-80. let*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno.
- Nešpor, Zdeněk R. 2006. *Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Albis international. Ústí nad Labem.
- Nešpor, Zdeněk R. – Lužný, Dušan. 2007. *Sociologie náboženství*, Portál. Praha.
- Nešpor, Zdeněk R. 2008. *Spiritismus známý i neznámý* In: Nádvorníková, Alena. *Art brut v českých zemích: mediumici, solitéři, psychotici*. Arbor vitae a Muzeum umění. Olomouc.
- Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2008. *Náboženství v 19. století: Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?*. Scriptorium. Praha.
- Nešpor, Zdeněk R. 2010. *Příliš slábi ve víře: Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Kalich. Praha.
- Nešpor, Zdeněk R. - Kaiserová, Kristina (eds.). 2010. *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780-1918)*. Albis International. Ústí nad Labem.
- Nešpor, Zdeněk R. 2012. *„Lepší, jasnější a rozumnější názor na život“ – žeh: Kremační hnutí v českých zemích na konci 19. a první polovině 20. století*. In: *Víra, kultura a společnost: Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*. Pavel Mervart. Praha. (s. 313-326).
- Nešporová, Olga. 2008. *Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětem dopravních nehod* In: *Sociologický časopis / Sociological Review*, 2008, Vol 44, No 1. Sociologický ústav AV ČR. Praha.
- Nešporová, Olga. 2013. *O smrti a pohřbívání*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno.
- Newman, Jaakov –Siva, Gavriel. 1992. *Judaismus od A do Z*. Sefer. Praha.

Seznam použité literatury

- Obermaier, Walter – Patzer, Franz (eds.). 1986. *“Die schöne Leich”: Tod, Begräbnis und Totengedenken in Wien.* (Katalog výstavy). Wien.
- Obst, Helmut. 1990. *Außerkirchliche religiöse Protestbewegungen der Neuzeit.* Evangelische Verlagsanstalt. Berlin.
- Ohler, Norbert. 2001. *Umírání a smrt ve středověku.* H&H. Jinočany.
- Omić, Emir. 2011. *Islám.* In: Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. *Pohřbívání a hřbitovy.* Wolters Kluwer. Praha. (s.306-311).
- Otto, Rudolf. 1998. *Posvátno: Iracionalita v ideji božství a její poměr k racionalitě.* Vyšehrad. Praha.
- Pařík, Arno. 2001. *Z historie a činnosti Pražského pohřebního bractva,* In: Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.). *Fenomén smrti v české kultuře 19. století,* KLP. Plzeň. (s.309-333).
- Petronius Arbitr. 1959. *Hostina u Trimalchiona.* Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha.
- Piccolomini, Enea Silvio: *Historie česká.* D. Martínková, A. Hadravová, J. Matl (eds.), KLP Praha 1998
- Prahl, Roman. 2001. *Žal, melancholie a sepulkrální sochařství v Čechách kolem roku 1800,* In: Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.). *Fenomén smrti v české kultuře 19. století.* KLP. Plzeň. (s. 111-126).
- Randák, Jan. 2005. *Kult mrtvých roku 1848.* In: Nešpor, Zdeněk R. (ed.). *Mezi náboženstvím a politikou: Lidová kultura v novověku.* Ústav českých dějin FF UK. Praha. (s. 90–105).
- Randák, Jan. 2007. *Kult mrtvých; Smrt a umírání v revoluci 1848.* Argo. Praha.
- Ratajová, Jana – Storchová, Lucie (eds.). 2013. *Děti roditi jest božské ovotce: Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku,* Scriptorium. Praha.
- Rogers, Nicholas. 2002. "Samhain and the Celtic Origins of Halloween". *Halloween: From Pagan Ritual to Party Night.* Oxford Univ. Press. New York
- Rogić, D. a kol. 2004. *Wreath – its Use and Meaning in Ancient Visual Culture,* In: *Religion and Tolerance; The Journal of the Center for Empirical Researches on Religion.* Vol. X, No. 18. Novi Sad. (s.341-358). – Elektronický zdroj:
[https://www.academia.edu/3552255/D. Rogić J. Anđelković Grašar E. Nikolić Wreath -](https://www.academia.edu/3552255/D._Rogić_J._Anđelković_Grašar_E._Nikolić_Wreath_-)

Seznam použité literatury

its Use and Meaning in Ancient Visual Culture Religion and Tolerance Vol. X No. 18 2012 341-358 (Naposledy navštíveno 30. 9. 2014.)

Rystonová, Ida. 1996. *Byliny a jejich lidové názvy*. Vodnář. Praha.

Seib, Gerhard. 2007. *Kranz und Krone für Kinder und Ledige in der Grabmalikonografie*, In: Kol. autorů. *Totenhochzeit mit Kranz und Krone: Zur Symbolik im Brauchtum des Ledigenbegräbnisses*. Museum für Sepulchralkultur – Arbeitsgruppe Friedhof und Denkmal. Kassel. (s. 137-155).

Skočovská, Markéta. 2010. *Světští: Identita a základní kulturní rysy*. Diplomová práce. Ústav jižní a centrální Asie Filosofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha.

Splitter, Rüdiger. 2007. *Von Siegespreisen und Grabbeigaben – Griechische Kränze in der Antikensammlung Kassel* In: Kol. autorů. *Totenhochzeit mit Kranz und Krone: Zur Symbolik im Brauchtum des Ledigenbegräbnisses*. Museum für Sepulchralkultur – Arbeitsgruppe Friedhof und Denkmal. Kassel. (s. 277-280).

Stein, Karel. 2005. *Pomníčky Lužických hor a Českého Švýcarska*. Vestri. Liberec.

Stejskal, David – Šejvl, Jaroslav. 2011. *Pohřbívání a hřbitovy*. Wolters Kluwer ČR. Praha.

Stloukal, Milan. 2003. *Etika výzkumu starých hrobů: Máme právo rušit zemřelé antropologickým výzkumem?* In: *Vesmír* R. 82 / srpen 2003. Praha. (s. 446-449).

Svobodová, Markéta. 2013. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: Ideové, stavební a typologické proměny*. Artefactum. Ústav dějin umění AV ČR. Praha.

Szabo, Miloš. 2010. *Pražské hřbitovy: Olšanské hřbitovy I. & II.* Libri. Praha.

Špatenková, Naděžda. 2005. *Děti a smrt rodičů*. In: *Eternity* 2/1, (s. 28-31).

Špatenková, Naděžda. 2013. *Poradenství pro pozůstalé: Principy, proces, metody*. Grada. Praha.

Štampach, Ivan O. 2010. *Na nových stezkách ducha: Přehled a analýza současné religiozity*. Vyšehrad. Praha.

Taylor, Charles. 2003. *Varieties of Religion Today: William James Revisited*. Harvard University Press. Cambridge – London.

Taylor, Charles. 2013. *Sekulární věk: Dilemata moderní společnosti*. Filosofia. Praha.

Tinková, Daniela. 2012. *Zákeřná mefitis: Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*. Argo. Praha.

Toynbee, Jocelyn Mary Catherine. 1971. *Death and Burial in the Roman World*. Thames and Hudson. London – Southampton.

Turnerová, Alice. 1995. *Historie pekla*. Jota. Praha.

Seznam použité literatury

Urfus, Valentin. 1997. *Kamenné kříže a právo*. In: Vít, Jaroslav. *Kamenné kříže Čech a Moravy: Sborník Společnosti pro výzkum kamenných křížů*. Argo. Praha. (s. 20-25).

Vávra, Martin. 2012. *Náboženství a konec života: Víra a způsob pohřbívání*. In: Tichý, Radek – Vávra, Martin. *Náboženství z jiného úhlu*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno. (s. 111-124).

Vavřinová, Valburga. 2001. *Malá encyklopedie Vánoc*. Libri. Praha.

Vavřinová, Valburga. 2011. *Abeceda Dušiček a Halloweenu*. Krásná paní. Praha.

Večerková, Eva – Frolcová, Věra. 2010. *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Vyšehrad. Praha.

Vlha, Marek. 2012. *Poslední služba zesnulým ve svobodomyšlné Americe a Český národní hřbitov v Chicagu: Sonda do náboženského milieu česko-amerického svobodomyšlného hnutí*. In: Havelka, Miloš a kol. *Víra, kultura a společnost: Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*. Pavel Mervart. Praha. (s. 327-355).

Vlnas, Vít. 2001. *Druhý život barokního pohřbu*. In: (eds.): Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.). 2001. *Fenomén smrti v české kultuře 19.století; Sborník příspěvků z 20.ročníku symposia k problematice 19. století*. KLP. Plzeň. (s. 13-22).

Vlnas, Vít. 2004. *POMPA FUNEBRIS aneb Dědictví barokního pohřbu v 19. století*. In: Royt, Jan (ed.): *MEMENTO MORI! : Smrt jako brána k věčnosti ve výtvarném umění*. Doprovodná publikace k výstavě v Muzeu Kašperské Hory na Šumavě. (s. 42-47).

Vojtíšek, Zdeněk (ed.). 2006. *Encyklopedie nových náboženství: Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*. Knižní klub. Praha.

Vojtíšek, Zdeněk. 2013. *Andělé postmoderního nebe*. In: *Dingir 3/2013*.

Votruba, Adam. 2009. *Václav Babinský, Život loupežníka a loupežnická legenda*. Libri. Praha.

Weiniger, Ruth J. 2007. *Religiozita nehalachických Židů v ČR*. diplomová práce. Univerzita Pardubice. Rukopis.

Wieser, Stanislav. 1997. *Teorie vzniku kamenných křížů a křížových kamenů*. In: Vít, Jaroslav. *Kamenné kříže Čech a Moravy: Sborník Společnosti pro výzkum kamenných křížů*. Argo. Praha. (s.15-19).

Wittgenstein, Ludwig. 2008. *Tractatus logico-philosophicus*. Oikoymenh. Praha.

Wolf, Jiří. *Očistec a revenanti v lidové kultuře českého baroka; Případ pekaře Exelia z let 1648-1649*. 2005. In: Nešpor, Zdeněk R. (ed.). *Mezi náboženstvím a politikou: Lidová kultura v novověku*. Ústav českých dějin FF UK, Praha. (s. 71-78).

Seznam použité literatury

Prameny:

- Anny Novákové ze Lhoty Snář obsahující výklad všech snů, Vaněk a Votava, Praha 1932.
- Bárta, Zdeněk: *Věčný život – smrt pohledem Českobratrské církve evangelické* In: *Eternity* 1/ 1, Praha. 2005. (s.16-17).
- Bartošek, Jaroslav: *Smuteční projevy: Sborník pro Sborník pro občanské záležitosti ve Východočeském kraji*, Krajské kulturní středisko Hradec Králové 1988.
- Bauerová, Jana: *Metodický materiál na pomoc občanským smutečním řečníkům*, Opava 1987.
- Bezděk, Ctibor: *Tak rád jsem žil..., paměti MUDr. Ctibora Bezděka*, Academia, Praha 2011.
- Bouzek, Josef: *Na dušičky vzpomínejme: Utrpení duší v očistci a prostředky, jak je zmírniti*, Vincentinum, Praha 1947 (2. vydání).
- Brůna, Otakar: *Potkat Otu Pavla; O muži z rybářské planety*, Akcent, Praha 2000.
- Čapek, Karel: *Písně lidu pražského* (1925), In: Pletka, Václav – Karbusický, Vladimír: *Písně lidu pražského*, Československý spisovatel, Praha 1966.
- Čapek, Karel: *PRESIDENT OSVOBODITEL MÁ VÁNOČNÍ STROMEK – Lidové noviny* 21. 12. 1937, In: *Čtení o T. G. Masarykovi*. Melantrich – Dilia, Praha 1969. (s.187).
- Černý, V.: *Záhady duše – Strašidlo v kovárně* In: Sezemský, Karel (ed.): *Posel záhrobní*, Nová Paka 1906 (6/12), (s.187-188).
- Deml, Jakub: *Katolický sen*, (1. vyd. 1932) Vetus Via, Brno 1998.
- Dus, Jan: *Českobratrský evangelický pohřeb a hudba při něm*, Synodní evangelisační odbor českobratrské církve evangelické, Brno 1947.
- Eichlerová, Lilian – Havránek, Edgar Th.: *Pravidla společenského chování; Kniha moderní etikety; Návod k uhlazenému a demokratickému chování ve všech případech lidského života*, Díl I., Sfinx, Praha 1925.
- Feder, Richard: *Život a odkaz, Rada židovských náboženských obcí v Praze – Ústřední církevní nakladatelství v Praze* 1970.
- Fulghum, Robert: *Od začátku do konce: Naše životní rituály*, Argo, Praha 1995.
- Hauner, E.: *Slovníček spiritualistický*, Sfinx, Praha 1923
- Hrachovcová, Michaela (ed.): *Kudy do nebe: Cesta vděčnosti / Cesta odcházení*, Advent-Orion, Praha 2012.
- Miroslava Jandovská: *Upravujeme hroby*, Brázda, Praha 2002.

Seznam použité literatury

Kardec, Allan: *Co jest spiritismus?* Vydavatelství Schneider, Brno 1999. (Přetisk staršího vydání s doslovem Karla Sezemského).

Knor, Jožka: *Zlomená jabloň*. In: *Krematorium*, č. 10.-11., Krematorium, Praha (s. 104-105).

Kodym, A. (ed.): *Medium: Měsíčník věnovaný okultismu, spiritismu, magii, mystice, astrologii a praktickým naukám psychickým*, (ročník 4) Praha 1936.

Komárek, Michal: *Pohřbívání jako byznys* In: *Respekt* 23. 3. 2009.

Körber, Jiří (ed.): *Smuteční proslovy k posledním věcem člověka: Několik zkušeností, pokynů a rad k otázkám pokrokového pohřbívání*, Spolek přátel žehu v Praze, 1963.

Kozák, Jaromír: *Spiritismus: Zapomenutá významná kapitola českých dějin*, Eminent, Praha 2003.

Kroftová – Roztocká, Zdislava: *Ježíškovy pohádky*, B. Kočí - Zápotočný a spol., Praha 1948.

Kučera, Tomáš – Reitschläger, Jan David (eds.): *Hegjon lev – Sidur; Uspořádání modliteb progresivního směru pro šabat, svátky a všední dny*, Bejt Simcha, Praha 2008.

Kudrnáč, Václav (red.): *Jiráskův pohřeb a návrat dorodného Padolí*, Družstvo pro postavení Jiráskova divadla v Hronově, Hronov 1930.

Kunstovný, Otakar: *Narození, sňatek a pohřeb volného myslitele*, Volná myšlenka československá, Praha 1920.

Kvapil, Jaroslav: *U rakve Aloise Jiráska*, In: *Tři řeči smuteční*, Spolek českých bibliofilů v Praze 1937. – s.11-15.

Kylar, J. (?). *Uložení popelnice v bytě*. In: *Krematorium* (R. 23, č. 10) – říjen 1932. – (Autorství J. Kylara naznačuje šifra -jk-).

Lašek, František: *O pohřbívání mrtvých v zemi a ohněm od pravěku až na naše dny*, J.Otto, Praha 1908.

Lessing, Gotthold Ephraim: *Wie die Alten den Tod gebildet*, Berlin 1769. Převzato z elektronického zdroje:
<http://www.zeno.org/Literatur/M/Lessing,+Gotthold+Ephraim/Ästhetische+Schriften/Wie+die+Alten+den+Tod+gebildet> (Naposledy navštíveno: 19. 9. 2014.)

Levý, Mikuláš: *Velebná matka Antoinetta Chotková, první představená Vincentina*, Vincentinum, Praha 1937.

Linhart, Lubomír: *27. VI. 1918 – 14. IV. 1947 Anince ženě nejněžnější, nejskromnější a nejevnější*, Praha 1948. (Citováno dle exempláře ze soukromého archivu. V Národní knihovně České republiky uloženo pod číslem: cnb000713203)

Seznam použité literatury

Lisý, J.: *K pojetí světonázorových problémů života a smrti ve smutečních občanských obřadech*, In: *Rozvoj estetickovýchovných stránek občanských obřadů a slavností*, Ústav pro kulturně výchovnou činnost, Praha 1989.

Malíř, Jan Křtitel: *O spalování mrtvol* In: Horský, Rudolf (ed.): *Obrana víry*, Tisková Liga v Praze 1905.

Nádvorníková, Alena: *Art brut v českých zemích; mediumici, solitéři, psychotici*, Arbor vitae a Muzeum umění, Olomouc 2008.

An-Nawawí, Jahjá: *Zahrady spravedlivých: Sběrka výroků Proroka Muhammada*, Nakladatelství AMS, Praha 2008.

Na památku desetiletého trvání plzeňského krematoria, Spolek „Krematorium“ Praha a Spolek „Krematorium“ odbor Plzeň, Plzeň 1936.

Nepostrádatelný rádce občanů bez vyznání; Co musí každý vědět o sňatku, manželství, narození, úmrtí a pohřbu, Vydavatelství Volné Myšlenky československé v Praze 1926.

Neruda, Jan: *Národní navštívenky*, In: *Nekrology a fejetony časové, Sebrané spisy Jana Nerudy XXXI*. Praha 1913.

Noe, Miroslav: *Zrcadlo živého času; O lidské touze a obětních zpívajících mísách*, Beth-Or 2012.

Nozar, Karel: *Pohřby do země a kremace*, Spolek "Krematorium" , Praha 1931.

Pavel, Ota: *Z korespondence*. Ed. Milan Ždímal. Ed. fotografií Jiří Kovanic. Vydání celkem 2. (Vydání 1. Praha: J-klub při 199. ZO Svazarmu 1989.) Praha, Primus 1990. (.s 73 – dopis bratru Hugovi).

Prošková, Kristýna: *Skácené dějiny českých trampů, Mladá Fronta Dnes (Střední Čechy)*, 27. února 2014, s. B3.

Ryba, Jakub Jan: *Písně*, Mladá fronta Praha 1989. (1. vydání Rožmitál p. Třemšínem 1805).

Sadek, Vladimír: *Doteky duše; Snový deník vzestupu lidské duše*, Malvern, Praha 2009.

Sezemský, Karel: *Ve škole duchovní: Čisté učení spiritické*, Nákladem Spiritistické knihovny v Hrabačově u Jilemnice 1904.

Sezemský, Karel: *Strašidla ve dvacátém století*, Nová Paka 1906.

Starý, Oldřich – Kittrich, Josef: *Krematorium – Veřejné soutěže z r. 1943. Jaroměř – Třebíč – Kolín*, Grégr a syn, Praha 1946.

Szlakmann, Charles: *Judaismus pro začátečníky*, Togga, Praha 2003.

Šonský, Drahošlav: *Úprava hrobů*, Grada Publishing, Praha 2002.

Seznam použité literatury

Šottnerová, Dagmar: *Lidové tradice: původ lidových tradic, zvyky, pověry, pranostiky, říkadla a hry*, Rubico, Olomouc 2009.

Trčková, Blanka (ed.): *Sborům pro občanské záležitosti /výbor z básní*, Krajská knihovna České Budějovice 1972.

Třešňák, Petr: *Kovbojové potřebují do nebe nůž*, In: *Respekt*, R XXI /44 ; 1. – 7. 10. 2010. (s. 72).

Turnerová, Jarmila: *Na dušičky*. In: *Časopis Krematorium*, č. 12, Krematorium, Praha (s. 115).

Uhrová, Eva: *Po nevyšlapaných stezkách: Z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Mona Praha 1984. (Citována fotografie na s.123).

Váchal, Josef: *In memoriam Marie Váchalové*, Paseka, Praha a Litomyšl 2014 (původní vydání 1923).

Weinfurter, Karel: *Spiritismus a věda*, Josef Springer, Praha 1928.

Weinzettel, Václav: *Víra v nové době*, Borský a Šulc, Praha 1924.

Zachar, Otakar: *Z dějin minulosti spiritismu*, vl. nákl., Praha 1914.

kol. autorů: *Sedmdesát let Společnosti přátel žehu: 1909-1979*. Společnost přátel žehu, Praha 1979.

kol. autorů: *Společnost přátel žehu 1909-2009*, vydáno k jubilejnímu roku českého kremačního hnutí, Společnost přátel žehu, Praha 2009.

kol. autorů: *Výstavba smutečních síní adaptací a přístavbou*, Společnost přátel žehu v Praze 1968.

Světobzor 12. 2. 1915 (Inzerce).

Beletrie:

Arbes, Jakub: *Sívooký démon*, In: *Romaneta*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006. (s. 9-146).

Baar, Jindřich Šimon: *Farská panička*, Nakladatelské družstvo Máje, Praha nedatováno, 176stran.

Baar, Jindřich Šimon: *Jan Cimbura*, Československý spisovatel Praha 1979.

Baar, Jindřich Šimon: *Pro kravičku*, In *Tři povídky z Chodska*, Odeon, Praha 1969. (s. 117-178).

Biliánová, Popelka: *Pražské pověsti*, Erika, Praha 1995.

Seznam použité literatury

- Brown, Lucy Krasny – Brown, Marc: *Když dinosaurům někdo umře*, Cesta domů, Praha 2010.
- Čarská, Lidia Aleksejevna: *Smělý život*, Josef R. Vilímek, Praha 1928. (sepsáno 1904).
- Dvořák, Karel: *Psova poslední vůle* (příběh 114) In: *Nejstarší české pohádky*, Argo, Praha 2001.
- Erben, Karel Jaromír. 1965. *Kytice z pověstí národních*. Albatros. Praha.
- Feuchtwanger, Lion: *Žid Süss*, Odeon, Praha 1969.
- Feuchtwanger, Lion: *Oppermannové*, Odeon, Praha 1973.
- Flammarion, Camille: *Konec světa*, J. Otto, Praha 1894.
- Foglar, Jaroslav: *Stínadla se bouří*. In: *Rychlé šípy ve Stínadlech*, Olympia, Praha 2005.
- Gardner, Jostein: *Jako v zrcadle, jen v hádance*, Albatros, Praha 1999.
- Hašková, Jarmila: *Z notesu svatého Petra*, Kvarta, Praha 1997 (1. vydání 1930).
- Janeček, Ota – Nepil, František: *Zobáček mi namalujte červeně*, Albatros, Praha 1983.
- Jehošua, Avraham B.: *Molcho*, Pistorius, Praha 2012.
- Jüptner, Jan: *Civilní náboženství*, Univerzita Karlova v Praze 2013.
- Kantůrková, Eva: *Smuteční slavnost*, Mladá fronta, Praha 1967.
- Kisch, Egon Erwin: *Hřbitov bohatých psů*, Labyrint Praha 2008.
- Konařík-Bečvan, Bedřich: *Judita: Kresba z východní Moravy* In: *Sv. Josef, kalendář přátel opuštěných dětí*. r. 1932 (?).
- Kožík, František: *Svatá holčička: Dětská legenda*, Rudolf Kmoč, Praha 1943.
- Kubec, Daniel: *Štěně bez oušek*, Beletris, Praha 2012.
- Larsen, Anker: *Kámen mudrců*, Avatar, Praha 1999 (1. vydání J. R. Vilímek 1925).
- Manger, Icik: *Můj poslední den v ráji* In: *Židovská ročenka 5754 / 1993-94*, Federace židovských náboženských obcí v České republice, Praha 1993. (s. 165 – 178).
- Mašková, B.: *Na Dušičky*, In: Josef Chudáček (ed.): *Dětský svět, časopis pro katolické děti*, Nákladem Československé akciové tiskárny v Praze, 1922 (ročník 4.) – (s. 45-46).
- Meyrink, Gustav: *Valpuržina noc / Bílý dominikán*, Odeon Praha 1992.

Seznam použité literatury

Němcová, Božena: *Pomněnka šlechtné duše*, In: Štulc, Václav (ed.): *Poutník z Prahy: Kalendář katolický na obyčejný rok po Kristovu narození 1855*. Podle návrhu Jednoty katolické v Praze sestavený a se schválením nejdůstojnější duchovní vrchnosti vydaný. Ročník čtvrtý. Sklad a náklad Bedřicha Stýbla, Praha 1855.

Pospíšil, O.: *Anička. Portrét sokolského dítěte (Památce Karla Berky)* In: *Vzkříšení, Noviny sokolské mládeže*, Praha 15. prosince 1923. (s.38).

Splní Ježíšek? In: Tereza Mellanová: *Z království maličkových; Povídky naší milé mládeži*, A. Storch a syn, Praha 1924. (s. 91-94).

Peroutka, Vladimír (ed.): *Květnová revoluce: Obrazový památník hrdinství a slávy z velkých dnů lidového povstání*, Melantrich, Praha 1945.

Peterová, Zuzana: *Jak jsme se zbláznili: můj táta Ota Pavel a já*, G+G, Praha 2001.

Plicka, Karel – Volf, František: *Český rok v písních, hrách a tancích, říkadlech a hádankách – Podzim*, Odeon, Praha 1980.

Rakous, Vojtěch: *Vojkovičtí a přespolní*, Československý spisovatel Praha 1986. (povídka *Strýc Václav* s. 184-198).

Rakous, Vojtěch: *Vojkovičtí a přespolní* In: *Vojkovičtí a přespolní II.*, Obelisk Praha 1926.(s.63-93).

Řeháková, Anna: *Andělská srdce*, Josef R. Vilímek, Praha (Nedatováno; po r. 1914).

Sánchez-Silva, José María: *Marcellino – chléb a víno: Španělská legenda*, Signum Unitatis, Praha 1990.

Sánchez-Silva, José María: *Veliká cesta malého Marcellina*, Signum Unitatis, Praha 1991.

Shakespeare, William: *Smrti má přijď* (překl. Erik A. Saudek) ze hry *Večer tříkrálový*(II/4) In: *Komedie*, Odeon, Praha 1983. (s. 526-7).

Světlá, Karolína: *Kříž u potoka*, Odeon, Praha 1968.

Šrámek, Petr (ed.): *Hrábky, drápky, odpadky; Krasohled české poezie pro děti 19. století*, Albatros, Praha 2012.

Štulc, Václav (ed.): *Poutník z Prahy: Kalendář katolický na obyčejný rok po Kristovu narození 1855*. Podle návrhu Jednoty katolické v Praze sestavený a se schválením nejdůstojnější duchovní vrchnosti vydaný. Ročník čtvrtý. Sklad a náklad Bedřicha Stýbla, Praha 1855.

Toulcová-Mettlerová, Joža: *Vánoční pohádka*. In: *Vzkříšení, Noviny sokolské mládeže*, Praha 15. prosince 1923. (s.74).

Vojta, Fr.: *Cimbůrkové* In: *Vzkříšení, Noviny sokolské mládeže*, Praha 15. prosince 1923.

Seznam použité literatury

Zíka, Vlád'a (pseud. Vladimír Watzke): *Ježíškovy pohádky*, Zmatlík a Palička, Praha nedatováno, 30. léta).

Zinnerová, Markéta: *Tajemství proutěného košíku*, Futura, Praha 1994.

Zrzavý, Jan: *Jeníkovy pohádky*, Aventinum, Praha 1920.

Zweig, Stefan: *Svět včerejška*, Sumbalon, Vysoké mýto, 2013.

Filmy:

Cikánský duch Václava Havla - Ptáčata 4. ; K. Zlatušková, ČT 2011.

Den pro mou lásku (1976), režie Juraj Herz, scénář Markéta Zinnerová.

Kříž u potoka (1937), režie Miroslav Janeš, scénář František Kožík.

Přežili jsme svoje děti (2007), režie Olga Sommerová.

Smuteční slavnost (1969), režie Zdeněk Sirový, scénář Eva Kantůrková.

Spalovač mrtvol (1968), Juraj Herz, scénář Ladislav Fuks.

Zámek v Čechách (1993), režie Martin Hollý (ml.), scénář Jiří Hubač.

Život na hřbitově (1997), režie Jakub Sommer.

Životy dětí (2007), režie Tomáš Škrdlant.

DODATKY

DODATEK I. – Přehled zkoumaných hřbitovů:

Lidské:

Blatná – nový hřbitov

Nový hřbitov v Blatné vznikl kolem krematoria, vybudovaného roku 1974 za městem (Buzická 870). Podle pamětníků, s nimiž jsem se na hřbitově setkala, bylo společně s projektem plánováno zrušení „starého“ hřbitova, existujícího od roku 1780 (kdy nahradil starší hřbitov kolem kostela Nanebevzetí Panny Marie) v hranicích ulic Strakatého – Lipová – Na Blýskavkách – Nad Lomnicí. Někteří z pozůstalých se proto rozhodli pro přenesení ostatků svých blízkých, zatímco další naopak vyčkávali. Jelikož ke zrušení nedošlo, má nyní Blatná hřbitovy 2, přičemž se pohřbívá jen na novém, ale i na starém jsou dosud navštěvované hroby. Nový hřbitov má naprostou převahu urnových hrobů a rozptylovou loučku.

Dobovou zajímavostí je, že u průčelí krematoria je umístěn památník obětem světových válek a hrob ruského partyzána G. I. Pimonoviče.

Zkoumán: 3. 6. 2011 ; 7. 11. 2011 ; 4. 11. 2012

Brno – Líšeň

Hřbitov vznikl po roce 1948 jako náhrada za nevyhovující „starý“ hřbitov v Trnkově ulici (založený r. 1780 po zrušení starého hřbitova kolem kostela sv. Jiljí). Vzhledem k nárůstu obyvatelstva bylo již roku 1929 navrhováno jeho zrušení a vybudování hřbitova nového. Ten byl budován od roku 1948 a až otevřen 1. 8. 1958, třebaže před dokončením stavebních prací. Vzhledem k tomu, že zde jsou hroby lidí zemřelých před tímto datem, muselo docházet k přenášení (patrně zpopelněných) ostatků. Projekt z roku 1945 předpokládal parkovou úpravu, aleje, s několika urnových hájů a kolumbárium, ale místní národní výbor od plánů nakonec ustoupil, neboť se ukázalo, že by na samotné hroby nebyl dostatek místa.⁹⁴²

Zkoumán: 11. 10. 2010

Brno – Židenice (židovský hřbitov)

Židovský hřbitov v Brně-Židenicích byl založen roku 1852, již jako centrální hřbitov pro Židy z Brna a okolí. Do té doby nemělo Brno dlouho židovský hřbitov ani židovské obyvatele, neboť středověký židovský hřbitov zanikl po vypovězení Židů z Brna Ladislavem Pohrobkem roku 1454 a navrátit se mohli až roku 1848. Hřbitov se do dnešní velikosti rozrostl postupným rozšiřováním ve čtyřech etapách.⁹⁴³

Zkoumán: 11. 10. 2010

Havlíčkův Brod – nový hřbitov

Hřbitov při „pražské“ silnici byl založen rozhodnutím okresního výboru roku 1910, jako náhrada za hřbitov u kostela sv. Vojtěcha (ten se díky poloze mimo městské centrum stal po nařízení Josefa II. jediným hřbitovem tehdejšího Německého Brodu).⁹⁴⁴ Místní však

⁹⁴² <http://www.vlisni.cz/hrbitovy-lisni> (Naposledy navštíveno 25. 8. 2014)

⁹⁴³ <http://www.zob.cz/files2/Historie.pdf> (Naposledy navštíveno 19. 9. 2014)

⁹⁴⁴ http://mic.muhb.cz/vismo/o_utvar.asp?id_org=100676&id_u=15528&p1=50825 (Naposledy navštíveno 19. 9. 2014)

neprojevovali zájem pohřbívat se na novém místě, takže první pohřby zde proběhly až na přelomu let 1915-1916. Od 20. Po založení Zemského ústavu pro choromyslné (1928) byla zadní část vyhrazena pro pohřby chovanců ústavu. Rušení starého hřbitova se neobešlo bez komplikací, takže ze 40. a 50. let přicházely opakované zakazy pohřbívat na „starém“ hřbitově a jeho konečné zrušení coby pohřebiště přišlo teprve roku 1961.⁹⁴⁵

Ústavní pohřebiště zaniklo (podobně jako hřbitov bohnického ústavu v Praze) a při výzkumu jsem je zastihla již jako vsypovou loučku.

Zkoumán: 7. 11. 2010 ; 11. 7. 2011 ; 16. 7. 2012

Hradec Králové – Kukleny

Hřbitov se nachází u kostela sv. Anny (1784), patřícího k bývalému klášteru minoritů. Někdejší hřbitov místní římskokatolické farnosti se stal jedním z hlavních hřbitovů pro celé město Hradec Králové. Má dvě kolumbária (jedno s kamennými epitafními deskami, druhé s prosklenými kolumbárními okénky). Nachází se zde rovněž rozptylová loučka.

Zkoumán: 12. 11. 2010 ; 6. 11. 2012

Hradec Králové – Lesní hřbitov

Dobu vzniku Lesního hřbitova se mi nepodařilo dohledat, ale nejstarší hroby pocházejí z období 1. republiky. Vznikl tedy přibližně ve stejných letech jako Lesní hřbitov ve Zlíně. Hroby jsou zde různého typu: klasické hroby pro ukládání rakví, urnové hroby, rozptylová loučka. Různá je i jejich symbolika a provedení, přičemž se výrazně projevuje sklon k originalitě, daný možná už samotnou volbou místa – obyvatelé Hradce Králové mají více možností, kam své zesnulé uložit, přičemž tento hřbitov je nejdlehlší a nejhůře dostupný MHD.

Zkoumán: 6. 11. 2012

Jihlava – „U krematoria“

Hřbitov při krematoriu v Jihlavě – Lesnově je projektován již výlučně na pohřby žehem, a to buď do sklípkových hrobů nebo na místní rozptylové loučce. U rozptylové loučky je tabule, kam mohou být vepsána jména těch, jejichž popel zde byl rozptýlen. Pozoruhodné je, že v 90. letech zde byl vztyčen kříž, mající funkci hymničního (ale nenašla jsem u něj dary jako u starých hymničních křížů). V době výzkumu byla plánována výstavba nové vsypové loučky.⁹⁴⁶

Zkoumán: 8. 11. 2012

Jihlava – ústřední hřbitov

K založení hřbitova, plánovaného od počátku jako ústřední, došlo roku 1869. Byl nicméně vysvěcen podle římskokatolického ritu. V letech 1893-94 zde byla vystavěna novogotická kaple Nanebevstoupení Páně.

Podstatnou část starších hrobů představují opuštěné hroby německých obyvatel města, jejichž potomci byli po 2. světové válce odsunuti. Občas je renovují rodiny z Německa či Rakouska, v některých případech je odkupují místní obyvatelé pro nové pohřby.

Hřbitov má dvě fungující dětská oddělení, rozptylovou loučku. Zajímavým prvkem je enkláva chudých romských hrobů (bohatší romské rodiny mají rodinné hrobky, roztroušené po hřbitově).

---

⁹⁴⁵ http://mic.muhb.cz/vismo/o_utvar.asp?id_org=100676&id_u=15536&p1=50825 (Naposledy navštíveno 25. 8. 2014)

⁹⁴⁶ <http://www.jihlava.cz/krematorium-jihlava-vystavba-nove-vsypove-loucky/d-476760/p1=49380> (Naposledy navštíveno 15. 9. 2014).

Zkoumán: 6. 11. 2010 ; 8. 11. 2012

Jihlava – židovský hřbitov

Židovský hřbitov v Jihlavě byl založen roku 1867 nebo 1869 jako pohřebiště pro Židy v Jihlavě a okolí. Dnešní stav je poznamenán událostmi z roku 1939, kdy byl hřbitov zdevastován a zničena cenná novorománská obřadní síň. O někdejší podobě hřbitova si tedy můžeme udělat jen nepřesnou představu. Nová obřadní síň byla zbudována v letech 1968-1969 (sic!). V roce 1997 zde byl odhalen pomník obětem šoa.

Zkoumán: 8. 11. 2012

Kasejovice

Kasejovice je obec se statutem města, spravující katastr o rozloze 34,38 km² a čítající 1333 obyvatel (28. 8. 2006). Kasejovický hřbitov se rozkládá kolem místního děkanského kostela (děkanství od r. 1897), zasvěceného sv. Jakubu Staršímu a pocházejícího z počátku 2. třetiny 13. století. – Skutečnost, že se kolem kostela uprostřed obce nachází nepřerušeně fungující hřbitov svědčí o tom, že v obci nedošlo k provedení josefinských reforem, vyžadujících přesunutí hřbitova mimo obec, stejně jako o tom, že se obce asi příliš nedotkly morové epidemie 18. století.

Na hřbitově jsou pohřbeni lidé různých vyznání (židovský hřbitov se nachází za obcí): Kromě zjevně římskokatolických hrobů zde najdeme i řadu hrobů s kalichem (ať již to znamená přihlášení se k ČCE, Jednotě bratrské či – nejpravděpodobněji – k ČSCH.)

Zkoumán: 31. 5. 2011 ; 8. 11. 2011 ; 7. 7. 2012

Kutná Hora – hřbitov Všech svatých

Velký hřbitov, sloužící dnes jako ústřední pohřebiště pro město Kutná Hora a okolí je přistavěn ke kostelíku Všech svatých (zal. před 1292, barokní přestavba 1698). Jako hřbitovní kostel sloužil patrně dlouho (jak napovídá jeho název), je také pravděpodobné, že jeho hřbitov byl užíván hlavně při morových epidemiích – nasvědčují tomu sochy sv. Rocha a Šebestiána, ochránců proti moru, v průčelních nikách kostela.

Hřbitovní architektura představuje průřez jednotlivými styly, od reprezentativních hrobek 19. století, přes minimalizované civilní hroby, urnové sklípky, až po kolumbárium. To bylo postaveno společně s novou budovou pohřební služb – a obřadní místností – v 70. letech 20. století.

Výrazným prvkem je legionářské pohřebiště, které hřbitovu přineslo lidový název “U legionářů”. Ve staré části hřbitova je také kněžské pohřebiště s výraznými náhrobky, dnes již nepoužívané (nemá místo pro nové hroby).

Zkoumán: 28. 8. 2010 ; 7. 11. 2012

Kutná Hora – Sedlec

Hřbitov obce Sedlec, která je nyní součástí města Kutná Hora, se nachází u dlouhodobě významného (a dnes turisticky atraktivního) pohřebního místa – kostelíku Všech svatých s podzemní kostnicí. – Historie tohoto pohřebiště je úzce spjata s dějinami místního cisterciáckého kláštera. Klášterní hřbitov zde existoval patrně již od 13. století. Oblíbeným pohřebištěm se stal poté, co opat Heidenreich údajně přinesl hrst hlíny z Božího hrobu a tu rozptýlil po hřbitově. Hřbitov tak začal být považován za součást Svaté země, což mu propůjčovalo mimořádný význam. V době morových epidemií sloužil jako hromadné pohřebiště nejen pro Sedlec, ale i Kutnou Horu a okolí.

Starý klášterní hřbitov byl zrušen na konci 15. století. Přitom došlo k masivní exhumaci kosterních pozůstatků, jež byly uloženy v podzemní kapli (je však možné pravděpodobné, že ossuarium při objektu existovalo již dříve). Roku 1511 prý poloslepý mnich (patrně

v souvislosti s rozjímáním o pomíjivosti žití) sestavil lebky do velkých pyramid (jako veliké memento mori).

Výzdoba z lidských kostí, pro kterou je místo dnes navštěvováno, je dílem Blažeje Santiniho – Aichela a řezbáře Františka Rinta. Byla vytvořena poté, co Josef II. roku 1784 sedlecký klášter zrušil a jeho majetek odkoupili Schwarzenbergové z Orlíka.

Současný hřbitov má podobu spíše vesnického než městského hřbitova, starší i novější hroby obklopují kostel. Ze starších pohlednic pocházejících z 20. století je patrné, že během posledního půlstoletí byla řada starších hrobů nahrazena novými.

Zkoumán: 28. 8. 2010 ; 7. 11. 2012

Liberec – židovský hřbitov

Hřbitov byl vybudován roku 1865 a patří do řady nových městských židovských hřbitovů, budovaných jako protějšky hřbitovů nežidovských (občanských). Do té doby liberecká židovská komunita využívala hřbitov v Turnově.

Roku 1886 byl hřbitov rozšířen, došlo též k vybudování domku pro správce, prostor pro rituální očistu (tahara), přístřešku pro pohřební vůz a později též secesní obřadní síň (1900). Stará a nová část hřbitova byly zpočátku odděleny, později spojeny. Obřadní síň se roku stala památkem obětí šoa.

Hřbitov sloužil silně asimilované německojazyčné komunitě, což se odráží na pojetí náhrobků. Kromě německých nápisů zde můžeme vidět též odraz místního spolkového života.

V Liberci stojí nejstarší krematorium na českém území; to se odráží i na židovském hřbitově. Je zde nejen urnové oddělení, ale i urny viditelně zakomponované do náhrobků.⁹⁴⁷

Zkoumán: 11. 11. 2012

Nový Bor

Lesní hřbitov v Novém Boru byl založen roku 1909 (projekt Hans Pitzner 1907) . Tehdy sloužil převážně německému obyvatelstvu. V důsledku odsunu po r. 1945 a následnému dosídlení etnickými Čechy je však dnes většina hrobů českých.

Význačným hrobem je společný hrob účastníků Rumburské vzpoury r.1918. Hřbitov má enklávu romských hrobů, mimo kterou jsem romské hroby nenašla.

Zkoumán: 4. 9. 2011

Olomouc – Svatý kopeček

Jedná se o pohřebiště v blízkosti římskokatolického poutního místa, baziliky Navštívení Panny Marie. Slouží především obyvatelům městské části (do r. 1974 samostatné město) Svatý kopeček. Charakterem připomíná spíše venkovské hřbitovy než městské.

Zkoumán: 13. 7. 2011

Olomouc – ústřední hřbitov

Hřbitov byla založen jako ústřední městský hřbitov roku 1901. Na hřbitově se nacházejí také starší náhrobky, ty sem ovšem byly přesunuty ze zanikajících hřbitovů v okolí.

Zkoumán: 12. 7. 2011

Olomouc – židovský hřbitov

---

⁹⁴⁷ <http://www.kehila-liberec.cz/Hrbitov.aspx> (naposledy navštíveno: 19. 8. 2014)

Hřbitov byl založen roku 1901 jako součást ústředního hřbitova, kdy nahradil starší (již rovněž "ústřední") židovský hřbitov v nynějších Smetanových sadech (poslední náhrobky byly ze hřbitova sloužícího již jako park odstraněny během 2. světové války).

Hřbitov zahrnuje památníky obětí 1. a 2. světové války a má rovněž malé vojenské oddělení (48 vojáků, zesnulých v místní vojenské nemocnici).⁹⁴⁸

Zkoumán: 12. 7. 2011

Orlovice

Hřbitov se nachází u kostela na kopci nad vesnicí. Kostel sv. Václava byl vybudován roku 1785 v předhradí hradu Orlov (patřícího řádu johanitů – komenda orlovská). Na témže místě stávala před zbudováním kostela kaple tohoto řádu. Hřbitov je na místě nejméně od zbudování kostela, možná se již dříve nacházel při hradní kapli. Jelikož se nacházel mimo vesnici, nepodléhal josefínským nařízením. V 70. letech zde bylo zřízeno kolumbárium.

Zkoumán: 25. 8. 2011

Plzeň – Bolevec

Hřbitov byl zřízen roku 1903 jako pohřebiště tehdy samostatné obce Bolevec, která se však rozrůstala o dělníky, stěhující se za prací do plzeňského pivovaru a továren. Roku 1917 zde bylo pohřbeno 240 obětí výbuchu v muniční továrně Škoda "na Orlíku".⁹⁴⁹ téhož roku zde byla postavena kaple sv. Vojtěcha. Na jejich památku se u kaple každého 25. května koná připomínková slavnost – "*Pieta s květinami*" – pořádaná Sdružením boleveckých rodáků.⁹⁵⁰

Před 2. světovou válkou vyvstaly iniciativy za založení kostela, které však překazila válka a po jejím konce se již projekty nepodařilo uskutečnit.

Panelová výstavba Severního předměstí změnila charakter hřbitova z vesnického respektive příměstského na výrazně městský. Svědčí o tom velké množství urnových sklípkových hrobů, kolumbárium a rozptylová loučka (podle místních patří především rodinám bydlícím v panelových sídlištích).

Zkoumán: 8. 11. 2010

Plzeň – ústřední hřbitov („U Václava“)

Hřbitov byl založen jako centrální hřbitov pro rozrůstající se město roku 1902 (rok vysvěcení), tehdy jako částečně lesní (a obklopený lesy) při silnici na Prahu. V témže roce byla na hřbitově postavena pseudogotická kaple sv. Václava, která dala hřbitovu jeho lidový název.⁹⁵¹ Z této doby pocházejí také arkády s reprezentativními hrobkami. V letech 1924-1926 bylo v prostoru hřbitova postaveno též krematorium podle projektu Hanuše Zápala, doplněné o funkcionalistické arkádové kolumbárium a urnový háj. Hřbitov má několik rozptylových a jednu vsypovou loučku.

Roku 1998 přibýlo v spodní části hřbitova nové krematorium a na ně navazující pohřebiště "Plzeňsko", počítající již výlučně s pohřby žehem (sklípkové hroby, rozptylová loučka a vsypová komora).

Zkoumán: 26. 8. 2010 ; 8. 11. 2010 ; 17. 2. 2011 ; 31. 7. 2014

Plzeň – nový židovský hřbitov (židovský hřbitov „U Václava“)

---

⁹⁴⁸ <http://kehila-olomouc.cz/rs/historie/hrbitovy/> (Naposledy navštíveno 15. 9. 2014).

⁹⁴⁹ <http://www.oplzni.eu/?p=829> (Naposledy navštíveno 15. 9. 2014).

⁹⁵⁰ <http://www.sdruzeniboleveckychrodaku.cz/o-nas/> (Naposledy navštíveno 15. 9. 2014).

⁹⁵¹ <http://www.oplzni.eu/?p=874> (Naposledy navštíveno 15. 9. 2014).

Hřbitov byl založen naproti vznikajícímu ústřednímu hřbitovu jako ústřední hřbitov pro Židy z Plzně a okolí roku 1898. Pohřbívání na Starém židovském hřbitově v Plzni-Lochotíně (téměř zlikvidovaném koncem 80. let) skončilo krátce poté – 1905. Hřbitov měl dům s obřadní síní a místností pro provádění tahary. Ten byl zbořen před rokem 1990. Náhrobky svědčí o výsadbě květin (nejpozději ve 20. letech).

Na hřbitově se nachází pohřebiště a pomník židovským vojákům zahynulým a padlým během 1. světové války, dětské oddělení, oddělení pro uprchlíky (sic!). Památník obětem šoa pochází z roku 1951.⁹⁵²

Zkoumán: 26. 8. 2010 ; 17. 2. 2011

Praha – kolumbárium ČSCH Vinohrady

Jedná se o jedno z nejstarších kolumbárií v Evropě, vystavěné roku 1938 v podzemních prostorách kostela ČSCH (původně měly tyto prostory sloužit jako divadelní sál). Doplnilo tak kolumbárium na balkóně chrámové lodi. Kolumbárium sestává ze dvou pater.

Všechna kolumbární okénka jsou kryta kamennými deskami, dary kladou pozůstalí na poličky před nimi.

Zkoumáno: 11. 3. 2012

Praha – Motol

Hřbitov se nachází u krematoria Motol (1954) a je koncipován jako urnový háj, splývající s lesoparkem. V areálu se nacházejí rovněž dvě rozptylové a jedna vsypová loučka, též nově vybudované kolumbárium.

Zkoumán: 1. 11. 2010 ; 4. 11. 2011 ; 1. 5. 2012

Praha – Olšany

Největší pražské pohřebiště sestává z celkem 12 hřbitovů, z nichž některé se liší co do vyznání (o těch pojednávám zvlášť). Jelikož se zajímám především o současné zvyklosti, zaměřila jsem se na části V., VI., VIII. a IX. Ty se vyznačují velkou růzností hrobů, pocházejících z různých období náležejících lidem různých vyznání, etnik a sociálních skupin.

Zkoumán: 18. 8. 2010 ; 11. 8. 2011 ; 29. 11. 2011 ; 14. 1. 2012 ; 3. 11. 2012

Praha – Olšany – pravoslavné pohřebiště

Pravoslavný hřbitov při chrámu Zesnutí přesvaté Bohorodice (1925) vzniklo na počátku 20. století jako pohřebiště pro lidi pravoslavného vyznání. Jsou na něm pohřbeni lidé různých národností, Rusové, Ukrajinci, Gruzínci a Arméni. V současnosti se více či méně prolíná s nekonfesijním pohřebištěm X., jehož styl do jisté míry ovlivňuje: I na nepravoslavných hrobech lze najít votivní svíčky, zakoupené právě ve zmíněném chrámu, podobně na konfesně neurčených hrobech lze najít v době Velikonoc potraviny na hrobech, zvláště zdobená vajíčka (oproti místním zvykům nevyfouklá). Na pravoslavných hrobech se naopak objevují dary jako hračky a figurky, které nepatří do pravoslavných tradic.

16. 2. 2011 ; 26.4.2011 ; 29. 4. 2011 ; 17. 1. 2012 ; 17. 4. 2012 ; 3. 11. 2012

Praha – Olšany – muslimské pohřebiště

Muslimské pohřebiště je jedním ze dvou v současnosti fungujících pohřebišť pro vyznavače islámu. Vzniklo roku 2004 na konci II./29. oddělení Olšanských hřbitovů, na základě smlouvy Ústředí muslimských náboženských obcí se Správou pražských hřbitovů.

---

⁹⁵² <http://zidovskehrbitovy.wz.cz> (Naposledy navštíveno 15. 9. 2014).

Bývají zde pohřbíváni lidé pocházející z různých zemí světa, čemuž odpovídá pestrost ve vzhledu náhrobků a míra péče o hroby.

Praha – Nový židovský hřbitov (Olšany)

Tento hřbitov byl založen roku 1889 a pohřbívá se na něm od roku 1890. V letech 1892-1893 byla postavena novorenesanční obřadní síň, za níž se nachází dům pro rituální očistu *bejt tahara*. Obě budovy byly postaveny dle plánů Bedřicha Münzbergera a Aloise Wertmilera. V současnosti je *bejt tahara* stále používán, podobně jako obřadní síň; v části sídlí rovněž společnost Matana, spravující židovské hřbitovy a další památky.

Hroby mají různý vzhled, od reprezentativních hrobek ve stylu 19. století (zvl. u severní hradby) po minimalizované hroby, které v současnosti převládají. Na východní straně je oddělená urnová část, která byla v roce 2014 významně rozšířena. K té patří také funkcionalistická obřadní síň z roku 1933, která v současnosti není používána.

U vstupu na hřbitov se nacházejí také pomníky obětem šoa, vojákům-odbojářům a čestné pohřebiště rabínů a významných představitelů Pražské židovské obce.

Zkoumán: 5. 7. 2011 ; 15. 1. 2012 ; 17. 4. 2012

Praha – Sobín

Hřbitov v Praze – Sobíně vznikl jako venkovský hřbitov, založený však už stranou od obce. Sloučením obce Sobín s Prahou, konkrétně městskou částí Praha – Zličín se stal hřbitovem pražským, zachoval si však charakter malého vesnického pohřebiště. Na přelomu let 2010 a 2011 byl rozšířen o dosud nevyužívaný prostor pro nové pohřby a kolumbárium, na němž jsem zaznamenala pouze jednu uloženou urnu.

Zkoumán: 18. 8. 2010 ; 17. 4. 2011 ; 4. 11. 2011

Praha – Vyšehrad

Starý hřbitov při kostele sv. Petra a Pavla se v 19. století stavbou Slavína stal nejvýznamnějším pohřebištěm slavných českých osobností. Jako takový je navštěvován turisty z Čech i zahraničí. Již v 19. století mělo pohřbení na Vyšehradě reprezentativní funkci, takže se zde nacházejí hroby jak významných osobností české politiky a kultury, tak bohatých pražských měšťanů. V areálu hřbitova je také několik pohřebišť římskokatolických řádů a v prostoru arkád hrobka kanovníků vyšehradské kapituly. Na hřbitově se nicméně pohřbívá dodnes, jak rodinných hrobek, tak do nově vznikajících hrobů na místě starých zrušených.

Zkoumán: 26. 9. 2010 ; 1. 11. 2010 ; 4. 11. 2011 ; 1. 5. 2012

Prysk

Starý hřbitov v Prysku se nachází kolem místního kostela sv. Petra a Pavla (1718-1721). Všechny starší dochované hroby patří předkům původních německých obyvatel, vysídlených po roce 1945. Velká část hrobů byla ve druhé polovině 20. století zdevastována. Vedle tohoto hřbitova se v Prysku nachází ještě nový hřbitov mimo obec, o jehož existenci jsem se dověděla až před druhým zkoumáním v prosinci 2012, který byl však při mé návštěvě natolik zanesen sněhem, že jej nebylo možno pro účely této práce dokumentovat. Na novém hřbitově se nachází většina hrobů současných obyvatel obce a pozoruhodné kamenné kolumbárium z počátku 20. století.

Na starém hřbitově se nicméně nachází několik urnových hrobů současných obyvatel obce a v posledních letech se vyskytly též snahy renovovat dochované hroby ze starší doby. Přestože se jedná o odlehlý vesnický hřbitov, také na něm je jsem našla 2 hroby s figurkami, hračkami a mušlemi.

Zkoumán: 2. 9. 2011 ; 10. 12. 2012

Zvířecí:

Kutná Hora – zvířecí hřbitov

Zdejší zvířecí hřbitov vznikl podle informací na internetových stránkách⁹⁵³ na základě dlouhodobého úsilí občanského sdružení Denemark. To vyústilo roku 2009 v podepsání smlouvy s městem Kutná Hora na 15letý pronájem pozemku, nacházejícího se v areálu bývalých rudných dolů v Kaňku. Původně se uvažovalo také o využití pozemku v blízkosti hřbitova Všech svatých, proti čemuž se však postavili místní obyvatelé.

Do budoucna má být na hřbitově umístěna centrální socha, sloužící jako pomník všem zvířatům celého světa.

Zkoumán: 28. 8. 2010

Praha – Drahaň

Tento hřbitov byl zřízen na konci 90. let jako jedno z prvních oficiálních pohřebišť pro zvířata v ČR. Jeho vývoj je v současnosti provázen právními spory, jelikož pozemek, na němž se hřbitov nachází byl vydán jako restituční náhrada.

Hřbitov je pojat jako místo pro soukromou pietu, spojenou s jednotlivými, různě pojatými hroby, ale i jako připomínka všech zvířat (prostřednictvím centrálního pomníku všem zvířatům a laboratorním zvířatům).

Zkoumán: 6. 11. 2010 a 18. 11. 2011

První podřipské pohřebiště drobných zvířat

Pohřebiště se nachází na soukromém pozemku za obcí Vražkov a je v provozu od 1. 1. 2003. Jedná se o placenou službu. Hřbitov se skládá z víceméně standartizovaných hrobů s malými deskami. Stojící kříže jsou spíše výjimkou, většina křížků je vyrytých na desce, jindy je na ní podobenka zvířete, srdíčko nebo obrázek zvířecí stopy. Majitelé mají zájem vytvořit příjemné prostředí, k čemuž patří bazének s rybičkami a nedaleko něj velká dřevěná socha modlícího se mnicha.

Zkoumán: 28. 8. 2011

Unhošť – lesní hřbitov

Zvířecí pohřebiště nedaleko obce Unhošť vzniklo patrně jako podnik několika chovatelů nejpozději koncem 70. let (dle dat na pomnících). Od té doby zde bylo pohřbeno několik desítek zvířat, přesný počet však vzhledem k zanikání a novému zakládání hrobů nelze určit. Pohřebiště není uzavřené ani nemá žádný jednotící prvek, jde o porůznu rozesté hroby.

Zkoumán: 17. 4. 2011 ; 12. 11. 2011

Bělčice – lesní hřbitov

Malé, nenápadné pohřebiště zvířat se nachází při lesní cestě mezi obcemi Bělčice a Záhrobí. Jedná se o necelou desítku křížů a hrobů označených kameny, téměř bez darů a beze jmen. Doba založení ani historie hřbitova nejsou známy.

Zkoumán: 13. 8. 2013

---

⁹⁵³ <http://zvirecihrbtov.jidol.cz/historie-zvireciho-hrbtova-v-kutne-hore/> (Naposledy navštíveno 22. 9. 2014).

DODATEK II. – Seznam samostatně zkoumaných hrobů:

Lidské:

Anonymní zahradní hrob v obci Prysk
Hrob Václava Babinského
Hrob Václava Havla (a rodiny Havlových)
Hrob manželů Hrubých
Hrob Václava Kočky ml.

Zvířecí:

Hrob kocoura Flipa

DODATEK III. – Seznam pietních míst:

Místa spojená s pietou za Václava Havla:
Pomník sv. Václava – Václavské nám. v Praze
Pomník Jana Palacha a Jana Zajíce - Václavské nám. v Praze
Podloubí na Národní třídě v Praze
Bydliště Václava Havla – Dělostřelecká ul., Praha
Místo pietní slavnosti, kde hořela vatra – Kampa
1. nádvoří Pražského hradu
Vladislavský sál, Pražský hrad (+ východ z Vladislavského sálu)
Pomník Tomáše G. Masaryka, Hradčanské nám.
Vchod radnice, nám. Dr. E. Beneše, Liberec

Pietní místo na památku českých hokejistů, Staroměstské nám, Praha

Místa spojená s pietou za zavražděnou Annu Janatkovou
Vchod do základní školy Na Šutce
„Jáma“, považovaná částí veřejnosti za místo, kde během zimy spočívaly ostatky zavražděné

Pomníček (pravděpodobně) oběti dopravní nehody v Praze – Sobíně

Pomníček oběti dopravní nehody v blízkosti obce Hostivice

DODATEK IV. – Seznam narátorů:

Věra Bártová:

nar. 1979, České Budějovice
Současné místo pobytu: Praha
Vzdělání: VŠ humanitní (Ph.D.)
Stav: Svobodná, bezdětná
SLDB: Věřící (nespecifikované)
Vlastní inklinace: Taoismus
Místo rozhovoru: Restaurace U tří čuníků

Datum rozhovoru: 3. 11. 2012

Dodatky

Radek Čech:

nar. 1979, Praha

Současné místo pobytu: Praha

Vzdělání: VŠ humanitní (Mgr.)

Stav: Svobodný, 1 dítě

SLDB: Jiné

Vlastní inklinace: „jiné“ (na základě této úřední kategorie)

Místo rozhovoru: pracoviště narátora

Datum rozhovoru: 6. 12. 2010

Petra Černá:

nar. 1980, Znojmo

Současné místo pobytu: Praha

Vzdělání: VŠ, pedagogické

Stav: Svobodná, bezdětná

SLDB: Českobratrská církev evangelická

Vlastní inklinace: Českobratrská církev evangelická

Místo rozhovoru: Čajovna Ve věži, Praha 7

Datum rozhovoru: 17. 6. 2014

Alice Dlabačová:

nar. 1962, Trutnov

Současné místo pobytu: Praha

Vzdělání: konzervatoř

Stav: vdaná, bezdětná

SLDB: Římskokatolická církev

Vlastní inklinace: Římskokatolická církev (s výhradami)

Datum rozhovoru: 8. 8. 2014, bydliště narátorky

Irena Lánská:

nar. 1979, Brno

Současné místo pobytu: Brno

Vzdělání: VŠ přírodovědného směru (Mgr.)

Stav: Vdaná, 2 děti

SLDB: Římskokatolická církev

Vlastní inklinace: Římskokatolická církev (s výhradami)

Datum rozhovoru: 24. 4. 2012 (prostřednictvím Skype)

Petr Řezníček:

nar. 1978, Praha

Současné místo pobytu: Praha

Vzdělání: VŠ humanitní (Mgr.)

Stav: Svobodný, bezdětný

SLDB: nevyplnil

Vlastní inklinace:

Místo rozhovoru: Byt narátora

Datum rozhovoru: 14. 1. 2014

Tomáš Škrdlant:

nar. 1943, Olomouc
 Současné místo pobytu: Praha
 Vzdělání: VŠ uměleckého směru
 Stav: Rozvedený, 3 děti
 SLDB: Nevyplnil
 Vlastní inklinace: Eklektik
 Místo rozhovoru: Byt narátora
 Datum rozhovorů: a 11. 8. 2014

Marek Zemánek:

nar. 1988, Zlín
 Současné místo pobytu: Zlín
 Vzdělání: VŠ, teolog (Mgr.)
 Stav: Svobodný, bezdětný
 SLDB: Českobratrská církev evangelická
 Vlastní inklinace: Českobratrská církev evangelická
 Místo rozhovoru: Evangelická teologická fakulta
 Datum: 22. 3. 2013

DODATEK V. – Lidové názvy rostlin

Barvínek	Barvínek menší Brčál menší	<i>Vinca minor</i>
Bobková višěň	Bobkovišěň lékařská Střemcha bobková	<i>Prunus laurocerasus</i>
Dušička	Chryzantéma	<i>Chrysanthemum</i>
Krušpánek	Zimostráz vždyzelený	<i>Buxus sempervirens</i>
Listopadka	Chryzantéma	<i>Chrysanthemum</i>
Mariánek	Rozmarýn lékařský (Rozmarýna lékařská) Majoránka zahradní	<i>Rosmarinus officinalis</i> <i>Origanum majorana</i> , var. <i>Majorana hortensis</i>
Rozmarýn	Rozmarýn lékařský Rozmarýna lékařská	<i>Rosmarinus officinalis</i>
Řebíček (Karafiát) <i>Dianthus barbarus</i>	Hvozdík <i>Dianthus</i> (nejčastěji)	
Řebříček obecný	<i>Achillea millefolium</i>	
Tůje	Zerav západní	<i>Thuja occidentalis</i>